

незалежний культурологічний часопис

1 1 . 0 9 . 2 0 0 1

25
2002

незалежний культурологічний часопис

Число вийшло за участю Фонду Гайнріха Бьолля (Берлін)

РЕДАКЦІЯ ЧИСЛА

Тарас Возняк (головний редактор)
Антон Борковський (куратор номера)
Юрій Бабік
Вальтер Моссманн
Софія Онуфрів
Андрій Павлишин
Алла Татаренко

Адреса редакції:

e-mail: ji@litech.lviv.ua
e-mail: ji@is.lviv.ua
www.ji-magazine.lviv.ua

© Редакція журналу «І», 2002

Міжнародна правозахисна організація «Міжнародна Амністія», з якою я співпрацюю майже 10 років, не користується у своїй практиці поняттям «тероризм». Ми вважаємо його пропагандистським пострахом, словом-мітологомемою, яке не прояснює змісту явища, а навпаки, — вводить в оману пересічного споживача телевізійної жуйки, що її вправно продукують ландскнехти інформаційних воєн сьогодення. «Тероризм» не містить окремeho складу злочину, сучасна юридична наука має достатній категоріальний апарат, аби впоратися із дефініцією лиходійства і без цього покруча.

У нашу постмодерністську епоху важко вловимий сенс слова «тероризм» відокремився від суспільної патології, яку він означає в уявленнях загалу, а саме знецінене слівце стало довбнею,

що нею любо переіщать один одного висмарувані у крові людській державні режими та квазідержавні маґнати на кшталт Усами чи ліберійського сержанта-президента. Багатьом «нашим сучим синам» це минається безкарно не тому, що їх не можуть спіймати, а тому, що їх ніхто і не збирається ловити.

Трагічні події 11 вересня 2001 року стали приводом до масштабної ідеологічної наґінки. Нам кажуть, що світ радикально змінився, так наче не було руандійського пекла чи драми Боснії, так наче не гинуть щодня палестинці та ізраїльтяни, пуштуни й індуци, тибетці й уйґури, та просто вмирають від голоду тисячі дітей по цілому світі. Спектаклярна візуальність таких подій як напад на WTC чи львівська катастрофа, аж ніяк не виключає і не поменшує болі інших жертв, які волають до нас про те мале, що ми можемо вдіяти — про людську справедливість.

Забезпечити її вкрай непросто. Прецеденти Нюрнберзького і Токійського Трибуналів, а в наші дні — спеціальних трибуналів по Руанді та Сербії, свідчать, що немає іншого шляху, аніж створення Міжнародного суду для покарання високопосадових злочинців (*International Criminal Court*), бо саме безкарність сильних світу сього породжує розпач і відчай, який не зупиняє жодні поліцейські та охоронці. Не за горами той день, коли Римський статут набуде повної чинности, і на лаву підсудних сядуть справжні винуватці, принаймні вони будуть названі.

Ненависть — це хвороба, від неї гинуть або виликовуються. Якщо людство хоче вижити, то рано чи пізно (краще усе ж якомога швидше) муситиме відмовитися від насильства і ненависти і намагатися будувати своє майбутнє на вартостях гуманістичної цивілі-

зації. У цьому процесі для нас, українців, знайдеться чимало роботи. Нам належить переосмислити самих себе, розірвати облудну дихотомію жертва — кат, в якій ми завше посідали уявне місце жертви. Криваві гекатомби терору, яких надивилася українська земля за останнє століття, мусять стати матеріалом поглибленої суспільної рефлексії. Насильство — зброя слабких, дуже часто це інструмент нікчем, які не мають справжньої сили, а тільки намагаються її імітувати. Шаленство терору не дало очікуваних результатів ані в замахax есерів-бомбистів, ані в ексах анархістів, ані в атентатах УВО-ОУН, ані в застрашуванні поляків Волині та Галичини — жертви були даремні, а креаторами історичного процесу виступили ті, до кого годі було дотягнутися. Але й неспівмірно масштабні вияви комуністичного терору зрештою завели його адептів на смітник історії.

Сучасний український політикум з великими зусиллями стримується, аби не вдаватися до масового терору. Не ті часи, не той світ. Звичайно, опозиціонери та журналісти час від часу гинуть за таємничих обставин, то спалахує, то завмирає перманентна війна кримінальних кланів (практично, економічних еліт), але загалом «на фронті все спокійно». Будемо сподіватися, що здоровий глузд українців, перемножений на гіркий досвід нещодавнього минулого, утримає їх біля критичної межі. Дасть Бог, і це число докладе свою лепту у формування зваженого і широкозасяжного дискурсу щодо такої пекучої нині проблеми.

Андрій Павлишин, заступник
редактора часопису «І»,
голова Української Асоціації
Міжнародної Амністії

Mižnarodna pravozaxysna orhanizacija «*Amnesty International*», z jakoju ja spivpračujuj majže 10 rokov, ne korystujejša u svojij praktyci poňatt'am «teroryzm». My vvažajemo joho propahandystkym post-raxom, slovom-mitolohemoju, jake ne projasňuje zmistu javyšča, a navpaky, – vvodyť v omanu peresičnogo spožyvača telehazetnoji žujky, ščo jiji vpravno produkujut' landsknexty informacijnyx vojen šohodenňa. «Teroryzm» ne mistyt' okremoho skladu zločynu, sučasna jurydyčna nauka maje dostatnij katehoriálny aparat, aby vporatyša iz definicijamy lyxodijstva i bez čoho pokruča.

U našu postmodernistšku epoxu važko vlovymyj sens slova «teroryzm» vidokremyvsja vid suspiľnoji patolohiji, jaku vin označuje v ujavlenňax zahalu, a same znečinene slivce stalo dovbneju, ščo neju ľubo periščat' odynd odnogo vysmaruvani u krovij ľudskij deržavnij režymy ta kvazideržavnij magnaty na kštalt Usamy čy liberijskogo seržanta-prezydenta. Bahaťom «našym sučym synam» ce mynajetšja bezkarno ne tomu, ščo jix ne možut' spijmaty, a tomu, ščo jix nixto i ne zbyrajetšja lovyty.

Trahični podiji 11 veresňa 2001 roku staly pryvodom do masštabnoji ideolohičnoji naginky. Nam kažuť, ščo svit radykafno zminyinvsja, tak nače ne bulo ruandijskogo pekla čy dramy Bosniji, tak nače ne hynut' ščodňa palestyncy ta izrajil'čany, puštuny j indusy, tybetcy ta ujugury, ta prosto vmyrajit' vid holodu tyšači ditej po cilomu sviťi. Spektakufarna vizua-

l'nist' takyx podij, jak napad na WTC čy l'vivska aviakatastrofa, až nijak ne vyklučaje i ne pomenšuje boli inšyx žertvy, jaki volajut' do nas pro te male, ščo my možemo vdijaty – pro ľudsku spravedylyvist'.

Zabezpečyty jiji vkraj neprosto. Precedent Nurnberžkoho i Tokijskoho Trybunaliv, a v naši dni – special'nyx trybunaliv po Ruandi ta Serbiji, svidčať, ščo nemaje inšoho šfaxu, aniž stvorenňa Mižnarodnogo sudu dla pokaranňa vysokoposadovyx zločynciv (*International Criminal Court*), bo same bezkarnist' syl'nyx svitu šoho porodžuje rozpač i vidčaj, jakyj ne zupyňat' žodnij policejski ta oxoronci. Ne za horamy toj deň, koly Rymškyj statut nabude povnoji čynnosty, i na lavu pidsudnyx šadut' spravžnij vynuvatci, prynajmni vony budut' nazvany.

Nenavysť – ce xvoroba, vid neji hynut', abo vylikovujutšja. Jakščo ľudstvo xoče vyžyty, to rano čy pizno (krašče use ž jakomoha švydše) musytyme vidmovyťša vid nasyľstva j nenavysty i namahatyša budovyty svoje majbutnje na vartost'ax humanistyčnoji civilizaciji. U čomu procesi dla nas, ukrajinciv, znajdetšja čymalo roboty. Nam naležyťša pereosmyslyty samyx sebe, rozirvaty obludnu dyxotomiju žertvy – kat, v jakij my zavše posidaly ujavne misce žertvy. Kryvavi hekatombly teroru, jakyx nadyvyłaša ukrajinska zemľa za ostannje stolitt'a, mušať staty materialom pohlybленоji suspiľnoji refleksiji. Nasyľstvo – zbroja slabkyx, duže často ce instrument nikčem, jaki ne majuť spravž-

ňoji syly, a til'ky namahajutšja jiji imituvaty. Šalenstvo teroru ne dalo očikuvanyx rezul'tativ ani v zamaxax eseriv-bombistiv, ani v eksax anarxistiv, ani v atentatax UVO-OUN, ani v zastrašuvanni poľakiv Volyni ta Halyčyny – žertvy buly daremni, a kreatoramy istoryčnogo procesu vystupyly ti, do koho hodi bulo doťahnutyša. Ale j nespivmirno masštabniši vyjavy komunistyčnogo teroru zreštoju zavely joho adeptiv na smitnyk istoriji.

Sučasnyj ukrajinskyj politykum z velykymy zusyľamy strymujetšja, aby ne vdavatyša do masovogo teroru. Ne ti časy, ne toj svit. Zvyčajno, opozycionery ta žurnalisty čas vid času hynut' za tajemnyčyx obstavyn, to spalaxuje, to zavmyraje permanentna vijna kryminal'nyx klaniv (praktično, ekonomičnyx elit), ale zahalom «na fronti vse spokijno». Budemo spodivatyša, ščo zdorovyj hluzd ukrajinciv, peremnoženyj na hirky dosvid neščodavňoho mynuloho, utrymaje jix biľa krytyčnoji meži. Dať Boh, i ce čyso doklade svoju leptu u formuvanňa zvaženoho i šyrokošažnogo diskursu ščodo takoji pekučoji nyni problemy.

*Andrij Pavlyšyn,
zastupnyk redaktora časopysu «Ji»
holova Ukrajinskoji Asociaciji
Mižnarodnoji Amnistiji*

25 ЗМІСТ

6	Волтер Лакер	ВИТОКИ
27	Томас Стернз Еліот	ПОРОЖНІ ЛЮДИ
30	Володимир Остроухов	ПРОБЛЕМИ РОЗУМІННЯ ТА ІСТОРИКО- ФІЛОСОФСЬКОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ФЕНОМЕНІВ «ТЕРОР» І «ТЕРОРИЗМ»
56	Езра Паунд	СЕСТИНА: АЛЬТАФОРТЕ
59	Євген Бистрицький	КОНФЛІКТ КУЛЬТУР І ФІЛОСОФІЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ
79	Поль Рікер	ДЕРЖАВА Й НАСИЛЬСТВО
95	Ярослав Томасевич	ТЕРОРИСТИЧНІ ІДЕОЛОГІЇ: СПРОБА СИСТЕМАТИЗАЦІЇ
105	Максиміліан Стрміска	СУБВЕРЗИВНИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ТЕРОРИЗМ У СУЧАСНИХ ДЕМОКРАТИЧНИХ ДЕРЖАВАХ
119	Віктор Савченко	ЖЕРТВОПРИНЕСЕННЯ РЕВОЛЮЦІЇ. МАРГІНАЛЬНІ ТЕРОРИСТИ «ПІВДЕННОГО» АНАРХІЗМУ. «П'ЯТИРІЧКА ТЕРОРУ» (1905–1909 РР.) В УКРАЇНІ
135	Тарас Андрусяк	ТОТАЛІТАРНІ СТРУКТУРИ: БАЗОВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ
146	Ярослав Сватко	ТЕРОРИЗМ І ГЛОБАЛІЗАЦІЯ – ДВА БОКИ ОДНІЄЇ МЕДАЛІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

6	Шломо Авіньєрі	НОВІ ВИДИ ВІЙНИ – НОВА ЛЕГІТИМНІСТЬ
10	Волт Вітмен	ДОВГО, ДУЖЕ ДОВГО, АМЕРИКО
11	Крістофер Даазе	ТЕРОРИЗМ – ПОНЯТТЯ, ТЕОРІЇ ТА СТРАТЕГІЇ ПРОТИДІЇ
29	Федеріко Гарсія Лорка	НЬЮ-ЙОРК
32	Роберт Лукабо, Г.Едвард Фукуа, Джозеф П.Кенджемі, Казімір Ковальські	ТЕРОРИЗМ: ПСИХОЛОГІЧНІ І ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ
49	Міхель Лібіг	СТРАТЕГІЧНИЙ КОНТЕКСТ СУЧАСНОГО ІРРЕГУЛЯРНОГО ВЕДЕННЯ ВОЄН
77	Жан Бодріяр	В ТІНІ МОВЧАЗНОЇ БІЛЬШОСТІ, ЧИ КІНЕЦЬ СОЦІАЛЬНОГО
89	Жан Бодріяр	АМЕРИКА. КІНЕЦЬ МОГУТНОСТІ
100	Рене Жирар	НАСИЛЛЯ І СВЯЩЕННЕ. БОГИ, МЕРЦІ, СВЯЩЕННЕ, ЖЕРТОВНЕ
108	Рене Жирар	НАСИЛЛЯ І СВЯЩЕННЕ. ГЕНЕЗА МІТІВ І РИТУАЛІВ
127	Жак Лакан	ТЕЛЕБАЧЕННЯ
133	Жиль Ліповецки	ЕРА ПОРОЖНЕЧІ. ЕСЕ ПРО СУЧАСНИЙ ІНДИВІДУАЛІЗМ. СПОЖИВАННЯ І ГЕДОНІЗМ: ДО ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

25 ЗМІСТ

25 ЗМІСТ

151	Василь Черепанин	ЛІТАКИ У ГОЛОВІ
169	Євген Смотрицький	ГЛОБАЛІЗАЦІЯ І ЛЮМПЕНІЗАЦІЯ: СОЦІАЛЬНІ КОРЕНІ ЗЛОЧИННОСТІ
187	Карл-Гайнц Камп	НОВИЙ ВИМІР ТЕРОРИЗМУ: ПЕРША ВІЙНА ХХІ СТОРІЧЧЯ? НІ ВІЙНИ, НІ МИРУ
192	Ергард Епплер	КАРПАТСЬКІ РОЗБІЙНИКИ
199	Леопольд фон Захер-Мазох	ДЕСЯТЬ ПРАВЕДНИКІВ У СОДОМІ.
207	Боріс Хазанов	ІСТОРІЯ ОДНІЄЇ ЗМОВИ ВІД ПРОТЕСТУ ДО СПРОТИВУ
241	Ульріка Майнгоф	ГОМЕОПАТ ТІМОТІ МАКВЕЙ
246	Маріна Латишева	GENERATION «FULL П»
260	Владімір Баранов	БІГ
264	Антон Борковський	РЕВОЛЮЦІЯ НЕГАЙНО!
275	Ілья Стогоff	KRAX RACIONALIZMU, ABO DUXOVNIŠŤ
298	Ihor Čornovol	NA SVITANKU TREŤOHO TYŠAČOLITĽA
302		ВІРШІ ПОЕТІВ УНА-УНСО

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

149	Жиль Ліповецки	ЕРА ПОРОЖНЕЧІ. ЕСЕ ПРО СУЧАСНИЙ ІНДИВІДУАЛІЗМ.
158	Якоб Шіслер, Гергард Преєр	ЗЛОЧИНИ І СУЇЦИДИ: «КРУТЕ» НАСИЛЛЯ
171	Ален де Бенуа	НАСИЛЬСТВО ЯК «ФУРІЯ ЗНИКНЕННЯ»
177	Умберто Еко	КРОК ДО ЖАХІТТЯ
185	Екбаль Агмад	З ПРИВОДУ ЗАХІДНОЇ ВИЩОСТІ
198	Едуардо Галеано	ТЕРОРИЗМ: У «НИХ» І В «НАС»
205	Герфрід Мюнклер	ТЕАТР ДОБРА І ЗЛА
214	Джабдурагман Гойтінський	ТЕРОРИЗМ ЯК СТРАТЕГІЯ КОМУНІКАЦІЇ
226	Ришард Капушцінські	УРИВКИ З КНИГИ ПРО ДЖИГАД
246	Аркадій Магіканов	НАШ КРИХКИЙ СВІТ
254	Міхаїл Рємізов	МІТОЛОГІЯ ЖЕРТВИ
258	Міхаїл Рємізов	НОМО ОЕCONOMICUS ЗАГИНУВ
268	Григорій Комський	ВІЙНА, МОВА І НЕВРАСТЕНІЯ
272	Лев Троцький	ЛИСТ ІЗ ГАЙДЕЛЬБЕРґА
292	Дмитро Корчинський	ЇХНЯ МОРАЛЬ І НАША «ЦЕ» І «ВОНО»

25 ЗМІСТ

© В.Лакер, 2002

âîëñíđ ěřěíđ
ВОЛТЕР ЛАКЕР

ВУЛТОНУ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

© Ш.Авіньєрі, 2002

řěîěî řâłíüsdł
ШЛОМО АВИНЬЄРІ

НОВІ ВИДУ ВІЙНИ
НОВА ЛЕГІТИМНІСТЬ

Тероризм як явище, безумовно, має своєрідну привабливість – особливо якщо розглядати його з безпечної відстані – а водночас постає чимало труднощів для аналізу. Ця похмура чарівність тероризму (згадаймо шелліанське *tempestuous loveliness of terror*) і труднощі його інтерпретації мають спільне коріння: раптовість, скандальність і дивовижна жорстокість – основні складові тероризму. Війни – у тому числі й громадянські – багато в чому мають доволі передбачуваний характер, вони відбуваються, як кажуть, серед білого дня, і ворогуючі сторони і не думають оповивати себе і свої дії ореолом таємниці. Навіть під час громадянської війни вороги дотримуються тих чи інших правил, у той час як головні ознаки тероризму – анонімність і заперечення будь-якої норми.

Тероризм завжди чинив шокуєче враження на суспільство і породжував найсуперечливіші відгуки й оцінки. Вісімдесят років тому терорист у масовій свідомості асоціювався із скуповдже-

ним чорнобородим чужинцем-анархістом, який шпурляв бомбами праворуч і ліворуч і дивився на світ із диявольською чи ідіотською посмішкою. Це був цілком аморальний і фанатичний суб'єкт, лиховісний і безглуздий водночас. Хоча Достоевський і Джозеф Конрад і дали у своїх творах набагато глибші образи представників цього руху, але точкою відліку для них послужив саме такий стереотип. У наші дні цей образ, безумовно, зазнав певної трансформації, однак не надто далеко відбіг від первісного шаблону, і пояснення політологів і психіатрів, запрошених для консультацій, врешті-решт не проливають світла на цю загадку. Варто зазначити, що в усі часи і епохи терористи не відчували браку ні шанувальників, ні довірених осіб, та й сьогодні ми знову і знову чуємо славні на адресу новоявлених святих і великомучеників терору. Нам кажуть, що терорист – це людина, яка не захрєсла у байдужості, яка присвятила себе боротьбі за волю і справедливість. Його зображують лагідним створінням, яке байдужа більшість і жорстокі соціальні умови змушують зіграти роль трагічного героя: добрим самаритянином, який підливає отрути,

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Вже майже банально звучить констатація того факту, що відповідь на теракти у Нью-Йорку та Вашингтоні, які продемонстрували невідомі до цього часу форми війни та терору, також виллється у нові форми ведення війни. І в той час, як очолювана американцями коаліція шукає відповідні стратегії, вже зараз можна спробувати висловити певні міркування щодо нової ситуації.

Перше міркування полягає мабуть у тому, що тероризм має нове обличчя. До цього часу типовим терористом-самогубцею був зазвичай молодий і бідний палестинець, погано освічений, він часто мешкав у табору для біженців; може його дядько або племінник загинув, або був поранений під час інтифади. Можна собі уявити як легко рафінована пропаганда перетворює таку людину у самогубцю-терориста.

Але така характеристика цілком не підходить до головних підозрюваних у справі терористичних авіаційних актів. Ці люди – високоосвічені єгиптяни або саудівці, представники середнього класу, мають західне виховання, живуть у добробуті, мають родину. Здається, що вони розпланували все на багато років

наперед, холоднокровно, скрупульозно, науково – без гарячкового поспіху війни.

Очевидно, вони не є «проклятими цієї землі», як сказав Франц Фанон. Якщо й існують якісь аналогії, то хіба лише з нацистськими лікарями, які брали участь у масових вбивствах та «експериментах» над в'язнями концтаборів; ми повинні виробити нові мисленнєві зразки, щоб зрозуміти даний феномен.

У боротьбі з таким видом тероризму головне випробування для США та союзників полягатиме у тому, як їм вести війну проти ісламських фундаменталістів, не ведучи війни проти ісламу. Для цього їм потрібні союзники – мусульманські країни – не лише такі як Туреччина і Єгипет, котрі і так є секулярними та поміркованими державами. Пакистан і Саудівська Аравія втілюють у різний спосіб різні види ісламського панування, яке аж ніяк не можна назвати поміркованим; тим не менше, вони є важливим фундаментом для коаліції. Цілком новим явищем є той факт, що навіть в Ірані є люди, які співчують США як жертві (це новий феномен), а не терористам; і візит британського міністра зовнішніх справ Джека Строу до Тегерана виразно вказує на потенційну зміну позицій на фронті.

Франциском Ассизьким з бомбою. Зрозуміло, такого роду канонізація сама по собі безглузда, але водночас послідовне і беззастережне заперечення тероризму з його нелюдськими методами виходить лише від тих, хто проповідує ідеї непротивлення злу насильством. Як відзначив ще триста років тому полковник Сексбі, убивство – далеко не завжди злочин, а збройний опір переважаючим силам супротивника – у відкритому двобої й у повній відповідності з кодексом лицарської честі – іноді свідомо приречений на провал. Шиллер нагадував про те, що тиранія не безмежна і що доводиться братися за зброю, коли всі інші докази виявляються вичерпаними. Запропоноване Шиллером обґрунтування насильства як «останнього доказу» вільних людей, які не бажають миритися із нестерпними умовами існування, надихало не одне покоління тираноборців. Утім, на одного Вільгельма Телля припадало чимало самозваних рятівників людства, гарячих голів, фанатиків і безумців, які дуже своєрідно уявляли собі право особистості на самозахист і вбачали у зброї не «останній доказ», а панацею від усіх лих – як реальних, так і позірних.

Патріотизм віддавна був останнім притулком негідника. Ця теза вірна також і в тому випадку, коли йдеться про боротьбу за свободу. Латиноамериканські конокради, коли їх ловили на гарячому, аби уникнути шибениці, казали, що керуються у своїх діях політичними мотивами. Ясна річ, більшість терористів і не Вільгельми Теллі, і не вульгарні конокради. Трапляється, що у них вигадливо поєднані дуже різні, іноді суперечні одна одній якості, що аж ніяк не полегшує завдання досліднику тероризму. Можна, звичайно, сперечатися, чи мав рацію Едмунд Берк, коли казав, що якщо «пошкребти ідеолога, то під ним виявиться терорист», але зате зовсім очевидно інше: якщо «пошкребти» терориста, то під ним зовсім не обов'язково ховається ідеолог.

Аналіз проблеми тероризму складний ще з однієї причини. За останнє сторіччя характер тероризму зазнав значних змін. Це стосується не тільки методів, але і завдань боротьби, а також особистостей тих, хто бере в ній участь. Усього кілька поколінь відокремлюють Софію Перовську й Емму Голдман від Ульріки Майнгоф і Патті Хьорст, але в моральному й інтелек-

Інший обнадійливий знак – якщо тільки не занадто у нього заглиблюватися – це палестинсько-ізраїльське перемир'я. Невідомо, чи воно протримається; ісламські фундаменталісти на стороні палестинців зацікавлені у його порушенні. Але той факт, що Ясир Арафат відійшов від тероризму і вдався до мови дипломатії, також є виразним знаком змін. Чи піде Сирія услід за Арафатом і послабить свою непримиренну позицію, щоб не бути виключеною із коаліції? Цікаво буде спостерігати за тим, що скаже влада у Дамаску, і насамперед як вона буде діяти стосовно ліванських бійців, Гезболла.

Американо-російські стосунки також з'являються у новому світлі; стратегічна СПО уже не є центральною проблемою. Захід звичайно не вірить російським поверховим виправданням за брутальні дії у Чечні, наче вони там «воюють проти ісламських терористів і бандитів», але здається вперше існує глибокий, спільний стратегічний інтерес між Росією та НАТО. Під час війни у Перській затоці, агонізуючий Совецький Союз під керівництвом Міхаїла Горбачьова не міг стримати західну коаліцію проти Іраку і тому із спротиву підтримував його без особливої охоти. Зараз Росія та НАТО мають спільного ворога.

Для Японії та Німеччини цей похід несе нові випробування та нагоду повернути собі частину справжнього суверенітету, який їм урізали після Другої Світової війни. Перші дуже обережні кроки Німеччина зробила у Боснії та у Косово; для Японії це буде вперше. Цей процес потребуватиме величезної делікатності та чутливого керівництва – як всередині, так і назовні.

Брак демократизації

В загальній дискусії про демократизацію факт, що терористи мають очевидно арабське і ісламське походження, викликає запитання, якого до цього часу уникають політично коректні науковці: як сталося так, що в той час, коли по всьому світу в останні десятиліття з різним успіхом провадять серйозні спроби демократизації – у східній Європі, в Південно-східній Азії, Латинській Америці, Африці – ніколи не було жодної серйозної спроби демократизації в арабських країнах? Деякі арабські держави багаті, інші бідні; деякі є традиційними монархіями, інші – сучасними військовими диктатурами, а між ними знаходяться держави із поміркованою автократією. Але в жодній з них не було серйозної спроби демократизації суспільства – ні знизу, ні зверху. І причина тут не в ісламі: поглянь-

ШЛОМО
АВІНЬЕРІ
НОВІ ВИДИ ВІЙНИ
– НОВА
ЛЕГІТИМІСНЬ

туальному плані відстань між ними вимірюється світловими роками. Настільки ж істотний і інший момент: на відміну від марксизму, тероризм не є ідеологією, але являє собою бунтарську стратегію, до якої можуть вдаватися прихильники дуже різних політичних течій.

Водночас тероризм – це не набір чисто технічних прийомів. У тих, хто ним займається, існує певна світоглядна спільність. Вони можуть належати до лівої чи правої частини політичного спектру, вони можуть бути націоналістами чи, значно рідше, інтернаціоналістами, але в основних моментах їхній менталітет виявляє дивовижну подібність. Часто вони набагато ближчі один одному за духом, аніж самі підозрюють, і були б готові визнати потай чи привселюдно. Подібно до того, як технологію тероризму можуть успішно опанувати люди різних переконань, також і його філософія без жодних труднощів долає перешкоди, які існують між окремими політичними доктринами. Вона універсальна і безпринципна.

Тероризм, всупереч існуючому думці, не є різновидом партизанської (революційної) війни,

і його політичні функції в наші дні мають інший характер. Дехто як синонім до поняття «тероризм» використовує термін «міська партизанська війна». Щодо епітету «міська» усе гаразд, але от визначення «партизанська» тут зовсім ні до чого: адже різниця між тероризмом і діяльністю партизана має не стилістичний, а якісний характер.

Ця робота стала результатом мого невдоволення спробами пояснення й інтерпретації тероризму, що починаються як на масовому, так і на академічному рівні. У своїй книзі я зупиняюся на труднощах, пов'язаних із вичерпним визначенням тероризму. Такого визначення немає й у найближчому майбутньому не передбачається, але було б абсурдно стверджувати, що вивчення явища неможливе до появи такого визначення. Навіть тепер, через три десятиліття після падіння фашизму, не змовкли суперечки про те, що він собою являє, проте нам доводиться зіштовхуватися з феноменом фашизму як у теорії, так і на практиці. Я утримуюся від уживання модного словосполучення «революційний тероризм»: занадто багато терористичних угруповань

9

ВОЛТЕР ЛАКЕР
ВИТОКИ

те на Туреччину або Індонезію? То в чому причина? Немає простої відповіді на це запитання, але воно має бути предметом серйозного вивчення.

Нові форми легітимності

І врешті: якщо цей перебіг подій приведе до нових видів війни, то це потягне за собою і нові форми легітимності, уявлення про національну суверенність, яке викристалізувалося у міжнародному праві треба, мабуть, переглянути. Це не нове явище, коли Англія вирішила вести війну проти піратів та торгівлі рабами, вона мусила переглянути та відкинути суверенність і принципи, які регулювали морське судноплавство; власне це і означало перевагу природного права. Було б неможливо побороти піратство і торгівлю рабами, якщо б громадська думка не визнала їх порушенням правил.

Ця війна в подібний спосіб вимагатиме нових форм легітимності, і міжнародна спільнота повинна буде їх надати. Терористичні акти у Нью-Йорку та Вашингтоні не були спрямовані проти США, це була атака на ідеї гуманізму, свободи, рівності, універсальних людських прав, рівності статей, самотності індивіда, секуляризму та економічного лібералізму.

На захист цих ідей, які утворюють основу європейської спільноти, громадська думка повинна вигадати легітимності, які дорівнюють тим, які розвинулися під час війни проти піратів та работоргівлі. Це вимога не лише стратегічна, але і моральна.

Переклала Софія Онуфрів

і в минулому, і сьогодні не мають нічого спільного з революційністю – у тому числі й ті, хто вказує на свою революційну орієнтацію. Існує поширена думка, що особливості сучасного тероризму коротко зводяться до наступного:

1. Тероризм – щось нове, що не має прецеденту в історії. Тому його предтечі, якщо такі існують, не представляють особливого інтересу.

2. Тероризм – одна з найсерйозніших, потенційно вкрай небезпечних проблем, які нині постають перед світовою спільнотою.

3. Тероризм – це реакція на несправедливість. Якби у світі панувала політична і соціальна справедливість, ніякого тероризму не було б і сліду.

4. Єдиний спосіб зменшити загрозу тероризму – боротися проти тих соціальних і політичних виразок, які породжують його.

5. Терористи – фанатики-ідеалісти, доведені до розпачу нелюдськими умовами існування. Вони безкорисливі, і в основі їхніх дій лежать мотиви чисто ідеологічного характеру.

6. Тероризм може заявити про себе в будь-якій точці земної кулі.

Завданням мого дослідження не є спростування існуючих оман: для цього досить протиставити цим постулатам загальновідомі факти. Мені б хотілося по-новому глянути на явище загалом. Отут, щоправда, виникають складності методологічного порядку. Діяльність деяких терористичних рухів набула дуже докладного висвітлення. Практично кожен член групи Баадера-Майнгоф удостоївся якщо не монографії, то статті. Те ж саме можна сказати про таке, куди вагомніше явище, як організація «Народна воля». Водночас, діяльність багатьох інших терористичних угруповань узагалі не була висвітлена: про них або зовсім забули, або популярність, якою вони користувалися, так і не перейшла національних кордонів. Отож спроба написати «загальну теорію» (чи історію) світового тероризму, на мій погляд, заздалегідь приречена на провал. Тому я вирішив зосередитися лише на основних моментах розвитку тероризму і терористичних доктрин, а також на основних ознаках і проблемах цього феномену.

Поняття «тероризм» і «терорист» з'явилися порівняно нещодавно. У доповненні до Словни-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

âiëñ âłñěí
ВОЛТ ВІТМЕН

довго, дуже довго, америко

Довго, дуже довго, Америко,
На мирних і гладеньких дорогах ти тільки радість
і процвітання знала,
Та прийшов, ох, прийшов час і криз болючих,
і перешкод лихих,
і випробувань, яких не минути.
Тож збagni хоч тепер і світові покажи, хто діти
твої насправді,
En-Masse
(Бо хто, крім мене, досі збagnув, хто твої діти на-
справді,
En-Masse?).

Переклад Леся Герасимчука

ка Французької академії 1798 року тероризм визначається як *systeme, regime de la terreur*. Згідно з одним із французьких словників, опублікованих на два роки раніше, якобинці часто вживали це поняття усно і письмово щодо себе – і завжди з позитивним відтінком. Однак після 9 термідора слово «терорист» стало носити вже образливий зміст, перетворившись на синонім «злочинця». Незабаром воно досягло берегів Британії. Досить згадати знамениті слова Едмунда Бьорка, написані ним у 1795 році, коли він згадував «тисячі псів пекла, званих терористами», яких нацькували на французів. Слово «тероризм» у ті часи застосовували до періоду Французької революції між березнем 1793 і липнем 1794 року і означало воно «правління жаху». Згодом термін набув ширшого тлумачення і став означати всяку систему правління, засновану на страхові. Відтак донедавна слово «тероризм» – як, до речі, і «партизанська війна», уживалося настільки широко й означало стільки різних відтінків насильства, що зовсім утратило будь-який конкретний зміст. Доволі часто доводиться чути голоси, які закликають відмовитися від вивчення політичного

тероризму як особливого явища на тій підставі, що упродовж світової історії в результаті злочинів з боку влади загинуло набагато більше людей, аніж від рук «терористів знизу». Можливо, так воно і є, проте мене тут цікавить не проблема політичного насильства загалом, і не жахиття окремих політичних режимів, але набагато специфічніше явище.

Навряд чи можна підібрати визначення, яке підходить для всіх різновидів «тероризму знизу», з якими ознайомилося людство: адже і селянські війни, і робітничий рух, і просто бандитизм, наприклад, неминуче супроводжувалися застосуванням насильства. Те ж саме справедливе стосовно традиційних воєн, воєн громадянських, а також національно-визвольних рухів. У більшості зазначених випадків, однак, терор хоч і був одним із інструментів, але частіше виконував підлеглу роль. Мене ж цікавлять рухи, де терор був основним засобом, все інше згадується доволі побіжно. Існує думка, наче політичний тероризм як певна система – явище доволі нове, яке стало лише наприкінці XIX сторіччя. У певному сенсі це так: «філософія бомби» – стосовно нова

11

ВОЛТЕР ЛАКЕР
ВИТОКИ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

© К.Даае, 2002

edłññîôld ärrçl
крістофер даае
ТЕРОРИЗМ –
ПОНАТТА, ТЕОРІЇ
ТА СТРАТЕГІЇ ПРОТИДІЇ
РЕЗУЛЬТАТИ ТА ПРОБЛЕМИ
СОЦІАЛЬНО-НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

доктрина. Разом з тим в історії вистачає прикладів масового знищення політичних супротивників. Подібно до того, як мольєрівський міщанин, на своє превелике здивування, з'ясував, що все життя розмовляв прозою, тероризм і терористи існували задовго до появи цих термінів. У багатьох країнах були варфоломіївські ночі і сицилійські вечірні. Ворогів, реальних і уявних, знищували римські імператори, оттоманські султани, російські царі, а також багато, багато інших володарів.

«Тероризм знизу» розвивався в найрозмаїтіших формах, набуваючи характеру чи то релігійних рухів, чи то політичних бунтів і соціальних повстань. Одне з найдавніших відомих історії терористичних угруповань складало *сикарії*, прекрасно організована секта, яка діяла в Палестині в 66-73 роках н.е. Джерела нечисленні і суперечливі, однак, якщо вірити Йосипу Флавію, сикарії застосовували незвичайну тактику: вони атакували супротивника в денний час, особливо по святах, коли Єрусалим був загачений юрбами людей. Улюбленою зброєю сикариїв був кинджал чи короткий меч (сика), який вони хо-

вали під одягом. Як відзначено в есеї англійського письменника Де Квінсі «Убивство як краса мистецтва», сикарії, слушно гадаючи, що юрба сама по собі є чимось подібним до темряви (завдяки своїй щільності, тисняві і неможливості побачити збоку, хто саме завдав фатального удару), були присутні там, де була товкотеча, і коли люди намагалися зрозуміти, хто убивця і де він, відповіддю залишалось: «невідомо!» Сикарії знищили будинок первосвященника Ананії, а також палаци представників династії Іродів, вони спалили публічний архів, щоб знищити розписки боржників. У Тацита згадується, що сикарії спалювали зерносховища і виводили з ладу системи водопостачання в Єрусалимі. Вони були екстремістськи й антиримськи налаштованими націоналістами, але водночас вбачали своїх ворогів у середовищі поміркованої єгипетської і палестинської діаспори, у євреях, котрі стояли за спілку з Римом. З деяких джерел випливає, що в сикариїв була ретельно розроблена доктрина, так звана «четверта філософія», щось на кшталт юдейського протестантизму. Вони корилися одному лише Богу, не визнавали над со-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

1. ВСТУП: СОЦІОЛОГІЯ ТА ТЕРОРИЗМ

Навряд чи існує якість інше поняття у політиці, яке викликає стільки суперечок, як поняття «тероризму». Навряд чи існує так мало достовірних знань щодо будь-якого іншого політичного феномену, як це є у випадку тероризму. Причина не лише у «природі явища», тобто у різноманітних формах тероризму, його видозмінності та таємниці, якими він оточений. Почасти і «структура дослідження» породжує ситуацію, коли неможливо дійти згоди щодо поняття та дефініції тероризму. Терористичні студії є центральною темою політичних та етнічних розбіжностей, які є перепорою для комплексного вивчення даного явища.

Вже у самому терміні «тероризм» звучить моральний осуд. Називаючи якусь політичну дію «тероризмом», ми не лише характеризуємо її як нелегальну з точки зору права, але і як нелегітимну з точки зору політики. Діючі особи, яких називають «терористами» не лише отримують тавро злочинців, під сумнів ставиться також правомірність їхніх політичних намірів. Тому уряди використовують термін «тероризм» для оголошення незаконною озброєної боротьби політич-

них опозиційних груп, а групи опору для виправдання своєї визвольної боротьби намагаються довести, що держави застосовують «стратегії терору». Як це констатував Рональд Рейган стосовно нікарагуанських Контрас, у політичних дебатах «терорист з легкістю перетворюється на борця за свободу».

У такій ситуації завданням науки є забезпечити понятійну ясність та уможливити раціональний дискурс. Проте терористичні студії також є частиною дебатів, політичний та науковий дискурс неможливо відокремити один від одного: з самого початку дослідженням тероризму займались не лише академічні інституції у вузькому розумінні цього слова. Велику участь у дискусії брали також напівофіційні та приватні інституції, інформаційні агентства та масмедіа, публіцисти та журналісти. Тому не можна говорити про *epistemic community* (гносеологічне об'єднання), наукове співтовариство тих, хто займається феноменом тероризму і в чиїх колах утверджується концептуалізація та випадкові переконання за науковими стандартами. Йдеться швидше про *invisible college* (невидима корпорація) – неформальну сітку впливових інституцій та особистостей, які формують політичний аспект терористичного дискурсу.

бою ніякої земної влади, відмовлялися бачити у священослужителях посередників між Всевишнім і простими смертними. Інші автори наголошують на тому, що сикарії очолювали рух соціального протесту, налаштовуючи низи проти багатих верхів. Йосип Флавій, однак, не схильний бачити в них утілення шляхетности. Він переконаний, що це були звичайнісінькі корисливі розбійники, керовані іноземними силами, які використовували заклики до справедливості для прикриття своїх непорядних цілей. Але навіть Йосип Флавій визнає, що деякі з них виявляли релігійний фанатизм: вони бачили в мучеництві щось таке, що дарує радість, думали, що після скинення ненависного режиму Господь з'явиться своєму народові і порятує їх від мук і страждань. Утім, так міркували аж ніяк не рядові сикарії.

Схоже сполучення релігійного месіанства і політичного тероризму було притаманне набагато знанішій на Заході *секті асасинів*, які відокремилися від ісмаїлітів, що з'явилися в XI сторіччі і були розгромлені монголами в XIII столітті. Асасини упродовж тривалого часу приваблю-

вали до себе увагу Заходу, причому інтерес учених до них в останні роки зріс, оскільки дуже багато елементів їхньої тактики і стратегії нагадують методи сучасних терористів. З Персії асасини чинили набіги на Сирію, убивали префектів, губернаторів, каліфів. Їм вдалося убити навіть Конрада Монферратського, який правив Єрусалимським королівством. Вони двічі намагалися убити Саладдіна, але невдало. Їхній перший ватажок, Гасан Сібаї, швидко зрозумів, що в нього занадто мало людей, щоб успішно боротися відкрито, але тривала, вміло продумана кампанія терору, здійснювана добре навченими і дисциплінованими воїнами, може досягнути серйозного політичного ефекту. Асасини діяли під покровом найсуворішої таємности, нерідко переодягаючись іноземцями, у тому числі й християнами. Вони не користувалися ні отрутами, ні металічним приладдям. Їхньою зброєю був кинджал, і не лише через його високу надійність, але й тому, що в убивстві вони вбачали щось ритуальне. Сучасні дослідники, описуючи цю секту, відзначають її аскетичну дисципліну. Сектанти вітали мучеництво і смерть в ім'я ідеї і твердо

13

ВОЛТЕР ЛАКЕР
ВИТОКИ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Мета даної праці – розглянути наслідки та проблеми соціально-наукового дослідження тероризму, без об'ємного зображення Цілого, а шляхом аналізу найважливіших дебатів та суперечок, виявляючи їхні досягнення та обмеженість, та базові позиції для подальших студій.

Розвиток цієї відносно молодого спеціальної галузі соціально-наукових студій можна розділити на певні фази, які ілюструються на основі об'єму публікацій з одного боку та центральних дебатів з іншого. Проте всі фази вивчали три центральні проблеми, а саме: а) що взагалі розуміють під «тероризмом»; б) які його причини; в) які існують заходи протидії. На основі цих трьох питань ми спробуємо розглянути терористичні студії не в історичному аспекті, а в аспекті вирішення проблеми тероризму.

2. ДЕФІНІЦІЯ ТЕРОРИЗМУ

Велика частина терористичних студій останніх 40 років присвячена питанню дефініції. Проте ці зусилля не дозволяють нам сьогодні говорити про існування загальнообов'язкової концепції тероризму. Навпаки: з'являються все нові та нові дефініції. У 80 роках Алекс Шмід уклав список із 109 визначень терориз-

му, щоб синтезувати на цій базі загальноприйнятне визначення. Проте більшість дослідників дистанціювалися від цього визначення, і число дефініцій продовжувало зростати. Складається враження, що прискорення дискусії про дефініції тероризму веде не до ясности поняття, а до ще більшої плутанини.

Тому такі провідні дослідники тероризму, як Волтер Лакер лаконічно констатують, що «загальна дефініція тероризму не існує і не буде знайдена у найближчому майбутньому. Проте абсурдно стверджувати, що без неї неможливо досліджувати тероризм».

Однак, навіть Лакер не може обійтися хоча б без одної, хай навіть імпліцитної дефініції предмету вивчення. В одній із пізніших праць він називає тероризмом «нелегітимне застосування насильства щодо невинних людей задля досягнення політичних цілей». В одній з його останніх публікацій читаємо: «Існує безліч дефініцій тероризму, але його з певністю можна охарактеризувати як застосування насильства групою людей, які діють з певною політичною або релігійною метою зазвичай проти якогось уряду, інколи проти іншої етнічної групи, класу, релігії чи політичного руху». Він продовжує: «Кожна спроба специфічно висловитися приречена на поразку, бо тероризм існує у

вірили в настання нового світового ладу. В історичній перспективі діяльність секти була запеклою, хоча й приреченою на кінцеву поразку боротьбою релігійної меншости за право на власний спосіб життя і свободу віросповідання, яку усіма силами прагнули придушити їхні запеклі вороги сельджуки. Утім, певний час тактика асасинів приносила їм успіх...

В Індії та на Далекому Сході здавна діяли таємні товариства іншого гатунку. Так, англо-індійська адміністрація упродовж тривалого часу заперечувала існування так званих «душителів», поки капітан, а згодом і генерал-майор, Вільям Сліман не вивчив проблему і зрештою не розгромив цю секту. «Душителі» убивали свої жертви за допомогою шовкового мотузка. Вони намагалися не чіпати європейців, але в іншому не виявляли жодної вибіркової. Члени секти вважали, що такий спосіб убивства сягає до ритуальних жертвоприношень богині Калі, і, варто відзначити, що багатьох він дуже приваблював. Як казав тим, хто захопив його у полон, член цієї секти Феррінгея: «Якщо хто-небудь хоч раз випробує насолоду жертвоприношення, він уже наш,

навіть якщо він опанував різноманітні ремесла, і є у нього все золото світу. Я сам посідав доволі високу посаду, працював добре і міг розраховувати на підвищення. Але ставав сам собою, тільки коли повертався в нашу секту». «Душителі» нехтували смертю. Їхні політичні переконання, якщо взагалі про такі можна всерйоз говорити, залишалися вкрай імлістими, і сектанти не ставили спеціальних завдань щодо залякування влади чи населення.

У загальному контексті політичного тероризму це явище, звичайно ж, не більш ніж виноска, підрядкова примітка. Те ж саме можна сказати і про войовничі таємні громади Китаю, яких чимало було на ріках серед піратів, у горах серед розбійників і в містах, де жили шановні вірнопіддані. У кожного такого товариства чи гуртка був свій громило, найчастіше досвідчений майстер кулачного бою. Деякі займалися традиційним грабінництвом, були там і професійні кілери, ладні служити тому, хто більше заплатить. Ці товариства володіли ігорними будинками, займалися контрабандою. Деякі, найбільші, мали і політичні амбіції з перевагою антиманьжурських настроїв. Не

різноманітних формах. З іншого боку не варто отожднювати кожну форму насильства з тероризмом».

Яким би привабливим не виглядав прагматизм Лакера, його власні попередні висновки на основі незрефлектованої дефініції приховують певні проблеми. Крім того, дратує самовпевненість, з якою Лакер дозволяє собі критикувати «хибні» або «непридатні» дефініції тероризму без чітких критеріїв. Його власна дефініція залишає стільки простору, що кожен сам вирішує, що він називає тероризмом; таким чином тероризмом може бути будь-що і цим поняттям можна легко маніпулювати у політичному контексті. Цілком очевидно, що на такій базі неможливі ні систематизація даних, ні створення кумулятивної теорії.

Звичайно існує альтернатива, яку пропонує Алекс Шмідт, а саме «шукати тверде понятійне ядро тероризму, яке відрізняє його від звичайного насильства». Але ця альтернатива також не позбавлена проблем. Вона базується на уявленні про те, що дійсність можна делікатно розкласти на дискретні чисті поняття, які можна без труднощів відокремити один від одного, і що нагромадження ознак (характеристик) тероризму веде до вироблення всеохопного поняття тероризму. Однак, як показує результат, цим шляхом неможливо

досягти чіткої дефініції тероризму, яка б не викликала суперечок. У скороченому та опрацьованому виданні 1998 читаємо: «Тероризм це – повторюваний метод насильницької поведінки, що породжує страх, його застосовують напівтаємні, індивідуальні, групові або державні дійові особи, з кримінальних, політичних причин або з причини неприйняття, причому – на противагу до атентату – безпосередні цілі насильства не є його основними цілями. Безпосередні людські жертви насильства вибираються в загальному випадково (випадкові цілі) або цілково з певного числа цілей (репрезентативні або символічні цілі) і служать передачею певного повідомлення. Комунікативні процеси між терористами (організаціями), жертвами (які знаходяться під загрозою) і справжніми цілями використовуються для маніпуляції справжніми цілями (публікою), яка стає таким чином цілпоу терору, від якої або чогось вимагають або хочуть привернути її увагу в залежності від того, що має бути досягнуто – залякування, примус чи пропаганда.

Читаючи цю дефініцію Лакера, хочеться спершу погодитися з тим, що десятиліття дебатів були марними любовними стражданнями, які не принесли жодного поступу. Бо, насправді, цією дефініцією не лише

шкодували вони й іноземців. Ці товариства зробили чималий внесок у Боксерське повстання, а також надали істотну підтримку Сунь Ятсеню на перших етапах його політичної кар'єри. Чинна у 20-х роках організація «Червоні списи» поєднувала політичну активність з інтересом до окультизму, багато в чому нагадуючи західну контркультуру шістдесятих. Але політична діяльність складала лише незначну частину їхніх інтересів, і в цьому сенсі вони набагато більше нагадують мафію американського й італійського зразка, аніж сучасні терористичні угруповання.

Виразніший інтерес до політики виявляли члени *к'ю-клекс-клену*, хоча й вони перебували поза основним руслом тероризму ХХ століття. Зараз уже мало хто пам'ятає, що в США існував не один клан, а три, які мали між собою мало спільного. Перший *к'ю-клекс-клен* став продуктом періоду реконструкції американського Півдня після громадянської війни. Негритянська емансипація була головним ворогом цього таємного товариства, яке охоче вдавалося до насильства. Другий клан (існував приблизно від 1915 до 1944 року) також засновувався на ідеї пере-

ваги білих, але, крім того, відстоював і багато інших гасел – насамперед американський патріотизм. Його члени переселювали бутлегерів, гравців у азартні ігри і навіть тих чоловіків, які піддавали тілесному покаранню своїх дружин. Незважаючи на всю ритуальну маячню про Великого Мага тощо, *к'ю-клекс-клен* другого призову швидко інтегрувався в політичний істеблішмент американського Півдня – як на рівні штатів, так і на місцевому. *К'ю-клекс-клен* дуже активно займався бізнесом. Відзначу, наприклад, угоди з гудроном для дорожніх покриттів. Другий клан був відображенням американського суспільства в мініатюрі, і його історія закінчується в квітні 1944 року, причому останньою крапкою стала не кровопролитна перестрілка з поліцією, а федеральний позов на 685 тисяч доларів у зв'язку з несплатою податків. У результаті клан позбувся своїх пільг і привілеїв і швидко вийшов із гри.

У порівнянні із сикар'ями, асасинами, «душителами», «Червоними Списами» і *к'ю-клекс-кленом*, сучасні терористичні групи виглядають зовсім по-іншому. Щоб розібратися в особливостях сьогоденного тероризму, варто пошу-

складно і незручно оперувати, вона знаходиться у протиріччі до окремих ознак.

Проте головна проблема цієї дефініції лежить в іншій площині. Вона полягає в уявленні, що феномену «тероризм» у всіх його проявах притаманна *левна* властивість, і що цю властивість можна охарактеризувати однією з ознак дефініції або комбінацією різноманітних ознак. Ця позиція відповідає традиційній логіці понять та вимогам позитивістської понятійної конструкції, проте веде до проблеми розмежування, яка стоїть у центрі дискусії про тероризм: Чи тероризмом є лише насильство недержавних груп, чи також терор державних організацій? Чи є тероризм формою війни або феноменом *sui generis*? Чи тероризм є матеріальним, а чи в першу чергу символічним насильством?

Треба врахувати, що термінологія Алекса Шмідта чітко тематизує ці запитання. Хоча результат його дефініційної синтези є проблематичним, їй, очевидно, треба надати перевагу перед імпліцитною дефініцією Лакера. Лакер применшує політичне забарвлення цього поняття і вирішує питання авторитарно: тероризм – це насильство не-державної групи, і форма цього насильства є нелегітимною. Ми покажемо, що обидві ознаки дефініції є спірними.

ТЕРОРИЗМ: НАСИЛЬСТВО ЗНИЗУ ЧИ ЗВЕРХУ?

Одна з головних та найтриваліших суперечок щодо поняття тероризму точиться навколо питання, чи розуміти тероризм насамперед як державні репресії, чи як недержавну революцію. Очевидно, що це принципове рішення, бо в обох випадках «тероризмом» називають не просто цілком відмінні феномени, але і непрямо також визначають різні причини політичного насильства.

Якщо звернутися до історії поняття, то прихильники дефініції тероризму як владного панування держави, мають добрі аргументи. Бо в часи Французької Революції «терор» означав «безпосереднє застосування насильства під захистом та в інтересах держави». У цьому сенсі Едвард Герман виступає за те, щоб розуміти під тероризмом, у першу чергу, державні репресії. Особливо на прикладі корумпованих режимів у Латинській Америці можна показати, що жахлива державна влада потребує більше жертв і приносить більше нещастя, аніж всі інші політичні насильницькі дії. Також Міхаель Штоль підтверджує, що держави тероризують цивільне населення за допомогою своїх владних апаратів – включаючи парамілітарні угруповання та ескадрони смерті, щоб зміцнити свою панівну позицію.

кати інших аналогів, і отут цілком до речі синдром Вільгельма Телля. В епоху абсолютизму політичні убивства траплялися стосовно рідко, особливо після того, як релігійні конфлікти втрачили колишню гостроту. При всіх розбіжностях і відмінності інтересів монархи зберігали свого роду солідарність. Звичайно, їм і на думку не спадала ідея про фізичне усунення один одного. Царевбивства взагалі на певний час вийшли з моди – за декількома доволі прикметними виключеннями. Ситуація стала мінятися після Французької революції і зросту націоналістичних настроїв у Європі. Щоправда, поза межами Європи пристрасті бушували як і раніше, сягаючи витоків у непам'ятні часи, але це було більшою мірою зумовлено традицією династичних чи військових змов, або дій одинаків чи фанатиків-безумців.

Систематичні терористичні акції починаються в другій половині XIX сторіччя. Із самого початку ця течія розділилася на кілька цілком різних відламів. Так, у Росії революціонери вели боротьбу із самодержавством у 1878-1881 роках, так само як і на початку XX сторіччя. Ради-

кальні націоналістичні угруповання – вірмени, ірландці, македонці, серби – користувалися терористичними методами в боротьбі за національну незалежність чи автономію. Потім, у 90-их роках минулого сторіччя, анархісти повели «пропаганду ділом» у Франції, Італії, Іспанії та Сполучених Штатах. Окремі політичні убивства в Італії та Франції викликали значний суспільний резонанс, хоча і не були частиною якоїсь загальної стратегії. Що стосується тероризму в Іспанії та Сполучених Штатах, то він мав свою специфіку, оскільки користувався підтримкою певних груп населення. Так, у Сполучених Штатах ідеї тероризму брали на озброєння представники робітничого руху – «*Моллі Марґуайрес*», а згодом і Західна профспілка шахтарів. В Іспанії тероризм був зброєю як селянських, так і робітничих рухів. При всіх відмінностях у деталях і політичній конкретиці, у цих виступів було щось спільне: вони були пов'язані із зростанням демократії, з одного боку, і націоналізму – з іншого. Труднощі існування, проти яких виступали ці люди, були і раніше: меншини зазнавали гноблення, авторитаризм був правилом, яке не знало

Не викликає сумніву, що державна влада спричинилася до численних жертв і неміряних страждань. Також незаперечним є той факт, що насильство викликає насильство. Проте сумнівно, чи називати це «насильство зверху» «тероризмом». Наприклад, Петер Вальдманн настоює на тому, «що тероризм є певною формою нападу на державу». Ця позиція також має певні аргументи, підкріплені історією. Сьогодні під «тероризмом» розуміють в основному «насильство знизу», що сигналізує зміну первісного значення з часів Французької Революції. Проте в загальнорозуміють праматичні аргументи. Волтер Лакер погоджується, з тим, що державні репресії тягнуть за собою більше жертв, ніж недержавне насильство, але вбачає у державній владі довгострокову проблему, яка не залежить від феномену сучасного тероризму. Зрештою, поняття «державного тероризму» не допомагає зрозуміти феномен в цілому.

За розумінням тероризму як недержавного насильства стоїть, хоч і у непрямій формі, теорія його виникнення. Грант Ворлдло виводить тероризм із антиколоніальної визвольної боротьби, яку пізніше перебрали на себе інші групи і яка була перенесена на інші конфлікти та регіони. У цій концепції головний наго-

лос робиться не на реакції проти деспотії, а на віднайденні нетрадиційних методів боротьби та їхнього виокремлення у тероризмі, який виступає загрозою для «ліберальної держави» та цілої міжнародної системи.

Якими б протилежними не виглядали описані тут позиції, їх можна легко поєднати понятійно. Бо очевидно, все говорить на користь того, щоб провести чітку лінію між тероризмом держав і тероризмом політичних груп, які не діють від імени визнаного державного уряду. Справді існує суттєва відмінність між структурою та умовами застосування державних терористичних груп та напівлегальних т.зв. антитерористичних одиниць (*Cipi Вовки* у Туреччині, *ГАЛ* в Іспанії, або *Одиниця 101* в Ізраїлі) та структурою і стратегією недержавних терористичних організацій (*РАФ*, *ЕТА*, *ПКК*). Якщо йдеться про співвідношення обох форм насильства, необхідне чітке розмежування понять. Що ж тоді перешкоджає вибрати відносно загальну дефініцію тероризму у викладі Алекса Шмідта і впровадити простеньку типологію, яка розрізнятиме державний та недержавний тероризм? Тоді кожний науковець зможе на власний смак зосередитися на вивченні лише однієї форми тероризму. Проте буде уже неможливо, *per definitionem* применшувати терор дер-

виключень. Але в міру поширення ідей освіти і зростання націоналізму соціальні умови, які колись не викликали протесту, стали здаватися нестерпними. Однак збройний протест мав шанс на успіх тільки тоді, коли верхи виявляли згоду грати за новими правилами, що насамперед виключало розправу з інакомислячими. Коротше кажучи, терористичні угруповання могли здобути перемогу тільки над таким урядом, який відкидав терористичні методи. Такий парадокс постав перед тодішніми терористами, а методи старих авторитарних режимів, відкинуті багатьма урядами, були взяті на озброєння новими тоталітарними державами.

Серед численних терористичних рухів особливу роль відіграла «Народна воля», хоча вона діяла в Росії лише від січня 1878 до березня 1881 року. Ця організація почала збройну боротьбу, коли один з її членів, такий собі Ковальський, узявся за зброю, чинячи опір арештові; потім Віра Засулич застрелила генерал-губернатора Петербурга, а першим піком цієї кампанії терору стало убивство генерала Мезенцева, шефа Третього відділення, у серпні 1878 року. У вересні 1879

року революційним трибуналом «Народної волі» був засуджений до смерті імператор Александр II. Утім, ще раніше, у квітні, якийсь Соловйов вчинив замах на життя царя, але зробив це на власний розсуд. Наступні замах на государя (спроба пустити під укіс царський потяг і вибухи бомб в Зимовому палаці) також не увінчалися успіхом. Цар був убитий 1 березня 1881 року, і парадокс ситуації полягав у тому, що більшість народовольців до цього моменту були вже заарештовані. Ця подія стала одночасно й апогеем, і фіналом кампанії терору, і приблизно на два десятиліття в Росії наступило затишшя.

Друга хвиля терору пов'язана з діяльністю есерів. Почалося все у 1902 році, коли такий собі Балмашов убив міністра внутрішніх справ Сіпягіна. Утім, за рік до цього молодий дворянин Карпович застрелив міністра освіти Боголепова. Есери організували три великих убивства в 1903 році (у тому числі губернаторів Оболенського і Богдановича) і два в 1904-му, а в 1905 році число убивств зросло до 54. У 1906 році їх було вчинено 82, а у 1907-му – 73. Після цього хвиля терору пішла на спад: три убивства в 1908-му,

жавних органів або сприймати недержавний тероризм лише як реакцію на державне насильство. Таким чином, були б усунуті хоча б поняттєві бар'єри аналізу складної динаміки між державним та недержавним насильством. Той факт, що ще не вдалося досягнути такої прагматичної, рефлексивної ясності поняття свідчить про те, що проблеми дефініції тероризму – це не академічна суперечка про слова, а політична дискусія про переконання.

ТЕРОРИЗМ: ВІЙНА ЧИ ЗЛОЧИН?

Не менш складним аспектом дефініції є питання про те, чи розуміти тероризм як форму війни, чи як форму насильства *sui generis*. Тут також присутній прихований політичний контекст. Уявлення про тероризм як про форму війни ґрунтується на його історичному походженні від антиколоніальної визвольної війни. Для Роберта Табера «тероризм» – це герилья, перенесена у місто. Тому він не бачить можливості розрізнити бійців герильї та терористів, до того ж він вважає тероризм особливою найм'якішою формою війни, на який дивляться із благоговійним страхом як на політичне вбивство (хоча перетворити місто на піпіль або облили село напалмом більше звірство),

він гуманніший, бо селективний, на відміну від інших видів війни.

Річард Клаттербак також не використовує двох категорій, натомість він застосовує поняття «*urban guerilla warfare*» і «*urban terrorism*» як синоніми. Лише шляхом такого застосування поняття, на думку Ендрю Сільке можливо охопити феномен Тероризму у всій його комплексності. Бо нехтування нормами міжнародного права, поширення терору та вбивства невинних людей не є винятком, а правилом сучасного ведення війни. «Тому можна зробити висновок, що справжня відмінність між тероризмом та іншими формами війни полягає у тому, що терористи не намагаються приховати своїх злочинів».

Тому більшість дослідників тероризму представляє більш-менш обґрунтовану позицію, яка вбачає категоріальну відмінність між тероризмом та герильєю. Наприклад, Марта Креншо стверджує, що ми не зможемо дати чіткої дефініції тероризму, якщо не братимемо до уваги насильницьку дію, її мету та ймовірність політичного успіху. Герильєрос діють в рамках міжнародного права, атакують лише комбатантів і ведуть боротьбу з обґрунтованою перспективою успіху; тобто їхнє застосування насильства мож-

два в 1909-му і одне в 1910-му. Найгучнішим стало убивство «сильної руки» режиму, міністра внутрішніх справ Плеве, застреленого на Петербурзькій вулиці в 1904 році. У 1905 році Каляєв убив великого князя Сергея Александровича. Останнім убивством, яке струснуло Росією, став замах на Столипіна в київському оперному театрі в 1911 році. Столипін був убитий уже після того, як бойова організація есерів припинила існування. Його убивця був одинаком і, можливо, подвійним агентом. Не рахуючи окремих інцидентів, після 1911 року індивідуальний терор припинився. Третя, стосовно невелика хвиля тероризму піднялася вже після захоплення влади більшовиками в 1917 році. Частково вона була спрямована проти більшовицьких керівників (були убиті Уріцкій і Володарський і поранений Ленін), частково проти німецьких дипломатів і військових – щоб перешкодити мирним переговорам між Росією і Німеччиною. Однак більшовикам без особливих труднощів вдалося погасити цю пожежу.

На цьому тлі досягнення ірландських терористів виглядають набагато скромніше, хоча во-

гонь насильства, то вгасаючи, то спалахуючи знову, нагадував про себе багато десятиліть. Перший такий спалах трапився в 1791 році як результат активності *Об'єднаних ірландців* і масового невдоволення серед селян. Тактика відкритого збройного протистояння 60-х років XIX століття зазнала нищівної поразки. Активність так званих «динамітників» у 70-х і 80-х роках запам'яталася такою голосною акцією, як масові убивства у Фенікс-парку. Відтак настало затишшя на кілька десятиліть, з новими спалахами в 1919-1921 роках, перед Другою Світовою війною і потім уже в 70-х роках.

У 90-х роках XIX сторіччя заявили про себе і вірменські терористи, які виступали проти турецьких гнобителів. Але спроби опору були швидко і безжалісно розтрощені, оскільки вірмен протистояв режим куди менш терпимий і перебірливий у засобах, аніж британська політична машина, з якою боролися ірландці. Нові вилазки терористів-вірменів мали місце в 1918 році і призвели до знищення низки турецьких державних чиновників, замішаних у масовому знищенні вірменів у роки Першої Світової війни.

на було б визнати легітимним. Натомість терористи зазнали б фіаско як мінімум на одному з цих тестів на легітимність. Вони або порушили б міжнародне право, або вбивали б не-комбатантів, або вели б безперспективну боротьбу; як наслідок їхнє застосування насильства можна було б визнати нелегітимним.

Хоча ця позиція близька до загальнопоширеного розуміння тероризму як «неприйняттого насильства», підтримувати її досить складно. Хто вирішує, що є легітимним? Чи не існує тут небезпека, що той, у чий владі дати визначення «легітимности» має також право визначати, що таке «тероризм»? І чи таким чином не отримає будь-хто можливість в залежності від своїх політичних уподобань характеризувати явища то як виправдану визвольну боротьбу, то як гідний осуду тероризм недержавної групи? Як ми вже згадували у вступі, у Сполучених Штатах за уряду Рейґана було звичним характеризувати певні явища як терористичні з огляду на власні національні інтереси. Про це свідчать численні дефініції тероризму в офіційних документах того часу. Це дало можливість уряду відкрито застосовувати подвійний підхід у оцінці політичного насильства, ця політика завершилася провалом, прямим наслідком її був Іранґейт.

З іншого боку, легітимність не є доволіною категорією. Її можна конкретизувати та об'єктивізувати, спираючись на усталені правила та норми. У цьому сенсі Рут Лінн констатує: «У порівнянні із тероризмом традиційна війна має чіткі норми: існує нейтральна територія, яка визнається противниками, військові сили легше ідентифікувати, діє обмеження на певні види зброї, також існує усвідомлення, що застосування зброї проти цивільного населення є винятком або непорозумінням. Натомість тероризм прагне зруйнувати усталені норми. На відміну від бійців ґерильї, які не ламають законів війни і чітко знають, хто їхній ворог і нападають лише на нього, терористи стирають різницю між комбатантами та не-комбатантами, бо вони кажуть: «Війна – це війна»; і тому будь-яка спроба визначити етичні межі війни немає сенсу. Погоджуюсь: така ідеальна картина функціонує лише теоретично. Недаремно вважається, що міжнародне право (включно із Європейською Конвенцією 1977) лише в обмеженому обсязі регулює реальні ґерильї. Пол Віткінсон додає, що «на практиці неймовірно складно провести різницю між війною та терором. Але навіть цей факт не перетворює кожну ґерилью – яка вимушено ухиляється від правил війни – у тероризм».

Ця терористична традиція час від часу нагадувала про себе і потім, призводячи до загибелі турецьких політичних і релігійних діячів. Новим спалахом такого тероризму був відзначений 1975 рік, коли загинули турецькі посли в Парижі і Відні, а також перший секретар турецького посольства в Бейруті.

В ті роки, коли вірменські терористи тільки починали свою боротьбу проти турків, виникла ще одна антитурецька сепаратистська організація. Називалася вона *ВМОРО* («*Внутрішня македоно-одринська революційна організація*»), складалася з македонців і керував нею Даміан Груєв. Спершу вона займалась винятково пропагандою, але через кілька років це підпільне товариство перетворилося у воєнізований рух, який поєднував індивідуальний терор із підготовкою до масового повстання. Повстання («Ілін ден») закінчилося провалом, проте македонцям пощастило більше, ніж вірменам. У них були союзники, і, окрім того, Македонія не входила до центральної частини турецької держави. Але вона так і не здобула незалежності: у 1912-1913 роках Македонію поділили між Грецією,

Болгарією і Сербією. ВМОРО продовжувала діяти вже з болгарської території, і багато її операцій були спрямовані проти Югославії, але загалом вона стала зняряддям у руках чергових болгарських урядів. У період від 1924 до 1934 року у міжусобицях і змовах усередині ВМОРО загинуло куди більше людей, ніж від їхніх рук у стані ворогів. Коли в середині 30-х років новий болгарський уряд визнав за необхідне ліквідувати ВМОРО, цю організацію із первісною, тією, що постала кілька десятиліть тому, пов'язувала одна лиш назва.

Серед інших терористичних угруповань, що діяли до Першої Світової війни, слід відзначити польських соціалістів і групи, що діяли в Бенгалії. В обох випадках діяльність цих угруповань продовжувалася і після здобуття їхніми країнами незалежності. Неру зі своїми соратниками неодноразово засуджував тероризм – адже дії бенгальських груп, навіть стосовно локальні, сильно отруїли відносини між різними громадами і призвели в 1947 році до розколу Індії. У Польщі західні українці і після Першої Світової війни не припиняли боротьби – цього разу проти Вар-

19

ВОЛТЕР ЛАКЕР
ВИТОКИ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Якщо дотримуватися думки про відмінність між ґерильєю та тероризмом, необхідно враховувати небезпеку політичного зловживання поняттям легітимності. Що б ми виграли, якщо б знехтували цією відмінністю? Чи став би детальнішим феномен недержавного насильства, або можливо відбувалося б змішування двох феноменів, тісно пов'язаних між собою, але разом з тим відокремлених? Чи дійсно не варто вбачати різниці у тому, чи об'єктом нападу є жінки і діти, чи військові об'єкти? Хіба не відповідає дійсності той факт, що існують певні правила війни, то навіть у випадку їхнього порушення вони все одно зменшують жах війни? Якщо відмовитися від різниці між тероризмом та ґерильєю, то втрачається можливість настоювати на пом'якшенні військового застосування сили. Таким чином була б санкціонована війна без правил, і були б втрачені уже завойовані терени гуманітарного міжнародного права. Тому твердження, що ґерилья завжди і неодмінно пов'язана із тероризмом викликає не лише сумніви емпіричного, а й політичного характеру.

Однак залишається фактом, що групи ґерильї час від часу вдаються до тероризму.

Тероризм та ґерилья – це різні речі; крім того, обидва поняття перебувають на різних абстрактних рівнях.

Це означає, що діюча особа не є або бійцем ґерильї або терористом, і вона не втрачає статусу бійця ґерильї, застосовуючи терористичну стратегію. Великою мірою понятійна плутанина виникла через непорозуміння, згідно з яким *мала війна* і тероризм є або ідентичними, або непом'якшуваними. Але це не так: тероризм – це метод ведення війни, певна система зброї, яку бійці ґерильї (рівно ж як і державні дійові особи) можуть застосовувати або від неї відмовитися.

Також і в питанні, чи можна визначити тероризм як форму війни, стає очевидним, що для специфічної постановки питання треба провести певну диференціацію, яку в окремих випадках дуже складно операціоналізувати та емпірично довести, але без неї важливі феномени навіть не попали б у поле зору.

СПОРІДНЕНІСТЬ ТЕРОРИСТИЧНОГО НАСИЛЬСТВА

Розпочату тут дискусію щодо понять можна продовжити далі. Можна надати перевагу вужчому розумінню тероризму; чи існує тероризм без фізичного насильства; чи комунікативна функція тероризму важливіша від його військової функції; чи йдеться скорше про символічне, ніж про явне насильство. Проте моя мета – це не завершення дискусії про всі аспекти форму-

шави – з вимогами автономії, які категорично відкидалися.

Що стосується Західної Європи, то наприкінці XIX століття її захлинула хвиля виступів анархістів з їхньою «пропагандою ділом». «Подвиги» Равашоль, Огюста Ваяна і Еміля Анрі між 1892 і 1894 роками викликали у Франції чималий суспільний резонанс. Витівки бомбістів-одинаків співпали із закликами анархістів до насильства, що створило в очах суспільства образ міжнародної змови, якої насправді ніколи не існувало. Равашоль, страшений мерзотник і бандит, убивав би й у тому випадку, якби у Франції не існувало анархізму. Ваян був представником богемі, а Анрі – вразливою молодією людиною, і аналіз статистичних даних про урбанізацію у Франції XIX століття навряд чи проливає світло на мотиви їхніх дій. Масова свідомість, не на жарт стривожена таємним і загадковим характером анархістських угруповань, вважала анархістів, соціалістів, нігілістів і радикалів одного поля ягодами. Представники урядових і правоохоронних органів набагато краще розуміли, хто є хто, але не бачили для себе користи в проясненні ситуації.

В останнє десятиліття XIX і перше XX століття було вчинено чимало замахів на життя провідних політиків Європи й Америки. Так, були убиті американські президенти Маккінлі та Гарфільд, здійснено кілька невдалих замахів на Бісмарка і німецького кайзера. У 1894 році був убитий президент Франції Карно, а в 1897-му – прем'єр-міністр Іспанії Антоніо Кановас. У 1898 році загинула австро-угорська імператриця Єлізабет, а в 1900-му – король Італії Умберто. Але, хоча в багатьох випадках убивцями були анархісти, найчастіше вони діяли з власної ініціативи, не поставивши до відома про свої плани соратників. У той час усі якось забули, що в царевбивства взагалі-то існує довга традиція, і що у Франції, скажімо, у тому ж сторіччі трапилися замаху на життя Наполеона і Наполеона III. Як відзначав сучасник, якого ніяк не можна запідозрити в симпатіях до анархістів, «важко приписати їм участь у всіх цих численних злодіяннях, у тому числі й у замаху на життя монархів».

Цікаво, що ця «ера замахів» не мала серйозних політичних наслідків. До 1905 року хвиля подібних замахів скрізь – за винятком Росії –

вання поняття, а скорше фундаментальна проблема. Я вважаю, що не існує «твердого понятійного ядра тероризму», і спроби вирішити раз і назавжди проблему дефініції приречені на поразку. Це не виправдовує, звичайно, теоретичної вразливості та понятійної недбалості. Можна констатувати певну спорідненість випадків політичного насильства, які називають «тероризмом». Для Людвіга Вітг'енштайна ця подібність існує тоді, коли ряд випадків характеризується багатьма схожими ознаками, навіть якщо ця ознака не є «наскрізною». Згідно з цією версією, випадки тероризму можуть бути спорідненими, навіть якщо вони не мають спільної ознаки, але поєднані лінією споріднених випадків. В такий спосіб навіть без чіткого розмежування понять можуть існувати правила їх застосування.

Цей підхід особливо прийнятний до розв'язання проблеми дефініції тероризму. Він не лише пояснює невдачі, але й пропонує альтернативу. Він в жодному разі не допускає байдужості, яку зустрічаємо у Лакера та інших дослідників. Навпаки, цей підхід вимагає постійної дискусії про тероризм і спроб порозумітися щодо конкретних проблемних сфер та робочих дефініцій. Навіть якщо робота над поняттям терориз-

му є Сізіфовою працею, альтернативи не існує. Як сказав Джек Гіббс, «залишити дефініцію імпліцитною – це шлях до обскурантизму».

3. ТЕОРІЯ ТЕРОРИЗМУ

Звичайно, робота не обмежується лише дефініцією. Часто видається, що дефініція поняття або встановлення типології є самоціллю. Проте вони відіграють значення лише в тій мірі, в якій їх можна використати для обговорення конкретних питань. Питання можна ставити на різних рівнях аналізу. Для пояснення феномену тероризму можна вивчати характеристики індивідуумів, динаміку соціальних груп або владні стосунки у міжнародній системі; можна аналізувати форми політичної ідентичності, культурні конфліктні зразки або функцію влади у соціальній системі. Матимемо плутанину великої кількості можливих теорій, які претендують на пояснення тероризму – тобто його причин та наслідків.

Але як і випадку із формуванням поняття, я не претендую на всеохопне представлення теорій тероризму, моя мета – формування засадничих питань та типових проблем формування теорії. У даному контексті мене особливо цікавлять два запитання: чи

пішла на спад, і увага громадськості в Лондоні та Парижі перед Першою Світовою війною було прикута вже до інших лиховісних подій – у Парижі діяла банда Бонно, а в лондонському Іст-Енді щосили орудували поляки і латиші. Однак у цих випадках головним спонукальним мотивом був хосен, а анархічні моменти, якщо такі взагалі спостерігалися, виявлялися сильно роздутими. Резюмуючи сказане, залишається відзначити, що в ті роки в Західній і Центральній Європі не було систематичного прояву терору знизу. Подібні явища відзначалися лише на європейських околицях – на Балканах, у Росії й у специфічній формі в Іспанії.

У Сполучених Штатах робітничий рух від самого початку набув куди агресивнішого характеру, аніж у Європі. Рух «Моллі Магуайрес» у 70-і роки XIX століття – лише один з багатьох епізодів «робітничого тероризму». Його учасників помилково ототожнювали з комуністами, хоча в даному випадку схильність до насильства сягала корінням не в комуністичну ідеологію, а в почуття розгубленості, притаманне ірландцям, які опинилися в новій, далекій країні й відчували себе

об'єктами постійної дискримінації й експлуатації. Варто відзначити, що воювали вони не лише проти шахтовласників, але й проти своїх же товаришів, гірників валлійського і німецького походження. Помітною сторінкою в історії американського тероризму став вибух бомби на Геймакет-сквер у Чикаго. Крім того, чимало страйків закінчувалися кривавими зіткненнями сталеварів чи гірників з фабричною поліцією. Не став одним інцидентом і замах на життя губернатора Айдахо Франка Стейненберга в 1905 році. *Ватажки «Індустріальних робітників світу»* і не думали заперечувати, що їх надихнув «російський приклад». У 1910 році брати Макнамара кинули бомбу в будинок газети «Лос-Анджелес Таймз». Траплялися й інші «акції», нині забуті усіма, крім істориків, які спеціалізуються на тому періоді. Але, так чи інакше, американський тероризм тієї доби переслідував доволі вузькі цілі, не намагаючись вчинити державний переворот, змінити політичну систему тощо.

Ще однією країною, де тероризм виступав доволі істотним фактором політичного життя, була Іспанія. XIX століття ознаменувалося для

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

можна пояснити тероризм раціональними чи психологічними схильностями, і яку роль відіграє міжнародна підтримка тероризму зі сторони держав? Обидва ці запитання стосуються з одного боку теоретичних рецептів в рамках різних дисциплін, з іншого боку – політичних рішень в рамках ідеологічних дебатів.

Фундаментальне запитання терористичних студій: як пояснити тероризм – раціональними чи психологічними факторами.

При цьому психологічна версія передбачає наявність у терориста психологічних порушень. Наприклад, Джеррольд Пост вважає, що «психологія терористів не виказує значних патологій». Однак, він вважає необхідним вивчати психологічні фактори, які приводять людей до здійснення терористичних актів, бо, зрештою, саме «пошук ідентичності» штовхає терориста проти істеблішменту. Застосовуючи насильство, терорист пробує поцілити не лише зовнішнього ворога, але і знищити внутрішнього ворога групи, щодо якого він має комплекс меншовартості.

На початку вісімдесятих років за дорученням міністра внутрішніх справ у Німеччині були проаналізовані численні життєписи терористів, в яких такі особистісні характеристики як агресивність, жадібність до

подій та активність пов'язувалися із схильністю до тероризму. Пізніші студії намагалися довести, що «індивідуум, який стає політичним терористом, звичайно характеризується певними нарцистичними деформаціями особистості». Насамперед жінки стали об'єктом дослідження того, якою мірою їхня стать народжує схильність до тероризму. Луїзелла Де Катальдо Нойбергер та Тіціана Валентіні стверджують, подібно як Річард Пірлштайн, що причини жіночого тероризму – у травматичних переживаннях дитинства, особливо якщо вони мали тиранічного батька та слабку матір.

Проте більшість дослідників тероризму не вірить у вирішальний вплив особистісних факторів або характерну відмінність між терористами та терористками і відкидає «ауру патології», якою оточений тероризм. Бо навіть якщо погодитися, що існує певна особиста предрисповиція, не можна пояснити, чому деякі із цих людей – і взагалі більшість – не стають терористами. З цього огляду площина соціальної групи видається важливішою за площину особистості. Навіть якщо тероризм інколи виглядає ірраціональним, його можна інтерпретувати як раціональну стратегічну поведінку: «Згідно з цим аналітичним підходом тероризм виявляється колективною раціональністю. Радикаль-

іспанської історії бурхливими спалахами насильства, особливо в період так званих «карлістських воєн». Ріст робочого руху, який зазнав сильного впливу ідей Бакуніна, супроводжувався застосуванням насильства, і тероризм для багатьох профспілок став чимось звичним і само собою зрозумілим. Відбувалися і селянські заворушення, особливо в південних областях, наприклад в Андалусії. Як і Франція, Іспанія пережила свою «епоху замахів» у 90-і роки XIX сторіччя, але, уже на відміну від Франції, зазнала рецидиву тероризму в 1904-1909 роках, а відтак у період Першої Світової війни і відразу після її закінчення. В Іспанії існувало безліч анархістських об'єднань, але особливого впливу набуло об'єднання *ІФА (Іберійська федерація анархістів)*. Серед його керівників великою популярністю втішався Буенавентура Дурруті (1896-1936), якому належить крилата фраза: «Ми не боїмося руїн». Особливого успіху дії анархістів не мали, і серед представників лівих постійно тривали змови, які й привели до фатальних подій 1936-1939 років. У ті роки головним центром анархістського руху була Каталонія. На пізнішій стадії правління

Франко центр тероризму перемістився в Країну Басків, але там основним спонукальним мотивом, як і в Ольстері, був сепаратизм, що виступав тут у марксистських шатах. З Іспанії тероризм і анархізм перекочували в Латинську Америку, насамперед до Аргентини. У 1909 році в Барселоні трапилися події, які одержали назву «трагічного тижня». Такий сам тиждень десять років по тому повторився в Буенос-Айресі. Дурруті застрелив архієпископа Сарагоського, а невтомний Сімон Радовіцкі – шефа поліції аргентинської столиці.

До Першої Світової війни тероризм розглядали винятково як ознаку лівизни, хоча його індивідуалістичний характер іноді погано вписувався у загальний шаблон. Але ні ірландські та македонські борці за незалежність, ні вірменські й бенгальські терористи не мали ніякого відношення до анархізму чи соціалізму. Російські чорносотенці, зрозуміло, були терористами, але їхнім завданням була боротьба з революцією. Вони учиняли єврейські погроми й убивали тих, хто перебував в опозиції до самодержавства. «*Чорна сотня*» перебувала на правому фланзі російсь-

на політична організація є центральною діючою особою терористичної драми. Група має колективні преференції або цінності і з низки альтернатив вибирає тероризм».

Ця теорія, заснована на rational-choice (раціональному виборі), має велику перевагу, бо пояснює на перший погляд божевільні вчинки (наприклад, напад-самогубство), не посилаючись на недоведені припущення. Бо те, що на індивідуальному рівні видається нерациональним (самогубство), на рівні колективному (як політична дія) може бути цілком раціональним і тому слугити мотивацією для індивідуальних терористів. Таким чином, можна реконструювати не лише політичну калькуляцію терористичної групи і раціонально пояснити вибір стратегії, але і зрозуміти готовність жертвувати своїм власним життям.

Недолік раціональної версії тероризму звичайно полягає у тому, що насамперед треба пояснити преференції та цінності терористичних груп. Rational-choice передбачає наявність діючих акторів та стійких преференцій, він не може пояснити їхнє походження та зміну. Такий самий недолік спостерігаємо і у психологічній версії, яка також базується на стійкій диспозиції діючих осіб і тому виключає будь-які зміни.

Наприклад, Джерольд Пост вважає, що терористи не можуть бути зацікавлені в успіху своєї акції, бо вони таким чином підірвали б екзистенційний фундамент своєї групи, свою справжню мету: «Цей факт відповідає кібернетичній ситуації рівноваги у групі. Група повинна бути успішною у своїх терористичних актах та риториці виправдання, щоб приваблювати нових членів і забезпечувати власне існування, але вона не може бути аж настільки успішною, щоб сама себе виключити із бізнесу». Але як тоді пояснити відхід від тероризму, який є дуже складним, але можливим?

Щоб відповісти на це запитання, треба вийти із глухого кута, в який нас завела «академічна суперечка», чи терористичне насильство пояснюється інструментально і тому раціонально, чи самоціллю і тому лише психологічно.

Розглянемо для прикладу фазу виникнення революційних рухів. На цій стадії військові та політичні цілі є абсолютними і тому ідентичними; також не має різниці між військовим та політичним керівництвом, військові акції символічні, нескоординовані; їм бракує інструментального характеру. Ранні акції **АЛН** в Алжирі, **ПЛО** у 60 та **ПКК** у 70 відзначалися децентралізованим та дифузним застосуванням політично-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

кого політичного життя, та й заснована була при сприянні поліції. Але, як це часто буває в історії терористичних рухів, учень чарівника сам став чаклувати. Незабаром, коли в країні пішли розмови про перерозподіл землі і скорочення робочого дня, члени організації, створеної для підтримки монархії, стали заявляти, що краще взагалі не мати ніякого уряду, аніж терпіти нинішній. Чорносотенці говорили, що кілька чесних офіцерів, як у Сербії, здатні принести країні багато користи – натяк на політичні убивства в цій балканській країні.

Після Першої Світової війни терористичні організації знаходили підтримку насамперед у правих і сепаратистськи налаштованих груп, як, наприклад, хорватські усташі, які одержували допомогу від фашистської Італії й Угорщини. Хорвати вимагали незалежності і були готові приймати допомогу від кого завгодно. Як і в ірландців, їхня боротьба продовжувалася і після Другої Світової війни. У 20-і роки систематичний тероризм культивувався на периферіях нових і численних фашистських рухів, а також серед їхніх попередників, наприклад «фрайкорівців»

у Німеччині й особливо серед членів румунської «Залізної Гвардії». Але загалом активність бойовиків залишалася в доволі вузьких рамках. Настав час масових політичних партій як правого, так і лівого спрямування, і анархізм переріс стадію індивідуального терору. Звичайно, і в ті роки траплялися голосні політичні убивства – Розі Люксембург і Карла Лібкнехта в 1919-му, Ратенау – у 1922-му, югославського царя Александра і французького прем'єра Барту в 1934-му. Оскільки останній інцидент носив міжнародний характер і в ньому були замішані чотири уряди, Ліга Націй визнала за необхідне втрутитися. Була винесена низка резолюцій і засновано кілька комісій з метою боротьби з проявами міжнародного тероризму. Усі ці старання виявилися марними, оскільки одні країни дійсно мали намір покласти край подібним виявам жорстокості, але інші нічого не мали проти тероризму, коли він лив воду на млин їхньої політики. Три десятиліття по тому зі схожою ситуацією зіштовхнулася й Організація Об'єднаних Націй.

Поза межами Європи спалахи тероризму також не відзначалися частою й інтенсивністю.

23

ВОЛТЕР ЛАКЕР
ВИТОКИ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

го насильства, відповідно акції єврейської **Іргун** і групи **Штерн** можна назвати «терористичними» на противагу до **Гагани**. Лише в процесі конфлікту з'являється необхідність стратегічного застосування насильства, тобто військового насильства перетворюється на інструмент. Це момент, коли політичний розрахунок переважає над військовою активністю і починається диференціація між військовою та політичною сферами. Насильство монополізується і корінним чином міняється корпоративна та соціальна ідентичність, а також пріоритети діючої особи.

ЧИ РОЗУМІТИ ТЕРОРИЗМ ЯК ІЗОЛЬОВАНІ ЯВИЩА,
ЧИ ЯК МЕРЕЖУ?

Подібний ефект на пояснення тероризму, як рішення на користь психологічної чи раціональної точки зору, має альтернативу: чи розглядати його як локально ізольований феномен, чи як міжнародну мережу. І в цьому питанні також присутній політичний інтерес.

Не варто недооцінювати значення т.зв. «теорії змови тероризму». Вперше вона була сформульована під кінець XIX ст., коли говорили про «світову змову анархістів», досягла розквіту в період Холодної війни і на початку вісімдесятих стала спільним над-

банням терористичних досліджень. Вже у своїх ранніх творах Волтер Лакер пише про зв'язки терористів із Совецьким Союзом, Кубою та іншими комуністичними державами. Ймовірно, це було справді так, адже не існувало чіткої межі між формами політичного насильства, і сам Хрущов у 1961 році задекларував підтримку повстанських рухів у Третьюму Світі.

В кінці сімдесятих було опубліковано цілу низку книг, предметом яких були «communist connection» (комуністичні зв'язки), їхні автори намагалися довести, що Совецький Союз за допомогою розгалуженої сітки симпатиків та агентів підтримує міжнародний тероризм, щоб дестабілізувати «вільний світ». Проривом стала книга Клер Стерлінг *The Terror Network*, 1980, (терористична мережа). Вона пише: «Основне завдання російської стратегії – забезпечення терористичної мережі товарами та послугами, які необхідні для того, щоб підірвати західні індустріалізовані демократії. Однак ця теорія не відповідає соціально-науковим стандартам. Вона не пропонує ні дефініцій, ні емпіричної очевидності, свій матеріал вона черпає з драматизованих газетних повідомлень; а там, де потрібні аргументи на підтримку, вона цитує недоступні громадськості таємні службові документи». Не-

Замах на єгипетського прем'єр-міністра Бутроса Пашу в 1910 році вчинив одинак. Те ж саме стосується убивства в 1924 році сера Лі Стека, головнокомандувача єгипетськими збройними силами. Однак у 30-і та 40-і роки тероризм був узятий на озброєння такими екстремістськими організаціями правого спрямування, як «Мусульманське братство» і «Молодий Єгипет», від чіх рук загинули два прем'єр-міністри і низка знаних політиків. У Палестині діяли такі сіоністські організації, як «Іргун Цвай Леумі» і ЛЕХІ, які також вдавалися до тактики індивідуального терору. У 1939 році «Іргун» припинив свої антибританські випади, але більш по-екстремістськи налаштовані члени ЛЕХІ продовжували боротьбу. Чималою резонансу набуло вчинене ними убивство лорда Мойна. Навіть в Індії з її традиційною нелюбов'ю до насильства в 20-і роки несподівану популярність здобуло терористичне угруповання «Бгагат Сінгх». Неру був схильний применшувати небезпеку індійського тероризму. Він писав, що це дитинство революційного пориву, що Індія подорослішає і тероризм приречений. Але з цим прогнозом Неру поква-

пився. Десять років по тому він з'явився в Бенгалії, щоб засудити тероризм. Тероризм, казав він, засліплює своїм показним героїством авантюрно налаштованих молодих людей і «сильно відгонить детективом». Але детективи, так вже заведено, читають охочіше, ніж високу літературу. В Японії в 30-і роки терористичні прийоми взяла на озброєння група молодших офіцерів, і їхні акції вчинили певний вплив на зовнішню політику цієї країни.

В роки Другої Світової війни тактика індивідуального терору відіграла в Русі Опору радше другорядну роль. Були убиті імперський протектор Богемії і Моравії Гейдріх, гауляйтер Білорусі Вільгельм Кубе, а також низка другорядних французьких колабораціоністів. Кілька бомб вибухнули в паризьких кінотеатрах. Але загалом немає підстав гадати, що подібні акції завдали якоїсь відчутної шкоди бойовому духові та військовим планам нацистів. Після закінчення Другої Світової війни дії терористів у великих містах зійшли на другий план. Їх витиснули великомасштабні партизанські операції в таких країнах, як Китай. Терористичні угруповання переважно діяли в

зважаючи на це, «теза Стерлінг» вчинила фурор і потягла за собою численні публікації на тему державного тероризму совєцьких клієнтів і антизаходів з боку заходу.

Не можна оминати мовчанкою той факт, що по іншій політичний бік також існувала теорія терористичної змови. У книзі Ноама Хомського та Едварда Германа *Washington Connection and Third World Fascism* читаємо дзеркально відображене до тези Стерлінг: «Військові хунти у Латинській Америці та Азії – це наші хунти. Багатьох з них ми прямо привели до влади або вони скористалися з нашого прямого втручання, інші повстали завдяки нашій непрямій підтримці, шляхом отримання від США військової освіти та оснащення». Хоча ця та подібні праці і є якіснішими з точки зору науки, не в останню чергу завдяки кращому доступу до інформації, в американській дискусії про тероризм вони підпорядковуються політичним інтересам.

спосіб, подібними аргументами та методами. І можна багато почерпнути із емпіричної резистентності цих теорій для сьгоднішніх дебатів. Ще до того, як історія спростувала тезу про совєцьку терористичну мережу (коли після закінчення Холодної Війни кількість та інтенсивність терористичних нападів не зменшилася, і фактор Совєцького Союзу виявився незначним), емпіричні студії мали докази її нереальності. Ці студії не заперечували, що деякі держави надавали фінансову та організаційну підтримку терористичним рухам; але заперечували, що можна говорити про загальнопоширене державне сприяння тероризму. У своїй книзі про фінансування терористичних організацій у 1986 Джеймс Адамс довів, що фінансова підтримка з боку держав була звичною, але в загальному незначною, тому її вплив на підтримувані нею організації та їхні рішення був несуттєвим. Терористичні організації фінансуються в першу чергу не з державного джерела, а через хитромудрі економічні інфраструктури: у випадку ПЛО за допомогою своєрідного «фінансового відділу», *samed*, який працює як підприємство і утримує в робочому стані організацію; або як у випадку ІРА – завдяки системі організованої злочинності, яка забезпечувала організацію готівкою.

таких районах, як Палестина, а пізніше Кіпр і Аден. З цього, однак, не випливає, що в ході партизанських воєн не влаштовувалися засідки для знищення ворожих керівників: саме так жертвою терористів упав британський генерал-губернатор Малайї Генрі Гурні. З іншого боку, наприкінці 50-х – на початку 60-х зусиллями північно-в'єтнамських вояків були знищені тисячі сільських старост у Південному В'єтнамі. Це було частиною загальновоїнського задуму Го Ши Міна.

На відміну від партизанів, які діють у сільській місцевості, міські терористи були позбавлені можливості перетворювати маленькі ударні групи у великі з'єднання – полки і дивізії, та й виникнення «вільних зон» виключалося – окрім тих рідкісних випадків, коли той чи інший уряд перестав нормально функціонувати. Бої за такі міста, як Тель-Авів (1945-1947), Нікосія (1955-1958) і Аден (1964-1967), тривали в кожному випадку біля трьох років. І єврейські, і грецькі терористи боролися з британцями, але наявність арабських і турецьких громад створювала їм додаткові проблеми. Так, після початку громадянської війни в Палестині в 1947 році і вторгнення військ арабів

терористичні групи влилися до ізраїльської армії. Діяльність *EOKA* призвела до серйозних заворушень серед мешканців Кіпру, і немає ніяких сумнівів, що саме вона стала причиною наступних трагічних подій на острові. Тепер можна з певністю сказати, що і єврейські, і грецькі бойовики завдали британським силам не надто серйозних втрат, але послаблена Другою Світовою війною Великобританія так чи інакше була змушена почати демонтаж своєї імперії, і для прискорення цього процесу від супротивника зовсім не було потрібно великих зусиль. Аден був останнім британським аванпостом у регіоні, але після втрати Індії ця колонія втратила своє стратегічне значення. Бої за Аден почалися в 1964 році і доволі довго велися без особливого розмаху, поки в 1967 році не розгорнулася боротьба за Кратер, стародавню частину міста. Через два тижні британці без особливих зусиль відвоювали втрачені позиції, але заколотники здобули важливу політичну перемогу, яка і привела до відступу британців у листопаді того ж року.

За десять років до того алжирський *Фронт національного визволення* вчинив спробу захо-

25

ВОЛТЕР ЛАКЕР
ВИТКИ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Хибне сприйняття тероризму як активності, яка підтримується та використовується державами, як це аргументує Адамс, спонукало західні держави, насамперед США до хибної політики. Бомбардування потенційних держав-спонсорів позбавлене сенсу; якщо хочеш побороти тероризм, треба паралізувати системи фінансування відповідних організацій.

Справді дивовижно, наскільки неушкодженою пережила теза Стерлінг кінець Холодної Війни. Тільки сьогодні вже не Совецький Союз є павуком у павутині, а Бін Ладін або «ісламський фундаменталізм». Добре зауважено: не можна заперечити, що є держави, які користають із тероризму, або що є люди, які використовуючи свою фінансову владу, інсценізують терористичні акти.

4. СТРАТЕГІЯ БОРОТЬБИ ІЗ ТЕРОРИЗМОМ

З того часу, як існує тероризм, існує також антитероризм, однаково, чи взяти за вихідний пункт аргументації державний, чи недержавний тероризм. Хочемо звернути увагу на реакцію держав на недержавний тероризм. Цей аспект соціально-наукових терористичних студій порівняно мало вивчений. Є достатньо підстав шукати причин невдачі міжнародної ан-

титерористичної кооперації, відмінної від антитерористичної політики держав.

АНТИТЕРОРИЗМ ТА СОЦІАЛЬНІ НОРМИ

Якщо поглянути на державну реакцію на внутрішні заворушення, повстання та тероризм, то побачимо широку палітру заходів, які застосовуються. Чим обґрунтована ця варіантність? Найпростіше припустити, що ця відмінність виводиться із відмінності вимог або різних політичних інтересів. Проте навіть там, де рамки соціальних вимог є схожими, використовуються цілком різні політичні заходи антидії, як показав Петер Катценштайн на прикладі Німеччини та Японії. Незважаючи на структурну подібність, як результат схожої ситуації після Другої Світової війни, Німеччина та Японія реагували на тероризм 70 років у різний спосіб. Німеччина модернізувала та збільшила внутрішній поліцейський апарат і поставила на міжнародну кооперацію. В той сам час Японія поставила на традиційні методи неформального соціального контролю, але в міжнародній співпраці залишалася на дистанції. На думку Катценштайна цю відмінність неможливо пояснити ні внутрішньополітичними, ні міжнародними факторами.

пити столичний район у набагато запеклішій боротьбі. До середини 1956 року нетрі Алжиру (сектор Касба) виявилися у їхніх руках. Однак, коли в січні 1957 року французька армія вдалася до жорстких антитерористичних заходів, доля заколотників була вирішена. ФНВ не вдавалося повернути втрачені позиції до самого кінця війни, однак круті методи генерала Параса, який відповідав на тероризм катуваннями, викликали протести світової громадськості. Партизанська війна ще довго тривала в сільських областях, але вся ця кампанія обходила французам занадто дорого й в економічному, і в політичному сенсі, і тому їм, зрештою, довелося піти.

Такий короткий перелік основних терористичних виступів у два післявоєнних десятиліття. І нині в усьому світі тривають численні партизанські війни, але переважно події розвертаються не в містах, а в сільській місцевості, як і учили такі теоретики збройної боротьби, як Мао Цзедун, Кастро і Че Гевара. Міський тероризм виступав у цей період як щось доповнююче, вторинне або як небезпечна аберация. Кастро і Че Гевара були переконані, що міста – це цвинтарі борців

за волю. Тільки в середині 60-х років міський тероризм знову став набирати силу, насамперед через поразки селянських партизанських рухів у Латинській Америці, але, крім того, унаслідок нової активізації терористичних угруповань в Європі, Північній Америці та Японії. Таким чином, від 70-х років у фокусі уваги світової громадськості опинився вже міський тероризм. Зрозуміло, з історичної точки зору тут спостерігалось повернення до тих форм політичного насильства, які раніше давалися взнаки в різних точках земної кулі і не раз дуже ретельно аналізувалися й обговорювалися. Але, з огляду на дефекти нашої соціальної пам'яті, не варто дивуватися, що відродження старожитнього тероризму сприймається як щось принципово нове, і його причини та способи боротьби з ним обговорюються так, немов про це ніколи не йшлося в минулому.

Порівняння Катценштайна базується на детальних емпіричних дослідженнях, що, як вже було сказано, не є само собою зрозумілим у терористичних студіях. Його теоретичний підхід міг би допомогти і в інших випадках, коли йдеться про пояснення розбіжностей у антитерористичних стратегіях. У галузі міжнародної політики таку чітку різницю можна простежити між США та ЄС. Хоча у новій НАТОвській концепції йдеться про тероризм як міжнародну загрозу, і на саміті у Бірмінгемі було заявлено: «США, ЄС та його члени є стратегічними союзниками у боротьбі проти тероризму. Вони працюють разом для покращення міжнародної кооперації та координованості дій, для боротьби із тероризмом». Проте, незважаючи на цю декларативну гармонію, насправді у реальній політиці є відмінності, а під час голосування доходять до конфліктів. Навіть якщо антитерористична політика США не є однорідною – Джонатан Вайт справді називає неопосередковану єдину константою американської стратегії – можна сказати, що американська та європейська політика діаметрально протилежні. Очевидно американці та європейці по-різному сприймають цей феномен. США розглядають тероризм насамперед як проблему нетрадиційного ведення війни за підтримки

держави і відповідають на нього традиційними ударами по Судану або Афганістану, європейці надають перевагу трактуванню тероризму, як недержавного феномену і передбачають боротьбу із ним в рамках правових та поліцейських заходів. Тому американці неодноразово закидають європейцям, що вони застошують у боротьбі із тероризмом занадто «м'яку лінію».

Пояснення цієї відмінності у сприйнятті можна знайти також у соціальних нормах та цінностях. В американській концепції політики держава має цінність сама по собі і незалежно від своєї легітимності має захисну функцію. Натомість у європейській традиції більше підкреслюється зв'язок між державою та суспільством, і правомірність першої залежить від згоди другого. Крім того, в американській культурі немає глибоко закоріненого визнання міжнародних норм, тоді як у Європі поширене уявлення про міжнародне суспільство як громаду з певними нормами.

5. ЗАКІНЧЕННЯ: СУСПІЛЬНА НАУКА ТА НОВИЙ ТЕРОРИЗМ

Ми знову опинилися на початку наших роздумів, бо виявляється, що проблема антистратегії великою

нієрні нїідіс ієїїї ТОМАС СТЕРНЗ ЕЛІОТ

*Міста Куртц – він умер
Шеляг для старого Гая*

І
Ми люди порожні,
Спустошені люди,
Соломою випхані,
Купчимось
І мозки солом'яні хилим.
Як шелести, шепоти наші
Тихенько й подібно
Тріщать шарудінням безсилим,
Як вітер в сухій ковилі,
Як лапки щурів на побитому склі
У нашій коморі.

Цей контур без форми, без кольору тьнь,
Сила збездвладнена, жести без рухів;

О ті, що увійшли,
З відкритим поглядом у сонне царство смерти,

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

мірою є проблемою дефініції тероризму. В залежності від концепції феномену певні стратегії залишаються, певні відхиляються. Крім того, з'ясувалося, що неможливе чітко розмежування дискурсу на академічний, політичний, громадський та субверсивний, як пропонує Алекс Шмідт. Зрештою кожна дефініція, кожна робота вносить свій вклад у політичне сприйняття тероризму.

Після закінчення Холодної Війни ведеться дискусія про «новий тероризм». Цей новий тероризм, як стверджують, відрізняється від старого своїми цілями, методами та формами організації.

Захід звик до старого тероризму з його політичними революційними цілями, національним визволенням та сецесією (Лакер). А в той час виник новий тероризм, який хоче трансформувати світ. Він уже не переслідує модерністичних ідеалів, і його не можна осягнути у категоріях лівий-правий, він «постмодерністичний» і націлений на Апокаліпсис. На це вказують в останні роки не лише напади секти АУМ в Японії, але і теракти праворадикалів у США, які очевидно зазнали впливу християнського фундаменталізму. Зрештою ісламський фундаменталізм також зараховують до цих нових форм – Гезболла у Лівані, Гамаз

та Джигад в Ізраїлі, інші радикальні ісламські групи в Єгипті та Алжирі. Чи можна звести цілі цих груп до спільного знаменника, і чи не є назва «новий тероризм» просто сумарною категорією? Наразі термін «новий тероризм» наштотує на думку, що в усіх описаних феноменах йдеться про різні види одного і того самого феномену.

Найбільшу дискусію викликає запитання, чи зможуть нові терористи отримати зброю масового знищення. Газова атака у Токійському метро 1995 року свідчить не лише про наміри, але і про можливість такого терористичного масштабного нападу. При цьому часто забувають про різницю між хемічною, біологічною та атомною зброєю, хоча їх виготовлення та зберігання потребує різних умов. Небезпеку нуклеарного тероризму обговорюють вже понад 25 років, і, наприклад, Браян Дженкінс оцінює її як гіпотетичну, але нереалістичну. І, хоча терористичні організації дуже рідко вдавалися до застосування такої зброї, не можна забувати про неї.

Старий тероризм реалізували організації, які було легко ідентифікувати, РАФ, РБ, ІРА, ЕТА. Новий тероризм не має організаційної структури. Він одночасно атомістичний та міжнародний; з одного боку теро-

Згадайте нас — але обов'язково —
Не безсловесні душі пригадайте —
Спустошених
І випханих людей.

II
Я не відважусь зустріти очі в снах
У приспаному царстві смерті.
Їх тут немає:
Тут за очі править
Блиск сонця на пощербленій колоні,
Там дерево хитається
І голос
Там виникає з вітровіння,
Іще величніший та дальший,
Аніж зоря у небі голім.
Дозволь мені не наближатись
У соннім королівстві смерті.
Дозволь, я збережуся
І збережу всі машкари свої,
Ці шкіри зі щура та крука й схрещені кістки —
Пересторогу,
Щоб вестися, як вітер в полі,
Не наближатися, —

Ми стрілись не востаннє
У царстві присмерку.

III
Країно мертва,
Кактусовий краю,
Де ідоли камінні
Підвелися, щоб прийняти
Моління із долоней у мерця.
Вгорі — зоря вмирає миготливо.
Чи виглядає все подібно
У іншій королівстві смерті?
Прокидаємося самотньо
В годину, коли
Тіла нам проймає чулисть,
Уста поцілунків прагнуть
Та мають складати моління каменю.

IV
Очі не тут.
Тут немає очей
В долині, де гинуть зорі,
В порожній долині —
Зламаний щелепі королівства наших минулих,

ристи діють дедалі незалежніше від авторитарних структур, з іншого боку, зростає міжнародна мережа. Складно отримати незалежну інформацію на користь тези транснаціонального тероризму. Рапорти таємних служб, на які покликається більша частина літератури, є дуже неоднозначними, і їх також не можна назвати незалежним джерелом. На думку Марти Креншо «відсутність емпіричного підтвердження багатьох положень про новий тероризм, особливо щодо ймовірності застосування зброї масового знищення, викликає нові запитання». Проте це тема для подальших студій. Важливо підкреслити, що проблеми формування поняття та теорії, які проявляються у дискусії про новий тероризм, лежать не лише у впертості предмету, але і у специфічних умовах дебатів. Завданням соціально-наукового дослідження є дотримання наукових стандартів і створення умов для раціонального дискурсу.

КРИСТОФЕР
ДААЗЕ
ТЕРОРИЗМ —
ПОНЯТТЯ, ТЕОРІЯ
ТА СТРАТЕГІЯ
ПРОТИДІЯ

Переклала Софія Онуфрив

В останньому з місць зустрічей
Ми зйдемося,
Притишуючи кроки,
Там, де потоки струмують широкоплинно.

Невидючі, доки
очі в нас не воскреснуть,
Як одвічна зоря,
Чи троянда зі ста пелюстками.
В королівстві присмерку й смерти
Єдина надія
Порожніх людей.

V
Обтанцюймо кактус колом
Кактус колом кактус колом
Обтанцюймо кактус колом
О п'ятій годині ранку.
Між думкою
Та дійсністю
Між наміром
Та дією
Падає Тінь
Це ж бо царство Твоє

Між задумом
І твором
Між почуттям
Та відгуком
Падає Тінь
Життя отаке довге
Між бажанням
І спазмом
Між можливістю
Та існуванням
Поміж суттю
Та між приниженням
Падає Тінь
То Королівство Твоє
Для Тебе
життя
Для Тебе то
Світ кінчається саме так
Світ кінчається саме так
Світ кінчається саме так
Не вибухом, а вищанням.

Переклав Віталій Коротич

29

ТОМАС СТЕРНЗ
ЕЛІОТ
ПОРОЖНІ ЛЮДИ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ôlăldłęî
ărdńłŕ
ëîđęŕ
Федеріко
гарсіа
лорка

âîëîäčěčď îňňďîóóîâ
ВОЛОДИМИР ОСТРОУХОВ

проблеми розуміння та історико-філософської інтерпретації феноменів «терор» і «тероризм»

(Контра і звинувачення)

Під множниками
є крапля качиної крові,
під діленим –
крапля матроської крові,
під сумами – теплої крові ріка.
Ріка, голосячи, рине
по спальнях околиць
і стає вітром, цементом чи сріблом
у брехливих світаннях Нью-Йорка.
Гори існують. Я знаю.
І для мудрости окуляри.
Це я знаю. Але я прийшов не для того,
щоб дивитись на небо. Прийшов я,
щоб бачити кров.
Кров, що тягне машини до водоспадів,
а душу – до зміїних язиків.
Щодня умирають в Нью-Йорку
чотири мільйони качок,
п'ять мільйонів свиней,
дві тисячі голубів – до смаку умирущим, –
мільйон корів,
мільйон ягнят,

два мільйони півнів,
що злітають з розбитого неба.
Краще ридати, гострити наваху
чи собак убивати
на ловах примарних,
аніж опиратися вранці
нескінченим обозам молока,
нескінченим обозам крові,
нескінченим обозам троянд –
в'яжуть їх продавці парфумів.
Кабани і качки,
голуби і ягнята
під множники
кров свою ронять по краплях,
і ревіння корів зголоднілих
повнить болем долину,
де Гудзон упивається маслом.
Я звинувачую всіх,
які забули іншу половину,
непокутувану половину,
всіх, що гори цементу здіймають
там, де б'ються серця
всіх забутих звірят,
і куди ми впадемо усі

ФЕДЕРІКО ГАРСІА
ЛОРКА
НЬЮ-ЙОРК

Тероризм, як правило, й історично, й з огляду на площину моральну і площину політичну відрізняється від «державницького терору» незвідними в своїх сутнісних розбіжностях характеристиками.

Однак разом із здобутками теоретичного аналізу в багатьох випадках практику сучасного тероризму ототожнюють з практикою «державницького терору», незважаючи при цьому на сутнісні характеристики «класичної» форми цих нетотожних явищ. Адже у разі застосування терору спеціальними організаціями окремих країн проти інших держав мова вже не може йти про «іраціоналістичні початки» або ж «політизацію емоцій» як про визначальну мотивацію терористичних акцій. Тут мова вже йде про ретельно заплановані акції на рівні державних органів та спецслужб або ж про певний різновид державної ідеології, яка при цьому активно втручається і в масову свідомість, створює моделі переконання кожного громадянина в необхідності та «справедливості» подібних акцій проти інших країн, акцій, що здійснюються

навіть з порушенням їхнього суверенітету та територіальної цілісності.

Дуже часто діяльність терористичних груп важко відрізнити і від кримінальних дій звичайних злочинців, як про це свідчить, наприклад дослідження Я. Немешем групи Баадера-Майнгофа з Німеччини [1]. Дж. Сеймовський, доповідач на 5-й сесії Міжнародної школи з роззброєння та конфліктів в Урбіно (Італія, 12-24 серпня 1974 р.), висловився з цього приводу, що ймовірно, вони ніколи не знайдуть юридичного критерію для тероризму, так, як не знайшли його для хуліганства. «Крадіжка, підпалювання, вбивство, тероризм, на думку юриста, — це тавтологія...» [2]. Подібні висловлювання характерні й для найновіших монографічних досліджень інших сучасних авторів. Незважаючи на масштаби й виключно важкі наслідки й у нас в країні, і в усьому світі, як зазначає у зв'язку з цим професор Ю.М.Антонян, «тероризм у вітчизняній науці виявився абсолютно недостатньо досліджений; є стислі коментарі до кримінального закону, окремі статті в журналах та невеличкі розділи у підручниках з кримінального права та кримінології,

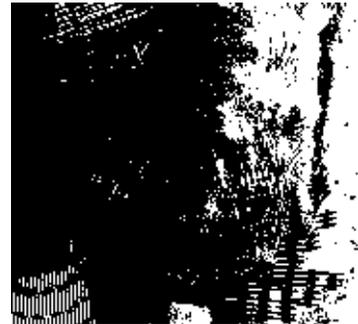

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

на останньому святі свердил.
Я плюю вам в лице.
Та друга половина слухає мене,
мочиться, їсть і злітає у небо,
наче діти швейцарів,
які носять тонкі палички
до тих урвищ,
де іржавіють вуса комах,
Це не пекло – це вулиця.
Це не смерть – це фруктова крамниця.
Є знесилені ріки на світі
і простори безмірні
у лапці кота,
що розчавлений автомобілем;
чую співи чрева дощового
у серцях багатьох дівчаток.
Іржавіння, бродіння, тремтіння землі.
Плинеш, земле, сама
ти крізь числа конторські.
Що робити мені? Дати лад краєвидам?
Лад коханню, яке фотокарткою стане,
чи шматком деревини,
чи згустком крові?
Святий Ігнатій Лойола

забив кроленя маленьке,
і губи його досі стогнуть
на банях соборів.
Ні, й ще раз ні: звинувачую
змову пустельних контор,
що не ронять проміння агоній,
що закреслюють плани сельви:
я себе віддаю на поживу
голодним коровам,
які сповнюють ревом долини,
де Гудзон упивається маслом.

Переклад з іспанської Михайла Москаленка

є збірник документів (з дуже змістовними невеличкими коментарями) з історії тероризму у дореволюційній Росії, але досі немає великих праць, насамперед монографічних, з даної проблематики. Не існує кримінологічного поняття тероризму, а його визначення в російському кримінальному законодавстві викликає серйозні сумніви. Не виписана феноменологія тероризму, не виокремлені його вияви й загалом відсутня його типологія, незважаючи на те, що деякі різновиди терористичних акцій мають доволі специфічні риси. Нерозробленість типологічних питань перешкоджає адекватному розумінню природи й причин означеного явища, соціальних та психологічних механізмів його реалізації. Звідси недостатня розробленість юридичних аспектів і продуманість заходів профілактики й знешкодження терористичних актів» [3].

Правильно відзначивши недоопрацювання в сучасних теоріях — дослідженнях тероризму, Ю.М.Антонян у своїй цікавій і досить великій за обсягом праці припускається тієї ж самої, головної, на нашу думку, і прикрої помилки у генезі розуміння самого явища: ототожнює тероризм з теро-

ром, не роблячи при цьому ніяких застережень. Звідси в його дослідженні з'являються, наприклад, історично і теоретично неправомірні визначення й ототожнення явищ більшовицького і нацистського терору з практикою тероризму. «Терорист Ленін» — таку назву має один із розділів його монографії, в якому автор визнає, що основною причиною для такого визначення практики ленінізму було те, що «Ленін та більшовики розгорнули кровожерливий терор проти населення відразу після захоплення влади» [4].

Практика тероризму і практика терору ототожнюється Ю.М.Антоняном і при аналізі сталінських репресій в СРСР. І свідченням цього є також теоретичне формулювання назви спеціального розділу. «Безпрецедентний сталінський терор (спроба пояснення державного тероризму)», — так формулює російський дослідник цю назву, яка підтверджує і його подальший намір: довести тотожність між т.зв. державним терором та поняттям «державного тероризму».

На перший погляд, подібні ототожнення є несуттєвими припущеннями дослідника. Подеколи

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

robert lukašo, g.edvard fušo, d.žozef p.kendžemi, kazimir kovalski

ТЕРОРИЗМ: ПСИХОЛОГІЧНІ І ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ

може здатися, що таке ототожнення має відповідні підстави. І справді, історія доводить, що Ленін мав стосунок і до практики тероризму (що яскраво виявилось в його закликах до «побивання чорносотенців», «підривів їхніх штаб-квартир», до «обливання співробітників поліції кислотою»), і до практики терору (коли культивував застосування особливих заходів насильства з метою пристрашення своїх політичних противників). Проте між практикою терору і явищами тероризму з самого початку їхнього виникнення існувала й існує доволі суттєва різниця й розбіжності, які роблять неможливими їхнє цілковите ототожнення в теорії.

Для розмежування смислу досліджуваних нами феноменів як явищ соціально-історичного характеру і потрібен спеціальний історико-філософський аналіз. Дослідження, в межах якого можна визначити особливості взаємозв'язку категорій і різницю смислу понять «тероризм» та «терор». На мою думку, в даному разі особливу увагу потрібно звернути і на «генетичні взаємозалежності» цих явищ як специфічних різновидів насильства.

Якщо насильство розуміти навіть як «спосіб

самоздійснення історії людства», «народний промисел», як засіб, яким різні суспільні верстви, класи, нації і народи вирішували або захищали свої інтереси та існування, а терор — як особливий різновид насильства, який в історії застосовувався у тих випадках, коли «пряме», «звичайне» насильство не призводило до запланованої мети, то слід відзначити і деякі особливі характеристики цих явищ.

По-перше, терор або акції насильства, що здійснювалися заради залякування, паралізування волі, придушення опору противника, в історії завжди характеризувалися:

- а) системністю і періодичністю застосування;
- б) підвищеною жорстокістю і безумовністю виконання;
- в) особливим, додатковим вибором спільності людей, до яких застосовувалося насилля;
- г) специфічним станом суб'єкта насильницьких дій (особливістю ідеологічної, політичної та психологічної мотивації).

Історично терор застосовувався переможцем до переможеною (поваленого) противника.

Тероризм — це історично, навпаки, явище суспі-

33

ВОЛОДИМИР
ОСТРОУХОВ
ПРОБЛЕМИ
РОЗУМІННЯ
ТА ІСТОРИКО-
ФІЛОСОФСЬКОЇ
ІНТЕРПРЕТАЦІЇ
ФЕНОМЕНІВ
«ТЕРОР»
І «ТЕРОРИЗМ»

Хоча холодна війна закінчилася, її місце посіла інша, неоголошена війна — тероризм. У цій статті розглядаються різні види тероризму; мотивація, що породить людину на шлях тероризму; терористичні акції; тероризм, що підтримується державою; сучасне становище країн у цій неоголошеній війні.

ІСТОРИЧНИЙ ОГЛЯД

Початок ХХ століття поклав край західному колоніалізму. Британська Імперія поступово розпадалася, дедалі більше втрачаючи свої колонії. Однак Британія зберігала значний вплив у Африці і продовжувала окупацію Палестини. Франція також ще панувала в Алжирі, який і надалі продовжувала вважати складовою частиною метрополії.

Після закінчення Другої Світової війни розпочалася боротьба за незалежність. Національний рух набрав силу в усьому світі. Ізраїль і Алжир не були виключеннями. Парадоксально, але першими терористами на Близькому Сході стали євреї, які боролися з англійцями за державотворення на Святій Землі. На усьому Близькому Сході Англія та Франція сприйма-

лися як колоніальні агресори; США, що були їх союзниками в Другій Світовій війні, сприймалися не краще.

Зовнішньополітична експансія США на Близькому Сході була значною мірою результатом Холодної війни, яка почалася майже одразу після закінчення Другої Світової війни. Совецький Союз ширив свій вплив на країни Східної Європи і намагався включити до числа своїх сателітів Грецію і Туреччину. Промова Черчилля у Фултоні, утворення НАТО, залізна завіса означили для країн «капіталістичного світу» необхідність опору імперській експансії СРСР. Холодна війна надовго визначила основні напрямки зовнішньої політики США.

РОЗІГРУВАННЯ КОМУНІСТИЧНОЇ КАРТИ

У згаданий період Менагем Беґін і Абрам Штерн створили власні (терористичні) організації для боротьби проти англійських колонізаторів у Палестині. Ними були вчинені численні терористичні акти проти англійців. Однак американці залишалися байдужими, відмовляючись засуджувати дії тих, кого вони називали «борцями за волю». При цьому підтримувати терористів офіційно США не могли, тому що Англія

льно-політичного характеру, рух специфічного застосування насильства припиненою, слабшою стороною щодо сторони сильної, насамперед стосовно політики та дій владних структур.

З огляду на це є доволі цікавим той факт, що у сучасних теоретичних розробках проблем тероризму російських спецслужб таке розмежування і принцип розуміння цих феноменів є вихідною позицією. «Між державним терором та опозиційним тероризмом існує різниця, яка полягає в тому, що державний терор — це відкрите насилля з боку правлячих еліт, що спираються на міць державних інституцій, а опозиційний тероризм — це насилля та залякування, до якого вдаються опозиційні режими у групування. Головною зброєю державного терору є репресії, опозиційного тероризму — терористичні акти. Тому надалі термін «терор» вживатиметься з метою найменування державного тероризму, а термін «тероризм» — опозиційного», — читаємо у розділі «Зростання тероризму» «Білої книги російських спецслужб» [5].

Для терору не є обов'язковим конфлікт інтересів внутрішнього плану (наприклад, морально-

психологічного). Але обов'язково потрібен конфлікт ситуації (як правило, «зовнішній конфлікт», що має міждержавний або міжкласовий характер). Тероризм у своїй «родовій формі», навпаки, як домінуючий передбачає конфлікт інтересів та цінностей (конфлікт «внутрішнього плану»), який відбувається всередині певної спільноти (суспільства, громади, об'єднання). Такий конфлікт може мати соціальне, культурологічне, конфесійне (релігійне) забарвлення. Але насамперед він є конфліктом морального і психологічного планів.

Історично терор здійснювався суспільно-легітимними особами, які очолювали або брали участь у діяльності військових підрозділів або ж спеціальних організацій. Тероризм натомість історично був започаткований легітимно невизнаними у функціонуючій системі державної (суспільної) організації та суспільної ієрархії індивідами.

Тероризм — це передусім протестна, нелегітимна форма насильницьких дій. І звідси — форма захисту інтересів поневоленої, пригніченої, обійденої в своїх правах, ображеної верстви у відповідній суспільній структурі.

була їхньою союзницею. Кілька років по тому подібна ситуація склалася в Алжирі, де для боротьби з французькими колонізаторами був організований Фронт національного визволення. І знову США постали перед дилемою: чи підтримувати своїх союзників, чи «борців за волю»? Проблему чітко окреслив молодий сенатор від Массачузетса Д.Ф.Кеннеді: як США можуть виконувати зобов'язання перед своїми союзниками, водночас підтримуючи «прагнення людини бути вільною?» — запитував він, виступаючи з промовою 2 липня 1957 року (Kumamoto, 1991). Так, Ізраїль і Алжир перетворилися на серйозну зовнішньополітичну проблему Сполучених Штатів. Водночас СССР отримав змогу називати західні держави «імперіалістичними» і став підтримувати визвольні рухи в регіоні. Розуміючи небезпеку того, що визвольно-терористичні рухи почнуть спиратися на підтримку СССР, і США не могли відмовити їм у своєму заступництві. Палестинські терористи (євреї в 1947-48 рр.) і Фронт національного визволення в Алжирі зуміли відмінно розіграти «комуністичну карту» у стосунках зі США (Kumamoto, 1991). Співпрацюючи із СССР, вони одержували необхідну їм підтримку Сполучених Штатів і діяли, відповідно, проти Англії та Франції.

Близьких Схід був одним із фронтів Холодної війни, де США протистояли експансії СССР. А успіх будь-якої терористичної організації безпосередньо залежить від політичної підтримки сильної держави чи організації. Майбутнє Ізраїлю й Алжиру значною мірою було детерміноване світовою громадською думкою. Терористів сприймали як «борців за волю», і вони одержували підтримку США й інших країн.

Зі свого боку Совецькому Союзові вдалося переконати мусульманських лідерів регіону в тому, що Америка є частиною західної колоніальної системи, яка панувала над їхніми країнами упродовж довгих років. До того ж, мусульмани не поділяють західного переконання, буцім економічний прогрес може поліпшити життя людей. Частина фундаменталістів вірить у те, що США є породження нечистої сили, яке повинно бути знищене. Проте їхня головна мета — Ізраїль, він мусить зникнути з політичної карти світу.

Іншою метою, закріпленою, до речі, в останній конституції Ірану, є створення єдиної теократичної держави Ісламу, що об'єднає всіх мусульман (Vodansky, 1993). Багаті на нафту країни Близького Сходу, хоча й володіють значним економічним впливом, дуже слабкі у військовому відношенні. Двадцять п'ять років

РОБЕРТ ЛУКАБО,
ГЕДВАРД ФУКУА,
ДЖОЗЕФ
П.КЕНДЖЕМИ,
КАЗІМІР
КОВАЛЬСЬКІ
ТЕРОРИЗМ:
ПСИХОЛОГІЧНІ
І ПОЛІТИЧНІ
АСПЕКТИ

Терор, навпаки, засіб заради ствердження інтересів пануючих верств, завжди характеризувався нав'язуванням волі, інтересів та цінностей, і тому історично він виступає насамперед як *легітимне насильство*.

Відповідаючи на запитання, чи було застосування терору в умовах більшовицької диктатури випадковістю чи історичною неминучістю, Д.А.Волкогонов відзначав, по-перше, елементарну розгубленість Леніна перед величезними проблемами, відсутність досвіду керування такою величезною країною, як Росія; по-друге, специфічну шкалу моральних цінностей, якою в своїх діях керувалися більшовики (загальна ситуація в країні визначалася суттєвою трансформацією моралі і моральності всіх суспільних верств населення країни); і, по-третє, яскраво виражений соціальний характер більшовицького терору. «За допомогою терору, — писав Д.А.Волкогонов, — Ленін розраховував зломити волю до опору у мільйонів людей» [6]. Він наводив документ (телеграму, яку Ленін надіслав Зінов'єву після загибелі Володарського), де вимагав всіляко «заохочувати енергію та масовість

терору проти контрреволюціонерів, й особливо у Петербурзі», приклад якого здавався Леніну «вирішальним» [7].

У випадку ж Голокосту жахливі репресії та терор перетворилися із засобу досягнення мети на мету діяльності всієї соціальної системи. Ніколи ще в історії на рівні держави не приймалося рішення, що певну групу людей, разом із перестарілими, дітьми, жінками й щойно народженими малюками потрібно було винищити в найстисліші терміни, а потім здійснювалося таке рішення із застосуванням усіх засобів, що були в розпорядженні нацистської держави.

Існує ще одна доволі суттєва особливість відмінності між терором та тероризмом. Терористичні акції — це передусім акції насильства, що мають кримінальний характер. Акції терору, як правило, незважаючи на їх злочинний характер з огляду на моральну оцінку, історично завжди знаходилися поза межами кримінального законодавства і не підлягали покаранню їхніх виконавців у діючій правовій структурі міждержавних або ж внутрішньодержавних відносин (історичним винят-

35

ВОЛОДИМИР
ОСТРОУХОВ
ПРОБЛЕМИ
РОЗУМІННЯ
ТА ІСТОРИКО-
ФІЛОСОФСЬКОЇ
ІНТЕРПРЕТАЦІЇ
ФЕНОМЕНІВ
«ТЕРОР»
І «ТЕРОРИЗМ»

тому Ізраїль здолав одразу три сусідні арабські країни і легко переміг їх за шість днів. А зовсім нещодавно іракські війська були розгромлені США за 100 годин. Позаяк арабські країни не володіють серйозною військовою силою, вони вдаються до іншої тактики — тероризму.

ТЕРОРИЗМ

Як було відзначено вище, перший терористичний рух на Близькому Сході організували євреї в Палестині. Сьогодні, навпаки, Ізраїль є одним з головних об'єктів терористичних актів; іншим об'єктом стали США. Основне питання, яке постає у зв'язку з проблемою тероризму, можна сформулювати так: що відрізняє борця за волю чи революціонера від терориста? Окреслена думка щодо цього на даний момент не сформована. Інше важливе запитання, яке у 1948 році не поставало, — як здійснюються терористичні операції? Існує безліч різновидів тероризму, і він може мати безліч проявів. Це уподібнює його до вірусів: відомо безліч вірусів, і вони можуть послужити причиною появи як бородавочок, так і СНІДу. Віруси, до того ж, схильні до мутацій, і тут також багато в чому виправдана аналогія з терористами. Для того, щоб

дати визначення тероризму, необхідно сформувати уявлення про терористичні організації та зрозуміти, чим вони відрізняються від інших подібних структур (Gibb, 1989). Рухаючись у цьому напрямку, потрібно розмежувати різні види тероризму: економічний тероризм, пов'язаний із конкурентною боротьбою корпорацій; тероризм уряду проти частини свого народу (наприклад, у нацистській Німеччині, ССР, ПАР); тероризм народу проти свого уряду (Африканський Національний Конгрес у ПАР, Ірландська Республіканська Армія); етнічний тероризм, який поширився, приміром, у Боснії; тероризм однієї держави проти іншої. Останній різновид тероризму буде предметом подальшого розгляду. Його специфіка в тому, що ціла країна за допомогою терористичної війни із сильною державою намагається домогтися своїх політичних цілей. Фронт національного визволення в Алжирі та єврейські терористи у Палестині були борцями за волю своєї батьківщини. Сучасні терористи — це навчені воєнізовані групи, що мають військові бази й одержують підтримку від націй і урядів.

Свого ворога потрібно знати. На Близькому Сході найбільша терористична загроза походить сьогодні від релігійних фанатиків із середовища мусульман-

ком є тільки засудження на Нюрнберзькому процесі нацистських злочинців). Звідси — і можливість подеколи вражаючих кореляцій між терором та тероризмом в історико-соціальной площині буття людської цивілізації. Наприклад, кореляції, що стверджують можливість подолання тероризму за допомогою терору, і зворотної, коли у випадках демократизації суспільного життя або ж розпаду тоталітарних режимів збільшується рівень злочинності, з'являється тероризм.

Виникнення та поширення тероризму — це наслідок феномену появи самої можливості застосувати насильство в умовах сучасної цивілізації слабшою стороною проти сильнішої сторони суспільства, населення окремої країни або регіону.

Дії терористичних організацій російських революціонерів історично передбачали ствердження цінностей, що містили в собі елементи «правди», «істинності», «достепенності» життєвого плану, які не можна було здійснити, довести, втілити іншим шляхом, ніж специфічним застосуванням сили й залякування владної частини суспільства.

Конфлікт, внаслідок якого виникають терорис-

тичні угруповання, як правило, має специфічний характер. Він є конфліктом непрямым. Прямим конфліктом, з іншого боку, можна назвати конфлікт між державами, що вдаються для його вирішення до воєнних акцій, відкритого протиборства і терору.

Характер прихованості основ конфлікту у випадках терористичної практики обумовлюється *суспільною неочевидністю* тих істин, що їх намагається захистити або утвердити суб'єкт терористичної діяльності. Ці істини поділяє тільки частина суспільства, здебільшого та, що становить переважну меншість. Вона існує як не визнана у функціонуючій, пануючій системі цінностей та офіційній світоглядно-ідеологічній системі.

Разом з тим, і терор, і тероризм — це завжди застосування насилля всупереч загальнолюдським критеріям гуманізму. Тероризм — це ще й застосування насилля в ситуації розпаду загальносуспільної ціннісної парадигми та норм моралі. Тому стосовно практики терору, практика тероризму містить у собі, крім відповідної політичної та ідеологічної мотивації, ще й яскраво виражений моральний (або ж морально-психологічний) компонент.

шиїтів. Багато років світ був свідком боротьби арабів проти сіоністської держави в Палестині, з арабським тероризмом постійно зіштовхувалися євреї, що приїхали сюди для створення Ізраїлю. Зараз араби остаточно об'єдналися, створивши терористичну систему, яка користується державною підтримкою і діє в ім'я Джигаду — Священної Війни. Їхня мета — створення нової ісламської держави, яка об'єднає усіх мусульман. Релігія є головним чинником консолідації арабського світу. І хоча в мусульманстві, як і в християнстві, існує чимало різних течій, найбільшою та найсерйознішою з них є об'єднання мусульман-шиїтів, які зосереджені в Іраці, Лівії, Сирії, Пакистані, Єгипті та Саудівській Аравії. Шиїти найбільше з-поміж інших мусульман прагнуть Священної Війни і багато зробили для її проголошення.

Крім ісламу важливим фактором консолідації арабських країн виступає «спільний ворог», що з'явився в 1948 році, коли Англія і США через ООН домоглися створення держави Ізраїль. Відтоді араби чинили все, щоб витиснути євреїв з їхньої території. Великобританія і Франція історично сприймалися в цьому регіоні як колонізатори і віддавна приваблювали увагу терористів. Оскільки США активно підтримували на-

ціональний суверенітет Ізраїлю, арабські держави включили і їх у список своїх головних ворогів.

Боротися звичайними методами проти неспівмірно могутніших у військовому сенсі Сполучених Штатів, Англії та Франції арабські держави не могли. Історія повторюється. Свого часу американці також вдавалися до тактики партизанської боротьби і, поступаючись сильнішій Англії, виграли Війну за Незалежність. Пізніше американська армія сама зіштовхнулася з подібним опором у джунглях В'єтнаму і виявилася неспроможною. Незважаючи на низку здобутих військових перемог, американцям недовелося піти з В'єтнаму, причому партизанська війна стала, можливо, однією з найважливіших причин, яка змусила генерала Дугласа Макартура заявити, що США ніколи більше не братимуть участі у воєнних діях у Південно-Східній Азії. Тепер США опинилися віч-на-віч з новим ворогом і новою тактикою воєнних операцій — тероризмом. Чи готові вони до боротьби, чи Америка приспана помилковим відчуттям безпеки? Чи будуть США провадити нову війну знову на чужій території чи на власній? Можливо, невміння справитися з міжнародним тероризмом приведе Америку до другого В'єтнаму (Bodansky, 1993).

РОБЕРТ ЛУКАБО,
ГЕДВАРД ФУКУА,
ДЖОЗЕФ
П.КЕНДЖЕМИ,
КАЗІМІР
КОВАЛЬСЬКІ
ТЕРОРИЗМ:
ПСИХОЛОГІЧНІ
І ПОЛІТИЧНІ
АСПЕКТИ

В історії теоретичного дослідження феноменів терору та тероризму відбулася одна дивна і доволі прикра, на наш погляд, річ. У категоріальних визначеннях цих понять (ми маємо на увазі, перш за все, характер інтерпретації, розуміння цих термінів) зникла історична *специфіка смислу* самих феноменів терору і тероризму як явищ соціально-історичного характеру.

Цей факт теоретичного характеру є не зовсім уже таким тривіальним і для реальної практики боротьби з тероризмом. Річ у тому, що невиявленість смислу досліджуваних феноменів є суттєвою перешкодою для створення істинної, чіткої теоретичної концепції або ж теоретичного знання про терористичну діяльність. Недостеменність такого знання призводить на практиці до неправильних рішень владних структур та керівників спеціальних організацій, покликаних протистояти практиці тероризму. Так, наприклад, теоретичне ототожнення елементів того процесу, який може бути визначений і як національно-визвольний рух чеченського народу за його незалежність (і такий рух може мати не тільки політичний, але й соціальний та еко-

номічний характер), з акціями так званих «міжнародних терористів» на практиці означає для владних структур Росії варіативну небезпеку вибору неправильних засобів для вирішення багатьох нагальних загальнодержавних проблем. Окрім усього іншого, тут існує і небезпека сплутування реальних воєнних операцій з діями превентивного антитерористичного характеру, небезпека змішування елементів справжньої війни проти чеченського народу з практикою боротьби проти терористів. Як відомо, коректно визначений характер проблеми для військового командування на практиці означає відповідний вибір засобів та форми проведення силових операцій, акцій (бойових дій). Неадекватність у такому виборі потенційно сприяє поразці в конфлікті або призводить до великих втрат особового складу військових формувань.

У даному разі ми не вдаватимемося до аналізу справедливості дій уряду Російської Федерації. Конфлікт і військово протистояння, що відбувається в межах Російської Федерації з огляду на міжнародні правові відносини — це внутрішня справа цієї держави. Однак існують і проблеми суто тео-

Через актуальність подібних проблем потрібно чітко визначитися, хто є ворогом, з'ясувати, які його плани й організація, що необхідно вчинити у випадку можливого конфлікту.

Утворення у 1948 році Ізраїлю і пізніша поразка арабів у шестиденній війні призвели до того, що терористами стали вже не євреї, які боролися проти англійців, а араби, що виступили проти Ізраїлю і держав, які його підтримували. Хоча в тогочасних терористів була чітка мета, вони не були ще спеціально підготовані та добре навчені. Для того, щоб сформувався справжня терористична організація, необхідні три умови:

1. Доступ до грошей, зброї і вибухових речовин;
2. Військові знання і можливість навчати своїх членів;
3. Надійні притулки в чужих державах, які підтримують терористів поза їхньою територією і використовують їх у своїх політичних і військових цілях.

У 1972 році на конференції в Лівані, де головував Джордж Хаббаш, оформилося ліве крило міжнародного тероризму (Vodansky, 1993). В ній взяли участь члени багатьох терористичних організацій Європи і Третього Світу, а також представники совєцьких і

арабських спецслужб. Хаббаш очолював ліве крило Народного Фронту Визволення Палестини — однієї з найнещадніших організацій сучасності. Він проповідував ідею, що убивство одного єврея в мирній обстановці ефективніше, ніж ліквідація сотні солдатів у бою — це приверне більше уваги. Цілі Хаббаша співпадали з цілями ісламських фундаменталістів, представлених у міжнародному тероризмі рухом Гезб Аллаг, хоча він належав до протилежного полюсу політичного спектру.

У 1982 році, на Міжнародній конференції Світового Центру опору імперіалізму, сіонізму, расизму, реакції та фашизму була започаткована сучасна система державної підтримки тероризму. Посилення впливу радикальних шіїтських організацій почалося в Лівані в 1982 році, коли ізраїльська армія майже повністю знищила Організацію визволення Палестини, яка була досі головною силою в системі міжнародного тероризму. У той час було необхідно знайти новий стимул, здатний об'єднати мусульман Близького Сходу. І він був знайдений. Ісламський Джигад — це словосполучення коротко і влучно характеризує ідеї та цілі більшості арабських збройних формувань, згуртованих під прапором Священної Війни. Ця сила

ретичного соціально-філософського та історико-філософського плану. І з огляду на це неправильна інтерпретація сутності цього конфлікту також може призвести до негативних, небажаних наслідків (наприклад, копіювання російським суспільством того типу або шляху розвитку, який російськими ж істориками визначався як шлях у «зворотному напрямку історії»). Протистояння Росії та Чечні, яке внаслідок певних варіантів вирішення конфліктної ситуації призвело до скоєння ряду жажливих терористичних акцій у Москві, Волгодонську та інших містах країни (підриви житлових будинків, вокзалів, знищення мирного населення в установах торгівлі), має своїм підґрунтям не тільки конфлікт сьогодення, але й трагічне історичне коріння спільного існування російського та чеченського народів, яке однією зі своїх передумов у загостренні стосунків, окрім економічних, соціальних, політичних, психологічних, може мати навіть і чинники суто культурологічного характеру. «Взаємодія між представниками різних цивілізацій, — стверджує з цього приводу український дослідник тероризму В. Ф. Антипенко, — зміцнює їхню цивілізаційну само-

свідомість, а це, в свою чергу, загострює такі, що поринають у глибину історії, або ж, можливо, що тільки сприймаються таким чином, суперечності та ворожість. Доволі прозоро це видно, наприклад, у процесі аналізу російсько-чеченського конфлікту, де тісні повоєнні відносини православних та мусульман на Кавказі значною мірою відіграли роль каталізатора конфлікту, ніж сприяли вирішенню проблеми, підґрунтям якої є недооцінювання історичних реалій» [8].

Сплутування змісту та значення понять тероризм і терор яскраво видно на прикладі застосування терміна «державний тероризм». Цей різновид терору в його невірній, на наш погляд, термінологічній обгортці визначався в спеціальній літературі як «міжнародно-протиправне застосування державою сили або загрози сили для залякування інших держав та народів з метою зміни їхнього суспільно-політичного ладу або іншого зазіхання на їх національний та державний суверенітет» [9], і феномен, що визначався, по суті, мав до тероризму доволі опосередкований стосунок.

«Державний тероризм» багатьма створювача-

одержала значну фінансову, технічну і фахову підтримку, здатність серйозно впливати на світову політику. Незабаром після ізраїльського вторгнення до Лівану арабські формування об'єдналися навколо Ірану та Сирії для досягнення своїх міжнародних цілей. Фінансова підтримка, можливість проводити навчання, надійні бази послужили запорукою успіхів терористів. За кілька років до розгрому арабів у Лівані, невдовзі після Іранської революції, релігійний лідер ліванських шиїтів Шейх Фадлаллаг відвідав Тегеран. Тут його переконали сформувати із 500 послідовників фундаменталістську терористичну організацію, що надалі одержала назву Гезб Аллаг (Bodansky, 1993). Відтоді Гезб Аллаг стає наріжним каменем системи міжнародного тероризму. Ця підтримувана Іраном організація використовує новітні методи розвідки і отримує фінансування від багатьох арабських країн, які протистоять Заходові. Крім Гезб Аллаг існує безліч інших дрібніших організацій з різними назвами, і усі вони об'єднані спільною метою — знищення Ізраїлю та протистояння західному впливові в арабському світі. Ця Священна Війна консолідує всіх арабських терористів. І це дійсно війна. Перелічимо наступні факти. Сирійські спецслужби використовують підтримувані ними те-

рористичні організації як пішаки у своїй політичній грі. Природно, Сирія заперечує існування будь-яких контактів із терористами. Арабські країни здатні сьогодні експортувати тероризм за океан без якихось істотних труднощів (Bodansky, 1993). Саме тому тероризм стає найпоширенішою формою ведення війни. Це дешево, відносно безпечно і безвідмовно. Це безпечно для країни, яка підтримує терористів, позаяк завжди є можливість заперечувати усяку причетність до терористичних актів. Це дешево, оскільки масштаб здійснюваних операцій зазвичай невеликий і немає потреби утримувати велику армію. При веденні такої війни кров залишається тільки на руках фанатиків, а не держав (Demon, 1985). Необхідність пов'язувати кожну терористичну групу, кожного окремого терориста з державою, що за ними стоїть і зацікавлена в їхніх діях, стає головною причиною, яка обумовлює потребу в утриманні сильних спецслужб, зокрема, ЦРУ.

ІСЛАМСЬКИЙ ЗАКОН

Ісламські фундаменталісти мають систему цінностей, яка не допускає визнання держави Ізраїль на Близькому Сході. Стати терористом легше, коли закони ісламу підтримують твої переконання. Підстави

РОБЕРТ ЛУКАБО,
ГЕДВАРД ФУКУА,
ДЖОЗЕФ
П.КЕНДЖЕМИ,
КАЗІМІР
КОВАЛЬСЬКІ
ТЕРОРИЗМ:
ПСИХОЛОГІЧНІ
І ПОЛІТИЧНІ
АСПЕКТИ

ми цього поняття кваліфікувався як «діяння, здійснюване відповідно до прямого задуму». «Державна воля, детермінована в кінцевому рахунку інтересами правлячого класу, виявляється, — зазначає у своїй науковій праці один з відомих російських дослідників тероризму, — передусім у діяльності вищих органів влади та управління держави-суб'єкта цього міжнародного злочину» [10]. Як бачимо, ознаки тероризму як специфічного різновиду насильства у даному разі просто поширювались на окремі випадки міждержавницького протистояння.

У.Р.Латіпов як «родовий об'єкт» «державного тероризму» визначав «загальний мир та міжнародну безпеку», як «загальний об'єкт» — «міжнародний правопорядок», який розумів як «правовідношення» [11].

Особливістю «державного тероризму», як зазначав він далі у своїй кандидатській дисертації, є його «комплексний характер», який виражається в тому, що «державний тероризм» об'єднує в собі інші міжнародні злочини та правопорушення [12].

У правовій літературі того часу і сформувався підхід до «державного тероризму» як різновиду

міжнародного злочину особливого характеру. З огляду на це в окремих дослідницьких працях підкреслювалося, що поняття «державного» та «міжнародного» тероризму частково збігаються: терористичні акти міжнародного характеру, суб'єктами яких є держава, визначаються водночас і як «міжнародний тероризм». Акти ж «міжнародного тероризму», які здійснювалися окремими фізичними особами, «автономно», зараховували до категорії злочинів міжнародного характеру й виокремлювали з сфери «державного тероризму».

Поняття «міжнародний тероризм», як зазначає Є.Г.Ляхов, виникло на початку 70-х років. Термін «державний тероризм», який до того часу тільки подеколи з'являвся в процесі дискусій в ООН, остаточно увійшов у науковий обіг в середині 80-х років, особливо після прийняття 34-ю сесією Генеральної Асамблеї ООН резолюції «Щодо неприпустимості політики державного тероризму та будь-яких дій держав, спрямованих на підрив суспільно-політичного ладу в інших суверенних державах». На превеликий жаль, ця практика має стійку тенденцію до поширення [13].

39

ВОЛОДИМИР
ОСТРОУХОВ
ПРОБЛЕМИ
РОЗУМІННЯ
ТА ІСТОРИКО-
ФІЛОСОФСЬКОЇ
ІНТЕРПРЕТАЦІЇ
ФЕНОМЕНІВ
«ТЕРОР»
І «ТЕРОРИЗМ»

для поширеного уявлення, наче Ізраїль не має права на існування, можна відшукати в мусульманській правовій системі, яка залишалася частиною ісламу упродовж століть (Bodansky, 1993). Коли євреї та християни перебували під мусульманським пануванням, їх називали Dhimmі і розглядали як громадян другого сорту, утискаючи їхні громадянські права та свободи. Євреї, особливо сїоністи, не варті існування, а держава, ними створена, тим більше (Saper, 1988). Якщо ти мусульманин, і релігійні лідери благословляють тероризм проти Ізраїлю і США, тобі легше стати терористом. Коли релігія закликає накласти голову в ім'я Аллага й обіцяє винагороду в майбутньому житті, участь у Священній Війні стає не просто обов'язком, а шляхетною метою. Саїд Ашмові, відставний єгипетський суддя, вивчив мусульманське право і прийшов, однак, до висновку, що Коран не дає підстав для переконань фундаменталістів. Він твердить: «войовнича доктрина — це не віра, а політична ідеологія». Фундаменталісти гадають, що Джигад — це релігійний обов'язок повертати в іслам невірних. На думку Ашмові, це не так: Джигад припускає обов'язок кожного прагнути до самоочищення від невір'я, а на інших людей Коран учить дивитися як на рівних, незалеж-

но від статі, релігії, мови чи інших відмінностей (Lafflin, 1988). Войовничі фундаменталісти, проте, постійно атакують людей, що сповідають іншу віру (Bordewich, 1995). Очевидно, вони невірно сприймають власне релігійне навчання, бо перебувають під впливом політичної пропаганди.

ЧОМУ ЛЮДИНА СТАЄ ТЕРОРИСТОМ? ПСИХОЛОГІЧНА МОТИВАЦІЯ

Особи, які вступають до лав терористів, — це вихідці з різних соціальних прошарків і життєвих сфер (Post, 1987). Що рухає людиною, котра стає членом терористичної організації? Чого вона цим домагається? Існує, очевидно, певний набір особистісних рис, якими повинні володіти терористи. Є підстави гадати, що ці риси значною мірою подібні до тих, якими відзначаються прихильники релігійних культів. Серйозні зміни особистості, пов'язані з приналежністю людини до будь-якого культу і сприйняттям його нормативної системи, описує Конвей (Conway, 1978). Подібні зміни німецькі вчені (Баєркетль і ін.) знаходять у солдатів і кваліфікують як «стрибок». Різкі зміни, «стрибки», відбуваються і при вступі в терористичну організацію, оскільки людина відмовляється від приналежності до

Сьогодні навіть пересічному громадянину зрозуміла суть цієї резолюції, яка мала б стати загрозою припинення практики «експорту революцій» в інші країни, практики прихованого втручання в суспільно-політичне життя окремих держав з боку спеціальних служб інших країн [14]. Однак у кожному конкретному випадку з огляду на зміст, спрямованість, мотивацію, мету, способи організації, систему забезпечення та інші чинники цієї діяльності, це була практика терору, а не тероризму. Поняття державного тероризму з огляду на історичний контекст змісту феноменів терору і тероризму є *нонсенсом*. Однак чи виступає в такій подобі реальний перебіг подій, що їх намагалися визначити за допомогою вищезгаданої системи понять? Наприклад, підрив лівійськими терористами Боїнга PAN AMERICAN у повітрі Великобританії над Локербі? В даному реальному випадку ми маємо дивну суміш, переплетіння ознак і змісту феномену терору і феномену тероризму: по суті, терористична акція, до якої вдаються особи, що належать до спеціальних служб іншої держави, таємно виконуючи політичну волю державних владних структур і ство-

ючи прецедент дій терору в подібні тероризму. З огляду на це «державний тероризм» не може водночас не виступати і як тероризм «міжнародний».

Характерною ознакою в практиці застосування термінів тероризм і терор, окрім різного розуміння їхнього смислу, є ще й різні інтерпретації самого обсягу понять. «С.А.Ефіров у 1994 р. на засіданні «круглого столу» журналу «Держава та право», — зазначає, наприклад, Ю.М.Антонян, — висловив доволі розумну думку: в *широкому розумінні* поняття тероризм можна застосовувати як об'єднуюче нелегальну підривну діяльність та усі різновиди державного терору, терористичної політики і геноциду. У вужчому значенні це поняття слід застосовувати головним чином стосовно нелегальних терористичних актів. Поняття ж терору тут зберігає своє первісне значення, яке виникло в період якобінської диктатури, — тобто значення державного терору» [15]. Ю.М.Антонян стверджує існування ще й «повсякденного розуміння» феномену тероризму. Як бачимо, в даному разі і нелегальна підривна діяльність, і геноцид, і терор, і ще деякі явища свідомо ототожнюються російськи-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

певної соціальної групи, пориває із суспільством і змушена вести підпільне існування (Conway, 1978). У терористичних організаціях зазвичай значний відсоток агресивних параноїдів. Їхні члени схильні до екстерналізації, до покладання відповідальності за невдачі на обставини і пошуку зовнішніх факторів для пояснення власної неадекватності. Це повністю узгоджується із висновками монографії Еріка Гоффера «Правовірний», у якій показано, що для більшості релігійних культів характерний образ спільного ворога, якого можна звинуватити у всіх внутрішніх проблемах релігійної організації. Таким ворогом може бути Сатана, уряд, інші конфесії (Hoffer, 1951). В.Волкам вбачає тут неминучий життєвий феномен. Люди на відчуває потребу зараховувати одних людей до своїх союзників, інших — до ворогів, і ця потреба — результат зусиль захистити почуття самоідентичності (Volkmann, 1986). Не дивно, що ісламські терористи підтримують бойовий дух бійців, указуючи на загрозу з боку «Породження Сатани» — Сполучених Штатів. У зв'язку з цим Джон Мак розвиває поняття «егоїзму переслідувача жертви». Це поняття позначає відсутність жалю переслідувача до своєї жертви, навіть якщо її страждання набагато перевищують той рівень страж-

дань, яких зазнає сам переслідувач чи пов'язані із ним особи (Mack, 1979; Olson, 1988). В егоїзмі переслідувача, можливо, криється пояснення того, чому жахливі акти терористів можуть відбуватися настільки холоднокровно, навмисно і вираховано (Miller, 1988). При всіх відмінностях терористичних угруповань, їх єднає сліпа відданість членів організації її завданням та ідеалам. Можна подумати, що ці цілі та ідеали спонукають людей до вступу в організацію. Але це, виявляється, зовсім не обов'язково. Цілі та ідеали служать раціональному поясненню приналежності до терористів. Дійсна причина — сильна потреба в активній участі, приналежності до групи і посиленні почуття самоідентичності. Зазвичай членами терористичних організацій стають вихідці з неповних родин, люди, які з тих чи інших причин зазнали труднощів у рамках існуючих суспільних структур, утратили чи взагалі не мали роботи. Почуття відчуженості, що виникає в подібних ситуаціях, змушує людину приєднатися до групи, яка здається їй настільки ж антисоціальною, як і вона сама. Спільною рисою терористів є, таким чином, сильна потреба стати членом групи подібних осіб, що пов'язано з проблемами самоідентичності (Miller, 1988). Зрозуміло, терористом стають не відра-

РОБЕРТ ЛУКАБО,
ГЕДВАРД ФУКУА,
ДЖОЗЕФ
П.КЕНДЖЕМИ,
КАЗІМІР
КОВАЛЬСЬКІ
ТЕРОРИЗМ:
ПСИХОЛОГІЧНІ
І ПОЛІТИЧНІ
АСПЕКТИ

ми «теоретиками» в інтерпретації їхнього значення.

Подібні казуси знаходимо і у виникненні й застосуванні терміна «тероризм політичний» [16].

До чого ж призводить таке «вільне» поводження зі словом поняття і термінів, можна побачити на прикладі пропозицій Ю.М.Антоняна. який пропонує у російському Кримінальному кодексі додатково виокремити «кримінологічну групу терористичних злочинів» за ознакою такої характерної риси тероризму, як залякування. На думку Ю.М.Антоняна, до цього документа поряд з «викраденням людей», «захопленням заручників», «диверсіями», «застосуванням насилля проти представника влади» та інших акцій варто включити і «збройне повстання», і «заклики до насильницької зміни конституційного ладу», і «збудження національної, расової та релігійної ворожнечі», і «геноцид» [17], і ще багато інших протиправних дій, які вочевидь є надзвичайно віддаленими від феномену тероризму. Хоча залякування як певна ознака терористичної дії не впливає на характеристику вчиненого, стверджує при цьому Ю.М. Анто-

нян, «вона має суттєве значення для оцінки ступеня суспільної небезпеки злочину та характеристики особистості винного, максимально наближуючи його до тероризму». Важко навіть собі уявити, що могло б статися, якби ці пропозиції були реально втілені в практику сучасного російського судочинства.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕРОРИЗМУ

Терористичний бум, який можна спостерігати в останнє десятиліття, викликав величезний потік літератури: монографій, статей у наукових виданнях та періодичній пресі. Їх автори намагаються проаналізувати та пояснити природу, сутність та причини такого «неприємного» ренесансу тероризму. Аналіз цього феномену проводиться державними та суспільними організаціями, науковими інститутами, спеціальними службами [18].

Тільки соціально-політичним аспектам сучасного тероризму присвячені праці таких відомих російських дослідників, як В.В.Вітюка, О.С.Грачова, С.А.Ефірова. Аналіз міжнародно-правового меха-

41

ВОЛОДИМИР
ОСТРОУХОВ
ПРОБЛЕМИ
РОЗУМІННЯ
ТА ІСТОРИКО-
ФІЛОСОФСЬКОЇ
ІНТЕРПРЕТАЦІЇ
ФЕНОМЕНІВ
«ТЕРОР»
І «ТЕРОРИЗМ»

зу. Перш ніж стати терористом, людина проходить через апатію й інші форми соціальної дезадаптації (Miller, 1988). Спроба змоделювати процес становлення терориста здійснена Е.Шо (Olson, 1988). Визначаючи обмеженість і недоліки своєї моделі, автор проте чітко окреслює 4 фактори, які приводять людину до тероризму. Ними є:

1. Рання соціалізація;
2. Нарцистичні порушення;
3. Конфліктні ситуації, особливо конфронтація з поліцією;
4. Особисті зв'язки із членами терористичних організацій.

Що робить висновок, що терористами стають вихідці з груп ризику, які з дитинства зіштовхнулися із проблемою самооцінки. Ідентифікація з терористичною групою забезпечує таким людям соціальну роль, хоча й негативну. Порвати з групою для терориста майже неможливо — це рівнозначно психологічному самогубству. Уявлення терориста можна уподібнити до уявлень деяких жінок, які підтримують невдалий шлюб, усвідомлюючи, що це краще, ніж бути незаміжніми. Для терориста покинути організацію означає втратити самоідентичність. Терорист має настільки

низьку самооцінку, що для нього відмовитися від ново знайденої самоідентифікації практично неможливо. Ці зовсім не авторитарні люди стають, таким чином, членами жорстко авторитарних груп. Включаючись у таку групу, вони знаходять захист від страху перед авторитаризмом. При цьому будь-який напад на групу сприймається ними як напад на себе особисто. Відповідно, будь-яка акція ззовні значно збільшує групову згуртованість. Про це варто пам'ятати, організуючи боротьбу з терористичними організаціями. В міру того, як терорист переймається ідеологією своєї організації, він засвоює абсолютистську риторіку. Світ для нього розпадається на своїх і ворогів, чорне і біле, правильне і неправильне — ніяких відтінків, неясності, сумнівів. Подібна логіка спонукує терористів до завдання ударів по суспільству і ворогові, хто б ним не вважався. Ворога визначають лідери організації. Вони окреслюють цілі, а також методи нападу, які варто використовувати. Аятола Хомейні називав ворога і вказував, як з ним боротися, у щотижневих проповідях, які він відродив у 1979 році. Коли його замінив Аятола Хаменеї, у США сподівалися на зміни. Однак аналіз п'ятичних проповідей засвідчив, що ніяких змін в ідеології не відбулося. Експорт тероризму в усьому

нізму можна знайти в розробках І.П.Блищенко, П.М.Валєєва, Л.Н.Галенської, М.В.Жданова, І.І.Карпеца, Є.Г.Ляхова, Л.А.Моджорян, Ю.М.Рибакова, Г.В.Старушенко та багатьох інших авторів.

В Україні відомими дослідниками у цій сфері є В.Ф.Антипенко, В.О.Глушков, В.Б.Глущенко, В.В.Кругов та інші вчені.

Останнім часом на теренах колишнього СРСР стало помітним прагнення виробити єдину ефективну політику захисту особистості, суспільства і держави від актів терористичної діяльності.

Тероризм досліджується як явище соціальне, соціально-психологічне, соціально-правове, як тип політичної поведінки, як різновид злочинної (кримінальної) діяльності тощо.

Методологія аналізу в таких випадках включає в себе принципи соціально-філософського дослідження (визначення феномену в його об'єктно-суб'єктних взаємозалежностях), соціально-правового (соціального за походженням і змістом, правового — за визначенням), соціально-психологічного тощо.

Втім, незважаючи на величезну кількість праць, присвячених проблемам тероризму, на сьогодні ми

не маємо остаточного й єдиного варіанта теоретичної концепції, яка б науково-коректно подавала цей феномен соціального життя.

Специфіка досліджуваного феномену, відсутність чітких меж, які дозволяють б коректно визначити його в існуючому обсягові соціально-філософського знання, багатоманітність форм та виявів, незвичність підходу до аналізу — серйозно перешкоджають створенню єдиноприйнятної та єдиновизнаної парадигми його розуміння. «Досить, наприклад, поставити завдання визначитися в тому, чим є на сьогодні *політичний тероризм*, — зазначав у зв'язку з цим відомий російський дослідник тероризму С.А.Ефіров, — щоб переконатися, що визначення цього поняття не така вже й легкодоступна річ» [19].

Якщо не зважати на правомірність визначення тероризму як «політичного тероризму», то слід погодитися з Ефіровим у тому, що тут дійсно не зрозуміло, як і на якій підставі можна науково правильно відокремити його від інших «різновидів» терористичної діяльності, від різновиду так званого державного тероризму або ж від терорис-

світі продовжується (Taylor, Francis, 1989). Ісламські терористи уважно слухають проповіді іранського лідера, щоб знати, куди скеровувати свої дії.

ЩО ПОТРІБНО ВЧИНИТИ?

Перш ніж приймати закони, скеровані проти тероризму, і удосконалювати законодавство, необхідно чітко дефініювати саме явище. Свого часу вважали, що терорист — це одне, а «борець за волю» — зовсім інше. Однак, будь-який терористичний рух має мету, і буває, що цілком шляхетну, терористи можуть діяти і в ім'я волі. Президент Трумен не міг засудити єврейського тероризму в Палестині. Президент Кеннеді не зважився виступити проти Фронту Національного визволення в Алжирі. Як можна засуджувати терористичні акти, коли світова громадська думка співчуває цілям терористів! Чи означає подібна ситуація, що неможливо прийти до згоди щодо етичних норм, вживаних при оцінці збройних конфліктів? Відповідь на це запитання повинна зрушити з мертвого пункту дотримання світових правових угод, які сьогодні не діють (Goertzel, 1988). Самі терористи не можуть досягти своїми акціями політичних цілей. Надія покладається на те, що дії терористів породять відгук гро-

мадськості, і тільки це може забезпечити досягнення політичної мети. Так, Ірландська Республіканська Армія не в змозі за допомогою чинених терористичних актів домогтися поставленої мети; однак ці дії можуть змусити Лондон піти на крайні заходи щодо Північної Ірландії, що, у свою чергу, породить опір усіх громадян країни. США повинні бути вкрай обережними у своїй реакції на терористичні акти, і це вимагає серйозної роботи щодо удосконалення американської правової системи (Conley, 1989), Як Д.Ф.Кеннеді зрозумів необхідність зміни зовнішньої політики наприкінці 50-х років, так і сьогодні необхідно переглянути підхід до боротьби з державно підтримуваним тероризмом і зробити цю боротьбу частиною національної зовнішньої політики (Conley, 1989). Отут важливе точне планування й акуратне виконання. Сьогодні відносини між державами регулюються міжнародним правом, родоначальником якого був Гуго Гроцій, котрий написав у 1625 році фундаментальну працю «Про право війни і миру». Відтоді люди стали вести війни, дотримуючись певних усталених норм. Закони ведення воєнних дій на морі й на суходолі були прийняті на Гаазьких конференціях 1899 і 1907 років. Надалі під егідою Ліги Націй (згодом ООН)

РОБЕРТ ЛУКАБО,
Г.ЕДВАРД ФУКУА,
ДЖОЗЕФ
П.КЕНДЖЕМИ,
КАЗІМІР
КОВАЛЬСЬКІ
ТЕРОРИЗМ:
ПСИХОЛОГІЧНІ
І ПОЛІТИЧНІ
АСПЕКТИ

тичних дій деяких угруповань повстансько-національного типу. Адже в кожному окремому випадку маємо тут прецедент вияву відповідного політичною кредо, політичного інтересу, мотиву, який визнається суспільно-прийнятними, або ж суспільно-неприйнятними цінностями у найширшому розумінні цих термінів. Подеколи стверджують, що підставою для виокремлення відповідних дій терористичного характеру в підвиди так званих «політичного», «державного», «націоналістичного», «транснаціонального», «внутрішньодержавного» та інших різновидів тероризму, є трансформація самої терористичної діяльності в сучасних умовах. Звертаються до багатоманітності мотивації такої діяльності, зазначаючи, наприклад, що сучасні акції так званого політичного терору давно перестали інспіруватися благочинними ідейно-політичними настановами, як це було, скажімо, за часів російської «Народної волі», і відтепер все більше межують з інтересами фінансово-промислових еліт, а їхньою головною метою у багатьох випадках виступає насамперед залякування найширших верств населення, створення відчуття всемогутності окремих злочинних

кланів, які намагаються збільшувати свій вплив на владні структури та демонструвати беззахисність своїх противників. Однак сам факт ускладнення і синтезу мотивів, мети терористичної діяльності, на мою думку, не може бути достатньою підставою для виокремлення її додаткових підвидів у загальнотеоретичній концепції.

Те, що робиться в сучасній правовій та соціально-філософській літературі у сфері визначення феномену тероризму, на мій погляд, взагалі швидше нагадує термінологічну еквілібристику, ніж науковий спосіб визначення змісту, сутності поняття. Типовим прикладом тут може бути розуміння того ж «державного» або «міжнародного» тероризму. Американські дослідники Р.Клайн та Й.Александр, наприклад, визначають «міжнародний тероризм» як «особливий різновид таємних воєнних дій». Р.Міллер, натомість, стверджує, що міжнародну терористичну діяльність слід розглядати як «конфлікти малої інтенсивності». Незбіг сутнісних характеристик «міжнародного тероризму», якими у своїй діяльності користуються навіть держдепартамент, Федеральне бюро розслідувань та

43

ВОЛОДИМИР
ОСТРОУХОВ
ПРОБЛЕМИ
РОЗУМІННЯ
ТА ІСТОРИКО-
ФІЛОСОФСЬКОЇ
ІНТЕРПРЕТАЦІЇ
ФЕНОМЕНІВ
«ТЕРОР»
І «ТЕРОРИЗМ»

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

також скликалися міжнародні конференції, метою яких було укласти дії воюючих країн у якісь правові рамки. Женевська конференція 1929 року заборонила застосування зброї, яка завдає надмірних страждань, і визначила права й обов'язки щодо військовополонених, поранених і хворих (Funk and Wagnalls New Encyclopedia, 1979). Недотримання багатьох із цих норм Німеччиною під час Другої Світової війни призвело до карного переслідування деяких її громадян, як військових, так і цивільних. Ціла низка правил поведінки з військовополоненими була розроблена Червоним Хрестом й іншими благодійними організаціями. Оскільки терористи, як показує історія, не мають постійного громадянства в жодній країні і служать ідеї, вони зневажають норми міжнародного права, навіть найважливіші. У 1986 році ООН прийняла резолюцію, згідно з якою всі терористичні акти є злочином (Saper, 1988). Головний недолік цієї резолюції полягав у тому, що в ній не визначалося, що таке тероризм і терористичний акт. Сьогодні ООН є основним органом, який займається роз'ясненням і тлумаченням міжнародного права. Співробітництво націй щодо дотримання норм міжнародного права і посилення антитерористичних конвенцій не приносить, однак, відчутного

результату, позаяк кількість країн, що співпрацюють, дивовижно мала. Деякі держави не застосовують норми міжнародних угод до організацій і осіб, які беруть участь у «війні за національне визволення». Ще важливіше те, що жодна з антитерористичних конвенцій не стосується тактики і цілей терористичних актів, у тому числі і випадків навмисного знищення мирних громадян із застосуванням бомб та іншої зброї. Не всі країни мають спільну позицію щодо питання про визначення тероризму. Причому відсутність чіткого визначення тероризму стає найважливішою проблемою, яка перешкоджає розробці міжнародного антитерористичного законодавства. Не маючи твердого уявлення про тероризм, як можна прийти до згоди у формулюванні спрямованих проти нього законів! Між 1936 і 1981 роками було запропоновано більш, ніж 100 визначень тероризму (Goertzel, 1988; Myrphy, 1990). Спроби дати загальноприйнятне визначення цьому явищу тривають. Однак ця робота мало хвилює ООН; її активність спрямована на підтримку чинних конвенцій, стримування і по зможі запобігання таким терористичним актам, як викрадення літаків, напади на міжнародні авіапорти, крадіжка і транспортування компонентів ядерної зброї. Необхідно про-

Міністерство оборони США, наводить у зв'язку з цим і Є.Г.Ляхов у своїй праці «Тероризм та міждержавні стосунки» [20].

Існує і проблема класифікації «різновидів» новітнього тероризму — окрема специфічна проблема багатьох сучасних досліджень. Німецький дослідник Г.Мадлох, наприклад, у цьому питанні зупиняється на чотирьох позиціях:

1. «Державницькому терорі», приклади якого знаходять у Чилі, Парагваї, Бразилії, Гватемалі.

2. Терорі, який здійснюється відроджуваними організаціями неофашистського характеру: Національний фронт у Великій Британії, Партія національного руху та її відомий підрозділ «Сірі вовки» в Туреччині, Італійський соціальний рух та її «Чорний порядок», «Фронт дії національних соціалістів у Німеччині» тощо.

3. Терористичній діяльності дрібнобуржуазних, націоналістичних та сепаратистських сил (баскські, бретонські та корсиканські угруповання).

4. Тероризмі, який приховується під псевдолівими гаслами [21].

Німецькі дослідники І.Фетчер, Х.Мюнклер та

Г.Людвіг вважають, що існує три основні типи сучасного тероризму:

1. Тероризм пригнічених етнічних меншин (баски, корсиканці, північні ірландці, палестинці), що прагнуть культурної та політичної автономії.

2. Тероризм визвольних рухів у країнах «третього світу».

3. Тероризм «груповий» або «індивідуальний» у високорозвинутих країнах Заходу, спрямований на зміну соціального та політичного ладу.

Відомий дослідник тероризму Л.Діспо вважає, що слід виокремлювати «тероризм держави лівих», «тероризм держави правих», «тероризм правої опозиції», «тероризм лівої опозиції» [22].

Г.Денікер схиляється до розуміння тероризму в його трьох «подобах»:

1. Внутрішній;

2. Транснаціональний (коли дії громадян однієї держави спрямовані на своїх співвітчизників, але можуть відбуватися й на територіях інших країн);

3. Міжнародній (коли групи терористів, змішані за національним складом, здійснюють терористичні акції в трьох країнах) [23].

довжити роботу з прийняття антитерористичних угод. Одна з них повинна оголосити навмисне знищення мирного населення міжнародним злочинцем. Інша конвенція повинна встановити відповідальність за використання терористами зброї масового ураження, ядерної, хемічної та біологічної. Після прийняття таких угод терористичні організації будуть поставлені на той сам рівень міжнародної відповідальності, що й країни, які визнали Женевську конвенцію 1929 року. Успішне укладення цих угод дозволить наполягати на видачі й осуді тих, хто вчинив терористичні акти. Відповідні пропозиції були спільно внесені в ООН Сполученими Штатами і Совецьким Союзом. Відзначимо істотний недолік резолюції ООН 1986 року — вона не кваліфікувала як злочин підтримку терористів. Осуд країн, які фінансують, готують і захищають терористів, повинен передбачатися антитерористичними угодами. Оскільки визначення тероризму і досягнення щодо цього загальної згоди країн членів ООН є значною проблемою, можливо, було б доцільно визначити нові етичні норми ведення війни в сучасну епоху значного поширення тероризму. Чимало революцій і війн не оголошені і ведуться силами найманців. Через це воєнні дії дедалі сутужніше регулювати міжнародним

правом. Завдання було б набагато простішим, коли б війни велися суверенними державами і були формально оголошені. Подібні правові норми повинні застосовуватися до сучасних воєн. Терористи повинні нести відповідальність за свої вчинки. Чимало діянь, наприклад убивство дітей, можуть визнаватися злочинними й аморальними, однак, якщо суспільство вважає цілі злочинців шляхетними, воно може пробачити все, що завгодно. Таким чином, постають два запитання:

Коли ведення війни і здійснення революції можна вважати виправданими?

Якими нормами повинні керуватися учасники конфлікту, якщо він уже вибухнув?

Якщо використовувати латинські терміни, можна сказати необхідні *jus ad bellum* (закони оголошення війни) і *jus in bello* (закони ведення війни). Правове регулювання в цих питаннях так само необхідне, як моральна стриманість на всіх стадіях конфлікту.

ПРОПАГАНДА

Ісламські фундаменталісти переконали увесь світ у тому, що борються проти утисків. Їхня пропаганда чітко спрямована на здійснення їхніх цілей. Вони ясно

РОБЕРТ ЛУКАБО,
ГЕДВАРД ФУКУА,
ДЖОЗЕФ
П.КЕНДЖЕМИ,
КАЗІМІР
КОВАЛЬСЬКІ
ТЕРОРИЗМ:
ПСИХОЛОГІЧНІ
І ПОЛІТИЧНІ
АСПЕКТИ

Існує і безліч інших варіантів, схем класифікацій сучасного тероризму, які ґрунтуються на різних принципах розуміння його сутності.

Проблема класифікації тероризму має власну історію. І багато протиріч теоретичного характеру виникло тут саме через незбіг у відображенні нормами кримінального права філософсько-соціологічних концептів розуміння самого феномену.

Одна з перших спроб систематизувати всю багатоманітність терористичних дій була зроблена на конференції з приводу уніфікації кримінального права, що відбулася в Мадриді 1934 року, де вперше з огляду на розриви кримінального права прийняли рішення розрізнити тероризм «політичний» та «соціальний».

Пізніше, в 1970 році, Міжамериканська комісія із захисту прав людини, розглядаючи проблему тероризму, прийшла до висновку, що тероризм потрібно розрізнити, виходячи з різних мотивів суб'єкта терористичної діяльності, а саме: тероризм соціальний, політичний та ідеологічний.

Згодом англійський дослідник Поль Вілкінсон до мотивів суб'єкта терористичної діяльності до-

дав у концепцію визначальних чинників класифікації — мету терористичної діяльності. З огляду на це, тероризм набув у його концепції вимірів тероризму «революційного» (коли діяльність терористів спрямовувалась на заміну політичної системи), «підреволюційного» (коли тероризм був спрямований на певні зміни в межах існуючої політичної системи) та «репресивного» (коли терористична діяльність окремої держави спрямовувалась проти іншої держави або ж проти опозиції). І потім «пішло — поїхало». Кожна найменша ознака в змінах характеру терористичної діяльності почала розглядатися як причина для змін у визначенні сутності самого феномену. Видові ознаки в процесі визначення самого поняття почали превалювати над ознаками родовими. В даному випадку, як зауважив російський дослідник Ю.С.Горбунов, не можна говорити про науковість підходу до створення певної типології тероризму. Маючи на увазі концепцію І.Фетчера, Г.Мюмклера та Г.Людвіга, він стверджував, що їхня класифікація тероризму здійснюється навіть із порушенням правил поділу обсягу самого поняття. Так, «тероризм індивідів та *груп*,

45

ВОЛОДИМИР
ОСТРОУХОВ
ПРОБЛЕМИ
РОЗУМІННЯ
ТА ІСТОРИКО-
ФІЛОСОФСЬКОЇ
ІНТЕРПРЕТАЦІЇ
ФЕНОМЕНІВ
«ТЕРОР»
І «ТЕРОРИЗМ»

дали зрозуміти, що використовують будь-які засоби для досягнення перемоги. Релігійні лідери ісламу і політичні керівники Ірану, Сирії та Лівії говорять про те, що вони перебувають у стані війни з Ізраїлем, США, Великою Британією й іншими колишніми колоніальними державами, наприклад, із Францією. Так, вони виправдують свої акції підтримки міжнародного тероризму. Однак, якщо ісламські держави перебувають у стані війни, вони повинні підкорятися нормам, які регулюють поведінку воюючих сторін; і чинність цих норм повинна поширюватися не тільки на регулярні армії, але й на терористичні організації й усе, що з ними пов'язане. Терористи повинні нести відповідальність за свої дії. Під час будь-якого збройного конфлікту повинно зберігатися розмежування між убивством на полі бою і знищенням мирних громадян і військовополонених. Такий поділ важливий як при веденні традиційної війни, так і при революційних вибухах. Байдужість до засобів досягнення мети притаманна багатьом збройним рухам, зокрема й тому, який організував Аятола проти США, мусить поступитися місцем етичним нормам, які регулюватимуть боротьбу таких рухів. При цьому етичні стандарти повинні бути якомога ближчими до норм міжна-

родного права. Якщо правові норми неадекватні сучасній обстановці і незастосовні до «борців за волю», світове співтовариство повинно їх переглянути. Якщо країна не може дотримуватися норм, які регулюють збройні конфлікти, вона все одно повинна нести відповідальність і бути готовою до неминучої відплати за аморальні дії.

Як можна підсилити дієвість норм міжнародного права? Країни, що приєдналися до конвенцій ООН, поєднують зусилля в переслідуванні злочинців і зобов'язуються до їхньої взаємної видачі. Країни, що не приєдналися, не взяли на себе подібних зобов'язань. Як переконати їх приєднатися до угод? Принцип, що міститься у старому прислів'ї «сильний завжди правий», не схвалюється сучасною мораллю. Він, однак, відбиває реальне становище в міжнародних відносинах. Якби Німеччина перемогла в Другій Світовій війні, не відбулося б Нюрнберзького процесу, і військові злочинці не відповідали б за порушення Женевської конвенції 1929 року. Якби Японія перемогла у війні проти Сполучених Штатів, американці несли б відповідальність за використання ядерної зброї в Гіросімі. Лаври дістаються переможцю. Нація повинна підтримувати своє існування, виживати. Хоча

— відзначав цей аналітик, — за певних умов може виступати і часткою «тероризму пригнічених етнічних меншин» і навпаки» [24].

Це саме можна стверджувати і стосовно інших типів класифікацій, що здійснюються тільки за формальними ознаками.

В усіх цих концепціях та дослідженнях поняття тероризму взагалі не відокремлюється від поняття терору. Вони позначають тут однаково інтерпретовані і зведені у змісті поняття практично нетотожні феномени суспільного буття.

Подібними вадами позначені і праці багатьох дослідників, що працюють на теренах СНД [25].

Формальний спосіб протиставлення історичних ознак терору, що здійснюється в межах ототожнення понять «тероризм» та «терор» знаходимо, наприклад, у концепції В.Лунєєва [26]. «Революційний» і «контрреволюційний» («білий» і «червоний») терор, «державницький внутрішній» і «державницький міжнародний» тероризм протиставляється в цій праці сучасним різновидам терористичних актів, скоєних до сучасних політичних інтересів, мотивації кримінального характеру, націона-

лістичних інтенцій тощо. В.Лунєєв розуміє недоліки власної позиції, стверджуючи, що його концепція є умовною і неповною, а мотивація терористичних дій, на якій будується його варіант класифікації, — не цілісною і не однорідною.

Формальність і видимість зовнішніх ознак, покладена в основу подібного типу класифікації та визначень сучасного тероризму, призводить до явного протиріччя висновків і понять, що формулюються в межах подібного типу теорій. Бо ж так званий червоний терор за змістом важко відрізнити від «державного тероризму» або «внутрішнього державного тероризму».

В.Лунєєв, як і низка інших авторів, котрі досліджували тероризм у цій манері, неминуче стикаються з проблемою визначення суті мотивації суб'єктів терористичної діяльності — тобто з проблемами ціннісно-психологічного, світоглядного характеру.

Відразу ж зазначимо, що дослідження тероризму, здійснені в 60-80-і роки, майже завжди передбачали біполярність світоглядних, ідеологічних і політичних позицій. Совецькі дослідники, як правило, критикували своїх західних колег за абст-

країна неофіційно підтримує терористів, готує їх, дає притулок, будь-яка акція, розпочата проти неї, буде розглядатися як агресія і викличе справедливу самооборону. Тому США не можуть знайти належних методів для боротьби з тероризмом. Ймовірно США і найсильніші європейські країни повинні докласти зусиль і об'єднатися в боротьбі з терористичною загрозою.

НЕ ІСНУЄ ПРОСТИХ РІШЕНЬ

Вирішення проблеми тероризму не просте і не однозначне. Терористи і їхні дії повинні бути «прив'язані» до закону. Це повинно бути зроблено в контексті як національного, так і міжнародного права. США повинні бути готові відповісти тим, хто уможливорює терористичне насильство — країнам, які підтримують терористів і надають їм притулок. Якщо один із трьох чинників, на підставі яких існують терористичні організації (гроші, зброя і притулки), буде ліквідований, стане можливо дестабілізувати систему, у якій вони існують. Це повинно бути зроблено в рамках міжнародного права, за згодою широкого кола впливових держав, чи під егідою ООН. Діяти іншим чином означало би стати подібно до терористів на шлях беззаконня, і це було б справжнім варварством. Незважа-

ючи на те, що терористи схильні до невмотивованої жорстокості, справжніми злочинцями є лідери держав, які використовують їхні послуги у своїх зовнішньополітичних цілях. Зауважимо наступні факти. Хоча війна в Кореї закінчилася більш, ніж сорок років тому, американські війська досі перебувають у цій країні через загрозу з боку Китаю. Війна у В'єтнамі була програна багато в чому через те, що американці не атакували північно-в'єтнамської столиці, побоюючись втягнення у конфлікт ССРСР. Однак у боротьбі з тероризмом США можуть не боятися безпосереднього зіткнення з Іраном, Сирією, Лівією, Суданом і будь-якою іншою країною, яка підтримує акти терору проти мирних громадян. Якщо США не можуть вплинути на світове співтовариство і знайти консенсус із впливовими державами, вони повинні прийняти власні резолюції проти терору. Серйозність терористичної загрози не може ігноруватися ні США, ні іншими країнами. Рішуче прагнення ужити необхідних заходів, хоча вони й суперечать загальноприйнятому погляду на безпеку державних кордонів, може бути реалізоване в рамках нових міжнародних законів і з новим поглядом на їхню дієвість і застосовність.

Переклад А.П.

РОБЕРТ ЛУКАБО,
ГЕДВАРД ФУКУА,
ДЖОЗЕФ
П.КЕНДЖЕМИ,
КАЗІМІР
КОВАЛЬСЬКІ
ТЕРОРИЗМ:
ПСИХОЛОГІЧНІ
І ПОЛІТИЧНІ
АСПЕКТИ

рактність у визначенні суті цього явища, намагалися ввести ідеологічні і світоглядні обмеження, щоб у міжнародній юридичній практиці вигідно кваліфікувати терористичні акції груп, ідеологічно наближених до ідеології більшовизму (особливо це стосувалося практики національно-визвольної боротьби в Латинській Америці). Візьмемо за приклад працю Є.Г.Ляхова «Політика тероризму — політика насилля та агресії», що була видана в Москві 1987 року, точніше розділ цієї книги під назвою «Політичні і правові проблеми поняття міжнародний тероризм. Два підходи до проблеми».

Вивчаючи праці В.Маллісона і С.Маллісона, Тран-Там, Дживановича, Лемліна, Салдана, Дж.Дугарда, С.Агровала, Ю.Дінштейна, Л.Кобрала і багатьох інших дослідників, Є.Г.Ляхов у цьому розділі відзначив прагнення західних авторів «підвести міжнародний тероризм під категорію загальнокримінальних злочинів» [27]. «Совецька правова наука, — зазначав Ляхов, натомість, — при аналізі будь-якого виду злочину виділяє такі його обов'язкові елементи, як об'єкт, суб'єкт, об'єктивний і суб'єктивний боки діяння».

Він запропонував ввести в міжнародну правову теорію відмінність між об'єктом і предметом злочинного посягання у відношенні і до практики судового розгляду «міжнародного тероризму». «... Виявлення предмета міжнародного правопорушення, і особливо міжнародного злочину, може мати позитивне значення при аналізі об'єкта й об'єктивного боку міжнародного тероризму — зазначав цей дослідник, — у з'ясуванні його правової і соціально-політичної сутності... » [28].

При цьому «предмет міжнародних правопорушень» кваліфікувався як певні матеріальні і нематеріальні блага, що мають інтерес для суб'єктів міжнародного права; «об'єкт міжнародного правопорушення» — як регульовані міжнародним правом суспільні відносини, які існують з приводу відповідних матеріальних і нематеріальних благ; «об'єкт міжнародного злочину» визначався як певні міжнародні правовідносини з приводу благ, що мають особливе значення для цих відносин [29].

Під предметом міжнародного злочину передбачалося розуміти певні матеріальні і нематеріальні блага, а також носіїв цих благ, включених у

47

ВОЛОДИМИР
ОСТРОУХОВ
ПРОБЛЕМИ
РОЗУМІННЯ
ТА ІСТОРИКО-
ФІЛОСОФСЬКОЇ
ІНТЕРПРЕТАЦІЇ
ФЕНОМЕНІВ
«ТЕРОР»
І «ТЕРОРИЗМ»

Література

Bodansky, Y. (1993). Target America: Terrorism in the U.S. today. New York, NY: S.P.I. Books/Shapolsky Publishers, Inc. Bordewich, F. M. (1995). A Holy war heads our way. Reader's Digest, 7680. Conway, R, & Siegelman, J. (1978). Snapping: America's epidemic of sudden personality change. New York: J. B. Lippincott Company. Denton, J. (June 25, 1985). International terrorismThe nuclear dimension. Speech delivered to the Nuclear Control Institute Conference on Nuclear Terrorism at the Sheraton Carlton Hotel, Washington, D.C. Also published in Terrorism: An International Journal, 9(2), pp. 5160. Funk&Wagnalls, Inc. (1979). International law. Funk and Wagnalls New Encyclopedia, 13 Gibbs, J.P. (1989). Conceptualization of terrorism. American Sociological Review, 54, 329240 Goertzel, T. (1988). The ethics of terrorism and revolution. Terrorism: An International Journal, 11, 112. Hoffer, E. (1981). The true believer: Kumamoto, R. (1991). Diplomacy from below: International terrorism and American foreign relations 19451962. Terrorism:An International Journal, 14,3148. Laffin, J. (1988). Holy war: Islam fights. London: Grafton Books. Miller, R.

(1988). The literature of terrorism. Terrorism: An International Journal, 11,6387. Murphy, J. F. (Copyright 1990 Taylor and Francis). The need for international cooperation in combating terrorism. Terrorism: Olson, P. A. (1988, Summer). The terrorist and the terrorized: Some Psychoanalytic considerations. The Journal of Psychohistory, 76(1), 53,54. Pluchinsky, D. A. (1991). Middle Eastern Terrorism in Europe: Trends and prospects. Terrorism: An International Journal, 14, 6776. Revell, O.B. (1991). Structure of counterterrorism planning and operations in the United States, Federal Bureau of Investigation, Washington, D.C. Terrorism: An International Journal, Saper, B. (1988). On learning terrorism. Terrorism: An International Journal, 11, 1327. Taylor, J., & Francis, B. (1989). Iran's Islamic fundamentalism and terrorism: A view from the pulpit. Terrorism: An International Journal, 12,401416. U.S. Department of State. (1990). Patterns of global terrorism: 1990. Terrorism: An International Journal, 14, 253278. U.S. Department of Justice, FBI. (1990). Terrorism in the United States 1990. Washington, DC: Terrorist Research and Analytical Center, Counterterrorism Section, Criminal Investigative Division. Volkam, V. D. (1985). The need to have enemies and

сферу міжнародних відносин. Ляхов критикував західних учених-правознавців за те, що вони, як правило, не розрізняли поняття предмета й об'єкта міжнародного тероризму. «У буржуазних міжнародно-правових дослідженнях головним чином ішлося про предмет, а не про об'єкт міжнародного тероризму» [30], — зазначав цей російський учений. Але якщо приділяти головну увагу предмету злочину, то це, на його думку, не дасть можливості правильно визначити характер і спрямованість терористичних дій і призведе до змішування понять «міжнародного» і «внутрішньодержавного» тероризму, кримінальних акцій міжнародного бандитизму і «політичного» тероризму. «На нашу думку, — писав Є.Г.Ляхов, — не лише теоретично неправильно, але й політично небезпечно надавати вирішального значення предмету міжнародного тероризму, залишаючи поза увагою його об'єкт. Це може призвести до неправильної оцінки юридично-політичної сутності цього міжнародного злочину, звуження сфери співробітництва держав у боротьбі з ним, а також до вживання неадекватних ступеню його небезпеки заходів і

способів боротьби з ним» [31]. Штучне виявлення того чи іншого предмета злочинного посягання без його зв'язку з об'єктом дає, на думку Ляхова, можливість визнати такими, що підпадають під дію конвенцій у боротьбі з міжнародним тероризмом, практично будь-які внутрішньодержавні або міжнародні кримінальні чи політичні насильницькі дії, в тому числі будь-які дії революційно-визвольних сил, спрямовані проти агресивної і контрреволюційної політики імперіалістичних держав.

Таким чином, бачимо, що хоча метою запропонованого Є.Г.Ляховим нововведення виступало ствердження політичного та ідеологічного інтересу, він вперше тут відзначив необхідність звернення до суттєвих внутрішніх характеристик тероризму як соціального явища. Хоча терористичні акції, за цією його схемою, здійснені, скажімо, «Тупак Амаро», треба було б вивести за межі суто кримінальної відповідальності і розглядати як предмет іншого розділу міжнародних правових відносин.

У даному разі ми бачимо, як те чи інше розуміння сутності феномену, теоретично-філософська

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

allies: A developmental approach. Political Psychology, 6(2), 219-247. Wege, C.A. (1991). The Abu Nidal Organization. Terrorism: An International Journal, 14, 59-66.

Джерело: http://psychology.net.ru/ptsd/ptsd_terror.shtml

РОБЕРТ ЛУКАБО,
ГЕДВАРД ФУКУА,
ДЖОЗЕФ
П.КЕНДЖЕМИ,
КАЗІМІР
КОВАЛЬСКИ
ТЕРОРИЗМ:
ПСИХОЛОГІЧНІ
І ПОЛІТИЧНІ
АСПЕКТИ

концепція, де формулюється така сутність, може вилити на процес юридично-правової оцінки та судового розгляду відповідного соціального процесу або соціальної дії.

За умови розширеного тлумачення сутності феномену, тероризм деякими дослідниками пропонується навіть пов'язати з «іраціональною мотивацією» або інтересами користолюбців. Показовим у цьому плані є дослідження тероризму, проведене Г.М.Міньковським і В.П.Ревіним, які також заявили, що «традиційні визначення тероризму через політичні мотиви у вузькому розумінні (залякування населення, послаблення держави, змушування до певних дій або фізичне усунення політичних противників) заважає бачити справжні масштаби явища й адекватно програмувати та організувати боротьбу з ним» [32]. «Ми вважаємо, — зазначали ці дослідники, — що поняття тероризму охоплює і діяння з такою мотивацією, як користь, помста, екологічна конкуренція, іраціональна мотивація психічно хворих людей тощо». На їхню думку, приступаючи до розробки основних характеристик тероризму як соціально-правового яви-

ща, необхідно дати відповідь на запитання про диференціацію характеристик тероризму за обсягом дій його учасників, наслідками, що наступили чи можливі, де як елементи характеристики виділяються мета, мотив і зміст дій злочинців. Тероризм може мати на меті вчинення дій серійних або разових, — зазначали Г.М.Міньковський і В.П.Ревін, — здійснюється глобально або локально. Він може спрямовувати на повалення керівництва країни (регіону), зміну політичного ладу, порушення територіальної цілісності, стабільності або залякування суспільства, однак треба мати на увазі, що мотивація тероризму не обов'язково повинна мати політичний характер у власному значенні цього слова. Навіть у випадках суто політичної спрямованості (ускладнення міжнародних відносин, вплив на внутрішню і зовнішню політику держав) внутрішня мотивація учасників може бути найрізноманітнішою: від фундаменталістського, сектантського, релігійного, націоналістичного фанатизму до прагнення до самоствердження, прославлення себе, помсти. Такою мотивацією може виступати й інтерес великомасштабної підприємницької діяльнос-

49

ВОЛОДИМИР
ОСТРОУХОВ
ПРОБЛЕМИ
РОЗУМІННЯ
ТА ІСТОРИКО-
ФІЛОСОФСЬКОЇ
ІНТЕРПРЕТАЦІЇ
ФЕНОМЕНІВ
«ТЕРОР»
І «ТЕРОРИЗМ»

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

МІХЕЛЬ ЛІБІГ

СТРАТЕГІЧНИЙ КОНТЕКСТ
СУЧАСНОГО ІРВЕНГ УЛЯРНОГО
ВЕЩАННЯ ВОЄ

© М.Лібіг, 1998

ти і навіть фактори морально-психологічного, суб'єктивного характеру.

Збільшення різноманітності характеристик, таких, як облік у кваліфікаційних моделях характеру збитків, чисельності і організованості учасників терористичних акцій, способів їхніх дій, ставлення до фінансових коштів, наявність зв'язків з офіційними структурами безперечно сприяє розвитку правового законодавства і кримінально-правового регулювання в цій сфері. Однак загалом концепція цих російських дослідників не вносить кардинальних змін у методологію дослідження сутності сучасного тероризму.

Дещо інший характер з погляду методології дослідження мають праці, присвячені аналізу соціально-психологічного коріння терористичної діяльності. «З психологічного погляду, — відзначає, наприклад, М.Є.Задорожнюк, — важливо не лише виявити схильність до такої поведінки, але й підкреслити її соціальну деструктивність, оскільки тероризм — це майже завжди шлях до саморуйнування носіїв протерористичної поведінки, яка не може не наступити, якщо зберігається громада або

спільність» [33]. «Терорист або група таких, — зазначав цей дослідник, — завжди сліпі в постановці і здійсненні своєї мети, навіть у разі ретельної проробки самого акту терору. І один із важливих параметрів такої сліпоти — розбіжність мотивів, коли мала гомогенна (етнічно, соціально, релігійно) група ніби нав'язує свою волю громаді, яка гетерогенна, тобто відрізняється плюралізмом у постановці і здійсненні своїх цілей» [34].

«Створення» цілей суб'єктом терористичної діяльності в ситуації завищеної самооцінки або специфічного способу освоєння результатів своїх дій безсумнівно має плідний характер для глибшого розуміння мотивації терористичної діяльності загалом. С.Н.Єнікопов, торкаючись мотивації тероризму, у свою чергу відзначив неправомірність зведення суб'єкта терористичної діяльності з погляду психологічних характеристик до єдиного комплексу. Цей дослідник виділив щонайменше два яскраво виражених психологічних типи, що часто трапляються серед терористів. Перший вирізняється високим інтелектом, упевненістю в собі, високою самооцінкою, прагненням до самостверджен-

Спершу я коротко охарактеризую тло моїх досліджень запитання про сучасну малу війну, чи «нерегулярне ведення війни». Як редактор агентства «Новини EIR» і учасник розробки політичних досліджень на замовлення Шиллерівського інституту від середини 70-х років я мусив знову і знову займатися темою «Тероризм». Література про тероризм надзвичайно велика, але для розуміння того, що являє собою сучасний тероризм, вона дає мало чи зовсім нічого не дає. Потрібно без оманливої зарозумілості сказати, що в «дослідженні тероризму» переважає насамперед «грунтовна поверховість», заборони на міркування і звичайна дезінформація. При цьому «грунтовна поверховість» відіграє виняткову роль, тобто тероризм розглядається як автохтонний феномен, як «річ у собі», аналізується й інтерпретується з криміналістичною скрупульозністю. Однак, на жаль, тероризм неможливо усвідомити методами криміналістики, а отже, з ним неможливо і боротися за допомогою цих методів.

МІХЕЛЬ ЛІБІГ
СТРАТЕПІЧНИЙ
КОНТЕКСТ
СУЧАСНОГО
ІРРЕГУЛЯРНОГО
ВЕДЕННЯ ВОЄН

50

Чим більше я займався сучасним тероризмом, тим краще я усвідомлював, що йдеться насамперед про запитання, чи потрібно розуміти тероризм як автохтонний «соціологічний феномен», чи як певну форму нерегулярного ведення війни. Останнє означає, що варто поставити запитання: які політичні сили при об'єктивному розгляді фактично досягають хосен від результатів терористичних акцій? Якщо тероризм як форма нерегулярної війни являє собою «продовження політики іншими засобами», то чиїм політичним інтересам фактично служать розглянуті терористичні акти?

Працюючи над відповіддю на це запитання, я мав приємність особисто познайомитися з багатьма діями, що володіють воістину глибоким знанням цього матеріалу, і мав з ними багаторазові тривалі бесіди. Це:

— Бригадний генерал проф. д-р Фрідріх А.Фрайгер фон дер Гейдте, автор фундаментальної праці «Сучасна мала війна»;

— Бригадний генерал Пауль-Альберт Шерер, колишній шеф Німецької військової контррозвідки (МАД);

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

ня, другий – невпевненістю у собі, слабким «я» і низькою самооцінкою. Як для перших, так і для других цей автор відзначив агресивність, готовність захищати своє «я», прагнення до самоствердження... при надмірному захопленні своєю особистістю та ігноруванні почуттів і бажань інших людей.

С.Н.Єнікополов, на нашу думку, також неправильно визначає деякі психологічні і світоглядні особливості суб'єктів терористичної діяльності, вважаючи, наприклад, що насилля і агресивність є в таких об'єктах «самодостатніми цінностями». Фіксація інферналізації суспільства і активне заперечення суб'єктами терористичної діяльності загальнолюдських цінностей, права інших людей на втілення їхнього життя може означати і дещо інше: скажімо, відзначене вище намагання утвердити свої цінності, своє право, хоча б лише природне і гіпотетичне можливе у структурі наявних даних групових або суспільних відносин. Утвердити через насилля. Ну, а скажімо, як у разі з наявністю мотивів самоствердження, самоідентифікації, подолання відчуження, конформізму, знеособлювання, стандартизації, маргінальності, пересичення (що і відзна-

чав С.А.Ефіров) дії суб'єктів терористичної діяльності взагалі набувають характеру утвердження або захисту знеособлених соціальною реальністю цінностей дійсно людського існування.

У сучасній конфліктології правові та психологічні дослідження насильницьких дій та агресивної поведінки також пов'язуються із специфічними суб'єкт-об'єктивними взаємозалежностями, які зумовлені протиріччями інтересів, що стосуються різноманітних суб'єктивних цінностей [35]. Причому, ці цінності можуть мати найрізноманітніший характер. Агресивна поведінка, наприклад, багатьма західними дослідниками пов'язується з жахом, що виник унаслідок появи джерела можливої шкоди або з бажанням самоствердження, необхідністю підтримати престиж, утримати владу у зв'язку з непідкоренням іншого суб'єкта тощо. Агресія може бути зумовлена і спонуканнями, пов'язаними із втратою чести і гідності соціального обличчя [36]. Злочинне насилля, – зазначає у зв'язку з цим С.В.Кудрявцев, – є не лише складовою частиною суб'єкт-об'єктивної взаємодії, але й результатом її розвитку, перебігом у ній психологічних процесів. Дії зло-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

– сер Давид Стерлінг, засновник Британської «Спеціальної військово-повітряної служби» (САС);
– Ліндон Ларуш, який більше двох десятиліть без огляду на жодні табу аналізував політико-стратегічні основи сучасного тероризму і якого я міг би назвати моїм духовним учителем.

ТЕРОРИЗМ НЕ Є «СОЦІОЛОГІЧНИМ ФЕНОМЕНОМ»
Уявлення, наче поява тероризму пояснюється тим, що «введені в оману», переважно молоді люди, які потрапили під вплив «химерних радикальних ідеологій», встали на шлях «кримінального насильства», щоб чинити «безглузду сліпу руйнівну роботу», – це уявлення цілком помилкове. Але як часто ми чули ці зайжені фрази від західних політиків і «експертів з тероризму», коли мова йшла про німецьку «Червону армію» (RAF), італійські «Червоні бригади», французьку «Пряму дію», іспанську «ЕТА», «IRA» у Великій Британії чи про інші терористичні групи.

Уже проста постановка запитання «Qui bono» стосовно терористичних актів сама по собі свідчить про терористичних виконавців і пропаговану ними

«Справу». Один лиш об'єктивний розгляд політичного результату і політичної вигоди від терористичних актів змушує оперувати в розрахунках, окрім виконавців і цілей нападу, ще й «зацікавленими третіми особами» (поняття фон дер Гейдте). Виконавці терористичних актів і пропагована ними «Справа» існують, зрозуміло, у середовищі соціально-економічних, національних, етнічних і ідеологічних конфліктів. Але це аж ніяк не означає, що ці в широкому сенсі соціологічні фактори середовища фактично «породжують» сучасний тероризм. Фактичні «причини» сучасного тероризму перебувають поза соціально-економічними й ідеологічними умовами середовища, в якому виникає тероризм. Суспільні конфлікти і радикальні ідеології, що виростають з них, не «роблять» тероризму. Негативні умови середовища можуть створити передумови для тероризму, але вони «органічно» не породжують тероризм.

«Соціологічні фактори обумовлюють тероризм, але сам він не являє собою соціологічного явища», – вірно зауважує фон дер Гейдте, коли, цитуючи Карла Шмітта, стверджує: «Як тільки виникає

чинця завжди підпорядковані певному мотиву, вони «забарвлені» особистим сенсом. Коли ми говоримо про немотивований злочин, це означає лише те, що ці мотиви приховані, невиражені, «непросвічені» в системі ціннісної орієнтації дослідника, який їх розглядає. Мета кожного опонента в конфлікті — добитися реалізації власного сенсу, власної мети. У випадку з насиллям у терористичному акті подібного типу досягнення може бути пов'язане з деструктивною негатиєю всіх останніх рівнів змісту, представлених на соціальному рівні.

Ось чому, на нашу думку, необхідно внести в теорію дослідження сучасного тероризму і такі поняття, як поняття самореалізації суб'єкта, суспільної реалізації престижу окремих соціальних груп (якщо йдеться про групові дії або терор, здійснюваний на рівні владних структур).

Це поняття може включити в поле дослідження широкий пласт ціннісно-психологічних відносин, які у підсумку і формують структуру соціального конфлікту. Конфлікту, який вирішується через насильницькі терористичні дії.

Поряд з тим, послідовне введення у структуру

аналізу і методологію дослідження ціннісних і смислових параметрів передбачає і ширшу інтерпретацію вихідних світоглядних принципів, картини бачення світу, інтерпретації соціальної дійсності, в якій відбувається самореалізація суб'єкта терористичної дії.

Сучасна цивілізація, ґрунтуючись на принципах традиційного розуміння насилля, способів його можливого застосування, повинна змінити парадигму мислення. Наявність загрози термоядерної, біологічної та інших видів катастроф, у результаті яких людство може взагалі припинити своє подальше існування, вимагає зміни багатьох підходів до розуміння можливостей взаємодії різних соціальних, суспільних і громадських структур, нового підходу до конфліктів, можливого зіткнення інтересів і ціннісних орієнтацій.

З цього погляду вимагає і докорінного перегляду методологічна парадигма розуміння та дослідження тероризму як практики насильницьких дій, спрямованих на розв'язання різних конфліктів у сучасному суспільстві.

можливість», «нерегулярні борці завжди приходять на допомогу регулярним владомощцям». За потенційними терористами необхідно стежити, їх треба добирати і вербувати. Їх потрібно навчати терористичному ремеслу. Для цього необхідні фахівці з розвідки і контррозвідки, військові фахівці та логістичні передумови, якими диспонують лише держави.

Починаючи щонайпізніше від 1990 р., це твердження більше не є всього лиш гіпотезою, яка обґрунтовується побічними доказами, але може навіть вважатися доведеним у сенсі можливості бути використаними у суді. В міру того, як дані про діяльність східнонімецького Міністерства державної безпеки, принаймні частково, стають надбанням гласности, то з'ясовується, в якому обсязі існували зв'язки між МДБ і терористичними організаціями, зокрема, фракціями «Червоної армії» в Західній Німеччині. Навіть якщо найважливіші секретні дані Міністерства державної безпеки знищувалися чи передавалися в Москву, або ж продавалися західним службам, то решта документів, які стали надбанням гласности, показують, що з боку

Міністерства держбезпеки існувала не тільки широка логістична підтримка терористичних груп, але й саме Міністерство брало участь у терористичних акціях, керуючи ними, чи контролюючи їх. Це твердження стосується, природно, також і інших служб колишніх комуністичних держав.

Але після 1991 р., тобто після розвалу Совецького Союзу, міжнародний тероризм не припинив свого існування, а навпаки! Зараз відверто постало запитання про залишки комуністичного бастиону на Кубі, у Північній Кореї і Сербії, чи про певний розкиданий в усьому світі «блукуючий потенціал» колишніх комуністичних служб, які усе ще діють як спонсори міжнародного тероризму. Не пізніше, ніж у 1991 р., виникла невідкладна вимога освітити в залежності від його значимості некомуністичне тло триваючих і навіть наростаючих акцій міжнародного тероризму. Більше неможливо ухилятися від запитання: чи існує тероризм, породжений Заходом?

1. Nemes J. Terroristak az NSZK. — ban. Baader, Meinhofes tarsain. — Bp.: Kossuth, 1978. — Old. 81. Цит. за: Дарчиева Г. С., Немеш Я. Террористы в ФРГ (группа Баадера-Майнхофа). М., 1980. — С. 103.
2. International terrorism and world security / Ed. by Carlton D., Schaerf C. — L.: Helm, 1975. — P. 71.
2. Антонян Ю. М. Терроризм.
4. Там само. — С. 94.
5. Белая книга российских спецслужб. — М.: Информационно-издательское агентство «Обозреватель», 1995. — С. 57.
6. Волкогонов Д. А. Ленин. Политический портрет. — Кн. 1. М.: Новости, 1994. — С. 330.
7. Там само.
8. Антипенко В. Ф. Современный терроризм: состояние и возможности его упреждения (Криминологическое исследование). — К., 1998. — С. 24.
9. Латипов У. Р. Международно-правовая борьба с государственным терроризмом. — Автореф. дисс. канд. юрид. наук. — М., 1988. — С. 4.
10. Там само. — С. 8.
11. Там само.
12. Там само. — С. 9.
13. Докл. про це див.: Ляхов Е. Г. Терроризм и меж-

государственные отношения. — М.: Междунар. отношения, 1991. — С. 15.

14. Новим аспектом у міжнародній діяльності у 80-ті роки, як це стверджують російські аналітики, стало використання терору державами для вирішення зовнішньополітичних завдань. Поява держав-«спонсорів» підвищила можливості та вплив терористичних організацій та угруповань, якими почали опікуватися в плані матеріального та фінансового забезпечення, постачання сучасних різновидів зброї, засобами зв'язку, транспорту, підготовки бойовиків, надання політичного та морального заступництва. «Державний тероризм» у даному разі «суттєво підірвав можливість вироблення та реалізації міжнародної системи практичних антитерористичних заходів, оскільки держави-«спонсори» всіляко оберігають своїх «протеже», а держави-жертви намагаються в обопільному дипломатичному спілкуванні полюбовно залагодити конфлікти з державами-спонсорами» (Белая книга российских спецслужб... — С. 61).
15. Антонян Ю. М. Терроризм. Криминалистическое и уголовно-правовое исследование. — С. 11.
16. Див. напр.: Лазарев Н. Я. Терроризм как тип политического поведения // Социологические иссле-

53

ВОЛОДИМИР
ОСТРОУХОВ
ПРОБЛЕМИ
РОЗУМІННЯ
ТА ІСТОРИКО-
ФІЛОСОФСЬКОЇ
ІНТЕРПРЕТАЦІЇ
ФЕНОМЕНІВ
«ТЕРОР»
І «ТЕРОРИЗМ»

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ФОРМИ СУЧАСНОЇ МАЛОЇ ВІЙНИ

Відповідь на це запитання неоднозначна. Так. І з'ясовується, що ця позитивна відповідь не обмежується періодом часу після 1989 р. Щоб виразити це точніше, необхідний концептуальний та історичний підхід. Насамперед необхідно з'ясувати, про що йдеться вище, де сказано, що сучасний тероризм є формою нерегулярного ведення війни.

Фон дер Гейдте характеризує сучасну нерегулярну малу війну взагалі як «тотальну, таку, що охоплює усю державу й народ, яка провадиться усіма доступними засобами тривалий час; тривалий насильницький конфлікт, спочатку невеликої інтенсивності, але схильний до поступового наростання. У цьому зіткненні перемагає та з ворогуючих сторін, якій у процесі боротьби вдається психологічно і просторово ізолювати супротивника і морально настільки його виснажити, що він приймає усі висунуті умови!»

Фон дер Гейдте називає сучасну малу війну «війною з розмитими контурами», якій «бракує того, що приносить із собою «нормальна», чи «велика», війна». Спектр форм сучасної, нерегулярної, чи малої,

війни є насправді різношерстим і різноманітним, однак у ньому можна виокремити три основні форми:

1. Тепер уже «класична» сучасна партизанська війна чи «національно-визвольна війна», як, наприклад, у В'єтнамі, Алжирі чи Афганістані, а також партизанська боротьба в Совецькому Союзі в роки Другої Світової війни. У англо-американських середовищах цей тип малої війни називають також «конфліктом малої інтенсивності».

2. Сучасна мала війна, яка виявляється у постаті тероризму під час терористичних акцій меншин, які вдаються до насильства.

3. Нерегулярні приховані бойові дії спеціальних військових формувань (спеціальні сили, загони спецпризначення, «Брандербурзька дивізія» тощо) напередодні, на початковому етапі чи задля супроводу регулярних воєнних операцій.

У дійсності ці три основні форми сучасної малої війни існують не в «чистому» вигляді, а перехреснюються і затушовуються навізаєм залежно від конкретних соціально-економічних, політичних, ідеологічних і військових умов. «Класична» парти-

- довання. — М.: Наука. — 1993, №8. — С. 32-37. Таку позицію поділяють і деякі дослідники з «далекого зарубіжжя»: П.Вілкінсон, автор книги «Політичний тероризм» (1974 р.) та американський дослідник А.П.Шмід, автор книги «Політичний тероризм: дослідження концепцій, теорій та літератури» (1983 р.).
17. Антонян Ю. М. Терроризм. Криминалистическое и уголовно-правовое исследование. — С. 12.
18. Вже у 80-х роках були відомі декілька великих досліджень тероризму, здійснених ЦРУ США, спеціальними підрозділами НАТО, науковими відділами великих концернів та фірм (скажімо, таких як Ренд-корпорейшн) тощо. Дослідження тероризму ведуться за допомогою електронної техніки за участю спеціалістів найрізноманітніших галузей: психології та економіки, соціології та математики, експертів зброї та криміналістів.
19. Ефиров С. А. Предисловие. Терроризм в современном капиталистическом обществе. — Вып. 1. — М., 1980. — С. 6.
20. Ляхов Е. Г. Терроризм и межгосударственные отношения. — М.: Международные отношения, 1991. — С. 19.
21. Madloch N. Trojanisches Pferd der Imperialismus.

- Terroristen-Spie gesellen der Reaktion. — Horizont, В., 1979, Jg. 12,25 mai, №20, S. 8-9; 2 Juni, №21,8. 8-10.
22. Дисло Л. Машина террора // Терроризм в современном капиталистическом обществе. — Вып. 1. — М., 1980. — С. 226.
23. Деникер Г. Стратегия антитеррора: факты, выборы, требования. Новые пути борьбы с терроризмом // Терроризм в современном капиталистическом обществе. — Вып. 2. — М., 1982. — С. 76-80.
24. Горбунов А. С. К вопросу о классификации терроризма // Московский журнал международного права. — 1993. — № 1. — С. 53.
25. Ляхов Е. Г. Политика терроризма — политика насилия и агрессии. — М., 1987; Миньковский Г.М., Ревин В.П. Характеристика терроризма и некоторые направления повышения эффективности борьбы с ним // Государство и право. — 1977. — № 8. — С. 84-91; Безопасность человека и преступность // Материалы научно-практической конференции в Санкт-Петербургском юридическом институте // Государство и право. — 1995. — № 12; Лазарев Н.Я. Терроризм как тип политического поведения // Социологическое исследование. — 1995. — №8; Слинко А.А. Терроризм: психологические корни и правовые оценки

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

занська війна відрізняється «стосовною автаркією», але й ця форма малої війни значною мірою залежить від політичної та матеріальної підтримки її «зацікавленими третіми особами». Це стосується також і двох інших форм малої війни, навіть іще більшою мірою. Терористичні елементи грають важливу, хоча й підлеглу роль і у партизанській війні, і при потаємній боротьбі воєнізованих спеціальних формувань.

ТРИ ОЗНАКИ ТЕРОРИЗМУ

Однак сучасний тероризм має кілька специфічних основних характеристик, які відрізняють його від інших основних форм малої війни. У тероризмі домінують майже винятково тактики, терористичні «самі по собі», які перебувають поза усіма нормами військового права. Свідомо, цілеспрямовано і систематично застосовується сила проти тих, хто не бере участі у війні. В стані миру цивільних осіб з числа тих, які не беруть безпосередньої участі в конфлікті, убивають чи завдають їм уражень не в рамках застосування сили проти суперника, — самі означені цивільні стають головним об'єктом зас-

тосування сили. Відповідно, характерною тактикою тероризму є нальоти авіації, бомбові удари по загальнодоступних місцях і транспортних засобах, убивство службовців, суддів чи керівників підприємств, і це поза актами саботажу проти виробничих елементів та інфраструктури.

Друга ознака тероризму полягає в його непрямому дестабілізуючому впливі. Це в кінцевому підсумку виявляється важливішим, аніж прямий вплив терористичних силових актів проти людей чи устаткування. Китайська приказка «Убити одного і залякати сотні» дуже точно характеризує цей вплив. Сучасний тероризм найтіснішим чином пов'язаний із сучасними засобами інформації. Засоби інформації істотно підсилюють непрямий вплив терористичних акцій. Без засобів масової інформації не було б сучасного тероризму. Сучасний тероризм не знає ніяких меж у просторовому сенсі, а має лише політико-психологічні межі. Засоби інформації створюють тероризмові «віртуальний простір», у якому можна домогтися реальних політико-психологічних впливів. Терористичні політичні замаху на діячів економіки вселяють

// Круглий стол ж-ла «Государство и право». — 1995. — № 4.

26. Лунеев В. В. Выступление на Круглом столе журнала «Государство и право» «Терроризм: психологические корни и правовые оценки» // Государство и право. — 1995. — № 4. — С. 27.

27. Ляхов Е. Г. Политика терроризма — политика насилия и агрессии. — М., 1987. — С. 26.

28. Там само. — С. 47.

29. Там само. — С. 48.

30. Там само. — С. 51.

31. Миньковский Г. М., Ревин В. П. Характеристика терроризма и некоторые направления повышения эффективности борьбы с ним. — С. 84.

32. Задорожнюк И. Е. Выступление на Круглом столе журнала «Государство и право» «Терроризм: психологические корни и правовые оценки». — С. 23.

33. Там само.

34. Кудрявцев С. В. Конфликт и насильственное преступление. — М., 1991. — С. 14.

35. Там само. — С. 13.

55

ВОЛОДИМИР
ОСТРОУХОВ
ПРОБЛЕМИ
РОЗУМІННЯ
ТА ІСТОРИКО-
ФІЛОСОФСЬКОЇ
ІНТЕРПРЕТАЦІЇ
ФЕНОМЕНІВ
«ТЕРОР»
І «ТЕРОРИЗМ»

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

непевність не лише в їхнє найближче і далеко оточення. Завдяки засобам масової інформації можна викликати непевність «господарників цільових груп» у національному чи навіть міжнародному масштабі. Водночас терористичний замах на «представників системи» може викликати в суспільній свідомості сумнів у стабільності громадського життя. Цей політико-психологічний дестабілізуючий ефект змушує політичне керівництво якимось чином реагувати. Дуже часто така реакція буває надмірною, або навпаки, схожа на покірне потурання.

Третя ознака тероризму виглядає парадоксальною, але переконливо доводить, що тероризм не є автохтонним «соціологічним феноменом» виконавців і пропагованої ними «Справи». Відповідно до внутрішнього характеру тероризму, а саме, — його кривавої жорстокості поза всякими правовими нормами, тероризм ніколи не може стати справді «популярним». Навпаки, при відсутності впливу держави і засобів інформації населення переважно спонтанно і наполегливо відкидає терористичні замаху і їхніх терористичних ініціаторів. Окрім того, терористичні замаху майже завжди

дискредитують пропаговану їхніми призвідниками «Справу». За своєю сутністю тероризм зовсім не досягає мети як засіб здобуття політичної підтримки певної частини населення, а тим більше більшої частини населення.

Безумовно, палестинський тероризм завдав непоправної шкоди справі палестинців, тоді як певні кола ізраїльського керівництва досягли від нього величезну політичну, а також військову користь. Аналогічно терористичні акції IRA істотно зашкодили ірландцям у Північній Ірландії, тоді як британське керівництво політично дуже виграло від них. Якщо в такий спосіб тероризм неминуче дискредитує терористичних діячів і пропаговану ними «Справу», то постає запитання: кому корисний тероризм? Сучасний тероризм виходить поза «автаркічні» рамки категорії «громадянської війни», у якій численні політичні сили насильно борються за досягнення влади усередині держави, але при цьому розраховують на підтримку якомога більшої кількості населення. Сучасний тероризм, таким чином, не приносить «користи» ані терористам, ані пропагованій ними «Справі», але терор може дес-

Ісдр д'раіа езра паунд

Loquiter: En Бертран де Борн.
Данте Аліґ'єрі посадив цього чоловіка в пекло, по-
неже він був підбехтувач до чвари.
Ессові!
Судить самі!
Чи я його вигребав знову?
Дія відбувається на його замку Альтафорте.
«Папйоль» це його гудець. «Леопард» – девіз Річар-
да Левине Серце.

Damn it all! all this our South stinks peace –

І
Чорт забирай! Тхне на нашім Півдні мир.
Папйолю, сучий сину! Грай гудьбу!
Я не живу, не чувши мечів брязк.
Та гей! Коли зрю стяги, злот-багрянні, в спорі
І поле широке між ними, змінене в кармазин,
Реву я серцем, сливе повний шалених радощів.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

табілізувати і послабити державу й економіку. Державна, економічна і культурна еліта може бути залякана, а її дієздатність може бути істотно заморожена. Знову виникає думка про «зацікавлені треті особи», які, перебуваючи «ззовні», домагаються дестабілізації й ослаблення держави тероризмом.

Якщо тероризм є формою малої війни, то, відповідно до визначення Клаузевіца, тероризм повинен бути «продовженням політики іншими засобами». Однак тероризм являє собою не насильницьке «продовження» пропагованої терористами політичної «Справи», а «служить» політичним цілям чи державним інтересам «зацікавлених третіх осіб». У цьому сенсі цілком доречно використовувати поняття тероризму і «сурогатних воєнних дій» як синоніми. Тероризм є непрямим потенційно високоефективним способом дестабілізації й ослаблення ворожої держави, не переходячи порогу відкритої ворожості.

Правильність визначення Клаузевіца, що війна у всіх її проявах (включаючи малу війну і тероризм) – це «продовження політики», не викликає сумніву. Але «політика» тут стосується не до про-

пагованої терористами «Справи», а до політичних інтересів і цілей влади, яка контролює, скеровує і здійснює тероризм. У цьому сенсі ми маємо справу з політикою як сукупністю політичних, економічних, соціальних і культурних функцій держави. Зміст політики держави визначається насамперед тим, чи відбувається економічний, соціальний і культурний розвиток, а чи регрес, чи відбувається кількісний і якісний ріст науково-технічного, соціального і культурного потенціалів держави та її економіки, чи навпаки?

Політика розвитку не потребує ніякого «продовження іншими – насильницькими – засобами» для досягнення поставлених цілей. Сферами діяльності держави є політика, економіка, соціальне забезпечення і культура, де поставлені цілі досягаються без відкритого чи прихованого застосування насильства. Розвиток, якщо розглядати його як мету держави, і обумовлена цією метою «загальна стратегія» держави може, так би мовити, задовольнятися сам по собі, тому що він ґрунтується на усвідомленні того, що власні інтереси держави полягають не в дарвінівській боротьбі за

МІХЕЛЬ ЛІБІГ
СТРАТЕГІЧНИЙ
КОНТЕКСТ
СУЧАСНОГО
ІРРЕГУЛЯРНОГО
ВЕДЕННЯ ВОЄН

II

Гарячим літом зазнаю я радощів,
Як бурі вбивають землі гнилий мир,
І неба чорноту рве блиску кармазин,
І грізні громи ревуть мені гудьбу
І виють вітри в божевіллі хмар, у спорі,
І в розскепі небес Божих мечів брязк.

III

Пекло, дай, щоб вчули ми мечів брязк!
І ржали б комоні з бойових радощів,
Гострі груди — гострим грудям у спорі!
Лучче раті мить, ніж річний мир,
Де жеруть, бабіють, бренькають гудьбу!
Тьху! Нема вина над крови кармазин!

IV

І я люблю сходу кривавий кармазин.
І я стежу соняшного списа в темряві брязк
І лле воно в моє серце повно радощів
І глибоко я ковтаю як сильну гудьбу,
Коли сонце зневажає і висміює мир,
Міццю власною з темнотою в спорі.

V

Той, хто боебоюн і зо мною в спорі
Замість битись, не має крови, як кармазин,
Лиш здатний на ледачий жіноцький мир
Задля відтіль, де чести вигра й мечів брязк,
Цих ланців смерть завдає мені радощів;
Так, шлю в повітря я мою гудьбу.

VI

Папйолою, Папйолою, гудьбу!
Немає звуку, ніж мечі з мечами в спорі,
Немає крику, ніж від бойових радощів,
Коли мечі і лікті бризкають кармазин
І напад наш на «Леопарда» будить брязк.
Боже, навів тих проклени, хто кричать «Мир!»

VII

І пошли гудьбу мечів на них як кармазин!
Пекло, дай, щоб вчули ми мечів брязк!
Пекло, затавруй настало думку «Мир!»

Переклад Ігоря Костецького

57

ЕЗРА ПАУНД
СЕСТИНА:
АЛЬТАФОРТЕ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

власне панування шляхом послаблення інших держав. Стратегія розвитку базується на переконанні в існуванні об'єктивної спільності інтересів між державами: оптимальний розвиток власної держави потребує розвитку інших держав, а їхній розвиток, у свою чергу, потребує розвитку нашої власної держави. Той, кому це уявляється у «рожевих тонах», враховує тільки історію. «Етапи розквіту» в історії завжди характеризувалися змаганням за оптимальний соціально-економічний розвиток різних держав. Прикладом з недавньої історії може служити воістину феноменальне економічне відродження Західної Європи після Другої Світової війни і перебудова взаємин нещодавніх союзників у війні та їхнього «заклятого ворога» Німеччини, Франції та Сполучених Штатів у 50-60-і роки. Однак зі сказаного не можна робити помилкового висновку, що економічно і культурно розвинутій національній державі не потрібно мати напоготові військові сили і сили застрашування.

Від цих мілітарних приготувань не можна відмовлятися, позаяк саме «політика нерозвитку», економічного, соціального і культурного занепаду

неминуче породжує «продовження іншими засобами», тобто приховану чи відверту війну. Політика нерозвитку повинна неминуче означати, що власна стосовна «потуга» досягається тільки за рахунок дестабілізації, послаблення та у кінцевому підсумку руйнування інших держав. Замість конструктивної конкуренції розвинених національних держав і їхніх національних економік виникає відверта чи прихована боротьба, прагнення якнайшвидше послабити інші держави, аніж перебороти власну слабкість, породжену відсутністю розвитку. Це становище «негативно обумовленої стосовної сили» притаманне для олігархічних імперій на протигагу орієнтованим на розвиток республіканським національним державам.

Американський політолог професор Адда Б.Бозман у своїй доповіді «Гідра кривавої бойні — міжнародні зв'язки тероризму й інших операцій малої інтенсивности» вказує на те, що Візантійське царство досягнуло процвітання за рахунок комплексу дипломатичних прийомів, «активних заходів» служби інформації, психо-політичних операцій і нерегулярних воєнних дій, включно з державним

Н. Й.
N. Y.

My City, my beloved, my white! Ah, slender –

Моє Місто, моє любе, моє біле! Ах, струнке,
Слухай! Слухай мене, а я вдихну в тебе душу.
Чуйно на очереті чекай на мене!

Я знаю, збожеволів я,
Бо тут мільйон людей дратує рух;
Це жадна діва.
Я й на свиріль очеретяну б не заграв, будь і мав.

Моє Місто, моє любе,
Ти діва з жадними грудьми,
Ти струнке, мов срібна очеретина.
Слухай мене, чекай мене!
І я вдихну в тебе душу,
І ти житимеш вічно.

Переклад Ігоря Костецького

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

тероризмом. При цьому Візантія розробила «вечезний арсенал стратегічних принципів і прийомів» «деморалізації, ослаблення й обходу» потенційного ворога. Візантія віддавала перевагу непрямій військово-політичній боротьбі, аніж прямому використанню своїх істотно послаблених збройних сил. У розпливчастій зоні між війною і миром нерегулярні політико-військові операції були основою її успішної зовнішньої політики. Ця «візантійська модель» дозволила Візантії продовжувати існувати сторіччями, незважаючи на дедалі більше економічне виснаження і явний занепад. Ця політика продовжувалася пізніше – знову упродовж сторіч – «республікою» Венеція.

Сьогодні, на межі століть, Велика Британія з її неформальною імперією» відіграє подібну роль у Співдружності. Велика Британія являє собою олігархічну «Венецію нового часу», в якій основою політики є стратегічна передумова «негативно обумовленої стосовної сили». Це має надзвичайно важливе значення при розгляді сучасного тероризму. Але спершу ми повинні зробити невеликий екскурс в історію і стратегію, щоб не дати спро-

щеної картини того, як виглядають керівництво і напрямок головних ударів тероризму 90-х років.

ШО ТАКЕ «БРИТАНСЬКА СИСТЕМА»?

У Західній та Східній Європі, а також і в Сполучених Штатах найчастіше випускають з уваги, що поруч із давно обговорюваною історико-культурною відмінністю поміж Західною і Центральною Європою, з одного боку, і затаврованою православною культурною матрицею Східною і Південною Європою і Росією, з іншого боку, у колі європейсько-американської цивілізації існує друга, не менш фундаментальна історико-культурна лінія поділу. І сам Захід неоднорідний у культурно-історичному плані. Починаючи від XVII століття в Англії консолідувалася політико-культурна система, в якій панувала чисельно невелика олігархія. Британська олігархія – як раніше Венеція – є, головним чином, торговою і фінансовою олігархією. Панівне становище в торгівлі і фінансах забезпечувало і забезпечує британській системі високий ступінь гнучкості та пристосовності. Від другої половини XVII сторіччя британська олігархія утримує неперервну

МІХЕЛЬ ЛІБІГ
СТРАТЕГІЧНИЙ
КОНТЕКСТ
СУЧАСНОГО
ІРРЕГУЛЯРНОГО
ВЕДЕННЯ ВОЄН

евген бистрицький

© Є.Бистрицький, 2002

АНТИ-ІМПЕРІАЛІЗМ ФІЛОСОФІЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ

наступність панування. Форми використання цього панування постійно адаптуються до обстановки, але в самому пануванні ніщо чи мало що міняється.

Від XI сторіччя Британські острови більше не завойовувала ніяка іноземна держава. Від XVII століття в сфері британської зовнішньої політики і служб розвідки існує практично неперервна спадкоємність. Від покоління до покоління провідні родини знаті посідали формальні та неформальні ключові позиції у Великій Британії. Варто це зіставити з умовами, які існували в континентальній Західно-Центральній Європі, де за дуже короткі періоди часу чергувалися війни, окупації, громадянські війни і революції. Більшість із цих потрясінь відбувалися в континентальній Європі з більш-менш широкою зміною еліт. Це часто означало внутрішньо- і зовнішньополітичне послаблення, але водночас послаблювало міцність позицій і сталість класових структур і викликало постійне духовно-політичне відновлення і звільнення творчого потенціалу. Сьогодні, наприкінці XX сторіччя, Велика Британія, як і раніше, залишається міцно організо-

ваним олігархічним класовим суспільством, що докорінно відрізняється від соціальних і політичних відносин у Західно-Центральній Європі.

Аналогічна вирішальна відмінність існує також і між Сполученими Штатами Америки та Великою Британією. Політична система США є прямою протилежністю системі британської олігархії. Основне значення проголошення незалежності в 1776 р. і Конституції 1787 р. більшість знавців міжнародної політики вже не вважають найчіткішим політико-конституційним виразом основних принципів Відродження. Те, що американська конституція не тільки гарантує індивідуальну волю, але й містить пункт про певне соціально-економічне спільне благо, залишається майже невідомим.

До найбільших мітів XX століття належить нібито існуюча англо-американська духовна спорідненість і висновувані звідси геополітичні особливі стосунки між Сполученими Штатами і Сполученим Королівством. Політична система США докорінно відрізняється від британської системи класового суспільства. Орієнтована на виробництво американська система економічної організації, яка

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Дві події світового, універсального масштабу – руйнування комунізму та зникнення напруженого військового протистояння двох суспільних систем – спричинили виокремлення у мові останніх років двох, також загальних, понять – *демократії* та *конфлікту*. Їхнє паралельне використання фактично замістило звичну для нашого століття організацію політичного мислення навколо напруженого смислу парних термінів – тоталітаризму (імперіалізму, нацизму, комунізму) на одному полюсі та війни – на іншому.

На цьому тлі з філософського тезаурусу минулого актуалізувалося поняття толерантності. Колишня стилістика активної нетерпимости та мови сили трансформується в дискурс толерантності. Толерантність набуває значення найважливішої умови максимально демократичного розв'язання можливих суперечок, суперечностей, зіткнень, її розглядають не лише як підґрунтя примирення ворогуючих сторін у так званих локальних конфліктах. До неї звертаються, закликаючи до суспільної терпимости, національної злагоди – у сенсі незастосування сили

й насильства з боку панівних суспільних структур при подоланні внутрішніх конфліктних ситуацій.

Проте насправді зникнення загрози тотального взаємознищення двох світових систем замістилося численними реальними конфліктами, включаючи внутрішні криваві сутички, на великій частині геополітичного простору посткомуністичного світу від Афганістану, Таджикистану, Вірменії, Азербайджану, Чечні аж до колишньої Югославії. Виникнення на території, що в минулому мала загальну позначку комуністичної тоталітарної системи, низки немовби демократично орієнтованих політичних режимів не дає приводу забувати при цьому про менші за масштабом, але від цього не менш жажливі громадянські сутички у Росії 1993 року або сучасної Албанії.

Все це означає, що поширення дискурсу толерантності ще не дає підстав полегшено сприймати його розповсюдження як певну ідейну перемогу практики ненасильства. За фасадом відродженого поняття толерантності формується інший, можливо, ускладненіший, досвід насильства. За сучасними трансформаціями нетерпимости, примусу та війни

зробила США найсильнішою промисловою і військовою державою світу, принаймні до 60-х років ХХ сторіччя була діаметрально протилежна економічному лібералізму Великої Британії.

Британська світова імперія, яка існувала від середини ХVІІ сторіччя до середини ХХ століття, хоча формально і припинила своє існування, але непрямий духовно-політичний вплив Лондона зберігся майже у всіх колишніх колоніях і поширюється далеко поза їх межі. Явна утрата військової та промислової сили британською олігархією нерівнозначна втраті сили і впливу в галузі міжнародних фінансів, торгівлі, виробництва і збуту сировини та енергії. Британський вплив у міжнародній дипломатії дуже значний і далеко не адекватний британському економічному впливу чи кількості населення.

Самі експерти з питань міжнародної політики асоціюють служби розвідки переважно тільки зі шпигунством, хоча порівняно з дією агентів впливу на політику і культуру воно відходить на другий план. Британська олігархія на міжнародній арені завжди мистецьки домагалася максимального ре-

зультату за допомогою агентів впливу. І сьогодні в панівній в усьому світі науковій теорії, засобах інформації та у міжнародній культурній сфері британський вплив, як і колись, є домінуючим. Як прямому спадкоємцю Венеції, британській олігархії донині вдається у своїх інтересах маніпулювати державами з набагато більшим військовим і економічним потенціалом і численнішим населенням. Її зовнішньополітична методика «Розділяй і пануй», метод балансування сил і її геополітика дають уявлення про спосіб дії британської олігархії.

Усе це наочно показує, які основні стратегічні фактори в міжнародному плані повинні обов'язково враховуватися при розгляді фактичних стратегічних конфліктів, починаючи з 1989 р. Потрібно усвідомлювати, що не існує Заходу. Росія, Західно-Центральна Європа і США стоять перед великим історичним завданням – подолати існуюче з епохи Відродження протиставлення Схід – Захід. Видатні генії нового часу усвідомлювали це завдання і намагалися його вирішити. Готфрід Вільгельм Ляйбніц разом із царем Петром Першим узявся відкрити шлях в Азію засобами наукового й еко-

ховаються неоднозначні зміни в характері, основах і передумовах політики та практики використання сили у міжлюдських взаєминах. Це великою мірою стосується взаємин у посткомуністичних країнах, надто тих із них, що мають, як-от Україна і Росія, довгу історію примусового культурного співіснування їхніх спільнот.

ЗМІНИ СТРАТЕГІЇ НАСИЛЬСТВА ТА СИТУАЦІЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ

На відміну від того, що можна було б назвати стратегіями тотального нищення у добу ядерного протистояння суспільних систем, сучасний тип політики військового, найбрутальнішого явленого насильства, очевидно, змінився. Розмова у термінах конфлікту вказує на спрямованість практики не на тотальне винищення (системи, держави, суспільства, спільноти), а на обмежене, «локальне» нищення військових засобів і меншою мірою – самого противника. Поняття «надточної» зброї, зброї з локалізованим масштабом знищення, військ швидкого реагування й т. ін. свідчать про зміни у політиці застосування сили. В умовах існування збройних сил із

глобальними можливостями оперативного втручання у так звані локальні конфлікти, і виявами військового нищення, що стримується, це – певним чином дозоване, контрольоване насильство.

Саме спосіб існування конфлікту як контрольованого прояву насильства чи, в кращому разі, у вигляді намірів насильницького втручання, визначає необхідність сучасного визначення *ситуації толерантності*. Толерантність розглядається як спосіб дій (поведінки), спроможний утримати конфліктуючі сторони від актуального насильства, тобто як свідоме творення ситуації толерантності. Наведемо кілька її важливих ознак.

Передовсім йдеться про можливість *домовитися*. Домовляння – це заміщення реального силового зіткнення мовно-комунікативними (політико-дипломатичними, легальними) та інформативно-просвітницькими діями: прорахувати можливі наслідки, вигоду та не вигідність руйнівних дій, зіставити власні інтереси та можливі вчинки противної сторони, запропонувати розумний вихід із ситуації, що склалася, й т. ін. Ситуація толерантності – це ситуація створення умов, у тому числі ідеологічними та погрожуваль-

61

ЄВГЕН
БИСТРИЦЬКИЙ
КОНФЛІКТ
КУЛЬТУР
І ФІЛОСОФІЯ
ТОЛЕРАНТНОСТІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

номічного розвитку Росії. Він розумів необхідність і взаємну вигоду від додаткового розвитку Європи, євразійської Росії та Китаю для здавна густо заселеного краю цієї землі. Від кінця XIX століття ця фундаментальна думка була знову підхоплена провідними російськими, німецькими і французькими діячами. Кожний із них своїм відмінним від інших шляхом приходив до того ж висновку: і американський президент Франклін Делано Рузвелт, і генерал Шарль де Голль.

Поступово тільки зараз з'ясовуються історичні факти, які показують, що Рузвелт міркував про створення нового світового порядку для післявоєнного часу, спрямованого на альянс із метою економічного розвитку Євразії. Рузвелт прагнув до альянсу між США, Росією, Китаєм і постколоніальною Західною Європою. Тільки тепер з'ясовується, що нібито тісні англо-американські особливі стосунки між Рузвелтом і Вінстоном Черчиллем є мітом. Рузвелт вбачав у колоніальній Британській імперії головну проблему післявоєнного устрою. Рузвелт вбачав у тоталітарній комуністичній системі влади Йосипа Сталіна перехідну фазу росій-

ського історичного розвитку, а не систему, здатну на тривале існування.

У Холодній війні, яка розпочалася після смерті Рузвелта і базувалася на перспективі взаємного ядерного знищення, Європа й увесь світ брали участь із небувалим раніше радикалізмом. Конфлікт між Сходом і Заходом у Холодній війні майже цілком нашаровувався на історико-культурні межі на Заході. Для Лондона Холодна війна означала до певної міри найкращий можливий стан. Між залятими ворогами часів Холодної війни – Вашингтоном і Москвою – перебував Лондон і, можливо, зовсім непомітні треті особи, які пожинали найбільше користі від протистояння. США перебували у виснажливому протистоянні з Росією і розраховували в ньому на підтримку британського союзника, що давало Лондону величезні можливості впливу в США і величезний міжнародний торговий простір. Водночас Лондон вів подвійну гру в Москві і з Москвою, що була спрямована насамперед проти США, але також і проти ФРН і Франції. Донині про цю британо-соєцьку таємну дипломатію, яка існувала під час Холодної війни, було дуже мало відомо.

но-силовими засобами, раціонально-критичного, аргументативного дискурсу, спрямованого на досягнення взаємоприйнятної угоди, договору, що мав би чинні нормативно-стримувальні наслідки. Все це означає, що досягнення ситуації толерантності можливе тоді, коли існують умови, сказати б, раціонально-договірного розв'язання конфлікту – є силовий (стримувальна, у більшості випадків військова, сила) та інформаційний простір (інформаційне забезпечення, допомога у виробленні власної позиції), що дозволяють прийняти рішення, що обмежує власну нетерпимість.

Іншими словами, толерантність, зазвичай, розглядається на тлі загальної стратегії, спрямованої на раціональне подолання зіткнення воля та сил у разі конфлікту. В основі такого сприйняття ситуації толерантності ще криється надія подолати конфлікт на спільній основі інтелектуального зусилля самостримання, в тому числі колективного раціонально-вольового самостримання. Таку надію уможливорює обов'язкове припущення, на яке варто вказати. Це самоочевидне розуміння того, що існує загальний владно-правовий інститут (традиційно це

була держава, у сьогоdnішньому розумінні це може бути система колективної безпеки, військово-політичний блок і т.ін.), у силових межах якого культурно-політичні розходження або, говорячи словами Дж. Локка, спекулятивні уявлення та віра в Бога не загрожують громадянському миру. Подібні класичні визначення толерантності спираються на передумову існування *універсальної силової основи*, акумульованої в певних державних інституціях і спроможної стримувати конфлікт світоглядів у стані взаємотерпимости.

Якраз тому толерантність, якщо говорити про її наявні визначення, не є лише суб'єктивною терпимістю до всього інакшого в сенсі чужих поглядів та вірувань. Толерантність передбачає практичну дію для стримування ідіосинкразії щодо чужого. Толерантність завжди є мірою «допуску», «дозволеного відхилення від певних стандартів та норм», тобто мірою активного контролю над власними діями.

Але всі ці визначення не завжди спрацьовують, якщо звернутися до сучасної практики конфліктів. Конфлікти виникають навіть у надзвичайно зміцнених військовою та інформаційною підтримкою си-

Вкрай важливим епізодом цієї британської подвійної гри є кампанія проти Стратегічної оборонної ініціативи США, спрямованої на захист ядерними наступальними ракетами, що була офіційно оголошена 23 березня 1983 р. чинним тоді президентом Роналдом Рейганом, а концептуальним батьком якої був Ліндон Ларуш. Між совєцьким керівництвом, очолюваним Юрієм Андроповим, і урядом Тетчер була укладена угода про координовану міжнародну компанію проти «зоряних воєн», за якою обидві сторони застосовували увесь спектр дезінформації, політичного впливу, «активних заходів» і тероризму. Британська олігархія негайно втямила, що СОІ позбавила би ґрунту стратегічний режим загрози взаємного ядерного застрашування і гонки атомного озброєння, які лежали в основі Холодної війни. У той сам час технології лазерної зброї в рамках програми СОІ означали початок шляху в Третю промислову революцію з величезним впливом на розвиток світової економіки. Як не парадоксально, але стратегія СОІ давала вихід із конфлікту Схід – Захід. Сьогодні необхідно наочно показати, наскільки завзято під час

конфлікту Схід – Захід вкорінювалася у свідомість, а ще більше у підсвідомість людей на Сході і на Заході думка про реальні можливості взаємного ядерного знищення. Наскільки реальним був цей постійний страх знищення, виявилось в ядерній конфронтації в жовтні 1962 р. під час так званої Кубинської кризи.

Відмова совєцького керівництва від американської пропозиції спільної розробки системи протиракетної оборони, що базується на «нових фізичних принципах», стала вирішальним фактором, який призвів до наступного розпаду Совєцького Союзу. Таким чином, совєцька економіка втратила шанс «якісного і загально економічно діючого інноваційного поштовху». Подальше гігантське озброєння ядерною і звичайною зброєю означало нестерпне надмірне навантаження на совєцьку економіку. Ці «лінійні» програми озброєння не сприяли підвищенню продуктивності всієї економіки. Як зараз стало відомо, у совєцькому керівництві були впливові сили, які усвідомлювали історичний шанс, пов'язаний із програмою СОІ, але вони залишалися в меншості. Шанс був упущений,

туаціях толерантності, тобто в ситуаціях, де майже вся сучасна військово-технічна міць здатна утримувати простір, відкритий для раціонально-інтелектуальних вирішень боротьби. Йдеться не лише про міжнародні, міжнаціональні сутички. Внутрішні, громадянські конфлікти, як це відбувалося восени 1993 року на вулицях Москви, так само можуть вибухати в достатньо контрольованих військовою силою ситуаціях.

Вияви насильства змінюють форму, трансформуючись від прямого військового зіткнення на лінії фронту через партизанські дії за активною допомогою населення до непередбачуваних терористичних актів. Конфлікт існує та триває навіть в умовах інтенсивних договірних контактів, як це ми бачимо на відомих прикладах Чечні та палестинсько-ізраїльського конфлікту. Ситуація толерантності, незалежно від безконечних апеляцій до людської толерантності та численних конференцій, на яких аналізуються теоретичні та практичні проблеми толеранції, зазнає поразки за поразкою.

ПОНЯТТЯ КОНФЛІКТУ КУЛЬТУР

Про невдачі у творенні ситуацій толерантності свідчить хоч би те, що конфлікти тривають. Вони залишаються неприємним свідченням того, що причини поразок примирення криються в самій філософії примирення.

Розмова у термінах конфліктів як *локальних, регіональних, обмежених* не відображає всієї реальності та глибини сучасного насильства. Подібне визначення конфлікту тяжіє до розуміння його, як того самого, лише обмеженого, стриманого, локалізованого насильства, що ми його знаємо з попереднього історичного досвіду, насамперед історії воєн («класових» та «расових» воєн також) цього століття. Справді, ми бачимо ті самі або й набагато ефективніші, технічні засоби військового нищення, що використовуються так само, як за часів останньої війни. В даному разі, ми зустрічаємося із перенесенням традиційних уявлень у сучасність. Нам, фактично, говорять про локальність як про обмежене використання тієї самої – тотальної – практики нищення у конфліктах сьогодення. Проте вона залишається тотальною – не за масштабами винищен-

63

ЄВГЕН
БИСТРИЦЬКИЙ
КОНФЛІКТ
КУЛЬТУР
І ФІЛОСОФІЯ
ТОЛЕРАНТНОСТІ

і між 1989 р. і 1991 р. Совецький Союз розпався.

БРИТАНСЬКА СТРАТЕГІЯ ПІСЛЯ 1989 р.

Після того, як у 1989 р. розпалася совецька імперія в Східній Європі й у 1991 р. припинив своє існування Совецький Союз, британське керівництво постало перед новою дилемою. Члени британського істеблішменту в приватних бесідах називали це нове становище «геополітичним кошмаром». Основна концепція британської геополітики, як вона була сформульована сером Галфордом Маккіндером на початку ХХ століття, зовсім проста і має мало спільного, чи взагалі нічого спільного із політичною географією: потрібно перешкодити політичному співробітництву і загальному економічному, насамперед інфраструктурному розвитку провідних держав Євразії. Провідні держави континентальної Європи та Євразії варто утримувати в стані постійного взаємного конфлікту аж до війни. Ця основна геополітична ідея пронизує британську політику упродовж усього ХХ сторіччя.

— Під час англо-французької «сердечної зго-

ди» (*entente cordiale*) і маніпуляцій як Росією, так і Німеччиною, британському керівництву вдалося розколоти Європу на два ворожих блоки, й у такий спосіб нейтралізувати сили Росії, Німеччини і Франції, які прагнули до економічного співробітництва в Євразії. У той сам час Лондону вдалося допомогти здобути перемогу проанглійським силам у Сполучених Штатах, особливо при президентах Теодорі Рузвелті і Вудро Вілсоні. Результатом цієї геополітичної стратегії стала велика катастрофа ХХ століття – Перша Світова війна.

— Між 1918 і 1945 р. континентальна Європа була розбита Версальською системою на три частини: держави-переможниці Першої Світової війни, переможені держави (насамперед Німеччина) і тепер уже комуністична Росія. Відтак у 20-х і на початку 30-х років, коли намітилися певні приготування до економічного співробітництва між Німеччиною, Совецькою Росією і деякими французькими колами, британська політика знову повернулася в старому напрямку: розпалювати непрямо і потай конфлікт між Росією і Німеччиною. За британською політикою «умиротворення» 30-х років

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ня, а за характером, власне, за жажливим сенсом практики насильства. Саме це, свідомо чи автоматично, бажать підкреслити, використовуючи поняття локального конфлікту.

Відповідно до поняття тоталітаризму ми будемо називати стратегією тотального насильства легалізовану політичну стратегію, що спрямована на силове (передусім фізичне) нищення загальних умов існування людей та людських спільнот, не торкаючись тут злочинної тоталітарної практики нищення самих людей, яка залишалася за легальними межами оприлюднення й за часів совєцького Гулагу, й за доби нацизму в Німеччині. Як ідеологія та практика тоталітаризму спрямовані на ті суспільні реалії, які в принципі можна контролювати, які є доступними для нагляду та цілеспрямованого маніпулювання, так саме тотальне насильство спрямоване передусім на предметні вирази соціальної поведінки людей та їхніх взаємин – на умови суспільної діяльності й життєдіяльності загалом, канали, засоби та мовні форми публічної комунікації (наприклад, нав'язування комуністичної ідеології та риторики). Політика насильного контролю за організацією соціальної по-

ведінки та зв'язку людей з метою примусового втручання – цілеспрямованого насильства або нищення в разі неможливості здійснити такий контроль і втручання, складає технічну суть тоталітарної організації суспільства, машинерію тоталітаризму. Проте крізь крупну мережу узагальнюючого, нівелюючого насильства вислизують саме локальні – персональні й колективно-особові – форми життя, в тому числі національно-етнічні культурні форми.

Питання про останні межі насильницького втручання, в яких особливості культурного життя зберігають своє існування, не можна вирішити шляхом раціональних підрахунків або науково-теоретичних дефініцій. Очевидно лише, що, скажімо, культурні традиції (локальні форми життя) чинять невидимий опір, зберігаючи ідентичність у різних тоталітарних практиках культурного переслідування, і мають здатність швидко відроджуватися за сприятливих умов. Інакше кажучи, *загибель локальної форми культурного життя, зникнення здатності її носіїв до її відтворення є найглибшою, останньою межею можливого насильства*. З цього погляду тотальний примус і нищення, спрямовані на контроль над загальними умо-

стояла прихована мета – домогтися, щоб нацистська Німеччина і сталінська Совєцька Росія розтерзали одна одну, що й відбулося в період між 1941 і 1945 р.

– Смерть президента Франкліна Д.Рузвелта призвела до того, що його наївний послідовник Гаррі Трумен відмовився від планів стратегічного співробітництва між США, Росією, Китаєм і Західною Європою і замість цього повернув на новий курс «залізної зависи» і «Холодної війни» Вінстона Черчилла. Сталінська тверда неоімперська реакція закріпила новий розкол континентальної Європи й Євразії. В результаті чинної від 1949 р. загрози «взаємного гарантованого ядерного знищення» біполярність Схід – Захід набула загалом нової та радикальної якості, що зберігалася до 1989 р.

Але в 1989 р. з'явився новий історичний шанс політичного співробітництва й економічного розвитку в континентальній Європі та Євразії. Ліндон Ларуш розробив концепцію «загальноєвропейського економічного будівництва від Атлантики до Уралу» з використанням промислового потенціалу виробничого трикутника: Париж, Берлін, Відень.

Зосередившись здебільшого на великих проектах розвитку інфраструктури і високих технологій Третьої промислової революції, східноєвропейський економічний простір треба було широко модернізувати. Цей економіко-стратегічний пакет у період між 1989 і 1992 р. переріс у концепцію моста між євразійськими країнами, тобто в програму економічного й інфраструктурного розвитку всієї Євразії.

У політичних і економічних урядових колах континентальної Європи було ще кілька діячів, які міркували аналогічно з Ларушем. Найчіткіші уявлення щодо цього були в голови правління Німецького банку Альфреда Герргаузена. Він зажадав, аби щодо Східної Європи проводилася така ж економічна політика, яка проводилася щодо відродження Німеччини, Франції та Італії в 50-х і на початку 60-х років. Герргаузен, що був також близьким радником федерального канцлера Гельмута Коля з питань економічної політики, докладно розробив економічну політику радикальних неоліберальних шоків «реформ» для колишніх комуністичних держав.

вами людського існування й спілкування, є лише поверхнею феномена тоталітарного насильства.

За поняттям локального для сучасної конфліктології мають критися не лише територіальна обмеженість, утримання від масового нищення чи надточне винищення супротивника, тобто не значення так чи так контрольованого ззовні конфлікту. Локальний конфлікт – це насамперед зіткнення локальних форм життя, зіткнення особливих культурних світів.

Посттоталітарні зміни в характері масового насильства можна передати формулою: від боротьби соціальних систем – до міжнаціональних та етнокультурних зіткнень.

У цьому контексті культуру вже недостатньо розуміти так, як це робила попередня модерна гуманітарна думка та слідом за нею офіційна совєцька наука. Культура – не лише сфера універсальних духовних надбань людства, загальних для всіх людей цінностей, норм та знань. Культура – передусім локальний спосіб буття людей, їхній повсякденний життєвий світ, що утворюється природно-історично та який максимально визначає екзистенційний вимір

поведінки та зв'язків у суспільстві – їхні особистісні переживання, розуміння сенсу життя, відчуття страху смерти, рішучості, їхні людські чесноти (*virtue*) тощо.

Локальний – сьогодні передусім мусить означати екзистенційно особливий. Так, скажімо, універсальна – світова релігія набуває для певного життєвого світу екзистенційний сенс збереження «власної віри», «Бога, що оберігає саме цей народ». Саме тому є *сенс розуміти локальність конфлікту глибше, тобто як конфлікт культурних світів життя, завжди особливих, навіть унікальних способів буття* або, говорячи філософською мовою, *як конфлікт онтологій різних культур*.

Посттоталітарні умови, що отримали дуже абстрактну позначку «демократії», унаочнюють, у який спосіб екзистенційні колективні конфлікти переростають за певних політичних обставин у справжню «війну світів», якщо згадати образи Герберта Веллза. Політики отримують можливість скористатися (й спритно користуються) дозволом на насильство у конфліктах, який (дозвіл) надають процеси посткомуністичної легітимзації влади на етнонаціональній культурній основі. Політика масового насильства легі-

65

ЕВГЕН
БИСТРИЦЬКИЙ
КОНФЛІКТ
КУЛЬТУР
І ФІЛОСОФІЯ
ТОЛЕРАНТНОСТІ

Герргаузен був убитий бомбою 30 листопада 1989 р., кинutoю невідомими терористами через три тижні після падіння берлінської стіни. Герргаузен став першою жертвою британської геополітики після 1989 р., тому що його постановка цілей знову була спрямована на спільний економічний розвиток країн континентальної Європи та євразійських країн.

ЕКОНОМІЧНА РОЗРУХА СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Прийнята влітку 1989 р. політика урядів Маргарет Тетчер і Джорджа Буша мала спільне геополітичне тло: у Східній Європі і на території Совєцького Союзу наполягати на послідовному проведенні політики радикальних «реформ», спрямованих на створення ринкової економіки, – «шокова терапія» Міжнародного валютного фонду. Ми занадто б заглибилися в деталі, якби стали пояснювати, чому значна частина совєцької номенклатури була вже готова прийняти ці деструктивні завдання Буша і Тетчер. Відтоді Схід Європи і насамперед Росія, а також інші країни-спадкоємиці Совєцького Союзу потерпають від безпрецедентного в історії проце-

су економічного занепаду з деіндустріалізацією, масовим безробіттям, паралічем інфраструктури і культурного відриву від рідного коріння.

Саме цей стан соціально-економічної розрухи і політичного послаблення Росії є однією з основних стратегічних цілей британської геополітики з 1989 р. Її можна було проводити тільки тому, що при президенті Джорджеві Буші у 1989-1993 р. уряд США суворо дотримувався геополітичних указівок британського істеблішменту. Як ми покажемо нижче, проанглійськи налаштований Буш, ще будучи віце-президентом у 1981-1988 р., залишався головним «сполучним каналом» із Лондоном, чия політична лінія, у кінцевому підсумку, завжди визначалося позиціями британської еліти, а не довгостроковими інтересами Сполучених Штатів.

Від моменту вступу на посаду Билла Клінтона пануванню британських позицій в американській зовнішній політиці та політиці безпеки був покладений край. Цей факт, який, як ми побачимо, з 1993 р. має дуже велике значення і для проблеми нерегулярного ведення боротьби, на жаль, часто ігнорується чи враховується недостатньо. І це має фатальні

тимується на найглибшому екзистенційному рівні, набуваючи форми особистісного переживання «загибелі власного світу» та «необхідности його захисту за будь-яку ціну», навіть «ціною власного життя», хоча йдеться не про тотальну війну, а про так званий локальний конфлікт.

Ось чому конфлікти культур – це насильство, що не відає страху власної смерті: людина культури втрачає сенс життя разом із можливою загибеллю власного життєвого світу. Це сучасні політичні та геополітичні прояви екзистенційного насильства. Якраз вони, немовби регіональні, обмежені сутички, є насправді виявами максимально тотального насильства, яке спрямоване на силове винищення індивідуальних форм і водночас суспільної, етнокультурної ідентичности, що злютовують спільноту. Сучасні стратегії сили, які являють себе у конфліктах культур, у точному розумінні тотальніші, ніж тоталітарне насильство, оскільки їхньою метою є не тільки примусова трансформація (знищення) загальних умов існування, а й намагання цілеспрямовано керувати самими унікальними способами життя людей, тим чи іншим культурним життям спільноти.

Будь-яка абстрактна розмова про те, що демократія заступає тоталітарні режими, не сприяє реальному розумінню посткомуністичної ситуації, якщо не враховувати виникнення якогось культурнополітичного квазітоталітаризму після часів панування тоталітаризму. Одна з головних відмінностей посткомуністичної доби якраз і полягає у використанні в політичній практиці деструктивних сил культурних конфліктів і потенціалу екзистенційного насильства.

МЕТОДОЛОГІЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ

Сказане вище означає, що спроби розв'язання конфлікту культур, якщо він виник та існує, в тому числі завдяки різному роду зусиллям тієї чи тієї політичної влади, вимагають нетрадиційних методів підходу та сучасного розуміння його сутности. Напрямок такої новації впливає з самої необхідности розглядати конфлікт як екзистенційний конфлікт спільнот, зіткнення різних культурних основ життя. Тобто він перебуває в річищі новітніх філософських пошуків певних граничних засад людського буття, що, власне, й уможлиблює співіснування людських колективів.

наслідки для розвитку фактичного міжнародного становища.

НАПРЯМОК ГОЛОВНОГО УДАРУ ПРОТИ НІМЕЧЧИНИ
Крім організації в Росії соціально-економічної руїни і виснаження країни, напрямком другого головного удару британської геополітики стало ослаблення знову возз'єднаної Німеччини. При цьому Лондон міг розраховувати на надійну підтримку французького президента Франсуа Міттерана. Від 1989 р. при Міттерані та його спадкоємцеві Жакові Ширакові розвивалося дедалі яскравіше виражене відродження англо-французької «сердечної згоди». Британський істеблішмент і деякі політичні класи в Парижі були з 1989 р. перелякані «кошмаром», що Німеччина може скористатися історично обумовленим стимулом і встановити широкомасштабне економічне співробітництво з державами Східної Європи, насамперед із Росією, з метою відновлення і модернізації цього економічного простору. Такою ж була політика Німеччини перед Першою світовою війною, а відтак політика провідних німецьких промисловців і банкірів

Ваймарської республіки перед приходом до влади Гітлера. Промова, яку збирався проголосити Герргаузен 4 грудня 1989 р. у Нью-Йорку, була вже написана ще до моменту його убивства. У ній він пропонував англо-франко-американське співробітництво для економічної модернізації Східної Європи і Совецького Союзу.

До моменту убивства Герргаузена, власне, було вже ясно, що возз'єднанню Німеччини навряд чи можна перешкодити. Тетчер, Буш і Міттеран подбали про те, щоб Німеччина не дотримувалася опрацьованої Герргаузенем і Ларушем стратегії спільного загальноєвропейського і євразійського економічного розвитку. Німеччина повинна була взяти на себе зобов'язання брати участь в англо-американській політиці «шокової терапії» Міжнародного валютного фонду для Східної Європи і Совецького Союзу з її вже тоді передбачуваними соціально-економічними наслідками.

Ця політика в дещо модифікованій і послабленій формі застосовувалася й у Східній Німеччині. Оскільки тодішній голова «відомства по управлінню державною власністю» у Східній Німеч-

Проте тема толерантності не належить лише до сфери теоретичних описів. Усі її справжні формулювання та вирішення – це обов'язково ще й практичний припис, що передбачає вироблення свого «знаю як», «know how», знання того, якими засобами та на яких шляхах досягається ситуація толерантності.

Сучасні поширені звернення до проблеми толерантності мають передусім завдячувати якраз внутрішній практичності проблематики толерантності, починаючи з питань міжнародних, міжнаціональних та міжцивілізаційних культурно-політичних взаємин у сучасних умовах і закінчуючи болючими кризами співіснування колишніх «народів-братів» із соціалістичного табору. Надзвичайна актуальність цих проблем зумовлена тим, що часто-густо вони безпосередньо зачіпають життя (родинні та сусідські зв'язки) посткомуністичної людини, породжують ситуацію, коли майже кожний гуманітарій, політик чи військовий експерт відчують себе здатними формулювати методологічні – психологічні, етичні, соціологічні, історичні, політичні й т.ін. – поради, як бути толерантним. Тому, можливо, й наукові вирішення

цієї проблеми переважно набувають характеру соціально-психологічних досліджень та резюмуються у методологічних приписах щодо дотримання правил та норм (самообмежень) насамперед психологічного та соціально-психологічного ґатунку, які дістали статус особливої позитивної науки – конфліктології. Очевидне завдання конфліктології полягає у намаганні дати пояснення щодо способів подолання вже існуючих конфліктів та превентивно уникнути їхнього виникнення. Конфліктологія як сукупність наукових експертиз виходить із загальної передумови, що водночас є і її головною апологією, а саме з того, що мусить існувати таке єдине знання (система соціологічних, політологічних, психологічних й інших знань), завдяки рецептам якого можна уникнути чи подолати стан конфлікту.

Щодо цього конфліктологія мало чим відрізняється від новочасного розуміння толерантності як віротерпимости до різних уявлень та вірувань. Адже в основі такого розуміння конфліктології лежить ідея запобігання конфлікту якраз на підставі гіпостазування тих чи тих поглядів, підходів конфліктуючих сторін. Головне завдання конфліктології взагалі –

67

ЄВГЕН
БИСТРИЦЬКИЙ
КОНФЛІКТ
КУЛЬТУР
І ФІЛОСОФІЯ
ТОЛЕРАНТНОСТІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

чині Детлев Роведдер хотів змінити цю політику, то він, як і раніше Герргаузен, був убитий у квітні 1991 р. невідомими терористами.

Політика Тетчер, Буша і Міттерана, спрямована проти Німеччини, супроводжувалася широкою «кампанією очорнювальної пропаганди», центр якої, безумовно, знаходився в Лондоні. Сердиті слова про «четвертий райх» з'явилися знову в листопаді 1989 р. у «серйозних» британських газетах, особливо відрізнялися при цьому коментатори Лондонської *Times* Конор Крайз о'Браєн і лорд Піс-Морґ, а також Переґрін Вортсторн із *Sunday Telegraph*. Представник британської еліти Ніколас Рідлі прилюдно вибухнув антинімецькою тирадою. У приватних бесідах налаштовані тверезіше провідні діячі британської еліти говорили, що в цих антинімецьких пропагандистських випадках йдеться просто про «упакування» геополітичної цільової настанови. Усі ці промови про «небезпеку четвертого райху» Лондон і Париж використовували з метою, щоб спочатку заохотити, а потім виправдати криваву агресивну війну Сербії проти Словенії, Хорватії і Боснії-Герцеговини і, таким чи-

ном, водночас загнати впливові кола в Росії в просербську «панславістську» пастку, яка вже одного разу обернулася для Росії катастрофою в 1914 р.

У серпні 1996 р. Ларуш писав: «Вирішальними моментами є: смерть Герргаузена, британо-французьке підбурювання сербської агресії та заохочуючі до злочину проти людства в балканській війні й у Східній Європі умови Міжнародного валютного фонду, які ще на 30% реально скоротили економічний потенціал Східної Європи і колишнього Совецького Союзу, як це було в 1989 р. Ці факти ми повинні використовувати як головні орієнтовні моменти, щоб показати фактичні закулісні сторони міжнародного тероризму, який почав розширюватися від моменту приходу до влади президента Клінтона».

ЛОНДОН ПРОТИ КЛІНТОНА

Фактично від 1993 р. Сполучені Штати та їхні політичні інтереси у всіх частинах землі стали мішенню міжнародного тероризму. З моменту вступу на посаду президента Клінтона в січні 1993 р. США й американські організації за кордоном захлинули хвилі важких терористичних ударів:

навчити відмови від власного (локального) розуміння чи упередження на користь загальнішого осмислення ситуації конфлікту. Тому основною, справді філософською проблемою будь-якої конфліктології та методології конфлікту є проблема утримання від наявних досі суджень, передовсім психологічно навантажених упереджень, у тому числі суджень, що спираються на соціальний, історичний – завжди відносний, релятивний – досвід.

На відміну від класичного, модерного формулювання проблеми толерантності й відновлення саме останнього як основи для її теперішніх досліджень і вирішень сучасна філософія зовсім не випадково починається з методології утримання від суджень. Краще у намаганні віднайти абсолютно об'єктивний досвід, найуніверсальніший погляд на навколишній світ і людину або максимально наукове розуміння й саморозуміння, вбачає своє завдання один із найвизначніших варіантів філософії ХХ століття – феноменологія. Один з її основних методів – це метод *epoche* або уникнення, виносу за дужки будь-яких наявних досі знань щодо предмета судження, а також редукція до максимально раціональної основи

(мислячого Я) всіх емоційно-психологічних переживань станів, що заважають нашій об'єктивності.

Найрадикальніше всі ці завдання феноменології були сформульовані її засновником у книжці, до назви якої входить поняття *кризи європейської культури*. Її причини автор вбачає саме в браку універсальної раціональності в європейській культурі, що, на його думку, й спричинило жакливу міжнародну різанину Першої світової війни. Ми могли б, не відходячи далеко від істини, говорити в даному разі про певну політичну онтологію, що криється у феноменологічному аналізі першої з глобальних воєнних європейських криз цього століття.

Головне досягнення у цьому напрямі батька феноменології полягає саме в тому, що він намагається описати класичну ситуацію толерантності не тільки радикальними філософськими засобами. Річ у тім, що, намагаючись описати граничні підвалини кризи європейського розуму, класичної раціональності, він фіксує її як *кризу культури*. Інакше кажучи, будь-яка радикальна спроба стати на позиції всерозуміючої толерантності, будь-яке намагання методично відмовитися від упереджень, будь-

- напад на World Trade Center у Нью-Йорку;
- вибух бомби в Оклахома-Сіті з 169 убитими;
- вибухи в Атланті під час Олімпійських ігор;
- кількарізні напади на військові об'єкти США в Саудівській Аравії;
- досі нез'ясована катастрофа літака TWA-800 біля Нью-Йорка;
- кількарізні потенційно надзвичайно небезпечні спроби замаху на самого Президента і на Білий дім.

На території Сполучених Штатів нічого подібного не траплялося, коли Совецький Союз був головним стратегічним супротивником США. Усі терористичні акти на американській території відбувалися після 1993 р., після того як лондонська «маріонетка» Джордж Буш пішов з посади Президента, і на його місце був обраний Клинтон. Хоча Клинтон, типовий представник свого покоління, персонально і політично нерішучий, його академічним вчителем у Джорджтаунському університеті був Керролл Квіглі, найвідоміший американський історик «патріотичної школи» у ХХ столітті.

Щоб зрозуміти нинішню загрозу тероризму в

Сполучених Штатах, ми повинні сконцентрувати увагу на геополітичному роз'ясненні періоду 1989-1996 р. У зв'язку з цим необхідно в'яснити, у чому полягає причина глибоко закоріненої в британській еліті ненависти до президента Клінтона. Але не можна забувати також, що у ХІХ ст. велася не тільки відкрита війна проти США (1812-1814 р.), але й ставилася мета хоча б потай розколоти Сполучені Штати за допомогою проанглійськи налаштованих «конфедеративних» південних штатів. Після того, як президент Абрагам Лінколн розбив ці стратегічні плани британського керівництва, розгромивши у війні «конфедерацію» південних штатів, він був убитий у 1865 р. терористом Едвіном Вілксом Бутом, за яким стояла керована англіцями терористична мережа. У 1901 р. терористами був убитий антибританськи налаштований президент Вільям Маккінлі, після якого цю посаду обійняв англофіл Теодор Рузвелт. У перші роки президентства Франкліна Д. Рузвелта британський істеблішмент ненавидів і його, потім Джона Ф. Кеннеді, якого теж убили. Те, що убивства Лінколна, Маккінлі й Кеннеді, котрі усі були налаштовані антианглійсь-

яка раціонально контрольована стриманість у власних діях виявляються принципово залежними від значення тієї культури, що є твоїм *життєвим світом* (*Lebenswelt*).

Саме завдяки феноменології поняття культури як життєвого світу стало загальником не лише сучасної філософії, а й соціології, політології, гуманітарних дисциплін взагалі. Й саме її філософська, методологічна невдача щодо кардинального виявлення останніх засад тяглості, раціональності, універсальності людської культури спричинила поштовх до подальших розвідок найглибших підвалин культурного співіснування людей. У цьому сенсі уся традиція філософії розуміння або, точніше, феноменолого-герменевтична традиція нашого століття може кваліфікуватися як напружені пошуки людського взаєморозуміння. Уся ця традиція намагається досягнути шляхи подолання непорозуміння, віднайти на основі методів, у тому числі самообмеження й самокритики, спільне культурне значення; зрозуміти іншого (автора чужої дії чи тексту) краще, ніж він розуміє сам себе, й тим самим подолати конфлікт різних інтерпретацій. Політика толерантності вва-

жається регулятивним ідеалом герменевтичної філософії. У всіх цих випадках ідеться про спроби віднайти єдині істину та метод або *науково-методичні приписи для творення класичної ситуації толерантності*.

Проте найновітніші конфлікти культур, зіткнення культурних світів пропонують неунікні приклади радикального непорозуміння. Про яке розуміння взагалі йдеться у разі локальних конфліктів як ситуацій культурного взаємознищення? Де знайти основу та міру концептуальної сумірності, раціонального поєднання сторін на тлі зруйнованих Самашок? Договір у цьому й у всіх схожих випадках вирішує інші питання – він просто утримує від взаємодитику та взаємознищення. Договір, взагалі політико-дипломатичні дії за обставин конфлікту культур мають лише одну, формальну функцію – фіксувати умови цілковитої роз'єднаності сторін, що конфлікують. Він так і сприймається – як договір про неможливість домовитися. Сподівання на поширене розуміння толерантності як віднаходження спільної змістовної основи можливого співіснування зникають, можливо, назавжди, разом із появою локальних конфліктів

69

ЄВГЕН
БИСТРИЦЬКИЙ
КОНФЛІКТ
КУЛЬТУР
І ФІЛОСОФІЯ
ТОЛЕРАНТНОСТІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ки і патріотично, були «соціологічним феноменом» одного терористичного «злочинця», звичайно ж помилково. Тому, хто стверджує, наче терористичні акти проти цих Президентів США – робота одного «злочинця», безумовно, варто закинути крутийську «теорію змов».

У середині 90-х р. тільки Сполучені Штати, Кайтай і до певної міри Японія залишилися сувереними національними державами на планеті. Велика Британія не є національною державою у властивому сенсі цього слова, а є, як згадувалося вище, класовим суспільством і фінансово-олігархічною державою з імперськими традиціями. Незважаючи на своє ядерне озброєння, Росія зараз не суверенна. Жодна нація Західної Європи не є насправді суверенною. Це стосується також і інших держав Європи, Азії, Південної та Центральної Америки. Жодна нація Африки, окрім Судану, Нігерії та Південної Африки, не має навіть натяку на суверенітет. Усіма ними керують і опікуються неоімперіалістичні наднаціональні авторитети.

Таким чином, окрім Сполучених Штатів, жодна інша національна держава зараз не в змозі відсто-

яти свій суверенітет проти відкрито неоімперіалістичних наднаціональних інститутів. До цих наднаціональних інститутів ми зараховуємо ООН, Міжнародний валютний фонд, Всесвітню торговельну організацію, Банк міжнародних розрахунків, Європейський комітет підтримки «Маастрихтських угод» і британську «Співдружність націй». Без фактичного чи очікуваного втручання (на їхню користь) Сполучених Штатів – можливо, у комбінації з Китаєм – жодна нація на землі не має ані найменшого шансу відновити свій суверенітет у найближчі десятиліття. Саме тому позбавлення США і Китаю їхнього суверенітету є зараз головним стратегічним завданням британського істеблішменту і його союзників у англо-французькій «сердечній згоді», як і усередині США, про що ще потрібно буде сказати.

У цьому полягає стратегічне підґрунтя ненависті лондонської еліти до Президента Клінтона та її наполегливого прагнення дестабілізувати адміністрацію Клінтона, у тому числі терористичними засобами. У цьому причина постійних і не завжди прихованих британських втручань у американську

культур. Виникає стан співіснування поза спільною істиною, поза єдиною, загальною культурною, а отже, суспільною, політичною основою.

На відміну від завдань віротерпимости під дахом одного політичного ладу толерантність є найсучаснішою проблемою, тому що наочно вказує на обмеженість традиційного класичного або модерного підходів до її розуміння та вирішень. Толерантність на тлі існування, так званих, локальних конфліктів доби демократії та посткомунізму радикально змінює сенс. *Сучасна толерантність є терпимістю в ситуації паралельного існування з усім культурно та суспільно інакшим без насильницького уподібнення або ототожнення. Толерантність – це, скажемо так, несумісність назавжди.* Вона стає універсальною проблемою зовсім не тому, що може стати культурною універсалиєю, тобто бути прийнятою як єдина культурна цінність у різних життєвих світах. Толерантність як універсальне поняття, ідея, проблема конференцій – це свідчення того, і що не тільки не існує того єдиного, спільного екзистенційного фундаменту, окрім негативного «ні», «ми не такі», але, як шагренева шкіра, швидко зникає й те місце, на яко-

му виростили сподівання його побудувати, – згадаймо Совецький Союз з його універсалістською стратегією комунізму.

Толерантність не можна мислити як єдність тих, хто спілкується, тобто як універсальну категорію або загальний спосіб буття, що збігається з універсальним способом мислення. Сподівання на комунікативну раціональність як на спільну ціннісну основу такої єдності в ситуації конфлікту культур неминуче обертається на реальність конфлікту онтологій, на зіткнення не стільки різних світорозумінь, скільки різних за своєю унікальністю способів організації та переживання спільного життя. Раціонально-дискурсивна активність, що її намагаються сповідувати як спільне підґрунтя міжкультурних взаємин у ситуації локальних конфліктів, криє в собі потенціал зіткнення різних світів, який дедалі частіше описується сьогодні в термінах критики європоцентризму, логоцентризму, критики масових цінностей західної цивілізації взагалі. Намагання впровадити, навіть із найщирішими намірами, найкращу, але екзистенційно спільну основу відкриває шлях для виправданого політики тотального насильства на культурному

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

внутрішню політику. Тому-то газети і журнали контрольованого англійцями газетного концерну Голлінгера і Мердока завжди у перших лавах, якщо йдеться про гучний «скандал» проти Клінтона чи його людей.

Перелік стратегічних зіткнень адміністрації Клінтона з геополітичними інтересами Лондона за минулі роки дуже значний:

– Уряд Клінтона хотів покласти край криваво-му хаосу в Північній Ірландії. Велика Британія відповіла лютою обструкцією. «IRA», в яку проникли британські секретні служби і яка контролюється ними, інспірувала терористичні акти, щоб зупинити процес примирення в Північній Ірландії.

– Уряд Клінтона вже з початку виборчої кампанії 1992 р. прагнув до справедливого миру на Балканах. Англо-французька «сердечна згода» за допомогою генерального секретаря ООН Бутроса Галі знову і знову саботувала американські зусилля для встановлення миру. Міністр торгівлі США і близька довірена особа Клінтона Рон Браун загинули в дивній авіакатастрофі в колишній Югославії.

– Адміністрація Клінтона прагне до миру на Близькому Сході. Сирійський диктатор Гафез Асад, тісно пов'язаний з Парижем і Лондоном, саботує процес встановлення миру. Керовані з Нью-Йорка і Лондона єврейські терористичні групи убили прем'єр-міністра Іцхака Рабина, що поряд із «ісламистськими» терористичними акціями уможливило обрання уряду Нетаньягу-Шарона.

– Уряд Клінтона прагне до конструктивного співробітництва з Китаєм і підтримує мирне рішення проблем між Пекіном і Тайванем. Британська стратегія націлена на дестабілізацію Китаю аж до розпаду Китаю і створення «буферних держав» у Тибеті й у Синьцзяні.

– Уряд Клінтона хотів би разом із Німеччиною встановити конструктивні політичні й економічні стосунки з Росією, які дійсно заслуговували б цієї назви. Прихована британська і французька обструкція та саботаж з боку «апарату Буша» усередині США – «Міжнародний республіканський інститут» (MPI) – звели нанівець усі позитивні передумови.

– Уряд Клінтона не брав участі в інспірованій

(етнонаціональному) ґрунті. Разом із занепадом доби тоталітаризму та нищенням можливостей його воскресіння світ опиняється у просторі напруженої відмінності, про яку має попереджувати метод толерантності, як і про непотрібність добрих намірів єднання.

Але все це зовсім не свідчить про якусь принципову неможливість співіснування різних культурних світів. Метод толерантності полягає якраз у тому, щоб утримуватися від звичних пошуків спільної екзистенційно-культурної основи й використовувати її уявний образ для легітимації політичних (геополітичних) рішень. Підхід до вирішення конфліктів культур, повторимо, вимагає вироблення нетрадиційних уявлень. Якщо класична ідея подолання конфліктів ґрунтувалася на понятті толерантності як свідомо контрольованої поступки, в тому числі й під загрозою силового тиску та примусу, то ситуація локального конфлікту вимагає розрізнення власне формально-політичних відносин, з одного боку, та культурно-політичних взаємин – з другого.

Це розрізнення варто враховувати в політиці та політичних діях. Немає сенсу вживати якісь санкції

щодо культури, тобто бажання людей жити у власних соціокультурних формах життя. *Силова загроза культурі обертається в наш час боротьбою людей до останнього.* Політична свідомість, яка не відмовилася від традиційних поглядів, дуже часто кваліфікує волю до власної культури як варварство або навіть бандитизм. Навпаки, регулятивний ідеал методу толерантності вимагає говорити «так» кожній культурі, будь-якому культурному світу життя, їхнім бажанням бути, самоутверджуватися та говорити рішуче «ні» політикам, що спекулюють на природному імунітеті кожної культури.

ПОНЯТТЯ КУЛЬТУРПОЛІТИКИ

Посткомуністичні локальні конфлікти набувають різного виразу та загострення, а також різного ступеня осмислення таких конфліктів. Проте сучасне осягнення таких конфліктів навряд чи можливе поза розумінням їхнього культурно-політичного складника.

На противагу звичному розумінню політики у царині культури як зовнішніх зусиль державної адміністрації на підтримку міністерств, відомств і закладів культури (життя офіційної та «високої» культу-

71

ЄВГЕН
БИСТРИЦЬКИЙ
КОНФЛІКТ
КУЛЬТУР
І ФІЛОСОФІЯ
ТОЛЕРАНТНОСТІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

англійцями кампанії «за права людини» для дестабілізації Нігерії та Судану.

– Уряд Клінтона почав рішучі заходи проти міжнародної торгівлі наркотиками і, що ще важливіше, проти відмивання наркогрошей, що викликало серйозне занепокоєння в Лондоні й у контрольованих англійцями «офшорних» фінансових зонах.

Це тільки деякі з важливих подій довгого списку, які можна було б продовжувати і далі. Але цей перелік повинен ясно показати, чому потрібно говорити про глибоке стратегічне протиріччя між британським істеблшментом і нинішнім керівництвом США. Випадкові висловлювання американських чи англійських дипломатів, у яких проглядають суперечності, нічого не змінюють у цьому реально існуючому стратегічному протистоянні. І в контексті цього стратегічного протистояння потрібно розглядати хвилю терористичних актів у США чи спрямованих проти американських установ за кордоном.

ВІДКІЛЯ З'ЯВИВСЯ ТЕРОРИЗМ 90-Х РОКІВ

Концепція тероризму як стратегічної зброї у прихованій війні між державами не нова. Історія знає багато прикладів тероризму, який був керований державами, як інструменту прихованої боротьби між ними. У XIX столітті особливо відзначився у цьому лорд Палмерстон, міністр закордонних справ і прем'єр-міністр Великої Британії, який використовував міжнародну «революційну» мережу, що групувалася навколо «молодої Європи» Джузеппе Мацціні, а також операції Давида Уркварта на Балканах і на Кавказі для дестабілізації великих держав континентальної Європи, причому тут важливу роль відігравали терористичні акти, зокрема, у Росії.

Нову якість і значення тероризм і застосовувані ним методи нерегулярного ведення війни набувають під час холодної війни. Те, що ми сьогодні називаємо сучасним тероризмом, виникло в епоху «взаємно гарантованого ядерного знищення» у період від 1949 до 1989 р. Приховане ведення війни, включно з використанням терористичних форм боротьби, між наддержавами в очіку-

ри – від самодіяльних колективів народної творчости й до культивування класичного мистецтва музики, театру, спілок митців і т.ін.) сьогодні сенс говорити про специфічне зрощення культури та політики. У цьому сенсі ми будемо використовувати поняття *культурполітики*.

Посткомуністична влада швидко розпізнала універсальну значущість та практичну вигоду культурполітики, коли на самому своєму початку звернулася до етнонаціональних форм життя й національних ідей (російської та української) як фактично єдиної основи власної легітимації. Починаючи від Єльцина на танку під російським трикольором і закінчуючи повною риторичною єдністю із гаслами Руху часів перебудови його вчорашнього противника й першого Президента України, саме культурно-політичні дії вони усвідомлювали як єдино можливий шлях до самолегітимації.

Інакше й не могло бути, і в цьому якраз криється розгадка капітальної трансформації образу культури в напрямі усвідомлення культури як життєвого світу. Очевидно, що в умовах свідомого зречення старої ідеології і новій політичній еліті, і народові

було конче потрібно відшукати систему інших, бажано непорушних, традиційних цінностей. Без цього просто неможливе осмислене та по-людськи значуще життя. Саме як така основа й актуалізується геополітично акцентований образ культури.

Поза розумінням культури як чинника культурно-політичного, тобто поза визнанням культури як однієї з вирішальних умов та засад легітимації посткомуністичної влади, а отже її суверенізації в міжнародних справах, навряд чи вдасться правильно з'ясувати конфлікт культурного роз'єднання та відносини подальшого налагодження повноцінного міждержавного діалогу України та Росії.

Більш того, територіально-політичне розщеплення совецької квазіімперії дозволяє також говорити про *геокультурні* – в сенсі геополітичного впливу – наслідки: від колишнього Совецького Союзу відколюються материки самостійної культурполітики. Злам геокультурних світів дає можливість зазирнути в безодню тектонічних рухів культурного життя, спрямувати промінь світла в цю, скажемо так, діонісійську темряву, яку оспівують романтики-націоналісти.

ванні звичайної чи навіть атомної війни було до кінця 1989 р. основою військово-політичних стратегій як НАТО, так і Варшавського пакту. У рамках патової ситуації атомних і неатомних військових потенціалів нерегулярне ведення війни набуло стратегічного пріоритету, оскільки воно було прихованим, непрямим, гнучким і не занадто дорогим.

Совецьке керівництво підтримувало – потай і непрямо – практично всі терористичні угруповання на міжнародній арені і насамперед у Західній Європі й у країнах третього світу. Так можна було без побоювання ескалації дестабілізувати і послабити країни НАТО. При цьому справа часто доходила до дивної ситуації, коли чимало терористичних груп підтримувалися і керувалися як комуністичними, так і західними секретними службами. Це рідше робилося безпосередньо Совецьким Союзом, а, головним чином, непрямо службами країн-сателітів Варшавського пакту чи «державами третього світу».

Насамперед Сирія при диктаторі Гафезі Асаді стала справжньою «розрахунковою палатою» для міжнародного тероризму в поєднанні з торгівлею

наркотиками і зброєю. При цьому однакову роль грали і грають совецький, французький, англо-американський та ізраїльський впливи. Спонсоровані Сирією терористи несуть відповідальність за один із найкривавіших терористичних злочинів: спричинену вибухом бомби катастрофу літака Панам 103 над Локкербі в грудні 1988 р. Якщо мірою Сирія була втягнута в міжнародний тероризм з'ясувалося, як це не парадоксально, під час війни у Перській затоці в 1991 р. Узагалі, під час війни в затоці очікувалася драматична ескалація міжнародного тероризму, але постала певна суперечність. Хоча у 80-і роки англо-американські спецслужби офіційно оголосили Сирію «державним спонсором» тероризму, Сирія стала членом коаліції у війні в затоці. Сирійські секретні служби використовували свій контроль над численними терористичними організаціями для паралізації терористичних операцій під час війни в затоці. Дивний спокій на терористичному фронті під час війни в затоці показав, як глибоко і безпосередньо Сирія й інші воєнні «союзники» по війні в затоці контролюють міжнародний тероризм.

КУЛЬТУРНО-ПОЛІТИЧНА НАВАНТАЖЕНІСТЬ ІСТОРІЇ ТА ГЕОКУЛЬТУРНІ УПЕРЕДЖЕННЯ

Проблема легітимації посткомуністичної влади – це лише зворотний бік особливо важливої проблеми власної ідентичності для великої частини населення колишнього ССРСР, яке опинилося в нових державних утвореннях та умовах життя. Обидві проблеми відображають процеси, що збігаються між собою. В одному випадку влада шукає підстав для визнання суспільної значущості власних дій, у другому – люди намагаються віднайти суспільний, колективний сенс персональної життєдіяльності. В обох випадках саме етнонаціональні форми життя, культурні (колективні) традиції набувають виправдувального, такого, що узаконює, значення. Культурно-історична свідомість, відтак і писана академічна історія, набувають некритичної субстанційності або культурного фундаменталізму.

На хвилі чудесних успіхів усамостійнення, в тому числі й у Росії, з культурно-політичного зламу світів матеріалізуються в тілесних оболонках «обивателів» та «політиків», інтелігенції та «пролетаріату», сказати б, самодіяльні носії самої основи легітимації та

ідентичності нових національних державоутворень. Їх легко впізнати за їхньою риторикою та політичною поведінкою: вони місіонери колективної (родової) ідентичності та беззастережливі борці за неї до кінця. Вони віщують від імені самої основи колективно-національного життя, залишаючись при цьому моралізаторами та цілком безпелаяційними в тому, що стосується культурної ідентичності, тобто є фундаменталістами.

Саме їхніми стараннями культурна історія змінює свої значення, інколи на прямо протилежні. Головне завдання їхніх зусиль – відтворити власну історію, якщо завгодно, привласнити її *вольовим зусиллям*, створити «нашу» історичну нарацію. Історія привласнюється та засвоюється на інших засадах, аніж просто науково-раціональне пізнання фактів. Виникає культурно-політична навантаженість історичних інтерпретацій, коли стає зрозумілою відносність будь-якого факту культурної історії. Ті самі факти немовби спільного існування набувають протилежних, інколи цілком протилежних, історичних тлумачень.

Культурно-політична навантаженість історичних

73

ЄВГЕН
БИСТРИЦЬКИЙ
КОНФЛІКТ
КУЛЬТУР
І ФІЛОСОФІЯ
ТОЛЕРАНТНОСТІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Незважаючи на передбачувані докази здійснення сирійськими службами вибуху Панам 103, уряди Тетчер і Буша оголосили в 1990 р., що відповідальність за вибух несе Лівія. Як винагороду за сирійську участь у війні в затоці ця неправда голоситись ще і сьогодні. Крім того, Гафез Асад володіє достатнім компрометуючим матеріалом, який свідчить про участь британських, французьких, ізраїльських і американських спецслужб у терористичних операціях. Хоча Сирія грала і відіграє неприховану ключову роль у міжнародному тероризмі, вона є не «ісламістсько-фундаменталістською» державою, а світською арабською поліцейською державою, диктаторськи керованою Асадом. Це повинно було б змусити задуматися всіх тих, хто твердить, що сучасний тероризм є формою прояву «ісламського фундаменталізму». У пропагандистських воланнях Семюелала Гантінгтона чи Бернарда Льюїса «ісламістсько-фундаменталістський» тероризм є вістряма списа загального поняття «ісламського фундаменталізму», скерованого на «цивілізацію Заходу». Уявні «центри здійснення» «ісламістсько-фундаменталістського» терориз-

му були швидко розкриті в Ірані, у Судані й у Лівії. В Ірані триває жорстока боротьба за владу, і супротивники режиму зазнають лютих переслідувань також і за кордоном, але широко розповсюджене у світі твердження, буцім Тегеран є «світовим центром» «ісламістсько-фундаменталістського» тероризму, позбавлені будь-яких підстав. Те ж саме можна сказати і про твердження, наче керівництво Судану відіграє провідну роль у діяльності «ісламістського» тероризму.

Теза про те, що тероризм 90-х років є головним чином «соціологічним феноменом», який виріс із «ісламістського фундаменталізму», служить зручним засобом затушовування справжніх коренів нинішнього тероризму. Ці корені лежать в афганській війні. У 80-і роки війна в Афганістані була найяскравішим прикладом нерегулярної сурогатної війни між НАТО і Совецьким Союзом. Мені й сьогодні незрозуміле совєцьке рішення про окупацію Афганістану, і я вважаю, що опір окупації був безсумнівно законним. Проте, американське і британське керівництво вбачали в афганській війні важіль для дестабілізації Совецького Союзу в його

інтерпретацій є необхідною умовою легітимації нової влади та життєвого (екзистенційного) самоутвердження національної спільноти. Хоча й існує невгамовне бажання доводити об'єктивність – можливу універсальність «для всіх» – розуміння історичних фактів, мені здається, з культурно-політичного погляду, з погляду представників різних культурних ідентичностей, немає й не може існувати якоїсь «третьої», універсальної, абсолютної позиції. Яким же чином у цих умовах можна поділити колишній «спільний» підкомуністичний культурний світ? Як взагалі діляться між собою різні культурні світи?

У політичному, геокультурному сенсі розпад СРСР переживається воєвидь несиметрично. Правонаступництво сучасної Росії щодо його політичної спадщини дає формальний привід говорити про переживання цього процесу в термінах *відщеплення* від російського світу самостійних, незалежних культурних світів та немовби їхньої *втрати*. Те саме відбувається й з погляду культурного самовизначення нової Росії та її громадян: неминучі апеляції до традиційної (докомуністичної) ідентичності повсюдно нашттовхуються на пам'ять імперської єдності на-

родів. Інакше кажучи, для Росії – для істеблішменту, так само й для населення – процес усталення нового політичного режиму набуває інколи драматичної суперечливості.

Адже вся можлива легітимація на засадах відбудови «власної» культурно-історичної традиції (візьмемо хоч би приклади державного прапора та герба) неминуче опиняється замкненою в межах нарацій історично спільного культурного світу Росії та СРСР. Якраз тому російська самостійність, політичне самоутвердження незалежної Росії не можуть не засновуватися на збереженні всіма можливими засобами цілісності того культурного світу (або його уявного образу), відновлення ціннісної безперервності якого надавало базовий сенс політичним діям російських демократів з дезінтеграції Союзу та відповідно легітимувало їхню посткомуністичну владу. Саме тому так по-різному Росія переживала відхід України та Білорусії з одного боку, та новонавернених за роки вже совєцької історії прибалтів – з другого. І вже зовсім вона не готова до того, щоб разом, скажімо, з Чечнею втратити останній оплот цілісності російського світу.

власному центральноазіатському терені радикальними ісламістськими силами. Тоді широко вживалося ключове поняття «м'якого підчерев'я» Совєцького Союзу на його ісламістських територіях у Середній Азії, де утворився значний потенціал нерегулярного ведення війни проти совєцького панування.

Моджаеди, створені та озброєні під британським і американським керівництвом у 80-і роки в Афганістані, між іншим, відомі під назвою «ісламістських афганців», утворюють тепер хребет для організації і втілення міжнародного тероризму. Ці афганці – приблизно 30 000 осіб – були завербовані в багатьох ісламських країнах, а також у США й Англії. Їхнє навчання й озброєння широко фінансувалися англо-американськими службами за рахунок наркогрошей.

Навіть «контрас» у Нікарагуа переважно фінансувалися наркобізнесом, причому ті ж літаки доставляли контрас зброю та устаткування зі США, а на зворотному шляху везли до США кокаїн. Політичну відповідальність і адміністративний контроль над цими брудними операціями, включаючи комп-

лекс «Іран-контрас», ніс тодішній віце-президент Джордж Буш, якому Роналд Рейган на початку 1981 р. передав верховний контроль над усіма секретними спеціальними операціями США. За Буша було засновано багато особливих організацій спецслужб із приватним статусом, які на жаргоні секретних служб США називалися «астероїдами».

Ці спецорганізації секретних служб займали провідне становище у величезних поставках зброї Іранові та Іракові під час восьмирічної війни між цими двома державами. При цьому між секретними службами зі сфери НАТО і зі сфери Варшавського пакту існувала просто неймовірна зіграність. У цьому бізнесі зі зброєю секретних служб як в Афганістані, так і в Нікарагуа, у гру були постійно включені наркоділки й операції з відмивання грошей. Тому не варто дивуватися, що секретні служби США купували в комуністичних Східній Німеччині, Польщі й Угорщині зброю та боєприпаси для «антикомуністичних» контрас.

Після того, як директор ЦРУ Білл Кейсі став практично непрацездатним, Джордж Буш зробив-

Суперечність у політичному самоствердженні новітньої Росії з культурно-політичної точки зору здається неминучою. Ліберально та демократично орієнтовані змушені шукати легітимації, звертаючись до культурно-імперських традицій і цінностей. Політична риторика позначена формально-логічними утрудненнями: з одного боку, беріть собі стільки незалежності, скільки ви її здатні взяти, а з другого – мусите знати міру, якої ніхто не здатний раціонально досягнути та визначити.

Така сама двозначність у культурно-політичних орієнтаціях залишає (під умовним кутом зору «зсередини Росії») єдиний прийнятний шлях унеможливлення міжкультурних суперечок та зіткнень. Це установка на бачення культурзв'язків у єдиній перспективі єднання, збирання, можна сказати, посткомуністичної соборності. Подібна настанова може набувати різних ступенів виразу, починаючи від сповідування радикального принципу, за яким «всі слов'янські ріки зіллються в російське море», й закінчуючи послабленим побажанням культурного конкордату, тобто мріями про своєрідний культурно-політичний пакт щодо наявності історично

спільного культурного світу. Але всі ці та подібні пошуки спільного світу є й залишаються, в кращому разі, лише добрими намірами традиційно універсалістськи мислячих інтелектуалів, що несвідомо вимощують шлях до нового культурно-політичного насильства. Адже будь-яке намагання утвердити як політично правочинну ту чи іншу культурну однорідність у міжнаціональних відносинах неминуче обернеться примусовим зневаженням локальних форм життя. Саме тому на цьому шляху виникають істотні перешкоди – об'єктивні культурно-політичні упередження спільнот тих країн, що здобули незалежність, у тому числі України.

Якщо застосувати той самий аналіз до культурно-політичної ситуації в Україні, то висновки будуть прямо протилежні. Проблеми легітимності посткомуністичної влади в Україні вирішуються в контексті вольового *від'єднання* власної культурної традиції, власного культурного світу від інших культурно-політичних світів, передовсім Росії. В перші роки незалежності часто-густо в найактивнішій тоді частині політиків та публіки панувала риторика відторгнення російської культури, резюмуючись у гаслі «Геть від

75

ЄВГЕН
БИСТРИЦЬКИЙ
КОНФЛІКТ
КУЛЬТУРИ
І ФІЛОСОФІЯ
ТОЛЕРАНТНОСТІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ся необмеженим шефом діючої в усьому світі мережі «астероїдів», що працювала в найтіснішому співробітництві з британськими та ізраїльськими спецслужбами. Необхідно зрозуміти душевний стан «астероїдів», таких як, наприклад, старший лейтенант Олівер Норт і йому подібні: жорстокі, психічно неврівноважені циніки без яких-небудь моральних підвалин, вони, однак, підкорялися твердій дисципліні операцій секретних служб. Ніяка брехня їм не чужа, ніяка поведінка не вважається неприйнятною. Група «астероїдів» часто не могла бути упевненою, на кого, власне, вона працює; часто їм це було байдуже. Із цього середовища британських секретних служб і англо-американських «астероїдів» вербувалися неформальні «старші офіцери» терористів 90-х років.

Війна в Афганістані, яка триває і сьогодні, після виводу совєцьких військ, має для міжнародного тероризму величезне значення. Після закінчення совєцьких воєнних дій в Афганістані моджахеда залишилися безробітними, а на батьківщині, де їх вербували, їх здебільшого не вітали з розкритими обіймами. Афганці зайнялися міжнародною торг-

івлею наркотиками і зброєю, інші організували злочинні акції. Зараз ці афганці є резервуаром, відкідля можна в будь-який момент черпати добре організованих терористичних солдатів. Афганці творять зараз ядро так званого «ісламістського тероризму» в арабських країнах, у Європі й у США.

Наша головна теза полягає в тому, що ключ від тероризму 90-х років знаходиться в Лондоні. Безперечно, тепер Лондон є координаційним центром нового номінально «ісламістського» терористичного інтернаціоналу. Тут концентруються організаторські, пропагандистські та логістичні керівні центри практично всіх «ісламістсько-фундаменталістських» угруповань. Це стосується і палестинського «Гамасу», і алжирської «ГІА», і аналогічних угруповань у Єгипті, Саудівській Аравії, Пакистані та інших арабських чи ісламських країнах. Цей факт добре відомий і арабським правителям, котрі останнім часом дедалі наполегливіше і голосніше протестують проти цього. Встановлено також, що майже усі провідні західні засоби масової інформації повідомляють про те, що існують афганці, котрі упродовж останніх трьох років здійснили

Москви!» Геополітичний вектор відштовхування був спрямований «від Росії», а там, куди він був націлений, залишалось небагато Сходу. В цій світоглядній перспективі будь-яка розмова про пошуки спільного культурного, а поза тим – політично єдиного світу однозначно відкидається, залишається наполягання на максимальній інакшості й чужорідності.

Найсерйознішим у відносинах наших країн є те, що суверенізація на культурно-політичних засадах виходить за вузькі рамки міжнародного відокремлення й набуває міжнародного геополітичного значення. Факт політичного роз'єднання двох найближчих слов'янських культур потенційно приховує в собі набагато радикальніший сенс зламу геополітично різних світів та їхніх можливих конфліктів. Якщо сьогоднішній геополітичний дискурс зосереджений на конкретній проблемі розширення НАТО на схід, а отже, на конкретних сюжетах поведінки України у складній мережі взаємовідносин між Заходом і Росією, це ще не означає, що лише тактичні питання завершують сферу дії культурполітики. Вже сьогодні принцип культурно-політичної легітиматії влади розглядається впливовими діючими політиками в гло-

бальній перспективі зламу світів. Йдеться про відродження в політичному дискурсі Росії та України ідеології євразійської ідентичності, євразійського світогляду й такого ж таки державного самоусвідомлення.

Залишивши осторонь розмову про особливі форми політичної експлуатації останніх, підкреслимо лише головне: те, що їх політичне використання – це глобалістське продовження культурно-політичної легітиматії влади в посткомуністичних умовах.

Спрощено глобалізація культурполітики стає зрозумілою, якщо поставити запитання: як можливо спромогтися на якісь подальші, радикальні зміни так чи інакше укорінених у політичних режимах посткомуністичних країн? Теоретично це вимагало б нового ступеня легітиматії, надто в умовах економічних негараздів та кризи. Політична легітиматія ґрунтується на зверненні до позаполітичних масових цінностей, тобто до національних, культурних ідей та значень. Новий крок у самолегітиматії влади вимагав би ідеологічного опертя на універсальніше уявлення про самоцінність «нашої» культурної ідентичності.

Вже наявне протиставлення, насамперед – «Заходу», «Америці» й т. ін., є неминучим наслідком по-

дуже серйозні терористичні акції «ісламістських» терористичних груп.

Для нашого викладу тут важливе не детальне дослідження терористичних «піхотинців» та їхніх «сержантів», а відповідь на запитання, які політичні інтереси і з якою політичною цільовою настановою переслідує в даний час блукаючий «псевдорелігійно-фундаменталістський», «етнічний» чи «наркотерористичний» потенціал терористів? Ларуш пише з цього приводу: «Як звір, терорист залежить від властивої йому «екосистеми». Кожен, хто знається на таємних операціях, знає як відшукати терористів у їхній особливій «екосистемі». При цьому найголовніше тут – сконцентруватися на цьому запитанні, визначити місце, відкіля терорист, як «зародок», з'явився, а зовсім не «політично правильно» судити про те, щоб обмежитися лише вистежуванням «зародка».

Ми сподіваємося, що окреслили стратегічні рамки для відповіді на це запитання.

МІХЕЛЬ ЛІБІГ
СТРАТЕГІЧНИЙ
КОНТЕКСТ
СУЧАСНОГО
ІРРЕГУЛЯРНОГО
ВЕДЕННЯ ВОЄН

треби в універсалізованій системі легітимуючих цінностей, аніж та, на яку спиралася перша посткомуністична влада. Таке протиставлення – не лише рефлекс на зовнішній політично-силовий тиск. Конфлікти культур внутрішньо пов'язані з вирішенням власних ускладнень тими чи іншими політичними режимами. Протиставлення Заходу – це зовнішньополітичний парафраз внутрішньої нагальної потреби в новому ступені культурно-політичної легітимації посткомуністичної влади. Виникає потреба не в обмеженій традиційними рамками російській ідеї, а в легітимації глобальної євразійської ідеології як її екстенсивного продовження. Розмови про євразійську ідентичність та ґрунтовні російські цінності, життєво-смысловими кордонами яких пролягає вододіл між протестантською та католицькою, індивідуалістичною Європою, з одного боку, та общинною Росією – з другого, є в цьому сенсі закономірною асиміляцією виробленого білоемігрантами євразійства в мові сучасних політиків.

Для відносин України й Росії подібна глобалізація проблеми культурної ідентичності тягне за собою ще мало відчутні наслідки.

Досить лише розпочати пошуки в цьому напрямі, як миттєво вишикується струнка система бездоганно доведених історичних знань та історичної пам'яті, що обґрунтує наявність історичної підривної діяльності з того чи іншого боку в межах спільного культурного існування

Глобалізація культурполітики, тобто зрощення культури та влади, політики та культури, може окреслити новий геокультурний злам і нову систему конфліктів культур, подолати які, можливо, ми вже будемо не в змозі.

Політично незалежна Україна стоїть і падає разом із визнанням або запереченням назавжди відокремленого власного культурного материка. Злам культур Росії та України в цьому сенсі повинен сприйматися й тлумачитися, як необхідна культурно-політична умова незалежності. Це методологічна установка на абсолютну різницю наших культурних світів, незважаючи на всю реальну історичну та актуальну наближеність їхнього співіснування.

На основі наведеної вище методології толеран-

77

ЕВГЕН
БИСТРИЦЬКИЙ
КОНФЛІКТ
КУЛЬТУР
І ФІЛОСОФІЯ
ТОЛЕРАНТНОСТІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ćrí áîädł'đ
жан бодріяр

© J.Baudrillard, 1982

в тіні повчазної
більшості,
чи кінець
соціального

тності варто окреслити найперспективніший, з нашої точки зору, шлях наших національних і геополітичних взаємин. Це шлях визнання зламу української та російської культур, їхньої максимальної незалежності, скажемо так, *завжди наявної абсолютної різниці культурних світів* у перспективі цивілізованої взаємодії, взаємного співробітництва. Це шлях достатньо раціональної, відкритої для всіх інших культурних спілкувань комунікації, що може розглядатися як певна перспектива геокультурної демократії. Формулювання цієї гранично загостреної позиції в розумінні та переживанні культурполітичних відносин України й Росії (так само як і інших посткомуністичних країн) водночас містить надію на віднайдення позитивних рішень і для політиків, і для інтелектуалів, діячів культури обох країн.

Це, звичайно, аж ніяк не мусить означати заклик до упереджених взаємозіткнень, як схильні подавати власну самостійність фундаменталісти від культури. Це означає лише регулятивний ідеал повної відмови від претензій на будь-яку універсалістську культурполітику, в тому числі – від тверджень тієї чи іншої сторони про історичну спільність, загальні культурні

цінності, етнічну єдність тощо. Лише в перспективі вихідного прийняття погляду про абсолютну різницю культурних світів вгамуються охочі панувати від імені загальних культурних цінностей та досягнень, ті, хто розуміє культуру не як мету, а лише як засіб власного політичного утвердження та боротьби. Методологія толерантності означає лише регулятивний ідеал визнання іншого як культурно також абсолютно рівноправного, такої самої цінної одиниці сучасного світу, за невизнанням автономності якої – тінь найстрашнішого конфлікту: нищівної війни світів.

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

МОВЧАЗНА БІЛЬШІСТЬ

Політичне як таке, політичне виключно політичного спрямування гасне спочатку у системі репрезентації, і остаточно – у рамках сучасної неофігуративності. Остання передбачає все те ж знаковість, яка виростає сама із себе, але знаки тепер вже нічого не означають: у «дійсності», реальній соціальній субстанції, їм більше ніщо не «відповідає». Що може виражатися у політичному, чим може забезпечуватися ефективна робота його знаків, якщо соціального референта сьогодні немає навіть у таких класичних категорій, як «народ», «клас», «пролетаріат», «об'єктивні умови»? Зникає соціальне означуване – розсіюється і залежне від нього значущє.

Єдиний референт, що залишився – референт «мовчазної більшості». Це темне буття, ця текуча субстанція, яка існує не як соціальне, а як статистичне, і виявити яку можна тільки завдяки зондуванню, обумовлює всі функціонуючі сьогодні системи. Сферою її проявів є сфера симуляції у просторі соціального чи, точніше, у просторі, де соціального уже немає.

Але мовчазна більшість (якою є маси) є уявним референтом. Це не означає, що вона існує. Це озна-

чає, що вона не може мати жодної репрезентації. Маси не є референтом, оскільки ніяк не виражають себе. Вони не виражають себе – їх зондують. Вони не рефлектують – їх тестують. Політичний референт поступився перед референдумом (організатором постійного, безперервного референдуму стали засоби масової інформації). Однак зондування, тести, референдум, засоби масової інформації працюють як механізми, які діють уже в сфері симуляції, а не репрезентації. Та й зорієнтовані вони вже не на референта, а на модель. З механізмами класичної соціально-сти (до яких і далі відносяться вибори, інституції, інстанції репрезентації, а також придушення) справи малися зовсім по-іншому: там все ще актуальною була діалектична структура, що підтримувала ставки політики та різні протиріччя, там все ще актуальним був соціальний сенс, який коливався від одного полюса до іншого.

Механізм симуляції не має цієї структури. Наприклад, пара зондаж/мовчазна більшість не має ні протилежних, ні взагалі яких-небудь виділених елементів; а отже, немає і ріки соціального: його зникнення є результатом змішування полюсів у русі тотальної сигналності (точнісінько так само справа мається і на

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

рівні ДНК та генетичного коду – з молекулярною командою та субстанцією, на яку вона спрямована). Саме таким чином – за схемою знищення полюсів та круговороту моделей – і розгортається симуляція (це матриця кожного імпульсивного процесу).

Бомбардовані розрахованими на зворотну реакцію сигналами, закидувані посланнями, атаковані тестовими випробуваннями, маси стали тепер тільки непрозорим, непроникним витвором, що нагадує ті скупчення зоряного газу, які вивчаються за допомогою аналізу їхнього світлового спектру – дані статистики та результати зондування відіграють тут ту ж роль, що і спектр випромінювання. І йдеться тепер не про вираження чи висловлення чогось, а тільки про симуляцію соціального, яке вже нічого не виражає саме і саме є невиразимим. Такою є природа мовчання мас. Але таким чином воно є парадоксальним – це не мовчання, яке не говорить, це мовчання, яке *забороняє, щоб про нього говорили від його імени*. А отже, це зовсім не форма відстороненості, а досконала зброя.

У мовчазної більшості не буває представників – репрезентація спокутує своє попереднє панування. Маси вже не є інстанцією, на яку можна було б поси-

латися, як колись на клас чи народ. Огорнуті своїм мовчанням, вони більше не є *суб'єктом* (перш за все, не є суб'єктом історії) а, отже, не можуть ввійти у сферу артикульованої мови, у сферу вираження, не можуть проходити «стадію (політичного) дзеркала» та цикл уявлених ідентифікацій. Звідси і головна особливість: не будучи суб'єктом, *вони вже не можуть бути відстороненими від самих себе* – ні у власній мові (її у них немає), ні у якій-небудь іншій мові, яка могла б претендувати на те, щоб нею стати. Але тоді революційні очікування марні. Бо вони завжди базувалися на вірі у здатність мас, як і класу пролетарів, заперечувати самих себе як таких. Однак маса – це поле поглинання та імплузії, а не негативності та вибуху.

Маса уникає схем звільнення, революції, історичності – так вона захищається, справляється зі своїм Я. Вона функціонує за принципом симуляції та псевдореферента, що має передбачати існування політичного класу-фантома і виключає яку б то не було «владу» маси над самою собою – водночас маса є й смертю, закінченням політичного процесу, який міг би її контролювати. Вона втрачає як політичну волю, так і політичну репрезентацію.

Метою цієї лекції аж ніяк не є дати якісь рекомендації з приводу ухвалення політичних рішень чи щось подібне. Зробити так було б, з мого боку, нескромним і нечемним тут, у чужій країні.

Радше я хотів би поставити перед вами запитання, що передує будь-якій конкретній політиці. Що означає той факт, очевидний для кожного, хто замислюється над історією та повсякденним життям, що людина є людиною політичною. До цього грандіозного запитання, яке торкається проблем права, соціології, історії, я хотів би підійти з того боку, який найбільше бентежить: з державою приходить і певне насильство, яке має характеристики легітимності. Що означає – і не тільки для нашого людського життя, а й для нашої моральної рефлексії – цей дивний факт: політичне існування людини оберігається й формується насильством, насильством державним, яке має ознаки насильства легітимного.

Уточнімо спочатку нашу відправну точку: який рівень мінімального насильства обов'язково інститується державою? У своїй найелементарнішій і водночас найнезвіднішій (irreductible) формі насильство держави – це насильство карного характеру. Держа-

ва карає; в кінцевому підсумку, це вона володіє монополією психічного примусу; вона відбирає в індивіда право самим вершити правосуддя; вона збрала до купи й привласнила все те розпорошене насильство, яке дісталось їй у спадок від первісної боротьби людини з людиною; індивід може звернутися до держави зі скаргою на будь-яке насильство, але держава – це остання інстанція, на яку поскаржитися вже нема кому. Підступивши до державного насильства з його карального, карного боку, ми підійшли прямо до центральної проблеми; бо численні функції держави, її влада проголошувати закони, її влада вирішувати й виконувати, її адміністративна функція або її функція освітня – всі ці її функції, в остаточному підсумку, санкціонуються її спроможністю вдатися до насильства, якщо більш нічого не допомагає. Сказати, що держава – це влада (pouvoir) і що держава – це влада примусу, означає сказати одне й те саме.

Отже, я не говорю про державу лиху, про державу тоталітарну, я говорю просто про державу, про те, що робить державу державою, попри різні й навіть протилежні режими та форми управління. Всі ті вияви нелегітимного насильства, які держава може додавати до насильства легітимного, не повинні усклад-

Довший час вважалося, що влада мала б вітати апатію мас. У влади склалось переконання, що чим пасивнішими є маси, тим ефективніше можна ними керувати. Виходячи з цього вона й діяла у період, коли механізми влади були централізовані та бюрократизовані. Однак сьогодні наслідки цієї стратегії обертаються проти самої влади: байдужість мас, яку вона активно підтримувала, віщує її крах. Звідси і радикальна трансформація її стратегічних установок: замість заохочення пасивності – підштовхування до участі у самоврядуванні, замість схвалювання мовчання – заклики до висловлювання. Та час минув. «Маса» стала «критичною», еволюція соціального змінилася на його інволюцію [згортання – пер.] у полі інертності [1].

Від мас постійно вимагають, щоб вони подали свій голос, їм нав'язують соціальність виборчих кампаній, профспілкових акцій, сексуальних стосунків, контролю за керівництвом, святкування, вільного висловлення думки тощо. Привид повинен заговорити і назвати своє ім'я. Мовчання мас, безмовність мовчазної більшості – ось справжня проблема сучасності.

На те, щоб утримати масу у стані керованої емуляції та захиститися від інерції її неконтрольова-

ної стривоженості, затрачується маса зусиль. Воля і репрезентація щодо маси вже не ефективні, але на неї діють пресингом діагностики, чистої проникливості. Вона попадає у безмежне море інформації та статистики: потрібно вловити її самопочуття, вияснити позицію, заставити пророкати якість пророцтва. З нею активно заграють, нею піклуються, на неї впливають. І вона відгукується: «Французький народ вважає... Більша частина німців засуджує... Вся Англія нечувано тишиться з нагоди народження принца...» тощо. Її пророцтва видаються результатом її пророчого дару та всезнання, але в них абсолютно нічого не відображається.

Звідси це бомбардування маси знаками, на які їй слід відповідати неначе луні. (...) Звільнювана «енергія» маси мала б бути спрямованою на побудову «соціального».

Однак результат виходить зворотнім. Розгортання інформаційності та засобів захисту, в яких би формах воно не здійснювалося, веде до того, що соціальне не посилюється, а, навпаки, тратить свою визначеність та гине.

Прийнято вважати, що, насичуючи маси інформацією, їх структурують, що з допомогою інформації та

новати проблему. Нам досить того, що держава, яка має репутацію найсправедливішої, найдемократичнішої, найліберальнішої, розкривається як синтез легітимності й насильства, тобто як моральної сили, спроможної вимагати, й фізичної сили, спроможної примушувати.

І Чому це поєднання права й сили в державі утворює проблему? Воно б не було проблемою, якби життя в державі могло повністю виражати, інтегрально реалізувати, радикально вичерпувати всі вимоги морального сумління (*conscience morale*); ми були б задоволені, якби політика могла бути в наших очах реалізацією (*accomplissement*) моралі; та хіба життя в державі може погамувати всю спрагу досконалості? У нас були б підстави так думати, якби ми поділяли певні аспекти політичної рефлексії греків, котрі уявляли собі «поліс», його довершеність і самодостатність, метою поведінки індивідів; у таких випадках здається, що вся мораль резюмується в реалізації історичної спільноти, заможної, сильною і вільною своєю колективною волею. Але, до речі, ті ж таки філософи, які зробили з Греції вершину морального життя,

відмовлялися об'єднувати «споглядальний» ідеал мудреця з «практичним» ідеалом державного мужа, політика, управителя навіть якогось одного дому чи однієї області; таким чином, їхня мораль розколювалася надвоє, й виникала неподоланна трудність у спробах сполучити між собою дві моделі досконалості й щастя, модель філософську й модель політичну, як це ми бачимо в Платона, в Аристотеля та в стоїків. Нам можуть заперечити, що «споглядальний» ідеал не є нашим, і що християнство першим покінчило з розрізненням між спогляданням і діяльністю, запропонувавши «практичний» ідеал любови до ближнього й об'єднавши під знаком «практики» всю мораль.

Але християнство віднайшло інший спосіб і навіть посилило суперечність, яку греки, особистості переважно політичні, не могли подолати. Бо християнство ввело одну вимогу, яка, радикалізуювши моральну проблему, перетворила проблему політичну на загадку. Цією радикальною вимогою є, як ми знаємо, та інтерпретація любови до ближнього, яку дав Ісус у Своїй Нагірній Проповіді. В тому вигляді, в якому ми її знаємо, ця наука пропонує цілком жертвну форму любови: «Не чиніть опору людині лихий»; «моліться за ваших гонителів» тощо.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

послань звільнюється схована в них соціальна енергія (сьогодні рівень соціалізації вимірюється не стільки рівнем розвитку інституційних зв'язків, скільки кількістю циркулюючої інформації та тим, який її процент поширюється через телебачення, радіо, газети тощо). Насправді все якраз навпаки. Замість того, щоб трансформувати масу в енергію, інформація далі продукує масу. Замість того, щоб інформувати, тобто, відповідно до її призначення, надавати форми та структури, вона ще більше ослабляє – «поле соціальності» від її дії безперервно зменшується. Створювана нею інертна маса стає все більшою і є абсолютно невідконтрольною для класичних соціальних інституцій, а також абсолютно не сприймає змісту самої інформації. Раніше панувало соціальне – і його раціональна сила руйнувала символічні структури, сьогодні на перший план виходять *mass media* та інформація – і їх «іраціональний» шал руйнує вже соціальне. Бо саме завдяки їм ми маємо справу саме з нею – цією складеною з атомів, ядер та молекул масою. Такий результат двох століть посиленої соціалізації, який є її повним крахом.

Маса є масою тільки тому, що її соціальна енергія вже висякла. Це зона холоду, яка може поглинути та

нейтралізувати яку завгодно справжно активність. Вона подібна на ті практично непотрібні пристрої, які споживають більше, ніж виробляють, на ті вже виснажені родовища, які продовжують експлуатувати, зазначаючи при цьому великих збитків. (...)

Мовчання маси нагадує мовчання тварин, ба більше, воно нічим від нього не відрізняється. Немає сенсу як завгодно інтенсивно її допитувати (інтенсивний тиск, який на неї здійснюється, пресинг інформації, який вона мусить витримувати, подібні до випробувань, що випадають на долю піддослідних тварин у лабораторіях) – вона не скаже ні того, де для неї – на боці лівих чи правих – істина, ні того, на що вона – на визвольну революцію чи на придушення – зорієнтована. Маса обходиться і без істини, і без мотиву. Для неї це слова без сенсу. Вона взагалі не потребує ні свідомости, ні несвідомого.

Таке мовчання нестерпне. Воно є певним політичним рівнянням, яке анулює всі політичні рівняння. Всі намагаються у ньому розібратися, однак чинять із ним не як з мовчанням – вони завжди хочуть, щоб воно заговорило. Але сила інерції мас зондуванню не піддається: вона не піддається йому тому, що саме завдяки йому маси нейтралізують будь-яке зондую-

Така заповідь запроваджує ще радикальніший розкол, аніж протиставлення споглядання й дії: це вже сама «практика» виявляється розколотою в самій собі; бо політика, як така, не може мислитися в рамках цієї етики неопору та жертвості.

Ми знаходимо свідчення про це в знаменитому розділі тринадцятому «Послання до римлян», де святий Петро, звертаючись до християн столиці, що, безперечно, терпіли спокусу певного анархізму, вбраного в релігійні шати, радить їм коритися володарям, прислухаючись до веління власної совісті, а не тільки під тиском страху. Схоже на те, що цей текст є цікавішим як певне усвідомлення (*prise de conscience*), аніж як розв'язання певної суперечності, хоча саме під цим догматичним кутом зору його звичайно тлумачать. Святий Павло знав досконало, що вводячи образ володаря, а разом із ним владного авторитету, покарань, послуху, страху, він створював вимір життя, який не вичерпувався безпосередніми стосунками людини з людиною, що могли бути перетворені братерською любов'ю до ближнього, про яку він говорив перед тим; надзвичайно прикметним уявляється те, що, як підкреслив О.Кульман, політичні поради святого Павла вкладаються в контекст, де йшлося переважно про

ту любов, з якою люди мають ставитися одне до одного. Ця любов описувалася, наприклад, у Нагірній Проповіді, як любов, котра прощає, котра не чинить опору людям лихим і котра, в кінцевому підсумку, відновлює або навіть інститує наново цілковиту взаємність між окремими індивідами; «любіть одне одного взаємно, любов'ю ніжною і братською», – казав апостол.

І раптом, урвавши цей заклик до взаємної любови, Павло звеличує постать «володаря». А що робить «володар»? Він карає. Він карає того, хто чинить зло. Звідси й те насильство, про яке ми говорили напочатку; не деінде, як у каральній інстанції підсумовує святий Павло всі функції держави. Звичайно ж, це насильство обмежене. Це насильство, яке не легітимізує жодного вбивства; і, як ми побачимо далі, насильство, яке жодною мірою ані виправдовує, ані інституціоналізує війну між державами; це насильство усталене, оперте на правосуддя, яке святий Павло називає «добром». Все це так; і треба про це нагадати тим, хто вбачає в цьому тексті ганебне колінкування християнина перед будь-якою владою. Влада тут – це авторитет володар; це влада правосуддя і справедливості. Таким чином, «порядок», який вона створює і підтримує, не можна відокремлювати від право-

че дослідження. Це мовчання переводить політичне та соціальне у сферу гіперреальності, де вони зараз і перебувають. Бо якщо політичне пробує обмежити маси простором, де панує луна та соціальна симуляція (використовуючи інформацію та засоби інформування), то маси, зі свого боку, і виявляються таким простором луни та небаченої симуляції соціального. Тут ніколи не було жодної маніпуляції. У грі брали участь обидві сторони, вони були у рівних умовах, і ніхто сьогодні, очевидно, не може з певністю сказати, яка ж з них перемогла: симуляція, з якою навалилася на маси влада, чи симуляція у відповідь, якою маси відповіли владі, що почала від того розпадатися.

НІ СУБ'ЄКТ, НІ ОБ'ЄКТ

Маса є парадоксальною – вона водночас виступає і як об'єкт симуляції (оскільки існує тільки у точці, де збігаються всі хвили інформаційного впливу, які її описують), і її суб'єктом, який здатний на гіперсимуляцію: всі моделі вона видозмінює і знову урухомлює (це її гіперконформізм, характерна форма її гумору).

Маса парадоксальна – вона не є ні суб'єктом (суб'єктом-групою), ні об'єктом. Коли її пробуєш перетворити у суб'єкт, то виявляється, що вона не в стані бути

носієм автономної свідомості. Коли ж, навпаки, її пробують розглядати як матеріал, який можна було б обробляти, і задаються метою проаналізувати об'єктивні закони, якими вона неначе має керуватися, то стає зрозумілим, що ні обробці, ні розумінню у термінах елементів, відносин, структури та сукупностей вона не підлягає. Кожен вплив на масу, попадаючи у поле її притягання, починає рухатися по колу: він проходить стадії поглинання, відхилення та нового поглинання. Чим завершиться такий вплив абсолютно точно передбачити неможливо, але найімовірніше, що безперервне кружляння виснажить його і він згасне, повністю перекресливши плани тих, хто його задумав. До цієї дифузної, децентралізованої, бровнівської, складеної з молекулярних утворень, реальності не можна застосувати жодного аналізу: до нього не можна застосувати поняття об'єкта так само, як його не можна застосувати і до граничного стану матерії, який «аналізує» мікрофізика. Галузь «матерії» елементарних частин – це місце, де немає ні об'єкта, ні суб'єкта спостереження. Ні об'єкт пізнання, ні суб'єкт пізнання тут більше не існують.

Маса втілює собою такий самий – крайній і парадоксальний – стан соціального. Вона вже не об'єкти-

суддя і справедливості, а тим більше протиставляти його правосуддю і справедливості. Але якраз це усталене насильство, насильство правосуддя і справедливості, саме воно й створює проблему.

Бо, як здається, «влада» (autorité) не може походити від «любові». Адже навіть у своїй найпоміркованішій, найлегітимнішій формі правосуддя – це вже спосіб відповідати злом на зло. Покарання, за самою своєю суттю, здійснює перший розкол у етиці любові; воно нехтує прощення, воно чинить опір злу, воно інститує стосунки, не оперті на взаємність; одне слово, короткій дорозі, «безпосередності» любові воно протиставляє довгу дорогу «опосередкування», примусового виховання людського роду. «Володар» не є моїм «братом»; саме в цьому сенсі він є «владою»; саме в цьому ставленні також він потребує «послуху»; це, проте, зовсім не означає, що християнин готовий коритися кому завгодно; але ставлення громадянина до держави є асиметричним, не взаємним, це ставлення влади до підлеглого; навіть тоді, коли влада утворюється внаслідок вільних виборів, навіть тоді, коли вона цілком демократична й досконало легітимна, чого, либонь, не буває ніколи, від того моменту, як вона конституюється, вона стає у ставленні до мене

інстанцією, яка утримує монополію на покарання; цього досить, щоб держава ніколи не стала моїм братом й завжди вимагала від мене послуху.

Я вже казав, що осмислення цього парадоксу є важливішим, аніж його розв'язання у святого Павла. Справді, треба признатися, що святий Павло передав нам у спадщину радше проблему, ніж її розв'язання. Він задовольняється твердженням, що влада «від Бога» і що, таким чином, «вона існує для мого добра»; цього, безперечно, досить, щоб християнин корився владі цілком добровільно й свідомо, а не лише під страхом покарання, бо це було б мотивом, який цілком чужий християнській вірі; але зв'язок цієї «інституції» зі структурою спасіння лише голосливо проголошується й залишається для нас джерелом глибокої спантеличеності. Бо ця насильницька педагогіка, яка наповнює життям історію через послідовність у часі держав, вводить дисгармонійну ноту в педагогіку любові, свідчення, мучеництва. Святий Павло навіть не намагався висувати політичну авторитетність влади з етики любові; він знаходить цей приклад держави в інвентарі своїх суто людських надбань; він опирається на нього, коли стверджує своє право називатися римським громадянином; він знає,

83

ПОЛЬ РІКЕР
ДЕРЖАВА
Й НАСИЛЬСТВО

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ується (мовою політики це означає, що вона не може мати представництва) і гасить будь-яку активність, яка є активністю суб'єкта, що хоче її досягнути (у політичному сенсі це значить, що вона попереджує будь-які спроби виступити від її імені). Виразити її може тільки зондування та статистика (які працюють у тому самому режимі, що і математична фізика, яка базується на законі великих чисел та теорії імовірності), але очевидно, що практика заклинань та магічних ритуалів, яка ними використовується – це практика, яка не має реального об'єкта, і щодо мас вона виправдана тільки тому, що маси таким об'єктом якраз і не є. Заклинання та ритуали мають справу не з об'єктом, який може бути показаним, а з об'єктом, який такого показу уникає, об'єктом, що стремить до зникнення. Тому вони його не вловлюють, а тільки симулюють. Він ними «продукується»: вони наперед закладають те, як він відреагує на якісь дії щодо нього, наперед закладають характер сигналів, які надійдуть від нього. (...)

МАСА І ТЕРОРИЗМ

Ми живемо у цей дивний час, кола маси не хочуть бути соціальним і тим самим відмовляються від сенсу і від свободи. Але звідси не випливає, що вони

включені у якусь нову і не менш гідну референцію. Бо вони не існують. Можна тільки констатувати, що, зустрівшись з ними, повільно починає руйнуватися будь-яка влада. Мовчазна більшість – це не сутність і не соціологічна реальність, це тінь, яку відкидає влада, безодня, що перед нею розкривається, форма, яка її поглинає. Текуча, нестійка, податлива, занадто швидко улягаюча будь-якому впливу констеляція, яка характерна гіперреальним конформізмом, крайньою мірою пасивності, туманність – ось винуватець сьогоденішого помирання влади. Але такою ж мірою і краху революції – оскільки подібна імплізивна маса, згідно із своїм визначенням, ніколи не вибухне а, отже, неминуче нейтралізує будь-який звернений до неї революційний заклик. Що ж тоді робити з цими масами? Вони є головною темою всіх дискурсів, орієнтація на них стала нав'язливою ідеєю будь-якого соціального проекту. І, все одно, тих, хто на них ставить, чекає поразка, оскільки кожен, хто це робить, мас не знає, – він виходить з їх класичного визначення, яке склалося у контексті есхатологічної надії на соціальне та його здійснення. Але маси – це не соціальне, це зникання будь-якого соціального та будь-якого соціалізму. Звичайно, завжди не бракувало і теоретиків ін-

що спокій усталеного порядку є передумовою успішного здійснення християнської проповіді. Отже, він передбачає злиття двох педагогік людського роду, педагогіки любови й педагогіки правосуддя та справедливості, педагогіки неопору й педагогіки покарання, педагогіки взаємності й педагогіки авторитету влади та послуху, педагогіки любови й педагогіки страху. Він передбачає їхнє злиття, але він не бачить їхньої єдності: саме тому він і застосовує одне слово, слово «інституція», яке не закоринене ані в християнській проповіді, ані в наслідуванні Ісуса Христа.

Я знаю, що чинилися систематичні пошуки зв'язку між Хрестом і «інституцією», між любов'ю й авторитетом влади; два такі зв'язки були навіть знайдені. Насамперед було згадано про «гнів Божий»; гнів Божий навіть називали в контексті держави («Послання до римлян», розділ дванадцятий); не можна сказати, що ця тема не має жодного зв'язку з темою держави, бо гнів Божий – це Бог тією мірою, якою він карає; більше того, про цей гнів згадують саме тоді, коли відмовляють окремим людям у праві на особисту помсту за сподіяні кривди; нам нагадують, що за все має надавати Бог; тож є всі підстави якоюсь мірою ототожнювати каральну інституцію з тією помстою,

право на яку зберігає за собою Бог. Але таке уподібнення державної інституції до гніву Божого є не стільки поясненням, скільки освяченням загадки; і справді, кому не очевидно, і дуальність між любов'ю і примусом стає тільки радикальнішою, коли вона переноситься в Бога? Більше того, якщо гнів був погамований на Хресті, то треба признатися, що історія держави не є історією, яка була викуплена Хрестом, а історією, що не може бути зведена до спасіння, історією, яка зберігає людський рід, проте не спасає його, і яка просвіщає його, але не відроджує, яка виправляє його, але не освячує.

Таким чином, подвійна педагогіка людського роду консолідується цією дуальністю Гніву й Хреста в самому Богові. Проте наша рефлексія про гнів Божий не була марною; вона була навіть дуже корисною і багато чого прояснила, але тією мірою, якою в ній не шукають фантастичних «пояснень», а вбачають непрямої «опис» загадки держави та її насильницької педагогіки. Історія держави, підтримувана насильством своїх послідовних влад, уявляється тоді як рух людства до того завершального суду, який винесе йому засуджувальний вирок, що не був цілком вичерпаний на тому суді Хреста, на якому всю провину взяв

шої орієнтації: вони з підозрою відносились до сенсу, вони вказували на глухі кути свободи та викривали політичний обман, різко критикували раціональність та всі форми репрезентації. Маси, однак, не критикують – вони втікають від сенсу, політичного, репрезентації, історії та ідеології, вони покладаються на силу сомнамбулічної відреченості. Вони діють – тут і тепер вони здійснюють те, що так чи інакше має на увазі і найрадикальніша критика, яка, тим не менше, не знаючи, як реалізувати свої задуми, вперто продовжує мріяти про майбутню революцію: революцію критичну, революцію престижу, соціального, бажання. Але революції, яка вже відбувається, революції інволюційної, а не активно-критичної, вони не бачать. Ця революція імплузивна і не керується жодними ідеями. Вона базується на інерції, а не на бадьорій та радісній негативності. Вона мовчазна і власне інволютивна – тобто абсолютно відкидає революційні промови та закляки до свідомості. Вона не має сенсу. Її нема що сказати.

іншого – є і те, в чому вони дивним чином співпадають: відкидає соціальне і відмовляється від сенсу не тільки маса – це характерно і для тероризму. Тероризм гадає, що він виступає проти капіталу (світово-імперіалізму і т. п.), але він помиляється – насправді він протистоїть соціальному, яке і є його справжнім супротивником. Сучасний тероризм цілить в соціальне у відповідь на *терор соціального*. Причому він цілить саме у сучасне соціальне: переплетіння сфер, зв'язків, центрів та структур, сітку контролю та блокування – все те, що огортає нас з усіх боків і завдяки чому ми, всі ми, стаємо мовчазною більшістю. Перед нами нова – гіперреальна, невловима, базована вже не на законі, репресії чи насильстві, а на імплантації моделей та на переконуванні/відмовлянні – соціальність, і він відповідає на її виклик *не чим іншим, а саме гіперреальним* актом – актом, який з самого початку резонує у системі відцентрових хвиль засобів масової інформації та гіпнозу, актом, який розгортається не у сфері репрезентації, рефлексії та логіки причинно-наслідкової залежності, а там, де дає знати про себе мислення, яке наснажується силою з механізмів позитивних чи негативних переживань, у механізмах ланцюгової реакції передачі настрою.

ЖАН БОДРІЯР
В ТІНІ
МОВЧАЗНОЇ
БІЛЬШОСТІ,
ЧИ КІНЕЦЬ
СОЦІАЛЬНОГО

До того ж єдиний феномен, який близький масі як винуватцю струсів та смерті соціального, – це тероризм. З одного боку, маса та тероризм – закляті вороги, і влада легко зіштовхує їх одне з одним. Але з

на себе Ісус Христос. Можливо, таємниця держави, фактично, якраз у тому, що вона покликана обмежувати зло, проте не лікувати його, зберігати людський рід, але не спасати; інституція такої держави уявляється ще чимось загадковішим.

Для прояснення загадки держави зверталися також до павліанської «демонології»; кожна держава була для святого Павла маніфестацією «могутности» (puissance), яка домінує над своєю історією; саме про цю могутність думав святий Павло, коли говорив: «Нехай кожна людина кориться вищій владі» (1); могутності, трони, домінації, певно, були для нього величинами більш, ніж людськими, чия невидима драма таємно оживляла видиму драму влади. Не варто звільнятися надто швидко від цього демонологічного прочитання, адже воно послужило вбранням для дуже важливої інтуїції: «могутности», існування яких святий Павло, зі своїм народним юдаїзмом, визнає, у своєму ставленні до Христа, перебувають у тій двозначній ситуації, що вони вже переможені, розп'яті на хресті, але ще не придушені. Засобами демонологічного міту святий Павло привернув нашу увагу до двозначности держави: вона належить до структури спасіння, не належачи до неї; вона підлегла, але автономна; вона

пронизана тим, що О. Кульман назвав «тимчасовою напругою», яка виражена у словах «уже» і «ще»: «уже» переможена, але «ще» не придушена. Але проголосивши в такий мітичний спосіб водночас реальний і тимчасовий характер держави, пославшись на демонологічну драму, яка виходить за межі нашого розуміння, святий Павло тільки ще раз виразив її загадковий характер, замість прояснити його. Більше того, тільки в тому випадку, коли ми відмовляємося розглядати демонологічну інтерпретацію святого Павла як «пояснення», ми спроможні взяти з неї те корисне знання, якого в ній так багато.

Також треба признатися, що в нас сьогодні нічого не збереглося від демонологічного декору павліанської політики (якщо святий Павло й справді цікавився справами держави і якщо ті кілька рядків із його послань справді можуть бути витлумачені в дусі політики). Недосить буде вдатися до ексегетичної реституції віри святого Павла в демонів, щоби бути вірним його вченню: бо після того, як ця суто буквальна реституція буде здійснена, залишиться ще з'ясувати, що ж ця його віра означала. Недосить повторити якусь фразу, треба ще зрозуміти її. Тобто, що ми хочемо сказати, коли поміщаємо демонічні могутності «за»

85

ПОЛЬ РІКЕР
ДЕРЖАВА
Й НАСИЛЬСТВО

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Тероризм настільки ж не має сенсу і настільки ж невизначений, як і система, з якою він бореться і в яку, по суті справи, він входить у якості осердя максимальної і водночас зникаючої мізерної імплузії. Тероризм – це не спалах історичної і політичної критики, він насправді імплузивний, він викликає заціпеніння, шокує, а тому внутрішньо пов'язаний з мовчанням та пасивністю мас.

Тероризм спрямований не на те, щоб примусити говорити, надихнути чи мобілізувати, – він не веде до революції (у цьому сенсі він, радше, абсолютно контрпродуктивний; але, оскаржуючи його у шкоді, яку він чинить революційному рухові, слід враховувати, що він і не прагне бути революціонером). Він орієнтований на маси саме у їх мовчанні, маси, які загінотизовані інформацією. Він зосереджує свою увагу виключно на сучасному соціальному, на тій постійно впливаючій на нас більшій магії інформації, симулювання, відраджування, анонімного і свавільного управління, зосереджує свою увагу на цій магії абстракції – магії, яку він максимально активізує і яку, таким чином, підштовхує до смерті, використовуючи іншу магію – чорну, магію абстракції ще сильнішої, анонімнішої та свавільнішої: магію терористичного акту.

Терористичний акт єдиний не є актом репрезентації. Цим він подібний на масу, яка є єдиною реальністю, яка не може бути жодним чином показана. А звідси витікає те, що тероризм зовсім *не виражає* чогось не вираженого масами і ніяким чином не є активним вираженням їх пасивного спротиву. Між тероризмом та поведінкою маси існує відношення не того, що виражає, та того, що через нього знаходить свій вираз, а відношення еквівалентності: вони обидва не керуються ніякою ідеєю, обидва не належать ні до якої репрезентативності, обидва не мають жодного сенсу. Їх об'єднує якраз радикальне, рішуче заперечення будь-якої репрезентативної системи. І це на сьогодні, по суті, все, що ми можемо сказати про зв'язки, які можуть пов'язувати два елементи, що перебувають у сфері репрезентації. Розібратися у цій проблемі нам не дозволяє базова система нашого пізнання – вона завжди передбачає існування певного середовища суб'єкта та мови, середовища вираження. І тому для нас відкриті тільки зчеплення репрезентації; що ж стосується зв'язків, базованих на аналогії чи подібності, безпосередніх зв'язків чи зв'язків неререференціальних, – що стосується всіх інших структур, то ми їх практично не знаємо. Безумовно, маси і теро-

державами? Що означає «за»? Чи справді історія має друге дно, нелюдське або надлюдське, поза абсолютом Бога? Правда полягає в тім, що реституція демонологічного досвіду стала неможливою, адже культурного контексту, який робив його зрозумілим для сучасників, давно не існує; неможливо реставрувати мітичний образ, не реставрувавши тотальність, яка його підтримувала; ось чому це звернення до «невидимих могутностей» є для нас незрозумілим фрагментом пояснення, яке сьогодні вже мертве; але поза його експлікативною цінністю ми повинні віднайти цінність зашифровану; те, що для нас важливе в цій концепції «небесних могутностей», це вираження через них двозначности держави, її «часової напруги», як ми сказали недавно разом із О.Кульманом; через демонологічну мову проходить щось таке, чого ми не помітили б без неї; «інституція» стає осідком внутрішньої діалектики; порядок – це не щось спокійне чи пов'язане з миром і відпочинком; порядок вібує; «порядок» – це «могутність»; мітичний вимір могутности робить тривожно великим раціональний вимір порядку (2); внаслідок надуманого пояснення через демонів держава виглядає як реальність нестабільна, небезпечна: не просто інституційована, а деституційована-ре-

ституційована, водночас подолана й утримувана (*depassé et retenue*); саме це в містичний спосіб показує демонологія, вдаючи, ніби щось пояснює. Тому нам треба зберігати дух, тобто дескриптивну інтенцію міту в усій її буквалістиці, тобто в її претензії на експлікативність.

II

Підіб'ємо підсумки нашої рефлексії: християнство у інший спосіб, аніж грецька мудрість, вивело на поверхню такий вимір морального життя, який розламує власне політичні рамки людського життя: цей новий вимір – Агапе, братерська любов і її покликання до неопору, жертвности та мучеництва. Ударом у відповідь цієї нової етики на політичну реальність була спричинена нею поява держави як інстанції, спроможної утримуватися на цьому рівні нової етики; а проте, ця інстанція не є поганою в собі; її слід визнати, але тільки на своєму місці, де вона, проте, відмічена знаком нетривкості; держава не є субстанцією розумно впорядкованої історії; її примусова педагогіка зберігає людський рід, але не рятує його.

Ця дуальність християнської Агапе та карального Насильства влади проголошує великі конфлікти, які

ризм пов'язує щось дуже важливе, щось, чого годі було б шукати у передуючих їм репрезентативних системах (народ/національні збори, пролетаріат/партія, меншини маргіналів/групи та групки, що їх представляють...). І так само, як між полюсами якої-небудь репрезентативної системи циркулює соціальна енергія, так само, очевидно, циркулює енергія і між масою та тероризмом, між цими не-полюсами системи нерепрезентації, але це *енергія прямо протилежної природи*, це не енергія соціальної акумуляції та трансформації, а соціальної дисперсії, розсіювання *соціально-ного*, енергія поглинання та знищення політики.

Стверджувати, що «епоха мовчазної більшості» «породжує» тероризм – означає помилятися. І дійсно, маса та тероризм, хоча і незрозумілим для нас чином, однак саме співіснують. І їх такого роду синхронне функціонування, як би ми до нього не ставились, – єдине, що насправді свідчить про кінець політичного та соціального. Це єдине, що характеризує цей період нестримної імплузії всіх систем репрезентації.

Завдання тероризму полягає зовсім не у тому, щоб продемонструвати репресивний характер держави (на це зорієнтована провокативна негативність груп та групок, які чіпляються за неї як за останню мож-

ливість постати перед масами, як їх представники). Будучи нерепрезентативним, він робить очевидною – запускаючи механізм ланцюгової реакції її поширення, а не вказуючи на неї і не пробуючи підштовхнути до її усвідомлення – нерепрезентативність будь-якої влади. Саме такою є його підривна робота: він утверджує не-репрезентацію, ін'єктуючи її крайньо малими, але дуже концентрованими дозами.

Характерна для нього жорстокість впливає з того, що він не визнає жодних репрезентативних інституцій (профспілки, організовані рухи, свідомо «політичну» боротьбу тощо), включно з тими, які солідаризуються з його акціями, бо солідарність – це тільки один із способів конституювати його як модель, як емблему а, отже, примусити його бути представником. (Про полеглих учасників акції у таких випадках кажуть: «Вони померли за нас, їхня смерть не даремна...») Для того, щоб подолати будь-які сенси, для того, щоб створити ситуацію, коли неможливо зрозуміти, наскільки він соціально нелегітимний, якою мірою він не веде до жодних політичних результатів і не вписаний в жодну історію, тероризм вдається до всіх можливих засобів. Його єдиним «відображенням» є зовсім не низка спровокованих ним історичних наслідків, а оповідь, шоку-

ЖАН БОДРІЯР
В ТІНІ
МОВЧАЗНОЇ
БІЛЬШОСТІ,
ЧИ КІНЕЦЬ
СОЦІАЛЬНОГО

нам треба тепер розглянути. Ми поставили перед собою легке завдання, коли утримували себе в межах проблеми святого Павла, тобто, проблеми пасивного громадянина в упорядкованій і відносно спрavedливій державі; римляни, до яких апостол звертається у своєму посланні, – це маленькі люди, «піддані» Цезаря; саме на їхнє становище підлеглого громадянина проливає він світло надії, відкриваючи їм певну божественну інтенцію у вищих влади, «поставленої над ними»: тепер вони можуть підкоритися їй цілком усвідомлено й за велінням совісти, а не лише внаслідок страху. Обмежене насильство, консубстанціональне державі, починає утворювати проблему відтоді, як держава вже не тільки вимагає від людей, щоб вони їй корилися, а й реально здійснює це насильство (правду кажучи, підкоритися державі внутрішньо, за велінням власної свідомості й власної совісти – це вже означає підтвердити насильство й символічно застосовувати його, ототожнюючи зі спогадом, який наказує й примушує); саме тоді та сама людина, яка закликається до братерської любови, відповідає злом на добро у своїх стосунках із владою, що карає людей лихих; активний громадянин, який бере свою частину незалежності, є сам собі воло-

дар; як зможе він жити під двома духовними режимами, під режимом любови й під режимом інституційованого насильства, під двома педагогіками, педагогікою жертовності й педагогікою примусу?

Ця трудність ускладнюється, коли насильство, фактично, виходить за межі каральної інституції, коли громадянин кличуть до зброї, коли революційна ситуація виводить його на перехрестя двох насильств: одного, яке захищає усталений лад, і другого, яке торує шлях до влади для нових суспільних прошарків, що несуть послання соціальної справедливості, або, нарешті, коли визвольна війна простягає руку війні зовнішній, щоб зламати тиранію.

Отак поступово нам усе більше й більше відкривається вся проблема насильства в історії: від послушного громадянина в державі, яка реально існує, до здійснення державного управління активним громадянином – від легального насильства до збройного захисту держави – і нарешті, від оборонного насильства, що певною мірою виконує функцію охорони держави, до насильства установчого, за всіма градаціями, уздовж яких не перестає поглиблюватися розкол між любов'ю й насильством; у крайній точці

юче повідомлення про нього у засобах інформації. Однак ця оповідь перебуває у сфері об'єктивності та інформативності не більшою мірою, ніж тероризм у сфері політичного. Водночас і той, і інший перебувають як поза межами сенсу, так і поза межами репрезентації – вони перебувають у сфері, яка є якщо не сферою міту, то, принаймні, сферою симулякра.

Інший аспект терористичного насильства – заперечення будь-якої детермінації і будь-якої якості. У цьому сенсі тероризм слід відрізнити від бандитизму та акцій «командос». Загін «командос» здійснює військові операції проти певного противника (вони можуть полягати у підриві потяга, раптового нападі на ворожий штаб тощо). Бандитизм (наліт на банк, викрадення з метою отримання викупу тощо) є різновидом традиційного кримінального насильства. Всі ці дії мають свою мету – чи то економічну, чи військову. Сучасний тероризм, початок якому поклали захоплення заручників та гра у відкладання-відтермінування смерті, вже не має ні мети (якщо все ж припустити, що він зорієнтований якимись цілями, то вони або зовсім незначні або ж недосяжні – принаймні тероризм є найменш ефективним методом для їх реалі-

зації), ні конкретного ворога. Чи можна стверджувати, що, захоплюючи заручників, палестинці борються з державою Ізраїль? Ні, їх дійсний ворог перебуває у них за плечами. Здається, що він навіть не належить до сфери міту, бо виступає як щось анонімне, недиференційоване, як певний світовий соціальний лад. Палестинці знаходять цього ворога де завгодно, коли завгодно, для них його втіленням може стати будь-хто, навіть найневинніші люди. Саме так заявляє про себе тероризм; і він залишається сам собою, зберігає себе тільки тому, що діє повсюдно, завжди і проти всіх – інакше він був би тільки шантажем чи акцією «командос». *Характер функціонування цієї сліпої сили повністю відповідає абсолютній недиференційованості системи, у якій вже давно не існує різниці між цілями та засобами, катами та офірами. Своїми діями, які виражають його вбивчу байдужість до того, хто стане його заручником, тероризм спрямований якраз проти найголовнішого продукту системи – анонімного та абсолютно безликого індивіда, індивіда, який нічим не відрізняється від собі подібних. Невинні розплачуються за злочин, який полягає у тому, що вони тепер ніхто, що у них немає власної долі, що вони позбавлені власного імені, позбавлені систе-*

цього розколу насильство виступає вже як рушійна сила історії; це воно виводить на історичну сцену нові сили, нові держави, панівні цивілізації, правлячі класи. Тут уже історія людини повністю ототожнюється з історією насильницької влади; а на граничній межі вже не інституція легітимізує насильство, а насильство породжує інституцію, перерозподіляючи владу й могутність між державами та між класами. Було б добре знайти якусь зарубку в цьому сковзуванні від просто карального насильства до насильства установчого: цим би ми встановили точну, ясно виражену, незаперечну, безумовну межу насильству; таку межу ми знаходимо відразу – це заборона вбивати: «не вбий». Ця цілком негативна заповідь, цей наказ у формі заборони є фактично єдиним принципом діяльності, який може звести до купи дві етики: етику любови й етику влади; лише покарання, яке лишається поза вбивством, поза стратою, не суперечить повністю любови; звичайно ж, воно її не здійснює, бо лише «любов здійснює закон»; але, принаймні, воно її не заперечує. В цьому розумінні, можна сказати, що, за своїм походженням і своєю метою, каральна функція держави залишається чужою царству любови, вона лише сумісна з ним, тією мірою, якою залишається в межах

заборони заподіювати смерть; за браком єдності походження та мети дві педагогіки, педагогіка жертвості й педагогіка примусу, можуть мати спільну межу в категорії засобів; що, в кінцевому підсумку, прив'язує політику до етики, порядок до милосердя, то це повага до особи, до її життя і до її гідності; таким чином, насильство влади вимірюється етикою засобів. Саме тут особливу цінність має негативний, стримувальний, заборонний характер Десятьох Заповідей; «не вбий» окреслює ту межу, через яку насильство держави не може переступити, бо інакше воно вийшло б зі сфери «добра», де його насильство залишається раціонально виправданим (*raisonnable*); ця заборона, звісно, не показує, як етика покарання розвивається з етики милосердя, але, принаймні, вона показує, за яких умов вони практично сумісні.

Але чи спроможна держава утриматися в межах цієї етики засобів? Тобто, я хочу цим сказати: чи може вона залишатися державою, не переступаючи через заборону вбивства й не порушуючи інших заповідей, які стосуються гостинності, поваги до слова, поваги до батьків, поваги до статку іншого тощо?

Саме в цьому держава відкриває себе як потуга, що вселяє страх і тривогу, бо вона не утримує себе й

мою, яка сама є анонімною і яку вони, таким чином, символізують, – ось парадокс сьогоденної ситуації. Вони є кінцевим продуктом соціального, абстрактної і тепер уже всесвітньої соціальності. І саме тому, що вони тепер – ці «хто завгодно», їм і судилося стати жертвами тероризму.

Саме у цьому сенсі, чи, краще, у цьому своєму виклику сенсу, терористичний акт подібний до катастроф, що трапляються у природі. Ніякої різниці між підземним поштовхом у Гватемалі та викраденням «Боїнга» Люфтганзи з трьома сотнями пасажирів на борту, між «природною» дією природи та «людськими» діями терористів не існує. Терористами є і природа, і раптова відмова якоїсь технологічної системи: потужні перебої у системах енергопостачання у Нью Йорку (у 1965 та 1977 роках) створили ситуації серйозніші, ніж ті, до яких призводили всі до цього часу організовані сплановані терористичні акти [2]. Ба більше: ці великі технологічні аварії, як і природні катастрофи, демонструють можливість радикальної підривної роботи без суб'єкта. (...)

[1] Поняття критичної маси, як правило, використовується при описі ядерного вибуху. Тут воно використано для характеристики ядерної імплузії, тобто того, з чим ми зустрічаємося у сфері соціального та політичного в умовах інволюції мас та мовчазної більшості. Це свого роду вибух навпаки, який властивий інертності – вона теж має свою критичну точку.

[2] Робота опублікована 1982 року, до терористичних актів у Нью-Йорку 11 вересня 2001 року [Прим. пер.].

Джерело: Baudrillard J. L'ombre des majorités silencieuses, ou la fin du social. – Paris: Denoel, 1982.

ЖАН БОДРІЯР
В ТІНІ
МОВЧАЗНОЇ
БІЛЬШОСТІ,
ЧИ КІНЕЦЬ
СОЦІАЛЬНОГО

ніколи не втримувала в межах етики засобів. Держава – це реальність, яка до сьогоднішнього дня завжди розглядала вбивство як неодмінну умову свого існування, свого виживання і, насамперед, свого заснування; такою є жорстока правда, з якої Мак'явеллі у своєму «Владарі» зробив усі можливі висновки, не оглядаючись на етику засобів; він ставить запитання: як облаштувати нову державу? Виходячи з цього запитання, він невблаганно висвітлює всі умови, необхідні для такого облаштування: мовляв, для цього знадобляться сила лева й хитрощі лиса. І він доходить висновку: якщо Володар хоче домогтися успіху, він мусить бути вбивцею й брехуном, а якщо висловитися біблійною мовою, то він має бути наділений якостями диявола. Дуже легко заперечити висновок Мак'явеллі – «нам потрібні насильство й зло» – під тим приводом, що вбивство забороняється. Проте, запитання, поставлене Мак'явеллі, залишається без відповіді: «Як облаштувати державу, яка переступає через заборону чинити вбивство й у такий спосіб розриває узи, які поєднували етику примусу з етикою милосердя?»

Війна є найвищим випробуванням, тією межовою ситуацією, яка ставить кожного індивіда вічна-віч із

запитанням Мак'явеллі. Чому війна створює проблему?

Порядна людина, схильна заперечувати війну, тут скаже: «Такої проблеми не існує; війна – це акт, яким державне насильство переступає через межу, порушує заборону вбивати; отже, це звільняє мене від мого обов'язку коритися державі; своїм непослухом я засвідчую єдність етики; держава не може мати іншої етики, ніж індивід, вбивати забороняється як другому, так і першій». Тут треба дуже ясно й дуже твердо сказати, що порядна людина, схильна заперечувати війну, має слухність, коли відкидає всі виправдання війни, що намагаються прив'язати її до насильства влади; насильство влади – це одне, війна – це зовсім інше; насильство влади – інституційоване; воно вимірюється законом; воно здійснюється через суд, на якому право голосу має не лише обвинувач, а й захисник; і нарешті, воно може утримуватися в межах пошани до життя та поваги до гідності того, кого карають; одне слово, покарання, за режиму цивілізованого карного права, може не суперечити любові, хоча вона й не реалізується там по-справжньому; отож нам треба відмовитися від усіх лицемірних дедукцій, за допомогою яких намагаються легітимізувати війну,

89

ПОЛЬ РІКЕР
ДЕРЖАВА
Й НАСИЛЬСТВО

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ćrí áîädł'đ
жан бодріяр

© J.Baudrillard, 1986

виводячи її з функцій влади; спочатку треба було б легітимізувати покарання смертю й у такий спосіб помістити державця на терен смерті; після цього треба було б уявити таку собі передачу повноважень від якогось віртуального суду, що наділив би державу правом карати лиходіїв, що живуть поза її кордонами, й застосовувати війну як засіб зовнішнього карного права. Фіктивний і лицемірний характер цієї дедукції не потребує спростувань, він очевидний. Війна є й мусить залишатися в наших очах катаклізмом, вибухом хаосу, поверненням у зовнішніх стосунках держави з державою до законів боротьби за існування. Це історичне безглуздя нічим виправдати не можна й ніколи не буде можна; явище, яке освячує цілковитий розкол між милосердям і насильством, розриваючи тоненьку нитку зв'язку, – заборону вбивати, – яка утримувала їх сукупно, таке явище не може бути об'єктом моральної дедукції.

Чому ж, усе-таки, війна створює проблему? Тому що вона є не тільки інституційованим убивством; а більш точно, тому що вбивство ворога збігається з самопожертвою індивіда, яку він кладе на олтар фізичного виживання своєї власної держави. Саме в цьому пункті війна ставить ту проблему, яку я схильний

назвати проблемою «етики скрути» (etique de detresse). Якби ж то війна ставила переді мною лише одну проблему: уб'ю я ворога, чи не вб'ю? Тоді лише страхом та поклонінням обоготвореній Державі міг би я пояснити свій послух лихій державі, й ці два мотиви звинуватили б мене повністю. Але війна ставить переді мною ще одне запитання: чи згоден я наразити на небезпеку своє життя заради порядку моєї держави? Війна – це та межова ситуація, та абсурдна ситуація, в якій самопожертва й убивство ставляться поруч. Брати участь у війні – це, для індивіда, означає водночас убивати іншу людину, громадянина іншої держави, й поставити своє життя на терези заради того, щоб твоя держава існувала й далі.

Ця проблема не збігається з проблемою легітимності війни для держави; ми вже розглядали таке моральне виправдання війни як операцію каральну й брехливу; проблема фізичного виживання держави, її матеріальне збереження коштом ризику для мого життя й коштом життя мого ворога – це страхітлива загадка, перед якою ставить мене держава. Це факт, що досі – я кажу досі, бо сьогодні війна, можливо, змінює свій характер настільки радикально, що проблема фізичного виживання держави, як здається,

50-і роки в Сполучених Штатах – найкращий час (*When the things were going on*)¹, ностальгія за яким відчувається досі: екстаз могутності, потуга потуги. 70-і роки – могутність зберігається, але лишне замилування зникло. Це час оргії (війна, секс, Менсон, Вудсток). Нині оргія завершилась. США, як і весь світ, опинились перед лицем такого світового ладу, в якому відсутня напруга. Це неміч могутності.

Але з того, що США вже не є центром світової могутності, зовсім не випливає, що вони її втратили: просто більше не існує центру. Америка, швидше, стала орбітою уявної могутності – взірцем для всезагального наслідування. З позиції конкуренції, панування, експансії вона, звичайно, щось втратила, але в інших показниках виграла: погляньте на надзвичайне піднесення долара – який тим більше манить, що не має нічого спільного з економічним лідерством США, погляньте на фантастичне піднесення Нью-Йорка та на світовий успіх *Далласа*. Америка як і раніше в якості спецефекту зберігає політичну та культурну потугу.

Вся Америка за образом і подобою Рейґана стала каліфорнійською. Колишній актор, колишній губернатор Каліфорнії, він розповсюдив у масштабах всієї Америки кінематографічний, ейфорійний, екстравертований і рекламний образ, штучний рай Заходу. Він встановив шантаж полегшеності, відроджуючи початкову американську спрямованість на реалізацію утопії. Бо ідеальне поєднання, описане Токвілем, ніби зруйнувалось: хоча американці зберегли загострене почуття особистої зацікавленості, вони, схоже, не зберегли почуття, що могло би поєднати їх сукупні починання. Звідси сучасна криза, яка в дійсності глибока та реальна, вона веде до реабілітації тієї об'єднуючої ідеї, тієї цінності, що ніби спонтанно могла би керувати різними типами поведінки й була би певного роду ідеальною рівнодіючою сил. Успіх Рейґана – в його спробі воскресити як ілюзію американський перший план. «*America is back again*»². Американці, що похитнулись у своїй твердості після війни у В'єтнамі, долекій для них так само як і вторгнення інопланетян із коміксів, – яка так і сприймалась, здалеку, як війна телевізійна, – зовсім не розуміли, за що їх ненавидить весь світ та

незаваром втратить усякий смисл – що досі держави виживали завдяки засобам війни; це насильство, яке неможливо виправдати, через страждання та руїну, давало змогу зберігати не лише велич держави, а й цінності цивілізації; ходімо й далі: історія показує тому, хто хоче її знати, що найжорстокіші тиранії, найтоталітарніші режими були зруйновані внаслідок зовнішніх ударів; одне слово, є війни за збереження держав, є війни визвольні, є війни установчі, а проте війна як така не має й не може знайти свого виправдання.

І саме тому, що вона виникає на лінії розриву між двома етиками, етикою милосердя й етикою примусу, вона прирікає індивіда на «етику скрути». Єдиний мотив підкорятися державі, яка озброїлася й веде війну, це те, що вона продовжує існувати, а отже, й далі здійснює наді мною «владу», тобто мій послух утримується на неетичному терені чистого й простого існування моєї держави; і не можна сказати, що це існування не має під собою основ, бо, не будучи актом здійснення влади, аж ніяк не будучи здійсненням карального правосуддя, мій послух є екзистенційною умовою всіх актів здійснення влади: щоб була моя держава – такою є справжня і єдина мотивація озброєного громадянина, готового вбивати. Ось чому я

не можу бути задоволений тим, що підкоряюся, бо мій послух освячує вину моєї держави; її фізичне виживання, в якому я беру участь, – це її провина; я роблю свій внесок у її чисте й просте виживання лише тоді, коли стверджую її злісну сутність (*sa mechancete*) вбивством.

Чи відмовлюся я коритися? Атож, якщо я спроможний узяти на себе відповідальність за наслідки та смисл такої непокори. Наслідки, звичайно ж, включають ризик ще однієї смерти для мене; але так само тут ідеться й про смисл, бо мій непослух також є одним із варіантів етики скрути; бо в той самий час як він засвідчує приховану єдність моралі брата й володаря, мій непослух наражає на небезпеку мою державу; бо недосить буде сказати, що з огляду на його рідкісний характер, радикальне засвідчення мого непослуху не ослабить державу відчутно; я повинен діяти з тією думкою в голові, що максима моїх дій може стати універсальним законом; тобто смисл мого акту непослуху, розповсюджений на всіх, може нести загрозу для моєї держави, і я зменшую її шанси на виживання; ось той «смисл», який я мушу прийняти і навіть узяти на себе відповідальність за нього, якщо я відмовлюся підкорятися: я повинен знати, що в гра-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

сприймали своїх противників (оскільки Америка – втілена утопія Добра) лише як втілену утопію зла: комунізм, – ці американці сховались в тіні полегшеності, в переможному ілюзійнізмі. І це також зовсім по-каліфорнійськи, бо, насправді, в Каліфорнії не завжди ясно, дуже часто мряка чи смог заступають сонце в Лос-Анджелесі. І, тим не менше, у вашій пам'яті лишається залитий сонцем спогад, який екранує. Ось такий міраж Рейгана.

Американці, як і всі решта, не мають жодного бажання запитувати себе, чи вірять вони в заслуги своїх керівників, навіть чи вірять вони в реальність влади. Це би їх завело аж надто далеко. Вони віддають перевагу вірі в усі ці речі, але за умови, що їхньою вірою будуть керувати. Керувати нині – означає демонструвати надійні ознаки своєї надійності. Те саме відбувається в рекламі, де отримують подібний ефект: найголовніше рухатись за сценарієм, байдуже за яким, політичним чи рекламним. Сценарій Рейгана – водночас і той і інший, і цей сценарій успішний.

Вся справа у шильді. Оскільки суспільство остаточно стало нагадувати проект, все подається за

його реалізацію, і керівники мають працювати над створенням рекламного вигляду (*look*). Найменша помилка неприпустима, бо нею принижується вся нація. Навіть хвороба може бути частиною зовнішнього вигляду, як, наприклад рак Рейгана. Навпаки, політична слабкість чи відвертий ідіотизм не мають значення. Оцінюють лише за іміджем.

Цей консенсус симуляцій не такий крихкий, як видається, оскільки набагато менше піддається випробуванню політичною істиною. Саме рекламному регулюванню громадської думки зобов'язані свого роду політичною метастабільністю всі сучасні уряди. Слабкості, скандали, провали більше не закінчуються катастрофою. Головне, щоб уряд викликав довіру, і суспільство було готове до сприйняття зусиль, які до цього прикладаються. «Рекламний» імунітет урядів подібний до імунітету провідних марок пральних порошоків.

У всіх країнах вже не лічать помилки керівників – помилки, які в інший час прискорили би їхній крах і які зараз увесь світ з легкістю приймає, перебуваючи в симуляції правління і згоди, якої досягають ціною байдужості. Народ уже більше не тішиться

ничній ситуації війни має надто щире ставлення до абсолюту заповіді, яка забороняє вбивство, наражає на небезпеку мою державу, а через неї і моїх співгромадян. Я не маю права засвідчувати свою вірність цій заповіді, якщо я не візьму на себе, крім ризику, ще й відповідальність за смисл свого вчинку, тобто за знання, що це створює загрозу небезпеки, а в граничному випадку й загибелі, для моєї держави.

Може бути, що в деяких крайніх випадках принесення в жертву моєї держави може стати моїм політичним обов'язком, а не тільки свідченням моєї вірності абсолюту заповіді. Саме перед таким рішенням були поставлені деякі антинацисти в Німеччині; може статися, що одного дня я побажаю поразки своїй державі, якщо вона абсолютно не гідна того, щоб вижити, якщо вона не спроможна бути далі державою справедливості й права, одне слово, якщо вона вже просто не є державою; це рішення є рішенням жакливым; воно має свою назву: обов'язок зрадити. Але це рішення – і то більшою мірою, ніж будь-яке інше, – не може залишатися в реєстрі ненасильства; рано чи пізно воно знову впишеться в систему насильства, бо я не можу бажати, бажанням позитивним і обміркованим, загибелі своїй державі, водночас не прагнучи,

щоб зіткнення цих двох великих катаклізмів, війни і революції, спричинилося до насильницького заснування нової держави, нової легітимності, нової влади, яка також вимагатиме від мене мого збройного і вбивчого послуху. Заперечення совісті (objection de conscience) – це вже інша річ, вона відмовляється помістити себе в перспективу політичного поразництва, яке має свій повний смисл лише у виникненні іншого насильства, якому поразництво передає ключі від міста; заперечення совісті хоче залишитися чистим свідченням; може, воно й добре так; але тоді його неспроможність узяти на себе відповідальність за всі політичні наслідки, за всі можливі варіанти нового розподілення сил у світі й, насамперед, за фізичну, екзистенційну долю моєї держави, ця неспроможність є його вадою. Ось чому заперечення совісті також є «етикою скрути».

Ми набагато частіше, аніж нам здається, опиняємося в тій або в тій із цих «етик скрути». Бертольд Брехт невтомно привертав увагу до шкідливості доброти, до «жахливої спокуси бути добрим», до тієї небезпеки, яка виникає внаслідок бажання бути добрим у зломому світі. Таким чином, етика безперервно розпадається між «виявленням» (témoinage) доброти,

зі своїх вождів, а ті більше не тішаться своїми рішеннями. Достатньо найменшої ілюзорної компенсації, щоби відновити рекламну довіру. Такою була операція в Гренаді після трьох сотень вбитих у Лівані. Сценарій, позбавлений всякого ризику, прорахована постановка, штучна подія, гарантований успіх. Щоправда, обидві ці події, Ліван та Гренада, свідчать про одну й ту саму політичну ірраціональність: перша, терористична, вислизала з-під усякого контролю; друга, повністю сфабрикована, достатньо контролювалась. Ні перша, ні друга не мали жодного сенсу з позиції політичної мудрости. Вони відповідають одна одній в тій порожнечі, що сьогодні визначає політичну сцену.

Та ж сама самореклама, те ж саме прагнення завоювати довіру, той сам культ вивіски в новій Рейганівській генерації. Динамічна, ейфорична – чи, радше, така, що динамізує, ейфоризує. Щастя для неї – ідея не нова, й успіх – також не головний: все це вона вже має. Це вже не борці за щастя та успіх, а просто співчутливі. Генерація 60-70-х років, але вивільнена від усякої ностальгії, від нечистого сумління і навіть підсвідомости цих божевільних років.

Генерація, очищена ніби за допомогою пластичної операції від останніх слідів маргіальности: нове обличчя, нові нігті, відполіровані нейрони, в повному озброєнні програмного забезпечення. Генерація, що не впадає в амбіції, що не збурюється від енергії витіснених бажань, але така, що втратила потяг до маргіальности, яка любить бізнес не лише заради вигоди та престижу, а скоріше як певне технічне досягнення та технічне шоу. Вона обертається навколо мас-медіа, реклами та інформації. Це вже не монстри бізнесу, але служники шоу-бізнесу, оскільки сам бізнес став шоу-бізнесом. *Clean and perfect*⁸. Япі. Саме слово прославляє цю радісну зміну. Відносно попереднього покоління не було жодної болючої ревізії – просто ампутація, амнезія, відпущення гріхів – трохи ірреальне забуття, що змінює надзвичайно яскраву подію. Япі – це не перекинчики з табору бунтівників, це нова, впевнена в собі раса – амнітована, виправдана, яка легко трансформується в перформативну, байдужа за своїм світоглядом до будь-якої іншої мети, крім зміни та промоушена (промоушена всього: товарів, людей, досліджень, кар'єр, способу життя). Можна уявити, що оргія 60-70-х років

неспроможної обрати собі політичну позицію й часто згубної в далекій часовій перспективі, та «ефективністю», вбивчою для людей і руйнівною для самої доброти; цей розпад є плодом, постійно гірким, нашого політичного існування, яке набуло ознак божевілля.

Підіб'ємо вдруге підсумки: в першій частині ми медитували над первісною відмінністю між етикою любови й етикою влади; ми відкрили там вузький розрив між любов'ю, яка прагне віддячувати добром за зло, і покаранням, яке відповідає злом на зло, бажаючи в такий спосіб зробити добро лиходієві. Цей початковий дисонанс не буде образом радикального зла, якщо держава зможе залишитися в межах етики засобів, яка, забороняючи вбивство, зробить примус сумісним із любов'ю або, принаймні, не дасть йому стати її абсолютною протилежністю. Але держава – це така реальність, яка ніколи себе не втримувала й ніколи не втримує в межах заборони на вбивство. Держава – це реальність, підтримувана й засновувана вбивчим насильством. З огляду на цей свій зв'язок із тим, що не має виправдання, держава ставить людину перед важким вибором, котру з двох «етик скрути» їй підтримувати: ту, яка бере на себе відповідальність за вбивство, щоб забезпечити фізичне ви-

живання держави, щоб влада могла зберегтися, чи ту, яка бере на себе відповідальність за зраду, щоб засвідчити свою вірність заповіді «не вбий»?

Ця межова ситуація, де етика розпадається на дві етики скрути, не є, безперечно, ані ситуацією постійною, ані навіть такою, що довго триває або часто повторюється; але вона проливає світло, як і всі екстремальні речі, на ситуації повсякденні, нормальні. Вона засвідчує, що до останнього дня любов і примус ітимуть пліч-о-пліч, як дві педагогіки людського роду, що іноді розходяться в різні боки, але іноді й сходяться.

Кінцем цієї дуальності було б тотальне «примирення» людини з людиною; але це було б також кінцем держави; тому що це було б кінцем історії.

1. Навіть якщо перше речення тринадцятого розділу «Послання до римлян» не має демонологічного заднього плану («Нехай кожна людина кориться вищій владі»), то речення, яке читаємо у восьмому розділі «Першого послання до коринтян» («Жоден із володарів світу цього не знав мудрости, яку ми проповідуємо людям»), не можна зрозуміти поза цим демонологічним контекстом.

93

ПОЛЬ РІКЕР
ДЕРЖАВА
Й НАСИЛЬСТВО

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

звільнює місце мобільній та позбавленій ілюзій еліті, але, ні: в кінцевому рахунку в саморекламі вона намагається бути мобільною та захопленою. Але її захват зманіжений: в справах, політиці чи інформатиці вона рухається вперед, не надриваючись, вона постає зманіжено-працездатною. Її гасло може бути таким:

YOU CANT HAVE YOUR MONEY AND SPEND IT TOO!

YOU CANT HAVE YOUR CAKE AND EAT IT TOO!

YOU CANT HAVE YOUR WIFE MONEY AND FUCK IT TOO!

YOU CANT LIVE AND HAVE YOUR LIVING TOO!#

Але ця легкість безжальна. Її логіка безжальна. Якщо утопію втілено – нещастя не існує, наявність злидарів видається невірною. І якщо Америка воскресла – значить, знищення індіанців не було, не було В'єтнаму. Під час своїх частих відвідин багатих ранчерів чи промисловців Заходу Рейган навіть гадки не мав про існування злидарів і вже тим більше не зустрічався з ними. Він знав лише очевидність багатства, тавтологію могутності, яку підніс до масштабів всієї нації і навіть всього світу. Знедолені

будуть приречені на забуття, відкинутість і навіть просто на зникнення. Це логіка вірця *must exit. Poor people must exit*. Ультиматум багатства, продуктивності викреслює злидарів. І робить це з повним правом, оскільки вони мають нетактовність ухилитися від загальної згоди.

Злидні, яким всі прагнуть зарадити, які знаходяться під прицілом суспільної турботи – все це руйнується під ударом провіденціального (президентського) декрету. Так, наче Страшний Суд вже здійснився. Файних визнали за файних, решту вигнали. Покінчено з доброю волею, покінчено з брудною совістю. Злої пам'яті третій світ знищено. Він був помічним лише нечистому сумлінню багатих, і всі зусилля його врятувати були приреченими на поразку. Кінець. Хай живе четвертий світ, той, про який кажуть: «Утопію втілено, нехай ті, кому в ній нема місця, зникнуть», світ, який вже більше не має права піднятися на поверхню, *disenfranchised*⁶, позбавлений слова, підданий забуттю, вигнанець, який має загинути у невідворотності другого рівня.

2. В цьому розумінні, мітична думка не скасовується раціональною рефлексією; поняття «порядку» буде переосмислене в менш мітичній, менш есхатологічній теодицеї, в теодицеї природного права; але цей поступ є на другому кінці зворотного погляду: бо ці архаїчні теми демонології краще узгоджуються з характером «могутности» держави.

· dînerâ ñîěrnşâl÷
ярослав томасєвіч

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

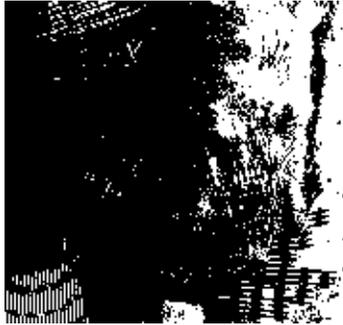
DISENFRANCHISED

Одне за одним втрачають вони спочатку свої соціальні права, роботу, згодом авто. Наостанку drive's license, нарешті, посвідку особи. Цілі групи населення поринають у забуття, в тотальне відчуження. Звільнення було історичною подією: це було звільнення кріпаків і рабів, деколонізація третього світу, а в нашому суспільстві ним стало завоювання рівних прав: права на працю, права голосу, права на секс, права жінок, ув'язнених, педерастів – всіх тих прав, що визнані зараз усюди. Нині права – всюди. В принципі, світ звільнено, він не має за що зараз воювати. Водночас, цілі групи (як і окремі індивіди) спустошують себе зсередини. Суспільство забуло про них, і вони самі забули про себе. Вони опинились за кадром, вони зомбі, приречені на те, щоби завжди залишатись в сутінках, і на статистичну криву зникнення. Вони – четвертий світ. Цілі сектори наших сучасних суспільств, цілі країни третього світу провалюються в цю безлюдну зону четвертого світу. Але якщо третій світ ще мав політичний сенс (навіть якщо це було його нищівною поразкою), четвертий світ його не має. Він позаполітичний. Він

є результатом політичної байдужости наших суспільств, соціальної байдужости наших розвинутих спільнот, відторгнення (екс-комунікації), якому піддаються якраз ті суспільства, що базуються на комунікації. Це відбувається в масштабі всього світу. І порівняти це можливо лише з тим, як тисячі тонн кави спалювались в топках локомотивів задля підтримки світових цін. Чи з тією частиною первісного племені, яку внаслідок перенаселення пророк вів до загибелі, як зграю лемінгів, яка має зникнути за небокраєм океану. Сама політика Штатів стає негативною. Вона не націлена більше на соціалізацію, інтеграцію, створення нових прав. За видимістю соціалізації й співпричетности вона десоціалізує, не звільняє, а виганяє. Соціальний лад обмежується обмінами, технологіями, передовими групами і, функціонуючи таким чином, паралізує цілі зони, які стають резерваціями, чи навіть смітниками, пустищами, новітніми пустелями для нових жебраків, подібно до того як перетворюються на пустелі території навколо атомних станцій чи автотрас. Для їх порятунку нічого не зроблять, але, мабуть, тут і неможливо щось зробити, оскільки звільнення, еманси-

ЖАН БОДРІЯР
АМЕРИКА. КІНЕЦЬ
МОГУТНОСТІ

ТЕРРОРИСТИЧНІ ІДЕОЛОГІЇ: СПРОБА СИСТЕМАТИЗАЦІЇ

Щчербіє. – 2001. – №1.

© J.Tomasiewicz, 2001

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

пація, ріст вже відбулись. Тому тут нема елементів майбутньої революції, це є невинним результатом орґії могутности та незворотної концентрації світу, як наслідку цього розвитку. Виникає одне-єдине питання: яким буде результат цього прогресуючого закріпачення (яке вже за Рейґана і Тетчер має такі жорсткі форми).

Але поставимо перед собою питання про популярність Рейґана. Проте варто визначати, яку саме довіру йому було надано. Вже занадто все це добре, щоби бути правдою: як сталось, що всі бар'єри впали перед ним? Як сталось, що жодний хибний крок, жодна невдача не можуть підірвати довіри до нього, яка парадоксальним чином лише збільшується (що так надзвичайно дратує наших французьких керівників, які досягають завжди зворотного результату: чим більше вони демонструють ініціативи і доброї волі, тим більше падає їхній рейтинг)? Справа як раз у тому, що довіра, якою вшановують Рейґана – *довіра парадоксальна*. Подібно до того як розрізняють реальний сон і сон парадоксальний, треба було б розрізнити реальну і парадоксальну довіри. Першою нагороджується людина чи вождь

завдяки чеснотам та успіху. А парадоксальна довіра – це довіра, яку викликає хтось *завдяки поразці чи відсутності чеснот*. Прообразом цього є ефект несправдженого пророцтва, добре відомий в історії месіянства і мілленарізму, внаслідок якого група не зрікається свого провідника і не розпадається, а навпаки, гуртується навколо нього і створює релігійні інститути, подібні до сект чи церкви, щоб зміцнити віру. Інститути ці тим міцніші, що видобувають свою енергію з несправдженого пророцтва. Ця «надбудована» довіра жодного разу не страждала через свою невідповідність та слабкість, оскільки походить від заперечення поразки. Та ж сама дивовижна аура огортає довіру, якою вшановано Рейґана, і змушує думати, що американське пророцтво про велике майбутнє втіленої утопії, що поєднується зі світовою потугою, було приреченим на поразку, і з цього удаваного героїзму, покликаного увінчати історію двох століть, ніщо в дійсності не реалізувалось, а Рейґан – наслідок недолугости цього пророцтва. За Рейґана ця колись ефективна система цінностей ідеалізується і стає уявною. Образ Америки стає уявним для самих американців, не дивлячись на те,

Критеріїв типології тероризму може бути багато; наприклад, Павловський класифікує тероризм за критеріями сфер життя, яким загрожує терористичні акції, тактикою дій виконавців (наступальний, захисний, репресивний), найближчими цілями тощо. З цієї метою він застосовує т.зв. *критерій об'єктивізованої оцінки стратегічних намірів*, тобто бере до уваги мету і мотиви терористів, але розглядає їх у конфронтації з об'єктивною дійсністю. Я не скористався цією методологічною пропозицією, оскільки «конфронтація з об'єктивною дійсністю» створює умови для однозначно суб'єктивних і арбітральних оцінок. Зосереджуюся на класифікації терористичних організацій за ідеологічно-політичним критерієм, тобто у відповідності до проголошених програм і поставлених завдань.

До першої групи можна віднести акти терору, закорінені у внутрішніх соціальних конфліктах з відповідною ідеологічною мотивацією; основною метою тут є зміна (або ж залишення без

змін) державного устрою. Природним поділом, який відразу спадає на гадку, є поділ на правий (OAS чи Ескадрони Смерті) і лівий тероризм (Червоні Бригади, RAF), про центристський тероризм відомостей нема (певною мірою цим критеріям міг би відповідати колумбійський «Рух 19 квітня» – *націоналістичний і демократичний, але не лівий*). Свідомо називаю лівий і правий тероризм, а не лівацький і фашистський, бо хоча, як правило, крайні засоби йдуть у парі з крайніми цілями, є й винятки (наприклад, у Греції «чорних полковників» навіть ліберали вдавалися до бомбових замахів, а в каєтанівській Португалії основною партизанською організацією був єдиний демократичний фронт АРА).

Проблема, однак, не настільки проста, як це може видатися на перший погляд. За неповних два століття, які пройшли від початку поділу на лівих і правих, колись гострі грані різниці між ними притупилися. З'явилися нові формування, які не вміщаються у тісні рамки. Таким прикладом можуть служити терористи з-під знаку Хомейні. Злиденні хомейністи проголошують програму радикальних, хоча й не соціалістичних ре-

що його, безсумнівно, достатньо скомпрометовано. Це перетворення спонтанної довіри в довіру парадоксальну, а реалізованої утопії – в уявну гіперболу мені видається вирішальним. Проте, можливо, все не так просто. Оскільки мова не йде про те, що образ Америки в уяві самих американців сильно спотворений. Мова не йде про те, що віраж ери Рейґана більший, ніж перипетія історії. *Who knows?* Це так само складно вияснити, як і диференціювати сьогодні процес і симуляцію процесу, політ і симуляцію польоту. Америка також увійшла до цієї ери незрозумілості: чи є реальною її могутність чи це симуляція могутності?

Чи може Рейґан розглядатись як символ сучасного американського суспільства – суспільства, що володіло справжніми рисами могутності, і яке зараз увійшло до стадії «ліфтингу». Можлива інша гіпотеза: Америка вже не та, що колись, але продовжує розвиватись тими ж темпами, вона в гістерезисі могутності. Гістерезис – це процес, що триває інерційно, ефект, який продовжується, і коли те, що породило його, вже зникло. Можна також казати про гістерезис історії, гістерезис соціалізму тощо. На-

приклад: це тіло продовжує функціонувати, рухатись за рахунок набутої швидкості за інерцією, чи як людина, що, знепритомніла, але ще зберігає рівновагу. Чи смішніше: як роверисти з роману Жаррі *Надсамець*, що вмерли від виснаження під час переїзду Сибіром, які водночас крутять педалі і рухають Велику Машину, що перетворює трупне застигання на кінетичну енергію. Надзвичайний винахід: мерці можуть навіть збільшувати швидкість та рухати машину краще, ніж живі, *через те що в них нема жодних проблем*. Чи не подібна Америка на цей гротеск Альфреда Жаррі? Але, водночас, якщо і був очевидним збій в роботі чи в чарах американської машини, хто зможе сказати, чи він є наслідком депресії чи наслідком переохолодження механізмів?

Америка, звичайно, менше, ніж Європа, страждає від того, що звільнилась від великих ідей та історичних пристрастей, оскільки не вони визначають її розвиток. Вона набагато більше страждає через зникнення опозиційних ідеологій і послаблення всього, що їй протистояло. І якщо би вона була могутньою протягом двох десятиліть по Другій Світовій війні, то ідеї і пристрасті, що б протистояли їй, також

а в 1903-му, то однозначно разом з усім своїм співтовариством насамперед став би фашистом, а вже згодом, можливо, партизаном».

З якого би боку на це не дивитися, але обидва крила застосовують подібну, не раз революційну фразеологію, а їх цілі перекриваються: і одні, і другі для втілення своїх протилежних візій устрою повинні насамперед розправитися з демократичною державою (це можна назвати принципом «єдності протилежностей»). Тоді, можливо, мав рацію Гелжинські, який писав про спільність, що єднає терористів з-під різних знамен: «*Це спільність ситуації: локалізація не лише поза суспільством ситих і законослухняних, а й за маргінесом легальної чи нелегальної лівої опозиції (...) Це водночас спільність емоційна (...). Тисячі тенденцій, буває, діаметрально протилежних, проте співдіючих, коли йдеться про допомогу конспіративними квартирами, торгівлю зброєю, інформацією чи фальшивими паперами. Поліція всіх країн світу, за винятком трьох-чотирьох, наступає їм на п'яти, проте вони солідарні, хоча буває, що ця солідарність розвалюється, коли з'являється взаємна підозра (інколи зовсім небезпідстав-*

на) щодо провокації, зради, відступництва» («*Революція імені Августо Сандіно*»).

Про приклади такої спільності можна говорити довго. Керівник Нового Ладу Рауті на конгресі MSI сказав: «*Нам слід зробити пріоритетними відносини з найактивнішою лівою молоддю*»; його продублював інший неофашистський діяч: «*Ми не надто відрізняємося від тих молодиків, які, попри те, що належать до ультралівих позапарламентських формувань, не згірш за нас воюють проти цієї системи*». Щось подібне висловлював німецький нацист Рьодер, а його товариш Кюнен, вже перебуваючи у в'язниці, запропонував автономістам «тактичний союз». Італійська Третя Позиція посилається на Че Гевару, британські «політичні солдати» симпатизували сандиністам, французький Новий Опір (Нувель Резистанс) підтримує контакти з колишніми бойовиками OAD. Франко Джорджо Фреда, лідер Боротьби Народу, у відомій книзі «Дезінтеграція системи» сформулював ідею союзу крайніх крил опозиції. Втілити цю ідею в життя взялися члени NAR, які повідомили в одній зі своїх листівок: «*Нам набридло увесь час чути, що є молоде «чор-*

ною іронією. Рак в певному сенсі подібний до цього ілюзорного доведення, до цієї ейфорії тіла, яке більше не продукує антитіла, і якому надлишок активності загрожує руйнацією. Глава наймогутнішої світової держави вражений раком! Влада, охоплена метастазами! Два полюси нашої цивілізації поєдналися! Втрата президентського імунітету, майже СНІД! Це має означати початок загальної імплузії (влада на Сході вже довгий час уражена некрозом).

Але не треба надто поспішати, і краще в даному випадку мати на увазі менопаузу. Ремісія громадської думки, загальний рух до центру після конвульсій 70-х, відміна будь-який нових небокраїв, консервативне і рекламне керівництво справами, елементарна, позбавлена розуміння майбутнього перформативність, економія і тренінг, бізнес і джогінг, кінець кайфу і оргії, реставрація натуралістичної утопії задуму і біосоціологічної консервації раси – чи не означає це все кінець могутності і входження в істеричну ейфорію менопаузи? Або, іншими словами, чи не є рейганівська фаза лише тимчасовим видужанням, оновленням, яке, хоча й приходить слідом за

депресією, але провіщає нове загострення? Тепер будь-який «новий небокрай», будь-яке нове «мислення» Кеннеді, видається неможливим. В тому й полягають глибокі зміни, що мали місце в американському духові часу: ефект Рейґана втомив всю націю.

До того ж ефект менопаузи не є характерною рисою Америки, він відчувається у всіх західних демократіях і лютує усюди як в культурі, так і в політиці, як в індивідуальних афектах так і в ідеологічних пристрастях. Залишається чекати, що наш вступ в третє тисячоліття буде супроводжуватись зустрічями третього типу (на жаль, у нас вже була своя запізніла пристрасть – фашизм). Що стосується американської реальності, то навіть з «підтяжками» вона зберігає масштаб, надрозміри, і в той сам час – первозданну дикість. Всі суспільства кінець кінцем вбирають маску, так чому ж це не може бути маска Рейґана? Але лишається незмінним те, що було на самому початку: простір та геніальність задуму.

Переклав Антон Борковський

на» або «червона», і вона змушена платити життям за помилки режиму. Нехай начуваються вгородовані буржуї, бо у випадку неуникної революції революційні праві та ліві організації нарешті розчавлять цей плюгавий режим». Із трьох прокурорів, що вели слідство у справі «чорного терору», двох – В.Оккорсіо та М.Амато – застрелили неонацисти з Нового Ладу і NAR, а третього, Г.Алессандріно, убили бойовики з ультралівої Першої Лінії.

І останній, теж промовистий приклад: коли терористи з Японської Червоної Армії виробили собі фальшиві паспорти перед актом самогубства в аеропорту Лод, дати народження в них відповідали датам втечі літака до КНДР, атак на Пірл-Гарбор і спроби фашистського перевороту в 1930 році. Владислав Горальські («Політичний тероризм») коментував: «Тут ми маємо справу із сумішшю революційної фразеології та самурайських традицій: ідеї Великої Японії й культу насильства та самопожертви».

Іншу генезу, а відтак і інший характер, має тероризм народно-визвольних, сепаратистських та ірредентських угруповань. Організації цього

типу постають на ґрунті конфліктів між етнічними (ЕТА), релігійними (сіккійська Акалі Даль) чи расовими (Чорні Пантери) групами; основною їх метою є самоствердження спільноти. Проте, це не міняє факту, що й такий «етнічно» вмотивований тероризм загалом не позбавлений ідеологічного забарвлення. У той час, коли до Другої Світової війни між радикальними націоналістичними рухами переважав правий ухил (ОУН або усташі), то тепер стала переважати ліва ідеологія.

Жерар П'єр-Шарль, чорношкірий марксист з Гаїті, намагається з'ясувати рівень популярності лівої ідеї в націоналістичних рухах колоніальних країн у своїй книзі «Караїби у другій половині ХХ століття» (1984): «*Націоналізм (...) є ідеологічним (спонтанним, але водночас комплексним і мобілізуючим) виразом незгоди з іноземним домінуванням. (...) В сучасному світі і в узалежнених країнах націоналізм виявляється пов'язаним з ідеологією визволення і соціалізму (...). У цьому географічному регіоні (П'єр-Шарль має на увазі Кариби, але його висновки можна застосувати до всіх постколоніальних країн. – Я.Т.) з*

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

- ¹ Коли справи рухались.
- ² Америка повертається.
- ³ Чисто та досконало.
- ⁴ Ти не можеш витратити гроші і мати їх!
Ти не можеш з'їсти пиріг і мати його!
Ти не можеш з'їсти дружину і грати її!
Ти не можеш прожити життя і мати його!
- ⁵ Бідні мають піти геть.
- ⁶ Втрата громадянських прав.
- ⁷ Хто зна?

огляду на історичне насильство і тоталітарний характер колоніального та імперського тиску націоналізм діє як потужний рушій, налаштовує, наповнює свідомістю і мобілізує народ супроти експлуатації людини людиною».

Таке лівацьке забарвлення мають, зокрема, народно-визвольні програми УЕФ, обидва крила ІРА, корсиканських і бретонських сепаратистів, палестинських організацій, тамільських екстремістів. Натомість, правий напрямок серед сепаратистських груп представлений терористами з BAS (Комітету Визволення Південного Тіролю) або з BRIM (Бригада Незалежності Мадери).

Хочу звернути увагу на ідеологію визвольних рухів у Латинській Америці. Діючи у країнах, формально незалежних, але фактично узалежнених від Сполучених Штатів, ці рухи випрацювали характерний синтез латиноамериканського націоналізму і марксистського соціалізму. Фідель Кастро казав, що «його внесок у кубинську революцію полягає у поєднанні ідеї Марті з марксизмом-ленінізмом і подальшим застосуванням цієї моделі на практиці». Слід зазначити, що це не ледь підфарбована лівацька фразеологія на-

ціоналізму на кшталт ІРА, тут суспільна революція і національний суверенітет взаємодоповнюються і взаємообумовлюються. Програми організації типу Тупак Амару інтегрально поєднували в собі боротьбу за соціальне та національне визволення. Карлос Маріґелла твердив, що в такій країні, як Бразилія, війну з імперіалізмом слід вести на внутрішньому ґрунті. Симптоматично, що навіть відомі «Вісім тез» професора Гузмана Рейнозо, будучи програмою перуанської «Sendere Luminose» (полпотівського штибу), опираються на ствердження факту несuverенности Перу!

Надамо слово Збігнєву М. Ковалєвському, авторові книги «Латиноамериканська Герілья»: «У середовищі збройної лівіци зародився погляд, що на сучасному етапі розвитку світового капіталістичного господарства і залежного капіталізму в Бразилії, національне визволення слід розуміти дещо нетрадиційно. У ситуації, коли національна буржуазія або підпорядкувала себе іноземному капіталові, або ж передовсім поєдналася з ним і денационалізується, коли економіка країни становить складову частину інтегрованої

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

© Р.Журар, 2002

дііі ссдрд
рене жирар

НАСИЛЛЯ І СВАЩЕННЕ
БОГУ, МЕРЦІ, СВАЩЕННЕ, ЖЕРТОВНЕ

міжнародної економічної системи капіталізму і коли міжнародні підприємства здійснюють безпосередній контроль над процесом виробництва і ринком, імперіалізм не є зовнішнім фактором відносно бразильського суспільства, він є фактором внутрішнім. Боротьба супроти імперіалізму за таких умов стає боротьбою проти капіталістичних виробничих відносин і перетворюється в соціалістичну революцію».

Більшість народно-визвольних угруповань відзначається, проте, поверховістю ідеології (не раз «лівацтво» обмежується уживанням революційної фразеології та символіки), еkleктизмом, іноді – шокуючою ідеологічною «пластичністю». Так, канадський Фронт Визволення Квебеку у першій половині 60-х співпрацював з фашистською OAS (недобитки цієї організації масово вступили до нього), щоб на початку 70-х взяти ультралівацьку орієнтацію. Ще у 50-х IRA мала антикомуністичний характер, але згодом плавно еволюціонувала в напрямку марксизму. Завжди ультраліва ETA на початку 60-х стартувала, за словами її ідеолога Федеріко Крутвіґа Саґведо, як дрібноміщанський ультратролицький правий

рух. Крайні палестинські угруповання підтримують в Європі як лівих терористів, так і фашистських (в таборах ОВП навчалися і засновники RAF, і штурмовики Гомана). В Аргентині терористи з фашистської «Такуари» наприкінці 60-х поповнили ряди лівих (навіть – лівацьких) «Монтонерос» (інша річ, що й самі «Монтонерос» демонстрували у своїй ідеології як марксистські первні, так і «християнсько-антисемітські»).

Сила етнічних або релігійних зв'язків у Третньому Світі раз-у-раз дезорієнтує людей із Заходу (і особливо західних ліваків), які не здатні помітити трайбалізму, прихованого в імпортованому з Європи ідеологічному смітті. Через те для них незрозумілим є племінне тло конфлікту між ZANU і ZAPU в Зімбабве, католицький ґрунт лівацького FRETILIN в Тиморі, або ж етнічні бар'єри для розвитку комуністичного партизанського руху в Таїланді. Річард Норріс, давній діяч британської троцькістської групи Militant, писав про Шрі Ланку: «Відданість етнічній ідентичності виявилася сильнішою від тієї, що стосується причетності до суспільного класу. Тамільські Тигри жорстоко розправлялися із сенеґальцями, а

101

ЯРОСЛАВ
ТОМАСЕВІЧ
ТЕРОРИСТИЧНІ
ІДЕОЛОГІЇ:
СПРОБА
СИСТЕМАТИЗАЦІЇ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Спочатку ми розглядали динаміку насильства через посередництво істот, які його втілюють, – мітичних героїв, священних королів, богів, божественних предків. Ці розмаїті втілення сприяють розумінню; вони допомагають виявити роль жертви відпущення і фундаментальну роль одностайного насилля. Втілення ці завжди ілюзорні – в тому сенсі, що динаміка насильства належить усім людям, а отже – нікому особисто. Всі учасники грають одну і ту ж роль, окрім, розуміється, жертви відпущення, та її роль може зіграти хто завгодно. Не варто шукати таємниці рятівного процесу у відмінностях, які могли б відрізнити жертву відпущення від інших членів общини. Сваюла в цьому випадку принципова. Помилка розглянутих досі релігійних інтерпретацій полягає саме в тому, що вони приписують благодворну метаморфозу надлюдської природи жертви або будь-якого іншого учасника, оскільки здається, що вона чи він втілюють динаміку самовладного насильства.

Поряд з цими «особистісними» прочитаннями динаміки насильства є і безособистісне. Воно відповідає

дає всьому, що покривається терміном «священний», або ще краще – латинським прикметником sacer, що його ми перекладаємо то «священний», то «проклятий», оскільки в його закінчення входить як блага, так і згубне. Аналогічні терміни зустрічаємо у більшості мов – наприклад, знаменита «мана» меланезійців, «васан» сіу, «оренда» ірокезів тощо.

В одному, принаймні, відношенні мова, побудована на понятті sacer, найменш оманлива, найменш мітична: вона не постулює жодного господаря гри, жодного привілейованого втручання – навіть з боку надлюдської істоти. Той факт, що ідея sacer мислима поза всяким антропоморфним образом, чудово демонструє, що всі спроби визначити релігію через антропоморфізм чи анімізм ведуть хибним шляхом. Якби суть релігії полягала в тому, щоб «олюднити» нелюдське чи наділяти «душею» те, що її не має, то безособове уявлення про священне не могло б виникнути.

Якщо ми захочемо резюмувати всі порушені в цій роботі теми, то змушені будемо дати їй заголовок «Насильство і священне». Це безособове уявлення фундаментальне. Наприклад, в Африці – як і всюди – є лише одне слово на означення динаміки культурно-

сенегальська JVP відповідала їм такою самою жорстокістю. І ті, і другі претендували на звання революціонерів, проте здобували в Британії підтримку різношерстих ліваків, які традиційно шукали приводу для терористичної діяльності».

Іншого роду проблеми створюють терористичні угруповання, які не ставлять перед собою конкретних політичних цілей, а переважно зосереджені на суспільних. До них належать релігійні секти, які здійснюють насильство з «релігійних» мотивів, тобто для унаочнення організаційних чи доктринальних цілей групи (як члени Святині Народу, які вбивають членів слідчої комісії), а не політичних (як католики в Ольстері, чи сікги в Пенджабі, терор яких спрямований проти спільнот, що сповідають інші релігії). Індивідуальним терором, зокрема, займалися члени таких сект, як Святина Народу, Ананд Марґ, ганафіти, які воюють із Чорними Мусульманами, растафаріани (у 1981 році викрадення ними землевласника Л.Гонихурха призвело до запровадження надзвичайного стану у Домініканській Республіці), ба, навіть... новозеландські буддисти. Десь на межі тероризму релігійного і «націоналістично-

го» (чинник чужинця є обов'язковим, оскільки тут ми не маємо справи із конфліктом між етнічними групами в європейському розумінні цього терміну) перебувають погроми мусульман індійською «Армією Шіви» («Shiv Sena»).

У тій самій шухляді можна також знайти радикальних феміністок і войовничих захисників довкілля. Перші (наприклад, Ronda Feminista – Жіночі Бригади в Італії, або Women's International Terrorist Conspiracy from Hell [скорочено WITCH – відьма. – Прим. пер.] – Жіноча Міжнародна Терористична Конспірація з Пекла, США) здійснюють бомбові замаху на порно-кінотеатри і підпали помешкань гінекологів; німецький Жіночий Революційний Осередок у квітні 1974 року вчинив бомбовий замах на офіс Конституційного Трибуналу в Карлсруе, протестуючи проти обмеження прав на аборти. Екологісти, натомість, мають на своєму рахунку численні акти саботажу: тут перед веде «Earth First!» (взяти б хоча спробу знищення високовольтної лінії в Арізоні), проте добре відомі також замаху французьких і люксембурзьких екологістів на ядерні установки і комп'ютерні центри. Подібні цілі

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

го порядку і хаосу, втраченої і набутої відмінності, – на зразок тієї динаміки, розгортання якої ми спостерігали в регулярній драмі інцестуального і приносимого в жертву монарха. Це слово, з одного боку, означає всі королівські гріхи, всі заборонені і водночас дозволені королеві сексуальні практики, всі форми насильства і жорстокости, все брудне, всяке гниття, всі форми потворного, так само, як і чвари між близькими людьми, зло, заздрощі, злопам'ятність... а з іншого боку – творчу і впорядковану силу, стабільність і безтурботність. У динаміці монархії зустрічаються всі полярні сенси; монархія – втілення священної динаміки, але ця ж динаміка може розгортатися і за межами монархії. Щоб зрозуміти монархію, треба пов'язати її зі священним, але священне існує і поза монархією.

Так само й жертвоприношення можна описати без посилань на якесь божество, винятково на підставі священного – тобто згубного насильства, сфокусованого жертвою і перетвореного через її вбивство в насильство блага або, що те ж саме, викинене назовні. Будучи поганим усередині общини, священне знову стає хорошим, виходячи за її межі. Мова чистого священного зберігає суть мітології і релігії; вона відри-

ває насильство від людини і робить насильство окремою, розлюдненою сутністю. Вона перетворює його в свого роду «флюїд», який неможливо ізолювати, але яким можуть просякнути речі за допомогою простого з ним контакту. Саме з цією мовою, зрозуміло, треба пов'язати ідею заразності – емпірично у багатьох випадках точну, але теж мітичну, оскільки вона відбирає у насильства взаємність, занадто буквально «опредметнюючи» живе насильство людських взаємостосунків і перетворюючи його в квазісубстанцію. Менш мітична у багатьох відношеннях, ніж мова богів, мова чистого священного мітичніша в інших відношеннях, оскільки усуває останні сліди реальних жертв: вона приховує від нас, що священна динаміка неможлива без жертв відпущення.

Ми сказали: насильство і священне. Ми могли би сказати так само: насильство або священне. Динаміка насильства і динаміка священного – одне і те ж. Етнографічна думка, безумовно, визнає: всередині священного є все, що покривається терміном насильство. Але вона відразу ж додає, що у священному є й дещо інше, і навіть протилежне насильству. Є лише безпорядок, але й порядок, не тільки війна, але й мир, не тільки руйнування, але й творення. У священному

РЕНЕ ЖИРАР
НАСИЛЛЯ
І СВЯЩЕННЕ.
БОГИ, МЕРЦІ,
СВЯЩЕННЕ,
ЖЕРТОВНЕ

ставлять перед собою Animal Liberation Front у Великій Британії і французький Quatre Pattes, члени яких, зокрема, відпускають на волю піддослідних тварин з лабораторій і нападають на хутряні крамниці (їхні німецькі колеги підпалили дослідний осередок у Мюнстері і знищили лабораторії в Гамбурзі, Берліні та Геттингені).

Тут необхідно зазначити, що вся ця ідеологія дуже часто є лише вторинною «раціоналізацією» дії, породженням етичної чи емоційної реакції. Наприклад, французькі мабісти, які провадили збройну боротьбу на початку 70-х років, виправдовували її головню як помсту буржуазному суспільству; так само й інші угруповання виставляли головним мотивом своїх дій помсту за товаришів, їх визволення чи здобуття засобів для ведення боротьби. Савінков якось признався, що до дії його схилила не ідеологія, а «почуття товариськості, любов і повага до товаришів по боротьбі». У бюлетені «Револуційний Гнів» (орган західнонімецьких Револуційних Осередків) написано: «Хто не бореться, той помирає типовою для цієї системи смертю через задушення». В цьому ракурсі збройна боротьба стає формою

самореалізації, а не методом зміни світу. Навіть для багатьох анархістів акції RAF середині 70-х стали «приватною війною з державою».

Водночас для молодих італійських робітників тероризм був шляхом втілення споживацьких, тобто «дрібноміщанських» прагнень. Вони просто хотіли користуватися з плодів існуючого добробуту на рівні з буржуазією. Вже згадуваний тут Печі писав: «Увесь цей балаган заради того, аби мати маленький будиночок на селі і можливість спокійного сільського життя? Так!» Тому немає нічого дивного, що класична ультралівниця проголошувала такі гасла, як: «Для робітників фабрика є місцем, де об'єднуються не для того, аби щось виробляти, але задля того, щоб боротися, дискутувати і організовуватися!», «Не потребуємо праці – потребуємо повноти влади і користання із соціальних благ!», а то й просто: «Більше грошей – менше роботи!»

Проте терористи потребують ідеологічного алібі. Наприклад, були спроби шукати підґрунтя тероризму у в'єтнамській війні, проголошуючи теорію, що міські партизани – це «продовження визвольної боротьби Третього Світу». Коли війна

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

є стільки різних, протилежних і взаємосуперечливих речей, що спеціалісти відмовляються розбиратися у цій плутанині; вони відмовляються дати священному навіть відносно просте визначення. Відкриття установчого насильства призводить до надто простого визначення, і визначення це не ілюзорне; воно показує єдність, не затушовуючи складності; воно дозволяє організувати всі елементи священного в зрозумілу цілісність.

Виявити установче насилля – означає зрозуміти, що священне об'єднує в собі всі протилежності не тому, що воно відрізняється від насильства, а тому, що насилля видається відмінним від себе самого: воно то відтворює навколо себе одностайність, аби врятувати людей і створити культуру, то, навпаки, вперто руйнує те, що створило. Люди не поклоняються насильству як такому: вони не практикують «Культ насильства» в розумінні сучасної культури, вони поклоняються насильству, оскільки воно їм дарує єдиний світ, що ним вони будь-коли насолоджувалися. Крізь страшно для людей насильство їх поклоніння звернене до не-насильства. Не-насильство постає як безоплатний дар насильства, і це уявлення не безпідставне, оскільки люди завжди здатні змиритися

лише за чийсь рахунок. Найкраще, що люди можуть зробити заради не-насильства, – це одностайність з відрахуванням одиниці, тобто жертви відпущення.

Якщо первісна релігійна думка помиляється, сакралізуючи насильство, вона не помиляється, відмовляючись приписати волі людей принцип соціальної єдності. Західний і сучасний світ досі уникає найпримусовіших форм сутності насильства, тобто насильства, здатного повністю знищити суспільство. Цей привілей не має нічого спільного з одним із тих «самовизначень», що на них такі ласі філософи-ідеалісти, позаяк сучасна думка не розуміє ні його причин, ані його природи: вона навіть не усвідомлює його існування; саме тому джерелом суспільства вона завжди називає «суспільний договір» – явний чи неявний, заснований на «розумі», «здоровому глузді», «взаємній прихильності», «вірно зрозумілих інтересах» тощо. Тим-то сучасна думка неспроможна зрозуміти сутність релігії та присвоїти їй реальну функцію. Ця неспроможність носить мітологічний характер; вона продовжує неспроможність релігійну, тобто приховування людського насильства, нерозуміння загрози, під котру насильство ставить будь-яке людське суспільство.

в Індокитаї завершилася, RAF знайшла інше (хоча й схоже) виправдання своїй діяльності – боротьба проти НАТО, бази для «ядерної війни проти Третього Світу» (згідно з комюніке, виданому після замаху на базі в Рамштайні).

Заклик до збройного опору іноді не передбачає знання того, чи взагалі він є можливим. Ульріка Майнгоф сказала, що *«це можна перевірити лише на практиці»*. Ренато Курчіо описав це ще коротше: *«Суть полягає у тому, що стріляєш»*.

Є, однак, привід вважати, що мотивація тероризму носить радше не ідеологічний, а психологічний характер – є досить багато людей з поглядами далеко не менш радикальними, ніж у терористів, проте вони ніколи не скористаються зброєю. Суть справи полягає в поставі, яку блискуче описують слова Ю.Піلسудського з його листа, написаного у 1908 році: *«Борюся і помру лише тому, що жити в нужнику, в якому перебігає наше життя, не можу, це принижує – чуєш! – принижує мене, як людину з гідністю, а не невільника (...). Це не сентименти, не мудрування, не машинка соціальної революції чи ще там щось, – це звичайна людяність»*. Ментор італійської

неофашистської молоді Юліус Евола повторював за «Бгават-Гітою»: *«Дій впевнено, без огляду на наслідки, незважаючи на те, переможеш ти чи програєш, здобудеш вигоду чи втратиш. Не дивись, чи принесе тобі це приємність, чи біль, заслужиш похвалу чи осуд оточення. Дій!»* Ідеологічне обґрунтування дії у цьому випадку є вторинним, а інколи і взагалі випадковим. Більшість терористів підписалась би під гаслом Тупак Амару: *«Слова поділяють, а дії – єднують!»*

Переклад Андрія Кирчіва

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

Релігія, навіть найгрубша, вловлює істину, недосягну для всіх течій нерелігійної думки, навіть «найпесемістичніших». Вона знає, що формування людських суспільств не відбувається ані саме собою, ані за повелінням людей. Тим-то співвідношення сучасної думки та первісної релігії дуже відмінне від того, що ми звикли уявляти. З одного боку, є фундаментальне нерозуміння, яке стосується насильства і яке ми з релігійною думкою поділяємо. З іншого боку, в релігії є елементи розуміння стосовно того ж насильства, зовсім реальні і нам зовсім недоступні.

Релігія дійсно говорить людям, що їм робити і чого не робити, щоб уникнути повернення руйнівного насильства. Коли люди нехтують ритуалами і переступають заборони, вони буквально провокують трансцендентне насильство знову опуститися в їх середовище, знову стати демонічним спокусником, величезною і нікчемною ставкою, за яку вони один одного знищуватимуть, фізично й духовно, аж до повного самознищення, якщо тільки механізм жертви відпущення ще раз не з'явиться їх рятувати, якщо тільки, інакше кажучи, самовладне насильство, вважаючи «винних» достатньо «покараними», не зволить повернутися до трансцендентности, відійти саме на ту дистанцію, яка

потрібна, щоб наглядати за людьми ззовні і викликати в них боязку пошану, яка приносить їм спасіння.

Нам, легковажним, привілейованим, багатим пестунам, через наше невігластво може видатися, що День Гніву – ілюзія, але це страшна реальність; його справедливості дійсно невтомима, його неупередженість дійсно божественна, оскільки Гнів падає на всіх антагоністів без розбору: він є не що інше, як взаємність, як автоматичне повернення насильства до тих, хто мав нещастя до нього вдатися, уявляючи, що зможе ним керувати. Здається, ніби завдяки великим розмірам і кращій організації західні і сучасні суспільства непадвладні закону автоматичного повернення насильства. Тому вони вважають, що такого закону нема, і ніколи не було. Вони вважають химерою і фантазією ті системи мислення, для яких цей закон – страшна реальність. Системи ці, звичайно, мітологічні, оскільки приписують дію закону силі, яка стоїть поза людиною. Але сам закон абсолютно реальний, автоматичне повернення насильства до його вихідної точки в людських взаємовідносинах – зовсім не фантазія. Якщо ми про нього ще нічого не знаємо, то справа, швидше всього, не в тому, що ми остаточно звільнилися від цього закону, що ми його «подола-

ěřęńćěļęří nňďěļņęř
максиміліан стрміска

СУБВЕРЗИВНИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ТЕРОРИЗМ У СУЧАСНИХ ДЕМОКРАТИЧНИХ ДЕРЖАВАХ: ВСТУПНІ СТУДІЇ

© M.Strmiska, 2000

<http://www.ji-magazine.lviv.ua>

<http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ли», а в тому, що його дію в сучасному світі надовго відкладено з невідомих нам причин. Саме це сучасна історія, можливо, і починає розкривати.

Всі розглянуті в цій праці феномени зводяться до тотожності насильства і священного – від двоїстої сили, згубної і багатой, крові взагалі і менструальної зокрема, до структури грецької трагедії чи «Тотему і табу». Це ототожнення здається фантастичним, неймовірним, хочеться проти нього протестувати, але чим уважніше дивишся довкола, тим яснішим стає, що його пояснювальна сила надзвичайна. Стає зрозумілим як навколо нього сплітається ціла сітка відповідностей, перетворюючи його в достовірність.

До всіх вже наведених прикладів можна додати ще один, тут особливо доречний. Чому виробництво металу, зокрема в Африці, оточене дуже суворими заборонами, чому ковалі просякнуті священним? Тут перед нами в рамках широкої загадки священного постає окрема загадка, вирішення котрої відразу ж пропонує наша спільна гіпотеза.

Метал – безцінне благо, він полегшує масу занять; він допомагає общині захищатися від зовнішніх во-

рогів. Але його переваги мають страхітливий виворіт. Всяка зброя двосічна. Вона збільшує небезпеку, котра накликає на суспільство внутрішні чвари. Все вигране в хороші часи можна з лихвою втратити у погані. Ефекти тієї двоякості тенденції, яка штовхає людей то до згуртованості і гармонії, то до розрізненості і конфліктів, посилюються із здобуттям металу.

І на благо, і на шкоду коваль – господар самовладного насильства. Саме тому він сакральний, в обох смислах слова. Він користується певними привілеями, але водночас його вважають дещо зловісною істотою. Контактів із ним уникають. Кузня розташовується за межами общини.

Із тону, якщо не прямого сенсу, деяких сучасних коментарів випливає, нібито обережна повага до коваля свідчить про наявне у тубільців неясне розуміння, що вони посягнули на досягнення, які належать «вищим цивілізаціям» і перш за все, зрозуміло, найвищій із усіх, тобто нашій. Техніка металообробки стоїть під забороною нібито не тому, що в ній, якщо врахувати звичайну поведінку людини, прихована загроза, а тому, що вона призначена для подвигів білої людини. Коротше кажучи, культ кузні завжди звернений – принаймні, побічно – саме на нас, як на свій

Зв'язок між діяльністю сучасних демократичних систем і впровадженням «модерних» форм політично вмотивованого екстремального насилля, зокрема різних варіантів субверзивного тероризму, у трьох минулих десятиріччях був на багатьох рівнях предметом інтенсивних досліджень та дискусій, результати яких частенько були суперечливі.

Це не дивно, якщо взяти до уваги різноманітність джерел, якими послуговувались у цих ситуаціях, складність та мінливість досліджуваного матеріалу, і звичайно ж — здатність деформуватись різних політичних факторів, які неодноразово спочатку обмежували горизонт дискусії та визначали характер політично «вігідних» чи хоча б прийнятних висновків. Ці спостереження не стосуються лише певної публіцистики та творів пропаганди, що з дивною грубістю й безсоромністю служать інтересам влади, на основі яких і буде означено, хто «терорист», а хто «борець за свободу» тощо. І у низці наукових праць, що намагаються відстояти принципи та переваги демократії, була помітна спроба *a priori* не допустити повного розкриття проблеми, оскільки це могло випадково призвести до сумнівів щодо доцільності та справедливості традиційних поглядів й принципів, за якими

феномени політичного насилля й екстремізму засуджуються. [Класичним прикладом цієї тенденції може — якщо ми візьмемо до уваги лише серйозні наукові праці — служити праця Вілкінсона «*Тероризм і ліберальна держава*». Wilkinson, P. *Terrorism and the Liberal State*, Macmillan, Basingstok, 2. видання, 1986.] Полеміка стосовно тероризму мала при цьому великий вплив. Дискусії про тероризм модифікували підхід громадськості до тероризму не лише як до однієї з категорій радикального насилля, а й у ширшому розумінні як до політично вмотивованого насилля й екстремізму загалом, до того ж посприяли поширенню й вкоріненню погляду, що політичне насилля (враховування насильницьких методів політичної боротьби, включно з тероризмом) є за своєю суттю недемократичне й протидемократичне, і в принципі воно — універсальний ключовий знак екстремізму. У значній частині громадськості в сучасних демократичних державах посилювалась тенденція поєднувати *a priori* прояви радикальних орієнтацій з актами політично вмотивованого насилля, а носіїв цих орієнтацій ідентифікувати щонайменше як потенційних злочинців, чи хоча б як підбурювачів до безжалісних насильницьких дій або — у гіршому випадку — просто як терористів, чи при-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

граничний і єдино реальний об'єкт. Ми впізнаємо в цих роздумах колосальну чванливість технічної культури, притаманну їй «гібрис», до такої міри роздута і підсилена довгою і таємничою безкарністю, що вона вже себе не усвідомлює, вже не має в своєму розпорядженні для «гібрис» навіть терміну.

Народи, які оволоділи виготовленням металу, не мають причин ані його боятися у власне технічному плані, ні тим більше — віддавати нам за нього неявну пошану, якщо вони ним оволоділи самі. Причини, що просочили кузню сакральністю, йдуть не від нас; у нас немає на них монополії — навіть зловісної і прометеївської. Загроза, яка нависла над нами через атомні бомби і промислові забруднення — всього лише вияв (ефектний, звичайно, але стоїть в загальному ряді) закону, що його первісні люди осягають хай лише наполовину, але який вважають реальним, тоді як ми вважаємо його фантазією. Хто б не грався насильством, в кінцевому результаті сам стане його іграшкою.

Община, що виносить кузню на околицю, не так вже й сильно відрізняється від нас. Вона допускає діяльність коваля чи чаклуна, оскільки сподівається мати з неї користь. Але як тільки спрацьовує «зворот-

ний зв'язок» насильства, община покладає вину на тих, хто ввів її у спокусу. З будь-якого приводу вона звинувачує розпорядників священного насильства; вона підозрює їх у зраді общини, до котрої вони належать лише наполовину, у використанні проти неї підозрілої, як вона знає, сили. Варто лише якомусь лихові — можливо, зовсім не пов'язаному з металом чи його обробкою, — звалитися на село, як коваль опиняється в небезпеці: саме його захочуть назвати винним.

Як тільки священне, тобто насильство, проникає всередину общини, неминуче починає розгортатися схема жертви відпущення.

Ставлення до коваля, навіть у спокійні періоди, ріднить його не тільки з чаклуном, але й зі священним королем, що, втім, одне і те ж. В деяких суспільствах коваль, залишаючись свого роду парією, відіграє роль верховного арбітра. У випадку безкінечного конфлікту його кличуть, щоб він *розрізнув братів-ворогів*, — свідчення того, що він втілення насильства в його цілісності, то згубного, то, навпаки, упорядковуючого і миротворячого. Якщо ковалю або чаклуну доводиться гинути від рук общини, істерія котрої після цього акту насильства затихає, то таємничий зв'язок між жертвою і священним здається підтвердженим. Як і

РЕНЕ ЖИРАР
НАСИЛЛЯ
І СВЯЩЕННЕ.
БОГИ, МЕРЦІ,
СВЯЩЕННЕ,
ЖЕРТОВНЕ

наймні як терористів *in spe*. У цій вельми спрощеній перспективі якимось прототипом справжньої радикальної формації стала таємна терористична організація, а тероризм — моделлю й логічним відгалуженням «послідовно антисистемних» орієнтацій. У сердовищі, де процвітали такі уявлення було і є важко розвинути відкриту, не обтяжену забобонами дискусію про радикальну опозицію і протирежимний протест, про їх причини й різні взаємозв'язки, і не в останню чергу про довготривалі результати їх толерування чи, навпаки, придушення.

У випадку субверзивного політичного тероризму — і політично вмотивованого терористичного насилля загалом — вдвічі більше підходить принцип, що обов'язковою передумовою будь-якої серйозної дискусії про це явище є його визначення, і ліпше, коли є визначення як з позитивного, так і з негативного поглядів. Тільки так можливо мінімалізувати ризик навмисної дезінтерпретації й інструменталізації цієї проблематики.

Політичний тероризм можна дефініювати як політично вмотивований та обґрунтований метод використання радикального насилля, головна мета якого — досягнення певного психічного ефекту, що своєю

досяжністю виразно переходить межі прямих жертв чи свідків насильницького акту, ефекту, безпосередній нищівний фізичний вчинок насильницького акту якого є другорядним, з погляду на початкове політичне значення. [До проблематики дефініювання тероризму детальніше див. напр. Стрімска, М. *Політичний тероризм: проблеми його визначення* // Політологічний часопис, I, №2, 1994. С. 29-39; Tackrah, R. (1989): *Terrorism: A Definitional Problem* // Contemporary Research on Terrorism, Aberdeen University Press, Aberdeen. 1989.] Характерна риса політичного тероризму — комунікативність: поєднання насильницьких вчинків з політичним посланням, при чому це послання може бути, а часто і є диференційованим з огляду на різні сектори цільової публіки. Його органічною частиною може бути як інтенсивне залякування, тероризування одних, так і підбурювання інших, потенційних спільників й наслідувачів терористів. Від останніх видів тероризму політичний тероризм відрізняється передусім систематичним використанням *крайнього* насилля, яке визначає також характер навмисне викликаного психічного ефекту. Можна у такому випадку стверджувати, що *логіка політичного тероризму — це логіка винятково нищівної психологічної війни*. [3

107

МАКСИМІЛІАН
СТРІМСКА
СУБВЕРЗИВНИЙ
ПОЛІТИЧНИЙ
ТЕРОРИЗМ
У СУЧАСНИХ
ДЕМОКРАТИЧНИХ
ДЕРЖАВАХ:
ВСТУПНІ СТУДІЇ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

всі засновані на жертвоприношенні системи думки, система, що приносить у жертву коваля, практично закрита, і ніщо не в змозі її спростувати.

Насильницька смерть коваля, знахаря, чаклуна і взагалі будь-кого, хто нібито особливо тісно пов'язаний зі священним, може розташовуватися на половині шляху між спонтанним колективним насильством і ритуальним жертвоприношенням. Між першим і другим ніде немає розриву. Зрозуміти цю двоїстість — означає глибше зрозуміти установче насильство, ритуальне жертвоприношення і зв'язок між двома цими феноменами.

Сучасне нерозуміння релігії продовжує саму релігію і виконує в нашому світі ту функцію, котру виконувала релігія в світах, що безпосередніше зазнавали сутнісного насильства: ми продовжуємо не розуміти впливу, виявленого на людське суспільство. Тому ми й не згодні визнати тотожність насильства і священного. На цій тотожності слід настоювати.

Переклав Григорій Чопик

цією констатацією загалом погодилась низка визначних дослідників; однак є факти, що більшість схем, традиційно вживання при дослідженні політичного тероризму, з цього положення не виходили, хіба що дуже обмежено та непослідовно. Wardlaw G. *Political Terrorism. Theory, Tactics, and Counter-Measures*, Cambridge University Press, Cambridge, 1982.] Це визначення, хоч і не вичерпне, подає низку імпульсів для розвивання подальших роздумів — як своїм змістом, так і тим, про що тут експлікатно не стверджується. Цей момент не знехтуваний. Для політизованого підходу до тероризму була власне типова спроба, поки можливо, від початку поєднати визначення тероризму з прямим чи хоча б непрямим дефініюванням кола його винуватців. У цих випадках не йшлося першочергово про відповідь на запитання, *що таке тероризм*, як швидше про те, *хто такі терористи*. Дослідження, які існують сьогодні, все ж показали, що одночасно дуже нелегко *a priori* виключити конкретні соціальні й політичні групи з кола можливих терористів чи їх спільників. До тероризму, як до засобу відстоювання своєї політичної мети, за певних обставин можуть звернутись, наприклад, як соціальні й силові політично невідповідні, маргіналізовані структури, так і

привілейовані сектори суспільства, що мають у диспозиції низку дієвої зброї для відстоювання та охорони своїх політичних інтересів. Політичний тероризм може тоді бути як зброєю слабких, криком відчаю, так і засобом цинічної владної еліти раціонально досягнути своєї мети. Тероризм може бути зброєю тих, хто намагається зруйнувати даний режим, і тих, кому йдеться про його збереження й посилення. Надзвичайно важко точно встановити наперед міру правдоподібності наявності й ефективності політичного тероризму в окремих типах політичної організації — звичайно, за винятком *режиму терору* — можна з певністю стверджувати, що у даних політичних системах (які реально існують) тероризм, в принципі, не може з'явитись і знайти застосування.

Події минулих десятиріч переконливо показали, що демократичні політичні системи не імунні щодо субверзивного політичного тероризму. З'явились погляди, що *саме* у цих системах сучасний політичний тероризм знайшов найвигідніше середовище для свого розвитку. Таке становище було зазвичай засноване на припущенні, що експансія терористичних практик була і є можливою передусім завдяки недостатній репресивній потужності сучасних демократичних ре-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

© Р.Журар, 2002

дііі ссдрд
рене жирар

НАСИЛЛЯ І СВАЩЕННЕ ГЕНЕЗА МІТІВ І РИТУАЛІВ

жимів. Камінь спотикання такої аргументації лежить у надмірному спрощенні усієї проблеми, від якого прямою дорогою можна потрапити до рафінованої непрямої реабілітації авторитарних режимів. З іншого боку, потрібно припустити, що таке становище має усталене раціональне ядро. Приблизне визначення можливих репресивних реакцій теж, без сумніву, важливий момент калькуляції потенційних прибутків та втрат зі сторони підбурювачів терористичних кампаній, і зовсім не єдиний момент. Експансію тероризму все ж не можна пояснювати лише *непрямо*, на основі того, що він просто не був вчасно рішуче подавлений. У зв'язку з цим неможливо далі за своїм методом ставити клопіткі запитання. Передусім можна запитувати, чи у сучасних ліберально-демократичних системах не знаходиться «сприятливе середовище» *інтеракція* саме такого виду, яку потребує для свого оптимального функціонування політичний тероризм, чи хоча б деякі його типи. Це момент, який дослідження тероризму не може проминути: лише констатація факту наявності угруповань, охочих схилитись до випадкового чи систематичного тероризму, а водночас констатація дійсності, що ці угруповання не були вчасно знищені, сама по собі не може служити засобом

для пояснення, чому тероризм, у даному випадку, почав – чи навпаки не почав – більш чи менш «успішно» функціонувати.

Якщо ми залишимося у звичайній площині, то у зв'язку з цим вигідно звернути увагу на деякі основні риси політичного тероризму, притаманні, в принципі, усім його типам. Тероризм – принципово неконвенційний метод боротьби, який може – особливо на ранніх стадіях свого розвитку – знайти найліпше застосування там, де екстремальне насилля «на порядку денному» не стоїть. *Неконвенційність* тероризму не означає лише неповагу до *даних правил* і звичаїв, що побутують в певній соціально-політичній системі використання насилля і погрози насиллям. Логіка тероризму включає момент неповаги до жодних конвенцій; і у цьому, певним чином, полягає його дієвість. Важлива не так грубість терористичних нападів сама по собі, як те, що конкретні терористичні акти одночасно пов'язані з евокуванням попередніх можливих і правдоподібних з боку потенційних жертв непередбачених і неконтрольованих жорстокостей, що будуть наступати, екстремального насилля, не обмеженого жодною складовою частиною конвенції. [Bonanate L. *Dimensioni del terrorismo politico. Aspetti interni e*

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

У вивченні первісної релігії уже давно протистоять навзаєм дві тези. Старша зводить ритуал до міту; в міті вона шукає або реальну подію, або вірування, що породжує ритуальні практики. Друга рухається у протилежному напрямку: вона зводить до ритуалу не тільки міти, а й – у випадку з Грецією – трагедію та інші культурні форми. Юбер і Мосс належать до другої школи. Вони виводять божество від жертвоприношення:

Повторення цих церемоній, в котрих – внаслідок звички, чи з якоїсь іншої причини – та ж жертва з'являлась через регулярні проміжки часу, творило свого роду безперервну особистість. Хоча у жертвоприношенні зберігаються його другорядні функції, створення божества – справа попередніх жертвоприношень¹.

Жертвоприношення постає тут як джерело релігії взагалі. Це означає, що від Юбера і Мосса не можна чекати відповіді про джерело самого жертвоприношення. Як тільки з допомогою якогось феномену починають пояснювати інші, пояснювати сам цей феномен вважають необов'язковим. Його прозорість постулюється

як якась невисловлена догма. Пояснюване не потрібно пояснювати.

Юбер і Мосс не лише нічого не говорять про походження жертвоприношення, але їм практично нема що сказати ні про їх «природу», ні про їх «функції», хоча обидва ці слова фігурують в назві їхньої праці. Як ми бачили вище, не можна сприймати серйозно ідею, ніби головне завдання жертвоприношення – увійти в контакт з «богами». Але якщо боги виникають лише в силу довгого повторення жертвоприношень, то як пояснити саме це повторення? Про що думали ті, хто приносив жертву, коли у них ще не було богів, з котрими вони б встановлювали «комунікацію»? Для кого і навіщо вони повторювали свої жертвоприношення під зовсім порожнім небом? Якою б всепоглинаючою не була пристрасть, що штовхала сучасний антитеїзм все в людській культурі звертати на «богів», вона уже не повинна нас обурювати: жертвоприношення – це справа людей, і тлумачити його треба в людських категоріях.

Нероз'яснення генезису і функції жертвоприношення у Юбера і Мосса робить ще більш разючим даний ними систематичний опис проце-

internazionali, politici e geuridici, F. Angeli, Milano. S. 99-179. 1979] Навіть якщо це може виглядати парадоксально, у ліберально-демократичному суспільстві з низькою мірою толерантності щодо насилля тероризм саме тому може бути для певних угруповань винятково дієвим неконвенційним засобом для досягнення політичної мети.

Що менше *конвенційного* насилля в даній системі, то більше можливості тут надається для викликання ефекту терору через *неконвенційне* насилля. Це фактор, який звичайно впливає на підрахунок прибутків й витрат потенційних терористів. Дієвість тероризму дуже залежить від відповідно продуманого дозування терору. Поки не перейдено певний поріг, за яким знаходиться вже лише *режим терору*, менш-більш дозований терор, що поступово наростає, зазвичай дієвіший, ніж багато терору одноразово. Не відповідно дозований страх може легко призвести до того, що намічена публіка пережитий страх компенсуватиме твердим негативним ставленням щодо комунікатора (терористів). У селективному тероризмі – селективному не лише щодо потенційних жертв, а швидше і щодо різних секторів цільової публіки – не відповідно дозований і затягнений ефект жаху може мати

для терористів не лише неочікувані, а й прямо катастрофічні наслідки. Загалом і у цьому випадку в основі діє те, що констатувалось вище: дозування й поступове збільшення терору, викликаного екстремальним насиллям, найпоширеніше саме у системах, де насилля немає «на порядку денному». Це загалом не означає, що у цьому середовищі одночасно не збільшується ризик контрапродуктивності терористичної практики.

У відкритому множинному суспільстві існують відносно широкі можливості комунікації та дистрибуції терористичного політичного повідомлення, і це як з погляду окремих злочинців тероризму та їх спільників, так і з погляду їх противників. З колом політичних виконавців поширюється і коло потенційних «споживачів» терористичного послання. Вже у минулому виявилось, що самі терористи при цьому далеко не мусять мати рішучого поділу на маніпуляції з цим посланням, яке буде згодом використане іншими політичними виконавцями для їх власних цілей. У випадку політичного тероризму не діє принцип, що найбільший політичний зиск скоєні дії приносять обов'язково безпосереднім злочинцям. На основі цього можна поставити наболіле запитання про можливу

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

дури жертвоприношення. Цю систематичність не можна приписати якійсь апріорній ідеї, що накладає відбиток на аналіз, оскільки інтерпретації система жертвоприношення ще не отримала. В подібності обрядів у різних культурах, що практикують жертвоприношення, є щось вражаюче. Варіації в тій чи іншій культурі ніколи не досягають такого масштабу, щоб підірвати єдність феномену. Тому Юбер і Мосс можуть описувати жертвоприношення у відриві від будь-якої конкретної культури, так якби мова йшла про свого роду техніку. І саме про неї мова і йде. Але у цієї техніки, якщо вірити нашим авторам, немає ні реального завдання, ні якої б то не було функції на рівні соціальної реальності. Звідки ж могла взятися настільки чудова однаковість інституту, заснованого в кінцевому результаті на фантазії чи уяві? Про те, щоби вдатися до «дифузійності» ідей, не може бути й мови. Вони були дискредитовані уже в епоху Юбера і Мосса – і цілком слушно: вони не витримують критики.

Чим більше міркуєш про цю дивну структурну єдність, тим сильніше хочеться назвати її навіть не дивовижною, а цілковито чудовою. Не пере-

стаючи захоплюватися описами Юбера і Мосса, починаєш сумувати за всеїдною цікавістю їхніх попередників. Зрозуміло, щоб систематизувати якісь форми, багато проблем слід винести за дужки. Саме це і зробили два цих автори. Тимчасове звуження сфери досліджень дозволило їм виділити питання і області, що до того часу перебували у стані плачевної неясності.

В науковому дослідженні, як і у військовому мистецтві, корисно зображувати стратегічний відступ у позитивному світлі, щоби підняти дух армії. Але, тим не менше, не варто плутати такий відступ з кінцевою перемогою. В наші дні тенденція, намічена у Юбера і Мосса, торжествує. Вже немає мови про зведення ні ритуалу до міту, ні міту до ритуалу. І дійсно, це був круг, куди думка була закрита і звідки вона всякий раз сподівалася вирватися, віддаючи перевагу якій-небудь точці. Від цієї ілюзії відмовились, і це добре. Відзначається – і це теж добре, – що якби рішення було, то воно розташовувалося б не на околиці, а в центрі. Робиться висновок – і це вже зовсім погано, – що цей центр недосяжний або що центру взагалі немає, що він не існує.

пряму й непряму співвідповідальність за посередництво терористичного акту, яка розповсюджується як на політичних діячів, так і на сферу масових комунікативних засобів. [Willan P. *Puppetmasters. The Political Use of Terrorism in Italy*, Constable. London.1991; Moretti M., Mosca C., Rossanda R. *Brigate Rosse. Una storia italiana. Intervista di Carla Mosca e Rossana Rossanda*, Anabasi, Milano. 1984]

Аналіз застосування терористичного насилля у демократичних системах потребує певної міри диференціації, передумовою якої є хоча б елементарні типології тероризму, що зустрічається у цьому соціально-політичному середовищі. У зв'язку з цим необхідно коротко поєднати проблему розрізнення субверзивного (протидержавного) тероризму та репресивного (продержавного) тероризму, а також диференціацію цих тероризмів, передусім субверзивного.

Допоки йшлося про «національні» вітчизняно-внутрішні терористичні феномени, доти найбільшою увагою в останніх трьох десятиріччях викликали у Західній Європі та Північній Америці прояви субверзивного, підривного, тероризму – ультралівого чи іншого (етнічно-політичного, релігійно-політичного) походження. Для деяких дослідників та інституцій

феномену політичного тероризму взагалі не існує, або він є політично незначний / несуттєвий. [Такі погляди (часто доцільно сформульовані й обґрунтовані) з одного боку могли прислужитись на різних внутрішньополітичних сценах криміналізації небажаних радикальних опозиційних угруповань, а з іншого – могли використовуватись для розігрування трагедії, що переважно спостерігається на міжнародній сцені, мета якої визначити на базі владно-політичних пріоритетів і «очевидностей» «небажані» радикальні угруповання (або ж і їх прибічників та покровителів), як терористів, тоді як інші угруповання (прийняті за корисних спільників), які користуються такими ж методами насилля, не вважаються терористичними. Для прикладу можна привести погляди А.С.МакWillsona. MacWillson A.C. *Hostage-Taking Terrorism. Incident – Response Strategy*, Macmillan, London. 1992]

Вияткова увага приділена терористичним угрупованням ультралівого чи ультраправого походження, мала у цьому контексті свої власні причини. На їх прикладі було досить легко довести, що антидемократичними є не лише *засоби*, які використовувались угрупованнями, а й політична *мета*, якій вони мали служити – тобто дестабілізація й знищення демокра-

111

МАКСИМІЛІАН
СТРІСКА
СУБВЕРЗИВНИЙ
ПОЛІТИЧНИЙ
ТЕРОРИЗМ
У СУЧАСНИХ
ДЕМОКРАТИЧНИХ
ДЕРЖАВАХ:
ВСТУПНІ СТУДІЇ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Посилаючись на невдачі минулого, ця песимістична ідея видає себе за ультранаукову, але насправді вона – філософська. Невдачі минулого не доводять нічого, окрім самих себе. Не варто будувати картину світу на основі – цілком можливо, лише тимчасового – тупцювання науки на місці. Займатися боротьбою з метафізикою – означає, як і раніше, займатися метафізикою. В будь-який момент може з'явитися нова гіпотеза, котра відповідь задовільним – тобто науковим – чином на питання про походження, про природу і про функції не лише жертвоприношення, а й релігії взагалі.

Недостатньо оголосити – посередництвом чисто «символічного» благословення – якісь проблеми недійсними, щоб безперешкодно оселитися всередині науки. Наука – це не відхідний рубіж щодо домагань філософії, не розумне упорення. Наука – це інший спосіб ці домаганя здійснити. У джерел найбільших відкриттів лежить цікавість, котру часто в наші дні поблажливо називають «дитячою», лежить довіра до мови, навіть до буденної, давно затаврованої «наївною». Якщо оновлене «*hil admirari*» («нічому не диву-

ватися») буржуазних денді, висміяних Стендалем, видається за останнє слово пізнання, значить, час хвилюватися. Порівнювальна невдача таких людей, як Фрезер, Фройд, Робертсон Сміт, не повинна переконувати нас, ніби їх вражаюча тяга до розуміння застаріла. Стверджувати, що в питаннях про істинні функції у генезисі ритуалу немає ніякого змісту, – значить стверджувати, що релігійна мова приречена залишатися мертвою буквою, що вона завжди залишиться абракадаброю, – звичайно, значно систематичною, але повністю позбавленою сенсу.

Час від часу лунає чийсь голос, що нагадує про дивовижність такого інституту, як жертвоприношення, про нездоланну потребу нашого розуму знайти для нього реальне походження, – наприклад, голос Адольфа Енсена, котрий в книзі «Міфи і звичаї первісних народів» повертається до великих питань минулого, але саме тому не отримує ніякого відгуку:

З людиною повинно було відбутися щось дійсно приголомшливе, щоб примусити її ввести в своє життя настільки жорстокі акти. В чому ж була причина?

тичного укладу і заміна його режимом іншого типу. У інших типах терористичного насилля ці другі ознаки не мусять бути помітними, тоді як в першій із вказаних заваг не виникає зазвичай сумнівів.

Загальнопринятої, раціонально обґрунтованої типології тероризму, на жаль, не існує. [Нинішні спроби опрацювати таку типологію створили вельми хаотичні враження. Значні недоліки були вже у спробі розрізнення *революційного та субреволюційного тероризму*, як двох основних типів субверзивного терористичного насилля, однак ще більші проблеми виникли згодом при розрізненні підтипів революційного та субреволюційного тероризму. Паул Вілкінсон, наприклад, дефінував революційний тероризм, в першу чергу, за його метою *викликати політичну революцію*; тоді як субреволюційний тероризм визначав негативно, як тероризм, що використовується задля *політичних мотивів, не пов'язаних із революцією чи владними репресіями*. Wilkinson P. *Political Terrorism*, Macmillan, London, Basingstoke. 1974. S. 38-40; Напрошується можливість дефінувати субверзивне терористичне насилля, як *політично чи ідеологічно вмотивовані злочинні насильницькі дії, що не є частиною кампанії, прямо спрямованої на здобуття влади та контролю над дер-*

жавою. Eckstein H. *Internal War. Problems and Approaches*, Collier-Macmillan/Free Press, London Glencoe. 1964; У цьому контексті курйозно сприймається спроба Вілкінсона ввести поміж підтипи революційного тероризму («організація чистого терору»; терористичний революційний і народно-визвольний рух; герільєвий тероризм; повстанський тероризм) «пропаганду дією» (яка, навпаки, представляє класичний приклад субверзивного тероризму) та «міжнародний тероризм». Ще гіршою була спроба Вілкінсона прилаштувати між підтипами субреволюційного тероризму політичні й «династійні» ворожнечі-атентати, терористичні прояви т.зв. султанізму, партизанського визвольного руху і т. п. Сумним результатом спроб такої, так би мовити, «типології», та все ж безцінним було скомпроментування будь-яких спроб вичерпної класифікації й типології субверзивного політичного тероризму. Wilkinson P. *Political Terrorism*, Macmillan, London, Basingstoke. 1974. S. 38-40.] Можна лише констатувати, що найвизначніший варіант підривного тероризму представляє субреволюційний тероризм (*subrevolutionary terrorism*), означений ще як агітаційний (підбурювальний) тероризм (*agitational terrorism*). [Eckstein H. *Internal War. Problems and Approaches*,

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

*Що могло настільки вразити людей, що вони вбивали собі подібних – не за імморалізм і бездумність напівтваринного варвара, що йде за своїми інстинктами, оскільки не знає нічого іншого, – а намагаючись під тиском свідомого життя, творця культурних форм, досягнути глибинну природу світу і передати ці знання наступним поколінням з допомогою заснування драматичних фігурацій?.. Мітологічне мислення постійно повертається до того, що відбулося вперше, до творчого акту, справедливого вважаючи, що саме він яскравіше всього свідчить про дійсні факти... Якщо вбивство відіграє настільки вирішальну роль (у ритуалі), то воно повинно займати особливо важливе місце (в момент встановлення)?*².

Не відмовляючись від новіших досягнень в описовій області, ми повинні, напевно, заново запитати про *перший раз*: а не відбулося в той перший раз дійсно щось вирішальне? Потрібно знову ставити традиційні питання в рамках системи, оновленої методологічною суворістю нашого часу.

Якщо прийнятий сам принцип такого дослідження, то зразу ж треба поставити питання про апріорні критерії, котрим повинна відповідати

всяка гіпотеза, щоб пройти перевірку. Якщо дійсно було реальне першоджерело, якщо міти по-своєму, ненастанно його згадують, то мова повинна йти про подію, котра справила на людей враження – незгладиме, оскільки вони про нього забули, але все ж дуже сильне. Це враження підтримує релігія і, може бути, взагалі всі культурні форми. Тому, щоб це зрозуміти, не треба постулювати якусь форму позасвідомого – чи індивідуального, чи колективного.

Незвичайне число ритуальних поминань, що полягає в віданню когось смерті, заставляє думати, що первісною подією звичайно бувало вбивство. В «Тотемі й табу» Фройд ясно усвідомив цю необхідність. З разючого одноманітного жертвоприношення випливає, що у всіх суспільствах мова йде про один і той самий тип убивства. Це не означає, що дане вбивство відбулося один-єдиний раз або, що воно обмежене якимось доісторичним періодом. Ця подія, хоча і виключна в перспективі усякого конкретного суспільства, виникнення чи відновлення котрого вона відзначає, в компаративістській перспективі повинно бути цілком банальним.

РЕНЕ ЖИРАР
НАСИЛЛЯ
І СВЯЩЕННЕ.
ГЕНЕЗА МІТІВ
І РИТУАЛІВ

Collier-Macmillan/Free Press, London Glencoe. 1964]. Його мета не безпосереднє захоплення влади, а, швидше, «озброєна пропаганда», яка має продемонструвати усім потенційним спільникам, що озброєна боротьба проти режиму можлива, доречна й доцільна. [Цей тип тероризму потрібно відрізнати від радше короткочасного й тактичного, нерідко одноразового тероризму, мета якого підвищити договірний політичний потенціал даного угруповання в рамках вирішення однієї конкретної проблеми. Потрібно завжди досліджувати не лише характер безпосередньої мети та «противника» терористичних кампаній, а й характер — особливо диференціацію — їх цільової публіки (target publik), при чому вигідно розрізнати первинні й вторинні аспекти терористичного послання. Ця категорія будь-якого випадкового тероризму може теж перегукуватися з мікротерористичним насиллям, яке може утворювати початкову стадію найінтенсивнішого тероризму з ширшим обсягом. Так було, наприклад, у випадку Червоних бригад у 1970-1972 роках.] Основний намір — підготувати за допомогою *психологічної війни* тероризму дестабілізаційний ґрунт для громадянської війни (революції, масового повстання), яка б вилилась у повалення режиму і заміну його іншим

(революційним) укладом. [У «чистому» вигляді таке поняття субверзивного тероризму зустрічається, наприклад, у італійського соціолога Сабіна Аквавіві. Aquaviva S.S. *Guerriglia e guerra rivoluzionaria in Italia*, Rizzoli, Milano. 1979. S.145-147] Активність італійських Червоних Бригад (BR) і німецької Фракції Червоної Армії (RAF), хоч і не завжди однакова у всіх фазах, в сімдесятих-вісімдесятих роках у Західній Європі виходила, по суті, з логіки субверзивного (агітаційного) тероризму. Ідейна зброя субверзивного тероризму ультралівого походження була гетерогенною. До неї належала анархістська «пропаганда дією», доктрини різних таємних революційних угруповань з XIX сторіччя, теорія й досвід антиколоніальних *geril* і тероризмів, так само як деякі елементи ленінізму та маоїзму тощо. Ідеологічна платформа італійських BR, німецької RAF чи інших «класичних» угруповань ультралівого субверзивного тероризму при цьому містила мало насправді важливих нових елементів, порівняно зі старшими взірцями, що походили переважно з XIX сторіччя. По суті, єдиним новим моментом далекосяжного значення було прийняття концепції «*громадянської війни довгої тривалості*», концепції маоїстського походження. Тоді як раніше субверзивний

113

МАКСИМІЛІАН
СТРІМСКА
СУБВЕРЗИВНИЙ
ПОЛІТИЧНИЙ
ТЕРОРИЗМ
У СУЧАСНИХ
ДЕМОКРАТИЧНИХ
ДЕРЖАВАХ:
ВСТУПНІ СТУДІЇ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Ми вважаємо, що жертвна криза і механізм жертви відпущення складають той тип події, котрий відповідає всім необхідним критеріям.

Можуть заперечити, що якби така подія була, то наука її давно б відкрила. Говорити так — значить зовсім не усвідомлювати дійсно неймовірну неспроможність цієї науки. Присутність релігії при виникненні всіх людських суспільств — безсумнівний і фундаментальний факт. Але зі всіх людських інститутів релігія — єдиний, котрому наука так і не змогла приписати який-небудь реальний об'єкт, дійсну функцію. Отже, ми запевняємо, що об'єкт релігії — механізм жертви відпущення; його функція — зберігати чи відновлювати ефекти роботи цього механізму, тобто утримувати насильство за межами общини.

Спершу ми встановили катартичну функцію жертвоприношення. Потім визначили жертвну кризу як втрату і цієї катартичної функції, і всіх культурних відмінностей. Якщо одностайне насилля проти жертви відпущення дійсно кладе кінець такій кризі, то, напевно, що саме воно по-

винне знаходитись на початку нової жертвної системи. Якщо тільки жертва відпущення здатна перервати процес деструктуризації, значить, на початку всякої структуризації стоїть саме вона. Ніжче ми побачимо, чи можливо перевірити це твердження на рівні основних форм і правил культурного порядку, — наприклад, свят, заборон на інцест, обрядів переходу тощо. Тепер у нас є серйозні підстави вважати, що насилля проти жертви відпущення, цілком можливо, було радикально установчим у такому сенсі, що воно, кладучи кінець порочному колу насилля, відкриває нове порочне коло — коло жертвних ритуалів, котре, цілком можливо, є колом взагалі всієї культури.

Якщо це так, то установче насилля дійсно складає початок всього, що люди вище за все цінують і сильніше за все намагаються зберегти. Саме це і твердять — але в потаємній і змінений формі — всі *міти про першооснову*, котрі зводяться до вбивства мітичної істоти іншими мітичними істотами. Це вбивство зрозуміле як встановлення культурного порядку. Від мертвого божества походять не лише обряди, а й матри-

тероризм традиційно сприймався як тимчасовий, відносно короткочасний і, швидше, тактичний засіб, у поєднанні з цією концепцією він отримав характер привілейованої стратегічно-тактичної бойової зброї довготривалого використання. Цей маневр зміщення у сприйнятті субверзивного тероризму приніс, з погляду його учасників, досить неочікувані, хоч зрештою логічні й передбачувані результати – передусім кумуляцію бруталності (грубости) і пов'язаних із нею подальших негативних вчинків, що раніше чи пізніше, але неминуче вело до деградації цих терористично-політичних виконавців. Слід звернути увагу, що у сімдесятих роках ХХ сторіччя у колі радикальних фракцій руху протесту в деяких європейських державах (зокрема в Італії, Франції та інших державах) поширилось переконання, що *лише насилля гарантує вірогідність революційних*, а, по суті, будь-яких *радикальних політичних проектів*. Це надалі дуже підійшло до експансії субверзивного тероризму, поставленого цього разу на платформу, що містить цікаві елементи нігілізму. Доктрина формації, наприклад, італійської Першої лінії (PL), сприймала політику не більш, ніж як підступ (шахрайство), гру між лицемірами, недоцільну надбудову, тоді як *війна* схвалювалась як єди-

ний справді *природний, логічний зв'язок* «між використаними та користувачами». [Guicciardi L. *Il tempo del furore. Il fallimento della lotta armata raccontato dai protagonisti*, Rusconi, Milano. 1988; Bocca G. *La cattiva coscienza della Dc sul caso Moro*, L'Espresso, XXXIV, n. 10, 13.03.1988, s.19] Тут не йшлося про спробу «органічно поєднати політику з війною», як це було у груп типу Червоних бригад, а про мінімалізацію, чи швидше анулювання політичних розмірів реалізованої терористичної війни. У цьому контексті не може надто здивувати переконання, що для цього тероризму була характерною схильність до специфічної *баналізації* насилля; його винуватці чинили винятково грубі (бруталні) напади з дивною «легкістю», а пізніше у в'язниці з не менш дивною «легкістю» від тієї жорстокості часто відмежовувались. Експансія нового варіанту терористичного насилля була, без сумніву, відштовхуючим симптомом не лише дегенерації соціально-політичного устрою, який служив для неї основою, а й серйозною кризою для усієї політичної системи, яка уможливила народження подібного феномену.

Терористичним організаціям, що вийшли з крайнього правого полюсу політичного спектру аж до дев'яностих років було приділено значно менше уваги,

моніальні правила, заборони, всі культурні форми, що повідомляють людям людяність.

В одних випадках мітичні істоти поступаються людям, в інших, навпаки, відмовляють у всьому, що людям потрібно для життя в суспільстві. І, насамкінець, те, що їм потрібно, люди завжди або отримують, або захоплюють, але не раніше, ніж одна із мітичних істот відокремиться від інших і з нею не трапляється щось більше чи менше незвичайне – часто пагубне, інколи зовнішньо сміхотворне, і в якому можна побачити більший чи менший натяк на насильницьке рішення. Буває, що персонаж виділяється від групи і втікає з предметом суперечки; потім його здоганяють і віддають смерті. Іноді його лише раяють або б'ють. Або ж він сам вимагає, щоб його побили, і кожен удар приводить до неймовірних благодіянь, до чудових наслідків, котрі всі зводяться до плодючості і благоденства, що відповідає гармонійному функціонуванню культурного порядку.

Мітологічна розповідь інколи говорить про свого роду змагання – майже спортивне чи воєнниче, що нам нагадує, звичайно, суперництво

[під час] жертвової кризи. За цими темами в їх сукупності завжди можна розглядіти сліди перетворення взаємного насилля в одностайне. Не варто дивуватися тому, що вся людська діяльність і навіть життя природи підпорядковуються цій метаморфозі усередині общини. Якщо порушені взаємовідносини, якщо припиняється згода і співробітництво між людьми, то нема діяльності, котра б від цього не страждала. Це відображається і на зборі плодів, на полюванні, рибній ловлі, навіть на якості та чисельності врожаю. Тому благодіяння, котрі приписуються установчому насиллю, далеко виходять за рамки людських взаємовідносин. Колективне вбивство постає як джерело всякої родючості; з ним пов'язують першооснову розмноження; корисні для людини рослини, всі їстівні плоди з'являються з тіла первової жертви.

Навіть Юбер і Мосс на кожному кроці наводять факти, котрі повинні були б звернути увагу нашої «революційної» науки на соціальну реальність. Дійсно, поряд з мітами, де установчий

ніж їх ультралівим антиподам. [Хоча проблематика дослідження ідейно-політичних матриць тероризму традиційно вельми сполітизована, виявилось, що поки абсолютно відмінні ідеологічні матриці містять момент виправдовування (неконвенційного) насилля, вони можуть за певних соціально-політичних обставин стати сприятливим середовищем для тероризму. Тому було б неправильно надовго поєднувати цей феномен виключно з класичними формами політичного екстремізму як ультралівого, так і ультраправого напрямку.] Для вивчення функціонування терористичного насилля тероризм ультраправого походження надзвичайно цікавий тим, що саме тут можна зустрітися із низкою моментів, типових для тероризму у відносно «чистій» подобі. У класичному неофашистському тероризмі, наприклад, зазвичай присутній «позитивний» педагогічний момент, характерний для ультралівого агітаційного тероризму «повчальних жестів». Жага карати противників уже в ході боротьби за владу (і в жодному разі не розправлятися з ними потім, після перемоги) буває тут більш-менш обмежена на найпримітивнішому рівні – «дати урок» щонайширшій цільовій публіці, при чому головною є не кара чи точна обгрунтована помста, а демонстрація власної сили

й передусім безпощадності. Неофашистський субреволюційний тероризм, особливо у ранній фазі, містить такі ж елементи, що й ультралівий агітаційний тероризм, хоча вводить їх до інших взаємозв'язків. Його логіка й динаміка інші – з погляду максималізації терористичного ефекту *прямолинійніші*. Підхід до цільової публіки, зазвичай, ніяк не диференціюється, тому у цьому випадку може надаватись перевага *глобальності й інтенсивності* психічного ефекту за рахунок його націлення, при чому експліцитна (політична мотивація) може бути напрочуд простою, або – як нерідко виявлялось – її може взагалі не бути. Тероризм цього виду визначається характерною тенденцією до прогресивного зниження міри селективності, цьому відповідає й схильність до дифузивної комунікації терору і потім до тоталізації терору.

Окрему категорію творить етнічно-політичний тероризм, визначними представниками якого є у західноєвропейському середовищі, наприклад, басківська ЕТА чи Ірландська республіканська армія (IRA). Терористичне насилля цього типу у різних фазах свого розвитку часто уподібнюється до субверзивного тероризму. У таких випадках вирішальну роль, зазвичай, відіграє етнічний момент конфлікту, який з дов-

115

МАКСИМІЛІАН
СТРІСКА
СУБВЕРЗИВНИЙ
ПОЛІТИЧНИЙ
ТЕРОРИЗМ
У СУЧАСНИХ
ДЕМОКРАТИЧНИХ
ДЕРЖАВАХ:
ВСТУПНІ СТУДІЇ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

самосуд майже неможливо розшифрувати, є й інші, де його присутність визнано майже експліцитно. Ці слабо трансформовані міти далеко не завжди належать культурам, котрі ми, як західні гуманісти, могли б охрестити «грубими». Наші автори наводять грецький приклад, що практично не залишає бажати кращого:

В Трезені, в періболі храму Іпполіта, на щорічному святі «літоболія» [кидання каміння – грецьк.] поминали смерть чужоземних богинь Дамії та Авкsezії – чужоземних дів, що прибули з Криту, котрих, згідно традиції, побили камінням під час заколоту. Чужоземні богині – це той чужоземець, перехожий, котрий нерідко грає певну роль в святах жнив; побиття камінням – це обряд жертвоприношення³.

Є суміжні з мітом про Едіпа обряди – такі як з *фармаком* і з *катармою*, – істинна інтенція котрих прояснюється у світлі запропонованого вище тлумачення. Передбачливі Афіни тримали за свій рахунок кілька нещасних для жертвоприношення такого роду. У випадку нужди, тобто коли місто уражало або загрожувало уразити якимсь лихом: епідемія, голод, чужоземне вторгнення, внутрішні

суперечки, – в розпорядженні колективу завжди був *фармак*.

Повне роз'яснення міту про Едіпа, тобто виявлення механізму жертви відпущення, дозволяє зрозуміти мету, якої хотіли досягнути ті, хто приносив жертву. Вони хотіли відтворити як можна точніше модель попередньої кризи, що розв'язалась дякуючи механізму жертви відпущення. Всі небезпеки, що загрожували общині, – реальні й уявні – уподібнюються найстрашнішому нещастю, з котрим може зіштовхнутися суспільство, – жертвовній кризі. Даний обряд – це повторення першого спонтанного самосуду, котрий вернув в общину порядок, оскільки проти жертви відпущення і навколо неї відтворив єдність, втрачену у взаємному насильстві. Як і Едіп, жертва вважається тією скверною, котра заражує все навколо себе і смерть котрої дійсно очищає общину, оскільки повертає туди мир. Тому «фармака» і проводили мало не всюди – щоб він всмоктав усю нечистоту і взяв її на себе; після цього «фармака» виганяли або вбивали під час церемонії, в котрій брало участь все населення.

Якщо наша гіпотеза вірна, то легко пояснити,

готривалого погляду переважає над істинно ідеологічними мотивами й елементами. [Byman D. *The Logic of Ethnic Terrorism*, Studies in Conflict and Terrorism, XXI, n.2, October – December 1999 (s.149-169)]. Етнічно-політичний тероризм не має бути експліцитно антидемократичним (хоча б щодо своєї *мети*, не йдеться у зв'язку з цим про *засоби*), і питання ясного, обґрунтованого визначення щодо демократії як моделі політичної організації чи взагалі преференція цієї моделі для нього можуть бути другорядними. Характер етнічно-політичного тероризму зумовлений передусім існуванням етнічного (етнічно-релігійного і т.п.) cleavage й способом та мірою його політизації. Відносно просте негативне самообмеження, засноване на цьому cleavage, полегшує швидку й дієву бруталізацію етнічного конфлікту, включно з застосуванням терористичного насилля.

Субверзивний тероризм безсумнівно представляє і представляє одне з можливих втілень протирежимної орієнтації і певним чином виражає радикальне відторгнення процедурного демократичного консенсу, загалом же не можна з певністю говорити про подальші форми насильницьких колективних акцій, які відносно часто і у масових масштабах застосову-

вали різні угруповання й рухи протесту. Численні студії, реалізовані передусім в останньому десятиріччі, переконливо продемонстрували *протеївський* характер насильницьких колективних акцій, як зброї «унаочнення» недостатньо репрезентованих й опосередкованих інтересів; зброї, використання якої не мусить бути пов'язане з інгерентно антидемократичними підходами, і яке мусить неодмінно мати в цьому розумінні «антисистемний», деарґументний вплив, що найменше не з погляду довготривалості. При висвітленні процесу етабування «антисистемних» формацій, що опікають насилля, як зброю політичного тиску, шантажу й залякування політичної еліти, значний наголос був поставлений на розвиток *інтерації* різних виконавців соціально-політичного конфлікту. Ідеологію сприятливого насилля не перестали вважати відносно важливим фактором, що усуває перепони вживання негативних методів, включно з політичним насиллям, як зброї політичного тиску, і разом з тим було підкреслено, що прийняття й застосування реєстру нелегальних акцій не повинно зливатись із теоретичним обґрунтуванням насилля, і що практика насилля, врешті-решт, не є абсолютно інгерентною ані щодо типів відстоювання інтересів, які висовують гру-

чому фармак, подібно Едіпу, має подвійну конотацію: з одного боку, його вважають жалюгідним, мерзенним і навіть винною істотою, він піддається глузуванням, образам і навіть насиллю; з іншого боку, він оточений мало не релігійним ушануванням, він відіграє центральну роль в свого роду культурі. Ця двоїстість відображає ту метаморфозу, інструментом котрої повинна була стати ритуальна жертва, за прикладом жертви первісної: вона повинна притягнути до себе все згубне насильство, щоб своєю смертю перетворити його в насильство благочинне, в мир і плодючість.

Тому тепер не повинно викликати подиву те, що в класичній грецькій мові слово *фармакон* означало одночасно й отруту, і хворобу, і ліки, і, насамкінець, всяку речовину, здатну виявляти дуже сприятливу чи несприятливу дію в залежності від випадку, обставин, дози; *фармакон* – це чарівне зілля, двоїста фармацевтика, застосування котрої звичайні люди повинні надати володарям виключних і не зовсім природних пізнань – священикам, чаклунам, шаманам, лікарям тощо.

Із цього співставлення Едіпа і *фармака* ніяким чином не випливає, що ми поділяємо погляди англійських вчених, так званих «кембріджських ритуалістів»*, котрі дали ритуальний опис трагедії. Очевидним є те, що міт про Едіпа невіддільний від обрядів, аналогічних обряду *фармака*, але не варто змішувати міт і ритуал, з одного боку, і трагедію, з іншого; трагічний погляд, як ми бачили, глибоко антимітичний і антиритуальний. Причому, «кембріджські ритуалісти» та їх учні в основу своєї інтерпретації кладуть ту ідею, що первісний зразок цього обряду, головну область його значення складають начебто сезонні переміни, «смерть» і «воскресіння» природи. Насправді в природі немає нічого, що могло б продиктувати чи хоча б навіяти таке жорстоке ритуальне вбивство, як обряд *фармака*. На нашу думку, єдина можлива модель – це жертвна криза та її вирішення. Природа приходиться лише потім. Ритуальне мислення розпізнає в природних ритмах чергування, аналогічне чергуванню порядку й безпорядку в общині. Динаміка насилля, то взаємного і згубного, то одностайного і благодійного, стає динамікою всесвіту.

пи протесту, ані щодо їх ідеологій. Окрім того, конвенційні та неконвенційні форми колективної приналежності, громадянського непослуху й спорадичні акти насилля часто переплітались у діяльності окремих угруповань та рухів протесту. [Della Porta D. *Il terrorismo di sinistra*, il Mulino, Bologna. 1990; Catanzaro R. *La politica della violenza*, il Mulino, Bologna]. Ці висновки, зроблені на основі розгорненого аналізу *modus operandi* різних виконавців, від масових протестних заворушень, аж до таємних терористичних організацій, спрямовувались проти спрощеного розуміння практики насилля, як універсальної, незамінної ознаки екстремістської орієнтації і зонайменше прямо сприяли хибному сприйняттю концепції екстремізму, невідповідно опосередковуючи й ізолюючи момент визначення процедурного-режимного консенсу. Тут зовсім не йдеться про реабілітацію радикального, неконвенційного насилля й звісно ж тероризму. В основі будь-якого терористичного насилля, якщо не брати до уваги його конкретну політичну мету, з погляду функціонування ліберальної демократичної системи, обов'язково лежить негативний, нищівний вчинок. Кожне терористичне насилля порушує потенціал взаємної довіри й добровільної кооперації, без яких жодне демокра-

тичне суспільство, гідне цієї назви, не може довго існувати. В минулому нерідко з'являвся погляд, що міра небезпеки тероризму надто переоцінюється, що тероризм не підіймає багато галасу, а шкода, яку він завдає, доволі незначна. З цим зазвичай було пов'язане обґрунтоване остерігання від надмірної антитерористичної реакції, яка за шкідливістю може перевершити прямі наслідки терористичних наслідків. З таким поверхово оптимістичним поглядом не можна погодитись, принаймні з двох причин. Цей погляд був би, очевидно, прийнятний для тероризму (зазвичай субверзивного) швидше низької інтенсивності й розмірів; він загалом незахищений у випадку макротероризму, носії якого мають під руками досить потужну зброю, яка б їм, за певних обставин, уможливила досягнення такого ступеня терору, при якому би вповні реалізувалась його деструктивна сила, коли б терор почав безповоротно роз'їдати будь-яку консенсуальну базу людського суспільства. У зв'язку з цим кожне серйозне оцінювання небезпеки тероризму має брати до уваги не лише безпосередні наслідки терористичних кампаній, які найлегше ідентифікувати, а й довготривалі психічні наслідки, які важче оцінити. І з цього погляду, здається, вплив тероризму швидше недооц-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Вважати трагедію повторенням чи адаптацією сезонних обрядів, вважати її якоюсь «весною священною», – очевидним чином, означає позбавляти її всього, що робить її трагедією. Це залишається вірним, навіть якщо невдача трагічної «деконструкції» привела в кінцевому результаті до того, що трагедія отримала в західній культурі майже ритуальну цінність. В цьому випадку мова йде про непрямий процес, про який ми поговоримо пізніше і котрий немає нічого спільного з концепціями «кембріджських ритуалів»⁴.

Наша гіпотеза уточнюється і розширюється. Вона дозволяє віднайти за такими релігійними актами, як віддання смерті фармака, до того часу непроникними, цілком зрозумілий замисел. Скорі ми побачимо, що ця гіпотеза пояснює обряди не лише як ціле, але і в найменших деталях. Поки що ми згадували лише ті жертвоприношення, де жертвою служать люди. Тут дуже помітний зв'язок між обрядом і механізмом одностайного насильства, оскільки і первісна жертва

– теж людина. Ставлення імітації між обрядом і первісною подією легко вловимо.

Тепер потрібно поставити питання: а чи не варто і тваринні жертвоприношення описувати як мімесис колективного установчого вбивства. Наша перша глава показала, що між людськими і тваринними жертвоприношеннями немає принципової різниці. Тому а рігіві відповідь повинна бути позитивною. Знаменитий іудейський «цап відбувайло» і всі тваринні ритуали того ж типу одразу ж заставляють думати, що справа стоїть саме так. Але не завадить зупинитися трохи довше на одному з тваринних жертвоприношень, котре можна назвати «класичним», щоб показати можливість того, що і йому служить моделлю смерть жертви відпущення. Якщо це жертвоприношення дійсно намагається відтворити механізм одностайності насилля, якщо жертва відпущення – дійсно ключ до всіх таких обрядів, то ми зуміємо пролити на всі аспекти цього жертвоприношення більш яскраве світло. Зрозуміло, наявність чи відсутність такого світла і вирішує долю нашої гіпотези.

Треба звернутися до одного з тих рідких

іненій. Наслідки тероризму не можуть розглядатись за критеріями, що застосовуються для різних форм конвенційних конфліктів. Якщо політичний тероризм – винятково згубна форма психологічної війни, він мав би так і оцінюватись. А поняття «перемоги» чи «поразки» у війні цього типу дефініюється надзвичайно важко. Поразка терористів може мати різний характер. [Потрібно відкинути погляд, що проти тероризму можна ефективно боротись за допомогою будь-якого насилля. Певний тип тероризму може бути «успішно» поборений іншим видом терористичного насилля. Однак відомо, що результатом є не бажана елімінація тероризму, як такого, а його наслідків]. Це не має конечно бути їхня фізична еманация. Передусім йдеться про те, щоб змусити терористів й потенційних терористів покинути цей спосіб впровадження своїх політичних поглядів. Це виражає не лише збереження адекватного політично-мілітарного авторитету для ефективної селективної репресії, а й передусім розвиток системи санкцій та поштовхів для потенційно субверзивних виконавців, схильних до експериментування з неконвенційними формами насилля, системи, яка уможлиблює з одного боку мінімалізацію ризику т.зв. критичних опцій («critical choices»,

прийняття реєстру нелегальних акцій, попередження насильницьких форм акцій, створення таємних організаційних структур і т. п.), чи, у гіршому випадку, – опіку над цими операціями (певним чином автодеструктивними), а з іншого – включення їх заново до системи множинних політичних репрезентацій та причетности. Досвід сімдесятих, вісімдесятих і, на жаль, дев'яностих років ХХ сторіччя доводить, що у всіх випадках неможливо вчасно й дієво завадити деяким радикальним угрупованням почати експериментувати з політичним тероризмом. Якщо взагалі не існує рецепту повного вилучення небезпеки субверзивного тероризму, то існує – причому завжди – досить можливостей для ефективної боротьби проти поширення й репродукції терористичної активности.

Переклад Віталії Станкевич

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

суспільств, де жертвоприношення залишалось живим до наших днів і було описане компетентним етнографом. В своїй книзі «Божество і досвід» Годфрі Лінхардт докладно описує декілька церемоній, що супроводжують у дінка жертвоприношення. Ми коротко перекажемо його опис, підкреслюючи ті моменти, котрі нам видаються суттєвими.

Хорові заклинання повідомляють все більшу зосередженість натовпу, спершу розсіяному. Прислужники влаштовують подобу поєдинку. Буває, що хтось з кимось б'ється, але без справжньої ворожості. Таким чином, на попередній стадії насильство (хоча, звичайно ж, і в ритуальній формі) вже присутнє, хоча ще взаємне; предметом ритуальної імітації спочатку служить сама жертвна криза, хаотичність, що передує одностайному дозволу. Час від часу хто-небудь відокремлюється від групи, щоб обізвати або вдарили тварину – корову чи теля, – прив'язане до кілка. В цьому обряді немає нічого статичного чи фіксованого; він зображує колективний динамізм, котрий поступово торжествує над силою розсіювання і розпаду, сконцентровуючи насил-

ля на ритуальній жертві. В обряді експліцитно зображується і заново переживається метаморфоза взаємного насилля в спрямоване. Я вважаю, що те ж саме могло б бути сказане про безкінечне число обрядів, якби спостерігачі були завжди уважні до ознак, під час мало помітних, що вказують на метаморфозу взаємного насильства в одностайне. Під час грецької буфонії (якщо взяти знаменитий приклад) учасники сваряться між собою, перш ніж всі разом візьмуться за жертву. Всі уявні бої, котрі звичайно розмищуються на початку жертовних церемоній, всі ритуальні танці, чия формальна симетрія, постійне знаходження один навпроти одного мають з самого початку конфліктний характер, можна витлумачити як імітацію жертвовної кризи.

Пароксизм в жертвоприношенні дінка відбувається, судячи зі всього, не в момент самої смерті, а під час передуючих їй ритуальних проклять, котрі, як вважається, здатні знищити жертву. Таким чином, як і в трагедії, жертву вражають, по суті, ударами слів. І дуже ймовірно, що ці слова, навіть якщо вони не завжди в ритуалі зберігаються, в принципі співпадають з обвинувачен-

ЖЕРТВОПРИНЕСЕННЯ

РЕВОЛЮЦІЇ

âłęñîd nŕâ÷îîęî
ВІКТОР САВЧЕНКО

© В.Савченко, 2002

МАРГІНАЛЬНІ ТЕРОРІСТИ «ПІВДЕННОГО» АНАРХІЗМУ. «П'ЯТИРІЧКА ТЕРОРУ» (1905-1909 рр.) В УКРАЇНІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ням, кинутим Тиресієм Епіду. Іноді віддавання смерті складається в справжньому *колективно*-му нападі на тварину. В цьому випадку особливо цілять в дітородні органи. Це ж відбувається і у випадку з *фармаком*, котрого шмагають по статевих органах трав'янистими рослинами. Є всі підстави вважати, що тваринна жертва зображує первісну жертву, звинувачену, як Едіп, в батьковбивстві та інцесті або в будь-якому іншому грісі, котрий означає насильницьке стирання відмінностей, головну вину в руйнуванні культурного порядку. Принесення в жертву – це покарання, форма котрого визначається природою злочину, але повторення котрого обумовлене релігійним мисленням, оскільки він вважає його джерелом *благодіянь*, що не мають нічого спільного з простим каральним заходом. *Благодіяння* ці реальні: ритуальне мислення не здатне зрозуміти, чому вони досягаються; всі пояснення, яке воно пропонує, мітологічні; але це ж ритуальне мислення, навпаки, в загальному розуміє, як досягаються ці *благодіяння*, і ненастанно намагається повторити плідотворну процедуру.

Знаки ворожості і презирства, жорстокості, котрі тварина зазнає перед вбивством, зразу ж після нього змінюються вираженнями буквально релігійного шанування. Це шанування одночасне з безумовно катартичною розрядкою, до якої приводить жертвоприношення. Раз жертва забирає собою в смерть взаємне насилля, значить, вона зіграла покладену на неї роль; з цього моменту вона постає втіленням *Насилля* – як в його *благій*, так і в *згубній* формі, тобто втіленням *Верховної Сили*, що владарює над людьми; цілком розумно, після наруги над жертвою, тепер віддавати їй *надзвичайні* почесні. Точно так само достатньо розумно вигнати Епіда, коли здається, що він *накликав* на місто прокляття, і розумно потім його шанувати, коли його *відхід* *накликає* на місто *благословення*. Дві ці *последовні* позиції, хоча й суперечать одна одній, тим більше *раціональні*, що *зайнявши* першу, можна скористатись другою.

Сам *Лінхардт* описує жертву яу *scaregoat*, козла відпущення, котрий стає «*носієм людських пристрастей*». І дійсно, тут перед нами *справжній тваринний фармак* – теля чи бик відпу-

Зовсім несподівано, під кінець «ельцинської» епохи, Росія зіштовхнулася з терором доморослих анархістів. Анархістські групи в ССРСР, що виникають після 1987 р., на хвилі «перебудови», як «молодіжно-неформальні», спочатку, ні в кого не викликали страху, проводячи цілком «культурні» і «неагресивні» акції. Однак, вже через десять років після початку «анархістського ренесансу», у таємничих російських «анархов» починаються експерименти не тільки з наркотиками, але і з динамітом. У 1997-1999 рр. російські анархісти заявили про себе організацією замаху на губернатора Краснодарського краю, гучним вибухом на Манежній площі в Москві, вибухами пам'ятника Миколі Другому, меморіальної плити династії Романових на Ваганьковському цвинтарі, мінуванням пам'ятника Петрові Першому в Москві... Анархістська «Нова Революційна Альтернатива» заявила, що навіть «готова фізично знищувати нових росіян» (1). Лярви нової «кривавої розправи» знову прокинулися після вость-

мидесятилітньої сплячки. Прокинулися від масового відчуття удаваної безвихідності, постійної неправди, безкарності злочинів, духовної й економічної убогости, від соціального і національного приниження, від гуркоту вибухів у Чечні.

В Україні, на щастя, карликові групи анархістів Києва, Харкова, Донбасу, Дніпропетровська, неомажовці Запорожжя не виявляють потенцій до терористичних акцій. Але соціальна деконструкція, маргіналізація, злиденність, чи політичні провокації, потенційно здатні підштовхнути лівих екстремістів до «дискусії за допомогою динаміту». Більшість української молоді початку ХХІ ст. ще не змогла знайти своє місце у системі «звір'ячого» капіталізму, як молоді радикали початку ХХ ст.

Дев'яносто п'ять років тому Південна Україна стала полігоном анархістського терору, про що українські історики і політологи дружно мовчали, через «закритість» теми (до 1990 р.), а далі – через «антиукраїнські», антидержавні цілі анархістів (після 1991 р.). Про нечисленні терористичні акти «РАФ», чи «Червоних бригад», написані десятки книг, сотні статей, а про 500 терористичних актів

щення, що беруть на себе не невизначені «гріхи», а достатньо реальні ворожі почуття, котрі – навіть якщо вони частіш за все залишаються приховані – члени общини відчують *один до одного*. Зовсім не суперечачи функції, виявленій в нашій першій главі, визначення, що описує жертвоприношення як повторення та імітацію спонтанного колективного насильства, дуже добре узгоджується з тим, що ми бачили вище. Дійсно, в цьому спонтанному насильстві є той елемент розрядки, котрий, як ми знаємо, зустрічається і в ритуальному жертвоприношенні, хоча і в ослабленій формі. В першому випадку організовано і частково розряджається відкрите насилля, у другому – більше чи менше «латентні» агресивні тенденції.

Общину одночасно притягує і відштовхує її власне першоджерело; вона постійно відчуває потребу відновлювати його в прихованій і змінній формі; обряд заспокоює і обманює згубні сили саме тому, що постійно їх дражнить; їх істинна природа і їх реальність йому недоступні і повинні бути недоступні, оскільки ці згубні сили виникають в самій общині.

Ритуальне мислення може вирішити те одночасно точне й туманне завдання, котре воно собі ставить, лише розгнүздавши – злегка, але не дуже – насильство, як в перший раз, тобто повторивши, наскільки здатні згадати, колективне відлучення в строго фіксованих і окреслених рамках і на таких самих об'єктах.

Жертвоприношення – там, де воно залишається ще живим, – як ми бачимо, дійсно володіє тією катартичною ефективністю, котру ми визнали за ним у першій главі. І це катартичне дійство вплисане в структуру, що нагадує об'єднуюче насилля, щоб можна було не побачити в ній ретельне, якщо не точне, його повторення.

Гіпотеза, що вважає ритуал імітацією й повторенням спонтанного одностайного насилля, може видатися фантазією і навіть фантастикою, якщо обмежитися розглядом лише декількох обрядів. Але якщо розширити охоплення, то стає зрозумілим, що сліди цього явища зустрічаються практично повсюдно і що варто його помітити, як в ритуальних і мітологічних формах відна-

анархістів України у 1905-1909 рр. літератури практично немає (2).

Голосний «індивідуальний» терор загальноросійських есерівських груп заслонила своєю розробленою мітологією «масовий» терор анархістів. І не дивно... Коли есери мітили в міністрів, великих князів, імператора, анархісти вбивали «безпосередніх визискувачів»: власників крамниць, директорів фабрик, друкарень і рядових поліцейських... Есерівські терористичні акти були розраховані на «голосніший» політичний ефект, вони були пов'язані з політичними інтелектуальними «столичними» колами, на відміну від «провінційного» терору анархістів.

Усі політичні партії Російської імперії були орієнтовані на столиці, як центри влади. Анархісти ж заперечували боротьбу за владу, державу, партійність, політику. Тому столиці не стали головними об'єктами дій анархістів. Есерівський терор в імперії почався в столицях вже у 1902 р. з гучного вбивства міністра внутрішніх справ Д.Сіпцягіна, у той час, як перші анархістські акти терору почалися в провінції через два роки пізніше.

Есерівський терор був більше «на слуху», хоча в 1902-1909 рр. есери вчинили у Російській імперії приблизно 260-300 терористичних актів «проти особистості», а анархісти тільки в «Південно-Західних губерніях» (Україна без Західної України) здійснили за п'ять років близько 500 терористичних актів, у яких загинули або було поранені не менше 600 осіб. В Україні приблизно у 120 населених пунктах у 1906-1908 рр. існували анархістські групи, що нараховували (за даний період) не менш 4-4,5 тисяч «професійних» активістів і «бойовиків», і ще стільки ж «співчуваючих» (підрозуміючи автогра). Подібні «проблеми» з анархістами не спостерігалися в жодному з регіонів Російської імперії.

Не дарма, ще «досовецькі» дослідники анархізму в Російській імперії виділяли т.зв. «**південний**» анархізм – терористичний, агресивний, масовий анархізм України, «відрізняючи» його від «**північного**» анархізму – анархізму столиць імперії і Центральної Росії – поміркованого, кабінетного, пропагандистського.

Практика терору анархістів в Україні вражала жахливими особливостями. Вже в 1903 р. анархі-

121

САВЧЕНКО ВІКТОР
ЖЕРТВО-
ПРИНЕСЕННЯ
РЕВОЛЮЦІЇ.
МАРГІНАЛЬНІ
ТЕРОРИСТИ
«ПІВДЕННОГО»
АНАРХІЗМУ.
«П'ЯТИРІЧКА
ТЕРОРУ»
(1905–1909 РР.)
В УКРАЇНІ

ходяться аналогії, що залишаються частіше непоміченими, так як не зрозуміло, в чому могло б полягати їх загальне значення. Навіть короткий огляд показує, що у всякому релігійному житті, у всякій ритуальній практиці, у всякій мітологічній розробці тема *одностайности* з'являється з дивовижною частотою – причому в культурах таких далеких одна від одної, в формах настільки різноманітних і в текстах настільки відмінного характеру, що зовсім неможливо припустити будь-який вплив.

Ми шойно бачили, що у динка жертвоне заклінання часто полягає в загальному натиску юнаків, котрі топчуть тварину і душатїї своєю масою. Якщо тварина попадається надто велика і сильна і її таким чином не вб'єш, то вона підлягає звичайному заклінанню – але, судячи з усього, не раніше, ніж буде влаштована подібність масової навали; вимогу колективної участі варто виконати хоча б у символічній формі. Колективний характер убивання зустрічається в жертвоприношеннях з різною частотою – зокрема, як ми побачимо пізніше, в діонісійському спарагмосі¹⁹. У вбивстві зобов'язані брати участь

всі присутні без винятку. Така сама справа і зі знаменитим арабським жертвоприношенням верблюда, описаним у Робертсона Сміта в «Релігії семітів», і в багатьох ритуальних церемоніях, що їх і не перерахуєш.

Одісеї і його товариші встромляють опалену палю в око Поліфему *всі разом*. У багатьох установчих мітах боги – змовники *всі разом* умертвляють одного з членів своєї групи. В індусів в текстах Яджурведи згадується здійснене богами жертвоприношення. Віддають смерті також бога – Сому. Митра спочатку відмовляється приєднатися до решти, але вони переборюють його спротив. Без спільної участі жертвоприношення втратило б силу. Тут цілком експліцитно міт дає модель, котрій повинні відповідати жертвоприношення віруючих. Ухилення навіть одного з присутніх робить жертвоприношення гірше, ніж безкорисним, – небезпечним.

В міті, що розповідає про вбивство культурної героїні Хайнувеле, на о. Серам, мітичні жертводавці, покінчивши зі своєю справою, хоронять жертву і всі разом топчуть могилу, щоб підкреслити одностайний і колективний характер події.

сти вирішили поставити на масовий терор — «заклякування визискувачів і влади», на «економічний» терор — «на допомогу робочому рухові». Терор повинен був стати універсальним, масовим, божевіллям, жахаючим, породжуючим хаос і самознищення держави та буржуазної економіки.

Анархістська «пропаганда дією» повинна була підштовхнути маси до рішучих дій, до масової «кривавої розправи», до фізичного знищення десятків тисяч «гнобителів». Через свою ворожість до будь-якої влади і культ насилля анархісти вважали, що на шляху до «масового терору» безпосередній об'єкт терору може вибирати «окрема революційна анархічна особистість», іноді навіть без «рекомендації» і допомоги анархістської організації. «Особиста ініціатива» у терорі — «винахід» анархістів України, «вищий прояв», на думку анархістів-«ідеологів», «свободи особи».

Культурна фігура анархізму, німецький робітник Йоган Мост, проповідував: «Хай живе ненависть!... У боротьбі проти порядку злочинні всі засоби. Чим вища ціль, на яку спрямований постріл, тим більший його пропагандистський ефект!» (3)

Анархісти України, мітологізуючись, уявляли себе своєрідними «месниками» — «шляхетними розбійниками», «запорожцями», набираючи потенційних прихильників у середовищі босяків, безробітних, кримінальників. Саме з них було «запропоновано» створювати «заколотні зграї». Незважаючи на декларований атеїзм і заперечення моральних і етичних норм, анархісти намагалися постійно оперувати до понять добра і зла у наближеному до маніхейства варіанті, розглядаючи всю сучасну цивілізацію як «суспільство зла», а властолюбство — як головний порок, владу і державу — як головних «глобальних» ворогів. Реальна — «матеріальна» Росія бачилася ними як пекло. Брудні вулиці околиць великих міст, убогість духовного життя — такі реалії «не влаштували» двадцятирічних анархістів як єдина перспектива життя. Вони вірили у відірваний від реальності ідеал — анархію, розглядаючи «підпільну Росію» і терор, як «чистилище». Неприйняття страти, експлуатації та війни, з'єднувалося з обожненням «кривавого терору», що приводило до подвійного морального стандарту.

Знаки одностайності, що присутні в одній общині в міті, можуть в іншій общині в точно такій самій формі з'являтися в ритуалі. У нгадью-даяк на Борнео, наприклад, приносять у жертву рабів і, завершивши жертвоприношення, влаштовують ритуальний похорон жертви: всі учасники зобов'язані топтати могилу. Втім, одностайна участь потрібна не лише в цьому, а й взагалі у всіх жертвовних обрядах нгадью-даяк. Довгі тортури прив'язаних до стовпа рабів потребують не психологічної інтерпретації. Всі, хто присутній при жертвоприношенні, зобов'язані бити жертву, доки вона не помре. Справа і тут у тім, щоб відтворити одностайність. Церемонія відбувається в ритуально встановленому порядку, пов'язаному із ієрархічними відмінностями в рамках культурного порядку. Тваринні жертвоприношення протікають таким самим чином⁵.

Навіть в суспільстві, котре розкладається у взаємному насильстві, — наприклад, у кайнганг — обов'язковість одностайності може знову проявитися у виродженій формі і в рамках цього насильства. «Вбивці ніколи не хотіли діяти поодиноці. Їм було важливе співробітництво членів

групи. Вимога, щоби хтось інший порішив жертву, — звичайна річ у вбивствах у кайнганг»⁶. Мова не йде про те, щоб відкидати психологічне значення подібних фактів. Навпаки, після розпаду всіх колективних структур, від психологічної інтерпретації втекти просто неможливо, неможливо добратися до ритуальної форми. Згубне насильство втрачає всяку міру.

Варто трохи подумати, і стає очевидним, що запропонована нами у першій главі *функція* жертвоприношення не лише припускає, а навіть вимагає підстав у вигляді жертви відпущення, тобто одностайного насильства. В ритуальному жертвоприношенні дійсна жертва, яку вбивають, переключає насилля на себе з тих, «природніх», об'єктів, котрі знаходяться всередині общини. Але кого конкретно замінює ця жертва? До цього часу цю заміну ми могли зрозуміти лише виходячи з індивідуальних психічних механізмів, а вони, очевидним чином, недостатні. Якщо б не було жертви відпущення, котра запроваджує жертвоприношення на рівні відносин між при-

У «південному» анархізмі домінував культ волі, сили і насильства. За допомогою бомби, анархісти мріяли зробити людей щасливими, вирішити всі проблеми. «Південний» анархізм будувався на презирстві до життя, як до чужого, так і до свого (маніхейське сприйняття матеріального світу), і на поклонінні перед сміливим і вольовим «героєм» — «надлюдиною» — що володіє життям і смертю, долею і самою історією.

В Україні були представлені майже всі напрями анархізму того часу: «махасєвці», «хлібовольці» — анархісти — комуністи, «чернознаменці», «безначальці», «безмотивники», «комунари», «індивідуалісти», «синдикалісти»... «Південний» анархізм будувався на основі кривавої «практики» масового терору і зв'язку «кров'ю» членів груп — зграй анархістів. Всі анархістські групи в Україні розглядали терор як «революційну необхідність», відрізняючись тільки за спрямованістю терору (масового, економічного, «адресного» чи «безмотивного»).

Дивно, але «столицями» анархістського руху в Російській імперії стають найбільші промислові центри «на південних окраїнах»: Одеса і Катери-

нослав (Дніпропетровськ). Крім анархістів Одеси і Катеринослава, основна маса «південних» анархістів були «породженням» міських слобідок Донецько-Криворізького промислового району чи патріархальних єврейських «гето» Центральної України. Незначний відсоток інтелігенції в цих, на перший погляд зовсім різних «середовищах проживання», деяка відірваність від магістральних культурних процесів і від «імперської величі», формували досить примітивний, спрощений світогляд, який міг «брати на віру» гасла анархістів.

Українська ментальність початку ХХ ст. на Півдні України формувалася як «анархічна», індивідуалістська, що часто — густо ігнорувала «державність» і мітологізувала «козака Мамая», такого собі гульвісу, бездержавника, «авантюриста-індивідуаліста». Український ідеал — «козацька воля» — був замішаний на волонтаризмі, непокорі, виправданні насильства. В той час, коли для росіян виступ проти «своєї» держави був «святотатством», українці і євреї бачили у державі тільки «гвалтівника». Український менталітет народив вже у 1919 р., феномен махновського руху, який затяг у свою орбіту

123

САВЧЕНКО ВІКТОР
ЖЕРТВО-
ПРИНЕСЕННЯ
РЕВОЛЮЦІЇ.
МАРГІНАЛЬНІ
ТЕРОРИСТИ
«ПІВДЕННОГО»
АНАРХІЗМУ.
«П'ЯТИРІЧКА
ТЕРОРУ»
(1905–1909 РР.)
В УКРАЇНІ

ватними особами, а на рівні самого колективу, то прийшлося б думати, що ця жертва замінює лише певних індивідів, до яких той, що приносить жертву, відчуває особисту ворожість. Якщо перенос, як в психоаналізі, має чисто індивідуальний характер, то жертвоприношення не може бути дійсно соціальним інститутом, не може включати всіх членів общини. Але ми знаємо, що жертвоприношення, допоки воно ще живе, залишається саме общинним інститутом. Еволюція, що дозволяє його «індивідуалізувати», — справа пізніша, протилежна духу цього інституту.

Щоб зрозуміти, чому і як справа стоїть саме так, достатньо припустити, що ритуальна жертва ніколи не замінює того чи іншого члена суспільства чи навіть безпосередньо всю общину цілком: вона завжди заміщує жертву відпущення. Як сама жертва відпущення замінює всіх членів общини, так і жертвоне заміщення відіграє саме ту роль, котру ми їй приписали: воно захищає всіх членів общини від їх власного насильства, але завжди через посередництво жертви відпущення.

Таким чином, ми знімаємо з себе всяку підозру в психологізмі і усуваємо серйозне запереч-

чення проти нашої теорії жертвовної заміни. Якби вся община цілком не стояла за однією особою — особою жертви відпущення, то було б неможливим приписати жертвовній заміні те значення, яке ми їй приписали, було б неможливим перетворити жертвоприношення в соціальний інститут.

Первісне насильство унікальне і спонтанне. Ритуальні жертвоприношення, навпаки, множинні; їх повторюють до безконечності. Все те, що при установчому насильстві від людей не залежить місце і час вбивства, вибір жертви, — в жертвоприношеннях люди визначають самі. Завдання ритуалу — врегулювати те, що не піддається ніяким правилам; він фактично намагається витягнути з установчого насильства свого роду техніку катартичного умиротворення. Менша (порівняно з первісним насильством) сила ритуального жертвоприношення — зовсім не недолік. Ритуал повинен функціонувати не в періоді гострої кризи; він відіграє роль, як ми бачили, не цілющості, а профілактичну. Будучи більш «ефективним», ніж насправді, тобто він би вибирав свої жертви в зручноприносимих категоріях, що звичайно не

сотні тисяч мешканців Півдня України. Недарма колишній терорист – Нестор Махно – зумів сформувати анархістську армію у 80 тис. осіб (подібного не було ніде у світі), а Україна стала тереном небаченого експерименту – «будівництва анархії».

Населення міських нетрищ самотужки намаглося «спілкуватися з владою», що повністю ігнорувала пауперів у формі соціальної міської боротьби. Вибухи і постріли повинні були почути у «столицях». «Анархо»-боротьба інколи проявлялася як «хуліганство» – як перший крок порушення монополії держави на насильство. Міські форми боротьби анархістів були розраховані на пауперів, що дуже легко формували архаїчні форми самоврядування (вождь – батько – отаман).

Одеса, перша «анархістська столиця» – величезний мегаполіс, що «виник на порожньому місці», уже на початку ХХ століття став четвертим містом в імперії за чисельністю населення. Однак швидке зростання міста привело і до швидкої появи необладнаних районів міської убогости, де панували свої «специфічні» закони, де вирували злість і заз-

дрощі стосовно мешканців «ситого» центра міста, і не тільки до дворян, до великих чиновників, буржуа, але і до інтелігенції. В «нових» «південних» містах України руйнувалися давні традиції віри, родини, громади, кагалу, що приводило до появи великого про шарку асоціальної молоді. «Маленька людина» у великому губернському місті (Одеса, Катеринослав) намагається відшукати сенс свого буття у боротьбі проти держави, проти законів, у боротьбі «за правду»; і ця боротьба часом має дуже спрощену ідеологію, яка вміщується у ірраціональному словосполученні – «*Бей гадов!*» (під «гадами» рахувалися: поліція, чиновник, буржуа).

Наприкінці 1902 р. в Одесі з'явилися «махаєвці» – група «*Робочий заговор*», що вперше закликала пролетарів «переходити до терору і захоплення заводів», до псування верстатів, організації вибухів підприємств. Але робітники тоді не відгукнулися на ці заклики. Одеські анархісти почали дивитися на робітників, як на «прислужників буржуазії». Була висунута «ідея» про те, що «рушійною силою» революції повинні стати «босяки, безробітні і кримінальники», а у головні вороги залу-

входять в общину, якби вибирав він в жертви, як при установчому насильстві, члена тієї ж общини, він втратив би всяку ефективність, він спровокував би те, чому повинен був би запобігати, – упадіння в жертвову кризу. Жертвоприношення так само пристосоване до своєї *нормальної* функції, як колективне вбивство до своєї, одночасно *аномальної* і *нормативної* функції. Є всі підстави вважати, що малий катарсис жертвоприношення походить з більшого катарсису, викликаного колективним вбивством.

Ритуальне жертвоприношення засноване на двоїстому заміщенні: перше, що завжди залишається непоміченим, – це заміщення всіх членів общини одним; в його основі – механізм жертви відпущення. Друге, ритуальне у власному сенсі, накладається на перше: воно заміщує первісну жертву жертвою із зручнопринесеної категорії. Жертва відпущення – всередині общини, ритуальна жертва – поза нею. Так і повинно бути, оскільки механізм однастайності не включається автоматично в її захист. Яким чином друге заміщення додається до першого, яким чином установчому насильству вдається повідомити риту-

альну відцентрову силу, яким чином формується жертовна техніка? На ці питання намагатимемося відповісти пізніше. Але вже зараз можна визнати принципово міметичний характер жертвоприношення у ставленні до установчого насильства. Дякуючи цьому міметичному елементу, можна розпізнати в жертвоприношенні одночасно і технічну сторону (котру ми не можемо вичерпно описати), і сторону поминальну, теж принципову, не приписуючи при цьому ритуальному мисленню ні ясновидіння, ні маніпулярної спритності, котрими воно без сумніву не володіє.

Можна бачити в жертвоприношенні розуміння реальної події, не зводячи її ні до незначності наших національних свят, ні тим більше – до простого невротичного імпульсу, як це робить психоаналіз. Доля реального насильства в ритуалі зберігається; звичайно, жертвоприношення, щоб залишитись ефективним, повинно хоч трохи заворожувати; але, по суті, спрямоване на порядок і мир. Навіть найбільш насильницькі ритуали, по суті, прагнуть насильство вигнати. Найбільш жорстока помилка – вважати такі обряди виявом найбільш темних і патологічних сторін людини.

чалася ще й інтелігенція, яку рекомендували «ліквідувати», як «паразитичний клас» (4).

Наприкінці 1903 р. в Одесі з «махаєвців» створюється анархістський *«Союз непримиримих»*, який вже починає переходити до терористичних дій. На чолі «союзу» встає «єлизаветградський міщанин» Капель Єрделевський (цікаво, що низка анархістських лідерів так само прибувають до Одеси, Катеринослава, Києва з єврейських містечок Півночі Херсонщини: брати Гроссмани, Овсей і Ольга Таратути, Ізраїль Книжнік). У 1904 р. в Одесі постає анархо-комуністична група *«хлебовольцев»* Мойсея Меца, що організував замах на одеських градоначальника і поліцейстера, околодочного наглядача і філера. Так, у 1904 р. саме в Одесі почався кривавий терор анархістів Російської імперії. Тоді ж у Одесі була зафіксована перша збройна відсіч анархістів під час затримання поліцією.

До березня 1905 р. в Одесі було арештовано вже 55 анархістів, тоді ж тут відбувся перший у Російській імперії судовий процес над анархістом (Сергієм Борисовим). Але ефект жертвості тільки підсилює рух. У червні 1905 р. дві бомби скоротили

віку 10 поліцейським і козакам, а 3 «випадкові» поліцейські були вбиті анархо-бойовиками.

Вже у листопаді 1905 р. в Одесі нараховується до десятка анархістських груп, а кількість анархістів наближається до 200 членів. Мода на анархізм була «підкріплена» жахаючими актами «безмотивного» терору в грудні 1905 р. – січні 1906 р., що сталися в Одесі, у яких загинуло і було важко поранено більш ніж 30 людей. П'ять бомб були кинуті в кав'ярню Лібмана, у самому центрі Одеси; кілька бомб – у групу *«черносотенцев»*, козаків і святкову юрбу народу, що зібралася на Соборній площі з нагоди тезоіменитства царя; бомби летіли й у ряди солдатів, на параді. Це біснувалися анархісти *«безмотивники»* Капелья Єрделевського. Новими жертвами *«безмотивників»* стали: власник і три прикажчики магазину, у якому відмовилися давати гроші «на революцію». *«Безмотивники»* вважали, що смерті заслуговує будь-який «білоручка», багато одягнені перехожі, завсідники ресторанів та кафе. Немотивовані вбивства «багатих» розглядалися як єдиний шлях до рівності (5).

Під час акцій *«безмотивників»* наприкінці

125

САВЧЕНКО ВІКТОР
ЖЕРТВО-
ПРИНЕСЕННЯ
РЕВОЛЮЦІЇ.
МАРГІНАЛЬНІ
ТЕРОРИСТИ
«ПІВДЕННОГО»
АНАРХІЗМУ.
«П'ЯТИРІЧКА
ТЕРОРУ»
(1905–1909 РР.)
В УКРАЇНІ.

Звичайно, в ритуалі є насильство, але це завжди насильство менше, яке зводить греблю проти насильства страшнішого; воно постійно прагне відновити найповніший мир, відомий общині, – мир, що виникає після вбивства з одностайності навколо жертви відпущення. Розсіяти згубні міазми, що постійно нагромаджуються в общині, і вернутися до першооснови – це одна і та ж дія. Чи панує порядок, чи він вже порушений, покладатися завжди потрібно на одну модель, повторювати можна одну схему – схему переможного переборення всякої кризи, одностайне насилля проти жертви відпущення.

Переклала Людмила Чопик

¹ H. Hubert, M. Mauss. Essai sur la nature et fonction odu sacrifice // M. Mauss. Oeuvres. – P., 1968. – Т. 1. – Р. 288.

² A.E. Jensen. Mythes et cultes chez Les peuples primitifs / Trad. par M. Metzger et J. Goffinet. – P., 1954. – Р. 206–207

³ H. Hubert, M. Mauss. Essai sur La nature et fonction olu sacrifice // M. Mauss. Oeuvres. – P., 1968. – Т. 1. – Р. 290.

^{*} «Кембріджські ритуалісти», або «кембріджська школа» в класичній філології – ряд англійських вчених (Дж. Гаррісон, А.Б. Кук, Ф.М. Конрад, Г. Мюррей та ін.), що виступив у 1910–1920-х рр. з дослідженнями, що обґрунтовували ритуальне походження основних форм античної культури (див.: Е.М. Мелетинський. Поэтика мифа. – М., 1976. – С. 33–34.). – Прим. ред.

⁴ І у Франції багато дослідників впізнали *фармака* і «козла відпущення» в Едіпі міту та в Едіпі Софокла. На думку Марі Делькур, звичай козла відпущення дозволяє пояснити долю Едіпа-малюка, пояснити, чому батьки від нього відмовилися: «Едіпа залишив як козла відпущення батько, котрого кличуть Лай, тобто Публій (представник) народу». Полишення слабких і хворих дітей надзвичайно поширене, і

1905 р., до терору в Одесі «залучилися» бойовики групи «*чернознаменцев*» (назва від газ. «*Черное знамя*», що виходила у Женеві в 1905 р.) Іуди Гроссмана-«Рощіна». (Подібну групу терористів Гроссман «створив» і у Катеринославі). Гроссман заявляв: «У наші лави треба залучати не тільки робітників, селян, але і покидьків, і відщепенців суспільства, тому що вони наші брати і товариші!... Нападайте на магазини і беріть предмети першої необхідности! Ми повинні боротися з буржуазними законами незаконними засобами!» (6).

Спад революційної масової боротьби, що намітився із січня 1906 р. у містах України, сприяє розширенню тактики терору, як ледь не єдиної в умовах загасання революції. Одеські анархісти закликали «знедолених» перейти до масових вбивств поліцейських, підприємців, адміністраторів.

Навесні 1906 р. нова групи «*чернознаменцев*», група терористів «*анархо-комуністів*» Левка Тарло (і можливо інших груп анархістів) проводять грандіозні вибухи в Одесі: жандармського управління, Одеської біржі, захоплення декількох друкарень, вбивство директора друкарні, «відстріл»

шести поліцейських, вибухи магазинів Бомзе і Фільоріна, «екси» (експропріації) великої фірми «Цвях», ковбасної і взуттєвої фабрик... А нападів анархістів на «багатіїв» і вимагань в Одесі 1906 р. поліцією фіксувалося до 30 на місяць!

В 1906 р. в одеських терористів з'явилося нове «підкріплення». До терору перейшла щойно створена «*Южнорусская группа анархистов-синдикалистов «Новый мир*» (лідер Янкель Крілловський-Новомірський). Синдикалісти вважали, що проводять винятково «економічний» терор. Вони підірвали два великих пароплави компанії РОПИТ, вбили капітана пароплава й адміністратора з метою підтримки страйкуючих моряків і залучання адміністрації цієї компанії. Це була найчисленніша анархістська група в Україні, прихильників нараховувалося до тисячі чоловік (моряки, портовики, вантажники, робітники, босяки). Не гидува організації і вимаганням грошей «на страйкуючих», загрожуючи «буржуям» за невиконання своїх вимог наглою смертю. Своєю заслугою лідери цієї організації ставили пограбування міжнародного банку в Одесі й вбивство 6 поліціантів.

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

його, безумовно, варто зв'язати з жертвою відпущення, тобто з одноставною пані Марі Делькур тут і знайшла (M. Delcourt. *Légendes et cultes des héros en Grèce*. – P., 1942. – P. 102.) Див. також: M. Delcourt. *Oedipe et la Légende du conquérant*. – P., 1944. Недавно ці ідеї підхопив Жан-П'єр Вернан і показав їх плідотворність на рівні тематичного аналізу «Царя Едіпа»: «Божественний цар – *фармак*: ось два аспекти Едіпа. Що повідомляють йому загадковість, оскільки об'єднують в ньому, як в двозначній формулі, дві протилежні фігури. Цій протилежності в природі Едіпа Софокл надає загальне значення: герой-модель становища людини в світі» (J.-P. Vernant. *Ambiguïté et renversement: Sur la structure énigmatique d'Oedipe roi* // J.-P. Vernant. *Mythe et pensée chez les Grecs*. – P., 1966. – P. 1271). Немає нічого більш реального, ніж таке співвідношення між драмою Софокла і великими темами міту і ритуалу, але, щоб зрозуміти його як слід, треба вийти за рамки чисто тематичного аналізу, відмовитись від упередження, що перетворює «козла відпущення» в пусті забобони, в псевдомеханізм, який позбавлений всякої функціональної цінності. За цією першою темою треба визнати реальну метаморфозу взаємного насилля в насилля упорядковане, оскільки одностайне; єдину

силу, структуруючу, ховаючись за ними, всі культурні цінності, і перш за все ті, котрі ще ближче всього до істини, тобто *двозначні форми мітів і ритуалів*. Софокл нічого не «надає» темі козла відпущення; її «загальне значення» – не додаток. Драматург робить Едіпа «моделлю становища людини в світі» не довільно. Неможливо деконструювати – навіть частково цей міт і не прийти до істинного становища людини в світі.

⁵ H. Schäfer. *Die Bedeutung des Menschepopfers im Dagakischen Totenkult* // *Mitteilungen der deutschen Gesellschaft für Völkerkunde*, 10. – Hamburg, 1940. Цит. за: A.E. Jensen. *Op. Cit.* – P. 198.

⁶ J. Henry. *Jungle People*. – N.Y., 1964. – P. 123.

Одеські анархісти-терористи мали свої «філії»: у Тирасполі, Херсоні, Миколаєві, Акермані, Голті (в останньому невеликому містечку тільки за 1906 р. відбулося 7 терористичних актів).

1907 рік в Одесі гримів терором *«Рабочей группы анархистов на Юге»*. Група «займалася» підпалами економій на околицях Одеси і «терором помсти» (вбивство начальника в'язниці, замах на одеського поліцмейстера, спроби підірвати садибу Пурішкевича і будинок *«Союза русского народа»*). Анархісти провели 6 великих експропріацій, що принесли їм близько 300 тис. руб. золотом (під час «ексів» були жертви). За частину грошей був створений *«Боевой интернациональный отряд анархистов-коммунистов»* — для проведення терору і повстання в Одесі, Катеринославі, Києві, на Чорноморському флоті. (Цей загін, під проводом Сергія Борисова, планував підірвати в Одесі Окружний військовий суд під час засідання і вбити командуючого Одеським військовим округом ген. Кульбарса, градоначальника ген. Толмачева). До анархістського терору перейшли 7 колишніх матросів-«потьомкінців», на чолі з Панасом Матюшенком (7).

Саме «анарх» повстання планувалося на весну 1908 р., але на початку 1908 р. поліція розкрила всю анархістську мережу на Півдні України. Після «розгрому 1908 р.», коли за ґратами опинилося до 400 бойовиків і «активістів», сили анархістів в Україні були підірвані.

Одночасно з великими анархістськими «ідейними» організаціями, що на гроші від «ексів» здобували не тільки динаміт, але і видавали газети і листівки, в Одесі з'явилася безліч дрібних «стихийних» анархістських банд (кожна мала від 10 до 50 членів): *«Чёрный сокол»*, *«Чёрная маска»*, *«Смерть буржуазии»*, *«Чёрный ворон»*, *«Ястребы»*, *«Шантажисты»*, *«Вольный сокол»*, *«Безвластие»*, *«Молодая воля»*, *«Вымогатели»*. Ці групи мало чим відрізнялися від звичайних бандитських зґрай, тільки злочини вони чинили під «революційними гаслами». «Ідейні» анархісти відзначали «грошову розпусту» у цих групах, коли все, що було захоплено, ішло на особисте споживання.

Саме у такій групі сформувався легендарний Михайло Вінницький-«Япончик» (літературний «Бе-

127

САВЧЕНКО ВІКТОР
ЖЕРТВО-
ПРИНЕСЕННЯ
РЕВОЛЮЦІЇ.
МАРГІНАЛЬНІ
ТЕРОРИСТИ
«ПІВДЕННОГО»
АНАРХІЗМУ.
«П'ЯТИРІЧКА
ТЕРОРУ»
(1905–1909 РР.)
В УКРАЇНІ.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

© Ж.Лакан, 2002

ćřę ěřęří
жак лакан

телебачення

ня Крік») – бандитський король Одеси 1918 р. У 1906 р., у віці 15-ти років, він стає членом групи «*Молодая Воля*», що складається із хлопчиків 15-18 років. Вінницький брав участь у двох експропріаціях і у замаху на поліцеймейстера, але часто-густо підлітки, називаючи себе загрозливим і таємничим словом «анархісти», вимагали в крамниціх дрібні суми в 20-50 карбованців чи розсилали так звані «мандатні листи» з погрозами і вимогою грошей «на революцію». У 1907 р. в Одесі був уперше зафіксований факт здійснення «кіднепінгу» – викрадення анархістами дитини «буржуа», з метою викупу. Подібні анархістські банди проіснували до 1913 р.

В Одесі склався особливий тип анархіста-«бойовика», переважно з маргінальних міських шарів, переважно єврея – юнака, що був тісно пов'язаний з кримінальним світом. Цей «анархіст» любив експропріації за можливість здобути «кишенькові гроші» і майже не вів пропаганди серед робітників.

Другим «загальноімперським» центром анархізму став промисловий Катеринослав (Дніпропет-

ровськ). З 1904 р. у Катеринославі були організовані дві групи анархістів: «*Робочий заговор*» (К.Єрделевського) і «*Анархістів-комуністів*» чеського анархіста Миколи Музеля-«Рогдаєва». У Катеринославі анархісти зуміли проникнути в робітничі середовища і створити «базис» не тільки в місті, але й у робочих околицях: Амур, Чечелівка, Нижньодніпровськ, Каменськ, на більшості великих заводів міста. У Катеринославі і губернії сформувався оригінальний тип анархіста-терориста-робітника, теоретично не підготовленого, такою, що не відкрив жодної «анархічної» книги, але запеклого і жорсткого ворога «буржуа» і держави (І.Передірій, Ф.Зубарь, П.Аршинов, брати Мудрови, Т.Шуба).

У цій губернії анархісти змогли досягнути масової підтримки, близько двох тисяч анархістів у губернії і до п'яти тисяч співчуваючих. Українці склали десь 70% анархістів губернії, росіяни – близько 20%, євреї – 10%. В інших українських губерніях євреї склали від 40 до 75% анархістів. На початку ХХ століття українці і євреї Російської імперії мали деякі спільні риси – вони відчували дискомфорт, що був пов'язаний з відсутністю на-

Часто ми чуємо такий наспів: мовляв, причиною того, що з насолодою маємо проблеми, є статеві утиски, котрі в свою чергу ґрунтуються насамперед на родині, а також на суспільстві та частково на капіталізмі. Так стоїть питання.

Звичайно, це є питанням, дозволю собі це зазначити, бо я обговорюю Ваше питання, в якому можна почути Ваше власне бажання знати, як на нього, при okazji, могли б відповісти Ви самі. Нехай, оскільки його було поставлено голосом, а не конкретною особою, голосом, що неможливо сприймати поза його виникненням з телевізора, голосом який існує поза, який нічого не говорить, проте голосом, в ім'я якого я творю існування цієї відповіді, що є інтерпретацією.

Сказати відверто, Ви *знаєте*, що я можу відповісти на все, використовуючи це, Ви мені пропонуєте питання: Ви використовуєте приказку, що позичають лише багатому. Маєте слухність.

Хто не знає, що своїм успіхам я зобов'язаний аналітичному дискурсу, в якому я є self-made-man? Таке траплялось раніше, але не в наші дні.

Фройд не казав, що витіснення *походить* з придування; що ніби (для прикладу), кастрація, пород-

жена Батьком, який своєму малому, що теребить прутенька, погрожує: «Його тобі відріжуть, якщо ти далі це робитимеш».

Проте зовсім природно, що при розумінні свого досвіду Фройд виходив з чистого досвіду – тобто з того, що є визначенням в аналітичному дискурсі. Але зауважимо, що при подальших вимірюваннях він все більше схилявся до думки, що первинним було саме витіснення? Це в цілому і є переключенням другої топіки. Гурманство, яким він означає супер-его, є структурним, не є наслідком цивілізації, але «нездужанням (симптомом) всередині цивілізації».

Є підстави повернутись до досвіду, виходячи з того, що ці витіснення продукують утисками. Хіба родина, суспільство самі не збудовані на витісненні. Нема сумнівів, але це можливо лише тому, що поза-існування (Поза-буття – А.Б.) безсвідомого мотивоване структурою, тобто мовою. Фройд майже не виключає такого вирішення, і щоби зупинитись саме на ньому, розлючено нападає на справу людини-між-вовками, якій (людині) це лише шкодить. Також видається, що ця невдача, невдача даного трафунку, в результаті обернулася вагомшою удачею: встановленням реальності фактів.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ЖАК ЛАКАН
ТЕЛЕБАЧЕННЯ

128

ціональної держави і з національним приниженням, на рівні державної імперської політики. Тому саме українці і євреї склали більшість анархістів імперії. Найрадикальніша молодь цих етносів ненавиділа «чужу» державу, не поважала «чужу» владу, що нав'язувала феодальні соціальні відносини і «офіційну» російську культуру. Маргінал України початку ХХ ст. — українець, колишній сільський мешканець, що опинився у великому російськомовному місті, в якому він почував себе чужим, так само як і мешканець єврейського містечка у маґаполісі, який погано володів російською.

У середині 1905 р. анархісти Катеринослава заявили про себе «гучним» вбивством тимчасового генерал-губернатора Желтоновського. У жовтні того ж року вони розв'язали вже «економічний» терор — метанням бомби у директора машинобудівного заводу, поширенням листівок із закликами до «масового робочого терору». Далі була участь у барикадних боях грудня 1905 р. у Катеринославі, перестрілки з погромниками і «відстріл» «чорносотенців».

У січні — лютому 1906 р. анархісти Катеринослава провели низку вдалих експропріацій (що при-

несли до 200 тис. руб.). Ці гроші планувалося використати на захоплення усіх економічних об'єктів у місті, для перетворення Катеринослава у «столицю терору» (такий план був розроблений на з'їзді анархістів-терористів у січні 1906 р.).

Катеринославські анархісти підтримали грошима «анархо» групи у Москві, Криму, Києві, Каменську, Нікополі, Черкасах, у селах Катеринослащини. Група у Каменську підірвала поліційну дільницю і вчинила замах на заводського майстра.

У квітні — липні 1906 р. Катеринослав перетворився в центр «міської герильї» — «партизанської боротьби у місті». Вона почалася з нападу на поліційну дільницю, з вибуху в казармі козаків, акту «безмотивного» терору — коли анархісти групи Зубаря кинули вибухівку у вагон першого класу, де були пасажири.

У Катеринославі лютував і «економічний» терор — замах на директора заводу, на начальника тяги залізниці, на залізничного майстра, на власника пекарні, що не догодили своїм робітникам. Райони злиденних околиць Катеринослава стали небезпечними для представників влади. «Міська парти-

Якщо вона, ця реальність, залишається таємничою, чи треба тоді в аналітичному дискурсі залишати її соціальним утворенням?

Засобом є проект науки, для якої сексуальність є метою: сексологія тоді була не більше, ніж проект. Проект, до якого Фройд, як він сам наполягав, відчував довіру. Довіру, яку він безкорисливо визнавав, що свідчить про етичність його поглядів.

Отже, аналітичний дискурс, зі свого боку, факт, що обіцяє ввести щось новеньке. Це нове, річ архіважлива в тій галузі, звідки походить безсвідоме, оскільки глухі кути його, нехай не всі, але виявляють себе переважно в коханні.

Це не означає, що всьому світові це буде новою, але це нікого не пробуджує, через те, що нове є трансцендентним, слово обіймає певний знак, який себе конститує в теорії чисел чи математичній теорії.

Тому не випадковим є те, що носієм цього імені є пере-нос (транс-фер — А.Б.).

Щоби пробудити мій світ, я артикулюю цей пере-нос як «суб'єкт, що ніби володіє знанням». Тут присутнє певного роду пояснення, розгортання того, куди це слово лише навпомацки доходить. А саме: що суб'єкт, шляхом переносу, припустимий в тому знанні,

де він постає як суб'єкт безсвідомого; і що якраз те знання переноситься на аналітика, що не думаючи, не розраховуючи, не розмірковуючи отримує як наслідок роботи. Маємо те, що маємо, але не варто перебільшувати, бо виглядає це ніби я грав на сопілці... чи що гірше, ніби через мене вони відчують страх.

Свята срамота: вони бздять. Вони бздять рухатись далі за визначеним напрямком.

Чи не я сам себе роздираю! Я надаю перевагу наступному: «аналітик не уповноважує нікого, окрім нього самого». Я встановлюю «перехід» в моїй Школі, сенс якого у вивченні того, що саме впливає на реципієнта аналізу і спонукає до схвалення позиції аналітика, при тому, що все без примусу. Результати не надто втішні, проте в моїй Школі цим займаються, а існує вона не надто давно.

Не те, щоби я аж надто сподівався, нібито інші дослідники припинять вертати перенос до його відправителя. Це винятково є атрибутом пацієнта, його одиначність, доторкання до якої передбачає надзвичайну обережність, навіть більшу, ніж при роботі з нею — насамперед в її оцінці. Тут до цього ми якось призвичаїлись, але куди можуть потрапити вони?

Я знаю точно те, що аналітичний дискурс не може

занська війна» вилилася у «відстріли» — вбивства городових, військових, провокаторів (було вбито чи поранено: 16 поліційних чинів, 10 військових, 12 провокаторів). За квітень-серпень 1906 р. більш ніж 40 терористичних актів! Анархісти Катеринослава, на Міжнародному анархістському конгресі в Амстердамі похвалялися, що до середини 1907 р. провели 70 терористичних актів, загалом за 1905 — 1909 рр. (за підрахунками автора) — близько 90 терактів!

У групах анархістів Катеринослава (37 гуртків і федерацій, 10 бойових дружин анархістів) на липень 1906 р. було більш ніж 1,3 тисячі членів, а разом із сусідніми робочими містечками (Олександрівськ, Нікополь, Каменськ, Маріуполь, Гришино, Бахмут, Павлоград, Краматорськ, Слов'янськ, Юзівка, Дебальцеве) — до 2 тисяч членів.

У серпні 1906 р. у робітничі околиці Катеринослава були введені каральні війська, почалися широкі арешти анархістів. Це привело до тимчасового припинення терору до грудня 1906 р., коли місто здригнулося від могутнього вибуху поліційної дільниці у приміському Амурі (5 трупів поліціантів).

Нова «потужна» хвиля терору піднялася у Катеринославі з весни 1907 р. Знову у місто повертається «економічний» терор — замах на помічника директора заводу, вбивство інженера заводу, вбивство начальника залізничних майстерень у сусідньому Олександрівську, пограбування пошти у сусідньому Верхньодніпровську. Нові вдалі «екси» принесли анархістам ще 60 тис. руб. Влітку 1907 р. терористична група Зубаря проводить новий «відстріл» поліціантів у Катеринославі. 20 тисяч листівок анархістів закликають робітників до негайного «масового» терору. У місто прибули терористи «**Боевого интернационального отряда анархистов-коммунистов**», з метою перетворити місто в центр повстання і створити в Катеринославі «незалежну» від держави «комуну». Однак, на початку 1908 р. поліцейський розгром і конфлікти між анархістськими групами на ґрунті переділу грошей (10 анархістів загинули на «стрелках»), привели до загасання терору в Катеринославі. Нова спроба відродження «прямих дій» у Катеринославі у 1909 р. обмежилася декількома замахами і «ексами» і не принесла очікуваних результатів (8).

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

втриматись на комусь одному. Я щасливий, що мене наслідують. Тобто, дискурс має шанс.

Жодне збурення — яке він же і влаштовує — не було в стані заперечити його власного ставлення до прокляття, що лежить на сексі, і яке Фройд згадує в «Нездужанні» (Malaise).

Щодо нудьги, навіть похмурости, я вже в зв'язку з «божественною» версією любови говорив про них. Як же не визнати, що ці дві пристрасті видають себе — в словах і навіть в діях — серед юнацтва, що має контакти без утиску, — що найважливіше, ті аналітики, які спонукають молодих людей до бесіди, вислуховують їх зі стиснутими ротами.

Навіть якщо би спогади про сімейні утиски були неправдиві, то варто було би їх створити, чого, щоправда, і так не уникнути. Міг цим і є — спробою надати епічної форми тому, що вже до того тяжіє завдяки своїй структурі.

Глухий кут сексуальности виділяє (як залоза) фікції, що раціоналізують неможливе, яке його (цей тупик — А.Б.) і створило. Я не кажу, що вони уявні, я читаю в них, подібно до Фрейда, запрошення до реального, яке за них і відповідає.

Родинний устрій народжує факт, що Батько не

лише продукує біологічно, і що Мати залишається «тою, що забруднює» жінку для людськя; решта з цього випливає.

Це не означає, що я надаю великого значення присутньому у цього людськя смаку до ладу, до того, що він, наприклад, каже: «особисто я (sic) ненавиджу анархію». Властивість порядку — там, де він наявний, в тому, що він не потребує оцінки, він просто присутній.

Це вже частково відбулося у свій час, й якраз зараз треба показати, що навіть з початками свободи справи якнайгірші. Це наново впорядкований капіталізм. Якраз своєчасно для сексу, бо дія капіталізму, насправді, починається з відправки сексу на смітник.

Ви маєте ухил до лівацтва, але, наскільки я знаю, не до секс-лівацтва. Бо воно повністю спирається на аналітичний дискурс в тому вигляді, як він зараз *поза-існує*. А *поза-існує* він зле, лише погіршуючи стан вже анатемізованої сексуальности. В цьому і проявляє він свої побоювання етики, яку я розташовую серед красномовства.

Це все неможливо звести до твердження, що нема чого чекати від психоаналізу у вивченні галузі кохан-

У Києві анархісти не зуміли створити потужні «бойові» організації, тільки у грудні 1905 р. тут з'являється перша нечисельна група, заснована ідеологами терору — «**чернознаменцями**» І.Гроссманом, О.Таратугою, А.Бароном. У 1907 р. «спокійний» Київ перетворюється у «місто терору» (замахи: на генерала Сухомлінова, начальника охорони в'язниці, ректора Київського університету, анархістські експропріації). У київських анархістів у великих кількостях з'являється зброя і вибухівка, а Київ стає центром транспортного «вузла», що постачав зброю і вибухівку у Центральну Росію. У місті в 1907-1908 рр. діють чотири групи терористів: «**безначальці**», «**індивідуалісти**», «**анархістські комуністи**», «**чернознаменці**». Київські «**індивідуалісти**» брутально вбивають православного священика і пристава, здійснюють напад на цукровий завод. Із середовища студентської групи «**чернознаменцев**» вийшов майбутній вбивця прем'єра Петра Столипіна — Дмитро Богров.

Київ був пов'язаний з анархістськими групами Правобережної України, Волині, Поділля (групи: Житомир, Умань, Біла Церква, Черкаси, Сміла, Бер-

дичів, Луцьк, Рівне, Острог, Вінниця, Кам'янець-Подільський, Хотин, Балта, Гайсин, Жмеринка). У містах Правобережної України в анархістських групах переважала єврейська молодь з маргінальних прошарків.

Третій тип «південного» (українського) анархіста — молодий український селянин-бунтар, переважно з бідняків і наймитів. Села Черкаського, Чигиринського, Канівського, Васильківського районів Київщини, села в районі Полтави, Глухова, Новомильська, Вінниці і Кам'янця-Подільського, Олександрівська і Бердянська були «вражені» анархізмом. Там діяли селянські групи: «**Вільна громада**», «**Селянський союз**», «**Союз крест'ян-синдикалістів**», «**Союз бідних хліборобів**», що дуже часто переходили до «прямих дій», до підриву поліцейних діляниць, до вбивств і пограбувань буржуазії. Так терористична група братів Семенют із села Гуляй-Поле, у якій брав участь молодий Нестор Махно, два роки займалася «прямими діями», не зупинившись навіть перед вбивством простих працівників пошти. Подібна група, але вже із села Городище (Київщина) «отамана» Іустіна Жука напа-

131

САВЧЕНКО ВІКТОР
ЖЕРТВО-
ПРИНЕСЕННЯ
РЕВОЛЮЦІЇ.
МАРГІНАЛЬНІ
ТЕРОРИСТИ
«ПІВДЕННОГО»
АНАРХІЗМУ.
«П'ЯТИРІЧКА
ТЕРОРУ»
(1905–1909 РР.)
В УКРАЇНІ.

ня? Звідки стало відомо, що надії можна покласти на сексологію?

Навпаки, як я зараз дав можливість зрозуміти, це радше від сексології нема чого очікувати. Неможливо кризь обсервації того, що підпадає під дію наших чуттів, тобто кризь перверсії, нічого нового сконструювати в коханні.

Бог, навпаки, так добре почувався в *поза-існуванні*, що поганство заселило світ, і так, що ніхто в цій справі нічого не второпав. Ось до чого ми повертаємося.

Богу дякувати! Як кажуть, інші традиції нас запевняють, що колись зустрічались свідоміші люди, для прикладу в Дао. Шкода лише, що те, що їм видавалось мудрим, для нас є позбавленим сенсу та лишає прохолодною нашу втіху.

Але не треба хвилюватись, якщо Шлях, як я вже казав, проходить кризь Знак. Бо якщо пояснюються кілька не вирішуваних місць, — я добре сказав: «переконують своєю зрозумілістю», — це наш шанс, що ми доторкнемось до *реальності*, чистої та простої, — як це не дозволяє нам про це висловити *повну* правду.

Неможливо *обожнювати* кохання без цих рефлексій, без цього комплексу міркувань не можна не наробити викрутасів.

Ви не говорите про молодь, як Ви кажете, зі ступеним писком. Це точно, тому ви й кинули її у Венсені фразу: «Як революціонери, ви потребуєте вчителя. І ви матимете його». Таким чином, Ви позбавляєте молодь сміливості.

Вони ж мене також на свій манер підюджували. Треба ж мені було відповідати. Удар був таким точним, що вони зараз валять на мій семінар. Віддаючи перевагу здебільшого прянику перед нагаєм.

Чому ви з такою впевненістю пророкуєте новий підйом расизму? І на чорта про це казати?

Тому, що це для мене не є смішним, і до того ж це правда.

За умов наявної помилковості нашої насолоди, ніхто окрім Іншого її не виведе, але це відбувається лише тому, що ми від нього відділені. Звідси і фантазми, нечувані до того, як відбулося змішання.

Надамо цьому Іншому його спосіб насолоди, це можливо за умови, що ми не будемо йому нав'язувати нашого, не будемо до нього ставитись як до нерозвинутого.

Додаючи до цього хиткість нашого способу втіхи, що збудований на надлишковій насолоді, який себе і не висловлює ніяк, окрім як через інакшість, — як тут

дала на цукрові заводи, вбиваючи стражників і військових.

Однією з найперших анархістських груп Російської імперії була група «Хлеб и Воля» у Ніжині (створена у 1903 р.), в яку входили студенти Історико-філологічного інституту, гімназисти. Крім видання листівок група «виявила» себе вибухом поліцейської дільниці, спробами вбивств чернігівського поліцеймейстера і пристава. Бойова група утворилася і у сусідніх Ромнах, де чотири терористичні акти анархістів тримали у жаху усе містечко.

На Лівобережжі (крім Катеринославщини) терористичні анархічні групи утворилися ще й у Харкові, Люботині, Кременчуці, Полтаві, Чернігові, Шостці, Переяславі, Золотоноші, Мелітополі. Певною своєрідністю відзначалися анархісти Криму, що поширилися в більшості міст півострова. Група анархістів-терористів «Свобода *внутри нас*» А.Андреєва-Богданова провела замах на генерала Думбадзе, пограбування севастопольської пошти, підірвав севастопольської в'язниці (9).

Через 60 років після цих подій, у далеких джунглях мегаполісів Бразилії і США гриміли вибухи

«міської партизанської війни». Америка набиравала досвіду анархістського терору, використовуючи ідейки нового теоретика «безмотивного» терору Х.К.Марігелли. Його «Міні-підручник міської герильї» став «настільною книгою» для німецької «РАФ», італійських «Червоних бригад», японської «Червоної армії». А життєвий шлях цього терориста дуже подібний на «діяння» якого-небудь Феодосія Зубаря чи Івана Передерія з Катеринослава початку століття. Цікаво, що Марігелла апелював до «бандитського світу», так само як і його попередники — «південні» анархісти. Можливо анархізм, вже в 20-х рр. ХХ століття перекочувавши в совєцькі «зони», «запліднив» своїми антидержавними ідеями «кодекс бандитської честі» — «злочинський закон», що виник у середині 20-х рр.

Лідери і «бойовики» анархістів українських губерній були молодими людьми, переважно без середньої освіти. На початках їхньої «анарх»-діяльності, у 1903-1905 рр., лідерам терористичних груп було від 20 до 24 років (у 1880-1884 рр. народилися: Микола Рогдаєв-Музель, Микола Доленко, Микола Дівногорський, Андрій Андреєв-Богданов,

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

сподіватись, що ця наступна командна «гуманітарність» не буде прикрашати нашу нав'язливість?

Коли Господь знову набравшись сили, завершить себе через поза-буття, — це не провіщатиме нам нічого ліпшого, крім повернення згубного минулого.

Переклав Антон Борковський

Сергій Борисов, Володимир Антоні, Андрій Мудров, Тит Ліповський, Іуда Гроссман, Герш Сандомірський, Янкель Кирилловський-Новомірський, Сеня Шапіро, Берко Енгельсон, Юхим Ярчук, Наум Тиш). Лише 5-6 лідерів «південних» анархістів переступили 25-річну межу.

Друга генераційна група – анархісти, що народилися 1885-1890 рр. і прийшли «у революцію» приблизно у 1905-1906 рр., коли ще були «неповнолітніми» – від 14 до 19 років (Нестор Махно, Іустін Жук, Дмитро Богров, Михайло Вінницький – «Япончик», Маруся Никифорова – «Маруська», Трохим Бабій – «Самсон»). Анархістська «*Лига вольных стрелков-экспроприаторов*» взагалі складалася з юнаків 15-16 років. Належали до цієї вікової групи (до 20 років) і Владислав Козловський-«Кок» і Петро Аршинов-«Марин», які вже у 1906 р. були лідерами терористичних груп. (Підрахунки В. Єрмакова твердять, що анархісти Російської імперії на 58% склалися з неповнолітніх до 19 років (10)).

Анархісти українських губерній були наймолодшими революціонерами Російської імперії і могли

претендувати на звання «молодіжних організацій». Цікаво, що більшість майбутніх «анархів» у віці 15-17 років проходили «політичну школу» в лавах поміркованіших партій соціал-демократів (Б і М), есерів, бундівців. Але «партійна робота», дисципліна, вивчення «класиків» соціалізму і народництва були не до вподоби юнакам – шукачам «політичної екстремі». Перейшовши до анархістів вони залишалися політично інфантильними аж до своєї трагічної загибелі. Тільки після 1918 р. деякі «старіючі» анархісти перейшли у РКП (б).

Криза «південного» анархізму, що почалася на початку 1908 р. у зв'язку з тотальним «загальноукраїнським» провалом, привела до швидкого і повного згасання анархо-терору. Від середини 1909 р. поліційні рапорти фіксують «на Півдні» тільки окремі акції анархістів. Але головне – загальна «мода» на терориста пройшла ще у 1908 р., суспільство відійшло від «революційного шоку» і виправдання терору, «прямі дії» втратили «героїзм» і стали вважатися «гріхом» і злочином.

133

САВЧЕНКО ВІКТОР
ЖЕРТВО-
ПРИНЕСЕННЯ
РЕВОЛЮЦІЇ.
МАРГІНАЛЬНІ
ТЕРОРИСТИ
«ПІВДЕННОГО»
АНАРХІЗМУ.
«П'ЯТИРІЧКА
ТЕРОРУ»
(1905–1909 РР.)
В УКРАЇНІ.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

сщєü ëłđîâîöеç
ЖИЛЬ ЛІПОВЕЦКИ

© Ж.Ліповецки, 1983

СПОЖИВАННЯ І ГЕРОЇЗМ:
ДО ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА

- (1) Стогофф І. Революція сейчас! — Спб., 2001. — С. 30-101.
- (2) Савченко В. Анархістський рух в Україні в 1905-1907 рр. (з архів. джерел) // 36. науков. праць з питань політ. історії. — К., 1992, №169. — С.45-56.
- (3) Общественное движение в России в начале XX столетия. — Т.3, кн.5. — Спб., 1914. — С.142-151.
- (4) Там же. — С.155.
- (5) «Буревестник» Приложение. — Париж-Женева, 1908, № 10-11. — С.4-5.
- (6) А.С. Чернознаменцы и безначальцы // Очерки истории анархии анархистского движения. — М, 1926. — С.310-312.
- (7) Новомирский Д. Анархистское движение в Одессе. // Очерки... — С. 247-267; Альманах. Сборник по истории анархического движения в России. Париж, 1909. — С.40-48; Вольная коммуна. М., 1918. — №10. — 16 апреля.
- (8) Листки Хлеб и Воля. Женева-Лондон, 1906. — 30 октября, — С.11; Феодосий Зубарь. Париж, 1908. — С.5-7; Аршинов П. Два побега. Париж, 1929. — С.5-34; Жуків Г. Спогади рядовика-террориста. Харків, 1928. — С.15-20; Очерк анархического движения в Екатеринославе // «Буревестник». Приложение.

- Париж-Женева, 1907, №6-7, — С. 4-10.
- (9) Avrich P. The russian anarchists. Princeton. 1967 p. 47-65; Анархист. Б/м, 1908, — квітень, — С.21-20; А.Андреев. Свобода внутри нас. // Очерки... — С.310-312.
- (10) Ермаков В.Д. Портрет російського анархиста начала века // Социс. 1992, №3, — С.97.

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

Розквіт модернізму, наповнений гучними скандалами, пов'язаними з авангардом, позаду. Досі авангард виконував своє провокаційне завдання; більше немає напружених стосунків між художниками-новаторами та публікою, тому що ніхто не захищає порядок і традиції. Модерністське бунтівництво стало буденним явищем, «у художньому середовищі лише дехто виступає проти повної свободи, проти безконечного експериментування, проти чутливості, яка не має зупину, проти інстинкту бунту, проти уяви, котра відмовляє критикам в розумності» (с.63). Спостерігаємо трансформацію публіки, яка стверджує, що гедонізм на початку теперішнього століття завдяки масовому споживанню став головною цінністю нашої культури: «Ліберальний менталітет, котрий переважає в наш час, вважає ідеалом культури модерністський рух, відповідно до ідеології якого сердечні поривання повинні стати способом поведінки» (с.32). Саме в цей час у постмодерністській культурі виникає яви-

ще, яке, за Д.Беллом, спостерігається тоді, коли авангард більш не викликає обурення, коли новаторські пошуки стають законними, коли насолода і стимуляція відчуттів розглядаються як панівні. У цьому значенні постмодернізм виглядав як демократизація гедонізму, як загальне визнання новаторства, як торжество «антиморалі й антиконституціоналізму» (с.63) і закінчення розбрату між художніми та нехудожніми категоріями.

Однак постмодернізм водночас означає виникнення екстремістської культури, яка доводить «до крайнощів логіку модернізму» (с.61). Саме в 1960-і роки постмодернізм проявив свої головні особливості поряд з культурним та політичним радикалізмом і підкресленим гедонізмом. Студентські заворушення, антикультура, мода на маріхуану і ЛСД, сексуальна свобода, а також порно і поп-фільми й публікації, смакування насилля і жорстокість у виствах, — внаслідок цього для всіх настає день звільнення, задоволень і сексу. Масова гедоністична і галюциногенна культура, яка, очевидно, не є революційною, «насправді, була просто розвитком гедонізму в 1950-і роки і наслідком розбещеності, котра

ňřđřń říädón' e
Тарас андрусяк

© Т.Андрусяк, 2002

ТОТАЛІТАРНІ СТРУКТУРИ: БАЗОВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

була властива деяким представникам вищого суспільства» (с.84). Ось чому 1960-і роки означають «початок і кінець» (с.64). Кінець модернізму: рух 1960-х років став останньою акцією наступу на пуританські й утилітарні цінності, останньою атакою культурної революції, цього разу масовою. Але водночас це було виникнення постмодерну, позбавленого справжнього новаторства і сміливості, який задовольнявся тим, що демократизував гедоністичну логіку, зробив радикальною тенденцію до стимулювання «радше найнижчих, ніж найблагородніших нахилів» (с.30). Як стане зрозуміло, саме неопуританське чистоплюйство лежить в основі «рентгеноскопії» постмодернізму.

Незважаючи на цю очевидну обмеженість і непереконливість доказів, Д.Белл підкреслює його суть, визнаючи за гедонізмом і споживанням, котре є його показником, центр модернізму і постмодернізму. Щоб схарактеризувати суспільство і сучасного індивіда, він наводить переконливіший, ніж посилання на споживання, доказ: «Справжня революція в модерністському суспільстві відбулася в двадцятих роках, коли масове виробництво і

значне зростання споживання почали перетворювати життя середнього класу» (с.84). Що ще за революція? Для Д.Белла вона асоціюється з гедонізмом, зі зміною цінностей, котра призвела до структурної кризи буржуазного суспільства. Чи не принижується якимось чином історична праця, присвячена споживанню, проблематикою, де вона порівнюється з ідеологічною революцією, культурою, яка перебуває у стані хаосу. Революція споживання, яка досягне свого повного розмаху лише після закінчення Другої Світової війни, на нашу думку, мала надвичайно важливіше значення: по суті, воно полягає в кінцевому досягненні вікової мети, а саме в повному контролі над суспільством і у дедалі повнішому звільненні особи, котра нині виявилася додатком до системи загального самообслуговування, у зміні мод, у мінливості принципів, ролей та статусів. Розширюючи можливості індивіда, узаконюючи його прагнення до самоутвердження, завалюючи його потоком образів, інформації, культури, суспільство достатку привело його до радикального розшарування чи десоціалізації, яка неперівнянна з тією, що в ХІХ століття була зумовле-

Про тоталітаризм, деспотії, інші форми повного контролю однієї людини над іншою писалося і говорилося багато. Починаючи від «Держави» Платона здійснено низку успішних спроб визначити суспільну сутність і базові характеристики цих явищ. Проте, незважаючи на здобутки суспільної, правової чи політичної думки, боротьба ідей свободи і демократії з ідеями тоталітаризму і деспотії іде з перемінним успіхом. Не кажучи вже про першу половину ХХ століття, яку можна назвати періодом «торжества тоталітаризму», і сьогодні в посттоталітарних державах не можна бути певним безповоротності демократичних змін і перетворень. Прикладів цього більш ніж досить у будь-якій з них. Ба більше, в державах, які уже давно розпрощалися з тоталітаризмом і мають достатньо розвинуті правові та політичні механізми забезпечення і захисту демократії, її цінностей і основ, постійно виникають і діють, інколи доволі успішно і масштабно, тоталітарні структури у формі злочинних організацій, релігійних сект чи громадсько-політичних утворень. Прагнення «втечі від свободи» (Е. Фромм) залишаєть-

ся присутнім у суспільстві незалежно від економічного, соціального чи політичного благополуччя. А отже загроза тоталітаризму завжди чинна, і збереження та утвердження цінностей демократії завжди потребуватиме усвідомленої відповідальності кожного члена суспільства.

Ефективна боротьба з тоталітаризмом у будь-яких його проявах, з порушенням чи повним запереченням прав і свобод людини, які він неодмінно тягне за собою, вимагає ґрунтовного осмислення цього суспільного феномену, виявлення тих первинних ознак, за якими можна заздалегідь побачити, а отже й запобігти появі та розвиткові тоталітарної структури. Рамки статті не дозволяють вичерпно проаналізувати усі існуючі на сьогоднішній день погляди на дану проблему, літературу, присвячену аналізу різних її аспектів. Тому зупинимось тільки на базових характеристиках, які притаманні тоталітарній структурі, будь то релігійна секта, злочинне угруповання, політична партія чи тоталітарна держава.

Права і свободи людини в їх найширшому трактуванні передбачають право кожного індивіда самостійно вирішувати всі питання, пов'язані з його соціальним, матеріальним та духовним буттям. Це право

на обов'язковим навчанням, призовом в армію, урбанізацією та індустріалізацією. Ера споживання не тільки дискредитувала протестантську етику, вона поклала край звичаям і традиціям, створила національну, а вірніше, інтернаціональну культуру, базуючись на задоволенні потреб і необхідності в інформації, відірвала індивіда від місцевого середовища і стабільності повсякденного життя, від ставлення до речей, до інших людей, до свого тіла і самого себе, котре існувало споконвічно.

Після економічних і політичних революцій XVIII і XIX століть слідом за революцією в мистецтві на початку теперішнього століття відбувається революція буднів. Відтепер людина стала відкритою для сприйняття всього нового, вона готова без опору до зміни способу життя, вона стала «кінетичною»: «Масове споживання означало, що у важливій сфері — способі життя — індивід приймає ідею соціальних перетворень і особистого перетворення» (с.76). У світі речей, реклами, ЗМІ повсякденне життя і сам індивід втрачають свою вагомість, оскільки вони захоплені процесом зміни мод і їхнього прискороеного занепаду, кінцева ре-

алізація індивіда збігається з його десубстанціалізацією, з появою плаваючих частинок, котрі вибиті при колообороті моделей і унаслідок цього постійно відновлюються. Таким чином, падає остання перепона, яка ще чинила опір проникненню бюрократії, науковому та технічному управлінню людськими вчинками, контролю теперішніх властей, які скрізь ліквідовують традиційні форми спілкування і забезпечують усім, що необхідно для повсякденного життя людей, аж до задоволення їхніх бажань та нагальних потреб. Маємо гнучкий, а не механічний тоталітарний контроль; споживання сприяє спокусі, індивіди, безперечно, приймають речі, моди, формули розваг та дозвілля, розроблені спеціалізованими організаціями, але за їхньою забаванкою, погоджуючись з одним, та не з іншим, комбінуючи те, що їм пропонують. Загальне керівництво, яке займається повсякденними завданнями, не повинне випускати з поля зору приватної сфери, що стає дедалі персоніфікованішою і незалежнішою; споживання вписується в широку сучасну схему розкріпачування особистості, з одного боку, і тотального і деталізованого управління суспіль-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

ЖИЛЬ
ЛІПОВЕЦЬКИ
СПОЖИВАННЯ
І ГЕДОНІЗМ:
ДО ПОСТ-
МОДЕРНІСТСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА

обмежується тільки аналогічним правом кожного іншого члена даної спільноти, суспільства загалом. Тому спроба встановити однаковий для усіх формат добробуту і благополуччя є таким же ж проявом тоталітаризму, як і спроба комуністів «залізною рукою вести людство до світлого комуністичного майбутнього». Ніхто, включно з державними органами, самоврядними структурами, будь-якими іншими соціальними інституціями, не повинен нав'язувати індивіду, який добросовісно виконує свої обов'язки перед суспільством і не посягає на права й інтереси інших людей, будь-яких єдино правильних і непорушних стандартів моральної, соціальної чи етичної поведінки і мислення. Це жодним чином не заперечує право самого індивіда приймати чи формувати для себе такі стандарти. Єдина умова при цьому – повна добровільність і свобода вибору самого індивіда. Але ця свобода не зникає у індивіда і після прийняття відповідного рішення. Іншими словами, індивід завжди має право на відмову і зміну свого вибору. Заперечення такого права є ознакою тоталітарної структури. Для реалізації певної соціальної, політичної, духовної моделі поведінки чи світогляду індивід може потребувати, точніше, здебільшого потребує співучасті, взаємодії з іншими

індивідами, створення певної соціальної групи. Об'єднання зусиль двох і більше індивідів задля досягнення спільної мети є базовою формою суспільного життя. Проте від самого індивіда повинно залежати те, наскільки і як саме він інтегрується в дану спільноту. Його наявність у спільноті є добровільним усвідомленим чи неусвідомленим (у разі індиферентного ставлення індивіда до цілей і завдань спільноти) вибором самого індивіда, навіть якщо він належить до цієї спільноти за народженням. На рівні держави це можна проілюструвати на прикладі інституту громадянства. В демократичній державі, зазвичай, всі, хто народився на її території, отримують громадянство цієї держави. При цьому за кожним громадянином зберігається право після повноліття відмовитися від громадянства і набути громадянства іншої держави. А держава за жодних обставин не може позбавити таку особу громадянства. Принципово інакше виглядає ситуація в тоталітарній державі. Тут можливі як масове позбавлення певних категорій населення громадянства і видворення їх з країни, що мало місце в націонал-соціалістичній Німеччині, так і практична неможливість відмовитися від громадянства чи набути громадянство іншої держави, як це було в Со-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ством – з другого. Швидкість передавання речей і повідомлень сприяє самовизначенню людей у їхньому приватному житті; але водночас суспільство втрачає свою колишню самостійність та вагомість, усе частіше стаючи об'єктом загального бюрократичного програмування: у міру того як повсякденне життя «виробляється» у всіх деталях його творцями, перед індивідами розширюється вибір товарів та послуг. Такий парадоксальний результат епохи споживання.

Що сказати про масове споживання? Незважаючи на його безперечність, це поняття не позбавлене двозначності. Безперечно, доступність для будь-якого обивателя автомобіля чи телевізора, джинсів чи кока-коли, регулярних подорожей на вихідні чи відпустки в серпні – все це означає надання одноманітності усім вчинкам людей. Але дуже часто ми забуваємо поглянути на інший бік цього явища: на підкреслювання особливостей, на безпрецедентну персоналізацію особи. Конкретна пропозиція поряд з великим вибором скорочує час, усуває конфлікти, підкреслює бажання людини бути самою собою, цілковито самостійною і насолод-

жуватися життям, перетворює кожного в «оператора», котрий завжди має можливість вільного вибору і комбінацій; ось це і дозволяє відрізнити одного індивіда від іншого. Спостерігаємо крайню різноманітність поведінки та смаків, підсилену «сексуальною революцією», усуванням соціоантропологічних перегородок за статтю і віковою ознакою. В епоху споживання скорочуються існуючі віддавна відмінності між статями та поколіннями; причім це відбувається заради все більшої різноманітності життя людей, відтепер звільнених від ролей та строгих правил, котрі їм приписують. Можна заперечити це, пославшись на «бунт» жінок, «кризу покоління», рок і поп-культуру, драму осіб третього і четвертого віку, на всі проблеми, котрі заставляють нас думати, що ми живемо у винятковий час, коли окремі групи абсолютно відокремлені. Утім, соціологи без будь-яких зусиль, не спираючись ні на які статистичні викладки, емпіричним шляхом вкажуть на такі розбіжності; але при цьому усувається найцікавіше – процес *melting pot*, поступової ліквідації великих сутностей та соціальних понять не в ім'я однорідності людей, а задля неба-

веському Союзі. Подібно до тоталітарної держави, яка прагне виключити можливість громадянина відмовитися від громадянства і виїхати за її межі, інші тоталітарні структури також прагнуть утруднити або унеможливити добровільний вихід з неї її членів. Скажімо, практично відсутня можливість добровільного виходу з організованих злочинних формувань, він максимально утруднений в тоталітарних релігійних сектах та політичних партіях. Разом з тим, тоталітарна структура завжди залишає за собою право виключити зі свого складу будь-кого з членів за певні провини перед структурою, хоча формалізованого нормативного переліку діянь, за які може наступити виключення зі структури, як правило, не існує.

Таким чином, можна стверджувати, що однією з базових характеристик, можливо найнаочнішою, є утруднення або неможливість добровільного виходу індивіда з її складу за власним бажанням. І в правовому аспекті цей момент є одним з найвагоміших, оскільки державні органи повинні максимально забезпечити права та інтереси індивіда, який прагне покинути певну структуру, незалежно від того, яким чином він став її членом, якщо з боку такої структури індивід відчуває загрозу його життю, здоров'ю, мате-

ріальному чи духовному благополуччю, чи аналогічним благам його рідних і близьких. Звернення такої особи може бути, і є, достатньою підставою для будь-яких владних рішень, включно із застосуванням примусу, для забезпечення його прав.

Тоталітарна структура, на відміну від інших соціальних утворень, прагне регламентувати і підпорядкувати не тільки зовнішні прояви людської поведінки, але і внутрішній світ людини. Якщо в будь-якій соціальній структурі зовнішнє дотримання встановлених правил і норм є запорукою успішного і комфортного перебування індивіда в цій структурі, а також отримання всіх можливих благ і заохочень, які можна отримати, перебуваючи в ній, то для тоталітарної структури цього недостатньо. Армію можна не любити, але за умови дотримання всіх вимог успішно просуваються по службовій драбині, не коректуючи свого внутрішнього світу. В тоталітарній структурі дотримання правил зовнішньої поведінки є обов'язковим, але не це основне. Тоталітарна структура потребує не тільки нормативної поведінки, для неї важливо не тільки, і не стільки, щоб її члени виконували встановлені вимоги, – вона вимагає любові до себе, своєї пріоритетності в системі цінностей її членів. Саме тому то-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

ченої їх роздрібненості та роз'єднаності. Чоловіче й жіноче начала перемішуються, втрачаючи інколи чіткі характеристики; гомосексуалізм перестає вважатися збоченням; дозволяється існування всіх чи майже всіх сексуальних груп, котрі створюють чудернацькі форми співжиття; поведінка молодих і не дуже молодих людей за декілька десятиліть стала зближатися. З разючою швидкістю ці групи охопив культ молодости, віку «псі», ліберальної освіти, розлучень, розкутої поведінки, оголених грудей, ігр та спорту, гедоністської етики. Звичайно, багаточисельні рухи протесту, натхненні ідеями рівноправності, сприяли цій дестабілізації; але більшою мірою саме велика кількість товарів і задоволення потреб, гедоністичні та ліберальні цінності у поєднанні з поширенням протизапальних засобів, тобто, процес персоналізації – ось що призвело до поступового розхитування соціальних підвалин, до узаконення будь-яких способів життя, до перемоги вільної особистості, до права бути цілковито самим собою, до смаку до персональності, який врешті-решт призвів до нарцисизму.

У суспільстві, де навіть власне тіло, особиста рівновага, вільний час підпали під вплив більшості, індивідові постійно доводиться вибирати, брати на себе ініціативу, бути поінформованим, критикувати якість продуктів, піддаватися прослуховуванню та огляду, зберігати себе молодим, ламати голову над найпростішими проблемами: яку машину придбати, який фільм подивитися, куди поїхати у відпустку, яку книжку почитати, якого лікарського режиму дотримуватися? Споживання змушує людину самій турбуватися про себе, наділяє її почуттям відповідальності; воно являє собою систему неминучої участі всупереч звинуваченням, котрі висувають проти суспільства вистави та пасивності. У зв'язку з цим відзначимо, що за допомогою аналізу протистояння, виявленого Тоффлером, між пасивним масовим споживачем та активним і незалежним «постачальником» дуже часто неправильно оцінювали цю історичну функцію споживання. Як би до неї не ставитися, але ера споживання виявила і продовжує виявляти себе як фактор персоналізації, тобто підвищення відповідальності людей, примушуючи їх до постійного видозмінювання

ЖИЛЬ
ЛІПОВЕЦЬКИ
СПОЖИВАННЯ
І ГЕДОНІЗМ:
ДО ПОСТ-
МОДЕРНІСТСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА

тоталітарна держава знищує не тільки тих, хто відкрито виступає проти неї, але й тих, хто відкрито і повсякчасно не декларує своєї відданості, захоплення, підпорядкованості. При цьому відсутність у поведінці особи певних протиправних діянь жодним чином не є гарантією перед репресіями. Саме тому для тоталітарних структур характерними є масові акції, на яких кожен, належний до неї, повинен в установленому порядку демонструвати свою відданість і любов. Відсутність на цих акціях, ухиляння від участі в них є однією з найбільших провин члена структури. В Совєцькому Союзі можна було погано працювати, не виходити на роботу, вчиняти інші правопорушення і уникати відповідальності за них, натомість неучасть у першотравневій демонстрації чи демонстрації до чергової річниці жовтневої революції могла поставити хрест на службовій кар'єрі і потягнути за собою суттєві негативні наслідки в різних сферах життя індивіда. Так само тоталітарна секта немислима без масових акцій нерелігійного характеру. Вони мають місце і в інших тоталітарних структурах.

Отже, можна виділити ще одну базову характеристику тоталітарної структури – прагнення контролювати і підпорядковувати внутрішній світ людини, що

проявляється в корекції її емоційної сфери. Тоталітарна структура вимагає любови та відданості структурі з боку її членів. Якщо в Церкві основою є любов до Бога, то в тоталітарній секті основою є любов до секти, до її засновників чи лідерів. Пам'ятати про таку ознаку тоталітарної структури дуже важливо з правової точки зору. Якщо рідні і близькі члена якоїсь структури спостерігають кардинальні зміни в його емоційній сфері, зміну ціннісних орієнтацій, які суттєво порушують їхні права чи інтереси, то це є підставою для звернення за допомогою до відповідних державних органів, які не лише повинні захистити їхні інтереси, але й, при потребі, втрутитися в діяльність цієї структури. Наприклад, якщо член якоїсь релігійної секти увесь свій заробіток віддає в секту, чим ставить свою сім'ю в скрутне матеріальне становище, необхідно надати право членам його родини звернутися до суду із позовом про обмеження його права розпоряджатися своєю заробітною платою, зокрема, якщо на його утриманні перебувають неповнолітні діти, непрацездатний член подружжя чи батьки. Це ж стосується і змін у системі цінностей індивіда, приналежного до певної структури. Якщо традиційні, усталені цінності, характерні для даної спільноти, витісняються чимось

свого життя. Не слід переоцінювати той факт, що заінтересовані особи самі займаються особистими справами: покладання відповідальності і участь стосуються лиш роботи, але ще більш персоналізовано. Меншою мірою нерозумно стверджувати, що за таких умов межі між виробництвом та споживанням стираються; про це свідчить поява наборів *do-it-yourself, kit*, груп самообслуговування, *self-care*, що аж ніяк не вказує на «неминучий кінець» розширення ринку, спеціалізації та могутніх систем розповсюдження товарів; це лише до межі персоналізує характер споживання. Сьогодні виготовлення напівфабрикатів, лікування, консультації самі виявились об'єктами купівлі, але в рамках *self service*. Не слід будувати ілюзії: логіка ринку, спеціалізація і бюрократизація завдань не зупинять їхнього розвитку, якщо навіть одночасно будуть виникати острівці творчої ініціативи, взаємодопомоги та обопільних послуг, хоч і на іншому рівні. Однак вряд чи правий Д.Белл, який вважає споживання наслідком імпульсивної неорозбеченості, котра зірвалася з ланцюга. Суспільство споживання обмежується підпримкою потреб і гедонізму, воно

невіддільне від величезної кількості інформації, від культури ЗМІ, від забезпечення зв'язком. Ми великими дозами і блискавично вбираємо (поглинаємо) телевізійні новини, медичні, історичні й технологічні передачі, класичну чи поп-музику, туристичні, кулінарні чи психологічні поради, інтимні освідчення, кінофільми: надмірна кількість і швидкість повідомлення, безліч даних із сфери культури та техніки зв'язку поряд з великою кількістю товарів є невід'ємною частиною суспільства споживання. З одного боку, гедонізм, з другого – інформація. Суспільство споживання, по суті, – це система, призначена для відкриттів чи застережень, засіб освіти, безсумнівно, *digest*, але безперервний. Мета – насолоджуватися життям, але водночас бути в курсі подій, «бути підключеним», слідкувати за власним здоров'ям, як про це свідчить увага до проблем здоров'я, що постійно зростає і доходить до одержимості, зменшення кількості звернень до лікарів, поява безлічі популяризаторських видань та інформаційних журналів, успіх фестивалів, натовпи туристів з камерами в руках, котрі прогулюються залами музеїв і серед історичних руїн. Якщо спо-

новим, що не тільки применшує їх роль та значення, але й витісняє та заперечує їх, то має місце спроба утвердження контролю над емоційною сферою індивіда. А це, в свою чергу, дає підставу стверджувати, що структура, до якої він належить, є тоталітарною, а отже допустимим і необхідним є втручання відповідних державних органів для забезпечення і захисту прав та інтересів як самого індивіда, так і його рідних і близьких.

Прагнення тоталітарних структур до контролю не тільки над зовнішньою поведінкою своїх членів, але й над їхньою емоційною сферою, необхідно обумовлює ще одну важливу ознаку будь-якої тоталітарної структури – позбавлення власності своїх членів, прагнення до їх повного економічного поневолення. Як слушно стверджує професор Гарвардського університету Річард Пайпс (Richard Pipes. Property and Freedom. – New York: Alfred A. Knopf, 1999), «якщо власність у певному вигляді ще можлива без свободи, то свобода без власності немислима». Саме тому тоталітарним структурам так важливо позбавити своїх членів власності, цієї економічної основи свободи і незалежності. Основна відмінність між тоталітарною і авторитарною державою власне й полягає в тім, що

в умовах останньої можливе право власності, його реальне забезпечення та захист. В умовах тоталітарної держави саме поняття приватної власності визнається чимось принципово ворожим. Так, в Союзькому Союзі для окреслення власності громадян, щоб не вживати цього терміну, було запроваджено поняття «особиста власність». Вторинність приватної власності членів тоталітарної структури стосовно загальної власності, пріоритетність останньої характерна для всіх цих структур. Якщо структура не може добитися повного позбавлення власності свого члена, як це має місце в окремих релігійних сектах чи злочинних угрупованнях, то в свідомості членів такої структури утверджується переконаність в обмеженості самого права власності, можливості структури, при потребі, повністю позбавити члена структури будь-якої власності незалежно від джерела її утворення. Сама приналежність до цієї структури передбачає можливість такого обмеження прав. В правовому аспекті, особливо щодо релігійних сект, законодавець очевидно повинен передбачити можливість повернення власності члена цієї секти, добровільно переданої ним у власність секти при виході з неї, а також право членів сім'ї вимагати в судовому поряд-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

живання позбавляється пуританства та авторитарності, воно робить це не заради ірраціональної чи імпульсивної культури; ще надійніше впроваджується новий тип «раціональної» соціалізації, звичайно ж, не завдяки її змісту, який значною мірою, як і раніше, схильний до непередбачуваних змін інтересів особистостей, а завдяки нестримному бажанню бути інформованим, самому розпоряджатися собою, передбачувати події, оновлюватися. Ера споживання десоціалізує індивідів і, відповідно, соціалізує, в силу логіки задоволення потреб та необхідності в інформації; це соціалізація без насильства, соціалізація мобільного типу. У процесі персоналізації з'являється індивід поінформований і наділений відповідальністю, постійний власний «диспетчер».

Маємо наділення індивіда повноваженнями нового, можна сказати, нарцисичного типу; тим не менше, цей процес супроводжується, з одного боку, втратою мотивів, які спонукають до боротьби за спільну справу, з другого боку – розкутістю і дестабілізацією особи. Свідчень тому безліч: невимученість в особистих стосунках, культ природного,

виникнення вільних пар, епідемія розлучень, швидка зміна смаків, цінностей та прагнень, етика терпимості та вседозволеності, але водночас – спалах психопатологічних скандалів, стресових станів і депресивності: кожен четвертий за своє життя переживав сильний нервовий стрес, кожен п'ятий німець лікується у психіатра, кожен четвертий страждає від безсоння. За такого стану справ немає нічого неправильнішого, ніж бачити в них «одномірних людей», навіть під вивіскою нестійкої приватизації. Неонарцисизм визначається роз'єднаністю, руйнуванням особистості; в його основі – закон про мирне співіснування протилежностей. У міру вторгнення у життя речей та інформації, спортивних та інших знрядь індивід перетворюється в чудернацький *patchwork*: поєднання різних форм, втілення постмодернізму. Байдужий у вчинках і справах, звільнений від моральних зобов'язань, індивід-нарцис тим не менше схильний до духовних переживань і занепокоєнь; постійно стурбований своїм здоров'ям і ризикує життям на автомобільних дорогах і в містах; сформований та поінформований, проживаючий у науковому світі

ЖИЛЬ
ЛІПОВЕЦЬКИ
СПОЖИВАННЯ
І ГЕДОНІЗМ:
ДО ПОСТ-
МОДЕРНІСТСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА

ку обмеження права розпоряджатися своєю власністю члена секти, який в силу приналежності до неї готовий повністю відмовитися від своєї власності на користь секти.

Як і будь-яке соціальне утворення, соціальна група чи об'єднання людей, тоталітарні структури мають свої базові засади утворення, функціонування і свою особливу ідеологію як систему поглядів на саму структуру, її роль і місце в суспільстві, взаємовідносини між членами структури й іншими людьми тощо. І при всій відмінності різних тоталітарних структур спробуємо виділити спільні для будь-якої з них принципи побудови, функціонування та ідеології.

Головною засадою створення тоталітарної структури, яка відрізняє її від інших соціальних утворень, є відсутність раціонально обґрунтованої мети створення та існування. Ціль створення тоталітарної структури завжди лежить поза межами доцільності, логічної обґрунтованості чи природної або соціальної необхідності. Комуністичні тоталітарні держави були створені для побудови комунізму. При цьому в усій комуністичній літературі, починаючи від *«Маніфесту Комуністичної партії»* до рішень партійних з'їздів до нині існуючих правлячих комуністичних партій, немає

пояснення, що ж це таке «комунізм» і які об'єктивні параметри цього майбутнього соціального устрою. В програмі комуністичної партії Совєцького Союзу була спроба охарактеризувати комунізм як «суспільний лад, при якому матеріальні блага поллюються повним потоком». Очевидно для авторів програми благом було тільки те, що можна було налити, – як результат, коли після антиалкогольної компанії, яку провів останній лідер КПСС, в Совєцькому Союзі почали менше пити, був втрачений сенс його існування і він розпався. Це жарт. А якщо серйозно, то відбулася відмова від ірраціональної мети, задекларованої від моменту жовтневої революції і створення Совєцького Союзу – всесвітньої комуністичної революції та побудови комунізму в одній окремо взятій країні, і ця тоталітарна держава без будь-яких зовнішніх причин припинила своє існування. І, незважаючи на те, що в умовах тоталітарної держави народилося і виросло мінімум три покоління людей, ніхто не робив якихось серйозних спроб запобігти цьому. Тоталітарна структура – Совєцький Союз – перестала стверджувати самоцінність свого існування, існування для самої себе і – розпалася. Сьогодні певні політичні сили прагнуть відродити в іншій формі цю тоталітарну структу-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

і, тим не менше, підданий, хоча б поверхово, впливові всіляких «умільців», медіумів і гуру, езотеризму, парапсихології; скептично налаштований щодо символів та ідеологій і водночас чудовий спортсмен та майстер на всі руки; він відчуває алергію до напруження сил, строгих норм і наказів, він задає їх собі сам, дотримуючись режиму задля того, аби схуднути, займаючись різними видами спорту, живучи на колесах, в містико-релігійних общинах; шанобливий до смерті, він тримає себе під контролем у ставленні до суспільства і той, що кричить, плаче, лається, піддає себе впливові нових методів «псі»-терапії; нестійкий, *in*, створений на взірєць міжнародної моди, він захищає мову шахтарів з якоюсь провінцією, релігійні чи народні традиції. Ось у чому полягає персоналізація нарциса: дрібнішання власного «Я», поява індивіда, котрий дотримується декількох логік, подібних на клітки поп-артистів, які вишикувалися щільно, чи вульгарні й ризиковані комбінації Адамі.

Споживання – це відкрита та динамічна структура: воно звільняє людину від соціальної залежності й пришвидшує процеси асиміляції і відторг-

нення, створює індивідів, котрі вагаються і метушаться, нівелює рівні життя, при цьому допускаючи максимальну індивідуалізацію. Спостерігаємо модернізм споживання, керований процесом персоналізації, причому водночас з художнім авангардом чи психоаналізом виступає проти модернізму, який панує в інших сферах. Такий модернізм, складний історичний феномен, котрий вибудовується довкола двох протилежних логік: однієї – жорсткої, одноманітної, примусової, другої – гнучкої, мінливої.

Маємо логіку дисциплінарну та ієрархічну. Вона визначається таким чином: порядок виробництва діє згідно зі строго бюрократичною структурою, котра спирається на принципи наукової організації праці (*«Principles of scientific management»* Тейлора належать до 1911 року); сфера політики вибрала своїм ідеалом національну централізацію та уніфікацію, революція і класова боротьба виступають її головними складовими частинами; до її цінностей належать ощадність, праця, старанність; освіта обов'язкова і традиційна; сам індивід вільний, «інтродетермінований». Однак з кінця XIX століття, з настанням ери споживання, з'явилися системи, які

ру і знову висувують ірраціональну мету і основу її існування – якусь мітичну єдність слов'янських народів. Саме це й відрізняє згаданий конструкт від Європейського Союзу, який в своїй основі має прагматичну, економічну рацію об'єднання та існування, тобто є демократичною структурою.

Подібно до тоталітарної держави витворюються й інші тоталітарні структури, будь то злочинне угруповання чи релігійна секта. Злочинне угруповання як тоталітарна структура відрізняється від злочинної групи. Остання є групою осіб, які з метою вчинення певного злочину, що принесе кожному учаснику цієї групи певні матеріальні блага, має чітку мету і створюється тільки тому, що поодиноці вчинити цей злочин важче або неможливо. Натомість, злочинне угруповання існує для самого себе, вчинення злочинів тут є формою буття, і матеріальний чинник посідає другорядне місце. Цінністю є вже сама приналежність до угруповання. Сказане повною мірою стосується і тоталітарних сект, де сама приналежність до них визнається благом. При цьому цінність особистості самої по собі, без огляду на її заслуги перед структурою, її особисті дані і властивості зведена до мінімуму. На рівні правового регулювання діяльність таких структур у

демократичній державі обмежується неможливістю відкритого декларування недемократичних, неправових методів досягнення цієї ірраціональної мети, яку ставить перед собою дана структура. Наприклад, в демократичній державі не може легально діяти політична партія, яка ставить своїм завданням повалення або зміну конституційного ладу шляхом індивідуального тероризму, підготовки і організації збройних повстань тощо. Тому завданням державних органів з охорони правопорядку і громадської безпеки є недопущення і своєчасне припинення будь-яких проявів таких дій. Аналогічно, обов'язком відповідних державних органів є недопущення і припинення діяльності тоталітарних сект, які під виглядом релігійної діяльності порушують права і свободи людини, навіть якщо це робиться зі згоди останніх.

Із самоцінністю існування тоталітарної структури, зі ствердженням блага самої приналежності до неї пов'язана базова засада ідеології будь-якого тоталітарного утворення – ствердження ідеї вищості, вибраності членів структури щодо всіх інших. Ця ідея може набувати найрізноманітніших форм і проявлятися в широкому спектрі: від ствердження моральної, етичної переваги членів групи над не членами до

визначаються іншим процесом – гнучким, багатоплановим, персоналізованим. Можна сказати, що сучасна фаза розвитку суспільства характеризується співіснуванням двох протилежних тенденцій з очевидною перевагою дисциплінарного та авторитарного порядку, який проіснував до 1950-1960-х років. Постмодерністське суспільство виникло під час ліквідації цієї панівної системи у той момент, коли західне суспільство стало все частіше відкидати одноманітні структури і створювати персоналізовані системи на основі потреби, вибору, зв'язку, інформації, децентралізації, участі. Постмодерністська епоха ні в якому випадку не є надчуттєвою; навпаки, це спокійна, з елементами зневіри, фаза модернізму, спрямована до надмірної гуманізації суспільства, розвитку непомітних структур, модульованих залежно від індивіда та його бажань, до нейтралізації класових конфліктів, охолодження розпаленої революційної уяви, яку супроводжує зростаюча апатія, десубстанціалізація нарцисів, часткова реабілітація минулого. Постмодернізм являє собою історичний процес з тенденцією повернення до персоналізації, який продовжує притягувати

до себе нові сфери, у першу чергу виховання, освіти, дозвілля, спорт, моду, стосунки між людьми, які включають секс, інформацію, працю; причому ця остання – не найпоказовіша. Утім, ця тенденція протилежна до тієї, яка заставила Д.Белла говорити про постіндустріальне суспільство, тобто суспільство, яке базується також не на серійному виробництві промислових товарів і на участі робітничого класу, але на приматі теоретичних знань при техніко-економічному розвитку, наявності сектора послуг (включаючи інформацію, охорону здоров'я, освіту, наукові дослідження, культурну діяльність, дозвілля тощо), на спеціалізованому класі «професіоналів і техніків». Дві схеми – постіндустріального суспільства і суспільства постмодерну – не співпадають, хоч позначають рухи, які супроводжують історичні перетворення; перший з них бере за основу нову соціо професійну структуру і новий образ економіки, суть якої – наука; другий, у тому вигляді, в якому ми будемо його використовувати, не обмежується, всупереч твердженню Д.Белла, областю культури, але, навпаки, має на думці розвиток нового способу соціалізації, процес пер-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

ЖИЛЬ
ЛІПОВЕЦЬКИ
СПОЖИВАННЯ
І ГЕДОНІЗМ:
ДО ПОСТ-
МОДЕРНІСТСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА

заперечення будь-яких морально-етичних засад, норм і принципів у відносинах з не членами групи. Іншими словами, ця ідея може мати позитивне забарвлення, коли ідеологія структури стверджує, що її члени є кращими від інших людей в силу своєї приналежності до структури. Але вона може мати і негативне забарвлення, коли не члени структури взагалі людьми не визнаються і як рівноцінні з членами структури трактуватися не можуть, а член структури стає повноцінною людиною тільки через приналежність до неї. Очевидно, що про плюралізм, багатоманітність, толерантність, консенсусне погодження інтересів взагалі мова не йде. Нетолерантне, вороже ставлення до чужих завжди присутнє в ідеології будь-якої тоталітарної структури. Її гаслом завжди є «хто не з нами, той – проти нас». Єдино правильний погляд, єдино правильний стиль життя, єдино правильна структура. Всі інші – вороги. В Совецькому Союзі кожен турист з «буржуазної» країни вважався ідеологічним диверсантом і шпигуном. А поїздка совєцького громадянина в «буржуазну» країну була ідеологічним і духовним випробовуванням, до якого довго і старанно готували відповідні служби, і якщо в них з'являвся хоча б найменший сумнів щодо підготовленості гро-

мадянина «з честю витримати» ці випробування, то такого громадянина в жодному разі за кордон не пускали. А для членів тоталітарних структур у демократичному суспільстві всі інші члени суспільства є тільки матеріалом для досягнення якихось своїх цілей або, в кращому випадку, потенційним резервом для поповнення своїх лав. Таким чином, тоталітарну структуру легко пізнати по її ставленню до інших членів суспільства, до інших структур. Якщо це ставлення вороже і нетолерантне, то має місце одна з базових ознак тоталітарної структури, яка поряд з іншими дає підставу стверджувати наявність такої і потребу відповідного реагування як з боку суспільства, так і з боку держави. На рівні законодавчого регулювання в демократичних державах закріплюється пряма заборона проповідання ворожості, нетолерантного ставлення за ознакою приналежності чи неприналежності до тієї чи іншої соціальної групи, організації тощо.

Якщо розглядати тоталітарну організацію в аспекті її побудови, то можна однозначно стверджувати, що в її основі завжди лежить принцип багатоступеневої ієрархії. Очевидно, що і в інших суспільних утвореннях може бути присутній цей принцип, що аж ніяк не означає, наче будь-яка організація, побудована на

соналізації, який віднині буде пронизувати майже всі сектори нашого суспільства.

Не будучи відірваною від модернізму, постмодерністська епоха характеризується утвердженням однієї із його суттєвих тенденцій, процесу персоналізації і, відповідно, поступовим скороченням другої тенденції – дисциплінарного процесу. Тому ми не повинні дотримуватися останніх гіпотез, які в ім'я невизначеності та симуляції чи заради розвінчання легенд стараються сприймати сучасність як зовсім невідомий момент історії. Якщо ми обмежимося коротким періодом і випустимо з поля зору історичну перспективу, тоді переоцінимо відрив постмодернізму від минулого і упустимо з виду те, що він продовжує, хоча і використовуючи інші засоби, розвиток сучасного демократично-індивідуалістичного суспільства. Так само як художній модернізм – прояв рівності і свободи, постмодерністське суспільство, підносячи процес персоналізації до рангу пануючого способу життя, реалізує особливості модерністського світу. Світ речей, інформації та гедонізму гарантує «рівність умов», піднімає життєвий і культурний рівень мас,

хоч і підводить їх під зовсім крихітний спільний знаменник, звільняє жінок і сексуальні меншини, об'єднує людей різного віку під прапорами молодости, знеособлює оригінальність, інформує всіх і кожного, ставить на один щабель бестселер і Нобелівську премію, однак трактує різні факти, технологічну винахідливість та економічні кульбіти: ієрархічні відмінності безнастанно згладжуються, даючи дорогу індиферентному світу рівності. На цій підставі заміна вивісок, порядок зображень являє собою лише останню стадію становлення демократичного суспільства. Те ж стосується і постмодерністської науки і розповсюдження її принципів: «дослідження гетероморфності гри слів в мові» утверджує в епістемології логіку персоналізації і працює над демократизацією і дестандартизацією істини, над вирівнюванням якості виступів, відмовою від значимості загального консенсусу, ствердженням як принципу правила «бути першим». Ми спостерігаємо розчленування великих творів, які забезпечують рівність і розкріпачування індивіда, в теперішній час звільненого від терору меґасистем, від одноманітності істини поряд з експери-

принципи ієрархічності, є тоталітарною. Проте, стосовно тоталітарних структур принцип ієрархічності має свою специфіку. По-перше, в тоталітарній структурі ієрархічна побудова є єдиною можливою формою її існування. Тоталітарна структура не може мати іншої форми побудови чи прийняття та виконання рішень. Тобто, виключаються будь-які форми демократичного прийняття рішень. По-друге, ця ієрархія має всеохопний характер. В інших структурах, побудованих за ієрархічним принципом, підпорядкування поширюється тільки на сферу фахової діяльності, і поза службовими відносинами жодних владних відносин не існує, в той сам час тоталітарна ієрархічність охоплює всі сфери життя, аж до найінтимніших. І вищий в тоталітарній ієрархії завжди зберігає свої владні повноваження стосовно нижчого. Оскільки тоталітарна структура охоплює всі сфери життя своїх членів, то і відповідне регулювання цих сфер через відповідних членів структури, які знаходяться на вищих щаблях її ієрархічної структури, є зрозумілим. По-третє, формування цієї ієрархії завжди відбувається за принципом «зверху-вниз» і ніколи за принципом «знизу-вверх». Члени структури, які знаходяться на нижчому щаблі ієрархії, ніколи не можуть приймати рішень

стосовно членів, які стоять на вищому щаблі, або формувати їхній склад. Ба більше, вони, зазвичай, не знають, яким чином формуються вищі щаблі цієї ієрархії, за яким принципом відбувається просування по її щаблях. Якщо й існують певні корпоративні норми, які врегульовують ці процеси, то вони або невідомі, або не можуть застосовуватися низовими членами структури. По-четверте, відсутні об'єктивні критерії просування по ієрархічній драбині тоталітарної структури, що виключає виборність чи конкурс. Це просування відбувається, як правило, згідно з волею керівників структури, які в своєму рішенні не зв'язані думкою інших членів структури. Останнє, звичайно, не означає відсутності певних корпоративних норм, які врегульовують цей процес. Під цим оглядом в демократичній державі на законодавчому рівні закріплюється заборона створення структур, які б функціонували на засадах тоталітарної ієрархічності і, відповідно, право визначених державних органів припиняти в установленому порядку діяльність організацій, які діють на таких засадах.

Завершуючи цей, далеко не вичерпний, перелік базових характеристик тоталітарних структур, видається необхідним зупинитися, хоча б коротко, на

ментальною невизначеністю «тимчасових контрактів» у повній відповідності із властивими нарцисам дестабілізацією і відособленістю. Осуд диктатури істини виступає визначною рисою постмодернізму: процес персоналізації усуває її крайню жорстокість і зарозумілість, прагне надати їй терпимий характер, утвердити право на відмінність, особливість, багатоманіття підходів до науки, вивільненої від будь-яких вищих авторитетів, від усіляких посилянь на реальність. Спостерігається злиття прямолінійності істини з мінливістю гіпотез та багаточисельних мініатюризованих мов. Маємо той же гнучкий процес, який лібералізує нориви, скорочує кількість груп-суперниць, усуває одноманітність моди та вчинків, стимулює нарцисизм і підриває істину: постмодерністська наука, різноманітність та дисперсія мов, невизначеність теорій — все це лише прояв повсюдного потрясіння основ, яке виводить нас із дисциплінарної епохи і який при цьому руйнує логіку західного *homo clausus*. Лише в цій просторій демократичній та індивідуалістичній схемі наступності вимальовується своєрідність постмодерністського періоду, а саме

верховенство індивідуального начала над загальним, психології над ідеологією, зв'язку над політизацією, різноманітності над однаковістю, дозволеного над примусовим.

За словами Токвіля, демократичні народи знають «гарячішої та міцнішої любови до рівності, ніж до волі». Ми маємо право запитати себе, чи не спричинив глибокі зміни у цій послідовності процес персоналізації. Безсумнівно, вимоги рівноправності, як і раніше, висувуються, але поряд з ними лунає ще суттєвіша, пильніша вимога — вимога особистої свободи. Процес персоналізації породив велику кількість вимог надання свободи, що виявляється у всіх сферах, у статевого та сімейного життя (секс на вибір, ліберальне виховання, *child-free*), в одязі, танцях, фізичній та художній культурі — (вільні заняття спортом, імпровізація, свобода самовираження), в суспільстві й освіті (незалежні радіостанції, самостійна робота), в пристрасі до розваг та збільшенню вільного часу, в нових способах лікування, мета яких — вивільнення свого «я». Навіть групові вимоги продовжують формулюватися в категоріях ідеальної справедливості,

соціально-психологічній привабливості тоталітаризму, або, іншими словами, спробувати відповісти на запитання: — Чому тоталітарні ідеології зберігають свій вплив, незважаючи на ті соціальні катаклізми та людські жертви, які вони породжують? — Чому в стабільних, економічно розвинутих суспільствах виникають і продовжують існувати тоталітарні структури, як от різного роду релігійні секти, злочинні угруповання, терористичні групи чи політичні партії, які вважають насильство допустимим інструментом досягнення влади? Очевидно, що вичерпну відповідь на ці та подібні до них запитання дати важко. Хоча пошук відповіді на них повинен і надалі залишатися завданням тих, хто вбачає незаперечну цінність у демократії, свободі, правах людини. Бо без відповіді на ці запитання важко, або й неможливо, ефективно протистояти тоталітаризмові у будь-яких його формах чи проявах. Не претендуючи на вичерпність відповіді, зауважимо, що, на наш погляд, сила тоталітаризму полягає у людських слабкостях. Тоталітаризм базується на людських слабкостях, він використовує їх, вони є тим ґрунтом, на якому він виростає. Небажання людини постійно напружувати всі свої зусилля для успішного існування в рамках певного суспільства і для

успішного існування самого цього суспільства породжує готовність відмовитися від цього напруження, від цієї постійної виснажливої відповідальності за власну долю і за долю всього суспільства, перекласти її на когось іншого, хто начебто готовий взяти на себе таку відповідальність. І тому демократичний механізм правової держави постійно потребує вдосконалення і актуалізації, з тим, щоб кожен громадянин брав участь у вирішенні загальносуспільних справ, відчував себе задіяним у загальний механізм вироблення і прийняття суспільно значимих рішень.

145

ТАРАС АНДРУСЯК
ТОТАЛІТАРНІ
СТРУКТУРИ:
БАЗОВІ
ХАРАКТЕРИСТИКИ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

рівності і соціального визнання; це пояснюється бажанням жити вільніше, що знаходить справді масовий відгук. У даний момент люди частіше миряться із соціальною нерівністю, ніж із заборонами, котрі торкаються приватної сфери; вони тією чи іншою мірою припускають владу технократії, лояльно ставляться до владної та наукової еліти, але чинять опір регламентованості їхніх бажань та нормовів. Зворотня тенденція на користь процесу персоналізації спричинила до своєї кульмінаційної точки прагнення до вивільнення особи, викликала зміни пріоритетів у прагненнях людей; ідеал індивідуальної незалежності — це велике досягнення постмодерністської епохи.

Д.Белл справедливо підкреслює, що центральне місце у сучасній культурі займає гедонізм, однак він не бачить змін, яких зазнала ця філософія після 60-х років. Після тріумфу, котрий «доходив до оргазму», коли успіх асоціювався з володінням речами, ми вступили у фазу розчарувань, коли якість життя перемогла над якісними результатами: сам гедонізм став персоналізуватися та орієнтуватися на «псі»-нарцисизм. У цьому сенсі 60-і роки стали

поворотними. З одного боку, як відзначає Д.Белл, тоді дійсно оформилась гедоністська етика: запеклий опір пуританству, відчуження праці, масова еротично-порнографічна культура, вторгнення психопатичних злочинних псевдогероїв. Але, з другого боку, це десятиліття висуває на перший план помірні ідеали: осуд споживацької всеядності, критику урбанізованого і стандартизованого життя, агресивності й наполегливості, психологічне виправдання класової боротьби, об'єднання самоаналізу та аналізу власного «я» у соціальну критику, бажання «змінити життя», безпосередньо трансформуючи ставлення до себе та інших людей. Насолода життям, яка не знає меж, розпушта, розлад почуттів — ніщо з цього не являє собою ні образ, ні можливе майбутнє нашого суспільства; інтерес до психопатичних натур зник, і «бажання» вийшло з моди. Культ духовності, «псі» і спортивного розвитку замінив собою контркультуру, *feeling* — стан нерухомості; толерантне й екологічне «просто життя» посіло місце пристрасти до володіння; нетрадиційна медицина, що базується на застосуванні медитації, трав, спостереженні за власним

· dîñerâ nârñeî
ярослав сватко

ТЕРОРИЗМ І ГЛОБАЛІЗАЦІЯ – ДВА БОКИ ОДНІЄЇ МЕДАЛІ

організмом і своїми «біоритмами» вказують на дистанцію, котра відділяє нас від *hot* гедонізму в первісному його варіанті. Постмодернізм схильний до утвердження рівноваги, людськості, повернення до самого себе, навіть якщо він співіснує з жорстокими та екстремістськими явищами (наркоманія, тероризм, порно, панк-культура). Постмодернізм синкретичний, водночас байдужий і жорстокий, толерантний, «псі» і відрізняється своїм максималізмом; крім того, він являє собою співіснування протилежностей, саме воно характерне для нашого часу, а не нориви покоління гіпі. Героїчний період гедонізму минув; ні цілі сторінки оголошень про попит і пропозиції різноманітного еротичного обслуговування, ні велика кількість читачів сексологічних журналів, ні безперепонна публікація матеріалів про всілякі «збочення», які користуються популярністю у багатьох, не можуть пояснити неухильне зростання примітивного гедонізму. Не настільки очевидні ознаки свідчать про помітну трансформацію цінности насолодження: у США групи чоловіків вимагають права оголосити себе імпотентами; сексологія, ледь встигаючи здобути статус науки, звинувачується в агресивності, якщо не тероризмі, через імператив насолоди, який вона проповідує; чоловіки і жінки знову відкривають для себе такі чесноти, як мовчазність і самотність, відхід у внутрішній світ і аскеза, приєднання до монастирських братств та чернецтво. Насолода життям, як і інші цінності, також не уникає безтурботного ставлення до себе. Насолода позбавляється свого шкідливого змісту, її контури розпливаються, її переважаюче значення знеособлюється; вона включається у цикл гуманізації у зворотній пропорції до гіпертрофованої технічної мови, в яку вона втілюється у спеціалізованих журналах; віднині з'являється стільки ж прихильників сексу, скільки його протівників; спостерігається потреба в еротичі і потреба у спілкуванні; розпуста і медитація тісно переплітаються між собою чи ж існують разом без конфліктів і протиріч. З'являється безліч «способів життя», насолода має лише відносну цінність, котра рівноцінна можливості спілкування, душевному спокою, здоров'ю чи медитації. Постмодернізм відкинув звинувачення про шкідливість модерністських цінностей; віднині у культурі панує еkleктика.

ЖИЛЬ
ЛІПОВЕЦЬКИ
СПОЖИВАННЯ
І ГЕДОНІЗМ:
ДО ПОСТ-
МОДЕРНІСТСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА

Після відомих подій 11 вересня 2001 року ми не раз чуємо, що світ змінився і вже ніколи не буде таким, як раніше. Зайве доводити, що світ безперервно змінюється внаслідок певних подій, змінюється, генеруючи певні події, маючи, однак, певні незмінні властивості, непорушні закони взаємодії своїх складових. І та його складова, якою є людське суспільство, не є винятком, хоч люди не раз схильні драматизувати, а то й істеризувати певні події, особливо, якщо вони зачіпають їхні особисті інтереси. Об'єктивно оцінити вплив теракту 11 вересня на перебіг історії можна буде не скоріше, аніж через 40-50 років, бо ми лише зараз приходимо до порівняно безсторонньої оцінки пакту Молотова-Ріббентропа, договорів у Ялті та Потсдамі та їх впливу на майбутнє світу. Та все ж, акт 11 вересня не є одкровенням в історії тероризму. Теракт Каїна проти Авеля (хоч немало істориків ставлять під сумнів його історичність) мав вплив на розвиток цивілізації значно більший, ніж усі акції Бін Ладена. Чи закономірно є хвиля тероризму на зламі тисячоліть і чи

можна збудувати суспільство, вільне від терору і насильства тоді, коли Земля поступово перетворюється на суцільний мегаполіс?

Насильство супроводжує розвиток людської цивілізації на кожному кроці, хоча перші документальні згадки цивілізованого людства твердять, що насильство – зло. Подекуди історичний процес розвивається як боротьба із насильством насильницькими методами, і складається враження, що провідники людства не розуміють природи людини, однак намагаються цю людину змінити, надавши їй непритаманні Homo Sapiens, а то й просто живим істотам властивості.

В найглибшому шарі етики життя лежить аксіома: ти з'їв – можеш жити далі, тебе зжерли (особливо, якщо не встиг(ла) розмножитись) – значить, ти є помилкою еволюції, і правди життя на твоєму боці немає. З появою розвиненіших гатунків, найчастіше тих, які переконалися, що зграєю досягти правди життя легше, з'являється наступне правило: жертви членів свого виду, а особливо своєї зграї – неетично. Це погіршує шанси зграї на виживання і зменшує генетичну базу виду. Також не виключено, що ті види,

У цей епохального значення період немає нічого дивнішого, ніж так зване повернення святинь: популярність цноти та східних релігій (дзен, даосизм, буддизм), езотеричних вірувань та європейських традицій (каббала, піфагорійство, теософія, алхімія). Інтенсивно вивчаються Талмуд і Тора в ешівах, множаться секти; безсумнівно, мова йде про феномен більш ніж постмодерністський, всупереч проголошеному стовпами Просвітництва прориву у зв'язку з виникненням культу розуму і прогресу. Невже криза модернізму викликала сумнів у його невмінні розв'язувати фундаментальні проблеми життя, у нездатності його поважати різноманітність культур і принести усім мир і благополуччя? Що це, повернення до властивого Заходу опору саме тоді, коли нема ніякого сенсу його здійснювати? Протест індивідів та груп проти глобальної стандартизації? Альтернатива страху зірватися з місця, котра повертає назад вірування минулого? Зізнаємося, що такі твердження не переконують. Варто би було поставити на своє законне місце теперішнє захоплення різними сакральностями. Наслідком процесу персоналізації став безпрецедентний відкат

від духовності. Сучасний індивідуалізм беззупинно підриває основи релігії: у 1967 році у Франції 81% молоді віком від 15 до 30 років стверджували, що вірять в Бога; у 1977 році їх кількість знизилась до 62%, а в 1979 році лише 45,5% студентів заявили, що вони віруючі. Більш того, сама релігія піддана процесові персоналізації: люди вірять, але вибірково; зберігають одну норму, але відкидають іншу, плутають Євангеліє з Кораном, дзенем чи буддизмом; духовність виявилась втягнутою в калейдоскоп супермаркетів і самообслуговування. *Turn over*, дестабілізація віднесли сакральність до того ж розряду, що і праця чи мода: якийсь час обиватель – християнин, якийсь – буддист; декілька років – послідовник Кришни чи Магараджі Джі. Духовне відродження відбувається не завдяки драматичній відсутності змісту, воно не є наслідком опору засиллю технократів, а виникає внаслідок постмодерністського індивідуалізму під час повернення до гнучкої логіки. Захоплення питаннями релігії невіддільне від десубстанціалізації нарцисів, від «індивіда, котрий вагається», шукає самого себе, але без самокатування та віри, скажімо, у могутність

які порушували вказане правило, спіткала доля скажених корів. Ще в XIX столітті мандрівники зафіксували деякі специфічні хвороби, притаманні лише людоджерам тихоокеанського регіону, і зовсім відсутні у їхніх сусідів. Отож Заповідь «Не убий» має глибоке природне підґрунтя. Проте вся історія розвитку людської цивілізації може бути розглянута в контексті боротьби цієї заповіді з глибиннішим законом життя: «Убий і звільни собі місце під сонцем». Не дивно, що часто Перша Заповідь не розповсюджувалась на представників іншої держави чи раси – закон зграї діє і на рівні суспільних утворень. Значно знаменніше, що не раз Заповідь ця порушувалась під претекстом виконання інших Божих настанов, насамперед до осіб, яких у наш час прийнято називати інакодумачими.

Людина зокрема і людське суспільство загалом є такою формою організації живого, яка стоїть на сходінку вище від простої потреби фізичного продовження життя. Суспільні згромадження живуть у світі ідей, світоглядів і відповідно до них організують життя громади чи держави. Той, кому не подобались закони співжиття у своїй громаді чи власне

становище, міг вибрати іншу, за межами юрисдикції попередньої. Українець міг піти в Дике Поле, британець – перебраться в Америку. Навіть у Союзі, якщо ти – єврей, то міг емігрувати з ідейно-етнічних міркувань. В глобальному мегаполісі, де кордони нагадують перегородки між комунальними квартирами у совдепівській будівлі, особа, яка потребує усамітнення від чужого інформаційного середовища, приречена на примусове засвоєння неприйнятної для себе інформації. Ситуацію погіршує нерозуміння і сильними світу цього, і журналістами, що у світі світоглядів немає правильних і хибних, немає істини в останній інстанції, вони просто – різні, а часто і несумісні. Але – внутрішньо цілісні і для себе – правильні.

У цьому сенсі теракт 11 вересня є першим сигналом, що світ потрібно облаштовувати за правилами, які б дозволяли, як кажуть в Одесі, «жити і давати життя іншим». Модель глобального суспільства, в якому інакодумець не має своєї ніші для існування, не має права для існування як інакодумець, є вибухонебезпечною і нагадує щільно загерметизований паровий казан. В такій моделі уникнути вибуху

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

науки. Воно те ж, що і короткочасні, але тим не менше сильні захоплення тією чи іншою дієтичною чи спортивною методикою. Являючи собою потребу знайти чи знищити себе, як і сам предмет дослідження чи поклоніння, звеличання міжособистісних стосунків чи особистої медитації, припускаючи надмірну толерантність і слабкість, визнаючи наймогутніші імперативи, неомістицизм бере участь в персоналізованій технологізації змісту та істини, «псі-нарцисизму», незважаючи на відсилення до Абсолюту, який при цьому мається на увазі. Ні в якому разі не суперечачи основній логіці нашого часу, відродження духовних потреб та езотеричних цінностей будь-якого виду лише завершує і доповнює багатий вибір та можливість приватного життя, допускаючи найрізноманітніші відчуття відповідно до процесу персоналізації.

Переклала Надія Гербовка

ЖИЛЬ
ЛІПОВЕЦЬКИ
СПОЖИВАННЯ
І ГЕДОНІЗМ:
ДО ПОСТ-
МОДЕРНІСТСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА

148

ЕРА ПОРОЖНЄЧІ

неможливо. Тут, мабуть, поняття «інакодумець» слід розуміти ширше, ніж це було прийнято в ССРСР, як аберацію поведінки і світогляду, яка в певних суспільних умовах не загрожує життю і здоров'ю інших членів суспільства. Оптимальна модель, на нашу думку, не спонукає такого аберативного типа до насильства для вдоволення своїх духовних потреб.

Можливо, образ глобального суспільства із анклавами аберативних ґето, в які глобальному правлінню із своїм статутом – зась, викликає в декого відчуття регресу, але альтернативою до цього є глобальне суспільство в ідеологічних, світоглядних одностроях, і саме ця, остання модель є вироком прогресу. Будь-які прогресивні зміни в розвитку суспільств починались із аберацій суспільної думки.

Безумовно, теракт 11 вересня вплине на існуючу модель ліберального суспільства, прийняту в Європі та Америці. Незайманий лібералізм у чистому вигляді беззахисний проти Бін Ладена. Носії вагабітської та подібних ідеологій почувають себе в ліберальному суспільстві як хробаки-шкідники у середовищі, де до непристойності багато поживи. Фізична боротьба з конкретними носіями не лише

приречена на невдачу – вона може мати протилежні результати. Вбивство Бін Ладена не знищить провідника ідеї – воно перетворить його на месію для певного середовища, здатного реґенеруватись. Війна, у яку вступили США, – це насамперед боротьба ідей, і тут підрозділ «Дельта» не просто безсилий – його високофахові бойові акції можуть штовхати розвиток подій у зовсім іншому напрямку, аніж уявляють собі планувальники операцій. Силою обставин ця війна примусить модифікувати модель американського суспільства, підсилити елементи націоналізму в американському законодавстві (хоч американці дуже не люблять визнавати, що такі елементи в їх ліберальному світогляді взагалі є!). Однак успіх у цій боротьбі вирішиться на полі бою ідей. Поки що підхід американців та їхніх ідеологічних союзників до проблеми свідчить, що поняття «боротьби ідей» вони розуміють механічно, вважаючи, що технічна перевага в засобах масової інформації та Інтернет забезпечать їм певну перемогу.

Тотальна пропаганда безсила в боротьбі ідей. Вона дає масовий, але зовсім не якісний результат. Вона може перекувати 99% населення, але завжди

149

ЯРОСЛАВ СВАТКО
ТЕРОРИЗМ
І ГЛОБАЛІЗАЦІЯ -
ДВА БОКИ
ОДНІЄЇ МЕДАЛІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

с̣с̣е̣у̣ е̣л̣д̣і̣а̣і̣о̣е̣с̣
ЖИЛЬ ЛІПОВЕЦКИ

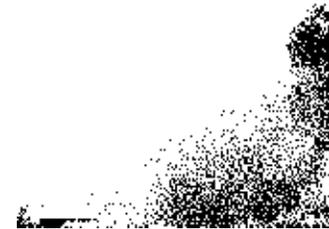
© Ж.Ліповецьки, 1983

ЗЛОЧИННИ І СУЦІДОВІ:
«КРУТЕ» НАСИЛЛЯ

знайдеться той 1%, який буде носієм інакодумання, в середовищі якого ідея чекатиме свого часу. Або й не чекатиме – для терору масовість не є обов'язковим елементом. Для цього середовища мова офіційної пропаганди є не лише чужою – вона є мовою незрозумілих понять, а тому все, що доноситься нею – наштовхується на глуху стіну нерозуміння. Для того, щоб перемогти Талібан, не досить збільшити час мовлення «Голосу Америки» арабською – потрібно говорити мовою Талібану, мало того, в Афганістані необхідно запровадити деякі (звичайно ж, не всі!) елементи державного устрою, прийнятні для цього вчення. Це може здатись парадоксальним, але український досвід є підтвердженням цієї тези. Найбільшу дезорганізацію в лави українського націоналістичного руху на початку 90-х років вніс Леонід Кравчук своїми поступками у вигляді спочатку Декларації Незалежності, а потім і Акта Незалежності. Ці часткові поступки внесли надзвичайний безлад в український націоналістичний рух і дозволяють послідовникам Кравчука будувати нині ліберальну та в значній мірі неукраїнську державу без суттєвого противу сил, які від часу проголошення

перестройки Горбачова так чи інакше вели Україну до національної революції.

Теракт 11 вересня залишить свій слід в історії людства. Та найімовірніше, що політики, як завжди, обмежаться напівзаходами: Америка трохи самоізолюється, але з огляду на невситиму потребу облаштувати порядок у світі залишиться для цього світу відкритою, в Європі активізуватимуться місцеві націоналізми, але вістря їх боротьби буде спрямоване проти порушників спокою у світі – арабів та їхніх прихильників. А тероризм і далі залишиться останньою надією слабкого в боротьбі з сильним. Доки цей слабкий не отримає ілюзії перемоги.

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

З виникненням суспільства, провідну роль у якому відіграє процес персоналізації, картина злочинності не залишилася незмінною. Якщо упродовж XVIII та XIX століть майнової злочини (пограбування квартир, крадіжки) і шахрайство (афери та ін.) у всіх західних країнах переважали над злочинами проти особи, то зростання особливо небезпечних злочинів набагато їх випередило. Спостерігаємо небачене досі явище: з 1963 до 1976 р. у Франції кількість *hold-up* збільшилась у 65 разів, з 1967 до 1976 р. кількість крадіжок із застосуванням зброї зросла у 5 разів, а кількість збройних пограбувань – у 20. Правда, починаючи з 1975 року цей вид злочинів, схоже, застряг на одному рівні, і, що стосується абсолютних цифр, то вони не надто вражають. Тим не менше, озброєні напади складають сьогодні найзначнішу категорію міських злочинів.

Якщо процес персоналізації помягшує звичай більшості населення, то він робить жорстокішою злочинну поведінку декласованих елементів, стимулює дії громил, стимулює крайні види насилля. Унаслідок ізольованості індивіда і дестабілізації його становища,

викликаного, зокрема, необхідністю задовільняти свої потреби, чого він, як правило, позбавлений, відбувається ескалація насилля, пов'язаного з добуванням грошей, причому це явище обмежене вузьким колом індивідів, у котрих особливо виявлені схильність до агресії. У столиці Сполучених Штатів 7% злочинців, яких затримали упродовж чотирьох з половиною років, арештовували вчетверте; утім ці 7% можливо відповідальні за 24% усіх важких злочинів, скоєних за цей період.

За колишніх часів особливо небезпечні злочинці були пов'язані з окресленим прошарком населення, який займався рекетом, контрабандою зброї та наркотиків; тепер ми встали свідками профанації чи «депрофесіоналізації» злочинності, тобто появи нових видів насилля, і правопорушники, найчастіше невідомі поліційним службам, не мають ніякого відношення до «середовища». Злочинність, мовби підхоплена коловоротом, розпорошується, втрачає свої чіткі контури, межі класів та поколінь: у 1975 р. у Франції серед 100 осіб, арештованих за небезпечні злочини, 18 осіб виявились шахтарями; 24% учасників озброєних нападів і крадіжок із застосуванням зброї були чоловіками до 20 років; у США 57% осіб, котрі скоювали важкі зло-

ЖИЛЬ
ЛІПОВЕЦЬКИ
ЗЛОЧИН
І СУЇЦИДИ:
«КРУТЕ»
НАСИЛЛЯ

ârnčeu – ídôkčôí
ль Черепанин

© В.Черепанин, 2002

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

чини, у 1979 році були молодші 25 років; одному з п'яти не виповнилось і вісімнадцяти. Молодіжна злочинність не надто збільшилась кількісно, але стала жорстокішою. Процес персоналізації, який сприяє культурі молодості, утихомирює дорослих, але озлоблює наймолодших, які, відповідно до гіперіндивідуалістичної логіки, схильні дедалі раніше та все швидше утверджувати свою самостійність (чи то матеріальну, чи психологічну), іноді і за допомогою насилля.

Злочинний світ молодий, і насамперед включає в свою орбіту культурних маргіналів, расові меншини, іммігрантів та молодь із сімей іммігрантів. Система споживання надзвичайно радикально руйнує традиційні структури та особистості, чого не могла зробити расистська колоніальна система: віднині не стільки приниження характеризує портрет «колонізованого», скільки систематична дезорганізація його самобутності, жорстока дезорієнтація його «я», яку породило стимулювання потреб такого індивіда, котрий прагне до інтенсивного життя. Скрізь процес персоналізації руйнує особистість; якщо подивитися на неї з лицьового боку, то вона розбивається на лінії нарцисизму й умиротворення; якщо ж поглянути з тилу, то в ній проглядають риси громили та насильника. Гедоністич-

не суспільство підсвідомо створює вибухову суміш, встигнувши пірнути у коловерт честі та насилля. Жорстокість молоді, позбавленої фарб життя чи культури, пояснюється плутаниною, котра панує у їхніх головах; вона виступає наслідком конфлікту між персоналізованою ізоляцією від середовища і традиційними межами, всередині яких вона знаходиться; між системою, яка базується на особистих бажаннях, достатку, терпимості, і повсякденною реальністю фето, неробства, ворожої чи расистської байдужості. Логіка байдужості виконує іншими засобами багатівкову роботу винятку та ізоляції, але вже не посередництвом експлуатації чи відчуження за допомогою авторитарного накладання західних норм, а за допомогою криміналізації суспільства.

Хоча в 1975 р. іноземці складали лише 8% населення Франції, вони були відповідальними за 26% крадіжок із застосуванням насилля, 23% випадків завдання побоїв та ран, 20% з'валтувань, 26% усіх засуджених за зберігання зброї. У 1980 р. в Марселі 32% випадків завдання важких побоїв та ран і 50% всіх крадіжок із застосуванням насилля випало на долю молодих іноземців, головним чином вихідців із країн Магірібу. Якщо відзначити, що молоді люди, які наро-

Так уже трапилося, що мені випало відстежувати не стільки самі сучасні військові конфлікти, скільки реакцію на них з боку інтелектуалів, хоча, безсумнівно, на події 11 вересня 2001 року зреагували не тільки представники інтелектуальної, але й масової культури. Очевидно, що голлівудська стратегія кіновиробництва зазнає певних змін, оскільки терористичні акти у США – це плід віртуальної картинки, імажинативної системи – дежа вю, ми всі це вже бачили: те, що можна було уявити (і показати), сталося. Америка отримала те, про що фантазувала (симптоматично, що один із керівників антитерористичного департаменту ЦРУ півтора роки тому випустив науково-фантастичну книгу, де розповідалось про подібну атаку з поетапним введенням різноманітних засобів протидії [1]). Те, що «це було наче кіно», є дуже промовистим як для атаки, так і для кіно. Саме у популярній культурі ми шукаємо метафори для опису терактів.

Сталося те, чого чекав багато хто, що колись обов'язково, провіденційно мало статися. В магічній інво-

кації цих подій американцям, крім самих себе, звинувачувати нікого. В останні роки голлівудські режисери змагалися, хто з більшими спецефектами зобразить руйнування будівель, цунамі, масову втечу із американських мегаполісів та інші жахіття. Найчастіше «діставалося» Нью-Йорку, який «знищували» землетрусом, астероїдом чи монстрами (згадаймо персонажів всесвітнього шоу-бестіарю на кшталт Годзілли чи Кінг-Конґа).

Всупереч постійно повторюваній фразі про те, що події 11 вересня годі було уявити, що американці начебто боялись обговорювати щось подібне навіть віртуально, в думках, західна культура уявляла і репетирувала їх роками [2]. Маємо ситуацію класичного «Термінатора», коли самі машини раптом здобули інтелект і вирішили покінчити з глобальними центрами управління (зате в цікавому становищі опинився «Рембо III»). Це мультик, іграшкові літачки. І це не метафора, я висловлююся буквально: автопілоти літаків, найвірогідніше, було переведено на зв'язок із землею, звідки, як у комп'ютерних іграх, їх скеровували на ціль [3]. До речі, щодо ігор: авіаімітатор «Microsoft Flight Simulator» точно відтворює кабіни літаків, які використовувалися терористами, і дозволяє грав-

дилися у сім'ях іммігрантів, але вважаються французами, у цих зведеннях не фігурують, будучи, очевидно, внесеними у французьку кримінальну статистику, можна собі уявити, наскільки велика частка участі іммігрантів та їхніх дітей в актах насилля. Така тенденція незрозуміла ні для поліції, ні для органів правосуддя, тих, хто підозрює, арештовує і засуджує «іноземців» частіше всього як автохтонів. У Сполучених Штатах, де загальний рівень злочинності високий (кожні 27 секунд відбувається акт насилля), негри також складають більшу частину учасників важких злочинів, виступаючи як їх винуватцями, так і жертвами. Більшою мірою в акти насилля втягнені індивіди одного кольору шкіри: жертвами нападу негрів частіше стають негри, аніж білі, і навпаки. Тепер серед чорного населення вбивства є головною причиною смертності як у чоловіків, так і у жінок від 24 до 34 років, водночас, як серед білого населення цього віку основною причиною смертності є дорожні пригоди. Ризик стати жертвою вбивці у негрів у шість разів більший, ніж у білих: якщо враховувати тільки чоловіків, то в 1978 р. кількість насильницьких смертей на 100 000 населення досягла 78,1 у негрів і 12,2 – у білих. Майже половина затриманих убивць були неграми. Ось доказ а

contrario процесу цивілізації: насильство все більшою мірою дісталось маргінальним групам, меншості. При цьому не слід вбачати у цій «кольоровій злочинності» ні одвічно притаманного їм способу життя, ні форми преступу; це точка кульмінації постомодерністської дестабілізації та дезінтеграції, сходження до верхин екстремізму та цинізму, які зумовлені розмиванням принципів, обмежень та самоконтролю; це жорстока демонстрація хисткого порядку.

Виродження бандитизму – ось що ми спостерігаємо у самій «якості» злочину. На відміну від професійних злочинців, які старанно готують свою операцію, оцінюючи можливі вигоди та ризик, забезпечуючи собі алібі, кримінальники нової хвилі ідуть на «справу» почасти експромтом, не знаючи ні місця, ні яка готівка, ні системи сигналізації, вигадуючи надзвичайно небезпечну справу заради нікчемної здобичі. Протягом одного дня вони здійснюють 5-6 збройних пограбувань, кожного разу здовольняючись сміховинними сумами; саме ця невідповідність між ризиком і прибутком, між незначним результатом і крайністю засобів характеризують цю «круту» злочинність, позбавлену планів, честолюбних помислів та уяви. Процес персоналізації, який посилює відповідальність інди-

ЖИЛЬ
ЛІПОВЕЦЬКИ
ЗЛОЧИН
І СУЇЦИДИ:
«КРУТЕ»
НАСИЛЛЯ

цям літати над Нью-Йорком і Вашингтоном, зображеними з усіма орієнтирами. При бажанні можна врізатися у Пентагон чи Всесвітній Торгівельний Центр [4].

Війна XXI століття – це війна іграшковими солдатами, кіно вочевидь, театр на вулиці (особливо характерні кадри, на яких люди з далекої відстані з нажаханою цікавістю спостерігають за падінням хмарочосів). Це те, що О.Сосланд називає задоволенням від апокаліпсису, апокаліптологічним оргазмом, якась міцна апокаліптична струна популярної культури.

Навряд чи буде актуально продукувати стрічки, які за усіма параметрами поступатимуться тому, що всі вже бачили «насправді». Уряд США заборонив кілька кінофільмів (один з них – за участю А.Шварценеггера), де показано бомбардування Нью-Йорка та інші футуристичні жахи, «міцні горішки» і апокаліпсиси терміново змиваються з плівки. Імітація життя закінчилася – образ творить світ. Вже проявляється тенденція до усунення з екранів усього, що може бути співзвучне з тероризмом (військова форма, армія тощо), і створюється новий образ героя-поліцейського чи пожежника. Після 11 вересня ці «рятувальники людства» повертаються. Заборонено також трансляцію в ефірі 1170 радіостанцій США більш, ніж 150 пісень,

серед яких «Нью-Йорк, Нью-Йорк» Ф.Синатри, «*Vu-gorimi do tla*» «*Металліки*», «*Obla Di, Obla Da*» «Бітлз». Список було складено на вимогу слухачів, яким ці пісні навіювали спогади про теракти [5]. Якщо ця трагедія веде до значних зсувів у поп-культурі, відкритим залишається питання, скільки це триватиме: новизна цих атак може продукувати перевороти, які важко передбачити.

Ці події мають і суто мистецький вимір. Карлгайнц Штокгаузен назвав атаки найбільшим твором мистецтва за всю історію [6]. Для директора художнього музею «Метрополітен» Филипа де Монтебелло фрагмент Всесвітнього Торгівельного Центру, який залишився після зруйнування, це вже шедевр – не тільки тому, що є образом сучасної руїни, а тому, що виглядає твором мистецтва. Образи атак 11 вересня естетизуються як «незабутні» та «іконні», найвизначніші за всю історію медіа. Теленовини вже додають музику до монтажів з їхнім зображенням, оскільки самі по собі вони є немедіатизованою потворною реальністю. Межа між тисячами життів, які загинули у той вівторок, і мистецтвом розваг поступово стирається [7]. Люди, які втратили своїх близьких, не тільки були використані ЗМІ, але й використали ЗМІ. Ці смерті – не

153

ВАСИЛЬ
ЧЕРЕПАНИН
ЛІТАКИ У ГОЛОВІ

відів, по суті, сприяє ненормальному, нестійкому, байдужому ставленню до принципу реальності, наче відповідно до переважаючого нарцисизму та його наслідком, реальністю, перетвореною в нереальну виставу, у вітрину, за якою немає нічого, посередництвом логіки споживання. Будучи наслідком зневіри у великих соціальних цілях і змісті теперішнього, неонарцисизм характеризує хитку особистість – без підвалин, без волі, слабкість і збудженість якої є її головними характеристиками. На цій підставі «крута» злочинність людей, котрі зневірилися, не мають ні планів, ні внутрішнього змісту, притаманна епосі без майбутнього, де цінується принцип: «усе і в цю ж мить», що суперечить байдужій системі нарцисів; вона виступає її ж жорстоким відображенням: та ж байдужість, та ж десубстанціалізація; те, що здобувається за рахунок індивідуалізму, втрачається за рахунок «ремесла», честоловства, але також холоднокровності і самоконтролю. У той час як молоді американські мафіозі ламаються і без значного опору порушують «закон мовчанки», ми бачимо появу під впливом транквілізаторів мішанини, котра складається з молодих нероб. Тут, як і в інших місцях, десубстанціалізація супроводжується хандрою і нестабільністю.

Сучасне насильство не має ніякого відношення до світу жорстокості, його відмінною рисою є швидше нервозність, причому не тільки у шпани, але і у злочинців із числа обивателів дешевих муніципальних квартир, яких доводять до шаленства винуватці шумних скандалів, а також із середовища самої поліції, судячи з чисельних справ, які викликають тривогу громадськості, що мали місце останнім часом.

Злочини скоюються через будь-які дрібниці. Звичайно ж, і в давнину траплялися огидні злочини заради грошової здобичі. Ще наприкінці XIX століття був відомий такий вид злочинності, як «шлагбаум»: на буржуа, котрий заблукав, на гуляку, пристойно одягненого, нападали і скидали його в рів. Але ці злочини мали те спільне, що раніше їхніми співучасниками була ніч, протизаконність і потайність. Сьогодні такий зв'язок починає руйнуватися; «круті» злочинці працюють серед білого дня в самому центрі міста, не турбуючись про те, щоб їх не впізнали, не звертаючи уваги ні на місце, ні на час, ніби стараючись брати участь у порнографії сучасної епохи, якій притаманна надзвичайна безсоромність. В атмосфері загальної дестабілізації правопорушники втрачають всіляке почуття реальності; розуміння небезпеки і розсуд-

анонімні, вони публічні, це форма суспільного панегірику, псевдо-інтимності – медіа-інтимності [8].

На відміну від реакції інтелектуалів на попередні, до певної міри тривалі війни (Косово, Чечня), в даному випадку існує певна одностайність, однотайність (теракти засуджують усі), але все ж можна їх розділити на три категорії, хоча «іслам» і «Захід» – неадекватні ярлики для наслідування: політкоректні сторожові пси (я абсолютно згоден зі С.Жижеком: політкоректність – це новий фашизм, при цьому пам'ятаючи про перехід в тоталітарну фазу, коли «політкоректність» перетворюється на «політичну корекцію» [9]), watchdogs офіційної позиції американсько-ізраїльського типу, риторика яких може служити типовим прикладом «шкільного» дискурсу, «поганого говоріння», яке дивно і водночас вже не дивно чути від «інтелігенції», прихильники ісламського Сходу і критики (переважно ліві) антиамериканського спрямування. Але існує один специфічно-іронічний момент, принципово не наявний у решті конфліктів: тепер одні інтелектуали реагують на інших, оскільки власне інтелектуали склали, очевидно, ядро творців мітології цього століття і нового урбаністичного ландшафту Нью-Йорка.

Жан Америкі, який вижив у Авшвіці, у своїй книзі «*Потой бік вишні і спокутти*» розповідає, що саме інтелектуали найбільше страждали від концтабірних умов існування, тому навіть намагалися інколи пояснити поведінку нацистів у таборі [10]. Чи не простежується щось подібне у намаганнях низки інтелектуалів виправдати «боротьбу з тероризмом» чи війну в Афганістані? М.Попович говорить про американську трагедію [11]. Але чому він не згадує про афганську, палестинську, африканську, трагедії Сараєво, Грозного, Руанди, Конго, Сьєрра-Леоне, Судану, Нікарагуа, Камбоджі, Панами, Іраку, Сомалі, Лівану та сотні інших трагедій у всьому світі? Чому про них забувають? Якби аналогічні події трапились у якійсь іншій країні – раз повідомили б – і годі. А тут безперервна трансляція CNN, глобальний ажіотаж, нескінченні коментарі.

Як пише С.Жижек [12], Америка тільки відчула смак того, що навколо відбувається кожен день. І хіба іронія не полягає у тому, що Кабул вже 10 років виглядає так, як тепер вісім кварталів Мангаттана? М.Герольд, професор університету в Нью-Гемпширі, наводить дані, що до другого грудневого тижня американські війська знищили принаймні стільки ж цивільних афганців, скільки загинуло 11 вересня у Нью-Йорку [13].

лівість відходять на задній план, злочини вульгаризуються, проте методи злочинців стають жорстокішими.

Поняття насилля відноситься не тільки до кримінального світу. Менш видовищною, менш сенсаційною його стороною є суїцид – явище, якщо хочете, нижчого порядку, але зумовлене тією ж логікою. Безсумнівно, для постмодерністського періоду зростання самогубств нехарактерне, але відомо, що упродовж усього XIX століття кількість суїцидів у Європі неухильно збільшувалася. З 1826 до 1899 р. у Франції вона зросла у п'ять разів: 5,6 до 23 на 100 000 населення. Напередодні Першої Світової війни ця кількість склала вже 26,2. Як справедливо показав Дюркгейм, там, де розпад особистості досяг більшого масштабу, кількість суїцидів значно зросла. Самогубство, котре являє собою у первісному чи варварському суспільстві акт соціальної інтеграції, який, по суті, приписувався суспільним кодексом честі, в індивідуалістичному суспільстві став «еготистичним» вчинком, що, на думку Дюркгейма, – відверта патологія, правда, неминуча і зумовлена не стільки характером сучасного суспільства, скільки конкретними умовами, в яких воно виникло.

Крива самогубств могла б, на перший погляд, підтвердити «оптимізм» Дюркгейма, оскільки їх високий рівень у 1926-1930 роках знизився до 19,2 і навіть до 15,4 в 1960-і роки. Спираючись на ці цифри, можна було б навіть стверджувати, що сучасне суспільство «спокійне» і врівноважене. Однак відомо, що це не так. У Франції, при рівні 20 суїцидів, починаючи з 1977 р., знову спостерігається їх значний ріст, кількість їх майже досягла рівня початку століття чи міжвоєнного періоду. Окрім такого погіршення обстановки, можливо, прогнозованої відносно смертності за рахунок самогубств, відзначимо кількість замахів на самогубство, котрі не призвели до смерті, яка змушує припустити суїцидогенний характер нашого суспільства. Відзначаючи зменшення випадків добровільного відходу з життя, слід водночас відзначити значне зростання спроб самогубств, причому у всіх розвинених країнах. Підраховано, що із кожних 5-9 спроб одна призводить до смерті: у Швеції щорічно закінчують життя самогубством близько 2000 осіб, але спробу суїциду чинять 20 000; у Сполучених Штатах здійснюють самогубство 25 000 осіб, але безуспішно прагнуть зробити це 200 000 тисяч. У Франції в 1980 р. трапилося 10 500 суїцидів, але спроб звести рахунки

У 1996 р. американського держсекретаря М.Олбрайт запитали, що вона відчуває з того приводу, що 500 тис. іракських дітей загинуло внаслідок економічних санкцій США. Вона відповіла, що це був важкий вибір, але ціна того вартує. Після цього Олбрайт не втратила роботу. Вона продовжила мандрувати світом, представляючи погляди американського уряду. Ба більше, санкції проти Іраку залишилися [14] – кожного місяця там помирає 5 тис. дітей. Таке собі 11 вересня кожні 30 днів.

Загалом, спостерігається те, що постійно повторюється: інтелектуали стають заручниками владних і медійних інтерпретацій, такого собі фонетичного вправління у вимовлянні імені найпопулярнішої у світі людини – Усами бін Ладіна («*We put the USA in USAmA!*»). Усама бін Ляден, Осама бен Лейден, УБЛ (те саме з Аль-Каїдою, Ал-Каедою, Ел-Каїдою) вже став кінозіркою (особливо з огляду на «*Usama bin Laden video*»), що грає роль драматичного злочинця за сценарієм Яна Флемінґа: злий геній і мільйонер доктор Ноу починає війну проти всього світу просто тому, що він такий гад [15]. І подібні сюжети діють, бо влаштовують обивателя.

У світі триває істерія тероризму – сліди радикаль-

них фундаменталістів знаходять повсюди. «Диявол бін Ладін» – це радше бренд, лейбл, який персоналізує «ворога держави» (здаймо фільм із одноіменною назвою), символ всесвітнього зла. Цей, створений Америкою публічний ворог, всюдисущий невловимий монстр, який замінив для ФБР образ КГБ, живе у Підземеллі Гірської Країни і за допомогою створеної ним дуже терористичної та законспірованої організації, яка складається із фанатиків-маніяків, чинить напад на головні центри Цивілізованого Світу: Всесвітній Торгівельний Центр (Годувальник) і Пентаґон (Захисник) [16]. Якби бін Ладіна не існувало, Америка мусила б його вигадати. Усама – це сімейна таємниця Америки, темний двійник американського Президента, дикий близнюк усього красивого і цивілізованого. Бін Ладін і Буш навіть запозичують риторику один в одного: кожен звертається до іншого як до голови змії, обидва закликають Бога собі на допомогу і послуговуються мілленарною опозицією «добро–зло». Важливо пам'ятати, що жоден не є прийнятною альтернативою іншому [17].

Таліби сприймаються на Заході як квінтесенція Бармалейзму, Карабас-Барабасизму, Горинич-Зміїзму та Ідолище-Поганизму, як щось зооморфно-сатанин-

155

ВАСИЛЬ
ЧЕРЕПАНИН
ЛІТАКИ У ГОЛОВІ

з життям, очевидно, було близько 100 000. Судячи з усього, у XIX столітті кількість замахів на своє життя не могла зрівнятися з тією, яка здійснюється у наші дні. Передусім тому, що способи самогубства, відомі тоді, були «ефективніші»: петля, утоплення, вогнепальна зброя до 1960 року були трьома найрозповсюдженішими методами. По-друге, тому, що рівень медицини був недостатньо високим, щоб врятувати тих, хто чинив замах на своє життя і, нарешті, тому, що значну частину самовбивць складали люди похилого віку, тобто найрішучіше налаштовані на те, щоб звести рахунки з життям. Враховуючи безпрецедентний розмах замахів на самогубство, і, не дивлячись на зменшення кількості суїцидів, епідемія самогубств аж ніяк не закінчилася: у постмодерністському суспільстві, підкреслюючи індивідуалізм, видозмінюючи його сенс в силу логіки нарцисизму, посилилась тенденція до самознищення, хоч змінилась його інтенсивність. Ера нарцисів більшою мірою сприяє суїцидам, ніж ера авторитарна. Аж ніяк не виступаючи неодмінною умовою виникнення індивідуалістичного суспільства, тенденція до збільшення кількості самогубств у кінцевому рахунку являє собою його побічне явище.

Якщо розрив між кількістю замахів і фактичною кількістю самогубств зростає, то це пояснюється успіхами медицини в лікуванні гострих отруєнь, а також тим, що основним засобом, до якого вдаються ті, хто чинить замах на своє життя, є лікарські препарати та отрута. Якщо розглядати загальну кількість актів суїциду (включаючи замах на суїцид), то з'ясовується, що отруєння ліками і газом тепер стоять на першому місці серед методів, які використовують: їх застосовують близько 4/5 усіх суїцидантів. Суїцид ніби сплачує данину слабкому державному устрою: стаючи все менш кривавим і болісним, суїцид, як і міжособистісні стосунки, помякшується; насилля, спрямоване на самого себе, продовжує існувати, лише методи відходу з життя втрачають свою ефективність.

Якщо кількість замахів буде збільшуватися і надалі, то «контингент» самогубць помолодшає; із суїцидами відбувається те ж, що і з небезпечною злочинністю, де «найкрутіші» злочинці – це молодь. У процесі персоналізації формується тип особистості, який все менше здатний дивитися в очі дійсності. Таким людям притаманна особлива незахищеність і вразливість. Такі особистості, особливо в молодості, не мають моральної та соціальної опори. Молодь ра-

ське, середнє між «звіром» і «нечистю». Те саме мож-
на спостерігати в Росії, де за «чеченцем» закріпила-
ся сатанинська метафорика. Портрет Буша, як і Путі-
на, змальовується з явними рисами «культурного ге-
роя», деміурга, рятівника світу від диявольської «за-
рази». Вони беруть на себе роль божества, яке руй-
нує світове зло і царство диявола. Витісняється все,
що інтерпретується як негативне, і цими якостями на-
діляється персоніфіковане світове зло [18]. Ворожа
армія співставляється із земноводною твариною – той
самий Дракон, Змії, втілення Сатани. Сам Президент
проектуює себе на Георгія-Змієборця, який перемагає
сатанинського Гада, втілення «антихриста» [19] (особ-
ливо показове бомбардування комплексу печер Тора
Бора: образи бін Ладіна та його поплічників, які ла-
зять печерами під землею, і американських літаків,
які атакують їх з неба). Ще в перші дні після терактів
Буш говорив, що «треба їх викурити з їхніх нір» (наче
вони гризуни), а Рамсфелд про «осушення болота,
де вони живуть» (наче вони змії чи болотяні істоти).
Концептуальні метафори, які тут вживаються, – це
«моральне вгорі», «неморальне внизу», а «немора-
льні люди – це звірі» (які живуть на рівні землі) [20].
Війна стала полюванням, оскільки використовується

риторична стратегія анімалізації іншого. Це тло гло-
бального політичного «ритуалу», загальної піар-кон-
цепції, оскільки очевидно, що вся ця «мітологічність»
вигадана політологами.

Для інтелектуалів типово солідаризуватися з вла-
дою в кризові періоди. Д.Льюїс, професор історії уні-
верситету в Ешленді, пише: «Вони хочуть, щоб Захід
втратив свої свободи і цінності. Їхня ненависть до
Заходу – це ненависть до добра, тому що воно до-
бро. Західна цивілізація моральна, бо добра. Наша мо-
раль – це мораль життя, а їхня – смерті. Ми мусимо
захищати себе, тому що ми добрі» [21]. Подібною по-
зиції дотримуються професор Гарвардського універ-
ситету М.Ігнат'єв, американський письменник К.Гіт-
ченс. Англійський колега останнього Ф.Форсайт поши-
рив у багатьох виданнях статтю «Кінець самоомани»,
в якій проголосив, що потрібно використати всю еко-
номічну міць, аби ізолювати і зруйнувати країни, які
надають притулок терористам, що немає іншого ви-
бору, крім удару у відповідь.

Є.Головаха та М.Попович теж виступають з позицій
«праведного гніву». «Ті місця на планеті, де тероризм
став державним, повинні бути названі й прокляті на-
самперед нами, а не урядами», – пише Попович [22].

ніше певним чином захищена від згубного впливу інди-
відуалізму завдяки її стабільному, авторитарному ви-
хованню та оточенню, сьогодні повною мірою відчуває
на собі руйнівний вплив нарцисизму. Зневірена, втра-
тивша цілісність і впевненість у собі молодь, яка стра-
ждає від надмірної опіки та почуття самотності, стає
кандидатом у самогубці. В Америці молоді люди віком
від 15 до 24 років закінчують життя самогубством у
два рази частіше, ніж це було 10 років тому, і в три –
ніж 20 років тому. Кількість суїцидів зменшується се-
ред представників того віку, який раніше був найне-
безпечнішим; але вона не перестає зростати серед
молодших: у США самогубства вже стоять на другому
місці після автомобільних аварій серед причин смерт-
ности у молоді. Можливо, ми є свідками лише почат-
ку цього процесу, судячи з жахливого розмаху, якого
набули суїциди в Японії. Нечуваний факт: найбільша
кількість смертей припадає на дітей від 5 до 14 років;
почавшись із цифри 56 осіб у 1965 р., у 1975 р. вона
досягла 100, а в 1980 р. – 265 осіб.

З появою барбітуратів і зростанням замахів на
самогубство, що не вдалися, суїцид ніби стає масо-
вим явищем – звичайним і таким, що набив оскому,
як-от депресія чи втома. Сьогоднішній суїцид супро-

воджується невпевненістю: бажання жити і бажання
померти більше не суперечать одне одному, а зміню-
ються від однієї крайности до іншої майже миттєво.
Таким чином, деякі з тих, хто чинить замах на само-
губство, поглинають вміст своєї аптечки, щоб негай-
но ж звернутися за медичною допомогою; суїцид втра-
чає свій фатальний характер, перестає бути невідво-
ротною реальністю. Потенційні самогубці, які втрати-
ли індивідуальну та соціальну опору, можуть піддати-
ся спокусі і відважитися на необдуманий вчинок під
впливом ситуації, котра склалася, чи відмовитися від
нього. Це послаблене бажання самознищення – не
що інше, як один із аспектів неонарцисизму, розпад
особистості. Коли нарцисизм має вирішальне зна-
чення, суїцид відбувається швидше внаслідок депре-
сивної спонтанности, душевного зриву, ніж як рішучий
та відчайдушний крок. Таким чином, як не пара-
доксально, суїцид може звершитися навіть тоді, коли
його жертва не бажає смерті. Це нагадує злочини
серед сусідів, які вбивають не стільки через бажання
вбити, скільки для того, щоб звільнитися від людини,
котра набридла. Індивід постмодерністського періо-
ду може спробувати вбити себе, не бажаючи поми-
рати, як це робить шпана, котра розлючено палить

ЖИЛЬ
ЛІПОВЕЦЬКИ
ЗЛОЧИН
І СУІЦИДИ:
«КРУТЕ»
НАСИЛЛЯ

Зберігається ще просвітницьке розділення світу на шляхетні цивілізовані суспільства і темні фундаменталістсько-антицивілізаційні плями: за Головахою, «сучасна цивілізація визнає такі категорії, як цінність людського життя, цінність особистості, однакове ставлення до людини незалежно від її етнічного чи суспільного походження, статусу, віросповідання тощо. Тож соціально-моральні обмеження, які накладаються на одну сторону конфлікту, стримують і свободу опору антицивілізаційним силам, що йдуть на все, добиваючись своєї мети» [23]. Для Поповича «спалахи кровожерности є цивілізаційним проваллям, як безумство, і їх треба досліджувати так, як досліджують психічні захворювання» [24].

Аналогічно міркують і професор Колумбійського університету Е.Саїд, для якого «страхотливий і патологічно мотивований напад сплановано купкою божевільних бойовиків» [25], і С.Гантінґтон: «Атаки не були зіткненням цивілізацій, а ударом фанатичної групи на цивілізовані суспільства» [26].

Такі визначення дуже характерні, бо за демагогічним штампом «цивілізована частина людства» не стоїть нічого, крім можливості безкарно бомбардувати кого завгодно. Теза німецьких фашистів «сила

створює право» стала сьогодні гаслом американської адміністрації [27]. Система влади описує себе як глибоко гуманну і орієнтовану на найвищі цінності, а завдання інтелектуалів – очолити хор самовихвалювання. Шанований ліберальний інтелектуал Роналд Стіл пише: «Вони нас ненавидять, бо ми чемпіони нового світового порядку капіталізму, індивідуалізму, секуляризму і демократії, що має бути нормою всюди» [28]. Така некритична підтримка влади близька до норми.

В цьому допомагають теленовини, які нагадують радше крило військової кампанії. Голова CNN Волтер Ісааксон наказав скоротити репортажі про жертви афґанської війни і використовувати загиблих 11 вересня для їх виправдання [29]. Нам показують зелені спалахи і кажуть: ось розбомбили аеропорт, а ось – терористичну базу, а потім виявляється, що це лікарня чи мечеть. Така війна зелених спалахів влаштовує людей, бо мало хто хоче дивитися на війну-як-реальне.

В середині вересня на вимогу США Пакистан припинив постачання їжі афґанському населенню. Мільйони людей опинилися на межі голодної смерті. Про це згадували між іншим, без коментарів, ніхто цього не бачить і не хоче знати, це «малі новини»,

157

ВАСИЛЬ
ЧЕРЕПАНИН
ЛІТАКИ У ГОЛОВІ

невідомо куди. Трапляється, що дехто прагне звести рахунки з життям через дріб'язкове зауваження; люди вбивають себе з такою ж легкістю, з якою купують квиток у кіно. Крок відчаю під впливом атмосфери байдужості, зумовленої процесом персоналізації.

Переклала Надія Гербовка

адже людські жертви неунікні, це частина війни, для чого на них зосереджуватися (жертвам 11 вересня медіа приділяли всю можливу увагу)? Тихий геноцид відбувається при повній покірності з боку інтелектуалів, що узаконює його, хоча є відповідні звіти ООН та інші красномовні матеріали.

З такої реакції можна зробити відповідні висновки щодо західних інтелектуалів, більшість яких зосередились на «м'яких» темах, як от способи бачення культури себе і світу чи зміна глобальної економічної ситуації.

Є багато обґрунтованих сумнівів щодо війни в Афганістані, які навіть коли з'являються в медіа, ніби не мають значення. П.Слотердаjk називає це сучасною формою цинічного розуму. Це відчуття більше не бути враженим критикою ідеології. Кожен знає, що уряд бреше. Кожен знає, що сьогоднішні злочинці – вчорашні герої. Кожен знає, що абсурдно кидати бомби на спустошений ландшафт, в той сам час скидаючи пакети з їжею. Кожен все це знає, але якимось чином це ніби не має значення. Критика «війни з тероризмом» не містить реальних дебатів. Вона викликає не більше, ніж ввічливу тишу. А дискурс «війни з тероризмом» ґрунтується на цинічному розумі: він сти-

мулює здатність і бажання прийняти ілюзію, знаючи, що це ілюзія. Багато хто охоче вірить, що це справді війна з тероризмом [30] (нагадаю, що її оголошували і Р.Рейґан, і Б.Клинтон).

Найголовніше те, що багато інтелектуалів *a priori* приймають атаки на Нью-Йорк і Вашингтон як «терористичні акції ісламської екстремістської організації» [31]. Є.Головаха твердить, що «Захід починає розробляти стратегію викорінення анклавів тероризму в усьому світі, в тому числі й у себе вдома» [32]. Що означає «в усьому світі», коли атакують тільки всім байдужий Афганістан, який можна використати як плацдарм для подальших акцій? Це дає можливість черговий раз проявитися гуманітарній істерії Заходу, вже традиційній щодо «відсталих» країн, тільки тепер скидають бомби кольору пакунків з ковдрами і одягом. Теперішній світ воює проти гаданого ворога, яким завтра може стати хто завгодно.

Америка бореться за демократію в горах Гіндукушу, але втрачає її у себе вдома: «за лаштунками» вже прийнято рішення про ревізію американської Конституції (обмеження прав і свобод людини на території США у зв'язку з «антитерористичною кампанією», надання силовим відомствам повноважень контролю

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

· ęiá řłněld, äldärdä dđlşđ
якоб шісслер, гергард преер

НАСИЛЬСТВО
ЯК

«ФУРІЯ ЗНИКНЕННЯ»

© Я.Шісслер, Г.Преер, 2002

за суспільним життям Америки) [33], тривають анти-арабська істерія та погроми, напади на мечеті, побиття і навіть вбивства [34], неможливість арабам літати в літаках, цензура у ЗМІ, арешти невинних, дозвіл використовувати інформацію, здобуту таким способом, як тортури, озвучений особистий наказ Буша всупереч міжнародному праву вбити бін Ладіна (вбивство бін Ладіна було б терактом). Відбувається, як це називає колишній міністр інформації Пакистану М.Хусейн, талібанізація мусульман Америки [35].

Фактично зараз у США при владі перебуває вкрай праве керівництво, правоконсервативне крило республіканців. Після 11 вересня весь американський політикум змістився вправо: праві стали ультраправими, центристи – правими, а ліві – центристами. Деякі ліві, зокрема політичний філософ М.Волзер, встали на бік уряду.

Коли бомби почали падати на Кабул, адміністрація США розв'язала війну за схвалення війни Америкою. 49% американського населення («всі ми тепер ізраїльтяни») висловились за те, щоб араби, включно з тими, хто має американське громадянство, носили спеціальні відзнаки, 58% вимагають, щоб араби, навіть американські, підлягали інтенсивнішим охо-

ронним перевіркам [36], 74% американців готові до війни з великими втратами для своєї країни (донедавна це було немислимо) [37]. В Конгресі США прийнято рішення про «битву за розум одинадцятилітніх» – активне насадження американських цінностей серед молодшого покоління країн, де збільшуються антиамериканські настрої.

Всі наступальні акції завжди називали «захисними», Гітлер теж вдавався до подібної риторики. Коли ми чуємо слово «захист», перше, про що треба подумати, – якого роду напад планується. Одне з головних завдань Америки – запобігти тому, щоб 2004 рік не перетворився на «1984». Орвелл може багато засвідчити про період після 9.11: соціальні зміни, які він згадує (ув'язнення без суду, публічні екзекуції) почалися із «загального затвердіння світогляду». Сьогодні це затвердіння світогляду називається «війна з тероризмом» [38], на яку дивляться і як на війну між альтернативними способами терору. Для афганців, які так само не заслуговують смерті після 7 жовтня, як і ті, хто загинули 11 вересня, це війна тероризму, а не із тероризмом.

Саме визначення «війни» розширили, щоб включити в нього не тільки вбивство солдат та руйнування

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

«Насильство – бабка-повитуха старого світу, вагітного новим», – так звучить відома формула Карла Маркса. Сьогодні феномен насильства знову опинився у фокусі публічних дебатів. Але тепер, на відміну від Марксових часів, учасники дискусії не сподіваються, що «революційне насильство» сприятиме народженню нового, кращого суспільства. Громадськість радше уражена безпорадністю. У наші найкращі часи (так, принаймні, виглядає з точки зору Німеччини), з незрозумілих причин насильство з темних кутків нашого суспільства знову повертається на авансцену. Чому німці підпалюють помешкання та будинки іноземців, б'ють палками мешканців притулків, калічать поліцейських, які протистоять хуліганам, цькують пітбулями беззахисних?

Що таке, взагалі, насильство? Насамперед треба сказати, що існують близькі за значенням поняття, як от влада, примус, терор. Спільним для усіх цих понять є те, що певна група або й одна особа змушують іншу або кілька інших осіб до певної поведінки,

отож ці другі не владні обирати пріоритети на власний розсуд. Основою цих стратегій є елемент примусу, а поняття «примус» виявляється братом-близнюком поняття насильства. Поняття «влада» найбільшою мірою близьке до поняття «терор». Тому нижче ми до нього ще повернемося.

Усі ми із задоволенням дивимося фільми на кшталт «Хрещеного батька» Маріо П'юзо, в яких мафія безцеремонно використовує свою владу для досягнення власних цілей. Часто таким діям передують інші, які містять у собі елементи насильства, іноді навіть рафіновані, цікаві та подекуди симпатичні. Скажімо, одному режисерові пропонують співака, котрий йому не подобається. На брутальну відмову режисера, котрий ставиться до всіх з погордою, хрещений батько відповідає тим, що дорогому улюбленому режисеровому коневі відтинають голову, а відтак таємно підкидають її цьому впертоху в ліжку. Розпачливий крик жертви, яка наштовхнулася на жадливу знахідку, глядачі не сприймають; тим не менше наступна думка виникає сама по собі, а саме – непогана ідея так принизити самавдоволеного

кораблів і фабрик. Вже говорять про «культурну війну», деякі військові експерти розглядають політичну опозицію як форму «війни», трактуючи ненасильницьку боротьбу в тих доктринальних рамках, в яких говорять про військове вторгнення чи бомбардування. Війна в ширшому сенсі – це все. Вона всюди, велика і мала, безмежна у часі і просторі. Життя – це війна. В новому розумінні війна – без кінця, без фронту і тилу, без розрізнення військового і цивільного. Це військова доктрина війни як тотального феномену [39]. Ми перебуваємо в Орвеллівській кризі, тому треба прислухатися до його поради: «Потрібно, щоб значення вибрало слово, а не навпаки» [40].

Серйозна аналітична помилка, яку часто роблять, – визначати тероризм як зброю слабких. Тероризм – не зброя слабких. Це зброя тих, хто проти «нас», ким би ці «наші» у кожній конкретній ситуації не були.

Перед смертю у листопаді 2001 р. Кен Кізі описав ситуацію таким чином: «Люди в костюмах наказують, що повинні робити люди у формі людям у тюрбанах, якщо останні не видадуть людей у сховках». Для Кізі це війна між брутальним, агресивним, чоловічим станом речей, який панував дотепер, та лякливим і крихким станом, який може почати переважати [41].

У 1993 р. сорок інтелектуалів, у тому числі Умберто Еко, цей захисник непорочного західного лібералізму від усіляких «ур-фашизмів», закликали Європу уважно стежити за всіма діями ультраправих. Ті, хто поставив свій підпис під «*Закликом до пильності*» («*Appel a la vigilance*»), а їх уже кількесот, стривожені, що внаслідок частого вжитку відбувається звикання до небезпечних ідей, деякі з яких стають привабливими. Ті, хто підписав «*Заклик*», вирішили не брати участі у виданнях, зустрічах, радіо й телепрограмах, які принаймні якось стосуються ультраправих. «Обов'язок інтелектуалів полягає у тому, щоб розмежовувати те, що можна толерувати, і те, чого не можна. Аналіз і критика – ось та робота, яка приводить інтелектуала до нових відкриттів. В цьому сенсі мислення – постійна пильність, постійне зусилля розпізнати небезпеку, навіть коли обставини і дискурс видаються цілком безневинними.» – сказав У.Еко 1994 р. в інтерв'ю журналістові Р.П.Друа (часопис «*Index of Censorship*») [42].

Тепер ніяких закликів ніхто не підписує, попри те, що потреба і актуальність реакції інтелектуалів саме такого типу надзвичайно зросла. З цим співзвучне розуміння М.Фуко ангажованості інтелектуалів, які,

медіамоґола. Глядачам теж подобається влада мафії, яка так елегантно нав'язує свої бажання іншим. Наступна дія, яка закінчує акцію і задовольняє мафію наразі стала крилатим висловом. Режисерові, котрий все ще не хотів поступитися, був прикладений до скроні револьвер для того, щоб він підписав договір про прийняття на роботу співака, тоді нібито Франка Синатру. На радше випадкове запитання адвоката (правозахисника) мафії, що вийшло з цієї справи, яку він повинен був ще й викласти режисерові, як ділова поважна людина, він отримав коротку відповідь: «Ми зробили йому пропозицію, від якої він не зміг відмовитися». Це насилля, якщо когось примушують зробити так, що він не має більше ніякої можливості для відступу. Якби смерть коня ще раніше вказала на примус, то акція з револьвером створила б перехід до прямого насильства.

Але і ця подія не вказує ще в найгорстокіших формах на насильство. Що такого поганого в тому, щоб шантажувати когось, для того, щоб відкрити такому собі посередньому співакові шанс зробити кар'єру? Романи Маріо П'юзо несуть у собі всі з

можливих м'яких (поблажливих) проблисків прощення мафії, бо там здійснюються вчинки, які зрештою допомогли прорватися добру. Ми бачимо, що існує щось на зразок соціального протиріччя щодо примусу та насильства.

Те, що як вияв насилля, таки справедливо найглибше збуджує і наповнює відразою наше суспільство, є феномен з'валтування дітей, жінок, ув'язнених, жертв війни. Що такого відбувається і що в цих випадках іншого, аніж в погрозах револьвером, прикладеним до скроні режисерові, який повинен поставити підпис? Режисер міг би пручатися ставити підпис; в світі кіно він би точно вижив, але в багатьох реальних ситуаціях звичайно ж, що ні. Тому краще було підписатися. Існує альтернатива вибору між приниженням і вбивством. А у згаданих вище випадках немає моменту вибору. Гвалтівник б'є і фізично оволодіває жінкою, перш ніж вона буде з'валтована, часто після цього її ще й вбивають. Те ж саме відбувається і в випадках, коли гвалтують дітей, із жертвами громадянських війн чи слабшими у в'язницях.

ЯКОБ ШІССЛЕР,
ГЕРГАРД ПРЕЄР
НАСИЛЬСТВО
ЯК «ФУРІЯ
ЗНИКНЕННЯ»

на його думку, повинні здійснювати аналіз і «діагностику» ситуації, в центрі яких – конкретна дія, спрямована на боротьбу з «непримиримим» [43]. Особлива роль інтелектуала пов'язана з «політикою істини в наших суспільствах», тут його позиція набуває загального значення. Основна політична проблема для інтелектуала – сам політичний, економічний, інституційний режим виробництва істини [44].

В цьому плані цікаве дослідження, проведене ливанським поетом Вадизом Саадахом, який зібрав висловлювання інтелектуалів арабських країн щодо «війни проти сил зла». Звісно, вони вважають практично неможливим, щоб окрема іноземна терористична організація могла завдати удару по життєво важливих об'єктах США. Думки арабських літераторів і мислителів суттєво відрізняються від тверджень західних мас-медіа та залежних від них інтелектуалів, а також від мовчання більшої частини останніх. Критика Заходу теоретиком ісламістського руху Саїда Кутба резонує із відповідними темами робіт Ніцше, Гайдеґера, Адорно та Горкгайма. Сирійський поет Адоніс, кандидат на Нобелівську премію в сфері літератури, бахрейнський письменник Мохамед Джабер аль-Ансарі закликають світ зберігати тверезу голову. Си-

рійський мислитель Мат Сафаді звинувачує західну культуру в тому, що вона сама не може дотримуватися нею ж проголошених принципів цивілізації, оскільки заперчує існування інших цивілізацій. Єгипетський літератор Джабер Асфор пише, що насильство починається там, де не прислухаються до голосу інших і де примусово вкорінюється спрощена логіка спільного знаменника. А іракський поет Абдула Рахман аль-Рубаї посилається на слова журналіста неарабського походження, який запитав на прес-конференції держсекретаря США К.Павелла: чому терористи свідомо пішли на власну загибель? Чи не тому, що вони відчували ненависть до американського режиму? Але Павелл, вислухавши питання, промовчав [45].

«Сучасний постмодернізм грається з есхатологією, але грається зовсім за інших обставин. Підстав для есхатології у Європи я не бачу» [46], – каже В.Скура-тівський 11 вересня на круглому столі «Ситуація постмодернізму в Україні», не знаючи, що в цей час у Нью-Йорку кришаться будівлі Всесвітнього Торгівельного Центру. Ще один учасник круглого столу О.Пахльовська майже через місяць пише: «Круглий стіл завершився констатацією етичного безсилля постмодерністської культури перед катастрофою. Одинадцятого ве-

161

ВАСИЛЬ
ЧЕРЕПАНИН
ЛІТАКИ У ГОЛОВІ

Отож, насилля є соціальним або міжлюдським вчинком, в якому один, не питаючи і не залишаючи вибору іншому, тілесно чи духовно ушкоджує або вбиває його.

ОСНОВА СОЦІАЛЬНОГО СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ

Такі дії виводять нас з себе. Чому, власне? Насилля – це не тільки, як думав Маркс, оновлений революційний феномен, яким за певних обставин можна і насолоджуватися. Від самого початку насилля є основою складу соціального злочину. Воно виділяється саме через абсолютність, безформність. Нагоду для цього можна знайти в нашій біологічно-психічній сутності, в історичних ситуаціях, таких як війна, завоювання, крадіжка. Проблемою, яку ми всі маємо з насиллям, є те, що для всіх нас, членів західного культурного суспільства, є природним, що дозво-леним є лише «законне насилля», як класично сформулював Макс Вебер, і ми формуємо наше розуміння лише від цього його узаконення. Особливо після часів імперіалізму, націоналізму і колоніалізму процес моралізації віддалив нас настільки далеко від

феноменів прямого насильства, що ми лише погоджуємося брати до уваги як здійснення застосування насильства, наприклад, дії поліції проти порушників закону. Все частіше цей спосіб бачення виявляється оманливим. Насилля існувало в усі часи, навіть в 50-ті і 60-ті роки, коли нормальні громадяни ще мали і практикували вірність закону як ідеалу. Тоді формувалося таке бачення світу наче ми знаходимося на підйомі, який неможливо зупинити і який одного дня приведе нас до світлих висот, де пануватимуть лише соціально-державні форми дій, життя без страху, злиднів і насилля. Хотілося б шкодувати про це, але жорстоко помиляєтеся! Деколи можна подумати, що біологічна і соціальна природа помстилася підступним способом великому і до сьогодні обтяжливому проекту сучасного. Правильним є те бачення, що насильство ніколи насправді не зникало.

Але сучасність таки добила нас важливого, але, можливо, швидкоплинного досягнення фікції і реальності правової держави. Ми звикли до того, що наше життя повинно йти згідно до правових державних норм. Як в соціальній, так і в громадянській поведінці

ресня Третього Тисячоліття стала особливо очевидно безпомічність культури, яка Історію перетворила на Гру» [47].

Хочеться запитати: до чого тут, як писав Іздрік, поцмодернізм? Багато коментаторів обігравали тему того, що постмодернізм послабив здатність приймати рішення, оскільки заперечує можливість об'єктивного опису, його іронія та релятивізм – це етичне збочення, тому незрозуміло, чи засуджувати теракти, чи завдавати удару у відповідь. Хоча постмодернізм говорить тільки про те, що немає незалежного стандарту визначення того, яка з багатьох конкуруючих інтерпретацій події правдива. Єдине, проти чого виступає постмодернізм, – це надія обґрунтувати відповідь на теракти в універсальних термінах, які були б переконливими для кожного, включно з ворогами.

Скільки разів ми чули ці нові мантри: «обличчя зла», «ірраціональні божевільні», «війна з міжнародним тероризмом» – те, що Е.Саїд називає «фальшивими універсаліями» [48]. Можна говорити про ісламську революцію (що й робили на іншому круглому столі – «Демократія і терор: виживає найсильніший»), постмодерні виклики, культурні зіткнення та інші в даному контексті дурниці, але як це стосується

власне подій 11 вересня? Це стара інтелігентська звичка: не маючи змоги боротися проти реальних «носіїв зла», борються проти ідей, якими (нібито) ці «носії зла» керуються, відтак – проти філософських передумов, з яких ці ідеї могли б розвинутися, далі – проти типу культури, з якого мала б вирости така філософія тощо [49].

Я ніколи не був особливо зачарований будь-якими концептуальними постулатами, але зараз яскраво відчуваю неспроможність і недовірливість частини з них, по суті, провал при зіткненні з Неочікуваним і типове небажання деяких інтелектуалів побачити це, продовжуючи (само)описи у межах власних дискурсів.

Риторика на кшталт «clash of civilizations» (якою, до речі, оперують і лідери талібів), посилення на Гантінгтона свідчать про те, що існують певні інтелектуальні гіти, які вдало протиставляються владними і суспільними практиками для створення іншого, лінгвістичного тіла проблеми, яке приглушує, вуалює останню. Це неодноразово можна було спостерігати. Між 1914 і 1926 роками вийшло чимало творів, у яких розглядалася теза про минулу війну як війну культур. Першу світову європейські інтелектуали пояснювали виходом назовні давно назрілого і неминучого «ду-

ми принаймні дуже точно знаємо, що дозволено, а що заборонено. Зловживання власністю, застосування фізичної сили і політичне насилля не дозволені й викликають у нас обурення. Проти перших існує цивільний і кримінальний кодекс, а проти останнього – заборона демонстрацій та поліція.

УМОВНИЙ ЗАХИСТ

Але і в рамках правового врегулювання виникає феномен насилля. Тільки в певних періодах (як в імперії чи в 50-их до 1965 року) правова держава успішно поставила соціальне, політичне і громадянське насилля в його рамки. Відтоді зміна цінностей та ліквідація державних кордонів в Європі призвела дотого, що громадянин лише умовно був захищений в правовій державі. З одного боку громадяни прив'язані до фікції правових врегулювань, хоча правова держава має наготові лише цинізм для так званого мікрокриміналітету. В суперечці про паркани з дротяної сітки позивач виступає сутягою, а з іншого боку бажання озброїтися збільшується і в звичайних громадян. В цьому відношенні не зовсім

випадковим є те, що попит на азіатські бойові мистецтва має кон'юнктуру. Звичайно ж, сьогодні виникає все більше випадків, в яких з цим далеко не зайдеш. До курйозів належить і те, що німецький день соціології 2000 був присвячений темі «Добре суспільство». В 50-ті роки німецькі будинки не мали портеби в сигналізаціях. Сьогодні усе більше будинків вмонтовують такі системи безпеки. Кримінальне насилля, яке постійно збільшується, має багато причин. Деякі з них пов'язані з соціально-педагогічною впливовою юрисдикцією, в якій питання злочину закладено в мотивації злочинця.

Важливим тут є зафіксувати, які признаки ідеально відрізняють правову поведінку від одного лише застосування насильства. Це, в першу чергу, наче договірний характер цих дій. Я віддаю моє право на висловлювання претензій і переносу їх на громадянську і державну юрисдикцію. Коли мій паркан з колючого дроту буде пошкоджено сусідським кущем сніжноягідника, то я не йду до сусіда і даю йому ляпаса або вириваю кущ, але пробуваю словами переконати мого сусіда, або подаю цивільно-пра-

ЯКОБ ШІССЛЕР,
ГЕРГАРД ПРЕЕР
НАСИЛЬСТВО
ЯК «ФУРІЯ
ЗНИКНЕННЯ»

ховного» конфлікту, як сутичку взаємоворожих спосіб мислити й жити несумісних «цивілізацій».

Нам нав'язують думку, ніби головною причиною антиамериканських настроїв у арабському світі є радикальна несумісність цивілізацій – християнської та ісламської. Гантінгтон карикатурно спрощує політичну ситуацію, випрямляючи лінії напруги, які перетинають сучасний світ. Пропонована ним картина світу поділена на дві частини, як це було за часів протистояння доброї «демократії» і лихого «тоталітаризму», втілених у США та Західній Європі, з одного боку, і в СРСР та його сателітах – з іншого. Тільки тепер перша половина цієї картини, відповідальна за добро, іменується західною (християнською, ліберальною, вільною) цивілізацією, а друга, відповідальна за зло – це всі не/антизахідні цивілізації, «ісламська» насамперед (такі речі, як «хрестовий похід», «добро» проти «зла», «свобода» проти «страху» присутні в описі вигаданого антагонізму між ісламом та Заходом, звідки газети позичали лексику у перші дні після 11 вересня [50]). Теракти послабили аргументи Гантінгтона. Природа цих атак і багатоманітні реакції, які вони викликали, свідчать радше про зіткнення і конфронтацію не між, а всередині цивілізацій.

Слабкість концепції Гантінгтона не завадила їй перетворенню на парадигму сучасної політичної думки. Роль найменувань, номінацій у формуванні культурно-ідеологічних опозицій велетенська. Досить дати ім'я певному фантому, щоб він насправді почав існувати. Ім'я вже несе в собі інтерпретацію. Означивши феномен, ми можемо вчитувати, вмислювати в нього будь-який зміст. Таємниця успіху Гантінгтона в тому, що він називає ворога. Він перелічує ворогів на ім'я. Вказуючи на загрозу Заходові з боку не-Заходу, він повертає йому Іншого (Чужого), а, отже, ідентичність. Відтепер її можна чітко окреслити на політичній карті.

Тут особливо виразно помітний зв'язок між культурфілософськими спекуляціями інтелектуалів і тим політичним контекстом, в який вони включені. Ми спостерігаємо, з якою швидкістю під ті чи інші політичні й економічні розмежування підшивається ідеологічна база, як протистояння інтересів перетлумачується в протистояння ідентичностей. Різниця між цивілізацією і дикістю – це різниця між загибеллю невинних та «зіткненням цивілізацій», «побічною шкодою» [51]. Інтелектуальні конструкції з приводу політичної дійсності не визначають цю дійсність, а визначені нею. Йдеться не про похідність ідей від політики як «над-

163

ВАСИЛЬ
ЧЕРЕПАНИН
ЛІТАКИ У ГОЛОВІ

вовий позов. Після наших фіктивних думок про право я дізнаюся про справедливість. Історично це тривало дуже довго, поки і організаційно стало можливим цивілізоване спілкування між членами соціальних систем: для цього потрібна була раціональна держава, якою керують службовці і судді. Певною мірою сюди належить висловлювання: «Вічна пильність – це ціна свободи».

Договірний характер правової держави можна звести до його соціальних структурних форм обміну. Класики соціології Еміль Дюркгайм та Марсель Маус бачили в розподілі роботи і обміні важливі структурні форми сучасного суспільства: я – тобі, ти – мені (*Do ut des*), як казали римляни. Це з точки зору сьогоднішньої соціології досить близька, але дещо одностороння точка зору. Але точного в цьому чимало, оскільки сучасне громадянське суспільство лише тоді віднайде спокій та саморозуміння, коли можна буде відсторонитися від аристократично-войовничого «взяти» (тобто насильницького пограбування). Упродовж XVI-XVII століття дворянство втратило владу. Це сталося через центрально-дер-

жавний абсолютизм (самодержавство), який забезпечував внутрішній спокій і почав обслуговувати світовий ринок. Як *ultima ratio* і сьогодні національні держави мають монополію військового насилля, але і вона значно відсторонюється народним правом, внутрішньою суспільною упорядкованістю і парламентаризацією. Це, звичайно ж, випадкова обставина, але знову ж таки підкреслюється, що досьогодні демократії не воювали між собою.

НАСИЛЛЯ ІГНОРУЄ ОБМІН

Перш за все треба відрізнити насилля від обміну. Коли я щось хочу отримати, то я мушу бути в стані купити це або запропонувати відповідну компенсацію. Як один з випадків обміну можна розглядати любов. На перший погляд, вона не має нічого спільного з обміном. Хто любить, той не пов'язує кохання з компенсацією. Принаймні, так формується ідеал. Але ж не хочеться безумно втрачати грошу, не розраховуючи на взаємність.

Насилля ігнорує обмін і взаємність у коханні. Насилля – це односторонній акт, який не бере до

будови» від «бази». Мова про споконвічну включеність культурно-ідеологічного виробництва у політичне. Культура сама є *Politicum*. Вона становить невід'ємну частину політичного простору, втягнута у його конструювання, спів-визначає його.

Тому правомірно вести мову про роль культурно-історично-теоретичних факторів у конструюванні політичних кордонів і навпаки, про сприйняття політичних кордонів як культурних меж. Запущені в хід новими суверенами ідеологічні машини штампують нові культурцентристські мітології. Сумно спостерігати, як до цього виробництва долучилися інтелектуали [52].

Хоча, звичайно, є винятки. Наприклад, в університеті Техасу в Остені відбулась крос-дисциплінарна електронна дискусія між магістрами усіх факультетів – що їхні дисципліни можуть дати для розуміння трагедії 11 вересня, – яка продемонструвала, як науковці можуть бути частиною ширшого, соціального діалогу і прийняття рішень щодо теперішньої ситуації. Такі газети і журнали, як «USA Today», «Wall Street Journal», «The Guardian», «Dawn», де з'являються серйозні статті та багато дискусій, яких зараз не висітачає, всевітньо відомі громадські інтелектуали Н.Чомський, С.Жижек, М.Говард, С.Зонтаґ, Ф.Джейм-

сон, Г.Зінн, А.Рой демонструють альтернативний підхід. Найбільша кількість опонентів війни знаходиться в університетах, де переважає постмодерністське спрямування. Чомський, один з перших критиків структуралізму, автор генеративної граматики і спеціаліст із близькосхідного конфлікту, якого вже називають загрозою демократії, пропонує найнадійніше джерело новин у теперішній ситуації: читати багато і завжди скептично, критично аналізувати і не відмовлятися думати [53]. Це той, другий, критичний вимір людини, про який говорили ще франкфуртці, який дозволить не бути заляканим істеричним пустослів'ям та брехню.

Треба пам'ятати, що цю війну ми не спостерігаємо з Марса і не описуємо злочини Аттили. Є багато такого, що ми можемо зробити зараз, якщо схочемо [54]. Залишається дуже мало того, що безпечно говорити про 11 вересня (генеральний прокурор США Ешкрофт назвав незгоду з політикою уряду чимось непатріотичним і неамериканським, що тільки шкодить розслідуванню і приносить зручність ворогу [55]).

Інтелектуально важко і політично небезпечно визначати конфлікт, який постійно ковзає від «хрестового походу» до «контр-терористичної кампанії», від

уваги фізичну і психічну цілісність свого візаві. Але воно часто виходить за межі виконавця, воно може мати свої власні закінчення і наслідки. Воно є викликом, який стосується не лише тих, хто потерпів від насилля, але і соціального суспільства, яке власне веде себе саме так, через це насильство. Відомі випадки, в яких ненависть грає вагомую роль. Колишній партнер хоче побоями та з'валтуваннями втримати жінку, яка більше його не любить, тобто віддає перевагу іншому мужчині.

Обмін базується на добрій волі. Ніхто не зобов'язаний обмінювати чи любити, можна не робити цього. Деколи обмін може бути зроблений через маленькі примусові заходи, але цей соціально звичний процес затемнює лише основну свободу вибору згоди в обмінному процесі.

Різниця є і в тому, чи американські нафтові магнати купують кувейтські акції на нафту, чи самі купують нафту за долари, чи Саддам Гусейн нападає на Кувейт. Не можна сказати, що сучасні економічні порядки справедливі, але економічну нерівність в еру глобалізації не можна ліквідувати за допомо-

гою революційного насилля. В Іраку або в Нігерії це може в будь-якому випадку бути спрямованим проти власного політичного стану. Застосування насилля все більше зникає між і всередині демократичних країн, оскільки вони стали незалежними. Але Африка, Близький Схід, можливо, Індія, Афганістан і Пакистан, приблизно як і колишня Югославія, крокуватимуть ще через нескінченні оргії насильства громадських війн. Питання лише, чи насильство там може бути приборканим.

«АНТИТІЛО В ІМУННІЙ СИСТЕМІ»

Проблематика насильства стосується хуліганів та праворадикальних насильницьких злочинців. Дедалі частіше лунає припущення (при цьому йдеться лише про проблему нових країн) про соціально зруйнованих та непривілейованих. При роз'ясненні цього зруйнування (перетворення в декласований елемент) йдеться, власне, про застарілу соціально-наукову теорію XIX століття. Ми повинні виходити не лише із загального цивілізаційного розчарування, виникнення природного потягу, що спрямовані проти нашого

інформаційної війни до реальної. В таких умовах невідкладним завданням інтелектуалів, можливо, є якраз викриття, вербалізація, артикуляція того, що небезпечно думати і говорити. Або, як казав В.Беньямін, в часи терору, коли всі нагадують змовників, кожен знаходиться в ситуації, де він мусить грати роль детектива. Детективна робота і мужність зараз потрібні, оскільки причини чи політичні інтенції терактів або замовчуються з псевдоморальних міркувань, або приймається те, що політичний та інтелектуальний фокус має бути зосереджено на тому, як найкраще «знищити зло». Критика, уява і гумор в цьому контексті обмежуються моральними санкціями та попередженнями американського уряду.

Заборонені зони мови набирають форму. Тому найкраще, що може зробити інтелектуал, – це описувати, зі здоровим глуздом запитувати і кидати виклик авторитетним істинам та офіційним акціям [56]. Але війна роздмухується дедалі ширше, тому це потрібно робити якомога швидше.

Тепер про міти. Існує міт про Нью-Йорк, як про центр світової економіки. Але Ф.Бродель, описуючи сучасний капіталізм, говорить про зсув американської економіки з півдня та заходу США на схід, що

відіграло, поряд з іншим, свою роль, як це не парадоксально звучить, у занепаді Нью-Йорка. Ще в 1979 р. центр світу змістився з Атлантики на Тихий океан зі своєрідною економічною віссю США – Японія. Упродовж 50-60-х років (перед кризою 70-х) Нью-Йорк, перше промислове місто світу, світ-економіка, побачив, як занепадають дрібні підприємства – його промислова і торгівельна сутність: великий сектор виробництва готового одягу, друкарні, харчова промисловість, будівельні фірми – цілий конкурентний світ.

Дезорганізація Нью-Йорка почалась із витіснення цих тисяч підприємств, які дозволяли знайти в місті все, що забажає споживач, все вироблялось і зберігалось на місці. Саме великі підприємства зруйнували цей світ з вигодою для великих виробничих одиниць поза межами міста. А в Нью-Йорку залишилась непоправна порожнеча [57]. Думаю, літаки вдарили саме в цю порожнечу. Це звучить дико: яка порожнеча, загинули тисячі людей?!

Так, згоден, але тут потрібно застосувати бродельську тричленну модель економічної діяльності, за якою середнім рівнем є ринкова економіка, під якою існує непрозора зона, елементарна базова діяльність, матеріальне життя, повсякденна рутинна реальність

пристойного соціального обходження, але наближати нас до розуміння цих процесів шляхом того, що ми пояснюємо насилля, як самовпевненість стабільності внутрішніх кордонів соціальних систем. Вони закликають своїх членів розширити ці внутрішні кордони та інвестувати в їхнє збереження. Так ми отримуємо розуміння еволюційної цінності, покарання і ізоляції. Насилля є частиною соціального ладу, тому що воно стає перевіркою для його правил. Воно є, так би мовити, антитілом в його імунній системі.

Нині ми живемо в ситуації, яку насамперед можна характеризувати тим, що великі частини економіки, права, науки створюють для своїх членів щораз більше непевності. Наскільки просунулась ліквідація кордонів внутрішньої системи, стає відчутним на дотик через культурні самозображення. Ми є свідками того, що мораль і суспільство все більше йдуть в різні боки. «Ти мусиш бути свинею в цьому світі», – співаєтьс у одному шлягері. Звісно, ми не повинні робити з цього висновок, що немає більше порядних людей. Але через ЗМІ підживлюються колективні фантазії, наслідком яких є манія величч і непов-

ноцінність. Для цього є, знову ж таки, соціальні компенсації. В ритуалах, насамперед в галузі спорту, але також на дискотеках утворюються постійні товариства, які в запамороченні від своїх пісень, так би мовити, задовольняють такі потреби і компенсації власної неповноцінності. Хіба не артикулюється в цьому прагнення (бажання) соціальної тотожності, яка допускається і скеровується тільки в упорядкованому винятковому стані стадіону чи танцювального майданчика? Тенденції до індивідуалізації надають перевагу ексцентричному перед загальноновизнаним прекрасним.

Якщо ми виходимо з того, що насилля і кара мають певну функцію для підтримання стабільності соціальних систем, то ми можемо краще зрозуміти мерехтливую схильність до проявів насилля. Скандалами, розривом спілкування, інфляцією розмов і виявом насилля соціальні системи самі собі створюють виклики. Вони шукають нових розв'язань проблем, розширюючи межі. В тій мірі, в якій це не вдається, виникає непозначене поле, в якому з'являється гоббсовий первинний стан. Яка користь з

– неформальна половина економіки. З іншого боку, над поверхнею ринків лежать активні ієрархічні структури, які спотворюють процес обміну на свою користь, розхитують порядок, породжують аномалії. Це сфера капіталізму – груп привілейованих дійових осіб, втягнутих у розрахунки, про які головна маса людей не має уявлення, «тіньова зона», пільга, діяльність втаємничених, накопичення могутності, соціальний паразитизм [58]. На цьому верхньому поверсі кілька великих купців Генуї XVI ст., Амстердама XVIII ст. чи, як ми можемо тепер сказати, США 11 вересня 2001 року (методи, як бачимо, не важать) могли здалеку похитнути цілі сектори світової економіки: ми заходимо у пункт обміну валют – і бачимо результат.

На цих трьох поверхах діють різні сили, люди, менталітети, жарґони і словники. Тому на рівні матеріальної цивілізації – так, це не порожнеча, було життя, нью-йоркська рутинна. З погляду середнього поверху – це Волл-стріт, розвал біржі, зруйнування Всесвітнього Торгівельного Центру – ширма, завіса. Але для горішнього рівня, того, що Бродель називає капіталізмом, – це порожнеча. Дуже вигідно бити туди, де немає що вразити. Для С.Жижека у падінні веж ВТЦ якщо і є якийсь символізм, то він полягає не так у старомод-

ному уявленні про «центр фінансового капіталізму», як про центр віртуального капіталізму та фінансових спекуляцій, відчуженого від сфери матеріального виробництва [59].

Найцікавіше, чому не обговорюється те, як взагалі стало можливим безглузде обвинувачення та подальше страждання невинних людей. Чому вганяється у кам'яний вік країна, яка перебуває у кам'яному віці, де нічого не змінилося з часів Чингіз-хана, крім появи «калашникових»? Чому бомбардується інфраструктура, якої немає (хіба що телестудія «Аль-Джазіри» у Кабулі, яку 13 листопада було благополучно зруйновано американською ракетою)? Чому б не перестати говорити про ідеологічні та цивілізаційні конфлікти, а поставити реальні запитання? Мені здається, відповідь очевидна. Тому, що це вдарило б не в порожнечу, а *кудись* – і, отже, собі в голову. Літаком.

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

того, що політики закликають до повстання порядних? Такі циніки, як ми, виявляємо занадто багато розуміння щодо цивілізованих відхилень, щоби могли на них порядно реагувати. Той, кому в суспільстві ведеться добре і хто має простір для маневру, схильний до того, щоби не бути цілком поважним у ставленні до податкової держави, своїх орендарів, своїх дітей, своїх батьків і сусідів, бюро подорожей. Тобто, відхилятися від очікування обміну. Він користатиметься певною послугою, але сам намагатиметься ухилитися від прийнятого на себе зобов'язання. Було проведено опитування серед будівельних фірм: прийнято оплачувати будівельну ціну в три транші. При третьому транші після введення будівлі в експлуатацію нові власники затримують останню сплату. Можна було би в угоді обумовити покласти цей транш на інший рахунок, наприклад, у нотаріуса. Однак будівельна фірма, яка таке вимагає, не отримує замовлення; натомість архітектор вимагає за надання цього замовлення 100 000 марок хабара готівкою на руки.

ПРАВИЙ РАДИКАЛІЗМ

Щодо так званого «праворадикального насилля», слід наголосити, що в Німеччині немає праворадикальних політичних організацій, діяльність яких би розповсюджувалася на всю Німеччину. Те, що протягом довшого часу нам видавалося, наче насилля походить тільки справа, зумовлюється двома помилками: по-перше, таким чином виводиться з поля зору насилля інших, а по-друге в поняття «правиця» запаковується занадто багато. Звісно, демократичні політики хочуть приглушити неприємну конкуренцію з правого боку, але, з іншого боку, таким чином в цьому суспільстві виникають багато феноменів (серед іншого, н-д, політика щодо іноземців, яка вже 30 років ведеться неправильно), наслідком яких стає права ідеологія. 17-річних, які плюндрують єврейський цвинтар не потрібно кваліфікувати, як праворадикальних, а радше, як молодих вар'ятів, які мають в собі надлишок джунґлів, оскільки їм не було прищеплено належної міри цивілізації. Щоб бути праворадикальним потрібно, як і щодо інших політичних угруповань, мати певну міру політичної ідеології.

ЯКОБ ШІССЛЕР,
ГЕРГАРД ПРЕЄР
НАСИЛЬСТВО
ЯК «ФУРІЯ
ЗНИКНЕННЯ»

1. США готовы потребовать запрета деятельности ООН / www.apn.ru/lenta/2001/9/19/7712.
2. Page M. On Edge, Again // www.press.unchikago.edu/News/911page.html.
3. Теракты в США: кому это выгодно? // www.islam.ru.
4. Фочкин О., Яшлавский А. 11 сентября 2001 г.: Первый день новой эры. – М., 2001. – С.137.
5. Там само. – С.233.
6. An Edge Question: What Now? // www.edge.org.
7. Fendrich L. History Overcomes Stories // <http://chronicle.com>.
8. Linenthal E. Toward the «New Normal» // <http://chronicle.com>.
9. Аверьянов В. Кастрация гермафродита – конец пост-модерна? // www.russ.ru/politics/20010926.html.
10. 09/21/01 – Reply to Edward Said and Slavoj Zizek – by Marko Mauas // www.lacan.com.
11. Попович М. Американська трагедія // Критика. – 2001. – №10. – С.4-5.
12. Жижек С. Ласкаво просимо до пустелі Реального // Там само. – С.7-9.
13. Estabrook C. Who Opposes the War? // www.counterpunch.org.
14. Roy A. The Algebra of Infinite Justice // www.zmag.org/roycalam.html.

15. Мусульмане захищаються // www.ng.ru/ideas/2001-09-20/11_defense.html.
16. Фочкин О., Яшлавский А. Цит.праця. – С.288, 328.
17. Roy A. Ibid.
18. Плущер-Сарно А. «Ритуал» і «миф» в сучасній політиці // Логос. – 2000. – №2. – С.18-21.
19. Плущер-Сарно А. Языковые основы информационной войны на Кавказе // Логос. – 1999. – №8. – С.5-7.
20. Lakoff G. Metaphors of Terror // www.press.unchikago.edu/News/911lakoff/html.
21. Lewis J. Hatred of Western Civilization: Why Terrorists Attacked America // www.capitalismmagazine.com.
22. Попович М. Цит.праця. – С.5.
23. Головаха Є. Антицивілізаційна війна // Там само. – С.6.
24. Попович М. Цит.праця. – С.4.
25. Саїд Е. Зіткнення невігластв // Критика. – 2001. – №11. – С.7.
26. Alam S. Clash of Civilizations? // www.counterpunch.org.
27. Мусульмане захищаються // www.ng.ru/ideas/2001-09-20/11_defense.html.
28. Noam Chomsky. Composite Interview #5 // www.zmag.org.
29. Straus T. The War for Public Opinion // www.AlterNet.org.
30. Hesse B., Sayyid S. A War Against Politics? // www.opendemocracy.net.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Поняття правця потрібно зберегти для політично-ідеологічних угруповань, не оголошуючи їх нелегальними, як це було у випадку із заборонаю NPD. Щоправда, заборона є однією з можливостей, але при цьому існує небезпека, що це призведе до нових не менш складних проблем, в тому числі і для правової держави. Проблема кожної тоталітарної політичної формації полягає в тому, що за обіцянками екзистенційного відродження слідує терор. Це ми сьогодні мали би знати. З іншого боку, позначення праворадикальний мало допомагає і для класифікації правопорушень злочинців з цього табору. Хто застосовує силу, той є незалежно від своєї політичної орієнтації об'єктом для юстиції.

Чи система правової держави у федеративній республіці буде в стані переконливо покарати насилля, і чи наше суспільство зуміє перейти до цивілізованішої, ніж сучасна соціалізації, яка дає можливість своїм членам обдумано диференціювати? Щодо цього є сумніви. Однак, є також свідчення вищої молодіжної культури. Але те, що навіюється молоді шляхом передач, на кшталт «Великого Бра-

та», як нешкідлива утопія (Fun Society), не може приховати враження, що ми все більше відмовляємося від соціального управління і політичних масштабів на користь вільного розвитку. При цьому постає запитання: що буде після утопії (Fun)? В пресі не бракує ритуалів моралізації, але об'єднання політичних журналістів ледь може обмежити спотворення.

Чи нова мафія переймає гамбургське дно чи ні, здається не підпадає більше під повноваження правової держави. Питання лише в тому, чи існує достатньо інформації про дані кримінальні стосунки, щоби не бути неприємно здивованим в питанні. Відповідно, насилля не є більше тим, що належить побороти. Наші справжні державні дії швидше націлені на те, щоб контролювати збільшення насилля і утримувати його в прийнятних для населення умовах. При цьому все більше погіршується безкрайність цих умов. Ми знаходимося в ситуації, в якій будуть встановлені межі.

31. Головаха Є. Цит.праця. – С.5.
 32. Там само. – С.7.
 33. США готовы потребовать запрета деятельности ООН // Ibid.
 34. Фочкин О., Яшлавский А. Цит.праця. – С.130, 194, 200.
 35. Hussain M. The Talebanisation of the United States Muslims // www.indypress.org.
 36. 10/12/01 – Backlash and Backtrack – by Edward Said / www.lacan.com.
 37. Фочкин О., Яшлавский А. Цит.праця. – С.226.
 38. Moses T. Before and After: Sept.11 // www.AlterNet.org.
 39. Agre P. Imagining the Next War: Infrastructural Warfare and the Conditions of Democracy // http://dlis.gseis.ucla.edu/page/.
 40. Cassuto L. The Power of Words // http://chronicle.com.
 41. Moses T. Ibid.
 42. Еко У. Толерантність та її межі // «І». – 2000. – №16.
 43. Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет. – М., 1996. – С.362-363.
 44. Там само. – С.392-393.
 45. Справедливая война или новый крестовый поход? // Газета «2000». – 5.X.2001. – С.17; 23.
 46. Ситуація постмодернізму в Україні. Круглий стіл // Кіно-Театр. – 2001. – №6. – С.7.

47. Там само. – С.12.
 48. Murphy P. The Folly of the Intellectuals // www.scim.vuw.ac.nz/comms/staff/Folly.htm.
 49. Давыдов Ю.Н. Критика социально-культурных воззрений Франкфуртской школы. – М., 1977. – С.224-225.
 50. Саїд Е. Цит. праця. – С.8.
 51. Roy A. Ibid.
 52. Малахов В. «Війна культур», або Інтелектуали на кордонах // www.agama.ru/r_club/journals/october/n7-97/malahov.htm.
 53. Chatting with Chomsky // www.factpress.com.
 54. Chomsky N. The World After Sept.11 // www.factpress.com.
 55. Murphy L. Ashcroft's Jihad // www.counterpunch.org.
 56. Der Derian J. 9.11: Before, After, and In Between // www.inforeace.org.
 57. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV-XVIII вв. – Т.3: Время мира. – М., 1992. – С.648-651.
 58. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV-XVIII ст. – Т.1: Структури повсякденності: можливе і неможливе. – К., 1995. – С.7-9.
 59. Жижек С. Цит. праця. – С.7.

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

МІЖНАРОДНИЙ ТЕРОРИЗМ

Внутрішньому політичному сталенню до насилля і нашій суспільній відповідальності за це відповідає дивним чином наше ставлення до міжнародного тероризму. Тероризм – це дія, в якій за допомогою цілеспрямованих насильницьких актів повинні бути задіяні та підірвані цілі суспільства або державні порядки. Від поодинокого відмовляються, при цьому потенційно думають про всіх. Терористичні акції увійшли певною мірою в пори міжнародної системи, як внутрішнє політичне насилля в «світовій спільноті». Вони мітять на те, щоб протистояти ліберальному міжнародному ладу, передусім у США. З результату впливає, що вже 11 вересня тероризм досягнув досить багато, і він у подальшому матиме кон'юнктуру. І тут є багато місць, де його можна зустріти. Вони сягають від терпимости чи багатосторонніх розмов до спрямованих військових операцій чи ООН. Парадоксально, але ці заходи в міжнародному суспільстві доводять до оптимізації як до росту цивілізації, за допомогою правових політиків, так і до збільшення насилля.

Терористичний напад проти Сполучених Штатів Америки, що стався 11 вересня і який шокував нас усіх, струсонув світову спільноту. В основі терористичних нападів часто лежить моральне оправдання. Гегель на початку XIX століття мав перед очима ще Французьку Революцію і описав літературно захоплююче і аналітично влучно феномен моралі і тероризму. В його «Феноменології духу» («Phaenomenologie des Geistes») він назвав положення речей, як «добročесність і світовий лад (weltlauf)». Добročесність хоче нарешті змінити зіпсований лад у світі, і замість цього прокласти шлях собі самій. Добročесність докладає зусиль, не маючи жодного успіху. А світовий лад є таким, яким він є. І тоді добročесність не може по-іншому, і вона стає радикальнішою – вона хапається за терористичні методи, щоб налаштувати людей. Дотепер кожен добročесний терор терпів невдачу.

В Російській Революції 1917 року більшовики через слабкість позицій вдалися до терору. Вони обґрунтували це історико-філософськи: соціалізм мусить відійти від старих сил, такі як Троцький нале-

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ І ЛЮТПЕНІЗАЦІЯ: СОЦІАЛЬНІ КОРЕНІ ЗЛОЧИННОСТІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

жать до «купи сміття історії». Історія довго чекала, а тоді відійшла і від російського комунізму. Сучасні традиційні форми тероризму, як в Іспанії (ETA), Ірландії (IRA) або в Палестині використовують в своє оправдання такі цінності, як автономія або простір (країна) і суверенітет.

Гіпотетично новий тероризм у США виник з релігійних факторів. Тут треба сказати про справедливність, яку комусь забрали. Іракський президент Саддам Гусейн сказав, що з американськими ковбоями поводяться справедливіше. В сьогоднішньому комерціалізованому світі справедливність більше не може бути досягнута прямим насиллям. Значно більше треба намагатися (як вже наголошувалося) добитися своїх власних торгових термінів (terms of trade). Сучасні правила обміну є різноманітними і мають в більшості випадків винагороду за правильну поведінку. Терористичними актами не можна добитися винагороди. І ейфоричне почуття ненависти не триває у вивуватців надто довго. Тепер розпочата затяжна війна для багатьох терористів стане причиною власної руйнації (як згадується вище).

В часи холодної війни США завжди рахувалися і з тим, що одного дня вони наразяться на ракетну повітряну небезпеку. Європейський досвід бомбардувань був чужим для американців. Вони очікували і багато очікують від протиракетних систем, які як величезна баня собору відокремлять землю від неба. Але сучасний досвід бомбардувань США показав, що бомби падають не над банею собору, а під нею, з власного повітряного простору, який, як вони думали, захищений.

З катастрофи будуть зроблені висновки. Терористичне насилля допоможе американцям пізнати себе краще, як систему і встановити різного роду кордони. Але не лише Америка, але і решта світу вийде зміненою з цього терору. Тому можна припустити, що терор може змінити світ, але не за його уявленнями.

Відмові від громадянських і державних цінностей в 80-90-их роках відповідає зростання соціального насилля, і не лише оптичне звільнення від пригноблених здібностей і прагнень. В цьому ми зауважили, що комплексність соціальної системи розши-

*Присвячую цю статтю моїм братам за духом:
Святославу Забеліну і Девідові Кортену*

*«Время славянофильствует»
Владимір Францевич Ерн*

У третє тисячоріччя християнської ери людство вступає з тугим вузлом проблем. Проблеми ці постали не раптом і не на порожньому місці. Вони є результатом здійснення програми соціального, політичного та економічного розвитку, що сформувалася близько 500 років тому. Втілення в життя ідеалів і цінностей антропоцентризму, Гуманізму, сциєнтизму та Просвітництва, матеріалізація буржуазно-демократичної парадигми – ось причина сьгоднішніх проблем. Духовна революція епохи Відродження призвела до переполюсування цінностей християнської культури і втрати орієнтирів духовного життя, а відтак зміни норм моралі та політики. Традицій-

но епоху Відродження розглядають позитивно, як епоху розкриття усіх творчих сил людини, яка дозволила всебічно реалізуватися людині як активній самовартісній Особистості. Розквіт мистецтва, розкріпачення духу від релігійних догм, переміщення інтелектуального життя зі сфери релігійної схоластики в сферу природи, тобто початок розвитку природознавства – звично позитивні явища епохи Ренесансу. Але звичка – не Істина, а елемент способу життя. Догматизація думки суперечить усьому духові Відродження, але, мабуть, і наука з філософією не уникли цієї вади. Правда життя полягає в тому, що паралельно із науковим і технічним прогресом йшла духовна деградація людини, десакралізація та секуляризація свідомості і способу життя, а соціально-політичний і економічний прогрес здобутий ціною небачених в історії людства жертв і деградації природи. Одним із наслідків духовної революції Відродження, а потім і всіх інших, що слідували за нею, є зміна характеру і ріст злочинності в усьому світі.

Проблема росту злочинності сьгодні дозволяє говорити про неї як про одну із глобаль-

рилася в неплановий і некерований спосіб. Але, як це пов'язано з нашим поясненням насилля як антитіла в імунній системі суспільного тіла? Якщо соціальна система більше не може досліджувати свої внутрішні кордони, то вона розпадається. Тоді на сцену соціальних подій виходить насилля або апатія як фурія зникнення, як Гегель інтерпретував вчення якобінців часів Французької революції. «Сцена», яка швидко матиме все менше і менше глядачів. Але що може перервати кругообіг насилля і помсти? Це може закінчитися лише, якщо воно буде перерване відділенням від насилля, «святим насиллям», як це назвав Рене Жирар. Це і є нарешті актуальність Т.Гоббса, з якою ми постійно стикаємося. Застосування насильства в його різних виявах дає привід для нашого спільної ідентичності. Воно ставить нам запитання: «Ким ми хочемо бути?» І тут ми не можемо постійно уникати відповіді. Ми стоїмо лише на початку «гарного нового світу» після громадянської епохи, що закінчилася вже в 1918 році. В загальному ми не знаємо, яка організація системи економіки розвинеться в майбутньому і чи виживе конституцій-

на держава. Це ми повинні залишити соціальній еволюції.

Переклала Галина Томків

ЯКОБ ШІССЛЕР,
ГЕРГАРД ПРЄСЕР
НАСИЛЬСТВО
ЯК «ФУРІЯ
ЗНИКНЕННЯ»

них проблем. Характер, масштаби, причини злочинності вимагають сьогодні радикального перегляду способу життя людства і тверезої оцінки перспектив нашого розвитку. Перехід від феодалізму до капіталізму призвів до руйнування натурального господарства і капіталізації в сфері економіки, а в соціальному плані – зруйнував громаду і призвів до атомізації особистості. Скажімо, починають з'являтися національні, а потім і регіональні ринки, у тому числі ринки праці. Надлишок робочої сили знаходить собі застосування у війнах, піратстві, колонізації. Сьогодні відбувається глобалізація життя на планеті. Це продовження усе тієї ж тенденції, започаткованої в епоху Відродження: з'явившись одного разу, ринок починає рости, і цей процес завершується формуванням всесвітнього ринку. Процес тривалий, складний, він супроводжується війнами різного масштабу за сфери впливу. Але це лише деталі процесу росту Ринку. Якщо національні та регіональні ринки породжували локальні проблеми в соціальній сфері, то глобальний ринок веде до глобальної соціальної кризи. Чинна соціально-економічна модель суспільства

і відповідна їй політична система сьогодні вже не здатні вирішити посталих соціальних проблем хоча б тому, що вони самі їх породжують. Ситуація, коли значна частина людства виявляється зайвою, незапобуваною сферою виробництва при збереженні незмінними принципів розподілу матеріальних благ, веде до того, що менша, працююча частина, має можливість жити, а більшу позбавляють цього природного права. Ба більше, менша частина живе в розкошах, у той час як більша частина постійно перебуває під загрозою голодної смерті.

Безумовно, неможливо відкинути всі інші причини злочинності. Генетичні нахили, помилки у вихованні, тимчасові соціальні кризи, які призводять до занепаду моральності – усе це серйозні реальні фактори, що впливають на злочинність, але вони блякнуть на тлі глобальної тенденції розколу людства на дві нерівні частини, більша з яких фактично позбавлена права на життя. Мораль – системна властивість і поширюється на всіх членів суспільства. Позбавлення прав звільняє і від обов'язків. Тому при існуючій тенденції розвитку людства виникне як мінімум дві моралі:

171

ЕВГЕН
СМОТРИЦЬКИЙ
ГЛОБАЛІЗАЦІЯ
І ЛЮМПЕНІЗАЦІЯ:
СОЦІАЛЬНІ КОРЕНІ
ЗЛОЧИННОСТІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

réli äí áliór
ален де бенуа

© A. ge Бенуа, 2002

КРОК
ДО
ЖАНІТТА

«ІХНЯ» і «НАША». Причому обидві не просто будуть допускати убивство «чужинця», а зведуть це в ранг священного обов'язку. Возлюби ближнього свого – заповідь хитра. Хто хоче, вважає ближнім будь-кого іншого, а хто не хоче так розуміти, – вважає ближнім подібного за духом. Щоб уникнути непорозумінь, Ф.Ніцше закликав: «Возлюби далекого!» Але заклик не подіяв.

Історія Нового і Новітнього часу дає безліч прикладів, що ілюструють висловлену вище думку.

Англія XVII століття: вівці з'їли людей. Люди дешевші від овець. Вівці дорожчі від людей. Земля потрібна вівцям, точніше їхнім господарям, тому потрібно відібрати її у людей. Право на спадщину, а отже і на життя в повному обсязі, має тільки перший син. Інші діти – зайві. Пуританська Англія, англійське суспільство санкціонували бурлакування, піратство, загарбницьку війну в Ірландії. Але щоб дозволити дітям власною працею годувати себе – нізащо. За пуританською чистотою ховається жадібність, скнарність, корисливість – порушення однієї з найголовніших заповідей Христа. Ринок вовни по-

родив зайвих людей, а їхня спроба відстояти своє право на життя призвела до дігерства. Пануюча у суспільстві сваволя породила філософські теорії природних прав людини, договірної теорії держави. Але це після війни всіх проти всіх, після позбавлення частини людей усіх прав, не лише природних. Конфлікт у суспільстві був знятий з двох причин: 1) зовнішня експансія (війна, піратство, колонізація) і 2) виснаження сил у ході громадянської війни. Конфлікт знятий, але модель соціально-економічного розвитку залишилася і з деякими змінами існує до сьогодні.

Франція XVIII століття. Наростаюча сваволя влади і грошей закінчується національною катастрофою. Не геніальність філософів Просвітництва та протилежного їм за духом Жана Жака Руссо дозволили їм сформулювати гасла Великої Французької революції і принципи побудови нового суспільства, а гіркий досвід Англії й очевидність ситуації. Така очевидна вона лише для тих, хто має очі і дивиться. «Дев'яносто третій рік» Віктора Гюґо – не підсумок «Великої» Французької революції, а початок всесвітньої катастрофи, яка неминуче настане. Слідом за Едуар-

Сучасні ідеології – це світські релігії. Вони засновані на секуляризованих теологічних поняттях. Таке визначення особливо характерне для тоталітарних систем з їх домаганнями та месіанськими компонентами, що в минулому були притаманні передусім для християнських ересей. Як і деякі інші автори (Вольдемар Гуріан, Ерік Фьогелін, Жан-П'єр Сіронно), Раймон Арон описав сучасні тоталітаризми як «політичні» або «світські релігії», тобто вчення, які в душах наших сучасників посідають місце віри і бачать спасіння людей тут на землі, в далекому майбутньому і в соціальному ладові, який ще треба створити.

Ідеологія відіграє тут, звичайно ж, найважливішу роль. Більшість аналітиків тоталітарних систем, скажімо Ален Безансон, Міхаїл Геллер чи Франсуа Фуре, описали їх як «ідеократичні» системи. Це визначення пасує насамперед совєцькій системі. Але тоталітаризм не лише тому тоталітарний, що спирається на ідеологію (всупереч поглядам ліберальних авторів, які гадають, наче вони говорять з неідеологічної точки зору). Всі людські спільноти, оскільки вони конкретизують певне бачення світу, мають ідеологічно окрес-

лену базу, незалежно від того, говорять вони про неї відверто чи тамують це в собі. Отож, зміст ідеології також не грає головної ролі в тоталітарній системі. Значно важливішим є спосіб свідомого укладання цього змісту як істинної системи, в рамках якої цей зміст офіційно представляється і вибудовується з кожної форми дискусії. Монтеск'є говорив про те, що кожна політична система має суть («що робить її такою, якою вона є») і принцип («що урухомлює її»). Однією з ознак тоталітаризму є те, що його суть і принцип виступають єдиним цілим, і саме тому, що вони підпорядковані «тотальній» ідеології, яка «з фундаментальної засади висновує все подальше з неухильною послідовністю». Подібно до релігійних учень, зразки такої ідеології виглядають як західні догматичні побудови, що містять абсолютні істини, водночас відводячи іншим ученням роль неправильної свідомості або містифікації, задля того, аби приховати реальність поставленого на карту. «Тотальна» ідеологія удає вище вчення про історію або життя, і її основні поняття та принципи стають загальними істинами.

До однозначних, «релігійних» особливостей тоталітарної системи належать дуалістичне бачення світу,

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

дом Пестелем повторю: *Utinam vates falsus sim** [7, с. 56]. Французи долали кризу більше 80-ти років. І стихла вона, знову ж таки, лише завдяки експансії назовні (наполеонівські війни, колонізація) та виснаженню внутрішніх ресурсів у всіх наступних за «Великою» «звичайних» революціях, чи простіше – громадянських війнах. Для сьогоднішнього розквіту Франції знадобилося 16 Конституцій, 5 республік, 4 революції (громадянські війни) і, природно, участь у військово-політичних блоках по переділу світових ресурсів. А що ж з горезвісним гаслом: «Воля! Рівність! Братерство!». Воно було цинічно перевернуто ситими демократами на свою користь. Воля обернулася атомізацією особистості (як у Достоевського – я вільний у далекій і байдужній до мене юрбі). Свобода сумління обернулася свободою від сумління. Рівність зведена до рівної відповідальності перед законом, але аж ніяк не до рівності в захисті цим законом, і тим більше в реалізації життєвих устремлінь. Рівність можли-

* *Utinam vates falsus sim* (лат.) – О, коли б я виявився лжепророком.

востей для бідних і багатих звучить відвертим глузуванням.

Приклади можна продовжувати, але ми до них повернемося дещо пізніше. Тепер же згадаємо оцінку ситуації в Європі російськими мислителями XIX століття. Навіть західник П.Я. Чаадаєв, відчуваючи духовну сліпоту народів, а головне – їхніх вождів, стверджував, що людство, мабуть, мусить фізично зіштовхнутися з якоюсь страшною кризою, щоб духовно відродитися [9, с. 216]. Як актуально і зрозуміло звучать ці слова після Гіросіми і Чорнобиля, СНІДу та клонування, парникового ефекту й озонових дірок, апокаліптичних прогнозів Римського клубу. Один з кумирів епохи великих реформ у Росії 1850-60-х років Д.К.Кавелін, якого не можна зарахувати ані до західників, ані до слов'янофілів, ані до почвенників, оскільки він відкритими очима дивився на світ і не був бранцем ні своїх, ні чужих доктрин, так оцінював процес розвитку буржуазних відносин: «Де тільки особиста власність панує винятково, там, рано чи пізно, неодмінно настає повна соціальна анархія і нещастя народних мас, страшні суспільні недуги, проти яких досі залишалися

173

ЕВГЕН
СМОТРИЦЬКИЙ
ГЛОБАЛІЗАЦІЯ
І ЛЮМПЕНІЗАЦІЯ:
СОЦІАЛЬНІ КОРЕНІ
ЗЛОЧИННОСТІ

мессіанські очікування і безмежне бажання створити суспільство, якого ніколи досі не існувало. «Що треба розуміти під поняттям месіанського почуття?» – запитує Д.С.Раппорт. «Це відчуття того, що історія та життя на цій землі одного дня зазнають цілковитих і безповоротних змін – від стадії постійної боротьби, про яку ми всі знаємо, до досконалої стадії омріяної гармонії, коли не буде ані хвороб, ані сліз, коли ми будемо вільні від будь-яких правил, що є передумовою абсолютної свободи».

Дуалістичне сприйняття полягає в тому, щоб придумати світ у формі радикального поділу: ми та інші, сили добра і сили зла. Світ буде поділений виключно на друзів і ворогів, будь-які треті позиції стануть неможливими. «Хто не зо Мною, той супроти Мене», – читаємо в Євангелії від Матвія (12.30). У Леніна з цього приводу сказано: «Або буржуазна, або соціалістична ідеологія. Середини немає». Тому Л.Колаковскі говорив про сталінізм, як про «схему єдиної альтернативи», а Ален Фінкелькро – про «радикальне спрощення, яке поєднує невблаганний детермінізм із панібратським моралізмом».

Таке сприйняття біполярного світу відповідає в комунізмі протистоянню між пролетаріатом і класом

експлуататорів, в націонал-соціалізмі – між німцями (тобто арійцями) і євреями, хоча ця протилежність, напевно, наслідок протиріччя між християнами і диявольськими антихристами. В обох випадках партія представляє квінтесенцію доброго первня, позаяк вона ідентифікує себе із найздоровішою частиною людства («обраною» частиною, яка покликана виконати історичну і метафізичну місію, оскільки ця частина має вищу расову свідомість або представляє авангард пролетаріату), а ще тому, що вона уособлює образ майбутнього людства. Отож, їй судилося усіма запосадами боротися проти поганого первня. Політика, таким чином, стає релігійною війною апокаліптичного характеру супроти злих сил. В обох випадках ми бачимо теорію, яка «формує чудотворне вчення на користь вибраної спільноти (німецької раси або світового пролетаріату)» (Філіпп Бюрі).

І в обох випадках ця універсальна боротьба, заснована на метафізиці суб'єктивності, у свою чергу оприявленій як об'єктивна історична необхідність, буде легітимізована. Гітлер запевняв, що боротьба, яку веде арієць, «Прометей людства», відповідає «одвічним законам природи», які з точки зору соціального дарвінізму пояснюють боротьбу проти всіх. Уні-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

неспроможними всі засоби, – недуги, що розвиваються нестримно, підсичуючись і підтримуючись самі собою. Обидва явища не випадково збігаються із винятковим пануванням особистої власності і між собою, але перебувають у найтіснішому зв'язку». І далі: «...рано чи пізно власність зосереджується у певних руках і дає їм безмежну матер'яльну владу над неімущими. Дрібні власники не можуть втриматися і поступово переходять у працівники. Маси народу повинні з потреби, безумовно, підкоритися цьому пануванню нового роду, нещадному, свавільному, котрого єдиний закон – особиста вигода. Виникає гніт нестерпний і тим ненависніший, що не виправданий жодною розумною необхідністю і вимогою соціальною блага. Такий лад діє згубно на народні маси й у матер'яльному, і в моральному сенсі. Вони тупішають від убогости, голоду, надмірної праці і безвихідного становища; озлоблення і розпач опановують їх» [4, с. 109]. Визнання своєї провини, – пише далі Кавелін, – безсиле перед фатальними законами, «які лежать в основі теперішньої громадськості, безсиле тому, що сам первень соціальної анархії продовжує в

ній діяти і служити невичерпним джерелом глибоких суспільних виразок» [4, с. 111]. А тому – «на надзвичайне зло потрібні і надзвичайні заходи» [4, с. 111]. Але і це ще не все. «Соціальна анархія, тобто нічим не стишувана боротьба приватних інтересів, належить саме до числа тих страшних роз'їдаючих суспільних недуг, які поволі, непомітно, руйнують суспільні організми. Тільки урівноважена іншим первнем, ця боротьба підтримує і розвиває життя. Який же ж цей первень? Зазвичай вказують на правильну адміністрацію, суд, на паліативні засоби... Але це омана! Ні адміністрація, ні суд не можуть устояти проти соціальної анархії, з тієї простої причини, що вони відповідають зовсім іншим функціям громадського життя. Суд існує на злодія, розбійника, кривдника, убивцю; поліція, в найширшому сенсі цього слова, теж відноситься до поверхні суспільних явищ, коли вони вже заявили про себе чи можуть заявити в тому чи іншому факті. Боротьба капіталів, власності, яка відбувається в умовах закону і без порушення суспільного ладу, вислизає і від суду, і від адміністрації. Її не можна уймати і зупинити в жодному відчутному

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

версальна боротьба призводить до виокремлення найкращих, і тим самим виконує «волю природи, яка схиляється до того, щоб підняти рівень живих істот». Протилежне розумування відбувається так: якщо кращі неминуче перемагають, то панування сильніших логічно вмотивоване, а це означає, що воно відбувається в інтересах історії. Ленін також стверджує, що прихід комунізму пов'язаний з історичною необхідністю, яка пояснюється як постійний поступ. В обох випадках історія чинить найвищий суд, який дозволяє перевірити правильність теорії. Боротьба ж цінна завдяки принципіві добору. Той, хто перемагає, тим самим доводить, що він правий. Все це нагадує сучасний історизм, західну версію віри в історію, яка триває лінійно і орієнтується на Царство Боже. Клас, як і раса, стає єдиним об'єктом, що несе в собі сенс історії та юридично може бути поділений лише тією мірою, наскільки його ідентичність породжує проблеми. Парадоксально, але волюнтаризм поєднаний із вірою в абсолютний закон, що не є результатом людської інтерпретації, а навпаки, значно більше їм нав'язується, як закон історії або життя. Цей закон рішуче відмежовує свободу волі і відкидає всі питання, що стосуються свободи таких безвиходей, як класичні

форми детермінізму або провидіння. Наслідком створеного понад усім «закону руху понадлюдської сили, природи або історії» є те, що позитивні закони (які беруться до уваги лише тоді, якщо вони з ним співпадають) втрачають будь-який сенс і, що розриваються критерії дозволеного та забороненого. Цей закон є істинним джерелом їхньої божевільної ідеї прозорості і повного панування, яке характеризує тоталітаризм.

Оскільки тоталітаризми прагнуть до начебто онтологічного перелому в історії людства, то вони доводять до крайнощів пристрась до нового. Вони стверджують, що не допустять виникнення вже існуючих суспільств. «Новий Райх», «нова людина», «нова ера» чітко розмежовують те, що було до того, і що буде опісля. Нововведення містяться у намірі цілеспрямовано планувати вищу колективну мету. Слідом за Джованні Джентіле, який вже в 1898 році висвітлював «західно-марксистську» суть марксизму, Ернст Блох показав роль прагнення до чогось «цілковито іншого» в комунізмі, як звичайну форму прагнення до раю на землі. Бажання покінути з минулим породжує усі різновиди прагнення до абсолютної руїни, яка відтак породить світ, яким керуватиме нова людина. Ален

явищі без порушення законів і самої справедливості. Їй може протидіяти тільки первень, цілком їй відповідний» [4, с. 112-113]. Мислитель провидить прийдешню глобалізацію та її наслідки: «Не важко уявити собі, що настане час, коли в індустріальному та промисловому сенсі увесь світ складатиме одне ціле, кероване єдиними економічними законами. Що ж? Кращим буде становище мас від всесвітньої монополії землеволодіння, допоможе проти неї всесвітня конкуренція? Ні, не кількісне, а якісне лікування соціальної недуги може покласти їй край...» [4, с. 113]. Не впадаючи в помилку ідеалізації людини і суспільства, К.Д.Кавелін тонко почуває діалектику переходу кількості в якість і глибоко розуміє причинно-наслідкові зв'язки між соціально-економічною моделлю, соціальними пороками і тенденціями їхнього розвитку. Він пише: «Які б не завелися між людьми ідеальне правосуддя й адміністративний лад, злочини і провини ніколи не переведуться, процеси ніколи не припиняться, поліція й адміністрація ніколи не залишаться без діла. Усе питання тільки в тому, в яких пропорціях перебуватимуть між собою по-

рушення прав і правосуддя, безлад і облаштованість. Не в тому сила, щоб кожен без виключення мав свій певний шматок хліба, власний дах, власний статок, а в тім, щоб бездомність й убожество не стали загальним правилом для маси народу... Бездомність, незабезпеченість побуту, поки вона не охопила величезної маси людей, – таке ж сумне явище громадського життя, як і багато інших, але ще не ознака органічного розладу. Проти цих лих різні паліативні заходи тепер уживають, і вони чинять свою справу. Але коли в цей стан потраплять значні маси, або й ще гірше – більшість народонаселення, ось тоді небезпека стане великою, і тут жодні паліативи не допоможуть: очевидно, суспільний організм страждає, і потрібні сильні, радикальні ліки, успіх яких завжди сумнівний» [4, с. 116].

Усе це розумів Константін Дмитрієвіч Кавелін у 1858 р. Але не тільки сучасники, але й нащадки не змогли зрозуміти його коректно і належно оцінити. А що ми бачимо сьогодні?

Наймодніша проблема останнього десятиліття, над якою побиваються фахівці всіх галузей знань і політики, – сталий розвиток. Що означа-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Безансон підкреслює, що «в націонал-соціалізмі та комунізмі йдеться про те, аби шляхом знищення зла створити досконале суспільство і нову людину». Панує двояка одержимість – покінчити з віджилою епохою, а водночас започаткувати цілковито нову еру.

Саме в цьому виявляється притаманна тоталітаризмові відмова від безпосереднього успадкування сучасності, яка від самого початку виступає в якості *tabula rasa*, тобто принципове відхилення і відкидання усього того, що раніше розглядалося як гідне збереження та сприяння. Імплицитний пароль сучасності звучить так: «межі можливого» (Арендт) треба безперервно досліджувати з думкою про те, що все можливе є бажаним. Цей пароль відповідає кожній «необмеженій експансії», яку Ганнаг Арендт піднімає до цілей сучасного або повсякденного застосування, що Гайдеггер називає «поняттям нескінченності». Вона (нескінченність) зумовлює сумнівність самого значення «межі», яке нескінченно кличе до переоцінки людської волі та «поступу». Згідно з означенням, тоталітаризм – це система, яка не знає меж і добивається цілковитої мобілізації людей і світу; це система, спрямована на вивчення і скерування на розум цілого світу. Цю цілісність світу тоталітаризм розвиває в «сильній

владі реквізиції» (Жан-Люк Нанці і Жан-Крістоф Болль). Це система, яка не лише вірить в те, що все можливо (оскільки бажання її необмежені), але й у те, що все дозволено (бо саме це уособлює абсолютна істина).

Цю повну мобілізацію не можна відокремлювати від прагнення до уніфікації. Тоталітаризм намагається передусім зменшити людську багатосторонність на користь єдиної моделі. Тим самим тоталітаризм демонструє викривлення принципу єдності, який полягає в усуненні суперника, багатосторонності, політизує ставлення до універсальності. В цьому сенсі тоталітаризм демонструє відмову від «амбівалентності світу», жахливу спробу уніфікувати всі людські сенси, зруйнувати дистанцію між багатоманітністю дійсності та єдністю сенсу, створення цієї єдності будь-якою ціною. Тому в тоталітарних режимах повинно бути знищене все, що відрізняє людей одних від одних, все, що стоїть на шляху між людьми і владою, – і це найможливіше тоді, коли «при існуючій гомогенності єдністю як такою зовсім і цілком знехтують: виокремлення єдності або якоїсь частини єдності чи цілісності жодним чином не чинить негативного впливу на цілісність як таку» (Claude Polin, *L'esprit totalitaire*).

ють цим терміном – зрозуміло не завжди, але інтуїтивно розуміється щось на кшталт «щоб в усіх усього завжди не бракувало і постійно ставало ще більше, і нікому за це щоб нічого не було». З цим згодні всі, крім природи, але вона не людина, не держава, і санкцій проти неї вжити неможливо. Незважаючи на те, що вона все-таки об'єкт, природа поводить як суб'єкт: реагує, обурюється, протестує і чим далі, тим більше. І ми точно знаємо, що шансів перемогти природу в нас немає. Прагнення до соціальної стабільності вимагає постійного зростання виробництва, щоб забезпечити зайнятість і купівельну спроможність людей. Ясна річ, необхідне і збільшення споживання виробленої продукції. Інакше – соціальний колапс. Екологічний же імператив вимагає зворотного: скорочення виробництва і споживання. Інакше – екологічний колапс.

Праці Римського клубу розбудили політиків. На це знадобилося близько чверті століття. І в 1992 р. у Ріо-де-Жанейро зібралися глави держав усього світу, щоб виробити стратегію сталого розвитку. Підсумки підводили через п'ять

років у Нью-Йорку, на так званому «Ріо+5». Інформації про другу зустріч було набагато менше, ніж про першу, позаяк радити немає підстав. Найбільший фахівець у світі з проблеми сталого розвитку Девід Кортен, американський учений, який майже 40 років присвятив цій проблемі і якого я хотів би назвати Марксом ХХ століття, автор книг «На шляху в 21 століття», «Коли корпорації правлять світом», «Світ після капіталізму» й інших, так оцінив підсумки 5-ти років після Ріо: «Власне кажучи, усі 5 років ми рухалися не до сталого розвитку і рівних екологічних прав і відповідальності, а шляхом нарощування несталого споживання, що вигідно менш ніж 1% населення – власникам акцій ТНК. Але офіційні кола не бачать і не хочуть визнати цього – тому ми ні на крок не просунулися шляхом справді сталого розвитку» [3, с. 22]. Фактично про те ж саме пише сподвижник і однодумець Д. Кортена, російський мислитель і громадський діяч Святослав Забелін: «Технічний прогрес у суспільстві, заснованому на обміні результатами праці, призвів до його необоротного розшарування на дедалі меншу чисельно і відсотково виробляючу меншість, кот-

Подібне бачення зазвичай впливає із уявлення про кінець історії, тобто кінцеву стадію людства, яку іноді (задля риторичних цілей) порівнюють із «новою історією», позбавленою усіх ознак історичного існування. Але, тим не менше, це уявлення розглядається водночас із точки зору волонтаризму та діалектики. З однієї сторони, цей процес розглядають не як автогенеруючий: задля прискорення його завершення людина повинна брати в ньому ширшу участь. З іншого боку, кінцевого стану, ознаменованого відсутністю напруги та воєн можна досягнути лише шляхом посилення напруги і розпалюванням пожеж воєн. Умовою подолання фази антагонізмів і протиборства є попереднє їх підбурювання. Це і є темою «остаточної боротьби», яку веде меншість всередині єдиної партії, прагнучи шляхом усунення головних суперечностей завершити історію. Тоталітарні режими – це режими, які шляхом радикального прискорення хочуть покінчити з історією історичної екзистенції.

В цьому сенсі тоталітарні системи ніколи не можуть бути «правими», позаяк для останніх притаманна передусім обережність у здійсненні політики, що зумовлено обмеженістю переслідуваних цілей. Така політика може спиратися на ідеології або вчення, але

результати ніколи не будуть тими, якими вони бачилися на самому початку. Вона зважає на людську природу, а це забороняє їй думати, що все можливо. В ній майбутнє ніколи не розглядатиметься під таким кутком зору, який би означав абсолютний розрив із минулим. Повага до людської різноманітності творить у правих загальне правило (разом із тим, що вони розуміють під «реальністю», ставленням до відповідного контексту). На противагу до такої точки зору авторитарні системи дефінують себе від самого початку в абсолютному. Вони відхиляють обережну політику і розуміють її як науку і як заміник віри, який у всіх людських справах володіє найвищими істинами.

Переклала Галина Томкіє

ра користується грошима, і дедалі зростаючу чисельно і відсотково більшість, яка забезпечує себе коштом натурального господарства і не вживає грошей (дохід, менший, аніж долар на день, важко назвати грошима, навіть якщо вони і потрапляють іноді до рук людей з таким доходом). У статистиці цей процес відображається різницею доходів 10% найбагатших і 10% найбідніших, яка на глобальному рівні давно переважила за 1:50 і прямує до співвідношення 1:100, більшаючи кожного року» [2, с. 44]. Тобто, до того самого 1% багатих і 99% бідних. У геології є поняття «муля» – просідання ґрунту на значних територіях у районах підземних гірських розробок. За аналогією я б назвав процес падіння рівня життя в масштабі всього людства «соціальною муляю».

Що впливає з вищесказаного? У таких умовах з'являються не тільки есеї, але й зелоти та сикарії. С.І.Забелін так оцінює ситуацію і прогнозує її розвиток: «Очевидно, що влаштоване таким чином суспільство в принципі не може бути правовим, оскільки величезна кількість його законослухняних членів щодня постає перед

дилемою – порушити закон, чи померти з голоду. Змушування їх діяти за законом рівносильне винесенню смертного вироку. А вже у такому середовищі (соціальні умови – Є.С.) усі споконвічно схильні до криміногенної поведінки (генетика – Є.С.) опиняються просто в рідній стихії. Дивовижна для загалу наприкінці ХХ століття повсюдна криміналізація суспільства під таким кутом зору виявляється неминучим і природним породженням технічного прогресу» [2, с. 44-45]. Сказано абсолютно точно, але дозволю собі додати один штрих. Техніка, технологія – це засоби. Перебувають вони все ж у руках людини, а отже і підкоряються її цілям. Тому краще сказати, що технічний прогрес, неадекватно використовуваний в умовах неадекватної соціально-економічної, політичної та моральної (!) моделі суспільства сучасної реальності призводить до його криміналізації.

Для ілюстрації нашої концепції згадаємо ще деякі приклади. У книзі видатних фахівців у галузі генетики і правових наук Н.П.Дубініна, І.Карпеца та В.Н.Кудрявцева «Генетика, поведінка, відповідальність: Про природу антигромадських

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

óěáídnî íęí
умберто еко

© La Repubblica, 2001

з приводу
західної
вищості

вчинків і шляхи їх попередження» зроблений чудовий огляд концепцій злочинності [1]. Наводиться там і статистика [1, с. 120, 121, 122, 125 і ін.]. Так, у царській Росії за 1856-1861 роки число підсудних зросло з 383 тисяч до 433,5 тисяч осіб, тобто на 13,2 %. У 1862 р. було 456,3 тис. підсудних, а в 1865 р. – 510,5 тис. Темпи росту злочинності за цей період перевищували темпи зростання населення Росії: ріст злочинності в середньому складав близько 2% на рік, а населення – менше 1%. За період від 1876 до 1889 р. загальне число заведених справ зросло на 57%, по 4% щорічно при зростанні населення за той же ж період на 1,5%. Далі, від 1885 до 1899 р. число засуджених зросло на 12%, від 1899 до 1908 р. – на 66%. Причину росту злочинності автори справедливо вбачають у важких соціально-економічних умовах життя, підсилені гнітом буржуазно-дворянської держави. Розгортання капіталістичного способу виробництва скрізь веде до росту злочинності, розвиток техніки – лише прискорює цей процес. У Німеччині за період від 1882 до 1898 року злочинність росла удвічі швидше, аніж чисельність населення. У

Франції від 1831 до 1880 року число обвинувачуваних росло в 7 разів швидше, ніж населення. Те ж саме спостерігалось в Італії, Англії, США. І ще кілька слів про недалеке минуле, яке нам уже зовсім чуже.

Сплеск злочинності, безумовно, породжений революцією 1905-1907 р. Але чим викликана революція? Руйнуванням традиційного способу життя і люмпенізацією населення в умовах капіталізму, що розгортається.

Абсолютне число убивств у Росії в 1909 р. склало 30 тисяч, у 1913 – більше 34 тис. Православні, де ваш Бог?! Помер!

Масштаби, динаміка і структура злочинності в ХХ в. мають складний характер. Перше, що хотілося б відзначити, це те, що злочинність з ростом добробуту в розвинутих країнах не зникла. Ба більше, з'явилися нові, небачені раніше форми. Колишній канцлер Німеччини Гельмут Шмідт, журячись із приводу нещодавніх випадків кричущого шахрайства серед посадових осіб, сказав: «Раніше нічого подібного не траплялося. Жадібність змусила людей забути про всякі норми моралі». А чи не про те ж саме К.Маркс го-

Всі релігійні війни, які закривавлювали світ протягом століть, були породжені пристрастями та прислужували спрощеним протиставленням: Ми і Решта, Добрі і Злі, Білі і Чорні. Так, західна культура була багатаю (не лише сьогоднішні Просвітники, але набагато раніше, в епоху коли францискан Роджер Бекон закликав плекати мови, бо, мовляв, так само як «невірні», ми маємо до вивчення ті ж самі речі) і тому, що вона намагалася піддати світлу пошуків та критичному розумові «розірваність» згубних спрощеностей.

Звичайно, так було не завжди: як Гітлер, що палив книжки, ув'язнював «дегенероване» мистецтво, нищив «нижчі» раси, чи фашизм, – вони примушували мене в школі співати «Боже, прокляни англійців», тому, що вони є «народом, який їсть п'ять разів в день», тобто є неповноцінними ненажерами порівняно до поміркованих спартанських італійців, але це все факти приналежні західній культурі.

Але для нашого обговорення з молоддю це найкращі аспекти західної культури, в усякому разі, якщо ми не бажаємо нових вей, що обва-

люються: це стане зрозумілішим в ті часи, що придуть після нас.

Елемент незручності: часто не мала успіху спроба схопити різницю, яка існує в ідентифікації та в її чистих підставових коренях; розуміння того, що існують інші коріння, й інші міркування про те, що є добрим і злим. Стосовно моїх коренів, коли мене запитують: де я би радше вирішив провести мої пенсійні роки – в селищі Монтеферато, в чарівних околицях Абрुццо чи на м'яких пагорбах, що оточують Сієну, я оберу Монтеферато. Але тоді це все одно не буде справедливим щодо інших регіонів нижньої Італії чи П'ємонті.

І щодо прикладу про «вищість» західної цивілізації, коли президент італійської Ради Сильвіо Берлусконі каже, що він краще житиме в Аркорі, аніж в Кабулі, і що краще буде лікуватись в міланській лікарні, аніж в лікарні Багдаду, я повністю готовий підписатись під своєю заявою (Аркор беремо окремо). Але коли хтось мені скаже, що Багдад має краще обладнаний шпиталь, ніж Мілан, я зупиню вибір на найкращому для мене, там, де краще обумовлені шанси на одужання.

УМБЕРТО ЕКО
З ПРИВОДУ
ЗАХІДНОЇ
ВИЩОСТІ

ворив майже 150 років тому? Та хіба тільки К.Маркс? А навіщо людям пам'ятати про норми моралі, якщо вони неvigідні? Уже Ніцше сказав, що коли людина має моральні достоїнства, то стає їх заручником. Якщо сказати простіше, то чим ти кращий, тим тобі гірше. Адже в умовах індустріального суспільства, а тим більше пост-індустріального, коли панує атомізація особистості, анонімність комунікацій, неминуче губиться прозорість, а значить і моральна чистота людських відносин. Людина стає «річчю в собі» для суспільства. Кожний відомий лише частково й однобоко: як випадковий зустрічний (на вулиці, у транспорті, у магазині, у лікарні), як сусід, як член родини, як колега. А коли так, то відкривається простір для моральної деградації і злочинності під гаслом «Не спійманий – не злодій»! Ба більше – на варті такого підходу до життя стоїть принцип презумпції невинності. Я не закликаю його скасувати, а лише показую, як і тут працюють закони діалектики: у суспільстві є законослухняні і злочинці (єдність протилежностей); обвинувачувати можна тільки обґрунтовано, а щоб не було підстав – треба хитрувати і

приховувати незаконні й аморальні дії заради своєї вигоди, тому зростає число злочинців і потенційних злочинців, кількісний ріст приводить до якісних змін – міняється вдача суспільства; це і є момент стрибка і заперечення заперечення – щоб жити, потрібно бути злочинцем, чесній людині практично не залишається місця в житті. Журнал «Сторожова вежа» пише: «Обман, корупція і шахрайство повсюдно процвітають. За повідомленням лондонської «Таймз», деякі агенти поліції «обвинувачуються в тому, що кожного разу привласнюють до 100000 фунтів стерлінгів, перепродуючи конфісковані наркотики чи «гублячи» докази проти ватажків злочинного світу». В Австрії обман у сфері страхування вважається звичайною справою. Наукове співтовариство Німеччини було вражене недавнім викриттям «одного із найскандальніших випадків шахрайства в німецькій науці». Професор, «світило німецької генетики», був звинувачений у широкомасштабній фальсифікації, чи підробці даних» [8, с. 2-3]. Людина, загублена в юрбі, відчужена від конкретного людського співтовариства (грамади, комуни, племені), в умовах руйнування тра-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Коріння можуть бути міцнішими та ширшими за прості регіональні чи національні коріння. Я, наприклад, краще житиму в Ліможі, ніж в Москві. Але чому? Хіба Москва погане місто? Не виключено, що навпаки, але в Ліможі я розумію мову.

Отже, кожен із нас самоідентифікується за культурою, в якій він виріс; і випадки радикальної пересадки, якщо і трапляються, то є рідкістю. Ловренс Аравійський хоча й одягався як араб, але в кінцевому рахунку повернувся до нас.

Сучасне порівняння цивілізацій, якраз те, що що йде мова. Захід часто з приводу питань економічної експансії, цікавився іншими цивілізаціями. Але він їх переважно зневажливо відкидав. Греки називали варварами, по суті заїками, тих, хто не розмовляв їхньою мовою – це для них означало не розмовляти взагалі. Але серед греків траплялись освіченіші, такі як стоїки (можливо тому, що були частково фінікійського походження), які помітили, що хоча варвари і вживають відмінні від грецької слова, але так само висловлюють ними думки.

З приходом другої половини XIX століття культурна антропологія розвивалась як спроба виду-

вання Заходу, відчуваючи докори сумління при порозумінні з Іншими, з тими Іншими, що були спочатку визначені «дикунами», «суспільствами без історії», «примітивними народами». Метою культурної антропології було показати, що існують логіки, відмінні від західних логік, і які будуть розглядатись серйозно та без зневаги й придушення.

Справжній урок, що надала культурна антропологія: для того, аби говорити про вищість культури порівняно до інших, необхідно визначитись з критеріями. Одне, коли йде мова про культуру, і зовсім інше, коли визначають підстави тих критеріїв, за якими ми це вирішуємо. Культура може описуватись у відносно об'єктивний спосіб: це індивіди, що поводять себе певним чином, вони вірять в духів чи одне божество, яке є розлитим в усій природі, вони поєднані в батьківських кланах, як це визначено життям за традицією, вони вважають, що добре мати проколотий ніс (це те, що може існувати і в описах молодіжної західної культури), вважають, що м'ясо свині нечисте, вони практикують обрізання, вони вирощують псів, щоби зробити святкову страву, чи, як це кажуть американці про французів, вони їдять жаб.

дицій і способу життя, розпалювана спокусами реклами, заздощами і фрустрацією, схильна впадати в стан деморалізації, що переходить в аморальність. Якщо помножити соціальний дискомфорт на духовну деградацію, на втрату сенсу, а отже й і вартости життя, то дивуватися криміналізації суспільства не доводиться. Неясність цієї порожньої нерозбірливості засобів.

Друге принципове зауваження полягає в тому, що у XX столітті відбувається якісний стрибок у зміні соціальної топології, чи навіть хронотопу: несумісне і різноякісне сусидить фізично в часі і просторі; однопорядкове і подібне може бути настільки багатоліким, що його важко упізнати; причинно-наслідкові зв'язки настільки складні й заплутані, що не піддаються осмисленню; те, що раніше було локалізоване чи поляризоване в національних масштабах, тепер поляризується і делокалізується в глобальному варіанті; інформаційні, фінансові та економічні мережі по-новому структурують світ. Відповідно до цього міняються і вдачі. Кілька прикладів. Джавагарларал Неру, споглядаючи світову бойню початку XX століття, зазначив, що усі людські вади, неприпус-

тимі у відносинах людини з людиною, стали нормою у відносинах між народами. Далі, прийнято вважати, що жорстока експлуатація людини характерна тільки для періоду «нерозвиненого», первісного капіталізму. Але в міру розвитку цивілізовані країни позбулися цієї вади. Реальність виглядає зовсім інакше. Як пише Джордж Орвелл, «британські робітники до певної міри живуть за рахунок грабунку Азії й Африки, але при цьому справа неодмінно зображалася так, буцім, відмовившись від таких доходів, ми якимось чином усе одно примудримося зберегти процвітання. А робітників головним чином і наvertали в соціалістичну віру, кажучи їм: от бачите, вас експлуатують, тоді як груба істина, заснована на становищі речей у світі, зводилася до іншого: вони самі експлуатували» [6, с. 293]. Тобто, сьогодні вже існують не бідні і багаті квартали, а бідні і багаті континенти, бідні і багаті сторони світу. У 1978 р. офіційно визнана проблема «Північ – Південь», існує програма ООН по боротьбі з бідністю. Однак убогство продовжує рости як в абсолютному, так і в стосовному відношенні. І буде рости! Д.Кортен, якого ми вже згадували,

Звичайно, антропологи розуміють, що об'єктивність завжди обмежена багатьма факторами. В минулому я, перебуваючи в країні догонів, запитав хлопчика чи він мусульманин. Він мені відповів французькою: «Ні, я аніміст». Отже, повірте мені, аніміст не визначає себе анімістом, хіба би він принаймні мав диплом Школи високих наук Парижу, і все ж таки, ця дитина казала про свою чисту культуру в термінах, використуваних антропологами. Африканські антропологи пояснили: через те, що європейська антропология прибула до них, догони відтепер досконало оповідають, що про них пишуть; багато років Марсель Гріуль (про якого відомо, це принаймні підтвержене моїми африканськими друзями – місцевими інформаторами), коли йому розповідали речі доволі незв'язні, він потім їх збирав в чаруючу систему, але сумніву щодо автентичности. Проте, задля уникнення можливих непорозумінь при розгляді іншої культури, можна послугоуватись відносно «нейтральним» описом.

Критерії оцінювання – зовсім інша справа, вони залежать від наших коренів, наших впада-

вань, наших звичок, наших пристрастей, від системи оцінок, якою ми користуємось. Приклад: чи ми вважаємо, що продовження середньої тривалості життя з сорока до вісімдесяти років має цінність? Особисто я в це вірю, проте, багато містиків можуть мені сказати, що при порівнянні життя розпусника, який прожив 80 років і життя святого Луї де Гонзаґа, який дожив до 23, стає зрозумілим, що життя останнього було повнішим. Але визнаємо, що тривалість життя має цінність: таким чином, медицина та західна наука є без сумніву вищими від більшості інших практик та медичних знань.

Чи віримо ми, що технологічний розвиток, комерційна експансія, збільшення швидкості транспорту мають цінність? Дуже багато є тих, хто так думає; і вони праві, коли йде мова про вищість нашої технологічної вишости. Але, і в самому серці західного світу, знаходяться ті, хто вважає: життя в гармонії з непошкодженим навколишнім середовищем є найвищою цінністю; і вони готові відмовитись від літаків, авт, холодильників задля плетіння корзин та ходіння пішки з одного села до іншого, заради збере-

розкрив механізм пограбування країн, що розвиваються, розвинутими країнами. І розмови про боротьбу з бідністю з боку багатих виглядають відвертим лицемірством, якщо лицемірство може бути відвертим.

Президент США Білл Клінтон, виступаючи у вересні 2000 р. на саміті тисячоліття в Нью-Йорку [10], дав оцінку діяльності ООН. Зміст його промови звівся до того, що ООН працює вкрай погано, але без неї було б ще гірше. Звучать ці слова, принаймні, наївно. Якщо корабель-людство дав тріщину і почав тонути, то пасажиром «першого класу» не слід підкручувати голосніше музику, сильніше тупотіти ногами в танцях на палубі розваг і кидати недоїдки зі святкового столу спеціальної команди для затикання тріщини. Це не допоможе. Нерозуміння цього – ознака слабоумства, розуміння і збереження при цьому *Status quo* – ознака духовної хвороби, неадекватності й підлоти. Вибрати істину із запропонованого буде нелегко.

ООН перестала виконувати свою функцію. Людство з таким колективним керуючим органом глобальні проблеми не вирішить. Можна го-

ворити про «ефект динозавра»: людство багато і швидко їсть, мало думає і повільно реагує. А темпи соціальних і екологічних змін дуже значні і продовжують зростати. Що показав саміт тисячоліття? Він показав, що «нове мислення» продовжує залишатися для політиків «таємницею за сімома печатями». Термін «глобалізація» був ключовим і звучав через слово. Але від цього розуміння не додалося. Схоже, що девальвація поняття почалася до того, як воно набуло повноцінного сенсу. У п'ятихвилинних виступах (щоб дотримати рівність і демократичність) кожен виступаючий глава держави скаржився на несправедливість щодо його країни в розподілі ресурсів. Так би мовити, тягли ковдру на себе. Німеччина і Японія вимагали зміни свого статусу в ООН, оскільки вони відіграють найважливішу роль у світовій економіці, тобто теж тягли ковдру на себе. Лише Фідель Кастро сказав про те, що спекулянти правлять світом, а Нурсултан Назарбаєв заявив, що якщо і далі тільки багаті країни будуть користуватися плодами глобалізації й благами цивілізації – неминучий ріст конфронтації у світі. Глобальна криза людства вже проявилася. Її

181

ЄВГЕН
СМОТРИЦЬКИЙ
ГЛОБАЛІЗАЦІЯ
І ЛЮМПЕНІЗАЦІЯ:
СОЦІАЛЬНІ КОРЕНІ
ЗЛОЧИННОСТІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ження озонового шару. Отже, щоби казати: одне краще від іншого, щоби обґрунтувати, що одна культура є кращою від іншої, недостатньо простого опису (як це робить антропологія); це виникає, коли є домовленість, що існує одна система цінностей, якої ми ніби не можемо зректися. Лише за цих умов ми можемо казати, що наша культура, *для нас*, є кращою.

Ці останні дні дали можливість висловитися різним позиціям захисту відмінних культур, які базуються на дискусійних критеріях. Є, звичайно, своєрідні, я читав листа, відправленого з великої щоденної газети, в якому саркастично питали, на яких підставах Нобелівські премії постійно йдуть на Захід і ніколи на Схід. В частині випадків мова йде про ігнорування фактів, коли не знають, скільки Нобелівських премій з літератури йде особам з чорною шкірою та великим ісламським письменникам, і що Нобелівська премія з фізики в 1979 році пішла пакистанцю з іменем Абду Салам, і було б очевидним відкриттям твердження, що наукові винагорода звичайно доходять до тих, хто працює в науковому західному середовищі, тому, що ніхто не ставив під

сумнів те, що західні наука та технологія зараз знаходяться в авангарді.

Авангарді чого? Науки і технології. Невже порівняно з іншими, критерій технологічного розвитку постає абсолютним? Пакистан має атомну бомбу, а Італія її не має. Отже, ми маємо нижчу цивілізацію? Де краще жити – в Ісламабаді чи в Аркорі? Учасники діалогу нас запитують про повагу до ісламського світу і цікавляться, як бути з людьми, подібними до Авіценни (який народився в Бухарі, недалеко від Афганістана) та Аверроеса – прикро, що ніколи не цитують нікого, окрім цих двох, хоча вони існували серед інших, і шкода, що не йде мова про Аль-Кінді, Авенпаса, Авіцебрана, Ібн-Туфейля, чи про великого історика XIV століття Ібн Хальдуна, що відомий на Заході як батько суспільних наук. Треба нагадати, що іспанські араби виплекали географію, астрономію, математику та медицину, в той час як західний світ залишався в цьому позаду.

Все це дуже вірно, але це не аргументи, бо таким чином наші рефлексії повертаються до того, що Вінчі, шляхетна тосканська спільнота, є вищою від Нью-Йорка, тому що Леонардо наро-

вже не можна сховати. Досі ми говорили про діагноз хвороби та її причини. Тепер необхідно сказати про те, Хто винен і Що робити? Д.Кортен дає такі відповіді на ці запитання: «Власне, процес «сталого розвитку» 5 років рухався в протилежному напрямку – ми бачимо консолідацію корпорацій і зростаючу прихильність урядів до інтересів ТНК. Вільна торгівля без кордонів, яку зараз пропагують, насправді підриває і демократію, і ринок – оскільки дає владу кільком монополіям» [3, с. 22]. Тобто, влада у світі переходить від демократично обраних урядів до власників транснаціональних корпорацій. У їхніх руках зосереджуються ресурси, влада і сила, що керують світовим господарством, а значить і людьми, і навіть народами. Усе це відбувається в рамках закону. Але реальність така, що і Закон, і Ринок, і Демократія змінюють свою сутність на протилежну. Закон, у рамках якого приймаються економічно вигідні для власників ТНК рішення, залишає поза законом мільйони людей, що не вписалися в економічні схеми ТНК і Ринку, і позбавляє їх права на життя. Святослав Забелін пише: «... фундаментальним аспектом кризи є

«перехід» більшості людства у категорію непотрібних з точки зору економіки людей. Технологічний прогрес до кінця ХХ століття вчинив так, що для забезпечення людства всім необхідним досить, щоб працювали всього 20%, а інші 80% можуть «відпочивати», іншими словами, безробіття є об'єктивним наслідком даної форми технічного прогресу, мотивованого бажанням звільнити людину від праці. Однак дозвільнялись до того, що незнищенна загальноприйнята соціальна норма – «хто не працює, той не їсть» ставить під питання фізичне виживання більшості в умовах відсутності дефіциту засобів існування» [2, с. 123]. Така діалектика. Чим більше законів, тим менше прав. Чим більша концентрація капіталу в одних руках, тим легше вижити на Ринку, але тем менше суб'єктів ринку і отже й самого Ринку, тобто це діалектичне повернення до плану. Д.Кортен пише: «Захід стверджує, що в колишньому СРСР перемиг ринок – але насправді це чиста форма корпоративного капіталізму, і централізована планова економіка держави поступилася місцем плановій економіці ТНК» [3, с. 22]. Але ж те саме відбувається й у світовому маш-

дився у Вінчі, тоді коли в Мангатані троє індіанців, сидючи на своїй землі більше, ніж 150 років, очікували, поки не прийдуть голяндці і придбають цілий півострів за 24 долари. І все ж таки, без бажання кого-небудь образити, сьогодні центром світу є Нью-Йорк, а не Вінчі.

Дивні речі. Нема потреби нагадувати, що іспанські араби були дуже толерантними щодо християн та жидів в епоху, коли ми влаштували гето. Чи Саладдін, коли завоював Єрусалим був милосерднішим, аніж християни до сарацинів, коли завоювали Єрусалим? Це все дуже вірно, але зараз в ісламському світі існують фундаменталістські та теократичні режими, які не толерують християн, і бін Ладін не був надто милосердним з Нью-Йорком. Бактрія була перехрестям великих цивілізацій, але зараз таліби обстрілюють статую Будд. В свою чергу, французи влаштували масакру Святого Бартоломея, але зараз ніхто не скаже, що вони варвари.

Не треба домагатись від історії аргументації, бо вона – двосічний меч. Турки садили на палю (і це зле), але ортодоксальні візантійці виколували очі своїм кривним, а католики спалили

Джордана Бруна. Сарацинські пірати останніх не пасли, але корсари її британської величності, помічені її літерами, піддавали крові та вогню іспанські колонії на Карибах. Бін Ладін та Саддам Гусайн є жорстокими ворогами західної цивілізації, але в іній ми маємо панів, що називаються Гітлер та Сталін (Сталін не був позбавлений східного колориту, але вчився в семінарії та читав Маркса).

Ні, проблема критеріїв формулюється не в історичних термінах, а в сучасних. Один з найдостойніших аспектів західних культур (вільних і плюралістичних, і ці цінності ми визнаємо за найважливіші) є те, що вже дуже давно припускається можливість різних, нехай і взаємосуперечливих, критеріїв оцінки різних проблем. Наприклад, можуть вважати позитивним продовження життя і визнавати поганим забруднення навколишнього середовища, хоча зазвичай великі лабораторії, де вивчають навколишнє середовище, мають, в свою чергу, такі системи сполучення та постачання, що активно забруднюють.

Західна культура навчилася розробляти об'ємний вільний погляд на суперечності. Можли-

табі: світ переходить до планової економіки ТНК, чи як їх ще називають «фінансово-економічних груп» – ФЕГ. Але ТНК – не держави, і вирішення соціальних питань для них – невластива і вимушена функція, яка вирішується в міру корисності для головного – прибутку, і тільки для співробітників. Інші – зайві. Так, ТНК на новому діалектичному рівні починає виконувати функції середньовічного цеху: контролювати ринок, асортимент і якість продукції. Це схоже на неофеодалізм. Уже не Ринок контролює якість товарів, не попит на Ринку визначає асортимент, не рухлива кон'юнктура контролює Ринок, а ТНК. За допомогою реклами формується попит, асортимент, смак і ціна. Реклама стає свого роду релігією, що визначає, що добре, а що погано, за що потрібно платити (купувати) і скільки, а за що не потрібно, заради чого варто жити, заради чого не варто.

Як виглядають справи з демократією? Звернемося знову до Д.Кортена: «У даній ситуації мені здається, що тільки громадянське суспільство може змінити процес. Подібні зустрічі в ООН (про це трохи далі – Є.С.) дають можливість для

створення міжнародного громадянського співтовариства, інтернаціоналізації громадського руху. Воно повинно стати політичною силою – щоб люди повернули собі владу, яку їхні уряди віддали бізнесові. Зараз завдання громадських організацій – показати людям, що існує альтернатива нинішньому шляху розвитку, і що чинні інститути влади можна і треба зробити дійсно підзвітними суспільству» [3, с. 24]. Фактично, йдеться про те, що відбулася криміналізація влади, яка обирається законним демократичним шляхом. І італійська чи російська мафія виглядають дитячими забавками й учорашнім днем у порівнянні з тим, що відбувається на глобальному рівні сьогодні. І ніхто не винуватий, оскільки такі правила гри. Значить, потрібно міняти правила гри. Але хто їх буде міняти, і якими вони будуть? Ніхто не хоче упустити своєї вигоди.

Якщо суб'єктами міжнародного права стають більшою мірою ТНК, аніж держави, то і представницький орган людства повинен складатися з представників ТНК, а не держав і народів. Тому ТНК сьогодні йдуть двома шляхами: ділять ринки між собою і намагаються здобути офіційний

во вони ще не вирішені, але принаймні вони нам добре відомі та усвідомлені. В результаті, всі дебати щодо глобалізації чи її відсутності, підвладні збуренню тими, хто хоче все зобразити чорним. Як висловити стерпну квоту для позитивної глобалізації, щоб уникнути ризиків та несправедливостей глобалізації розбещеної? Що треба зробити аби збільшити тривалість життя мільйонів африканців, вмираючих від СНІДу (та відвести спрямований на нас удар), без погодження зі світовою економікою, що породжує тих, хто вмирає від голоду, хвороб та СНІДу, й що робити з нашими зусиллями у продукуванні забруднених харчів?

Але ця справедлива критика наших критеріїв твориться сміливістю Заходу, що прагне зрозуміти, який саме момент питання про критерії є найделікатнішим. Невже є справедливим та прийнятним для суспільства зберігати банківську таємницю? Багато хто думає, що так. А якщо цей секрет дозволяє терористам тримати свої рахунки в таємниці в лондонському Ситі? Чи в цьому разі захист «privacy» є ціннішою позитивною, чи радше сумнівною?

Ми постійно піддаємо наші критерії дискусії. Західний світ дійшов до того, що дозволяє своїм громадянам нехтувати всіма позитивними цінностями з погляду критеріїв технологічного поступу та ставати буддистами чи жити в комунах, де не використовують жодного шинного транспорту, а лише фіри з кіньми. Школа має вивчати, аналізувати та обговорювати критерії, які творять наші пристрасні ствердження.

Захід присвячує гроші та енергію на вивчення побуту і звичаїв Інших, але ще ніхто не надав реальної можливості іншим вивчати побут та звичаї Заходу, під цим розуміємо не те, що вивчають в заморських школах про Білих, чи коли найбагатші Інші йдуть на навчання до Оксфорду чи Парижу – і погляньте в подальшому на тих, хто повернувся: після того, як вони закінчили свої студії на Заході, вони повертаються, щоби організувати фундаменталістські рухи, тому що вони відчують почуття солідарності зі своїми співвітчизниками, які не мають можливості набутися такої освіти. Проте це давня історія: колись інтелектуали, що виборювали незалежність Індії, брали уроки в англійців.

статус у структурах ООН. Оскільки захисники прав людини стають дедалі більше НУО, то й вони цілком логічно претендують на представництво в ООН. Процес йде складно. Звернемося ще до однієї великої цитати з інтерв'ю Д. Кортена. Ось як він описує зустріч представників бізнесу й ООН, що відбулася під час саміту в Нью-Йорку (Ріо+5): «24 червня 1997 р. керівники 10 (найбільших) транснаціональних корпорацій зустрілися в ООН за сніданком, щоб обговорити офіціалізацію участі корпорацій у справах ООН. Я був запрошений на цей сніданок. Це був справжній сніданок сильних з омарами й екзотичним грибним салатом у приватній їдальні в садибі ООН. Тридцять сім обраних були запрошені Послом Разалі Ісмаїлом, Президентом Генеральної Асамблеї ООН і паном Бйорном Стігсоном, Виконавчим директором Всесвітньої Бізнес-Ради з питань Сталого Розвитку, щоб обговорити кроки по створенню плану залучення комерційного сектору в процес визначення політики ООН та участі сектору в розвитку ООН-івських фондів сприяння.

Серед учасників зустрічі були: 15 членів ви-

шого керівництва державами, у тому числі 3 глави держав, Генеральний Секретар ООН, Директор Програми ООН з розвитку, Заст. Генерального Секретаря ООН, відповідальний за роботу комісії ООН з питань Сталого Розвитку, Генеральний Секретар Міжнародної Торговельної Палати, 10 керівників транснаціональних корпорацій. Жестом, який означив рух до прозорості та громадської участі, було запрошення двох «академіків» і двох представників НУО. Представниками «академічних кіл» були Джонатан Леш з World Resources Institute і я. Чі Йоке Лінг із Мережі Третього Світу і Вікторія «Вікі» Толі-Корпуз із Мережі Аборигенних Народів (Філіппіни) представляли неурядові організації (НУО). Прослуховування виступів представників держав і корпорацій глибоко потрясло мене, позаяк продемонструвало фантастичну міру глухоти щодо більшості звертань світового співтовариства НУО на адресу ООН, її органів і Конференцій» [3, с. 23]. Така сьогодні сумна реальність. Якщо вилікувати глухоту не вдасться, то лікування ускладнить запущеної хвороби обійдеться дорожче. С.Забелін справедливо стверджує: «На по-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Уявіть, що ісламські фундаменталісти запрошують колег до обговорення проблем християнського фундаменталізму (який не завжди збігається з католиками, але частіше з американськими протестантами, які фанатичніші за послідовників аятоли, вони шукають можливості викоринити в школі будь-яку згадку про Дарвіна). Я вірю, що антропологічне вивчення чужого фундаменталізму дозволить краще зрозуміти природу свого. Вони вивчають нашу концепцію священної війни (я можу порадити багато цікавих текстів, деякі досить свіжі) і вони можливо мають критичніший погляд на ідею священної війни, яка існує в них.

Ми є плюралістичною цивілізацією, оскільки дозволяємо будувати в себе мечеті. І ми не заборонятимемо їх лише через те, що християнські місіонери запроторені до в'язниці в Кабулі. Якщо би ми зробили це, то майже би не відрізнялись від талібів. Критерій толерантності до відмінностей є безумовно найсильнішим та найменш суперечливим критерієм при оцінці культур. Ми вважаємо свою культуру зрілою тому, що вона терпляче ставиться до культурних відмінностей.

Але якщо людина, що вважає західну культуру своєю, не поділяє її толерантності, то вона не може вважатись цивілізованою. Ми сподіваємось: коли ми даємо дозвіл на будівництво мечетей в нашій країні, ми доб'ємось, що в інших країнах будуть коли-небудь збудовані християнські церкви. Чи принаймні того, що там не будуть розстрілювати статуї Будд із гармат. І якщо ми віримо в справедливість власних критеріїв, то так воно і буде.

Переклав Антон Борковський

УМБЕРТО ЕКО
З ПРИВОДУ
ЗАХІДНОЇ
ВИЩОСТІ

184

розі третього тисячоріччя від Різдва Христового людство переживає кризу самого способу свого існування як частини Біосфери, з одного боку, і як співтовариства розумних істот, з іншого. Подальший прогрес можливий тільки за умови здійснення соціальної й технологічної революції, усі передумови якої уже визріли в надрах сьогоднішньої цивілізації, у зв'язку з чим є шанс перейти на нову сходинку розвитку з мінімальними втратами. Якщо чинні процеси будуть і далі розвиватися стихійно, то накопичення суперечностей усе одно підірве ситуацію у світі не пізніше першої чверті XXI століття, але ціна стихійного переходу в нову якість радше за усе виявиться жахливою. У результаті попередньої аналогічної революції, коли 10 тисяч років тому наші предки перейшли від полювання і збирання до скотарства і землеробства, людство скоротилося в 10 разів. Нинішня криза набагато глибша, засоби взаємного знищення в людей куди могутніші, а любові до ближнього не набагато більше, ніж 10 тисяч років тому» [2, с. 122].

Глобалізація продовжується, і вона обов'язково призведе до радикальної зміни соціально-

го устрою людства. Який сценарій розвитку буде реалізований, покаже майбутнє, але велика імовірність втілення в життя антиутопій Дж.Орвелла («1984»), Є.Зам'ятіна («Ми»), І.А.Єфремова («Час Бика»). Щоб цього не трапилося, необхідні спільні зусилля і добра воля всіх Землян. Політики і бізнесмени залишаються глухими. Це показали події в Празі у вересні 2000 р. і Ніцці на початку грудня 2000 р. Всесвітньому люмпен-пролетаріату, як і національному, немає чого втрачати, крім своїх ланцюгів. Антизаконні дії проти глобалізації – акт запеклого протесту. Безумовно, він поза законом. Але яке діло знедоленій людині до закону, якщо цей закон ніяк її не захищає. Тому протест люмпенів сьогодні рухає історію більше, ніж воля і розум політиків.

Але якщо пригадати історію, то хіба не люмпени виносили ідеї і породили Християнську цивілізацію?! А хіба не на люмпенів покладає головну надію найавторитетніший мислитель XX століття Герберт Маркузе?! [5]. Зневажливе слово *люмпен* згодом може помінати своє емоційне зафарбування. А снобізм «ситих» у їхньому ставленні до знедолених лише підтверджує ста-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

іґа́рґю́ рӑӓ́рӑ
екбаль агмад

© Institute of Race Relations, 1999

ероризм:
у «ник»
в «нас»

ре правило: ми ненавидимо людей за те зло, що їм заподіяли.

Переклав А.П.

1. Дубинин Н.П., Карпец И.И., Кудрявцев В.Н. Генетика, поведение, ответственность: О природе антиобщественных поступков и путях их предупреждения. – М.: Политиздат, 1989. – 351 с.
2. Забелин С.И. Время искать, и время терять. – Рязань: «Сервис», 1998. – 151 с.
3. Интервью с Дэвидом Кортеном // Забелин С., Кортен Д., Медоуз Д., Норберг-Ходж Х., Шуберт К. Глобализация или устойчивое развитие. Сборник статей. – Социально-экологический союз, 1998. – С.22-25.
4. Кавелин К.Д. Наш умственный строй. – М.: Правда, 1989. – 656 с.
5. Маркузе Г. Одномерный человек. – М.: «REFL-book», 1994. – 368 с.
6. Оруэлл Дж. Писатели и Левиафан // Оруэлл Дж. Эссе. Статьи. Рецензии. – Пермь: Изд-во «КАПИК», 1992. – 320 с.
7. Пестель Э. За пределами роста. – М.: Прогресс, 1988. – 272 с.

8. Сторожевая башня. – 1 ноября 2000. – Т. 121. – № 21.
9. Чаадаев П.Я. Статьи и письма. – М.: Современник, 1987. – 368 с.
10. <http://www.un.org/russian/conferen/millennium/summit.htm>

У 1930-40-х роках єврейське підпілля в Палестині називали «терористами». Але у 1942-му році, під час Голокосту, у Західному світі до єврейського народу почала складатися певна ліберальна симпатія. У цей момент палестинських терористів, які були послідовниками сїонїзму, станом на 1944-45 рік зненацька почали називати «борцями за волю». Світлини принаймні двох прем'єр-міністрів Ізраїлю, у тому числі Менагема Бегіна, свого часу красувалися на плакатах з підписом: «Терористи: винагорода за упіймання». Найбільша з відомих мені винагород, обіцяних за голову терориста Менагема Бегіна, складала 100 тисяч фунтів стерлінгів.

Пізніше, від 1969-го до 1990-го року, центральне місце в якості терористичної організації посідала Організація Визволення Палестини (ООП). Патріарх американської журналістики Вільям Сефайр (William Safire) з «*Нью-Йорк Таймз*» багаторазово називав Ясіра Арафата «вождем тероризму». Тепер, 29 вересня 1998 року, мене дуже потішила світлина Ясіра

Арафата, де він стоїть праворуч від Президента Клінтона, а ліворуч від Президента – прем'єр-міністр Ізраїлю Беньямін Нетаньягу: Клінтон дивиться на Арафата, а Арафат виглядає достоту наче маленьке ласкаве мишеня. Усього за кілька років до цього він любив фотографуватися із загрозованим поглядом і з автоматом, що грізно метлявся на поясі. Ви, звичайно, пам'ятаєте ці фото, але зараз ви згадаєте й інші.

У 1985-му році Президент Роналд Рейган приймав у себе в Білому Домі групу бородатих чоловічків – я тоді писав про них у журналі «*Нью-Йоркер*». Це були бородані в тюрбанах, страх люті зовні, і виглядали вони так, начебто потрапили сюди з іншого століття. Після цього прийому Рейган розмовляв із пресою. Він вказав на них – я увенений, деякі з вас пригадують цю мить – і заявив: «Ці люди є моральним еквівалентом батьків-засновників Америки!» Бородані були афганськими *моджахедами*. У той час вони з автоматами в руках боролися проти Імперії Зла – і тому вони були моральним еквівалентом наших батьків-засновників.

У серпні 1998-го року інший американський Президент, Клінтон, наказав американській військово-морській базі в Тихому океані здійснити ракетні уда-

ЕКБАЛЬ АГМАД
ТЕРОРИЗМ:
У «НИХ»
І В «НАС»

186

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

© K.-H.Kamp, 2001

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ри з метою знищити Усаму бін Ладіна і його людей в афганських таборах. Мені б, однак, не хотілося бен-тежити вас нагадуванням про те, що пан Усама бін Ладін, по якому в Афганістані було випущено 80 американських ракет на ураження, усього лиш кілька років тому був названий Рейганом моральним еквівалентом Джорджа Вашингтона і Томаса Джефферсона. Бін Ладін, напевно, обурився, що його так понизили з посади морального еквівалента наших батьків-засновників, і свій гнів він висловив різними способами. Нижче я повернуся до цієї теми в серйознішому плані.

Ви розумієте, навіщо я нагадав усі ці історії, — треба було показати вам, що питання тероризму доволі таки складне. Терористи міняються. Учорашній терорист — сьогоднішній герой, а герой учора стає терористом сьогодні. Це серйозне питання постійно мінливого світу образів, де нам треба «тримати ніс за вітром», для того, щоб знати, що є тероризмом, а що — ні. Але набагато важливіше знати, що його породжує і як його зупинити.

Наступний момент нашої бесіди, який стосується тероризму, полягає в тому, що непослідовність власної позиції перешкоджає нам дати явищу визначення. Я вивчив принаймні двадцять офіційних документів

щодо тероризму, і жоден з них не дає визначення цього терміну. Усі вони його пояснюють, виражають своє емоційне ставлення до нього і полемічно будять наші почуття, замість того, аби апелювати до розуму.

Наведу лише один, але дуже показовий приклад. 25 жовтня 1984 року Джордж Шульц, у той час Державний секретар Сполучених Штатів, виступив у синагозі на Парк Авеню в Нью-Йорку з довгою промовою з приводу тероризму. У Бюлетені Держдепартаменту, який складається із семи сторінок щільного тексту із записом його промови, немає жодного визначення тероризму. Єдине, що можна з неї витягти, звучить так (визначення номер один): «Тероризм — це сучасне варварство, яке ми називаємо тероризмом». Визначення номер два «додає» ясности: «Тероризм — це форма політичного насильства». Ви не здивовані? Отже: це форма політичного насильства — так сказав Джордж Шульц. Визначення номер три: «Тероризм — це загроза західній цивілізації». Номер чотири: «Тероризм — це загроза західним моральним цінностям».

Ви зауважили, що ці фрази не кажуть вам ні про що, а тільки лиш будять у вас певні емоції? І це абсолютно типово. Тероризму не дається ніякого визна-

Сполучені Штати Америки стали жертвою найжахливішого в історії терористичного нападу. Невинні люди, кількість яких поки що ще можна досягнути, загинули через те, що були зруйновані символи американської економічної та військової могутності — Всесвітній Торговий Центр і Пентагон.

До почуття обурення й люті щодо цього варварського акту у західних індустріальних державах поступово домішується страх за власну безпеку. Чим яскравіше вимальовується справжній обсяг катастрофи, тим ясніше стає також, що терор стосувався не лише держави США, але і певної суспільної моделі та певної форми існування, яку коротко можна описати як *Western Way of Life* (західний спосіб життя). Тому вживання слова «війна» у даному контексті не є перебільшенням, викликаним почуттям люті. Воно позначає корінну зміну — тероризм розцінюється уже не просто як кримінальний акт, а як екзистенційна загроза для вільних суспільств.

Це також пояснює і нову якість міжнародних реакцій. Вираження солідарності є не просто банальними фразами, звичними у таких випадках. Натомість, цивілізована частина світу групується у досі невідомий спосіб, щоб прийняти бій, який американський

президент Д. Буш у першому виступі після терактів назвав «фундаментальною боротьбою між добром і злом». Історичне рішення союзників по НАТО розцінювати масове вбивство у США під кутом зору 5 пункту НАТОвської угоди, є виразом солідарності із Сполученими Штатами. Навіть якщо насамперед йдеться про політично символічний акт, то і в цьому випадку сигнал є доволі однозначним: європейські партнери НАТО готові надати США таку ж підтримку, яку вони одержали від США під час Холодної Війни. Це стосується зокрема Німеччини, свобода і добробут якої були б неможливі без участі США. Якщо бути послідовними, то заклик до солідарності із США прозвучав із вуст генерального секретаря НАТО Джорджа Робертсона. Наступного дня після оголошення рішення НАТО Росія на засіданні комісії Росія-НАТО (комісія утворена Росією на знак протесту проти війни у Косово) недвозначно стала на бік Атлантичного альянсу і США. Заява ЄС про широкомасштабну боротьбу із тероризмом і тісну співпрацю з іншими організаціями також не є усною декларацією. Порядок денний проблеми європейської політики безпеки та оборони, співпраця між ЄС та НАТО в галузі політики та безпеки набувають нової форми.

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

чення, оскільки визначення зобов'язують до аналізу, розуміння й охоплення проблеми, а також вимагають певної послідовності в підході до цього питання. Непослідовність — друга характеристика офіційної літератури щодо тероризму.

Третя характеристика полягає в тому, що відсутність визначення не перешкоджає чиновникам робити глобальні висновки: ми, мовляв, не можемо дати визначення тероризму, але ясно, що це загроза моральним цінностям Західної цивілізації. Це також загроза і всьому людству. Загроза ладові. Виходить, ми зобов'язані викоринити тероризм в усьому світі. Ціль наша повинна бути глобальною. Нам потрібен могутній розмах, щоб вразити її. Тому антитерористична стратегія теж повинна бути глобальною. З тієї ж промови Джорджа Шульца: «Немає ніякого сумніву в тому, що ми можемо застосовувати силу там і тоді, де і коли вона необхідна, для того щоб протидіяти тероризму». Географічного обмеження немає. У 1998-му році одного й того ж дня ракети вразили Афганістан і Судан. Ці країни знаходяться одна від одної на відстані 3700 кілометрів, і на них скидає ракети країна, розташована від них майже за 13 тисяч кілометрів. Ціль дійсно глобальна.

Характеристика четверта. Відсутність визначення не перешкоджає владі бути глобалістами. Але їхні вимоги не тільки глобальні — вони ще й претендують на усезнання: ми всевідаючі, у нас є засоби знати це. Ми знаємо, де терористи, — виходить, ми знаємо, що бомбити. Шульц говорить: «Ми уміємо відрізнити терористів від борців за волю, і якщо роззирнутися, то знайти таку відмінність не буде надто складно». От тільки Усама бін Ладін не знає, що сьогодні він союзник, а завтра — ворог. Це збиває Усаму бін Ладіна з пантелику... (Я повернуся до цієї історії наприкінці моєї лекції. Це справжня історія.)

Характеристика п'ята. Офіційний підхід ретельно уникає причинної обумовленості. Причини того, чому хтось стає терористом, не розглядаються. Причина? Яка причина? Ми що, повинні дивитися на цих людей і їм співчувати? Навіщо шукати причини? Немає ніяких причин! Ось приклад. 18 грудня 1985 року газета «*Нью-Йорк Таймз*» повідомила про те, що міністр закордонних справ Югославії (ви ж пам'ятаєте ті часи, коли ще була на світі така країна Югославія?) запитав Держсекретаря США про причину палестинського тероризму. Держсекретар Джордж Шульц — я цитую «*Нью-Йорк Таймз*» — «трохи почервонів. Він сперся

ТРИВОЖНІ ЗАПИТАННЯ

Ознаки рішучості та формування трансатлантичної спільної свідомості, які ми спостерігаємо попри весь трагізм ситуації, не можуть приховати тривоги перед майбутнім. Чи не стане цей жажливий удар по США, по найбільшій військовій силі на землі, здійснений із порівняно малими затратами, прикладом для наслідування? Чи стануть терористичні масові вбивства у західних індустріальних державах зловісною ознакою майбутнього? Чи взагалі можливий у вільних суспільствах захист від тероризму, враховуючи безмежну мобільність? Чи досягне тероризм апогею у застосуванні біологічних, хемічних або радіоактивних речовин? І врешті: наскільки підготована Німеччина до терористичного нападу із застосуванням зброї масового знищення?

На велику кількість подібних запитань ми не маємо сьогодні відповіді. Захисні та попереджувальні дії є обмеженими, бо суть тероризму полягає у тому, що він може завдати удару в будь-якому місці у будь-який час.

Проте, якщо застосування превентивних заходів є обмеженим, тим актуальнішим стає питання про блискавичне та дієве реагування у випадку катастрофи.

Що буде, якщо релігійні фанатики випустять радіоактивні речовини у переповненому супермаркеті? Що буде, якщо терористи підірвуть у німецькому мегаполісі власноруч виготовлену біологічну зброю?

Такі жажливі сценарії не є реальністю лише від часу жахіття у Нью-Йорку та Вашингтоні. Хемічну та біологічну зброю — їх часто називають «атомною зброєю бідняків» — сьогодні стосовно просто виготовити за допомогою Інтернету, широких бізнесових зв'язків і доступності базових матеріалів. До цього додається так звана проблема dual-use в атомній, біологічній та хемічній галузях: практично все, що використовується для виробництва електроенергії, ліків, рослинних добрив або біологічних технологій, можна перетворити і на небезпечні отруйні речовини. Як би Німеччина реагувала на таку катастрофу, якщо б вона стала жажливою реальністю?

НЕОБХІДНІ ЗАПОБІЖНІ ЗАХОДИ

Властиво, саме у Німеччині мала б існувати система запобіжних заходів. Під час східно-західного конфлікту існували докладні плани на випадок хемічної атаки військових сил держав тодішнього Варшавського договору. Сьогодні це все мало допомагає не

189

КАРЛ-ГАЙНЦ
КАМП
НОВИЙ ВИМІР
ТЕРОРИЗМУ:
ПЕРША ВІЙНА
XXI СТОРІЧЧЯ?

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ліктями на стіл і сказав запрошеному міністрові закордонних справ: «Тут немає ніякого зв'язку ні з якою причиною. Крапка!»

Характеристика шоста. Моральна відроза до тероризму, яку ми зобов'язані відчувати, вибіркова: ми почуваємо жах щодо тих терористичних груп, які знають офіційного осуду, однак ми аплодуємо таким же ж групам, які одержують офіційне схвалення. «Від цієї миті, — сказав одного разу Президент Рейган, — я сам *контрас*». Він саме так і сказав. Ми знаємо, що групи *контрас* у Нікарагуа називали як загодно, але тільки не терористами (бо вони боролися з прокастровським режимом). Та й не лише чиновники, але навіть засоби масової інформації теж враховують домінуючий погляд на тероризм.

Що для мене ще важливіше, то це те, що домінуючий підхід виключає з розгляду терор дружніх урядів. Саме такий підхід, в числі іншого, виправдує терор Піночета, який убив одного з моїх найближчих друзів Орlando Летельєра, а також виправдує терор Зії-уль-Гака, котрий убив безліч моїх друзів у Пакистані. Згідно з моїми приблизними підрахунками, співвідношення кількості жертв державного терору Зії-уль-Гака і Піночета чи жертв державного терору аргентино-бразилій-

сько-індонезійського зразка з кількістю жертв терору ООП і подібних їй груп складає — причому з запасом — сто тисяч на одну.

На жаль, історія визнає тільки силу і не дарує слабкості. Тому ми чуємо лише голос історично панівних груп. Наші часи — це часи безпрецедентних незареєстрованих голокостів. Європейці знищили великі цивілізації: майя, інки, астеки й інші американські індіанці були просто стерті з лиця землі. Ці голоси навіть сьогодні не чутні повною мірою — тільки тепер вони подекуди стиха лунають. Так, їхні голоси чутні, але тільки тоді, коли страждають ті, хто перебуває при владі; коли їхній опір дорого коштує владі; коли можна точно назвати ціну цього опору; коли убивають Кустера чи коли беруть в облогу Гордон. Тоді ви довідаєтеся, що й індіанці, і араби боролися і вмирали.

Зрештою, ще одне моє міркування на цю тему. Політика США в період «холодної війни» субсидювала будь-які терористичні режими без різниці. Сомоса, Батиста і всілякі подібні до них тирані були друзями Америки. Це ви знаєте. У цього минулого свої причини, але ні ви, ні я в цьому не винні. У Нікарагуа були *контрас*, в Афганістані — *моджахеда*, у Сальвадорі — борці ... і так далі, і так далі.

лише тому, що Холодна Війна вже давно відійшла у минуле, але й тому, що всі ці плани на випадок катастрофи були розраховані на стан війни. На сьогодні від цих запобіжних заходів майже нічого не залишилося. Ба більше, ніхто достоту не знає, які організації та служби повинні і можуть діяти у кризовій ситуації.

Якщо уважно придивитися до розподілу компетенції між федерацією та землями і всередині федерального уряду, то легко виявити розпорошення та перетинання функцій. Так, наприклад, запобігання катастрофам — це насамперед компетенція федеральних земель, яка делегується, скажімо, пожежній службі до рівня громади. Проте уже у 1988 році, після Чорнобиля, федеральний уряд перебрав на себе цю компетенцію, і саме він приймав рішення у випадку поєнени на Одері або залізничної катастрофи у Ешеде. Проте всередині федерального уряду існують нез'ясовані компетенції та сірі зони, які до краю ускладнюють швидкі дії у випадку однієї з описаних вище катастроф. Наприклад, незрозуміло, хто взагалі оголошує надзвичайний стан — міністр внутрішніх справ, чи міністр охорони довкілля? Крім того, деякі міністерства та підпорядковані їм структури розгорнули окремі потужності та підрозділи, не пов'язані між собою.

Наприклад, федеральна служба цивільного захисту, яка підпорядковується міністерству внутрішніх справ, володіє величезною базою даних про хемічну зброю і заходи безпеки. Міністерство сільського господарства виготовило комп'ютерні моделі поширення епідемій. Їхня робота перетинається із компетенцією федерального міністерства хемічної та біологічної оборони. Проте, не існує формальної домовленості між цими відомствами. Бундесвер також має певний досвід реагування у надзвичайних ситуаціях, викликаних застосуванням зброї масового знищення. Чи це може бути корисним і у невійськовій галузі, залишається політично дискусійним запитанням.

Міністерство охорони довкілля також володіє об'ємною базою даних про небезпечні речовини у атомній, хемічній та біологічній галузях. Проте, при передачі цієї інформації постає питання про її захист, позаяк багато субстанцій використовують у промисловості. «Робоча група ядерного нагляду» при міністерстві охорони довкілля, власне, і займається безпосередньо проблемою ядерного тероризму. Але, чи будуть втілені її пропозиції через брак коштів, в тому числі і на рівні земель, залишається неясним.

З іншого боку, на боці «борців з імперіалізмом» теж доброго катма: годі думати, що я прийшов сюди їх хвалити. Однак згадайте про співвідношення 1 до 100 000. Згадайте про нього і насамперед запитайте себе: «Що таке тероризм?» У першу чергу, ми, до дідька, повинні визначити цю проблему, дати їй адекватну назву й опис, крім «морального еквіваленту батьків-засновників» чи, навпаки, «виклику моральним підвалинам Західної цивілізації». Я віддаю перевагу Університетському словникові Вебстера: «Терор — це сильний, нездоланий страх». Терор розрахований на залакування, тероризм — це «використання застрашуючих методів управління чи опору урядові». У цього простого визначення є одна позитивна риса — чесність. Воно концентрується на використанні змушеного, незаконно застосовуваного неконституційного, застрашуючого насильства. І це визначення правильне, тому що воно розглядає терор таким, яким він є, незалежно від того, хто його чинить, — уряди чи приватні особи.

Ви нічого не помітили в цьому визначенні? З нього вилучене мотивування. Ми не говоримо про те, справедлива причина чи ні. Ми говоримо про згоду і незгоду, законність і незаконність, конституційність і

неконституційність. Чому ж ми виносимо за дужки мотиви терору? Тому що мотиви бувають різні, і, правду кажучи, вони взагалі не грають жодної ролі. У своїй роботі я розрізняю кілька видів тероризму. Один — це державний тероризм. Інший — релігійний тероризм: католики убивають протестантів, суніти убивають шиїтів, а шиїти — сунітів. Можна, якщо вам дуже хочеться, називати його Божою карою, релігійним терором, священною війною. Держава, церква, злочин. Усі види злочинності передбачають терор. Це патологія. У вас патологія. Ви хворі. Ви хочете уваги цілого світу. Вам треба убити Президента. Ви це зробите. Ви навіюєте на людей жах. Ви захоплюєте дря цього автобус чи літак.

Нарешті, останній різновид тероризму — це політичний терор групи осіб, — чи то індіанців, в'єтнамців, алжирців, палестинців, Баадер-Майнгофа чи Червоних Бригад. Політичний терор групи осіб. Опозиційний терор. Зважте на ці кілька видів терору. І згадайте ще про одне: іноді ці п'ять видів терору можуть зйтися в одній точці. Ви починаєте з протестного терору. Відтак протест стає для вас божевільною ідеєю-фікс. У вас настає стадія патології, і ви продовжуєте в божевільному захваті свою «священну боротьбу».

ЕКБАЛЬ АГМАД
ТЕРОРИЗМ:
У «НИХ»
І В «НАС»

НОВІ ПРІОРИТЕТИ

Порівняно з Німеччиною, інші країни мають кращі позиції. Так, наприклад, Сполучені Штати значно збільшили бюджет на подолання наслідків атомних, біологічних та хемічних катастроф після терористичного акту у Токійському метро, вчиненого сектою Аун Сінрікьо. В організаційних структурах було впроваджено суворіший режим, у різних регіонах перебувають напготові спеціальні групи лікарів, пожежників, технічних фахівців і військових. У критичному випадку вони мають у своєму розпорядженні склад техніки та медикаментів, щоб якнайшвидше ефективно реагувати на події. Упродовж тривалого часу у Вашингтоні, переважно вночі, проводять інтенсивні навчання спеціальних підрозділів, під час яких відбувається евакуація найважливіших будівель та вулиць. Те, що така підготовка лише обмежено спрацьовує у випадку такої катастрофи, як сталася у Нью-Йорку, не означає, що вона зовсім не діє.

Від такого рівня підготовки до «немислимого» ми у Німеччині ще дуже далекі не лише через нез'ясовані компетенції. Треба міняти свідомість. Боротьба з міжнародним тероризмом та тими, хто його підтримує, не повинна слабшати в міру того, як стираються з пам'

яті картини Мангаттану. Крім політичного волевиявлення потрібні засоби для втілення планів та концепцій. Необхідно визначити нові фінансові пріоритети. Це стосується не лише Німеччини, але й усіх країн, які у ці дні демонстративно встали на бік США.

Переклала Софія Онуфрив

191

КАРЛ-ГАЙНЦ
КАМП
НОВИЙ ВИМІР
ТЕРОРИЗМУ:
ПЕРША ВІЙНА
XXI СТОРІЧЧЯ?

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Державний терор може набувати форму групового. Наприклад, усі ми знаємо про ескадрони смерті в Латинській Америці чи в Пакистані. Уряд наймає людей убивати своїх супротивників. Це робиться неофіційно. Ця «справа» приватизована. Відбувається конвергенція приватного і державного: або — політичний терорист, котрий божеволіє й у нього починається патологія; або — злочинець-безумець, який входить у політику.

У своїх секретних операціях в Афганістані та у Центральній Америці ЦРУ використовувало торговців наркотиками. Наркотики і зброя часто йдуть пліч-о-пліч, а контрабанда часто супроводжує їх. З перелічених різновидів терору усі концентруються тільки на одному, найменш важливому з погляду людського життя і власності, — на груповому чи приватному терорі. У дійсності ж, найвищу ціну люди платять за державний терор. Друга ціна за величиною — це релігійний терор, незважаючи на те, що в ХХ-му столітті він, здавалося б, зійшов на пси. Якщо розглядати питання історично, то «зійшов на пси» ціною гігантських втрат. Третя — злочини окремих осіб. Четверта — патологія і божевілья людей несповна розуму.

Дослідження Браяна Дженкінса (корпорація РЕНД) упродовж 10-літнього періоду до 1988 року показа-

ли, що в 50 відсотках випадків терор застосовувався без будь-яких політичних цілей узагалі. Ніякої політики! Тільки злочин і патологія. Таким чином, увага завжди концентрується на одному якому-небудь терористі: ООП, Усама бін Ладін — кого б ви не взяли. Але навіщо вони це роблять? Що дає їм силу?

Я б хотів вам це пояснити. По-перше, необхідність бути почутими. Звичайно, хоча бувають виключення, чиняться спроби змусити почути про їхні образи. Але люди їх не чують. І тоді меншість діє. А більшість видивляється на них, як на римській арені на глядачів. Приміром, палестинців — супертерористів нашого часу — у 1948-му році виселили (для початку). Від 1948-го до 1968-го року вони зверталися в один суд за іншим в усьому світі. Вони стукали в будь-які двері. Їм сказали, що їх виселили, тому що якесь арабське радіо звеліло їм іти, — хоча це була неправда. Правду ніхто не хотів знати. Зрештою, вони буквально винайшли нову форму терору — захоплення літаків. У 1968-1975-му роках вони «втягли світ за вуха». Так, вони «втягли» нас, кажучи: «Слухайте! Слухайте!» І ми слухали. Ми дотепер не віддали їм належного, але, принаймні, ми все це знаємо, і навіть ізраїльтяни визнають це.

Ídǎrdǎ Íddëíđ
ергард епплер

© E.Eppler, 2001

НІ ВІЙНИ, НІ МИРУ

Ви пам'ятаєте слова прем'єр-міністра Ізраїлю Голди Меїр, сказані нею в 1970-му році: «Палестинців немає. Вони не існують». Тепер вони існують, у всій своїй красі! Вони обводять євреїв навколо пальця в Осло. У кожному разі, зараз там є люди, яких можна обвести навколо пальця. Ми не можемо тепер просто вигнати палестинців.

Потреба бути почутими украй важлива. Цей мотив наявний. Суміш гніву і безпорадності породжує мрію про відплату, примушуючи їх кидатися на усіх з п'ястуками. В історичному плані досвід насильства з боку сильнішого перетворює жертв у терористів. Діти, яких б'ють їхні батьки, виростають зі схильністю до насильства і самі потім б'ють своїх дітей. Те ж саме відбувається з націями і народами. Коли їх б'ють, вони відповідають тим же ж. Державний терор дуже часто вигодовує терор колективний. Чи можете ви пригадати, щоб євреї коли-небудь були терористами? Єврейський терор був узагалі невідомий, окрім як під час Голокосту і після нього. Більшість досліджень показують, що основу найжахливіших терористичних груп у Ізраїлі чи в Палестині — банд Штерна і Іргуна — склали емігранти із найантисемітськіших країн Східної Європи і Німеччини. Точнісінько так само мо-

лоді шийти в Лівані чи палестинці з таборів біженців — це люди, яких увесь час били. І вони стають дуже схильними до насильства. Атмосфера насильства пронизує усяке ґето зсередини. Вони стають схильними до зовнішнього насильства, коли з'являється ясна, добре помітна зовнішня мета, ворог, про якого кожен може сказати: «Це він зробив зі мною таке!» І тоді вони завдають удару у відповідь. Приклад — це негарна річ, приклад заразливий.

Широкого розголосу набуло захоплення літака компанії «TWA» у Бейруті. Після цього захоплення були спроби захоплення літаків у дев'яти різних аеропортах Америки: групи, що складаються з людей з патологічним мисленням, беруть приклад з інших, собі подібних. Коли ж у терор втягнуті уряди, вони дають дуже серйозні приклади для наслідування. Якщо вони підтримують терор, то тим самим вони теж подають приклад майбутнім терористам.

Для жертвовного тероризму центральним моментом є відсутність революційної ідеології. Революціонери не чинять необдуманих терактів. Ті з вас, хто знайомий з революційною теорією, обізнані про суперечки, чвари, сварки і боротьбу усередині революційних груп у Європі, — наприклад, про битви між марксистами і

ЕКБАЛЬ АГМАД
ТЕРОРИЗМ:
У «НИХ»
І В «НАС»

У ХХ сторіччі державна влада святкувала стра-хотливі тріумфи. У двох світових війнах загинули кілька поколінь. Державний терор тоталітарних режимів перетворив державну монополію на вла-ду у монополію на вбивство. Під час Холодної Війни світ неодноразово стояв на порозі самозни-щення. 11 вересня 2001 року 19 самогубців, озброєних лише ножами, перетворили 4 пасажирські літаки на бомби, які вбили тисячі цивільних, а неза-перечна супервлада пережила приниження. Ці 19 чоловік не були солдатами і не мали зобов'язань перед жодною конкретною державою. Вони нале-жали до мережі, яка фінансується із приватних дже-рел. Ймовірно замовником виступає людина, кот-ра за рахунок продажу наркотиків стала ще ба-гатшою, аніж була [родинний бізнес бін Ладіна — будівництво, і досі його підприємства здійснюють масштабні будівельні проекти. — Прим. ред.]. Оче-видно, ця людина та її спільники передбачили, яки-ми будуть наслідки терористичних атак для біржі.

Цей жах мав виплатитися. І все відбулося во славу Аллага в боротьбі проти зла, яке втілювалося у двох найвищих вежах Нью-Йорка.

Той факт, що у 2001 році вдалося здійснити задумане у 1993-му — зруйнувати ці дві вежі — ще не означає, що ми вступили у нове тисячоліття. І сумнівно, що це тисячоліття буде виключно тися-чоліттям терору. Але принаймні перші його деся-тиріччя характеризуватимуться роздержавленим, приватизованим, комерціалізованим і часто крими-нальним насильством. Це нам показав день 11 ве-ресня 2001 року. Бо формою цього насильства є терор, про дефініцію якого можна дискутувати.

Чи були викрадачі Абу Саяфа в Йоло крими-нальними фанатиками чи фанатичними злочинця-ми? А косівські «тигри» професійного злочинця Ражнятовича, який називав себе «арканом»? Або парамілітарні угруповання, які атакували Східний Тимор? Або солдати Ворлорда, які лютували у Сьєрра-Леоне? Або морські пірати, що розмно-жуються, наче кролі?

Чи не тримаються всі ці носії приватизованого насильства за беззахисне цивільне населення, бо-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

анархістами. Однак марксистки завжди наполягали на тому, що революційний терор, якщо його взагалі за-пускати в дію, повинен бути соціологічним і психоло-гічно вибіркоким. Не захоплюйте літаків. Не беріть заручників. Не убивайте дітей, заради Бога! Чи прига-дуєте ви, що під час великих революцій — китайсь-кої, в'єтнамської, алжирської, кубинської — не було нічого подібного до захоплення літаків? Так, це був тероризм, але він був найвищою мірою вибіркоким, з колосальною соціологічною базою. Хоч це й було сумно, однак такому тероризмові був наданий най-вищою мірою обмежений, організований і вибірко-вий характер.

Останнє моє питання: «Ці умови існували трива-лий час. Але чому ж тоді так процвітає груповий полі-тичний тероризм?» Чому саме зараз його так багато і він так помітний? Відповіддю є сучасна технологія. Скажімо, у вас є причина для протесту. Ви можете заявити про неї по радію і по телебаченню. Але навряд чи вам дадуть це зробити, а якщо й дадуть, то не зауважать. Однак журналісти будуть достоту кишіти навколо, якщо ви захопите літак зі 150 американсь-кими заручниками. Тоді усі довідаються про ваш про-тест. Або так: у нас є сучасна зброя, що уражає мету

за тисячі миль. А ваші супротивники не можуть вра-зати вас. У вас є сучасні засоби зв'язку і комунікації. Коли ви поєднуєте причину, засіб примусу і засіб ко-мунікації, виходить терористична політика. Так, нова форма політики (терористичної) стає можливою. На цей виклик правителі різних країн відповідають тра-диційними методами. Традиційним методом є збройне придушення терористичних груп чи то ракетами, чи якоюсь іншою зброєю. Й ізраїльтяни, й американці дуже пишються цим. Французи теж незабаром бу-дуть дуже пишатися. Тепер цим дуже пишються па-кистанці. Пакистанці кажуть: «Наші командос — найкра-щі».

Щиро кажучи, усі ці «командос» не спрацюють. Центральна проблема нашої епохи — це політична свідомість, орієнтована на минуле, яка входить у конфлікт із сучасністю, що дає нову реальність. Інакше кажучи: які будуть мої рекомендації Америці? Перша: уникати крайнощів і подвійних стандартів. Якщо ви збираєтеся застосовувати подвійні стандар-ти, то й у відповідь одержите подвійні стандарти та-кож. Тому не треба їх застосовувати. Не треба заплу-щувати очей на ізраїльський, пакистанський, нікара-гуанський, сальвадорський терор — з одного боку, а

ячись відкритої боротьби? Як і ті 19 у Нью-Йорку? Варіюється лише пропорція, у якій змішуються фанатизм та кримінальність, фанатики-фундаменталісти та професійні злочинці. У Чечні однозначно спершу переважав націоналістичний мотив. Але чим далі триває ця війна, чим жорстокішою вона стає, тим більше перевагу здобуває злочинний елемент. Тому НАТО вчинило цілком слушно, коли вчасно взялося за націоналістичну АВК у Македонії. Але ця суміш також пояснює, чому, залежно від перспективи, одна і та ж група виступає як терористична організація або представляється у постаті поборників свободи. Це стосується Гамазу і АВК, чеченських боевиків і ЕТА, терористів у Північній Ірландії та Нью-Йорку.

Приватизоване, комерціалізоване насильство може розвиватися не лише знизу, але й зверху. Часто уряди самі вихолощують державну монополію на владу. Армія із задоволенням спостерігає за виникненням «парамілітарних угруповань», які виконують за неї брудну роботу. Так було у Колумбії, в Сербії за Мілошевича, в Індонезії, у Зімбабве, де президент Мугабе охоче користується

ся послугами молодих «ветеранів». Армія нічого не має проти озброєння поселенців у Західній Йорданії. Однак, одного прекрасного дня, уже озброєні, вони більше не слухатимуть своїх благодійників. Що б сталося, коли б ізраїльський уряд справді вирішив пожертвувати ці поселення на вівтар миру?

Там, де приватизована та комерціалізована влада переживає триумф, немає суддів, немає поліції, там більше не існує держави. Вистачає базару і АКМ.

Такі «entites chatiques ingouvernables», як називають подібні угруповання французи, є заразливими. Вони поширюються не лише в Африці. Якщо сусідні держави посилають свої регулярні війська, щоб відновити порядок, то вони ризикують, бо може статися так, що їхні солдати через кілька місяців переймуть звички найманців, почнуть займатися контрабандою, пюндрувати та гвалтувати. Там, де вже панує право сильнішого, неймовірно складно відновити правовий лад: чи зсередини, чи ззовні. Тому дуже часто індустріальні держави, НАТО і ООН вважають за краще не втручатися. Якщо вже у маленькій високоцивілізованій Північній Ірландії

потім скаржитися на афганський чи палестинський терор — з іншого. Так не вийде. Спробуйте бути безсторонніми. Наддержава не може сприяти терору в одному місці, а потім щиро сподіватися на те, що де-небудь в іншому місці терору не буде. Так не вийде в нашому тісному світі. Не заплічуйте очей на терор своїх союзників — засуджуйте його. Боріться з ним. Карайте терористів. Будь ласка, ретельно уникайте секретних операцій і воєнних дій малої інтенсивності. Усе це тільки підготовує насильство, тероризм і наркобізнес. Я зробив фільм про секретні операції, який називається «*Dealing with the Demon*», і він став дуже популярним у Європі. Я показав, що скрізь, де б не відбувалися секретні операції, центральною проблемою завжди була наркоторгівля. Тому що секретні операції в Афганістані, у Нікарагуа, у Центральній Америці та у В'єтнамі були вкрай сприятливими для наркобізнесу. Уникайте секретних операцій. Відмовтеся від них. Вони вам не допоможуть. Будь ласка, сконцентруйтеся на причинах тероризму і допоможіть їх «знешкодити». Спробуйте подивитися на причини і вирішити проблеми. Не зациклюйтеся на силових рішеннях: тероризм — це політична проблема. Шукайте політичні рішення — нехай працює дипломатія.

Візьміть, приміром, останню атаку на бін Ладіна. Ви ж не знали, що атакували! Ви говорили, що знали, але насправді — не знали. Ви намагалися убити Каддафі, а убили його чотирирічну дочку. Бідна дівчинка нікому нічого не зробила, зате Каддафі досі живий-здоровий. Ви намагалися убити Саддама Гуссейна, а убили Лейлу бен Аттар, видатну художницю і ні в чому не винну жінку. Ви намагалися убити бін Ладіна і його людей, а убили 25 безневинних людей, — зате і бін Ладін, і всі його люди залишилися неушкодженими. Ви хотіли знищити хемічний завод у Судані. Тепер ви визнали, що разбомбили ні в чому не винну фабрику, яка давала Суданові половину всієї його медичної продукції, — зате хемічний завод як стояв, так і стоїть. Упродовж десяти років діяло технологічне ембарго, накладене американським урядом на Пакистан, позаяк Пакистан (по-дурному) створив ракетно-ядерну зброю [ембарго зняте у вересні 2001 року. — *Ред.*]. Чотири ваші ракети упали на Пакистан. Від однієї з них вийшли невеликі ушкодження, дві інші були цілком знищені, а четверта не спрацювала, залишилася ціла-неушкоджена. Отже, ні від однієї американської ракети Пакистан не зазнав ніякої істотної шкоди. Як ви гадаєте, що на це сказав пакис-

не вдається загнати приватизоване насильство у правові рамки, хто ж візьметься за велетенське Конго?

Там, де панує приватизоване насильство, втрачається відмінність, яка довго була невід'ємною: відмінність між війною та миром. Звичайно, війна між Спартою та Афінами відрізнялася від війни між Марією Терезією та Фрідріхом II, або між Сталіном і Гітлером. Проте, було і щось спільне: це була війна між державами, вона починалася і закінчувалася після офіційного проголошення, існували ієрархії, які це забезпечували, у крайньому разі через оголошення капітуляції. Усього цього немає там, де існує приватизоване насильство.

Гельфрід Мюнклер, науковець, який займається темою приватизованого насильства, стверджує, що дефініція Гуго Гроція з 1625 року вже не чинна: «*Rex finis belli*», кінцем війни є мир. Але цей вислів має також і інший зміст: війна — це озброєна дія, яка закінчується обов'язковим миром. Той, хто прагне добитися миру у Конго, потребує багато підписів. І коли він їх матиме, вбивства триватимуть. Бо Ворлорди живуть коштом зв'язку між

насильством та бізнесом. Їм не потрібна влада у державі. Вони не потребують держави, яка б зіпсувала їхній бізнес. Тому сюди і не підходить слово «громадянська війна».

У всьому світі накопичуються ситуації та стани, які не є ані війною, ані миром. Геноцид у Руанді точно не був «миром», але чи був він війною? На Близькому Сході миру справді немає, але арабські держави уникають війни армій. Той факт, що Шарон міг би здобути перемогу, бо у нього армія краще технічно підготована, йому не допомагає.

Коли «Шпігель» запитав єгипетського президента Мубарака, чи буде війна, якщо процес мирного врегулювання між Ізраїлем та Палестиною зазнає поразки, той відповів: «Не війна, але жахливе насильство». Так і сталося: насильство як відплата за насильство. Наче у середньовіччі.

Чи оголосив бін Ладін американцям війну? Самі терористи бачать це саме так. Ісламські фундаменталісти ведуть священну війну зі злом. Чи повинні ми просто перейняти і розвернути в інший бік їхню термінологію? Ми добрі, а вони погані. А між нами війна? Чи треба із вбивць робити про-

195

ЕРГАРД ЕППЛЕР
НІ ВІЙНИ, НІ МИРУ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

танський чиновник в інтерв'ю газеті «*Вашингтон Пост*»? Він сказав, що це подарунок Аллага. [Сміх у залі] Ми хотіли одержати американську технологію? Ми її одержали, і тепер наші експерти досліджують ракету, що не вибухнула, дуже ретельно. Вона потрапила не в ті руки. Тому не потрібно цього робити.

Шукайте політичних рішень, а не військово-силових. Вони створюють більше проблем, аніж вирішують. Будь ласка, допоможіть зміцнити і підсилити дію міжнародного права. У Римі існував карний суд над терористами: чому американці не пішли туди відроза, щоб одержати ордер на арешт Усами бін Ладіна, якщо в них були якісь докази? Спершу отримайте ордер, а потім вже ганяйтеся за ним — хоч по цілому світі! Залучіть ООН. Залучіть Міжнародний Суд. Однобічність ставить нас — не їх — у найдурніше становище!

ПИТАННЯ І ВІДПОВІДІ

Мені нагадали про мої обіцянки розповісти трохи докладніше про бін Ладіна, афганського саудівця. Ситуація з ним приблизно така ж, як із шейхом Абдулом Рахманом, котрий був звинувачений і засуджений за підготовку вибуху в нью-йоркському Центрі міжнародної торгівлі в 1993-м році. Журнал «*Нью-*

Йоркер» опублікував про нього великий матеріал. З іншого боку, ситуація з бін Ладіном приблизно та ж, як і з пакистанським белуджем Аймалем Кансі, котрий був звинувачений в убивстві двох агентів ЦРУ. Тепер я спробую дуже стисло розповісти ось про що. Слово «джигад», яке зазвичай переводять як «священна війна», має дещо інший сенс. «Джигад» — це арабське дієслово, яке означає «боротися». Це може бути боротьба насильницька чи ненасильницька, і в неї існують дві форми: «малий джигад» і «великий джигад». «Малий джигад» передбачає насильство; «великий джигад» стосується боротьби із самим собою, самовдосконалення. Такі ці поняття.

Причина, чому я згадую про це, міститься в ісламській історії: для досягнення будь-яких практичних цілей «джигад» за останні чотириста років зник як міжнародний феномен. Він ожив раптово після американської допомоги в 1980-х. Коли Совецький Союз напав на Афганістан, Зія-уль-Гак, військовий диктатор сусіднього з Афганістаном Пакистану, побачив у цьому зручний привід і оголосив «джигад» проти безбожного комунізму. США побачили в цьому посланий самим Усевишнім привід мобілізувати мільярд мусульман проти того, що Рейган назвав

фесійних військових? Звісно: в американській риторичі «war» означає дуже різні явища. Проте дивним чином це не виключає розумної поведінки. Але перешкоджає розумінню чогось нового. А це нове не вкладається у поняттєву пару війна/мир. За війну відповідають військові. З терором повинні боротися поліція та таємні служби, об'єднані у міжнародну мережу.

Чи можуть держави вести війну проти приватних осіб? Чому насильство можна приватизувати? Причини дуже банальні: техніка зброї, ринок зброї. Ще під час Першої Світової війни для обслуговування одного кулемета потрібно було чимало людей. Сьогодні 11-річний підліток може розстріляти своїх однокласників, а *Querulant* (людина, яка постійно ниє та усім незадоволена) — членів уряду. А вже той, хто має тверду валюту, отримає те, що він бажає. Менш банальним є те, що ще ніколи цивілізація не була такою вразливою, як наша. Чим більшими стають міста, атомні електростанції, хемічні заводи, висотні будинки, кораблі та літаки, тим сильнішою є дія приватизованого насильства. Коли вже ненависть та фанатизм перетворюють

самогубство інтелігентних злочинців у норму, то ми можемо забезпечитися лише від повторення останнього атентату, але не від наступного, іншого.

Зовсім банальним є таке: всередині та поміж суспільствами існує нерівність, яка породжує приватизоване насильство та приватизоване антинасильство. У нетрях Бразилії, Південної Африки або США кримінальний елемент організовується настільки ефективно, що багаті ховаються у «gated communities», куди можна потрапити лише через «gate», через ворота. Як вартові на воротах міста у середньовіччі, так і тут служба безпеки, яку фінансують приватно, вирішує, кому дозволити доступ. Тим часом жителі цих укріплених міст всередині міст запитують себе та інших, чому вони взагалі ще платять державі податки. Там, де забезпечення від злочину стає товаром на ринку, який одні можуть собі дозволити, а інші — ні, суспільство розколюється. Розколюється і державна монополія на владу.

Міжнародний аспект: звичайно, голодуючі у Центральній Африці не думають про терор, а лише про наступну миску пшоняного супу. Але, якщо

«Імперією Зла». І почалися грошові вливання. Агенти ЦРУ стали їздити по усьому мусульманському світі, вербуючи людей на великий «джигад». Бін Ладін був одним з перших таких новобранців. Він бо не лише араб за національністю, він ще й громадянин Саудівської Аравії.

Але він не тільки громадянин цієї країни, він ще і мультимільйонер, котрий жадає влади в цю справу свої гроші. Бін Ладін усюди їздив і теж вербував людей на «джигад» проти комунізму. Перший раз я зустрівся з ним у 1986-му році. Мені його порекомендував один американський чиновник, причому я не певен, чи був він агентом спецслужб. Я говорив з цією людиною і питав у нього: «Хто тут ці араби, що були б у цьому дуже зацікавлені?» Говорячи «тут», я мав на увазі Пакистан і Афганістан. Він відповів: «Вам обов'язково треба зустрітись з Усамою». І я пішов до Усами — багатія, котрий вербував новобранців із Алжиру, Судану, Єгипту, достоту так, як це робив шейх Абдул Рахман. Ця людина була союзником США. Тільки потім вона перестала ним бути.

У 1990-му році США вводять свої війська в Саудівську Аравію. Ця країна — святе місце для всіх мусульман: там знаходяться Мекка і Медина, і там раніше

ніколи не було іноземних військ. У 1990-му році, під час війни в Перській затоці, американці прийшли, щоб допомогти Саудівській Аравії перемогти Саддама Гусейна. Усама бін Ладін мовчав. Саддам був переможений, але американські війська залишилися на землі *Кааби* (священне ісламське місце в Мецці, головна святиня ісламу з Чорним каменем). Іноземні війська на землі батьківщини ісламу! Усама писав листа за листом, запитуючи: «Для чого ви тут? Ідьте! Ви прийшли допомогти, але ви залишилися». Зрештою, він почав «джигад» проти окупантів. Його місія полягала в тому, щоб домогтися виводу американських військ із Саудівської Аравії. Раніше його місія полягала в тому, щоб домогтися виводу совєцьких військ з Афганістану. Тепер ви розумієте, що я хотів донести до вас, коли говорив про секретні операції?

Інший момент, який стосується бін Ладіна. Люди Усами — це люди, що живуть племінним укладом. Це справжні племена! І навіть якщо така людина мультимільйонер, це не міняє суті справи: він усе одно член племені, і його моральний кодекс відповідає кодексу члена племені. Кодекс цей складається, по суті, із двох слів: вірність і помста. Ти мій друг: ти тримаєш своє слово — і я тобі вірний. Ти порушуєш своє

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

ЕКБАЛЬ АГМАД
ТЕРОРИЗМ:
У «НИХ»
І В «НАС»

прірва між багатими та бідними поглиблюватиметься, а її зменшення не передбачається, то люди, які хочуть помститися ненависним егоїстам, матимуть чисте сумління. Той, хто хоче приборкати терор, повинен довести своїми діями, що не існує зайвих народів.

Той, хто оголошує війну тероризму — хоча про-ізми можна сперечатися — може посилити та створити сітку таємних служб, полювати на тих, хто стоять за спиною кримінального елемента, у крайньому разі, залучаючи військові спецпідрозділи, зробити жорсткішими закони про безпеку. Перш за все, можна — як це зробила ООН — зобов'язати уряди боротися із терором. Це все правильно, необхідно і чимало.

Проте, коли ми розширюємо межі поняття «війна» аж до значення кожного хаотичного насильства, в тому числі і підступного, хаотичного терору, то ми ускладнюємо собі декілька важливих положень. Наприклад: страх перед війною, яка хоча б віддалено нагадувала світову війну, в Європі необґрунтований. Покоління сьгоднішніх учнів не піде на війну, ні у 18, ні у 38. Але вони

муситимуть жити з ризиком приватизованого насильства.

Не існує невразливих країн. Спроба у ХХІ сторіччі озброїтися до такої міри, щоб бути невразливим, є пусканням грошей на вітер. Європейські армії більше не воюватимуть між собою, але повинні знову і знову виступати проти приватизованого насильства. Тому інтервенції з винятку стають правилом. Гальмом буде правде крило, як і в США, яке починає діяти лише тоді, коли зачіпаються його життєві інтереси. Ліве крило в певний момент просто перестане зважати на те, як люди знищують одне одного. Там, де внаслідок приватизованого насильства виникають ситуації, які не є ані війною, ані миром, стирається різниця між військом та поліцією. Для інтервенцій залучають групи, які можуть виконувати і ту, і іншу роботу. Запитання про справедливу війну відходить на другий план, на перший план виходить запитання про легітимне насильство. Ким та яким чином воно буде легітимоване? Ми усвідомимо, що кінець державної монополії на владу відкине нас на століття назад. Ми повинні захищати цю монополію зуба-

197

ЕРГАРД ЕППЛЕР
НІ ВІЙНИ, НІ МИРУ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

слово — і я стаю на стежку помсти. З точки зору Усами, Америка порушила дане нею слово: вірний друг вчинив зраду. Той, кому ти клявся у вірності власною кров'ю, зрадив тебе! І тоді вони накинуться на вас. Вони зроблять навіть набагато більше. Підрастають афганські «курчата» — саме в цьому джерело війни, яка триває сьогодні в Афганістані. От тому я й кажу: припиніть секретні операції. Вони оплачуються такою ціною, яку американці ніколи не зможуть полічити, і про яку люди на кшталт Кіссінджера не мають поняття. Їхнє минуле не припускає наявності такого знання.

[Оплески]

Переклав А.П.

Екбаль Агмад був заслуженим професором у відставці кафедри міжнародних стосунків і проблем Близького Сходу в Гемпширському коледжі міста Амгерста (штат Массачузетс). Упродовж багатьох років він завідував редакцією щоквартальника «Race and Class» і був автором щотижневої колонки в найстаршій пакистанській газеті «Dawn» англійською мовою. Цю лекцію Агмад прочитав 12 жовтня 1998 року у Колорадському університеті — за кілька місяців до своєї передчасної смерті.

ми і кігтями і доповнити її міжнародною монополією на владу. Демократична правова держава є єдиним методом підпорядкувати законіві приватне та державне насильство. Демократичну правову державу неможливо приватизувати навіть частково.

По інший бік висміювання і возвеличення держави: ми повинні обговорити, як наша держава може стати зручним, захисним та теплим одягом для суспільства. Там, де війну витісняє та заміняє приватизоване насильство, пацифізм вже не може бути антимілітаризмом. Військо, поліція та пацифісти залежать один від одного. Якщо існує певна міра нерівності, яка в національному та міжнародному вимірі породжує приватизоване насильство, то демократична правова держава не може існувати без соціальної держави. Якщо вірно, що глобалізована економіка у світовому масштабі потребуватиме лише невеликої частки працездатних, то це було б не просто негуманно, тоді б цілком вивільнилося приватизоване, криміналізоване і зрештою хаотичне насильство. Попередження насильства необхідне. Необхідний і розвиток співпраці.

Але превентивні заходи ніколи не замінять перемоги над війною.

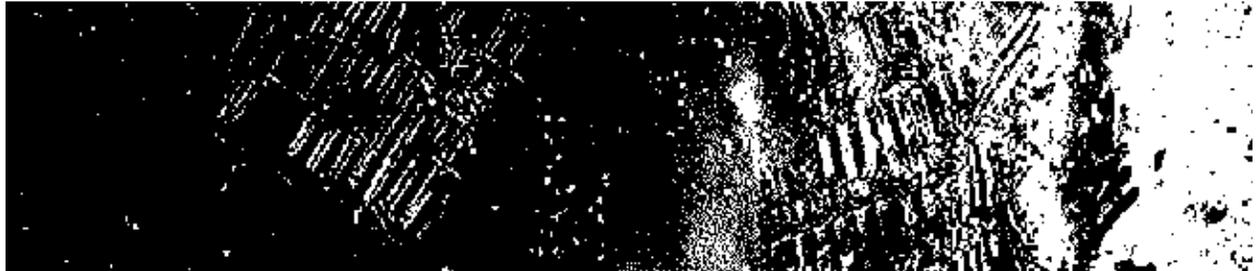
За Фріцом Маутнером, мова є завжди консервативною, вона відображає попередній досвід, і для майбутнього її можна використовувати лише в обмеженому обсязі. Це ж стосується і поняттєвої пари війна/мир.

Політика завжди є наданням назв. Наші поняття керують нашими діями. Поки ми говоримо про війну проти терору, ми не бачимо важливіших завдань. Тому я пропоную поборювати терор як найнебезпечнішу форму приватизованого та комерціалізованого насильства.

Переклала Софія Онуфріїв

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

lãórdãî äřëlríî
едуардо ґалеано

ТЕАТР
© Е.Галеано, 2002
добра і зла

ëíîdîëüä ôîí çróíđ-ěrcîó
леопольд фон захер-мазоx

НАРПАТСЬКІ РОЗБІЙНИКИ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

В ім'я боротьби Добра зі Злом у Нью-Йорку і Вашингтоні терористи убили громадян п'ятдесяти країн. І в ім'я боротьби Добра зі Злом Президент Буш присягається помститись: «Ми покінчимо зі Злом у цьому світі».

Покінчити зі Злом? Що буде з Добром без Зла? Вороги потрібні не тільки релігійним фанатикам як виправдання власного божевілля, як виправдання власного існування. Вороги потрібні й індустрії озброєнь і гігантському військовому апарату Сполучених Штатів. Злі і добрі, добрі і злі — актори змінюють маски, герої перетворюються в монстрів, і монстри в героїв, відповідно до вимог хазяїв спектаклю.

І в цьому немає нічого нового. Німецький учений Вернер фон Браун був поганим, коли винайшов ракети V-2, якими Гітлер обстрілював Лондон, але став добрим того дня, коли віддав свій талант на службу Сполученим Штатам. Сталін був добрим під час Другої Світової війни, а пізніше, коли очолив Імперію Зла, став поганим. В роки холодної війни Джон Стейнбек написав: «Напевно, увесь світ потребує росіян. Я готовий посперечатися, що

Росії теж потрібні росіяни. Можливо, вони називають їх американцями». Потім росіяни покращали. І зараз Путін теж каже: «Зло мусить бути покаране».

Саддам Гуссейн був добрим, і доброю була хемічна зброя, яку він використовував проти іранців і курдів. Потім він став поганим. І ім'я його стало Сатан Гуссейн, коли Сполучені Штати після нападу на Панаму напали на Ірак, оскільки Ірак напав на Кувейт. Цю війну зі Злом Буш-батько взяв на себе. У дусі жаліливості і людинолюбства, що притаманні його родині, він убив понад сто тисяч іракців, здебільшого цивільних.

Сатан Гуссейн залишився на своєму місці, але цей ворог людства номер один перейшов у категорію ворога людства номер два. Ім'я сьогоднішнього прокляття світу — Усама Бін Ладін. Центральне Розвідувальне Управління (ЦРУ) навчило його усьому, що знало на предмет тероризму — Бін Ладін, улюбленець, озброєний урядом Сполучених Штатів, був одним з головних «войовників волі» проти комунізму в Афганістані. Буш-батько посідав посаду віце-президента, коли Президент

Жоден інший народ світу не відчуває такої особливий потреби в самообороні, як руський, надто ж той, котрий населяє Південну Росію та Східну Галичину. В той час, коли більшість земель Австро-Угорської монархії зазнавала на собі чималих утисків з боку Меттерніхового абсолютизму, галицьким селянам вдалось домогтися створення загонів так званої *народної самооборони*, яку уряд визнавав настільки, що, згідно з карним кодексом, їй – поряд із військом, податковою поліцією та жандармерією – надавалось право у відповідних випадках застосовувати навіть вогнепальну зброю. До того ж, і далі існують так звані *селянські суди*, проти яких держава намагалася боротись і намагається це робити – хай і без особливих успіхів – ще й досі. Ба навіть більше: на початку нашого¹ століття сільські громади взялися були збирати податки й порядкували так добре, що звели недоїмки до мінімуму.

Коли в часи раннього середньовіччя спершу в Західній, а згодом і в Східній Європі ще більше зміцніла сила й могутність аристократії, то всі західні народи мовчки скорилися владі князів та шляхтичів,

хоч інколи, щоправда, траплялися спалахи народно-го гніву й непокори, як, наприклад, Жакерія у Франції або Селянська війна в Німеччині.

Зовсім по-іншому склалися стосунки між правлячою верхівкою і нижчими верствами суспільства в народів Східної Європи, зокрема в русинів, які відзначалися неабиякою волелюбністю і вели постійну боротьбу проти свавілля князів та боярів. Позбавлені будь-яких прав, пригноблені й закріпачені, руські селяни – на відміну від, скажімо, французьких, англійських, німецьких чи польських – не віддавали себе в цілковиту покору, а масово втікали чи то в широкі, тоді ще безлюдні степи понад Дніпром і Доном, чи то в карпатські звори, і на демократичних засадах створювали там цілі загони народних месників, які вирушали грабувати польських магнатів та російських поміщиків, а також палити їхні маєтки. Ті, які осідали в степах, називали себе *козаками*. Їм вдалось заснувати окрему республіку – Запорізьку Січ. Що ж стосується тих, які наважувалися втікати в гори, то вони увійшли в історію під назвою *опришки*. Це були хоробрі й войовничі селяни, які, хоч і сплачували цісарсько-королівській монархії деякі податки, а проте ніколи не перебували в цілковитій залежності від панів-

Рейган сказав, що ці герої були «моральним еквівалентом батьків-засновників Америки». Голлівуд погоджувався з Білим Домом. У ті роки був знятий фільм *«Рембо-3»* – афганські мусульмани були добрими. Тепер, у часи Буша-сина, через тринадцять років, вони дуже погані.

Генрі Кіссінджер був одним з перших, хто відреагував на недавню трагедію: «Отож, вони винні, як терористи, що надали їм підтримку, фінансову і моральну», – сказав він. Ці слова Президент Буш повторив через кілька годин.

Якщо це дійсно так, варто було б почати з бомбардування Кіссінджера. Він виявився б винним у більшій кількості злочинів, аніж вчинив Біл Ладін і всі терористи світу гамузом. І в більшій кількості країн, перебуваючи на службі в багатьох північноамериканських урядів, він надав «фінансову і моральну підтримку» державному теророві в Індонезії, Камбоджі, Кіпрі, Ірані, Південній Африці, Бангладеш і південноамериканських країнах, які стали жертвою «брудної війни» Плану Кондор.

11 вересня 1973 року, рівно за 28 років до нещодавніх вибухів, у Чилі палав президентський

палац. Кіссінджер передбачив епітафію Сальвадора Альєнде і чилійської демократії, прокоментувавши результати виборів: «У нас немає причин допускати, щоб якась країна ставала марксистською через безвідповідальність її народу».

Презирство до волі народів – один з безлічі збігів між тероризмом одиниць і тероризмом державним. Скажімо ЕТА, убиваючих людей в ім'я незалежності Країни Басків, заявляє через одного із своїх представників: «Права не мають нічого спільного з більшостями чи меншинами».

Дуже схожі між собою тероризм аматорський і тероризм високих технологій, тероризм фундаменталістів релігійних і тероризм фундаменталістів ринкових, тероризм зневірених і тероризм владоможців, тероризм безумців-одинаків і тероризм фахівців у мундирах. Усі вони однаково поділяють зневагу до людського життя – убивці п'яти з половиною тисяч громадян, розмелених під руїнами Веж-Близнюків, що впали, наче піщані замки, і убивці двохсот тисяч гватемальців, здебільшого індіанців, винищених без найменшої уваги телебачення і газет світу. Вони, гватемальці, були прине-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

землевласників, ніколи не були кріпаками й не працювали на панщині. Здебільшого цими селянами-втікачами були гуцули – представники однієї з тих волелюбних слов'янських народностей, які живуть у Карпатах.

Після поділу Польщі² права польської шляхти як у Західній, так і Східній Галичині були різко обмежені. Незважаючи на цю обставину, залежність селянина від пана-землевласника і далі залишалася значною. Тому народні месники не складали зброї, а продовжували чинити опір, який згодом, щоправда, набув менш жорстокого характеру: якщо колись опришки живцем закопували в землю панів-землевласників та їхніх дружин, а тоді косою скошували їм голову; якщо досі вони розпинали своїх визискувачів на брамах їхніх же замків чи, скажімо, прив'язували їх до дерева біля мурашника, перед тим намастивши їм голову медом, то тепер опришки задовольнялися тим, що лише грабували й розорювали панів-землевласників, а також священиків, чие *jus stolae*³ викликало у селян не менше обурення, ніж панщина. Таким чином, із захисників простого народу та борців за його права опришки перетворилися на розбійників. Хай там як, а в очах *misera plebs*⁴ вони завжди були справжніми

народними героями, покликаними мстити за страждання пригноблених селян.

Коли галицькі селяни поступово зрозуміли, що в пошуках справедливості вони можуть розраховувати на підтримку й захист цісарських повітових установ, і австрійській владі вдалося завоювати їхні симпатії, то це спричинилося своєю чергою і до того, що прихильними до цісарських чиновників виявилися навіть опришки, – і це всупереч постійним переслідуванням їх з боку влади! Більше того: час від часу траплялося й таке, що якась ватага опришків несподівано з'являлася до одного з цісарських урядників, котрому не залишалось нічого іншого, як привітно зустріти й щедро почастувати непроханих гостей. Взмахнувши, скуштувавши чимало різних напоїв і донесхочу натанцювавшись із вродливими сільськими дівчатами, опришки мирно поверталися в гори.

У ті часи, коли опришківський рух був у повному розквіті, мій дядько, який обіймав посаду камерально-го урядника в Калуші, постійно носив із собою рушницю. І навіть коли він збирався туди, куди й сам цісар пішки ходить, він завжди мав її при собі. Якось увечері він сидів т а м, тримаючи рушницю на колінах. Раптом звідкись почувся гучний сміх. Вжахнувшись, мій дядь-

201

ЛЕОПОЛЬД ФОН
ЗАХЕР-МАЗОХ
КАРПАТСЬКІ
РОЗБІЙНИКИ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

сені в жертву не фанатиком мусульманином, а військовими терористами, які здобули «фінансову і моральну підтримку» кількох наступних урядів Сполучених Штатів.

Усі закохані в смерть схожі у своєму прагненні звести до військових термінів усі соціальні, культурні і національні протиріччя. В ім'я боротьби Добра зі Злом, в ім'я Єдиної Правди, вони вирішують усі питання спочатку убиваючи, а потім запитуючи. І на цьому шляху вони надихають ворога, з яким борються. Саме звірства «Сендеро Луміносо» були тим, що значною мірою породило Президента Фухіморі, який з великою народною підтримкою установив свій терористичний режим і продав Перу за ціну банана.

Звірства Сполучених Штатів стали тим, що в значній мірі породило «священну війну» тероризму Аллага.

І, незважаючи на те, що зараз вождь Цивілізації проголошує новий хрестовий похід, Аллаг не винен у злочинах, чинених від його імені. Зрештою, не Бог віддав наказ про нацистський Голокост проти віруючих в Єгову, і не Єгова організував

бойню в Сабрі та Шатилі чи повелів вигнати палестинців зі своєї землі. І хіба насправді не є Єгова, Аллаг і Бог трьома іменами однієї й тієї ж таємниці?! Трагедія двозначності – уже невідомо, хто є хто. Дим вибухів стає частиною іншої, значно більшої димової завіси, яка не дає нам бачити. Від помсти до помсти терористи змушують нас брести, перечеплюючись. Я дивлюся на одну тільки-но опубліковану фотографію – на одній з нью-йоркських стін чиясь рука написала: «*Око за око залишить світ сліпим*».

Спіраль насильства породжує насильство і розгубленість – біль, страх, нетерпимість, ненависть, божевілля. На початку цього року в Порту Алєгрі алжирець Ахмед Бен Белла сказав: «Ця система, яка зробила корів скаженими, починає дратувати і людей». І безумці, які збожеволіли від ненависті, чинять так само, як і влада, котра їх породила.

Трирічна дитина на ймення Лука сказала в ці дні: «Світ не знає, де його будинок». Хлопчик дивився на карту. А міг би дивитися новини.

ко підвів погляд угору й побачив якогось чоловіка із вимашеним сажею обличчям. Той дивився на нього кризь маленьке віконце, наставивши свою рушницю.

— Ані руш! — сказав опришок. — Бо інакше я вистрелю в тебе. Та оскільки всі ми ставимся до тебе з повагою, то тобі не обов'язково носити з собою рушницю. Ніхто тебе й пальцем не зачепить. А тепер — на добраніч! — Промовивши ці слова, він подався геть.

Найславетнішим і найвідомішим з усіх карпатських розбійників був Олекса Довбуш, діяльність якого найактивніше проявилася в 20-х роках XIX ст. Ще й до наших днів він живе у піснях і переказах українського народу, подібно до того, як Сід у фольклорі іспанців. З численних казок, складених про Довбуша та його відважні вчинки, від постаті ватажка опришків віє такою ж романтичністю, як і від постаті Зіґфріда з «*Пісні про Нібелунґів*». Ще й донині гуцули цілком серйозно розповідають про те, що, подібно до Зіґфріда із щойно згаданої давньонімецької героїчної поеми чи Ахілла, одного з головних героїв Гомерової «*Іліади*», мати Довбуша зробила свого сина настільки невразливим, що його не брала жодна куля, натомість сам Олекса стріляв так влучно, що його кулі, мов зачаровані, завжди влучали в ціль.

Найчастіше місцем перебування Довбуша та його побратимів була Чорногора⁵. Сюди до нього здалеку приходили селяни, щоб поскаржитися на своїх панів-експлуататорів. Сповнений бажання допомогти їм, Довбуш вершив правосуддя, караючи всіх, хто в той чи інший спосіб заподіював селянам якусь кривду. Неодноразово австрійська влада намагалася схопити добре озброєного ватажка опришків, посилаючи в гори цілі сотні регулярного війська, але жодного разу їй так і не вдалося цього.

Часто над Довбушем та його побратимами нависала небезпека бути заарештованими, і тоді, втікаючи від своїх переслідувачів, опришки залишали Східну Галичину й подавалися в сусідні землі, зокрема в Угорщину. Якщо ж їм не давала спокою і тамтешня влада, то вони поверталися назад у Східну Галичину, і то лише тоді, коли остерігалися, що будуть розбиті переважаючими силами ворога. Натомість, коли кількість ворожих вояків не надто перевищувала кількість Довбушевих побратимів, то опришки мужньо вступали в будь-який, навіть найкривавіший бій і завжди виходили з нього переможцями.

Улюбленим місцем перебування Довбуша було мальовниче село Микуличин, що в Станіславському

СИМВОЛИ

Бізнес. «Ця війна буде довгою», — оголосив Президент планети. Погана новина для цивільних, котрі гинуть і будуть гинуть далі. Прекрасна новина для фабрикантів зброї. Ефективність воєн не важлива. Важливо, щоб вони приносили прибутки. Починаючи з 11 вересня, акції Джеренал Дайнемікс, Локгід, Нортроп Грумман, Рейтеон і інших підприємств воєнної промисловости різко пішли нагору на Волл Стріт. Біржа їх любить. Як уже бувало в часи бомбардувань Іраку та Югославії, телебачення рідко показує жертви — воно перейняте демонстрацією подіуму нових моделей зброї. У ринкову епоху війна вже не трагедія, а міжнародна виставка. Виробники зброї потребують воєн, так само як виробники шуб потребують зим.

Голлівуд. Реальність наслідує кіно — усе вибухає, діти отримують ракети з фільму Атлантис у щасливій коробочці від Мак-Доналдза, і кетчуп дедалі важче відрізнити від крові. Зараз Пентагон звернувся до деяких сценаристів кіно й експертів у спецефектах із проханням вгадати нові цілі терористів і вигадати форму захисту від них. За жур-

налом «Варьєті» один з них — сценарист фільму «Жорстокий убивця».

Костюми. В одній із найдемонстрованіших світові сцен жорстокий убивця Усама Бін Ладін з'являється в тюрбані й у куртці із фашини армії Сполучених Штатів, і на руці у нього годинник Таймекс, made in USA.

Сам він теж made in USA, як і інші ісламські фундаменталісти із 40 країн, найняті і озброєні ЦРУ для боротьби з атеїстичним комунізмом в Афганістані.

Коли Сполучені Штати святкували свою перемогу в тій війні, Президент Пакистану Беназір Бгутто даремно попереджала Буша-батька: «Ви створили монстра, так само, як доктор Франкенштейн».

Було доведено ще раз, що ворони видзьобують очі тому, хто їх вирощує. Але спонсор продовжує ними користуватися. Зараз фанатики потрібні йому як ідеальне алібі для ведення війни проти кого завгодно і як завгодно і для зміцнення свого світового панування. А ще — для того, щоб давати пояснення, не допускаючи заперечень. Упродовж вересня американські підприємства ви-

повіті. Адже саме тут жила його коханка Дзвінка – дружина заможного селянина, до якої він полюбляв учащати. Палко й пристрасно він кохав цю напрочуд вродливу й струнку гуцулку з карими, як у сарни, очима й чорним, як у грузинської цариці, волоссям. Це кохання виявилось для нього, як, зрештою, і для більшості ватажків карпатських розбійників, фатальним.

Причиною смерті Довбуша стало ось що: одного разу Дзвінчин чоловік на ймення Степан довідався про зраду своєї дружини і став ревнувати її до славного опришка, відчувачи до нього люту ненависть. Довший час він змушений був миритися з цією вкрай ганебною для нього обставиною, і не тому, що боявся помститися Довбушеві, а тому, що вважав його невразливим. Та подальші події розгорнулися так, що ватажок опришків сам накликав свою власну смерть, і ось чому: якось у хвилину душевного розчулення він звів свій любасці таємницю про те, що, мовляв, десь поблизу Чорногори він закопав був колись один великий скарб. Ця звістка розбудила в душі Дзвінки почуття жадоби.

І от одного разу, під час любощів, вона запитала Олексу, чи це правда, що його не бере ні куля, ні багнет.

Довбуш кивнув головою.

– І що, милий, хіба справді немає чогось такого, що могло б заподіяти тобі смерть? – далі розпитувала Дзвінка.

– Авжеж, є, – відповів опришок. І після докучливих напосідань своєї коханки він зізнався їй: – Тільки раз, один-єдиний раз у своєму житті я пролив невинну кров. Одна з краплин цієї крові залишилася на золотій монеті, яку убитий мною чоловік носив на капелюсі. Зараз ти бачиш її на моїй крисані. Колись одна віщунка наворожила була мені, що нібито я маю загинути від кулі, відлитої із цієї монети.

І тільки-но Довбуш заснув у обіймах Дзвінки, як вона потай викрала в нього зловісну монету, про яку щойно йшла мова, а тоді взяла й передала її своєму чоловікові. Той відлив із неї кулю і, вирізьбивши на ній хрест, освятив її в церкві, так як це зазвичай роблять зі своїми кулями мисливці, що полюють у Карпатах на ведмедів.

Коли одного вечора Довбуш вкотре постукав у двері Дзвінчиної хати, то вони виявилися замкненими. Злякавшись свого підступного вчинку, Довбушева коханка не захотіла впустити його досередини. І лише після того як Олекса пригрозив, що висадить

203

ЛЕОПОЛЬД ФОН
ЗАХЕР-МАЗОХ
КАРПАТСЬКІ
РОЗБІЙНИКИ

кинули на вулицю 200 тисяч працівників. «Назвіть це число числом Бін Ладіна», – таким був вирок секретаря з питань зайнятості Елен Чао.

За кілька тижнів до катастрофи веж почалася катастрофа світової економіки, і журнал *The Economist* порадив своїм читачам: «Придбайте парашута». Після того, як відбулося те, що відбулося, той, хто не придбав парашута, може знайти, принаймні, винуватця, зробленого на замовлення.

Паніка. Усе людство потерпає від симптомів приступу сибірської виразки, лихоманки, головного болю, плям на шкірі, схожих на синці... Усі ми боїмося відкривати листи, і не тому, що в них може бути якийсь неймовірний рахунок за електрику, чи податки, чи фатальна новина про те, що «з жalem повідомляємо вам про те, що ми змушені відмовитися від ваших послуг».

Українські військові проводили навчання, коли ракета С-200 збила пасажирський літак, і 78 осіб загинули. Чи була це помилка, чи справа в тому, що розумні ракети знали, що пасажирські літаки є ворожою зброєю? Розумні ракети вдарять тепер по поштових офісах?

Зброя. Північноамериканський авіаносець «Німітц» провів день в уругвайських водах. Це викликало в мене певне занепокоєння, бо в моєму кварталі є будинок, схожий на мечеть, а розумні ракети завжди дещо непередбачувані. На щастя, нічого не трапилось. Чи майже нічого – кілька уругвайських політиків були запрошені для ознайомлення з авіаносцем, пливучим містом смерти, і ледь не загинули. Їхній літак невдало приземлився, одне його крило відірвалося і залишилося у воді. Завдяки цьому візитові ми дізналися, що авіаносець коштував 4 мільярди 500 мільйонів доларів. Згідно з підрахунками ЮНІСЕФ та інших організацій Об'єднаних Націй, суми, що відповідає вартості трьох таких авіаносців як «Німітц», вистачило б, щоб годувати і лікувати упродовж року всіх голодних і хворих дітей світу, які вмирають зі швидкістю 36 тисяч у день.

Робочасила. «Шпали» є не тільки в ісламському тероризму, але й у державного. Один з активних учасників Плану Кондор у роки військових диктатур у Південній Америці, уругвайський полковник Мануель Кордеро, заявив, що брудна війна

двері, вона відімкнула їх. У цю мить Дзвінчин чоловік Степан, який причаївся на горіщі з рушницею в руках, вистрелив у Довбуша – і славний опришок повалився додолу. Тут на допомогу своєму ватажкові кинулися його вірні побратими, тоді як Степан, непомітно вислизнувши з хати, пустився навтіки, а Дзвінка, зайшовшись плачем, припала до тіла свого коханця.

– Йди геть! Ти зрадила мене, – сказав Довбуш, – маєш за це добру платню – ті дві тисячі дукатів, про які я нещодавно розповідав тобі. А ви, хлопці, – звернувся він до опришків, – візьміть мене на бартки й винесіть на Чорногору, бо там я хочу вмерти.

Коли опришки винесли свого ватажка на Чорногору й поклали його під той старий бук, де він зазвичай вершив правосуддя, Довбуш промовив:

– От і прийшов мій час помирати. Поховайте мене, браття, тут, на Чорногорі, тоді поділіть між собою гроші та й розійдіться. Не опришкуйте більше, бо без ватажка ви станете звичайними розбійниками! – ось що заповів він своїм побратимам перед смертю.

Опришки так і вчинили: виконуючи останню волю Довбуша, вони поховали його на Чорногорі, під вже згаданим старим буком, тоді поділили між собою гроші та й розійшлись по світу.

Історії відомий і народний месник на прізвище Стольнюк, який опришкував у 2-й пол. 40-х років XIX ст. Справжній велетень заввишки понад шість футів⁶, він відзначався надзвичайною силою, хоробрістю, а ще такими рисами, як доброзичливість і шляхетність. Під час своїх розбійницьких нападів він мав звичай з'являтися у вирізьбленій власноруч дерев'яній масці.

Так само як і у випадку з Довбушем, до смерті Стольнюка спричинилася зрада його коханки. Це сталося ось як: коли одного разу Стольнюк вкотре завітав у гості до своєї любаски, її хату оточив загін воjakів. Тільки-но солдати увірвалися досередини, щоб заарештувати опришка, як той так сильно розмахнувся своєю барткою, що її лезо глибоко увігналося в стелю і застрягло там. І в той момент, коли Стольнюк намагався висмикнути свій топірець, вояки накинулися на опришка й зв'язали його.

Під час допиту Стольнюк спробував був заплутати суддю неправдивими свідченнями, але той грубо звинуватив його у брехні. Зачеплений за живе, народний месник гримонув ланцюгами, в які він був закутий, і розлючено вигукнув:

– Ще п'ять днів тому ви, пане суддя, не наважилися б так розмовляти зі мною!

– це «єдиний можливий шлях» перемоги над тероризмом, і що викрадення, катування, убивства і приховання трупів просто необхідні. У нього є досвід, і він пропонує свої послуги. Полковник сказав, що уважно прослухав промови Президента Буша, і значать вони оголошення третьої світової війни. На жаль, він не помилився.

Додаткова інформація. Як і в полковника, у посла теж є досвід. Джон Негропonte, північноамериканський представник в Організації Об'єднаних Націй, погрожує поширити війну «на інші країни» і знає, про що йдеться.

Кілька років тому він поширив війну на Центральну Америку. Негропonte був хресним батьком тероризму контраст у Нікарагуа й ультраправих бойовиків у Гондурасі. Рейган, який був у ті роки Президентом, говорив те ж саме, що говорять сьогодні Буш і Біл Ладін – усі засоби добрі.

Жертви. Ця нова війна ведеться проти диктатури талібів, чи проти страждаючого від неї народу? Скільки цивільних загинуло при бомбуваннях? Четверо афганців, які працювали для ООН, стали першими «супутніми втратами», про які стало відо-

мо. Суцільні символи – вони займалися дезактивацією мін.

Афганістан – найзамінованіша країна світу. У його землі лежать 10 мільйонів мін, ладних убивати і калічити кожного, хто на них наступить. Одні з них були закладені росіянами під час вторгнення, інші – для боротьби з росіянами, у вигляді дарунка воїнам Аллага від уряду Сполучених Штатів. Афганістан ніколи не приєднався до міжнародного договору, який забороняє протипіхотні міни. Сполучені Штати теж. І зараз каравани біженців намагаються уникнути, пішки чи верхи на ослах, спадуючі з неба ракети, і міни, які вибухають з-під землі.

Рігоберта Менчу, дочка народу майя, народу ткачів, застерігає: «Наша надія висить на волосині». І це так. На волосині. У світовій божевільні, між одним паном, який уявив себе Аллагом, і іншим, котрий переконаний, що він – Баффало Білл, між тероризмом замахів і тероризмом війни, насильство роздирає нас по швах.

Переклав А.П.

Як і всіх небезпечних злочинців, Стольнюка було засуджено до страти. Коли опришок уже стояв під шибеницею, він, розпізнавши у натовпі не тільки свою матір, але й свою коханку, кивнув їм головою. Після цього він звернувся з останнім словом до народу і з гідністю прийняв смерть.

Тут варто згадати і те, що в боротьбі з опришківським рухом австрійська влада, крім загонів регулярного війська, вміло використовувала ще й допомогу народних месників, які, розкавшись у власних гріхах, добровільно йшли на співпрацю з нею. Наприклад, коли один із найсміливіших карпатських розбійників якось уночі лежав біля ватри, згадуючи свої молоді роки, то його охопило неймовірно глибоке каяття, адже колись його душу не обтяжувала жодна провина, а руки його ще не були залиті кров'ю. Надворі панувала цілковита тиша. Аж раптом дерева, що стояли довкола, похилились додолу, вогонь погас, а дим від вогнища, загадково клубочачись, став помалу перетворюватися на якусь дивну постать. Враз перед опришком, якого обійняв панічний страх, постав злий дух, що мав довгу сиву бороду. Спершу нечистий, нахилившись над бідолашним чоловіком, захопився насміхатися над ним, а тоді став пропонувати

йому усі земні скарби, аби лише той не відмовлявся від свого кривавого ремесла. І хоч як злий дух не намагався спокусити опришка, а проте всі його зусилля виявилися даремними. Більше того: коли опришок перехрестився, нечистий, обернувшись у дим, здійнявся вгору. Схопившись на ноги, опришок побачив, що вогонь продовжує горіти, а його побратими і далі спокійно сплять довкола ватри.

Наступного ранку він подався до найближчого села і, знайшовши в ньому священика, висповідався йому. Розкаянному грішникові духівник порадив іти до Станіслава й добровільно з'явитися там до найвищого повітового урядника. Той так і зробив. Вислухавши опришка, поважний чиновник завів мову про те, в який спосіб можна було б якнайшвидше покласти край опришківському руху. Наслідком цієї розмови стало те, що невдовзі австрійський чиновник звернувся до уряду з пропозицією сформувати спеціальний загін із тих народних месників, які добровільно перестали опришкувати, а також із тих найманих гуцулів, які добре знають свій край і звичаї своєї народності. На його думку, цей загін мав би підпорядковуватися не військовому командуванню, а найвищому повітовому урядникові.

205

ЛЕОПОЛЬД ФОН
ЗАХЕР-МАЗОХ
КАРПАТСЬКІ
РОЗБІЙНИКИ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

äíđôđłä ëťíęëíđ
герфрід мюнклер

© Г.Мюнклер, 2002

Державна влада схвалила цю пропозицію. Трохи згодом її було втілено в життя, і розкаяний грішник став першим командувачем загону вояків, яких називали *гірськими стрільцями*. Добре орієнтуючись на місцевості і знаючи більшість потаємних стежок опришків, вони боролися проти народних месників набагато успішніше, ніж цісарські солдати. Та хоч гірські стрільці і здобули чимало перемог, а проте цілковито викоринити опришківство їм було аж ніяк не під силу.

Лише скасування панщини у 1848 році, яке принесло галицьким селянам свободу й право власності на землю, спричинилося до того, що опришківський рух став занепадати, виконавши свою історичну роль.

Після кількасотлітньої боротьби проти феодально-кріпосницького гніту селяни нарешті примирилися зі своїми колишніми гнобителями.

Переклав Олег Заячківський

Примітки перекладача:

1. XIX.
2. Мова йде про перший поділ Польщі, який відбувся у 1772 році і за яким східна частина Речі Посполитої відійшла до Австрії.
3. Право священика вимагати оплати за здійснення ритуальних дійств у ризи.
4. Найбідніші верстви суспільства.
5. Найвищий гірський хребет українських Карпат в районі Коломийського повіту.
6. 1 фут дорівнює 30,48 см.

ПОСЛАННЯ 11 ВЕРЕСНЯ

Той факт, що стратегія тероризму розрахована не так на безпосередні фізичні наслідки застосування сили, заподіяну нею матеріальну шкоду чи значну кількість загиблих, крах систем життєзабезпечення тощо, а радше на досягнення психічного ефекту, спричиненого терактом, як от страху і жаху, але водночас підбадьорення й надії, був зауважений аналітиками застосування сили вже у 70-х роках [1].

Наприкінці 60-х та у 70-і роки сучасна стратегія тероризму як заміної чи попередньої форми трансформувалася у стратегію партизанської війни. Сучасний тероризм, як розрахована на тривалий час політико-мілітарна стратегія, налічує не більш, аніж якось тридцять років. Він ще доволі довго оперував тією ж зброєю, що і його, здебільшого анархічні, попередники [2], а саме: пістолетом і бомбою; однак цей різновид тероризму засадничо відрізняється від інших поєднанням застосування зброї з дією засобів масової інформації. Це поєднання є вирішальною інновацією сучасного терористичного застосування сили. Без резонуючого ефекту громадської думки терорис-

тичні стратегії не змогли би функціонувати, відповідно, їхня інтенсивність посилюється у процесі медіа-революції, яка з локальних, у кращому разі регіональних опіній дозволяє врешті-решт створити єдину світову громадську думку, яку ЗМІ обслуговуватимуть у реальному часі – вирішальними чинниками тут стали виникнення масової преси, поширення радіо, утвердження телебачення внаслідок використання ретрансляційних супутників. Без привабливості уваги світової громадської думки терористичні акти 11 вересня 2001 року, незважаючи на страшні руйнування та значну кількість жертв, не мали б того відлуння, яке породили. Ледве чи спроможна якась інша стратегія так добре й успішно використовувати так званий «чинник CNN», як тероризм.

Загалом, тероризм можна визначити як стратегію, яка при наявності незначних власних ресурсів здатна насильницькими методами вирішити конфлікт навіть із значно переважаючими силами, завдяки двом особливостям, які відрізняють її від інших форм збройного вирішення конфлікту, а саме:

– по-перше, цілковите ігнорування всіх правил ведення війни, починаючи від означення учасників бойових дій, аби можна було розмежувати їх із тими,

âîdłń óřćríîâ
боріс хазанов

© Б.Хазанов, 2000

Опубліковано у: «Октябрь». – 2000. – №6.

ДЕСЯТЬ ПРАВЕДУНИВ У СВОДОМІ. ІСТОРІЯ ОДНІЄЇ ЗМОВИ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

хто не бере участі у війні, аж до використання цивільного населення ворога як захисного щита та заручників власного командування;

– по-друге, нещадне використання цивільних ресурсів атакованого противника для власної військової мети.

МАКСИМАЛЬНИЙ ЕФЕКТ

До цивільних ресурсів атакованого противника, які використовують як мілітарний засіб проти нього, належать переважно транспортні та комунікаційні системи: починаючи від поштових перевезень, в які можна закладати вибухівку чи щось подібне (скажімо, порошок із збудником сибірської виразки), через системи сполучення (причому перевага надається авіаперельотам), і закінчуючи потоками інформаційних даних, насичених комп'ютерними вірусами, щоб заблокувати або знищити комплексну інформаційну інфраструктуру сучасних суспільств. До цих цивільних ресурсів належить також мережа передачі новин та розважальні програми, за допомогою яких навіть невеликі акції набувають неадекватно широкого резонансу.

Щоб досягнути цієї мети, терористичні акції необхідно спланувати так, аби вони комунікаційно-стра-

тегічно сягали максимального ефекту. Прикладом цього є захоплення палестинцями в заручники ізраїльських спортсменів на Олімпійських іграх 1972 року в Мюнхені, відтак – викрадення літака TWA-847 і 17-денне утримання в заручниках кількох американських пасажирів у Бейруті у червні 1985 року (це необхідно особливо підкреслити, оскільки раніше ще ніколи так інтенсивно не велися репортажі про теракт [3]), зрештою, комбінований теракт 11 вересня 2001 року, останній – не тільки через найбільшу кількість жертв, а й тому, що замах було вчинено супроти центрів і символів ґлобального американського панування: Пентагону, як командного центру і головного мозку американського військового апарату, та Світового торговельного центру, як одного з найважливіших пультів управління капіталістичною економікою. Крім того, Пентагон був символом американської недоторканости, а вежі-близнюки Світового торговельного центру символізували панування американського капіталу.

Отож, саме це було (і є) першим посланням 11 вересня: картина веж-близнюків, які спочатку горять, а відтак падають, є антисимволом американського панування, чи навіть театральню інсценізованим роз-

ГРА В РУЛЕТКУ

Деякі ключові моменти історії змушують повірити, що світом править випадок. Столяр-червонодеревник Георг Ельзер трудився багато ночей у підвалі мюнхенського пивного залу «Бюргерброй», замуровуючи в основу стовпа, який підпирає стелю поруч із трибуною, вельми досконалу, власноруч виготовлену бомбу уповільненої дії з двома годинниковими механізмами. Пекельна машина детонувала 8 листопада 1939 р., у річницю невідомого пучку 1923 р., о десятій годині вечора, точно в призначений час, коли в переповненій залі, внизу і на балконах, сиділи три тисячі «старих борців». Було відомо, що фюрер говорить як мінімум півтори години. До півночі він мусив вилетіти у Берлін. Але прогноз погоди був несприятливий. Ад'ютант зв'язався телефоном із вокзалом, до берлінського потягу, який відходить о пів на десяту, був підчеплений салон-вагон фюрера. Промову у півній довелося скоротити і почати

на півгодини раніше. О восьмій годині вдарив марш, загриміли чоботи, у залу з помпою внесли «кривавий прапор». Гітлер зійшов на трибуну – і встиг покинути пивну за вісім хвилин до вибуху.

Якби не щаслива – варто було б сказати: нещаслива – випадковість, разом зі стелею, яка обвалилася, з розтрощеною на друзки трибуну та закатрупленим оратором завалився б і його режим. Тільки-но розпочата війна була б припинена. Німеччина не напала би на Совецький Союз, не була б зруйнована і розчленована, не було б Східного блоку, холодної війни і так далі.

Якби, каже Паскаль, ніс Клеопатри був трішки коротшим, історія Риму була б іншою. Можна назвати скільки завгодно таких «якби». Стрілочник (якщо припустити існування подібного метаісторичного персонажа) через непорозуміння чи примху перевів стрілку не в ту сторону, і потяг повернув на інший шлях. Що таке випадок? Те, чого, судячи з усього, не мало би трапитися. Але, проте, трапилось. Що було б, якби 20 липня 1944 р. у Вовчій норі, ставці фюрера в Східній Пруссії, доля, тепер уже вкотре, не врятувала нацистського ватажка, якби він, нарешті, дав

вінчанням цього панування. Вони показують вразливість та ранимість США не тільки на периферії її впливу, про що свідчать бомбові удари по казармах морського флоту в Бейруті та по посольствах США в Найробі та Дар-ес-Саламі, а й у центрах її міці: у Нью-Йорку та Вашингтоні. Ніщо не змогло б так проникно та незабутньо закарбувати це послання в свідомості світової громадськості, як картини 11 вересня та наступних днів, коли без пауз повторювані аматорські зйомки польоту літаків кризь вежі Світового Центру поступово змінювалися картинами руїн, з яких все ще клубився дим на Ground Zero.

До початку повітряних атак у Афганістані боротьба між стратегами терору та США велась в основному як війна образів, у якій США спочатку повільно, але поступово змогли встановити рівновагу з терористичними атаками. Це були постійно повторювані картини параду флоту, які сигналізували, що буде жорсткий військовий контрудар, але для цього необхідно ще декілька днів. До цього приєднувалися картини патріотичної рішучості населення Нью-Йорка, які демонстрували, що послання терористів не викликали у постраждалих очікуваного результату.

Ці обидва, адресовані світовій громадськості по-

слання-відповіді – демонстрація сильної військової машини, яка буде застосована в найближчому майбутньому та патріотична рішучість американського цивільного населення, яке не стане на коліна перед вимогами терористів, а візьме на себе вантаж та небезпеки довготривалої війни проти міжнародного тероризму, доповнилася агресивною риторикою війни Джорджа Буша, функція якої, на противагу до безпосереднього враження, полягала в тому, щоб дати Америці час для ідентифікації агресорів, локалізації їх у якійсь формі та, зрештою, для розроблення стратегії придатної для їхнього переборення та повалення [4].

«ТРЕТІЙ, ЯКОГО НЕОБХІДНО ЗАЦІКАВИТИ»

Дотепер говорилося тільки про одну сторону послання терористичного акту 11 вересня: послання скеровувалося на атаковану сторону та повинне було викликати в неї страх та переляк. Однак, як правило, терористичні акти містять послання, адресовані не тільки атакованим, вони звертаються до тих, кого в стратегії тероризму можна назвати «третіми, кого необхідно зацікавити». При цьому, відповідно до політично-ідеологічної орієнтації терористичних груп, мо-

дуба, замість того щоб обійтися незначними ушкодженнями? Збулася б надія змовників відвести катастрофу, запобігти окупації, зберегти суверенність країни? Ні, звичайно: доля Німеччини була вирішена. Але війна закінчилася б на десять місяців раніш. Убиті не були б убиті, не загинули б міста, уся післявоєнна історія усе ж виглядала б дещо інакше.

ОПІР

Про партію Гітлера не можна було сказати (як про партію більшовиків у Росії напередодні жовтневого перевороту), що в березні 1933 р. вона являла собою незначну купку фанатиків, і все ж на виборах їй не вдалося зібрати більшість голосів. Сім мільйонів виборців голосували за соціал-демократів, шість мільйонів – за католицьку партію центру і дрібні демократичні партії, п'ять мільйонів – за комуністів. Те, що націонал-соціалізм і в перші місяці, і в наступні дванадцять років «тисячолітнього райху» натрапляв на більш-менш активний опір, не дивно: незважаючи на симпатії різних шарів населення, у нього залишалася чимало супротивників. Водночас, цей опір, від глухої опозиції до замахів на

життя диктатора, гідний подиву, бо існував за умов режиму, який, здавалося б, придушив у зародку всіляку спробу опору. Той, хто з досвіду власного життя обізнаний із тим, що таке тоталітарна держава, знає, що значить суперечити цій державі. Два фактори, які, втім, важко розмежувати, забезпечують його монопольність: страх і ентузіазм. Страх перед усюдисущою таємною поліцією і захоплення чоботами вождя.

Змова 20 липня, якій минуло уже більше піввіку, не була єдиною спробою радикально змінити стан справ. Вона також не була єдиним прикладом внутрішнього опору нацизму. Незабаром після капітуляції письменник Ганс Фаллада розкопав у архіві гестапо справу берлінського робітника Отто Квангеля і його дружини: обоє розсилали навмання поштові листівки-відозви проти Гітлера і війни; цей випадок був покладений в основу сюжету відомого роману «Кожний умирає поодиноці». Про мюнхенську студентську групу «Біла троянда», про розправу з її учасниками стало відомо також у перші післявоєнні роки. Про багатьох інших – знову-таки в дуже різних групах населення – довідалися лише останнім часом.

209

БОРИС ХАЗАНОВ
ДЕСЯТЬ
ПРАВЕДНИКІВ
У СОДОМІ.
ІСТОРІЯ ОДНІЄЇ
ЗМОВИ

ва може йти про етнічні або релігійні меншини якоїсь країни, для якої необхідно вибороти особливі права або навіть політичну незалежність. Мова може йти і про соціально обділені та політично маргіналізовані прошарки та класи. Терористичні угруповання беруть на себе сприяння їхній політичній емансипації; далі мова може йти про групи, над якими нависла загроза через суспільні та політичні зміни у їхньому дотепер привілейованому становищі. Третіми, яких необхідно зацікавити, можуть бути великі групи релігійно-культурного типу, як от ісламський світ під час актів 11 вересня.

Послання терористичних актів саме по собі глашать, що опір не тільки можливий, а й може бути успішним. Часто згадувану у недавніх дослідженнях диференціацію між етнічно-націоналістичним, соціально-революційним та релігійним тероризмом можна розвинути як і на відповідному визначенні ворога, так і на зацікавленому підлеглому третьому. Послання терористичних актів змінюється передусім з огляду на третіх, яких необхідно зацікавити.

Більше, ніж відповідне визначення ворога, визначення третього, якого необхідно зацікавити, виконує функцію керування вибором можливих цілей та

збільшенням чи обмеженням кількості жертв терактів та замахів. Багато десятиліть більшість дослідників тероризму схиляється до думки, що створений ЗМІ підсилювальний ефект терактів разом із необхідністю сформулювати щонайточніше та щонайодностачніше послання, яке адресоване третім, яких необхідно зацікавити, подбає про те, що терористи не вживатимуть зброї масового знищення, особливо біологічних та хемічних отруйних речовин, оскільки при цьому можуть загинути або уражатися особи, які відносяться до третього, який підпорядкований як зацікавлений.

РЕЛІГІЙНО МОТИВОВАНИЙ ТЕРОРИЗМ

Але це припущення було, очевидно, правильним для етнічно-націоналістичного та соціально-революційного тероризму, при якому третій, якого необхідно зацікавити, повинен бути найточніше окреслений, а терористичні акти повинні плануватися та проводитися як точні послання. Незначною мірою це саме стосується релігійного тероризму. Значному розширенню визначення ворога, яке не підлягає позиційним обмеженням, відповідає неясний образ третього, якого необхідно зацікавити, наслідком чого є те,

І все-таки змова 20 липня не мала собі рівних за масштабами підготовки і розгалуженості. У ній брали участь люди різного соціального стану, світогляду, походження: юристи, теологи, священники, дипломати, генерали; консерватори, націоналісти, ліберали, соціал-демократи; вихідці із середнього класу і шляхетства. Те, що їх поєднувало, було важливіше від політичних розбіжностей і вище станових амбіцій. Деякі з них пережили в юності захоплення націонал-соціалізмом. Інші не сприймали його ніколи. Серед численних учасників комplotу не виявилось жодного інформатора – випадок нечуваний у державі і суспільстві цього типу. Люди 20 липня добре знали, що їх чекає у випадку невдачі. Напередодні вирішального дня багатьох не залишало передчуття поразки. Хоча Німеччина вела вже оборонні бої, агресивна міць райху була ще далеко не зломлена. Змовники знали, що вони будуть затавровані як зрадники батьківщини. Але, як сказав Клаус Штауфенберг, «не виступивши, ми зрадімо наше сумління».

НЕ УБИЙ

Джерела змови сягають середини тридцятих років. Час, найменш сприятливий для успіху: режим крокував від триумфу до триумфу. Містична віра у фюрера стала ледве чи не всенародною. За кілька років до нападу на Польщу і початку Другої Світової війни опозиція виробила плани майбутнього устрою Німеччини. Але поховати нацизм могли тільки військові. Це означало порушити присягу; не кожний міг через це переступити. Традиція забороняла прусському і німецькому офіцеру втручатися в політику. Його першою і другою заповіддю були вірність і покора. Державними справами нехай займаються інші; обов'язок солдата – захищати батьківщину. Протиріччя зростали з розвитком подій: якщо країна воює, як можна завдати їй удару в спину?

Іншу етичну проблему становило тиранобвиство. Було зрозуміло – чи ставало дедалі ясніше, – що поки фюрер живий чи прийнятні не знешкоджений, змінити існуючий лад неможливо. Убивство ж, майже неминуче пов'язане із загибеллю інших, суперечило християнським переконанням багатьох учасників змови, не виключаючи цільних, як напри-

що акти терористичних груп з релігійно-культурною мотивацією ще задовго до акту 11 вересня мали більшу кількість жертв, ніж акти етнічно-націоналістично та соціально-революційно орієнтованих груп. [5]

Релігійно мотивованим був терористичний акт в метро Токіо з використанням отруйного газу, коли вперше була застосована зброя масового знищення. Відповідальність за перший терористичний акт у Світовому торговому центрі у 1993 році, коли через вибух бомби у підземному гаражі повинні були зруйнуватися обидві вежі, лежить на релігійно-культурно орієнтованій групі [6]. Поєднання релігійної мотивації з терористичною стратегією привело до значного прискорення ескалаційної спіралі та до драматичного збільшення кількості жертв [7]. Це можна пояснити тим, що терористам з релігійною мотивацією не потрібен третій зацікавлений, оскільки вони для обґрунтування своїх дій використовують поняття апокаліпсису та міленіуму.

Хто під час своїх акцій не мусить зважати на те, що десь серед жертв знаходиться особа, яка належить до зацікавленого третього, може діяти набагато нещадніше. Терористи з релігійною мотивацією є власними замовниками того, що вони розглядають як

тотальну війну. Тобто, вони самі від себе виводять свої завдання та не потребують інших груп для обґрунтування. Тому для релігійних терористів не важливі межі застосування сили, які повинні встановити собі нерелігійні терористи для того, щоб справити враження на своїх не зовсім переконаних прибічників, які їх обмежено підтримують. Відсутність прибічників призводить до майже необмеженого застосування сили проти практично безконечних категорій мети: тобто проти кожного, хто не належить до релігії чи релігійної секти терористів [8].

Відповідно до цього, послання, які випливають з актів релігійних терористів, чітко відрізняються від послань соціально-революційних та етнічно-національних терористів. Комунікація релігійно керованого тероризму інша, ніж недуховних терористичних груп. Перш за все виділяється те, що релігійний тероризм, байдуже з якого фундаменталізму він походить (ісламського, єврейського чи християнського), відмовляється від регулярно поширюваних у зв'язку з терактами зізнаннями, тобто не поширює заяв та пояснень, поєднаних з виправданнями та вимогами теракту, а покладається винятково на змістовність картин теракту. В комунікаційній стратегії релігійного

лад граф Мольке. З іншого боку, початок війни надзвичайно утруднив доступ до оточення диктатора. Гітлер уже не виступав привселюдно. Більшу частину часу він проводив не в Берліні, а в надійно захищених притулках, далеко і від уразливого для авіації заплілля, і від фронту. Пробитися туди міг лише заслужений і перевірений офіцер високого рангу. Як ми знаємо, така людина знайшлася.

ПОКИ ШО ТІЛЬКИ ГЕНЕРАЛИ

До передісторії 20 липня відносяться кілька не-здійснених проектів перевороту. Коротко про них. У 1938 р., від травня до серпня, начальник генштабу сухопутних військ генерал-полковник Людвіг Бек у кількох пам'ятних записках, скерованих вождеві та райхсканцлерові (офіційне титулування Гітлера) за посередництвом верховного головнокомандувача Браухича, намагався переконати фюрера і його оточення відмовитися від підготовки до війни. В одному з цих листів Бек навіть попереджав, що, якщо війна буде почата, вищий генералітет у повному складі подасть у відставку. Але диктаторам не дають поради. Гітлер відповів, що він сам знає, як йому

треба чинити. Що стосується страйку генералів, то обережний Браухич вирішив сховати від фюрера цю частину листа. Бек нічого не домігся, крім того, що був знятий зі своєї посади; пізніше ми зустрінемо його ім'я серед головних учасників змови.

Спадкоємцем Бека (з його згоди) став генерал артилерії Франц Гальдер, людина рішучішого способу мислення. Разом із групою однодумців він розробив детальний план пучку.

Восени 1938 р. ще не всі були згодні з пропозицією командувача третім берлінським військовим округом генерала (згодом генерал-фельдмаршала) Ервіна фон Віцлебена фізично усунути фюрера. Гальдер і офіцери контррозвідки Остер і Гейнц підтримали Віцлебена. План полягав у наступному. За наказом Віцлебена частини 3-го армійського корпусу займають вулиці та ключові установи столиці; разом із чинами свого штабу, під захистом офіцерського загону на чолі з Гейнцом, Віцлебен знімає зовнішню і внутрішню охорону імперської канцелярії і, минувши Мармурову залу, через коридор проникає в кімнату Гітлера. Арешт вождя, після чого інсценується незаплановане убивство: навіть

211

БОРИС ХАЗАНОВ
ДЕСЯТЬ
ПРАВЕДНИКІВ
У СОДОМІ.
ІСТОРІЯ ОДНІЄЇ
ЗМОВИ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

тероризму образи звільнилися від тексту. Так, послання 11 вересня передавалося виключно образами та взагалі без тексту.

Наслідок – послання стає багатозначним; воно може означати будь-що та містить в собі декілька повідомлень. Але, яке з них найважливіше, залишається незрозумілим у картинах терактів, які не супроводжуються авторизованим терористами підтекстом. Ця незрозумілість не є помилкою у випадку релігійного тероризму, як це було б у випадку етнічно-націоналістичного та соціально-революційного тероризму, а основною складовою стратегії: атакованому загадують загадку та дозволяють здогадуватися, як можна політично задовольнити агресора.

Акти 11 вересня політично не однозначні. Йдеться про Палестинський конфлікт, зокрема, про недавні ускладнення? Йдеться про фізичну присутність декількох тисяч американців на землях Саудівської Аравії? Чи йдеться про принциповий конфлікт цінностей між західними формами життя та законами ісламу або свавільним трактуванням цих законів терористами?

Це виявилось проблемою не агресорів, а атакованих, та пояснювалося додатковим кодуванням, яке містилося в актах: свідомо відмова камікадзе від

шляхів порятунку та втечі, щоб самим уникнути інших підготованих катастроф. Незважаючи на те, що самогубство терористів під час терактів 11 вересня було передумовою для успішного проведення їхньої операції, воно містить ще і повідомлення для друга та ворога: незаперечну рішучість вести цю боротьбу як протиборство без можливості компромісу або примирення. Самогубство камікадзе, яке спостерігається часто в релігійному тероризмі, містить поряд з інструментальним сильний символічний компонент. І врешті-решт, самогубство камікадзе досягає «неперевершеного публічного ефекту» [9].

БІЛЬШИЙ РЕЗУЛЬТАТ У ДЕМОКРАТІЇ

Певна річ, кидається в очі те, що терористична стратегія, описана тут у своїх основних рисах, спроможна в принципі розгортати свою дію тільки в демократіях, тоді, як у диктатурах та тоталітарних режимах, вона залишається порівняно неефективною та безрезультатною. В одному широкому дослідженні виникнення терористичних груп після 1945 року пов'язувалося з політичним порядком, проти якого вони виступали, при цьому виявилось, що терористичні групи виникають у демократіях у 3,5 разів частіше,

якщо загопи СС з якоїсь причини не чинитимуть опору путчистам, Гейнц і його підлеглі організують збройний інцидент, під час якого Гітлер буде убитий.

План не вдалося реалізувати через приїзд британського прем'єра Чемберлена до Гітлера в Берхтесгаден. Після цього несподіваного візиту і конференції представників західних держав у Бад-Годесберґ під Бонном була укладена Мюнхенська угода від 29 вересня 1938 р.; війна здавалася відтермінованою. Але змовники не покинули своїх намірів. Новий проект перевороту був розроблений наступного року. Генерал Гальдер, який за посадою часто навідувався до райхсканцелярії, носив у кишені пістолет, щоб власноручно пристрелити вождя. У Цоссені, на південь від Берліна, де знаходилося верховне командування, у броньованому сейфі зберігалися підготований Остером стратегічний план повстання, текст звернення до народу й армії, склад нового уряду, список нацистських керівників, які підлягають негайному арештові та, мабуть, розстрілові: Гітлер, Гімлер, Ріббентроп, Гайдріх, Герінґ, Геббельс.

КРАЙСАУ

У 1867 р. Гельмут граф фон Мольтке, переможець австрійців і саксонців у битві під Кеніґгрецом і майбутній переможець у франко-пруській війні, одержав від короля дотацію на придбання колишнього лицарського володіння Крайсау біля містечка Швейдніц у Нижній Сілезії (нині – територія Польщі [помістя-музей Кшижова біля Свидниці неподалік Вроцлава. – Прим. перекл.]). У стародавньому, багато разів перебудованому чотириповерховому будинку, який усе ще по старій пам'яті називали замком, народився в 1907 р. племінник бездітного фельдмаршала Гельмут Джеймс граф фон Мольтке-молодший. Після смерти батька він успадкував маєток.

Мольтке був високим сухорлявим чоловіком північного типу, сірооким, із зачесаним назад світлим волоссям, із красивим прямокутним чолом. Його дід з материнського боку був Chief Justice (головний суддя) у Південно-Африканському Союзі; онук перейняв від нього професію юриста. Він одержав юридичну освіту в Оксфорді і пізніше часто бував у Англії, став німецьким і англійським адвокатом у Берліні. Під час війни Мольтке служив у юридично-

ніж у авторитарних режимах [10]. Очевидно, для терористів принципи конструкції демократії та, як правило, пов'язані з ними соціальні структури, функціонально еквівалентні тому, чим для партизанів є болюта і важко доступні гірські райони [11].

Демократії мають чітко вищу комунікативну інтенсивність, яка є фундаментальною передумовою для того, щоб стратегія тероризму могла розвивати свою дію. Там, де відсутня така комунікативна інтенсивність, багато актів не стали б загальновідомими, і там, де таке обнародування придушується урядовими заходами, як це є у диктатурах, терористи не мають вирішальної зброї для ведення боротьби. Інакше кажучи: там, де висока інтенсивність комунікації, необхідно рахуватися із відповідно вищою вірогідністю терористичних актів. Експерти притримуються думки, що обставина, за якої американські громадяни за останні 30 років набагато частіше, ніж громадяни інших країн, ставали жертвами терористичних актів, пов'язана з «незрівняними шансами гласности та самопредставлення для терористів», якщо вони завдаватимуть ударів американським громадянам, і це стане потім сенсаційною новиною в американській, трансльованій на цілий світ, службі новин [12].

Типова для демократій комунікативна інтенсивність, завдяки якій можна досягнути психічних ефектів терактів, повертає погляд до цілої інфраструктури сучасних суспільств, яка пропонує стратегії тероризму цілий ряд привабливих та порівняно легко доступних цілей. Вони сягають від транспортних до комунікаційних систем; чим тісніші та інтенсивніші внутрішні та зовнішні стосунки між суспільствами, чим швидше протікають обміни, тим вразливішими є суспільства для терористичних актів.

Крім того суспільства, в яких аграрний сектор відіграє незначну роль, посилено виявляють властивості, які в загальному можна назвати як «постгероїчні». Героїчний жест, який характерний терористичним групам взагалі, а особливо тим, в чиїх лавах є велика кількість самогубців, виділяється тут особливо різко.

Незважаючи на те, що люди, які зважилися пожертвувати своїм життям, мають розвинене особливе почуття зневаги до життєвих форм постгероїчного суспільства, у стратегів терористичної акції відіграє роль сподівання, що таке суспільство проявить виражену ментальність відступу та капітуляції і готове відкупитися від загрози своєму життю грішми та політичними поступками. Успішні спроби звільнити поло-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

му відділі іноземної контррозвідки при верховному командуванні вермахту. (Нагадаємо, що контррозвідку очолював адмірал Вільгельм Канаріс, розстріляний як учасник опору польовим трибуналом СС навесні 1945 р. у концтаборі Флоссенбюрг.)

Райх почав Другу Світову війну 1 вересня 1939 року. До цього часу відносяться перші проекти скинення націонал-соціалістського режиму, укладені Гельмутом Мольтке і видрукувані на машинці його дружиною Фреєю; надалі вона передруковувала всі документи і зуміла їх зберегти. Приблизно з 1940 року у садибі Крайсау, у старому замку, а частіше в сусідньому невеликому будинку, що називався Берггауз, збиралися друзі Мольтке. Зустріч з далеким родичем, юристом і офіцером верховного командування Йорком фон Вартенбургом, поклала початок регулярним зборам. Навесні, на Трійцю, і восени приїжджало 10-12 осіб. Гостей зустрічали з екіпажем і ліхтарями на маленькій залізничній станції. Згодом у протоколах гестапо ці збори, в яких брало участь загалом близько сорока осіб, були названі Крайсауським гуртком. Під цією назвою вони увійшли в історію.

КУДИ ПОДІТИ ФЮРЕРА?

Тут варто згадати про декого з учасників гуртка у Крайсау, які творили його осердя. Адам фон Тротт цу Зольц, нащадок старого гессенського роду, котрий навчався, як і Мольтке, в Оксфорді, посідав, незважаючи на свою молодість, одну із ключових посад у міністерстві закордонних справ. Видним дипломатом був також посольський радник Ганс-Бернд фон Гефтен. Учитель гімназії Адольф Райхвайн, у минулому член соціал-демократичної партії, був професором педагогічної академії. Колишнім соціал-демократом був Юліус Лебер, син робітника з Ельзасу, у часи Ваймарської республіки депутат райхстагу; він устиг відсидіти чотири роки в концтаборі, потім відновив контакти з колишніми товаришами по розгромленій партії, зв'язався з обома мозковими центрами опору – Крайсауським гуртком і групою Герделера (про яку буде сказано далі), познайомився зі Штауфенбергом – майбутньою центральною фігурою заклоту, разом з Райхвайном намагався налагодити зв'язок із комуністичним підпіллям. Карл Дитріх фон Троту був референтом міністерства економіки. Колишній заступник начальника

213

БОРИС ХАЗАНОВ
ДЕСЯТЬ
ПРАВЕДНИКІВ
У СОДОМІ.
ІСТОРІЯ ОДНІЄЇ
ЗМОВИ

нених власного угруповання завдяки захопленню за-ручників і погрозами страти підтвердили це основне припущення терористичних лицедіїв. В авторитарних чи тоталітарних режимах, де життя окремої людини не посідає такого важливого значення та громадськість не можна використати як інструмент драматизації, такі тактики ніколи не змогли б досягнути такого результату.

Так кожен терористичний акт, здійснений проти демократії, містить стереотипне послання; воно гласить, що потерпілих та їхню форму життя щонайсильніше зневажають. Ця зневага особливо різко виражена у терактах 11 вересня. Тому її можна зрозуміти як наступ на західну демократичну форму життя у її цілісності, навіть якщо щодо цього не має письмового зізнання.

Переклала Уляна Левчишин

[1] Fromkin D. Die Strategie des Terrorismus / In: M.Funke (Hrsg.) Terrorismus. Untersuchungen zur Strategie und Struktur revolutionärer Gewaltpolitik. – Bonn, 1977 (Schriftenreihe der Bundeszentrale fuer politische Bildung, Bd. 123). – S. 83-99, особливо S.93; пор.: Muenkler H. Guerillakrieg und Terrorismus / In: Neue politische Literatur. – XXV. – Jg. 1980. – Heft 3. – S.299-326.

[2] Докладно про це: Laqueur W. Terrorismus. Kronberg / Ts. – 1977. – S. 22-77.

[3] Hoffman B. Terrorismus – der unerklarte Krieg. Neue Gefahren politischer Gewalt. Frankfurt/M., 1999. – S. 174f.

[4] Численні європейські спостерігачі та коментатори хибно тлумачили риторику війни американського Президента, оскільки інтерпретували її, беручи до уваги інтенцію, а не функцію виграшу часу для створення так званої антитерористичної коаліції. Це не означає, що Джордж Буш прагнув досягнути саме такий функціональний ефект; однак він був ретельно запланований у сценаріях штабів і радників, які опрацювали політику світової боротьби з міжнародним тероризмом.

[5] Waldmann P. Terrorismus. Provokation der Macht. Muenchen, 1998. – S. 23 f.

[6] Baker R. Verbote des Unheils. Der Mann, der das erste Attentat auf das World Trade Center verubte // FAZ. – 2001. – 11.XI. – S. 8.

[7] Laqueur W. Die globale Bedrohung. Neue Gefahren des Terrorismus. Berlin, 1988. – S. 315 ff.

[8] Hoffman B. Op. cit. – S. 122.

[9] Waldmann P. Op. cit. – S. 108.

[10] Eubank W.Lee & Weinberg L. Does Democracy Encourage Terrorism? / In: Terrorism and Political Violence. – Bd. 6. – №4. – 1994. – P. 417-443.

[11] На думку В. Лакера, партизанська війна може тривати і без висвітлення у пресі, але для міського тероризму публічність життєво важлива; що менша терористична група, тим вища її залежність від публічності.

[12] Hoffman B. Op. cit. – S.180.

берлінської поліції Фріц-Дітлоф граф фон дер Шуленбург цу Ціглер (племінник німецького посла в Москві графа Шуленбурґа-старшого, котрий теж був учасником опору) після початку війни залишив лави нацистської партії, був штабним офіцером. Письменник Карло Мірендорф не дожив до 20 липня: він загинув під час повітряного нальоту в Ляйпцизі. У совєцькому таборі для інтернованих через три роки після війни, як припускають, загинув один з активних членів Крайсауського гуртка Хорст Ейнзідель. Гаральд Пельхау був тюремним священиком у Тегеле (Берлін). Протестантський теолог Ейген Герстенмаєр, дияч Сповідної церкви, опозиційної щодо гітлеризму, порівняно пізно вступив у гурток, але став одним з його чільних діячів. Учасниками дискусій у Крайсау були отці єзуїти Лотар Кеніґ, Ганс фон Галлі й Альфред Дельп, якому запропонував увійти до гуртка провінціал ордену Августин Реш. Петер граф Йорк фон Вартенбург, з родини пруських воєначальників (предок був союзником Кутузова у війні з Наполеоном), нами вже названий.

Коротка витримка з *«Принципів майбутнього устрою»*, датованих серпнем 1943 р., може дати

уявлення про характер планів Крайсауського гуртка:

«Уряд Німецької імперії бачить основу для морального і релігійного відновлення нашого народу, для подолання ненависти і неправди, для будівництва європейського співтовариства націй – у християнстві... Імперський уряд сповнений рішучості здійснити наступні вимоги. Розтопане право му- сить бути відновлене, правопорядок повинен панувати у всіх сферах життя. Гарантуються свобода віри і сумління. Існуючі нині закони і положення, що суперечать цьому принципу, скасовуються... Право на працю і власність береться під захист держави і суспільства незалежно від расової, національної і релігійної приналежності».

Чи можна було запровадити в життя ці принципи, не покінчивши з існуючим ладом? Скинути ж цей лад було неможливо, не покінчивши з фюрером. Проте граф Мольтке на відміну від більшості членів гуртка був проти замахів на Гітлера. Мольтке вважав, що після поразки – а вона уявлялася неминучою – убивство Гітлера і генеральський путч відродять старий міт про «удар у спину», зрадї в

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

äcraäóðräëí äîéñłínüęćé
джабдурагман гойтінський

урипки з книги про

qжuΓaγ

© XCVayDune, 2000

питання і відповіді

запіллі, через яку нібито Німеччина прогала першу світову війну.

ДО УРАЛУ І ДАЛІ

Одна з багатьох книг, що вийшли в останні десятиліття про Мольтке і його оточення, називається «Новий порядок групи опору в Крайсау». Члени гуртка протиставили майбутнє Німеччини і Європи, яким вони хотіли його побачити, «новому порядку», як іменувався на жаргоні пропаганди режим поневоленого Гітлером континенту. Однак проекти вожда, які правильніше було б назвати гарячковими мареннями, ставали дедалі грандіознішими і тепер уже сягали далеко за межі Європи. Після розгрому Англії, головного ворога, уся величезна і розкидана по світлу Британська імперія виявиться під пануванням Німеччини. Світ буде складатися з трьох регіонів: Північна і Південна Америка під контролем США, Азія у віданні Японії, Європа, а також колишні британські й французькі колонії в Африці і за океанами – у руках Німеччини. Росія як самостійна держава не існує. Індія й Урал – межа сфер впливу Німеччини і Японії. Гігантські роботи з відбудову-

вання столиці світу – нового Берліна – за проектами лейб-архітектора Шпеєра. Крім того, вісімдесят чотири тисячі тонн металу повинні бути поставлені для будівництва величких споруд у «столиці руху» Мюнхені, місті партійних з'їздів Нюрнбергу, австрійському Лінці, де виріс фюрер, і ще в двадцяти семи містах; усе це, не чекаючи кінця війни. У 1950 р. буде здобута остаточна перемога. Повсюдно пройдуть паради, вулиці міст заповнять радісні народні маси і так далі. Особливі плани були складені для окупованих країн.

Цікаво порівняти цю дику футурологію з прогнозами німецької преси після 1945 р., коли всі, чи майже усі більш-менш великі міста Німеччини лежали в руинищах. Передбачалося, приміром, що Франкфурт буде відновлений (якщо це взагалі вдасться) до кінця століття. Німецька промисловість не відродиться, Німеччина стане другорядною сільськогосподарською країною.

Повернімося до початку війни. Абсолютною гарантією успіху в очах Гітлера були міць і перевага німецької зброї. Капітуляція спадкоємного ворога – Франції, яка ще зовсім недавно вважалася найсиль-

215

БОРИС ХАЗАНОВ
ДЕСЯТЬ
ПРАВЕДНИКІВ
У СОДОМІ.
ІСТОРІЯ ОДНІЄЇ
ЗМОВИ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ДЖИГАД

Питання: Що означає слово «джигад»?

Відповідь: Слово «джигад» означає витрачання сили та енергії у війні проти кафірів, з наміром піднести слово Всевишнього Аллага.

Питання: Яких видів буває джигад?

Відповідь: Джигад буває двох видів: 1) фарз гайн, 2) фарз кіфає.

Питання: Що таке фарз гайн?

Відповідь: Фарз гайн – це дія, виконання якої вимагається від кожного окремо взятого дієздатного мусульманина, тому, хто виконає його, буде нагорода та віддяки, а тому, хто знехтував його, будучи дієздатним, буде гріх та покарання (наприклад, як тому, хто знехтував намаз, уразу, зак'ят, хадж тощо).

Питання: Що таке фарз кіфає?

Відповідь: Фарз кіфає – це дія, виконання якої вимагається від усієї мусульманської умми в цілому, а не від кожного мусульманина окремо. Якщо цю дію виконує достатня кількість людей, то від решти не вимагається її виконання та від них відпадає гріх. Якщо цю дію ніхто не виконає або виконає недо-

статня кількість осіб, то всі, хто не брав участі в цій дії, будуть грішниками.

Питання: Коли джигад буває фарз кіфає?

Відповідь: Джигад буває фарз кіфає в двох ситуаціях:

а) Коли йде наступальний джигад на території кафірів, за умови, що мусульмани, які ведуть цей джигад, здатні вести його своїми силами. В цьому випадку джигад є фарз кіфає для тих мусульман, що не беруть участі в цьому джигаді.

б) Коли йде захисний джигад, при якому ті, хто захищаються, здатні своїми силами оборонятись. В цьому випадку джигад є фарз кіфає для мусульман, що мешкають віддалено від того місця, де йде цей джигад.

Питання: Коли джигад буває фарз гайн?

Відповідь: Джигад буває фарз гайн в трьох ситуаціях:

1) Коли ворог увійшов на землю мусульман, або пересував своє військо з цією ж метою, або хотів зробити зло частині мешканців, що жили на цій землі.

2) Коли імам проголосив мобілізацію та заклик до джигаду, Пророк (с.і.с.) сказав «Нема гіджри

нішою державою західного табору, тріумфальний марш країнами Європи начебто підтверджували цю певність. Тим часом воєначальники і військові експерти розуміли, що географічне розташування району в центрі Європи в стратегічному відношенні обіцяє не одні лиш вигоди; майже неминуча війна на два, а то і на три фронти може виявитися зatoryною; з Росією, країною величезних відстаней, суворого клімату і поганих доріг, зв'язуватися небезпечно; зломити морську могутність Великої Британії не просто; вступ у війну Сполучених Штатів Америки з їхніми невичерпними ресурсами зробить перемогу зовсім неможливою. Люди антинацистського підпілля, офіцери і цивільні, ясно бачили, що війна, яка так успішно почалася, буде програма, і притому з такими втратами, які годі порівняти з катастрофою 1918 р.

БЕРЛІН

Другим мозковим центром змови, як уже сказано, був гурток Герделера в Берліні. Карл Фрідріх Герделер, син депутата прусського ландтагу, народився в 1884 р. у Шнайдемюлі, головному місті провінції Познань – Західна Пруссія (сучасному польському

місті Піла), і був вихований у старорежимних традиціях працьовитості, протестантської помірності, порядності, бездоганній чесності, шануванні пам'яті Фрідріха Великого і вірності монархії Гогенцоллернів. Як і батько, він став політиком ліберально-консервативного напрямку, у часи Ваймарської республіки був другим бургомістром Кьонігсберга, потім обербургомістром Ляйпцига, де його застала націонал-соціалістська революція. Досвід, репутація, заслуги зробили Герделера тим, що в Німеччині називається «гонораціор» (шанований громадський діяч), – звідси до опозиції Гітлерові був один крок.

Улітку 1936 р., коли в країні намітилася кризова фінансово-економічна ситуація, Герман Герінг, до численних чинів і посада якого додалася посада «імперського уповноваженого з питань чотирирічного плану», призначив експертом Герделера. Рекомендації Герделера впровадили Герінга щонайменше у стан здивування: слідувати їм означало круто повернути внутрішньополітичний курс. У цей час Герделер ще припускав у володарів здоровий глузд і чесні наміри. Через рік-два від цих ілюзій не залишилося і сліду.

після взяття Мекки, але джигад – намір, якщо вас закликали до виступу в джигаді – то вирушайте». Цей гьадис наводять ал Бухарі, Муслім та Абу-Давуд.

3) Коли мусульманин, що досягнув повноліття, опиниться на полі бою.

Всевишній Аллаг сказав: «О ті, що увірували, коли ви зустріли рух тих, хто не увірував, то не повертайтеся до них спиною» (ал Анфал: 15).

Питання: Для кого джигад обов'язковий, коли він фарз кіфає?

Відповідь: Коли джигад фарз кіфає, то він обов'язковий для мусульманина, що відповідає наступним вимогам:

1) Бути повнолітнім, тому, що ібн Джумар сказав: «Я повстав перед Пророком (с.і.с.) в день Угуда, мені було тринадцять років і він не дозволив мені брати участь в джигаді, я повстав перед ним в день «Гандак'я», мені було п'ятнадцять років і він дозволив мені брати участь в джигаді». Цей гьадис наводять ал Бухарі та Муслім.

2) Мати здоровий глузд, тому що Пророк (с.і.с.) сказав: «Перо підняте з трьох (тобто їм не запи-

сується гріх): з дитини, поки вона не досягла повноліття, з того що спить, поки він не прокинувся, з розумовідсталого, поки він не прийшов до норми».

3) Бути чоловічої статі, тому що Джайша (р.і.) сказала: «О, посланник Аллага, чи обов'язковий джигад для жінок»? Він відповів: «Джигад, в якому нема війни – хадж і умра (тобто малий хадж)». Цей гьадис наводять Агмад, ібн Мажа, ал-Даракті.

4) Бути вільним від рабства, тому, що раб не зможе брати участь в джигаді без дозволу свого господаря.

5) Бути в стані вести джигад (тобто бути здоровим), тому що Всевишній Аллаг сказав: «Нема гріху на сліпому, нема гріха на кульгавому та нема гріха на хворому» (ал Нур: 61).

6) Мати такий матеріальний стан, який би забезпечив його родину в його відсутність, тому що Всевишній Аллаг сказав: «Не мають тягаря ні слабі, ні хворі, ні ті, хто не знаходить, що втрачати, якщо вони щирі перед Аллагом та Його посланцем» (ат Товба: 91).

Питання: Для кого джигад є обов'язковим, коли він фарз гайн?

До кінця сорок першого року – війна вже палахкотіла щосили, армійська група «Центр» наблизилася до Москви, під час боїв під Києвом, Брянськом і Вязьмою в полоні опинилися 1 мільйон 300 тисяч совєцьких солдатів, японська коронна рада прийняла рішення почати воєнні дії проти Америки, Великої Британії та Нідерландів, стався напад на Пьорл-Гарбор, після початку російського контрнаступу Гітлер змістив генерал-фельдмаршала Браухіча з посади верховного головнокомандувача і призначив верховним себе – ми знаходимо Карла Герделера у ролі однієї з центральних фігур антигітлерівського комплоту. Герделеру вдалося налагодити зв'язок з різними осередками опору. У Берліні довкола нього згуртувалася купка однодумців, серед них – відставний генерал Людвіг Бек, дипломат, у минулому посол у Копенгагені, Белграді і Римі Ульріх фон Гассель, прусський міністр фінансів Йоганнес Попіц. Виникли контакти з представниками «християнських профспілок» і Фрайбурзьким опозиційним гуртком університетських професорів. Нитки від гуртка Герделера простягнулися до генерального штабу армійської групи «Центр», де посідав високу

посаду Геннінг фон Треско, про якого піде окрема мова.

ДВА СЦЕНАРІЇ

Крайсауський гурток склався переважно з молодих людей; у берлінському гуртку переважали «старі» – не тільки в дослівному сенсі. Між панамі з гуртка Герделера, яких Мольтке іронічно називав «їх ясновельможностями», і групою Крайсау існували значні розбіжності. Кажучи схематично, берлінський гурток був консервативним і націоналістичним, крайсауський – ліберальним, почасти соціал-демократичним і прозахідним. Герделер не був прибічником демократії – у кожному разі, у тій її формі, яка в наші дні одержала назву масового суспільства. Ваймарська республіка, перша німецька демократична держава, не користувалася його симпатією. Німеччині, що скинула нацизм, варто було, на його думку, повернутися до традицій імперії Бісмарка. Її кордони повинні були відповідати кордонам напередодні Першої Світової війни, територіальні втрати, завдані Версальським договором, – тут плани їх ясновельможности співпадали з точкою зору

217

БОРИС ХАЗАНОВ
ДЕСЯТЬ
ПРАВЕДНИКІВ
У СОДОМІ.
ІСТОРІЯ ОДНІЄЇ
ЗМОВИ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Відповідь: Коли джигад фарз гайн, то він є обов'язковим для всіх мусульман, що проживають на території, де йде джигад. Якщо мусульмани, що живуть на цій території, не можуть відбити ворога, тоді джигад стає фарз гайн для мусульман, що живуть поблизу цієї території. Якщо й вони не зможуть відбити ворога, то джигад стає фарз гайн для мусульман, що живуть поблизу цієї території, і так він розповсюджується, доки не охопить усіх мусульманських теренів.

Питання: Чи є обов'язковою наявність існування мусульманського галіфа для того, щоб виконати джигад?

Відповідь: Наявність мусульманського галіфа не обов'язкова для того, щоб виконати джигад (*ал-мугіні: том 10 стор. 374*).

Питання: Як вирішується питання про ведення джигад з розпусними амірами та з розпусними муджагідами?

Відповідь: Можна вести джигад з розпусними амірами та розпусними муджагідами, якщо вони не здійснюють ширк, тому, що Пророк (с.а.в.) сказав: «Іноді Аллаг зміцнює цю релігію розпусною людиною».

В іншому г'ядисі написано: «людьми, що не мають долі в релігії». Цей г'ядис наводять ал Бухарі та Муслім.

Питання: Що ми розуміємо під словом «ширк»?

Відповідь: «Ширк» – це залучення товариша до Всевишнього Аллага в атрибутах панування та поклоніння. Ширк є двох видів:

а) Перший вид – це абсолютний, великий ширк, який ставить людину поза мусульманською умовою.

Такий ширк дозволяє поклонятись будь-кому, окрім Всевишнього Аллага, наприклад, звернення з мольбою до кого-небудь, поруч з Всевишнім Аллагом, чи принесення жертв та принесення обітниць похованням святих, джинам та шайтанам, чи страх перед покійними, джинами та шайтанами, які, нібито, можуть нанести шкоду людині чи наслати на неї хворобу, чи звернення до кого-небудь окрім Всевишнього Аллага з проханнями про задоволення своїх потреб, угамування скорботи тощо із того, що може зробити лише Всевишній Аллаг.

Всевишній Аллаг каже: «І поклоняються вони окрім Аллага тому, що не несе їм ані шкоди, ні кори-

Гітлера – належало компенсувати. Іншими словами, майбутня Німеччина повинна була включати Ельзас і Лотарингію, «польський коридор», який відокремив Східну Пруссію від основної території району, повинен був зникнути з політичної карти. Анексована у 1938 р. Австрія і населені німцями Італійський Тіроль теж повинні були належати «нам». Для німецьких євреїв – цікава деталь – був запропонований сіоністський рецепт: «своя держава». (Злочини проти євреїв значною мірою визначили опозиційність Герделера – так само як Мольтке, Йорка фон Вартенбурга, адмірала Канаріса та багатьох інших вони спонукали зробити вибір між конформізмом і опором.)

Таким чином, змовники відводили Німеччині після війни роль найбільшої та наймогутнішої держави Західної Європи. У січні 1943 р. був укладений список членів майбутнього уряду; Бек повинен був стати главою держави, Герделер – головою ради міністрів. Герделер написав чорновий проект конституції післявоєнної Німеччини, за яким виконавчій владі – канцлерові та раді міністрів – надавалися значні переваги перед райхстагом (парламентом). Існування політичних партій не передбачалося.

Утім, і в гуртку Мольтке були люди, яких при всьому їхньому поклонінні перед британською демократією не тішила багатопартійна система; замість партій пропонувалося виборне представництво громад. Однак, загалом, уявлення членів Крайсауського гуртка про майбутню вільну і децентралізовану Німеччину, рівноправного учасника європейського союзу націй, можливо навіть з єдиною для всієї Європи (але без Росії й Англії) валютою і спільними збройними силами, були, звичайно, набагато ближчі до сучасного образу та політичного курсу Федеративної Республіки, аніж імперсько-націоналістичний проєкт Герделера, Бека й інших. Зате одним із спільних пунктів був «ордо-лібералізм», який вони розуміли як приватнокапіталістичну економіку під контролем держави з метою обмеження хижацького і непогамованого підприємництва. Після війни деякі ідеї «ордо-лібералізму» втілювалися в реформі Ергардта, з якої почалося економічне диво.

1942 РІК

Група «Центр» отримала свою назву 1 квітня 1941 р., коли їй було визначене завдання узяти влітку

сти, і кажуть: «Це наші заступники перед Аллагом» (йунус: 18).

Всевишній Аллаг не приймає діяння (намаз, уразу, закят, гьадж, джигад, тощо) від того, хто робить ширк, Він мовив: «А якщо би вони надавали Йому товаришів, то марним для них виявилось би те, що вони робили» (ал аніам: 88).

Всевишній Аллаг також сказав: «Відкрито було вже тобі й тим (посланцям), які були до тебе, що якщо ти залучиш (до Аллага) товариша, то пустою виявиться твоя справа, и лишишся ти серед збиткових» (ал зумур: 65).

Всевишній Аллаг не вибачить тих, хто не покається від ширка, Він мовив: «Воістину, Аллаг не вибачає, щоби Йому надавали товаришів, але крім цього вибачає все, кому забажає...» (ан нисаа: 48).

Всякий, хто помре без каяття від великого ширка, буде вічно перебувати в пеклі, тому що Всевишній Аллаг мовив: «Бо тому, хто надає Аллагові товаришів, Аллаг заборонив рай. Місцем для нього є вогонь, і нема для неправедних помічників» (ал маїда: 72).

б) Другий вид – це малий ширк, який не виводить мусульманина з Ісламу, але зменшує чистоту його

переконаности у єдинобожжі і може вести до великого багатобожжя; цей вид ширка проявляється в бажаннях та намірах, як, наприклад, демонстративність та потяг до слави.

Пророк (с.1.с.) мовив: «Найстрашніше, чого я боюся від вас, це малий ширк». Вони (Асґ'яби) спитали його: «А що таке малий ширк?» Він мовив: «Показуха». Ғьадис наводить Аґьмад.

ОГОЛОШЕННЯ ДЖИГАДУ

Питання: Чи є оголошення джигаду обов'язковим?

Відповідь: Мусульманські вчені по-різному відповіли на це запитання:

а) Імам має робити датву і попередження кафірам перед військовою незалежно, чи дійшов до них раніше чи не дійшов заклик Ісламу.

в) Датва бажана, але не обов'язкова, однаково, чи дійшов до кафірів заклик Ісламу, чи не дійшов. Джабдурогман бен Іавф мовив: «Пророк (с.1.с.) зробив напад на Бану Мусталак, коли вони цього не чекали, їхня худоба була біля води, Пророк (с.1.с.) вбив воїнів та забрав жінок та дітей».

Москву; командував армійською групою генерал-фельдмаршал Теодор фон Бок, першим офіцером (I-а) генштабу був родич Бока, 40-літній підполковник Геннінг фон Треско. Пруський дворянин Треско був вихідцем з військової родини і одружився на дочці військового міністра. У юності він, як і багато інших, співчував націонал-соціалізму, у «день Потсдаму» 21 березня 1933 р., день символічної зустрічі Гітлера з Гінденбургом, крокував на чолі свого батальйону повз нацистського вождя і старого фельдмаршала, останнього президента загиблої республіки. Незабаром ентузіазм змінився глибокою відразою до режиму убивць, а з початком війни сюди додалося виразне усвідомлення того, чого не могли не бачити вищі офіцери вермахту: на чолі збройних сил стоїть дилетант; «найбільший стратег усіх часів і народів» – усього лиш колишній унтер. Правда, на Східному фронті йому протистояв інший дилетант, який ніколи не воював, і, подібно до Гітлера, не мав військових знань і був позбавлений будь-яких слідів таланту полководця.

Війна підсилила відчуття роздвоєності. З одного боку, Треско брав участь у розробці воєнних дій,

захоплювався тактичним генієм Манштайна, творця «серпоподібної операції», яка вирішила долю Франції; сам швидко просунувся, мав репутацію здібного офіцера. З іншого боку, кожна нова перемога була перемогою Гітлера. Від групенфюрера СС Артура Небе, який був давнім недоброзичливцем вождя, Треско довідався правду про концентраційні табори. У Борисові, неподалік від головної квартири війська, латиський підрозділ СС учинив криваву розправу над євреями, і це не було жодна сваволя. До початку зими сорок першого року Треско вдалося згуртувати у штабі групу противників режиму; ад'ютант і надійний друг Фабіан фон Шлабрендорф був відряджений з таємною місією до Берліна – дізнатися про інші групи в заплілі. Так виникли зв'язки з гуртком Герделера, де від проектів майбутнього устрою перейшли до планів державного перевороту.

Полеглих у бою воїнів несуть на крилатих конях у Валгаллу діви-валькірії. План «Валькірія» розробив генерал від інфантерії Фрідріх Ольбріхт. Головними осередками повстання повинні були стати Кьольн, Мюнхен, Відень і, звичайно, Берлін. Війська,

219

БОРИС ХАЗАНОВ
ДЕСЯТЬ
ПРАВЕДНИКІВ
У СОДОМІ.
ІСТОРІЯ ОДНІЄЇ
ЗМОВИ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

г) Датва до Ісламу обов'язкова відносно кафірів, до яких не дійшов заклик Ісламу, і датва необов'язкова відносно кафірів, до яких дійшов заклик Ісламу. Це думка більшості талімів.

Питання: Яке рішення відносно доведення датви до кафірів в наші дні?

Відповідь: В наші дні датву вважають доведеною до кафірів, тому що вони розуміють суть Ісламу завдяки ЗМІ та літературі.

Питання: Чи треба доносити датву до кожного кафіра окремо?

Відповідь: Необов'язково, щоби датва дійшла до кожного кафіра окремо, достатньо щоби датва дійшла до їхніх лідерів. Тому що Пророк (с.І.с.) відслав гінців до правителів арабів і не арабів.

Питання: В якій формі потрібно оголошувати джигад?

Відповідь: Під час оголошення джигаду треба мати на увазі три речі. Бурайда мовив: «Пророк (с.І.с.), коли призначав аміра армії чи загону, радив йому бути особливо богобоязливим і добре ставитись до мусульманських воїнів та казав: «Якщо зустрінешся з ворогом з мушриків, закликай до трьох

речей – яку з них приймуть, то погоджуйся і не воюй з ними: закликай їх до Ісламу, якщо приймуть, погоджуйся і не чіпай їх, якщо не приймуть, то вимагай у них джиз'є, якщо дадуть, то приймай від них і не чіпай їх. Якщо відмовляться, то проси допомоги в Аллага та воюй з ними».

РІШЕННЯ ВІДНОСНО ШПИГУНА

Питання: Кого ми розуміємо під словом «шпигун»?

Відповідь: Ми розуміємо під словом «шпигун» того, хто знає секрети мусульман та доносить їх до ворогів мусульман.

Питання: Скільки категорій шпигунів?

Відповідь: Шпигуни є трьох категорій:

1) Шпигун кафір, який є підданим тої держави, що знаходиться з нами в стані війни.

2) Шпигуни з кафірів, які живуть в мусульманській державі, підкоряючись законам Ісламу.

3) Шпигун з мусульман, який шпигує проти нас на користь кафірів.

Питання: Як треба чинити зі шпигуном держави, що перебуває з нами в стані війни?

розквартировані у Франкфурті-на-Одері, займають східну половину столиці, дивізія «Бранденбург» ізолює ставку фюрера у Східній Пруссії. Улітку наступного, 1942 р. Треско доручив своєму підлеглому, штабному офіцерові І-с Рудольфові Крістофу барону фон Герсдорфові зайнятися не зовсім звичайною справою – виготовленням вибухівки. Герсдорф здогадався, з якою метою; офіційно вважалося – для боротьби з партизанами.

ЗНОВУ ПОШАСТИЛО

В останній день січня і на початку березня 1943 року капітулювали південна і північна групи оточених під Сталінградом і в самому місті військ; у полон потрапили двадцять одна німецька і дві румунські дивізії. 150 тисяч німецьких солдатів були убиті, 91 тисяча на чолі з командувачем Шостою армією Фрідріхом Паулюсом, який за день до капітуляції отримав звання генерал-фельдмаршала, здався в полон (з них повернулися додому після війни лише біля шести тисяч). Гітлер оголосив державну жалобу. Герінг, патологічно гладкий, широкозадий і вивряджений, як павич, патетично порівнював Сталін-

град з Термопілами. Доктор Геббельс проголосив тотальну війну. Німеччина усе ще контролювала величезну територію від грецького архіпелагу до Норвегії і від Піренеїв до Прибалтики; у запіллї воюючої армії знаходилися західні та південні області європейської Росії, Україна, Крим, Північний Кавказ, на Ельбрусі майорів прапор з свастикою. Але віра в перемогу, віра переважної більшості німецьких громадян, була підточена.

У лютому і березні Гітлер проводив інспекційну поїздку ближнім запіллям, побував у Запорожжі та Вінниці. Геннінгові фон Треско вдалося домогтися, щоб фюрер додатково відвідав штаб групи «Центр» під Смоленськом. На аеродромі Гітлера зі своєю, лейб-ліккером і кухарем зустріли Гюнтер фон Клуге, наступник Бока на посаді командувача, і перший офіцер штабу, тепер уже полковник Треско. Після наради з армійськими командувачами і штабними чинами відбувся обід в офіцерському казино. Треско мав намір застрелити Гітлера. Це виявилось неможливим. Перед поверненням на аеродром Треско попросив начальника супровідної команди взяти із собою в літак пакет із двома пляшками коньяку в

Відповідь: Всі мусульманські вчені відповіли, що його треба вбити (*ал-мугіні: том 9 стор. 155, найлу ал автар: том 8 стор. 8, шарх муслим: том 12 стор. 67*).

Питання: Як треба вчинити зі шпигуном з кафірів, який живе в мусульманській державі та шпигує проти мусульман?

Відповідь: Імами Малік бен Анас, ал-Авзаті відповіли, що його треба вбити.

Імам аш-Шафіті сказав, що, якщо була умова з ним, що він не буде шпигувати проти мусульман і він порушив цю умову, то його треба вбити, а якщо не було цієї умови, то треба покарати, але не вбивати (*найлу ал автгар: том 8 стор. 8, шарх муслим: том 12 стор. 67*).

Питання: Як треба вчинити зі шпигуном – мусульманином, що шпигує на користь кафірів?

Відповідь: Імами ал-Шафіті, Агьмад, Абу-Гьаніфа вважають, що його треба покарати, але не можна вбивати. Імам Малік вважає, що його треба вбити (*шарх муслим: том 12 стор. 67, ал-мух'аззаб: том 2 стор. 232*).

Це все в мирний час, якщо ж він шпигує в військовий час, і є можливість доставити його до шаріатсь-

кого суду, то треба доставити його туди і покарати за шаріатом. Якщо буде доведено його безсумнівну провину, і нема можливості доставити його до шаріатського суду, то його треба вбити.

АЛ-ГХУДНА

Питання: що означає слово «ал-гхудна»?

Відповідь: Слово «ал-гхудна» означає мирний договір з кафірами на певний час.

Питання: Чи можна укласти мирний договір з кафірами?

Відповідь: Так, можна, якщо в цьому є якась користь для мусульман, (наприклад, мусульманська армія слаба, проте армія кафіра є сильною, – тоді можна укласти мирний договір на певний термін. Так само можна укласти мирну угоду, якщо існує надія, що після укладання її з кафірами вони будуть платити джиз'є або приймуть Іслам) (*ал-ровдгіа: том 10 стор. 334 бадаіі ал-санайі: том 7 стор. 108, ал-каванін: 103, ал-мугіні: том 9 стор. 288*).

Питання: Хто має право укласти мирний договір з кафіром?

Відповідь: Укласти мирний договір з кафіром

подарунок одному офіцеру в ставці верховного головнокомандувача. До літака фюрера під'їхав Шлабрендорф із пакетом: у пляшках, споряджених англійським детонаційним пристроєм, знаходилася суміш тетрилу і тринітролуолу.

Коротке прощання, «фокке-вульф» «Кондор» з Гітлером на борту і другий літак з почтом зникли в хмарах. Шлабрендорф (якому пощастило дожити до кінця війни) описав подробиці цієї історії. Вибух повинен був статися у повітрі через півгодини після старту. Через дві години надійшло повідомлення про те, що фюрер благополучно приземлився в ставці. Офіцер, для якого нібито призначався коньяк, не був посвячений у змову. Полковнику Треско вдалося додзвонитися до начальника супровідної команди: трапилася, сказав він, помилка, і пакет не треба передавати за адресою. Шлабрендорф терміново виїхав у ставку в Східну Пруссію, передав справжній коньяк, отримав назад нерозкритий пакет з пекельною сумішшю і переконався, що детонатор не спрацював.

НОВІ СПРОБИ

У День пам'яті героїв фюрер побажав оглянути виставку захоплених на російському фронті трофеїв. Це було через вісім днів після невдачі в літаку, 21 березня 1943 р. Виставка в берлінському Цайхгаузі була улаштована командуванням усе тієї ж армійської групи «Центр». Провадити почесних гостей і давати пояснення повинен був відряджений із фронту вищезгаданий барон Герсдорф. Тепер він був уже посвячений у плани змовників і навіть висловив готовність піти на ризик загинути самому. У лівій внутрішній кишені в Герсдорфа містився мініатюрний вибуховий пристрій з кислотним детонатором, розрахованим на короткий час – десять хвилин; терорист хотів, обравши зручний момент, розчавити в кишені ампулу з кислотою, підкласти бомбу ближче до своєї жертви, а можливо й вибухнути разом з вождем.

У цей час у штабі під Смоленськом Треско з годинник у руках слухав по радіо репортаж про святкування в Берліні Дня пам'яті героїв. І знову нічого не вийшло. Гітлер поспішав і, похапцем оглянувши виставку, вислизнув з Цайхгаузу. Герсдорф,

221

БОРИС ХАЗАНОВ
ДЕСЯТЬ
ПРАВЕДНИКІВ
У СОДОМІ.
ІСТОРІЯ ОДНІЄЇ
ЗМОВИ

має право імам або його наїб (*ал-ровдгіа: том 10 стор.334, ал-каванин: стор.134, ал-мугіні: том 9 стор.239, хашіа ібн іабидин: том 2 стор.206*).

Питання: Чи є дотримання мирної угоди обов'язковим після її укладання?

Відповідь: Ні, дотримання мирної угоди не є обов'язковим, окрім випадків, коли вона була укладена через слабкість мусульман (*ал-ровдгіа: том 10 стор.338, бадаі ал-салаі: том 7 стор.109, ал-мугіні: том 9 стор.239*).

Питання: Якщо мусульмани є слабкими, і кафіри прагнуть розпочати війну, то чи можна мусульманам дати гроші цим кафірам за те, що кафіри укладуть мирну угоду?

Відповідь: Так, можна, якщо є необхідність, як, наприклад, непередготовленість до війни (*ал-ровдгіа: том 10 стор.335, бадаі ал-санайі: том 7 стор.239, ал-каванин: 103, ал-мугіні: том 9 стор.239*).

Питання: На який термін можна заключати мирну угоду з кафіром?

Відповідь: Якщо мусульмани сильні, а кафіри слабкі, і вони при цьому прагнуть укласти мирну угоду, то можна укласти цю угоду на термін від чотирьох

місяців до одного року, але не більше. Якщо ж мусульмани слабкі, а кафіри сильні, і мусульмани при цьому прагнуть укласти мирну угоду, то можна укласти угоду на термін до десяти років, але не більше. Якщо по закінченню цього терміну мусульмани не спромоглися зібрати достатньо сил для ведення війни, то потрібно продовжити цю угоду (*ал-ровдгіа: том 10 стор.386, ал-каванин ал-мугіні: том 9 стор.238*).

Питання: Якщо між мусульманами та кафірами існує мирна угода, і з'явилися ознаки, що кафіри збираються порушити цю угоду то як має чинити імам?

Відповідь: Він має оголосити про це кафірам, тому що Всевишній Аллаг сказав: «А якщо ти боїшся від людей зради, то відкинь угоду з ними згідно зі справедливостю, воістину, Аллаг не любить зрадників» (*ал-анфал: 58*) (*ал-ровдгіа: том 10 стор.338, бадаі ал-санайі: том 7 стор.101, ал-каванин: 104, ал-мугіні: том 9 стор.230*).

Питання: Якщо імам уклав з кафірами мирну угоду через те що, він не був готовий вести війну, і до закінчення цієї угоди він зміг підготувати сили для ведення війни, то чи можна йому порушити угоду до закінчення терміну?

який уже включив був детонатор, встиг у вбиральні знешкодити бомбу.

Можна коротко згадати про інші спроби. 24-річний, обвішаний бойовими нагородами капітан Аксель фон дем Бусше-Штрайтгорст запропонував підірвати себе і Гітлера під час демонстрації нових моделей одностроїв для армії. Змовники чекали цієї хвилини, щоб за короткий час опанувати Берлін. Але за день до замаху вагон з експонатами був розбитий при повітряному нальоті. Бусше приготувався до нового замаху – вождь зненацька відбув на дачу – фортецю Берггоф у Баварських Альпах. Невдовзі Бусше був важко поранений на фронті, утратив ногу; замінити його повинен був Евальд Генріх фон Кляйст, нащадок роду, з якого вийшов великий поет і драматург Генріх фон Кляйст. Гітлера планували застрелити під час наради в Бергтегадені. З якоїсь причини в останній момент охорона не впустила Кляйста на дачу.

Невдачі не зломали волю полковника Треско, вони лише додали їй траурного відтінку героїчного песимізму в душі Ніцше. Що б не трапилося – потрібно крокувати назустріч долі. Наступний, підго-

товлений Ольбріхтом та іншими план «Валькірія IV» передбачав як головну опору повстання армію резерву, зосереджену поблизу нервових вузлів імперії. Були заготовлені накази командирам частин. Залишалося усунути найбільшого стратега. Фабіан фон Шлабрендорф, один з не багатьох вцілілих учасників змови, зберіг для істориків слова Треско:

«Гітлера треба спробувати убити *soi te que soi te* (за будь-яку ціну). Але навіть у разі невдачі необхідно тим чи іншим шляхом здійснити державний переворот. Річ не лише в тому, щоб знайти практичний вихід із глухого завулку, річ у тому, що німецький рух опору повинен ціною життя зробити цей стрибок. Все інше несуттєво... Бог обіцяв Авраамові не знищити Содом, якщо там знайдеться десять праведників. Будемо сподіватися, що завдяки нам Господь не спопелить Німеччину. Усі ми готові до смерті».

АРМІЯ І РЕЖИМ

Років за два до описаних подій на обрії з'явився майор Шенк фон Штауфенберг.

Відповідь: Ні, не можна (*ал-ровдгіа: том 10 стор.339*).

САМОПОЖЕРТВА

Питання: Чи можна одному мусульманину або групі мусульман напасти на більшого числом ворога, коли зразу видно, що це призведе до явної смерті?

Відповідь: Більшість талімів вважають, що можливо одному мусульманину чи групі мусульман напасти на більшого числом ворога, коли зразу зрозуміло, що це призведе до явної загибелі, якщо ж ця дія наводить страх на кафірів та надихає мусульман. Якщо ж ця дія призводить до падіння морального духу мусульман, то краще цього не робити (*ал-джигад вал китал том 2 стор. 1400*).

Питання: Чи можна мусульманину підірвати себе серед кафірів на машині, що начинена вибухівкою, чи самого себе обв'язати вибухівкою?

Відповідь: В цьому питанні потрібно звернути увагу, що смерть настає від персональної зброї, і тому на це запитання є дві відповіді:

1) Якщо в цьому є потреба, то можна це зробити.

2) Якщо в цьому нема потреби, то робити цього не можна (*ал-джихад вал китал том 2 стор. 1401*).

Питання: Чи можна пораненому мусульманину вбити самого себе, щоби не потрапити до полону в кафірів?

Відповідь: Ні, не можна мусульманину вбивати самого себе, щоби не потрапити в полон до кафірів, тому що в багатьох гадисах подається, що не можна мусульманину чинити самогубство ні за яких обставин. Він має битися до кінця, доки його не вб'ють (*ал-джигад вал китал том-2 стор. 1403*).

ЕТИКА ВЕДЕННЯ ДЖИГАДУ

а) До початку бою:

1) Моральна підготовка (датва). Бурайда мовив: «Пророк (с.і.с.), коли призначав аміра армії чи загону, радив йому бути особливо богобоязливим...» Цей гадис наводять Муслім та ал Тирмізі.

2) Військова підготовка. Всевишній Аллаг мовив: «І приготуйте для них, скільки можете сили та загонів кінноти. Ними ви злякаєте ворога Аллага та вашого ворога» (*ал анфаар: 60*).

3) Бажано для імама чи аміра війська, сховати від

Швабський рід Штауфенбергів уперше згадують у грамоті 1317 р. Наприкінці XVII сторіччя баварська лінія роду одержала баронські привілеї, двісті років по тому Штауфенберги стали графами. Клаус Філіп Марія Шенк граф фон Штауфенберг народився в 1907 р. у Еттінгені, родовому маєтку між Ульмом і Авгсбургом. Його брат-близнюк помер на другий день після пологів; молодші брати також були близнюками. Мати Клауса була балтійською дворянкою, прапраонурою прусського полководця Гнейзенау. Батько – шталмейстер і камергер, згодом обергофмаршал вюртембергського двору. Можна додати, що Клаус Штауфенберг доводився двоюрідним братом графові Йоркові фон Вартенбургів, однієї з чільних постатей Крайсауського гуртка.

У 18 років Штауфенберг вступив до кінного полку, потім закінчив кавалерійську школу в Ганновері. Трохи пізніше в числі багатообіцяючих молодих офіцерів з перспективою кар'єри в генеральному штабі він був скерований у берлінську військову академію.

Він був високим (1 м 85 см), дуже струнким, 30-річним темноволосим і синьооким молодим чолов-

іком, по-світськи вихованим; граф справляв враження водночас мужнє і тендітне, був вершником-спортсменом і шанувальником Стефана Георге. Вірші Георге, бездоганного майстра, аристократа і ніцшеанця з даром провидця супроводжували Штауфенберга усе його недовге життя.

Граф Штауфенберг міг нехтувати з висоти своєї офіцерської гідності вульгарну демагогію, плебейські манери й жахливу німецьку мову фашистського вождя, міг гидливо сторонитися людей подібного ґатунку, але активного протесту переворот 1933 р., як і те, що за ним слідувало, у Штауфенберга не породив. Донедавна навіть вважали, що у молодості він був полум'яним прихильником Гітлера. Дослідження спростовують цю версію. Вірно, однак, що він поділяв погляди і настрої своєї касти. У Ваймарській республіки було набагато менше прихильників, аніж ворогів. Офіцерство ледве чи не за визначенням було її недругом. Ненависть до демократії і демократів, войовничий націоналізм, дух агресивної молодості і дисциплінарний патос, заклики до національної єдності, рішучість звести порахунки із зовнішніми і внутрішніми ворогами за усі втрати, за

223

БОРИС ХАЗАНОВ
ДЕСЯТЬ
ПРАВЕДНИКІВ
У СОДОМІ.
ІСТОРІЯ ОДНІЄЇ
ЗМОВИ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

всіх в який час і в якому напрямі буде йти джигад. Калаб бен Малік мовив: «Пророк (с.І.с.), коли хотів зробити напад (в якомусь напрямі), вказував на інший напрям». Цей ґадис наводять ал Бухарі та Мусліма. Джабір мовив: «Пророк (с.І.с.) сказав: «Війна це хитрість». Цей ґадис наводять ал Бухарі.

4) Комплектування загонів. Ібн Джабас мовив: «Пророк (с.І.с.) сказав: Кращі з асґ'ябів чотири. Найкращий з загонів – це загін, що досягнув кількості чотириста (воїнів), найкраще військо – це військо, що досягнуло кількості чотири тисячі (воїнів), і не будуть переможені дванадцять тисяч через малу чисельність». Цей ґадис наводять Абу Дауд, ал Тирмізі та Аґмад.

5) Хоругви та прапори. Ібн Аббас мовив: «Хоругва Пророка (с.І.с.) була чорною, а його прапор білим». Цей ґадис наводять Абу Дауд, ал Тирмізі та Ібн Маж.

6) Давати загонам девізи. Ал Мугаллаб Софр мовив: «Пророк (с.І.с.) казав, якщо ви нападете на ворога, то кажіть «ґ'ямім» і вони не отримають допомоги (тобто, нехай вашим девізом буде це). Цей ґадис наводить Абу Дауд, ал Тирмізі та Аґмад.

7) Брати з собою на джигад жінок для допомоги хворим і пораним муджагідам. Ал Рабіла бен Мутаваз мовила: «Ми виходили на джигад разом з Пророком (с.І.с.), поїли пораних, допомагали їм та перевозили вбитих та пораних до Медини». Цей ґадис наводять ал Бухарі та Муслім.

8) Вибір часу виходу на джигад. Калаб бен Малік мовив: «Пророк (с.І.с.) вийшов на джигад «Ярмук» в четвер і він любив вирушати (в дорогу) в четвер». Цей ґадис наводять ал Бухарі та Муслім.

9) Вибір часу для початку бою. Ал Нугман бен Мукрім мовив: «Пророк (с.І.с.), коли він не починав бій на початку дня, відкладав його, поки не почне спускатись сонце, й не почне дути вітер, та прийде перемога». Це ґадис наводять Абу Дауд та Аґмад.

10) Висилати передові загони в розвідку. Анас мовив: «Пророк (с.І.с.) послав до Басба розвідку, щоби розвідати, що робить караван Абу Суфіяна». Це ґадис наводять Муслім та Аґмад.

б) Під час бою:

1) Робити заклики під час бою. Пророк (с.І.с.) мовив: «Дві мольби не відкидаються... під час війни,

приниження німецької батьківщини, яка зазнала поразки в 1918 р., як хотілося вірити, не на полі бою, а внаслідок зрадництва, покінчити з Версальським договором, справді кабальним, – увесь цей набір нацистських гасел, уся ця фразеологія не могли не викликати – тією чи іншою мірою – співчуття в офіцерському середовищі. Те, що в перші ж тижні націонал-соціалістської революції були ліквідовані політичні партії, скасовані громадянські права, заснована люта цензура, політичні противники запропорені в терміново створені концтабори, не занадто хвилювало цих людей; про антисемітизм і говорити годі; більшою чи меншою мірою його поділяли багато хто; хаотичну книгу Гітлера «Моя боротьба», де ще в 1924 р. була висунута програма знищення євреїв, узагалі ніхто не читав. Коли ж із помпою проголошена Третя імперія (перша – середньовічна Священна Римська імперія, друга – імперія Гогенцоллернів) анулювала в односторонньому порядку 160-у статтю Версальського договору і взялася помпувати військові м'язи, коли була запроваджена загальна військова повинність – до 1939 р. вермахт повинен був нараховувати тридцять шість дивізій, понад

півмільйона солдатів, відповідно мусив зрости і командний склад, що відкривало можливості кар'єри для десятків тисяч офіцерів, а там і натхненна візія нової, цього разу переможної кампанії, – серця воjakів були віддані новому режиму. І тільки вовчий вигляд режиму і дійсність війни радикально протверезили багатьох – одних раніше, інших пізніше.

РУБІКОН

Штауфенберг брав участь у «польському поході», у розгромі Франції; був відряджений на Східний фронт, де відбулося знайомство з підполковником Треско; узимку сорок третього року, у дні сталінградської катастрофи, у Таганрозі безуспішно намагався схилити командуючого військовою групою «Дон» Манштайна (добряче розчарованого в Гітлері) до участі в антигітлерівському комplotі. На запитання, що робити із самим диктатором, Штауфенберг відповів: «Убити!»

Прийшовши додому з фронту в тритижневу відпустку, він довідався, що його переводять до Північної Африки, у танковий дивізіон на посаду першого штабного офіцера I-а.

коли одні нападають на інших». Пророк (с.1.с.) під час бою робив різні заклики:

О Аллаг, воістину, ми закликаємо Тебе допомогти нам знищити їх, й приходимо за порятунком до Тебе, від їхнього зла.

О Аллаг, Ти джерело сили моєї і Ти мій захисник, о Аллаг, бо завдяки Тобі я рухаюсь, завдяки Тобі я нападаю та завдяки Тобі я б'юся.

Нам вистачає Аллага, Він найкращий покровитель.

О Аллаг, що приніс Святе Письмо, ти швидкий в розрахунках, принеси поразку цим людям.

О Аллаг, розбий їх та збентеж їх.

2) Бути стійким. Всевишній Аллаг мовив: «О ті, що вірували, коли ви зустрінете групу, то будьте стійкими» (ал анфал: 45).

3) Не піднімати сильно голос. Кьайс бен Джабад мовив: «Асг'яби Пророка (с.1.с.) не любили піднімати голос під час бою».

4) Не вбивати жінок, дітей та старих, якщо вони не брали участі у війні. Рабаг'я ібн Рабила мовив: «Якось ми були з Пророком (с.1.с.) разом в одному з боїв. І Пророк (с.1.с.) побачив, що люди зібрались

над кимсь, і він послав людину та мовив їй, подивись над ким зібрались люди? Він повернувся та мовив: «Вони зібрались над вбитою жінкою.» І Пророк (с.1.с.) мовив: «Вона не була з тих, що билися». Оповідач повідомив, що на чолі авангарду був Халід бен Валід, і Пророк (с.1.с.) скерував до Халіда бен Валіда людину і сказав: «Скажи Халіду, щоби він ніколи не вбивав жінок та найманих працівників, які є поза війною». Цей гьадис наводить Абу Дауд. Анас бен Малік мовив: «Пророк (с.1.с.), коли відправляв військо, казав: «Відправляйтесь в ім'я Аллага й не вбивайте старших людей...» Цей гьадис наводить Абу Дауд.

5) Не нівечити трупів. Софван бен Гассал мовив: «Пророк (с.1.с.) відправив нас із загоном і казав: «Йдіть з іменем Аллага, на шляху Аллага, бийтесь з тим, хто зробив куфр Аллагу, не нівечте (трупів), не чиніть кривоприсяги й не вбивайте дітей». Цей гьадис наводять Агьмад та ібн Маж.

6) Не спалювати жнив, не вирубувати дерев і не руйнувати побудов, якщо в цьому нема потреби. Яг'я бен Салід мовив: «Абу-Бакр вислав військо до Шаму і вийшов пішки разом з Язидом бен Абу-Суф'яном і мовив: «Я заповідаю тобі: не вбивай жінку, дитину,

Коли Африканський корпус Роммеля, ушлявленого «лиса пустелі», був зупинений на кордоні Лівії та Єгипту військами фельдмаршала Монтгомері, почалися затяжні бої. Якось Штауфенберг, об'їжджаючи позиції, уночі, у цілковитій п'яності, був обстріляний: виявилось, що він потрапив у розташування противника. Голосно по-англійському він віддав наказ припинити вогонь. Вирішивши, що в машині сидить високий британський чин, солдати розступилися, Штауфенберг проїхав мимо і, обернувшись, вигукнув: «Можете продовжувати!»

Армія відступала; за місяць до капітуляції німецько-італійської групи військ у Тунісі (у полон потрапило біля двохсот тисяч чоловік, більше, ніж під Сталінградом), на початку квітня 1943 р., трапилося нещастя: штабну машину 10-го дивізіону атакував на бриючому польоті американський бомбардувальник у відкритому полі біля Меццуни, у п'ятдесяти кілометрах від узбережжя. Це була та ж ділянка, де наступного дня, прорвавши фронт, об'єдналися англійські й американські частини.

З розбитого бомбою автомобіля витягли напівмертвого Штауфенберга. Він вижив; йому ампу-

тували праву руку до плеча і два пальці на лівій руці; він утратив ліве око. Штауфенберг виписався через три місяці з госпіталю в Мюнхені і залишився на військовій службі. Тільки так він міг здійснити свій непохитний намір покінчити з Гітлером. Узимку був налагоджений зв'язок із Герделером і його людьми. Настав 1944 рік. У Крайсау граф Мольтке говорив друзям: «Який рік перед нами! Якщо ми залишимося живі, усі інші роки поблякнуть перед ним...» Дійсно, баритися і вичікувати більше було неможливо. Зрештою, всі міркування і приготування звелися до одного: врятувати Німеччину.

ПЕРШІ ВІДЛУННЯ ГРОМУ

І справді, те, що «має трапитися», було зовсім поруч. Вранці 19 січня 1944 р. у берлінську контору Гельмута фон Мольтке з'явилися гості з гестапо, він був заарештований і відвезений у підвали головного комплексу будинків таємної поліції на Принц-Альбрехт-штрассе, щось подібне до московської Лубянки. Арешт, судячи з усього, не мав стосунку до гуртка в Крайсау. Довідавшись випадково, що за одним з його приятелів, котрий дозволив собі крамольні

225

БОРИС ХАЗАНОВ
ДЕСЯТЬ
ПРАВЕДНИКІВ
У СОДОМІ.
ІСТОРІЯ ОДНІЄЇ
ЗМОВИ

немічного старого, не вирубай плодюче дерево, не руйнуй побудов, не бери річ з трофея до її розподілу, не будь боягузом». Цей гьадис наводить Малік.

в) Після завершення бою

1) Воздати хвалу Всевишньому Аллагові.

2) Якщо є можливість, провести три дні на місці, де був бій, то бажано це зробити. Абу Тал'я мовив: «Пророк (с.і.с.), коли він перемагав кафірів, залишався на відкритому місці (тобто там, де був бій) три ночі». Цей гьадис наводить ал Бухарі та Муслім.

Переклав А.Б.

висловлення, ведеться стеження, Мольтке вважав своїм обов'язком попередити його про небезпеку. Обов'язок обов'язку не рівня: на Мольтке, у свою чергу, донесли; йому поставили у провину «нехтування обов'язками». Через два-три тижні його перевели у в'язницю при таборі Равенсбрюк у Мекленбурзі. Дружина відвідувала Мольтке, він жив у стосовно стерпних умовах; після 20 липня, однак, усе змінилося.

Хмари збиралися і над головою Карла Герделера. Були певні свідчення про те, що готується арешт. У чому річ, про що могло рознюхати гестапо, залишалося невідомим. Герделер виїхав до батьків у Східну Пруссію, де переховувався аж до 20 липня і ще певний час опісля.

ДОПОВІСТІ ПРО ОБСТАВУ

Становище на фронтах до середини липня 1944 року було наступним.

На півдні генерал Александер, командувач силами союзників у Італії, просуваючись вгору Апеннінським півостровом, опанував Вічне місто і наблизвся до Пізи та Флоренції. На Заході трохи більше

ніж місяць тому, після багатомісячних бомбардувань транспортних артерій у Франції та Бельгії, англійські, американські й канадські частини під командуванням Айзенговера висадилися в Нормандії – відкрився давно обіцяний другий фронт. Тепер союзники перебували на підступах до Нанта і Руану. За три дні до замаху на Гітлера генерал-фельдмаршал Роммель, призначений командиром армійської групи «Б» у Північній Франції, був важко поранений, його місце посів Клуґе, який не мав військового генія Роммеля.

Капітальну загрозу, однак, являв Східний фронт, де Червона Армія, зазнаючи великих втрат, наступала на усіх найважливіших ділянках; тридцять вісім дивізій вермахту були перемелені за короткий час; лише на півночі німцям удалося зупинити подальше просування. Лінія фронту проходила уздовж колишнього кордону з Естонією, через Латвію, готувалося вторгнення в Східну Пруссію (20 липня бої йшли приблизно в двохстах кілометрах від ставки). Почався наступ на Варшаву, Люблін, Львів; на півдні війська 2-го і 3-го Українських фронтів зайняли частину Молдови і перейшли румунський кордон.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

НАШ КРИХКИЙ СВІТ

**ришард капушцінські розмовляє
з артуром домославським і александром качоровським
(«Газета виборча»)**

Щоночі союзна, переважно англійська, бомбардувальна авіація громила німецькі міста, щоночі під руїнами гинули тисячі мешканців; важких руйнувань зазнали Гамбург, Берлін, міста Рурського вугільного, залізорудного і промислового басейну. Почалися систематичні нальоти на румунські нафтові копальні, головне джерело пального для промисловости, авіації й танків.

ВОВЧА НОРА (1)

Завдання – убити відразу трьох: Гітлера, Гімлера і Герінга; після цього одночасно в багатьох місцях повинен був спалахнути заколот. Нагода трапилася 6 липня, коли полковники генерального штабу графу Штауфенбергові доручили взяти участь у двох обговореннях обстави на фронтах в альпійській фортеці Гітлера Берггоф у Бергтесгадені. Штауфенберг прилетів з бомбою в портфелі, але Гімлер і Герінг не з'явилися. Через п'ять днів – нова нагода, Штауфенберга знову викликали у Берггоф. Ад'ютант приготував машину і літак, аби негайно після включення детонатора Штауфенберг міг повернутися в Берлін, центр повстання. Начальник загаль-

новійськового управління верховного командування генерал від інфантерії Ольбріхт, генерал-фельдмаршал Віцлебен, Йорк фон Вартенбург – знайомі нам особи – чекали на сигнал. Але Гімлер знову був відсутній, і знову Штауфенберг вирішив відкласти замах.

Нарешті 15 липня Гітлер прибув у Растенбург (нині Кентшин, Польща), повітове містечко з військовим аеродромом, в минулому цитадель Тевтонського ордену; навколо – густі хвойні та листяні ліси, очеретяні озера, звичайний ландшафт Східної Пруссії. У шести кілометрах від аеродрому знаходилася головна штаб-квартира верховного головнокомандувача, так звана Вовча нора, великий, відгороджений з усіх боків майданчик. Власне «норою» був підземний бункер фюрера під бетонним покриттям товщиною в сім метрів; бункер гарантував повну безпеку у разі повітряного нальоту. Трохи віддалік стояли будинок для ад'ютантів і повітка, де відбувалися наради. Усередині повітки коридор, кімнатка чергового, робоче приміщення і простора (60 кв. метрів) кімната на п'ять вікон з масивним, шестиметрової довжини прямокутним столом на

227

БОРИС ХАЗАНОВ
ДЕСЯТЬ
ПРАВЕДНИКІВ
У СОДОМІ.
ІСТОРІЯ ОДНІЄЇ
ЗМОВИ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ГВ: Схоже, що Ви накаркали те, що трапилося у Нью-Йорку й Вашингтоні.

РК: Що Ви маєте на увазі?

ГВ: А те, що два роки тому, коли усі збройні конфлікти на нашій планеті точилися у бідних країнах – чи то десь на Балканах, чи в Анголі, Сьєрра-Леоне, Конго чи на Близькому Сході – Ви сказали: «Це неминуче розіллється, навіть якщо Захід не дасть втягнути себе у локальні війни злидарів, вони усе одно нас діткнуть». І діткнули. Чи стало для Вас несподіванкою те, що трапилося?

РК: Я був здивований, зокрема формою, розмірами атаки і мірилом драми, яка трапилася. Але, гадаю, що ознаки наростаючого конфлікту і злої атмосфери навколо Сполучених Штатів були очевидні уже давно, незважаючи на те, що ЗМІ не надавали цьому надмірного розголосу. Влітку США були виключені з Комісії прав людини ООН. Відтак ми стали свідками низки антиглобалістських виступів, які мали виразну антиамериканську спрямованість. Конференція в Дурбані щодо проблематики расизму, яка безпосередньо

передувала замахам у Америці, точилася у край антиамериканській атмосфері.

Боюся, що те, що трапилося, було фальшиво інтерпретовано. Коли я чую формулювання на зразок: «фанатики», «терористи», або міркування про те, кого зараз треба бомбардувати, я починаю боятися за наш світ. Гадаю, що зараз найважливіша справа – встановити і зрозуміти контекст цих подій.

ГВ: Отож, спробуємо окреслити цей контекст.

РК: Насамперед фальшиво усвідомлено кінець холодної війни. Його сприйняли як завершення конфліктів і воєн взагалі. Стандартичним виявом цього способу розумування стала опублікована у 1989 році есея Френсіса Фукуями «Кінець історії». Розумування Фукуями було таким: історія закінчилася, позаяк комунізм зазнав краху, і для ліберальної демократії немає устроєвої альтернативи. Система ліберальної демократії найкраще функціонує у Сполучених Штатах ерго вона буде запозичена усіма, адже виглядає на найраціональнішу. Отож, історія як певна драма, зудар, суперництво скінчилася. Текстові Фукуями надали величезної ваги, переклавши на багато мов і потрактувавши як концепцію того, що діятиметься у світі після закінчення холодної війни.

двох тумбах. У куті праворуч від входу – круглий столик стенографіста. Повітка була дерев'яна, дах бетонований, стіни прокладені скловатою.

Отже, знову призначена нарада, Штауфенберг, який відповідав за стан резервної армії (її передбачали ввести в дію у випадку вторгнення росіян на територію райху), прилетів для доповіді в Растенбург зі столиці, де він жив у квартирі свого брата Бертольда і працював у генштабі сухопутних сил на Бендлер-штрассе. Разом з одnorукиим полковником прибув генерал Фрідріх Фромм, посвячений у змову. Кілька засліпних очеплень і стійок охороняли дорогу до ставки. На самій території, перед входом у повітку – але не усередині – стояли охоронці вождя. Штауфенберг залишив портфель із бомбою у великій кімнаті. Цього разу він вирішив виконати свій план, навіть якби виявилось, що Гімлер і Герінг не беруть участь у нараді. Повідомили, що шеф таємної поліції напевно буде тут; але, до половини третьої, коли усе закінчилося, він так і не прийшов; не було і Герінга.

Вільгельм Кейтель, генерал-фельдмаршал, начальник штабу верховного командування (повішений за

вироком Міжнародного військового трибуналу в Нюрнберзі в 1946 р.), побажав попередньо ознайомитися з доповіддю; мова йшла про підготовку п'ятнадцяти «народно-гренадерських» дивізій, укомплектованих молодиками з нацистської «Гітлер-югенд» (аналог комсомолу). Потім усі троє – Кейтель, Фромм і Штауфенберг – вийшли з повітки. Незабаром у бункері з'явився Гітлер. Збереглася фотографія: фюрер потискає руку комусь із генералів, поруч, витягнувшись струнко, стоїть граф.

Замах і цього разу не відбувся. Вже в ході наради з'ясувалося, що Штауфенберг повинен доповісти останнім; встигнути включити запальний пристрій і залишити барак не було ніякої змоги. Він повернувся в Берлін. Через кілька днів прийшов новий наказ зі ставки: з'явитися для доповіді 20 липня.

НОВИЙ СУЛЛА

Капітан вермахту Ернст Юнгер, прозаїк, есеїст, діарист, можливо найзначніший з-поміж німецьких письменників, хто не емігрував після 1933 р., від початку Другої Світової війни перебував на Західно-му фронті, брав участь у поході на Францію і провів,

Думка про те, що звитяжна ліберальна демократія є єдиним можливим варіантом розвитку людства, мала два наслідки: блискавичний розвиток консумеризму (споживацтва) як життєвої філософії та трансформація ЗМІ у знаряддя розваги. Як писав видатний американський мислитель Нейл Поустмен (Postman) люди Заходу почали «забавлятися до смерті». У своїй блискучій книзі «*Amusing ourselves to death*» Поустмен показує як ми, люди Заходу, перетворили усю навколишню дійсність у телевікторини, конкурси, лотереї, луна-парки. Увесь наш світ перетворився на центр забав. Розвага стала осердям культури. А позажак і споживання, і розвага вимагають спокою, доброго настрою, цей настрої почали витворювати у нас ЗМІ, усуваючи подалі з очей справжні проблеми світу: злидні, голод, хвороби, війни.

Через це ми, люди Заходу, забули, що становимо лише незначну частину людства на нашій планеті. Що водночас із нашими розвагами і забавами відбувається поглиблення світового розмежування, зростає нерівність. Світ починає виразно поділятися на 20% бенефіціаріїв та 80%-ву більшість маргіналів. Тут не йдеться про самі лиш реальну бідність чи голод, але водночас і відчуття відкинутості на маргінес; про

відчуття урази, гіркоти й фрустрації людей, котрі усвідомлюють, що у перегонах за щоразу досконалішими предметами споживання для них немає місця.

ГВ: Подібне розшарування наявне не лише при поділі на багаті й бідні країни, але й усередині заможних країн.

РК: Нерівність у сучасному світу притаманна усім щаблям людської екзистенції. Вона починається на щаблі родини, де існує нерівність у долі чоловіка і жінки. Жінки перебувають у гіршому становищі, аніж чоловіки – йдеться про глобальний рівень, а не лише про вибрані спільноти. Ця нерівність переноситься на щабель клану, соціальної групи, регіону чи держави, де є заможніші регіони і бідніші, багатші міста й злиденніші, де виразно відчутна різниця між містом і селом. У масштабах планети нерівність відчутна між різними державами і континентами.

Великий парадокс сучасності полягає у тому, що загалом світ прогресує, розвивається – виробляється дедалі більше автомобілів, телевізорів, шляхів, літаків – усього, а водночас цей розвиток генерує нерівність, побільшує розрив. Щоправда, біднякам у деяких частинах планети живеться дедалі краще, але провалля між ними та найзаможнішими особами глибо-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

НАШ КРИХКИЙ
СВІТ

228

якщо не рахувати коротких відпусток і відрядження на Україну та Північний Кавказ, два роки в окупованому Парижі при штабі командувача окупаційними силами у Франції генерала Карла Генріха фон Штюльпнагеля. Юнгер приятелював зі Штюльпнаглем, знав про те, що той приєднався до змови з метою вчинити державний переворот, знав інших учасників опору, але сам до нього не приєднався. У щоденниках, які склали книгу «Випромінювання», є запис (за 29 квітня 1944 р.), з якого видно, що Юнгер скептично ставився до цієї авантюри. Рушійною силою змови, на його думку, є «моральна субстанція», релігійні та моральні переконання учасників, тоді як успіху можна досягнути тільки за умови, що на чолі руху стане «який-небудь Сулла», «простий народний генерал».

Таким Суллою, зауважує новітній біограф Юнгера П.Ноак, міг би стати Роммель. Але в квітні 1944 р. Роммель був зайнятий підготовкою до відсічі вторгнення, а незабаром після цього, як ми знаємо, вийшов із гри.

Чи правий був Юнгер? Який сенс мала змова ціною у життя усіх чи майже всіх її учасників? Це

були люди, прекрасно обізнані про ситуацію; на що вони розраховували? Доводиться знову ставити собі це запитання.

Деякі з них, наприклад, Герделер, усе ще гадали, що можна буде укласти сепаратний пакт з англіцями й американцями і зупинити росіян; більшість усвідомлювали ілюзорність цих сподівань. Ще в січні 1943 р. конференція західних союзників у Касабланці завершилася тим, що Рузвельт висунув за загальною згодою вимогу беззастережної капітуляції. Змовники намагалися складними шляхами встановити із союзниками зв'язок (ми на цих спробах не зупинилися). Нічого не вийшло: їх ніхто не хотів слухати.

Поставивши питання про сенс «авантюри» (чи була вона усього лиш авантюрою?), доводиться погодитись, що мотиви учасників були насамперед морального характеру. Прибрати Гітлера – означало знищити, як сказав на суді один зі змовників, «повноважного представника Зла в історії». Припинити війну – означало запобігти подальшим безглуздим жертвам. Покінчити з нацизмом – означало врятувати честь країни. У тому, що ці люди були

229

БОРИС ХАЗАНОВ
ДЕСЯТЬ
ПРАВЕДНИКІВ
У СОДОМІ.
ІСТОРІЯ ОДНЄЇ
ЗМОВИ

шає. Замість побільшення радості сучасний розвиток призводить, як це не парадоксально, до зростання невдоволення, заздрощів, перетворюючись у конфліктогенний чинник.

ГВ: Таким чином, те, що видавалося за триумф демократії, вільного ринку, американських вартостей над зруйнованим Совецьким Союзом, не стало кінцем історії, але початком нової історії, якого ми не помітили?

РК: Так, бо холодну війну трактували як центральний і властиво єдиний конфлікт, який сховав від нас усі інші конфлікти й проблеми. Рахували тільки те, скільки бомб мають одні, а скільки – інші, хто має які впливи і де.

ГВ: Це виразно помітно у Латинській Америці, де усі соціальні конфлікти та спроби емансипації Сполучених Штатів трактували як совєцьку змову.

РК: І це ж мислення перенесене у сучасну добу. Однак, варто зауважити, що поряд із концепцією Фукуяма про «кінець історії» в американській думці з'явилася й інша концепція, що її репрезентує Семюел Гантінгтон. Вона говорить про конфлікт цивілізацій і, як на мене, більше відповідає реаліям. Зрештою, не сам лиш Гантінгтон її вигадав. Міркування про історію не у категоріях держав і націй, а в категоріях циві-

лізацій сформулював Арнолд Тойнбі. Гантінгтон розвинув цю концепцію, осучаснив її. Вона також має свої вади, позаяк бере до уваги виключно конфлікти між цивілізаціями, не помічаючи, що чимало конфліктів точиться всередині окремих цивілізацій. Остання значна війна ХХ століття точилася між Іраком та Іраном у 80-90-х роках і була війною всередині цивілізації ісламу. Однак, у міркуваннях Гантінгтона важливе те, що він передбачив світ ХХІ століття як світ протистоянь і конфліктів, чого не зауважив Фукуяма.

ГВ: Чи можна витлумачити замаху в Америці гіпотезою конфлікту двох цивілізацій? Чи ми маємо справу лише з інцидентом?

РК: Трапилося водночас кілька речей. Можна сказати, що світ маргіналів спробував виважити двері. Але, водночас, я б не зводив замахів у Америці лише до одного виміру. Ми не можемо сьогодні цього дорешти інтерпретувати. І гадаю, що велика небезпека таїться у тому, що події 11 вересня інтерпретують помилково, ставлячись до них лише як до інциденту, чиряка на здоровому організмі, який треба вирізати, і все буде гаразд. Не певен, що це вдасться. Драму 11 вересня спричинили багато різних елементів, які взаємоперетнулися і які чинні й надалі.

набагато меншою мірою політиками, аніж захисниками морального закону, який захоплював Канта, полягала їхня слабкість. У тому, що всупереч усьому вони воліли діяти, полягала їхня велич.

МОВЧАННЯ

Запитаємо себе (трохи розширивши тему): що робити чесній людині перед лицем злочинного режиму? Комуністичні ідеали були багато в чому протилежні ідеалам німецького націонал-соціалізму, протистояння двох режимів маскувало в очах багатьох людей їх подібність, яка просто кидалася у вічі; усвідомлення справжнього характеру совєцької влади, розуміння того, що тоталітарна партія і створена нею в перші ж тижні після захоплення влади таємна політична поліція за самою своєю природою є злочинними організаціями, стосовно пізно спало на гадку навіть тим, хто чесно прагнув розібратися в усьому, що відбувається. Проте принаймні в тридцятих роках, не кажучи вже про пізніші часи, режим показав себе у всій красі; сліпому було ясно, у якій державі він живе. Що можна було зробити, чи можна було взагалі щось робити? Емігрувати було пізно.

Будь-які форми відкритого протесту минулого виключені, сама думка про скинення існуючого ладу здавалася абсурдною. Убити вождя-канібала міг лише той, хто мав доступ до нього. Як і в Німеччині, це завдання могли б узяти на себе тільки військові. Але нічого подібного Двадцятому липня не було в СРСР; досі ми не чули про будь-які ознаки активного опору, про будь-які заколотницькі задуми в найближчому оточенні Сталіна чи у військовому середовищі. Численні «вороги народу» були винаходом таємної поліції. Архіви, які могли б дещо прояснити, залишаються недоступними або знищені; на відміну від Німеччини, де націонал-соціалізм був розбитий сталевою кувалдою війни, а наступні роки стали часом радикального розрахунку з минулим, у Росії нічого подібного не відбулося, і досі, очевидно, значна частина народу не здає собі звіту в тому, якого роду минуле залишилося за його спиною.

Протест, сказали ми, був неможливий. І все-таки хтось протестував. Авторів цієї статті відомі групи молоді, студентські гуртки, боязкі спроби об'єднатися, щоб спільно усвідомити ситуацію, а там, можливо, перейти до активніших дій. Ці хлопчики і дівчатка

ГВ: Слідуючи за гіпотезою Гантінгтона – конфлікт світу ісламу із світом Заходу?

РК: Я не виключаю саме цієї можливості, але вважаю небезпечним скерування наших міркувань виключно в цей бік. Боюся, аби міркування великих ЗМІ, концернів не поточилося власне у цьому керунку – щоб редукувати проблему до зудару Заходу й «ісламського фанатизму». Чому? Бо пошуки глибших причин вимагали б самокритики усєї сучасної житейської філософії Заходу, а ця самокритика, у свою чергу, змусила би по-іншому поглянути на функціонування економіки, ЗМІ, бачення Заходом проблем Третього Світу, проблем бідності і відсутності перспектив.

Щодо цього, то великі надії я покладаю на Європу. Сила європейської думки завше полягала у її здатності до самокритики. Тільки Європа породила реформацію, ренесанс, просвітництво. У європейській традиції кожна велика криза визволяла глибинну самокритичну рефлексію. Якщо Європа не здужає осмислити критично сучасну ситуацію, то криза ця матиме довготривалі та фатальні наслідки.

ГВ: З-поміж сигналів, які свідчили про те, що навколо США збираються хмари, Ви згадали протести

антиглобалістів. Де Ви помістили б їх на мапі останніх подій?

РК: Проблема антиглобалістів полягає у тому, що це молодий рух, який важко осмислити за такий короткий час. Ми маємо справу із примучено сумішню розмаїтих тенденцій, позицій, програм, різних осіб, які прагнуть залагодити власні справи. Цілком певно, що цей рух не є цілісним; зрештою він не має єдиного організаційного центру та чітко сформульованої програми.

ГВ: Це не стільки рух, скільки відрух.

РК: Для мене він є виявом якогось значного недовдоволення, яке існує в сучасному світі. І лише під цим оглядом він важливий для мене. Я ставлюся до нього як до сигналу про те, що атмосфера веселощів і радості у світі Заходу відходить, а також як перший від часів холодної війни сигнал, що щось у цьому світі псується. У цьому сенсі рух антиглобалістів вартий, аби до нього уважно придивитися.

Однак, коли ми говоримо про антиглобалістів, то варто, аби ми докладніше придивилися до самої глобалізації. Саме вона створює контекст того, що трапилось 11 вересня.

Явище глобалізації не функціонує на єдиному рівні, як часто кажуть, а на двох, а може й трьох. Пер-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

зникли безвісти, система тотального стеження і усенародного виказування не помилувала нікого. Але вони були, і, можливо, їхнє самотнє обурення до певної міри спокотувало мовчанку дорослих.

ВОВЧА НОРА (2)

Гітлер мав звичку лягати перед світанком. До десятої години ранку ніхто не мав права будити фюрера. На ліфті у спальню подавали сніданок. Так було і того дня 20 липня 1944 р., коли військовий літак, у якому сиділи полковник Штауфенберг і ад'ютант Вернер фон Гефтен, приземлився на аеродромі Растенбург. Там чекав «мерседес» із шофером.

На шляху до ставки потрібно було минути три контрольних очеплення. Штауфенберг мав із собою портфель з паперами. Ад'ютант тримав на колінах інший портфель, де знаходилася упакована в папір тетрилова бомба англійського зразка розміром з товсту книгу, з детонатором, розрахованим на вибух через тридцять хвилин після включення.

Черговий першого очеплення перевірів документи. При в'їзді в другу очеплену зону Штауфенберга

зустрів командувач військовим округом генерал Тадден, вони вирішили разом поспіdatи. Повз останню контрольну стійку вони в'їхали у внутрішню зону. Вилязючи з машини, Штауфенберг звелів шоферові чекати: у 13 годин він повинен повернутися на аеродром.

Три червті години пішло на попередню бесіду з Кейтелем. З бункера подзвонив камердинер фюрера Лінге: у зв'язку з візитом до Берліна італійського дуче Муссоліні нарада переноситься на півгодини раніше. Тим краще. Штауфенберг попросив ад'ютанта Кейтеля майора Фреєнда показати йому туалетну кімнату: потрібно опорядитися після дороги. «Поквапитеся, Штауфенберге!» – вигукнув майор. Штауфенберг ввійшов у сусідню кімнатку, де його чекав ад'ютант Гефтен. Привезене із собою знаходилося в двох пакетах, кожен вагою у кілограм. Один пакет устигли перекласти із сумки Гефтена в портфель Штауфенберга, коли зненацька увійшов черговий фельдфебель, щоб сказати полковникові, що йому дзвонив з бункера Фелльгібель. (Генерал розвідувальної служби Еріх Фелльгібель був теж посвячений у змову.) Фельдфебель помітив,

231

БОРИС ХАЗАНОВ
ДЕСЯТЬ
ПРАВЕДНИКІВ
У СОДОМІ.
ІСТОРІЯ ОДНІЄЇ
ЗМОВИ

ший рівень – офіційний, себто він стосується вільного обігу капіталу, доступу до вільних ринків комунікацій, існування транснаціональних фірм та корпорацій, масової культури, масових товарів, масового споживання. Це саме та глобалізація, про яку багато говорять і пишуть. Але, як на мене, є ще одна глобалізація – дуже сильна, впливова, дестабілізуюча. Йдеться про глобалізацію підпільного злочинного світу, мафії, наркотиків, масової торгівлі зброєю, відмивання брудних грошей, уникання сплати податків, фінансових афер. Усе це також діється у глобальних масштабах. Погляньте лишень, яких масштабів сягнула незаконна торгівля зброєю, людьми, як приватизується насильство, як постають приватні армії, які можна винайняти для ведення воєн у Третьюму Світі. Існують вони нелегально, рівно ж як і легально.

Друга глобалізація також користується свободою і засобами електронного зв'язку. Її усе важче контролювати через дедалі виразніше послаблення держави. Колись монополія на насильство належала державі – лише вона могла диспонувати армією, поліцією, спеціальними службами тощо. Тепер це кінчилося. Зараз усе приватизується, і під прикриттям офіційної

глобалізації триває друга глобалізація – глобалізація світового підпілля.

А є ще третя глобалізація, яка охоплює різні форми громадського життя: міжнародні позаурядові організації, рухи, секти. Вона свідчить про те, що у старих, традиційних структурах – скажімо, держава, нація, Церква – люди не знаходять уже відповіді на свої потреби і шукають чогось нового. Для початку ХХ століття було характерне існування сильних держав і міцних інституцій, а початок ХХІ століття означений послабленням держави і значним розвитком невеликих, позадержавних, позаурядових форм – і громадянських, і релігійних. Змінюється контекст і структура, в яких живе людина. Вартості починає набувати те, що англійською називається *community*, тобто спільнота. Люди організуються згідно з своїми приватними потребами та інтересами, розвивається патріотизм не в масштабі держави чи нації, а власне в масштабі малої *community*. Характерно, що подібної діяльності несила контролювати.

Це незвичайно істотна обставина для усвідомлення таких подій, як 11 вересня, бо вона вказує, що ми можемо мати справу із силами, над якими ніхто не владний, і які важко буде опанувати в майбутньому.

що полковник і його ад'ютант вовтузяться з якимось предметом. Другий кілограмовий пакет залишився в портфелі Гефтена. На годиннику була половина першої. Гітлер увійшов у повітку.

НАРАДА

«Йду, йду...» – сказав Клаус Штауфенберг, трьома пальцями покаліченої лівої руки за допомогою спеціально виготовлених щипців розкрив ампулу з кислотою, вставив ампулу в запобіжний штифт і з'єднав з капсулем-детонатором. З портфелем під пахвою він увійшов до кімнати, де вже почалася нарада. Його супроводжував, ні про що не підозрюючи, майор Йон фон Фреєнд. «Будьте ласкаві, – сказав Штауфенберг, – подбайте, щоб для доповіді мені поступилися місцем ближче до фюрера...»

На великому столі була розкладена карта. Очевидець залишив докладний опис, де хто стояв. Гітлер у центрі, напроти входу, за довгою стороною столу. Ліворуч від нього Кейтель, праворуч основний доповідач, генерал-лейтенант Адольф Гейзінгер. Інші навколо столу і позаду тих, хто стояв за столом; усього були присутні 24 чи 25 осіб.

Доповіли про прихід полковника графа Шенка фон Штауфенберга. Гітлер глянув на полковника, кивнув на знак того, що знає його, і повернувся до столу. Він був короткозорий і мусив розглядати карту через товсту лупу; усі папери для фюрера друкувалися на машинці з великим шрифтом. Гейзінгер доповідав загальну обставу на фронтах. Фреєнд допоміг покаліченому полковникові встати праворуч від доповідача, узяв від Штауфенберга портфель і поставив його під стіл. Штауфенберг пересунув портфель так, щоб він нікому не заважав, – і ближче до себе й Гітлера. Тепер портфель стояв, притулений до правої тумби, до її зовнішнього боку, так що між бомбою і Гітлером знаходився тільки Гейзінгер. Сам Штауфенберг – праворуч і трохи позаду від Гейзінгера, ліворуч від Штауфенберга – полковник Брандт, котрий рік тому брав участь у невдалій спробі Геннінга фон Треско підірвати літак диктатора за допомогою мнимого кон'яку.

Кілька хвилин по тому Штауфенберг промурмотів щось, наче йому треба терміново зателефонувати. Ходіння під час доповіді не було заборонене, ніхто не звернув уваги на те, що полковник вийшов у су-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ГВ: Проблема, яка постала після замахів у Америці, полягає у тому, як ідентифікувати і назвати ворога. Не в тому сенсі, чи це Усама бін Ладін, чи ні, а в тому, що ми шукаємо якогось загального окреслення: «міжнародний тероризм», «ісламські фундаменталісти», «бездумні фанатики». Цей ворог вочевидь невидимий...

РК: У ХХ столітті ворога зідентифікували. Ним був фашизм, комунізм, існували конкретні держави, які провадили експансію в ім'я цих ідеологій. Легко було вказати лідерів, ідеологів – Гітлер, Сталін... Потім ми мали холодну війну, і ворог теж був окреслений. У ті часи ми спостерігали за процесом деколонізації – але й тоді було зрозуміло, хто з ким бореться.

Тепер, коли холодна війна закінчилася і почалися конфлікти іншого типу, ми виявилися інтелектуально безпорадними, ми силкуємося винайти ворога, ідентифікувати його, нашвидкуруч комбінуємо його портрет, аби було по кому вдарити. Але ми рухаємося наосліп, бо не враховуємо тут другої й третьої глобалізації, про які я уже казав – значного розпорощення сил, засобів, цілей, інтересів, яке притаманне сучасному світові. Мені здається, що хоча б приблизне окреслення трьох глобалізацій могло б нам допомогти

освоїти й зрозуміти сучасний світ. Він і справді стає важким – і для зрозуміння, і для управління. Глобалізація не супроводжується жодною ієрархізацією, встановленням якогось ладу чи світового уряду. Ми опинилися перед лицем велетенських, розшалілих стихій, з яких ще невідомо що зродиться.

ГВ: А було ж так гарно? Ми собі жили у «однополюсному світі», з єдиною наддержавою, яка – коли що – завжди могла вирішити усі проблеми.

РК: Це був сон. Такий образ мав дуже мало спільного з дійсністю.

ГВ: А може ми й надалі житимемо у світі, де існує лише одна наддержава – і у військовому, і в економічному сенсі? Тільки й того, що цій наддержаві без упину дошкулятимуть такими замахами як 11 вересня?

РК: Може й так. Перша моя думка після того, як я побачив 11 вересня нью-йоркські сцени, була та, що ми повинні переосмислити світ. А це важко, бо ми не маємо знарядь і понять, необхідних для такого переосмислення. Усі наші мисленні навички і словник пов'язані із старим світом. І ось тепер ми за допомогою цих старих знарядь намагаємося пізнати та описати новий, абсолютно інший механізм та структуру.

сідню кімнату. Кашкет і портупєя Штауфенберґа залишилися в кутку на стільці у великій кімнаті, це значило, що він зараз повернеться.

Біля апаратів сидів вахмістр. Штауфенберґ зняв слухавку, підніс до вуха, поклав слухавку на важелі, вийшов і швидко пішов до ад'ютантського будинку, перед яким його чекав кабриолет з Гефтенном. Штауфенберґ сів попереду поруч із шофером. «Ви забули кашкета», – сказав шофер. Штауфенберґ відповідав, що поспішає; на годиннику було 12.40. Машина під'їхала до вахти внутрішнього очеплення, коли за деревами здійнялася хмара диму і гримнув грім.

ЗВОРОТНИЙ ШЛЯХ

Сигнал тривоги ще не встиг надійти на вахту. Очевидно, у метушні не знали, що робити. У тих, хто сидів у машині, були бездоганні документи. Упевнений вид і велична постава штабного полковника з чорною пов'язкою на оці, з порожнім лівим рукавом, з Лицарським хрестом на шиї зробили свою справу, машину пропустили.

Біля другого контрольного очеплення черговий фельдфебель відмовився підняти шлагбаум. Штау-

фенберґ підвищив голос, це не допомогло. Він вийшов з машини і зв'язався телефоном із комендатурою. Ротмістр Меллендорф зняв трубку. Очевидно, він теж ще не чув про те, що відбулося. Ротмістр знав полковника. Справа залагодилася, кабриолет з піднятим верхом понісся далі по лісовій дорозі, між озерами, але шофер помітив у бічному дзеркалі, що Гефтен викинув з вікна пакет. Це була друґа, невикористана половина заряду.

Поминувши на великій швидкості маєток Вільгельмсдорф і третє очеплення, досягли аеродрому. Шофер розвернувся і поїхав назад. У 13 годин 15 хвилин тримоторний «Хейнкель-111» піднявся в повітря і взяв курс на Берлін.

ЗАКОЛОТ

Близько другої – літак у Растенбурзі тільки-но стартував – до генерального штабу, п'ятиповерхового будинку на Бендлер-штрассе (нині вулиця Штауфенберґа, між Тіртартеном і набережною ріки Шпре), де зібралися змовники, надійшла перша звістка з Вовчої нори – телефонограма від Фелльґібеля, коротка і малозрозуміла:

233

БОРИС ХАЗАНОВ
ДЕСЯТЬ
ПРАВЕДНИКІВ
У СОДОМІ.
ІСТОРІЯ ОДНІЄЇ
ЗМОВИ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Ми перебуваємо на стадії переходу від масового суспільства до планетарного; тоді, як масове суспільство ще якось уміщалося в рамках держави, а держава сяк-так контролювала своє суспільство, то планетарне суспільство не має і не може мати понад собою жодної влади. Це шість мільярдів осіб, яким ніхто не зможе нічого рекомендувати чи наказати. Така ситуація склалася уперше в історії; це абсолютно нова якість, до якої ми мусимо звикнути і знайти спосіб її зрозуміти, жити всередині і поруч із нею.

ГВ: А, окрім задоволення від того, що ми, може, зрозуміємо, чим є сучасний світ, чи дасть це змогу якось давати собі раду із його стихіями?

РК: Найважливіше у зрозумінні сучасного світу – втямти, що нічого не можна розв'язати раз і назавше. Нереальним є стовідсоткове убезпечення від конфліктів чи стовідсоткове їх розв'язання. Ясна річ, інтерпретація світу сама по собі нічого не вирішує, але дозволить нам побачити ситуацію у прозорішому світлі. Скажімо, говорять про ґлобалізацію, розмивання кордонів поміж державами. Подібні процеси й справді відбуваються, але водночас, десь під поверхнею процесу, люди зберігають сердечну симпатію до своїх культур, тожностей, традицій. Упродовж по-

над 40 років я мандрую світом, і в останні роки, коли завершення холодної війни розморозило непомітні раніше постави, відчув глибоке переконання людей у Третньому Світі, що вони опинилися на марґінесі, відлучені від столу. А водночас у них наростає відчуття власної гідності й вагомості їхньої культури.

ГВ: Це відчуття мало б з'явитися уже в добу деколонізації?

РК: Так, але раніше я не відчував цього так виразно, як сьогодні. Коли я востаннє побував у Африці та Азії, повсюди мені дали зрозуміти, то я тут лише гість з Європи, і мене терпітимуть лише тоді, коли я визнаватиму їхні звичаї, їхні вартості. Інакше я тут небажаний гість. Це зовсім нова позиція – сповнена гідності, усвідомлення вартості власної культури, мови, способу життя. В останні роки я почав відчувати себе тільки мандрівником, який трохи побуде, а потім неминуче поїде собі, а господарям залишиться ІХНІЙ світ.

ГВ: Ви гадаєте, що «розморозення» позицій та культур відбулося з нагоди завершення холодної війни, чи радше це якесь нове пробудження Третнього Світу, подібне до попереднього, кількадесятирічної давности?

«Трапилось щось жахливе, фюрер живий!»

Це звучало двозначно: жахливо, що хотіли убити фюрера, чи жахливо, що він не убитий? Але, головне, залишалось невідомо, що робити. Чи треба що-небудь починати? Неясно було, що з графом Штауфенбергом. Нових повідомлень не надходило. Першим опам'ятався полковник Альбрехт ріттер Мерц фон Квірнгейм. Не чекаючи вказівок від свого начальника генерала Ольбріхта, він підняв за тривою піхотне і танкове училища і віддав наказ по військовим округам здійснити 1-й (підготовчий) ступінь плану «Валькірія». Тим часом літак зі Штауфенбергом і Гефтеном приземлився на берлінському аеродромі Рангсдорф. Аджутант подзвонив з аеродрому на Бендлер-штрассе і повідомив, що замах вдався.

Нарешті! Ольбріхт розпорядився розпочати 2-й ступінь: безпосереднє здійснення державного перевороту. Начальники округів, а також дислокованих навколо столиці навчальних і резервних частин, одержали депешу:

«Фюрер Адольф Гітлер мертвий!»

Кліка партійних керівників за спиною у воюючої армії спробувала використовувати владу в своїх

корисливих цілях. Уряд імперії з метою підтримки правопорядку оголосив надзвичайний стан і передав мені разом із командуванням вермахту виконавчу владу.

Наказую:

Владу в районах країни, де тривають бої, передає головнокомандувачу армію резерву генерал-полковнику Фрідріху Фромму, в окупованих областях... (далі перелічувалися імена командувачів армійськими групами «Захід», «Південний Захід» і «Південний Схід», а також командувачів військами в Україні, у Прибалтиці, у Данії і Норвегії). Німецький солдат стоїть перед історичним завданням. Від його енергії і витримки залежить порятунок Німеччини.

Підпис: Верховний головнокомандувач збройними силами генерал-фельдмаршал фон Віцлебен».

Ніякого «уряду» повсталих поки що не існувало. Водночас був розісланий наказ зайняти головні будинки радіо, телефону і телеграфу, заарештувати всіх міністрів, гаулейтерів (партійні намісники, нацистський аналог секретарів обкомів), командирів СС, начальників поліції, гестапо, СД (служба безпеки), обеззброїти охорону концентраційних таборів тощо.

ПК: І одне, й друге. Пробудження відбулося у процесі деколонізації, а завершення холодної війни прискорило емансипацію.

ГВ: З точки зору тривалої перспективи це може цілковито змінити «місце» людини Заходу, який вважали пупом світу. А тут на тобі...

ПК: Це уже виразно видно. 500 років європейці домінували, нав'язували, встановлювали правила гри, були господарями світу. І це раптом скінчилося. Ми маємо справу із велетенською революцією світового масштабу.

У 1912 році Броніслав Маліновскі написав, що немає вищих і нижчих культур, а є лише різні культури, тобто рівноцінні; себто кожна культура у рамках своєї структури повністю вдовольняє потреби людини – духовні, соціальні тощо. У 1912 році це звучало як гарматний постріл у тиші, це було ударом по усій концепції колоніалізму, яка проголошувала, буцімт несе освіту, релігію, техніку. А Маліновскі сказав, що ми не маємо права говорити, наче наша культура вища. Вона така ж, як і будь-яка інша культура.

ГВ: Тоді чому мусульмани, зокрема ті, котрі походять з кола арабської культури, у такий «очевидний» спосіб демонструють власну гордість?

ПК: По-перше, ми й далі не знаємо деталей щодо винуватців замаху 11 вересня. Адже його міг організувати інтернаціонал терористів – не конче лише ісламських. Тут ми маємо справу із тим, про що я казав уже раніше: без урахування контексту тієї другої, підпільної глобалізації останні події у США були б немислимими. Погляньте: сьогодні у небі безкарно літають літаки з наркотиками, зброєю, вони перевозять мільярди доларів і діаманти, які офіційно продають на біржах Амстердама, Нью-Йорка, Лондона, а перед тим були загарбані якоюсь із приватних армій у Сьєрра-Леоне чи Конго. Існує кількасот банків на різних островах, де можна відмити будь-яку кількість грошей, і всі про це знають. Без існування усїєї цієї «легальної нелегальщини», без відчуття, що можна безкарно функціонувати поза усяким контролем – без усього цього замаху в Америці б не трапилися. Люди відчули, що все можливо.

Коли я побачив палаючі вежі World Trade Center, то одразу пригадав образи із мандрівок до Колумбії чи Афганістану – торгівля усім у немислимих обсягах. Гадаю, що нападники були рибами, які вільно рухалися власне у цій брудній та мутній водичці. У багатьох містах світу ніхто уже нічого не контролює або

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Під наказом стояло ім'я генерала Фромма, сам Фромм про нього не знав.

ВІН ПРИБУВ

Штауфенберга усе ще не було: машини, замовленої для нього й ад'ютанта, не виявилось на аеродромі. Тим часом генералу Ольбріхту вдалося зв'язатися телефоном із Вовчою норою. Кейтель підтвердив: так, стався замах на фюрера. Але фюрер живий, він тільки зазнав легких ушкоджень.

О пів на четверту в будинку на Бендлерштрассе, який зазвичай називають Бендлер-блоком, з'явився Штауфенберг. Він вибіг сходами, прочинив двері свого кабінету – там його чекали брат Бертольд Шенк фон Штауфенберг, Фріц-Дітлоф фон дер Шуленбург з оточення Мольтке і ще кілька осіб – і з порога, не здороваючись: «Він вмер. Я бачив, як його винесли».

У присутності Ольбріхта він підтвердив це Фроммові. Той похитав головою: Кейтель запевнив його в протилежному.

«Фельдмаршал Кейтель бреше, як завжди. Я сам бачив, як Гітлера винесли мертвим», – сказав Штауфенберг.

Ольбріхт оголосив Фроммові, що наказ про початок заколоту уже відданий. Фромм, сплотившись, запитав, хто віддав наказ. Ольбріхт відповів: «Мій начштабу, полковник Мерц фон Квірнгейм». Фромм звелів викликати Квірнгейма: «Ви заарештовані».

«Пане генерал-полковник, – заперечив Штауфенберг, – я увімкнув детонатор під час наради з Гітлером. Вибух був як від п'ятнадцятисантиметрової гранати. У кімнаті нікого не могло залишитися в живих!»

«Графе Штауфенберг, замах провалилося. Ви повинні негайно застрелитися», – сказав Фромм. «Я цього не зроблю».

Ольбріхт нагадав Фромму, що настав час діяти. Зволікання загрожує загибеллю батьківщині.

«Виходить, і Ви, Ольбріхт, берете участь у путчі?»

Ольбріхт відповідав, що він лише представляє тих, хто бере на себе керівництво Німеччиною.

«У такому разі я оголошую Вас усіх трьох заарештованими!»

«Ви помиляєтеся. Це ми вас відправляємо під арешт».

Фромм замахнувся на Ольбріхта, тут з'явилися

235

БОРИС ХАЗАНОВ
ДЕСЯТЬ
ПРАВЕДНИКІВ
У СОДОМІ.
ІСТОРІЯ ОДНІЄЇ
ЗМОВИ

напівлегально черпає зиски із злочинності. Тому 11 вересня не варто оцінювати як подію з категорії *deus ex machina*, яка раптом впала з неба.

ГВ: Цілковита свобода злочинного підпілля, глобалізація ч. 2 і 3 – як Ви її називаєте – можливо це свідчення глобальної кризи держави?

РК: Держава як суспільна інституція сьогодні зазнає нападів із різних сторін. З одного боку вона перебуває під тиском великих корпорацій та банків, які прагнуть функціонувати понад кордонами і не рахуються ані з фактом існування, ані з інтересами держави. Ці корпорації іноді бувають, зрештою, значно сильнішими, аніж невеликі державні утворення. З іншого боку держава послаблена зсередини через етнонаціоналізми, регіональні рухи. Моя принципова теза уже багато років полягає у тому, що неможливо демократизувати багатонаціональної держави, бо в багатонаціональній державі менші нації та етнічні групи завжди розуміють гасло демократизації як гасло відокремлення і сепарації.

Так, скажімо, заламалася іранська революція, котра почалася як демократична. Її лідерами – за винятком Хомейні – були вихованці Сорбонни, відкриті світові адвокати, гуманісти. Але що ж виявилось? Усі

курди, араби та інші народи одразу ж запрагнули відокремитися від Ірану. Постала загроза цілковитого розпаду держави. Великодержавний націоналізм персів постав як реакція на оті сепаратизми. Революція збочила з демократичного курсу і перетворилася у різанину курдів та белуджів.

ГВ: Розпадом завершилася також демократизація іншої держави: «перестройка» в СРСР.

РК: Це чудовий приклад багатонаціональної держави, яка почала демократизуватися і не витримала тиску мікронаціоналізмів. Вони виявилися сильнішими від військової та політичної потуги Москви. Навіть у Європі, де досі домінує національна державність, посилюються відцентрові тенденції, почалися розмови про майбутню Європу як Європу регіонів. Держава опинилася на крутому віражі у момент пошуку нової тотожності. Саме цим породжена слабкість правлячих еліт, які не мають сьогодні жодного ідеалу, жодної виразної візії нової держави – ані яке її місце, ані яку роль вона мала б відіграти.

ГВ: Закінчилася доба провідників-візіонерів?

РК: Це похідна від загальної кризи держави. Я не вбачаю у цьому персональної вини окремих осіб чи конкретного покоління політиків. Це також контекст

Клейст і Гефтен. Під цівками пістолетів генерал був виведений у сусіднє приміщення. Його посаду мав перейняти генерал-полковник Еріх Гепнер, звільнений свого часу зі збройних сил за те, що віддав наказ про відступ під Москвою.

Людвіг Бек, який повинен був стати майбутнім главою держави, – про Бека йшлося на початку цієї статті, – з'явившись у Бендлер-блок, сказав, звертаючись до змовників (ці слова зберіг очевидець):

«Добродії, ми на роздоріжжі історії. Становище на усіх фронтах безнадійне. Обов'язок усіх чоловіків, усіх, хто любить цю країну, – з останніх сил домагатися нашої мети. Не вийде, ну що ж, ми принаймні не будемо мучитися свідомістю нашої провини. Для мене ця людина все одно мертва. Докази, що він не убитий, не підмінений двійником, можуть прийти зі ставки тільки через кілька годин. До цього ми встигнемо взяти у свої руки владу в Берліні».

ФАНЕРА, СКЛОВАТА

Що ж трапалося у Вовчій норі?

Масивний стіл був розтрощений і завалився, стільці поламани, на місці, де стояв портфель Штау-

фенберга, у підлозі зяяла широка дірка. Скло усіх п'яти вікон разом з рамами вибило вибуховою хвилею. Майже усі, хто перебував у повітці, були збиті з ніг, але нікого не викинуло назовні. Четверо осіб були важко поранені і померли на місці чи того ж дня. Інші одержали легкі поранення, цілком неушкодженим залишився тільки шеф верховного командування Кейтель. Серед попелу напівобгорілого паперу і скловати, уламків меблів, осколків скла сидів Гітлер. Його штани і кальсони були порвані в жмуття, на лівому лікті невеликий синець, на зворотній стороні долоні кілька саден. Тріснули обидві барабанні перетинки, але слух не постраждав. Прийшовши до тьми, він забурмотів: «Так я і знав... Навколо зрада!»

Питається, чому він вцілів? Кілька обставин можуть це пояснити. По-перше, вдалося використати лише половину приготовленої вибухівки. По-друге, портфель був поставлений із зовнішнього боку тумби. По-третє, і це головне, стіни повітки були виготовлені із занадто легкого матеріалу, що послабило вибухову хвилю; якби нарада проходила в бункері (на що сподівався Штауфенберг), не вцілів би ніхто.

подій 11 вересня. Незауваження цього контексту є втечею від критичного погляду і усвідомлення, що ми мали справу із подією-сигналом про складні та драматичні явища в сучасному світі.

ГВ: Чи існує в цивілізації ісламу щось специфічне, завдяки чому удар ймовірно був завданий цієї стороною?

РК: Ми знову повинні пам'ятати, з яким явищем маємо справу. Сучасний іслам – це 1 мільярд 300 мільйонів вірних. Це світова релігія, котра розвивається у край динамічно, вона має послідовників на усіх континентах, включно з Північною Америкою, і присутність якої на європейському континенті дедалі виразніша. Терен найпотужнішого впливу ісламу – традиційно Близький Схід, а також значна частина Азії, Північної та Центральної Африки, анклав у Латинській Америці, і, зрозуміло, Тихоокеанський регіон, насамперед Індонезія.

Це єдина з-поміж великих релігій, яка активно розвивається; і у той час, як інші великі релігії потерпають від розмаїтих криз, іслам – ні. Він є наймолодшою з великих релігій, йому лише близько 1400 років, іслам перебуває у фазі найвищого розквіту. Йому притаманні чимало рис, привабливих для бідняків. Його

осердям залишається «умма», тобто спільнота, яка має окреслені обов'язки щодо своїх членів – допомоги, порятунку, підтримки. Він дає людині тотожність. Доволі суттєво те, що освоїти принципи ісламу стосовно просто. Кожен може стати мусульманином, вистачить лише оголосити про прилучення до цієї спільноти.

Динаміка зростання послідовників ісламу доволі значна. Щороку нас більшає на близько 80 мільйонів, з-поміж яких 73 мільйони народжуються у Третьюму Світі, чимало з них стають мусульманами, бо іслам дає мільйонам бідняків відчуття приналежності та вартості. Вони дивляться на багатий світ як щось чуже світові ісламу, і через цей контраст відбувається конфронтація суспільного (бідність) та релігійного (іслам) чинників.

Загалом іслам є мирною релігією, хоча йому також притаманні риси, які породжують фанатичний-емоційний «доважок», продуктом якого і є тероризм. Також, іслам, хоча і є уніфікованою релігією, функціонує у середовищах різних культур. Отож, він пронизаний локальними віруваннями, впливами, інтерпретаціями. У цих обставинах з'являються групи віруючих, які прагнуть до очищення ісламу від нашарувань і

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

Тільки через дві години підозра упала на однорукого полковника. Вахмістр Адам доповів, що бачив, як полковник без кашкета і без свого портфеля поспішно покинув повітку. Шофер, який відвіз Штауфенберга й ад'ютанта Гефтена на аеродром, повідомив, що з вікна машини викинули якийсь предмет. Через особливу важливість його показів шофера привели до «секретаря фюрера» і начальника партійної канцелярії Бормана. Спецпідрозділ служби безпеки розшукав пакет. Але далеко не відразу гестапо зметикувало, що йдеться не про поодинокий замах і навіть не про спробу путчу вузького кола вищих офіцерів, а про розгалужену змову.

СУДОМА ЗАКОЛОТУ

До шостої години вечора в Берліні вартовий батальйон «Великонімецьчина» обступив урядовий квартал, полковник Ремер, командир батальйону, збирався заарештувати Геббельса. Міністр пропаганди, який посідав водночас посади гауляйтера Берліна і райхскомісара оборони, перебував у себе на квартирі на Герман-Герінг-штрассе. Геббельс визирнув у вікно, побачив фургон із солдатами і

телефоном підняв за тривою лейб-штандарт СС «Адольф Гітлер». Окрім того, Геббельс зв'язався із Вовчою норою і поговорив із фюрером. Але до відкритого зіткнення з вартовим батальйоном не дійшло. Ремер зумів повернути справу так, що він начебто хотів захистити уряд від заколотників.

Один за іншим у Бендлер-блок прибули представники різних груп опору, у тому числі Герстенмаєр від Крайсауського гуртка, Отто Йон і Ганс-Бернд Гізевіус із контррозвідки. Бек був у цивільному. Віцлебена представляв граф Шверін. Потім з'явився і сам Ервін фон Віцлебен у парадній формі, при орденах, з фельдмаршальським жезлом. Реальними діючими особами залишалися, однак, офіцери середніх рангів – насамперед той, хто запевняв, що Гітлер загинув.

Він не відходив від телефону. Йон чув, як він дзвонив у різні кінці. «Біля телефону Штауфенберг... Наказ командуючого резервною армією... Ви повинні зайняти усі пункти зв'язку... так, будь-який опір повинен бути подоланий... Накази з головної ставки фюрера недійсні. Вермахт узяв на себе усю виконавчу владу. Віцлебен призначений верховним

237

БОРИС ХАЗАНОВ
ДЕСЯТЬ
ПРАВЕДНИКІВ
У СОДОМІ.
ІСТОРІЯ ОДНІЄЇ
ЗМОВИ

повернення до джерел, себто Корану. До певної міри це схоже на контрреформацію у Церкві. Ці групи виступають проти будь-яких спроб лібералізуючих інтерпретацій. І лише ці середовища генерують незначні групи, які вдаються до тероризму.

ГВ: Чому?

РК: Ці групи мають дві цілі: очистити іслам від внутрішніх ворогів та очистити світ від невірних. Вістря ісламського тероризму скероване насамперед супроти інших ісламських сил та інституцій. Ворогами тероризму були і Мубарак, і Садат, і правлячі партії, і арабські банки тощо. Боротьбу з терористами точати насамперед політичні сили, які покликаються на іслам, саме вони відчувають найбільшу загрозу для себе. Прецинь процеси над членами Мусульманського Братства, однієї з організацій, яка визнає терор інструментом боротьби, відбулися упродовж останніх років, відбулися перед військовим судом у Каїрі, а не в Гаазі. І судили та страчували їх самі мусульмани.

Аби втямити феномен того, що ми називаємо «ісламським фанатизмом», варто знати, що упродовж 1400-річної історії ісламу існувало багато різних шкіл мислення – містичних, суфійських тощо – які мали власну інтерпретацію Книги.

ГВ: До певної міри так, як харизматики усередині християнства?

РК: Щось подібного. Позаяк ці рухи прагнули якось вижити і розвинутися, їхньою рисою завше була потаємність. Це вона злютовувала групу. Ніхто поза колом учасників нічого про неї не знав. Ця таємничість донині залишилася типовою для функціонуючих в ісламі екстремістських груп. Це таємниця міри життя і смерті – зрада таємниці карається відрубанням голови. Історії ісламу майже незнані випадки зради, бо інакше група не має шансів вижити. Коли хтось каже, що ЦРУ не розпізнало нападників, а могло б, то не знає, про що говорить. У таку групу ніхто не може проникнути, включно з таємною ісламською поліцією. Окрім того, труднощі у боротьбі з фундаменталістськими чи терористичними групами полягають у тому, що вони занурені в ширші структури ісламської спільноти, і нечувано важко однозначно виокремити їх з цієї спільноти.

ГВ: Наскільки давня історія цих груп?

РК: Вона має кількостілітню традицію, яка сягає корінням у VIII-IX століття, а особливого розмаху набуває у часи хрестових походів, коли постали т.зв. секти асасинів. Саме тоді трапився великий конфлікт

головнокомандувачем, цілком правильно... Держава в небезпеці...»

НЕГАЙНО РОЗПОЧАТИ...

У Парижі генерал Штюльпнаґль приступив до дії дуже успішно. Звістка про державний переворот прийшла до готелю «Мажестик», у резиденцію командувача окупаційними силами, о 16-й годині. За наказом командувача керівники паризьких СС і СД, а також чини гестапо у повному складі були заарештовані; збройні загони залишилися в казармах. Але о 20 годині Штюльпнаґль був викликаний до фельдмаршала Клуґе, котрий повідомив, що за тільки-но отриманими повідомленнями замах на фюрера не вдавсь.

Наступного дня Штюльпнаґль отримав наказ з Берліна терміново прибути «для доповіді». Він їхав у машині з двома унтер-офіцерами. У долині Маасу, неподалік від Вердена, генерал вийшов з автомобіля, звелів супроводжувачим їхати далі, після чого вистрелив собі в голову. Він був доставлений у найближчий госпіталь, залишився живим, але осліп.

ПІВНІЧ

Пізно ввечері 20 липня на Бендлер-штрассе генерал-полковник Фромм, випущений з-під варті офіцерами штабу Ольбріхта, заарештував керівників путчу: Бека, Ольбріхта, Гепнера, Мерца фон Квірнґайма і Штауфенберґа разом з ад'ютантом Гефтенном. Віцлебен встиг залишити будинок.

Бек попросив дозволу скористатися зброєю, як він виразився, «для особистих потреб» і, приставивши пістолет до скроні, вистрелив, похитнувся, спираючись на Штауфенберґа, вистрелив ще раз, але усе ще був живий. Клаус Штауфенберґ не міг отямитися від гніву. Дивлячись на Фромма, що стояв у дверях, він коротко заявив, що бере усю відповідальність на себе: інші лише виконували його накази. Фромм звелів ад'ютантові викликати розстрільну команду з десяти осіб. Заарештованих вивели у двір, де стояли кілька штабних машин. Шоферам було наказано увімкнути фари.

Першим упав Ольбріхт. Наступним був Штауфенберґ, він устиг вигукнути: «Хай живе свята Німеччина!» Гефтен кинувся до нього, був убитий залпом, призначеним для Штауфенберґа, наступний залп

між європейською культурою та групами, які б ми сьогодні назвали терористичними. Отож, цей конфлікт триває близько 900 років, і скільки би Європа не намагалася підкорити світ ісламу, завойовуючи мусульманські терени – чи то в добу хрестових походів, чи то в часи Наполеона, чи під час Суецької кризи 1956 року – у відповідь народжувалися терористично-релігійно-містичні ісламські рухи.

ГВ: Чи можна змалювати соціальний портрет учасника подібної терористичної ісламської групи?

РК: Це молодий чоловік, міський мешканець, загалом із середнього класу, часто добре освічений, інтелігентний. Водночас страшенно емоційний та рішучий. Він не відступить нізащо, він готовий до всього. Він поєднує у собі загалом значний інтелектуальний потенціал із ревною, фанатичною вірою та цілковитою переконаністю, що правда на його боці.

Молодих офіцерів, котрі застрелили на параді єгипетського лідера Анвара Садата, не стримало те, що їх могли убити на місці. Їх таки не застрелили, а схопили й судили. Під час процесу вони взагалі не розуміли, у чому їх звинувачують. Визнати вину? Яку вину? Адже вони сповнили волю Аллага.

ГВ: Себто релігійний мотив домінує над політичним?

РК: Ці мотиви переплітаються. В ісламі неможливо відрізнити сакральне від секулярного. А треба пам'ятати, що в середині ісламу існує течія, яку називають «політичним ісламом» і яка прагне до того, щоби іслам здобув владу в окремих державах і в усьому світі. В середині «політичного ісламу», в свою чергу, існує напрямок, який англійською зветься militant islam – це і є оті ославлені ісламісти, які зовсім не обов'язково мусять бути терористами. Часто це бойовики, вояки священної війни, яких ми бачимо на екранах телевізорів з автоматами в руках. І лише всередині груп militant islam час від часу постають таємні організації нападників, які ставлять за мету винищення ворогів ісламу. Це вони убивають.

Щоб зрозуміти цих людей, треба згадати про дуже важливу для фанатичних ісламістів концепцію мученика...

ГВ:... котрий гинучи на Святій Війні, здобуде нагороду після смерті.

РК: Не обов'язково на Святій Війні. Вистачить аби в ім'я ісламу, з іменем Аллага на устах. Тоді ця особа одразу потрапляє до раю, не чекаючи, як решту, на Страшний Суд і його непевний вирок. А рай в Корані – це чудове місце, де завше вистачає свіжої води,

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

наздогнав самого Штауфенберга. Бек, смертельно поранений при спробі покінчити із собою, був добитий. Потім розстріляли Квірінгайма.

Фромм, стоячи на сидінні відкритої машини, вголосив промову перед солдатами, тричі гавкнув «Гайль Гітлер!» і поїхав до Геббельса.

ЕПІЛОГ

Так закінчилася ця історія. Наступного дня після замаху Гітлер виступив по радіо. «Фюрер сповнений рішучості викоринити всю цю генеральську кліку...» – записав у своєму щоденнику доктор Геббельс. Не відразу, однак, гестапо зуміло докопатися, що змову представляли не лише військові. За іронією долі саме таємна поліція поклала початок вивченню історії Двадцятого липня; нині це актуальна глава історіографії нашого століття, тема університетських курсів, предмет численних досліджень.

Крім тих, хто був розстріляний у дворі, того ж вечора у Бендлер-блоці були схоплені Геннер, Йорк фон Вартенбург, Фріц-Дітлоф Шуленбург, Герстенмаер і ще кілька цивільних осіб. З них пережив кінець війни тільки Ейген Герстенмаер, згодом один із зас-

новників партії «Християнсько-демократичний союз». Разом із Шуленбургом був страчений його дядько, колишній посол райху в Москві; заарештований і розстріляний був також брат Клауса Штауфенберга Бертольд.

У різний час численні учасники змови стали перед так званим народним судом у Берліні під головуванням відомого Роланда Фрайслера, якого Гітлер називав «нашим Вишинським». Наприкінці війни Фрайслер загинув у підвалі суду під час бомбардування.

У Плецензе, на території нацистського виправного будинку, де зараз знаходиться Меморіал героїв опору, були повішені 8 серпня 1944 р. перші вісім засуджених, у тому числі Віцлебен, Йорк, Геннер. Страта знімалася на кіноплівку для Гітлера. Усі поводитися мужньо. У наступні місяці були повішені Мольтке, Гефтен, Тротт цу Зольц, Лебер, Дельп, Гассель, Попіц та інші.

Сліпого і понівеченого Штюльпнагля кат вів до шибениці під руку.

Треско застрелився в Білостоку наступного дня після замаху.

239

БОРИС ХАЗАНОВ
ДЕСЯТЬ
ПРАВЕДНИКІВ
У СОДОМІ.
ІСТОРІЯ ОДНІЄЇ
ЗМОВИ

глибокої тіні, фруктів, жінок і безпосередньої близькості Аплага. Мрія усього життя збувається.

ГВ: Як ви гадаєте, хто такий Усама бін Ладін?

РК: Уся мусульманська спільнота століттями гуртується навколо шейхів – місцевих лідерів. Кожен мусульманин має свого шейха. Я не маю цілковитої певності, але гадаю, що Усама бін Ладін – шейх. Зв'язок із шейхом для віруючих мусульман є пов'язанням на міру життя і смерті. Коли шейх скаже: «Убий себе», то мусульманин вчинить це.

ГВ: Напевне Третій Світ загалом значно релігійніший, ніж наш. Ідея секуляризації – продукт західної культури.

РК: Третій Світ вміщає у себе чимало різних світів, цивілізацій, релігій. Але й справді, «людина Третього Світу» – якщо ми вдамося до такого спрощеного терміну – значно релігійніша, ніж людина Заходу. Необов'язково вона вірує в єдиного Бога. Скажімо, в індуйзмі ми маємо багатобожжя, можна взагалі не мати Бога. Вірити в сили природи, духів джунглів тощо. Але така людина є глибоко релігійною внутрішньо. В розмові вона завше питає чи вірити ви в Бога? Далі її уже не цікавить, в якого Ви Бога віруєте, але єдина відповідь, яку треба дати, це «так» – інакше виникне непорозуміння, незручність, осуд.

Мусульмани ставляться до екзистенції людини глибоко релігійним чином. П'ятикратна молитва щодня, мандрівка до Мекки, пости... Молитва є чимось абсолютно природним. Коли приходить час молитися, усі вклякають і моляться. Все одно де. Це шокувало мене, коли я мешкав в Ірані – люди займаються своїми щоденними справами, життя собі точиться по найжджених рейках, але от, у певний момент хтось розкладає килимок, вклякає, поруч із ним вклякає другий, третій, четвертий і п'ятий; утворюються лави – мало не колони війська. І роблять це зовсім випадкові люди. Починається молитва. Усе діється на випадковій вулиці, в товаристві випадкових людей, котрі не знають один одного. Я бачив молитву в Каїрі на головній алеї – такий як наша Маршалковська. Спільна молитва дає мусульманам надзвичайно сильне відчуття тотожності, спільноти, єдності.

ГВ: А як вони погоджують традиційні форми релігійності із сучасністю?

РК: Мусульмани охоче сприймають технічні досягнення нашої цивілізації – телебачення, автомобілі, стільникові телефони. Але адаптація технічних новинок має свою межу. Пам'ятаю, якимось в Об'єднаних Арабських Еміратах я побачив молоду дівчину. Неса-

Герделера розшукали і стратили навесні наступного року.

Канаріс і Остер були розстріляні в концтаборі Флоссенбюрг у Баварії. Там же ж, того самого дня, незадовго до приходу американців був убитий близький до гуртка Мольтке відомий протестантський теолог Дітріх Бонгоффер.

Шлабренберґ зазнав тортур, але залишився живим.

Фельдмаршал Роммель, який знав про змову, був вилікуваний, після чого йому пред'явили ультиматум: суд чи самогубство. Він волів прийняти отруту.

Фромм, який розстріляв Штауфенберґа та інших, був, у свою чергу, розстріляний у березні 1945 р.

Усього з 600-700 заарештованих були страчені не менш ніж 180 осіб. Остання розправа відбулася над трьома учасниками змови в берлінській в'язниці на Лертер-штрассе у ніч на 24 квітня 1945 р., за два тижні до кінця війни.

Переклав А.П.

мовите видовище – арабка, яких 16-17 років, струнка, в обтислих джинсах, блузі і з чадрою на голові! Мусульманська жінка повинна носити хустку, бо в Корані сказано, що волосся є джерелом спокуси, а отже, жінка не може показувати волосся. Релігійних звичаїв, які конфліктують із сучасністю, є значно більше. Жінка не може залишатися сам на сам із чоловіком, бо Коран говорить, що там, де з'являються жінка і чоловік, там одразу появляється і диявол. Вони пишаються своєю релігією, культурою, і я собі можу тільки уявити, як вони нервують, чуючи те, що про них сьогодні говорять і пишуть у нашій частині світу.

ГВ: Чи не відчувають вони проґрашности своєї позиції у суперництві з цивілізацією Заходу? Адже вони бачать по телевізору весь той багатий світ – чудову модерну архітектуру, автомобілі, технічні новинки...

РК: Гадаю, що з тим буває по-різному. Згадаймо, що йдеться про 1,3 мільярда віруючих. Однією є перспектива мусульманина з Афґаністану, іншою – зі Саудівської Аравії, а ще іншою – з Нью-Йорку. Мусульмани з бідних країн, які здобули університетську освіту, а водночас перебувають на марґінесах світу, можуть відчувати приниження в категоріях цивілізації.

Це породжує в них агресивність. Водночас вони усвідомлюють, що в їхніх руках перебуває велике багатство світу, тобто сира нафта. Вони знають, що коли перекрыти краник з нафтою, то увесь світ замре. А це дає відчуття важливості і сили.

ГВ: Звідки у світі ісламу така неприязнь, а то й ненависть до Америки?

РК: Гадаю, що неприязнь до США породжують три чинники. По-перше, доволі поширеної людської реакції: ніхто не любить багатих. По-друге, Сполучені Штати у сьогоднішньому світі залишилися єдиною наддержавою, а жодна наддержава не може розраховувати на симпатію народів. Зрештою, по-третє, неприязнь породжує недвозначне ототожнення Америки з Ізраїлем і його політикою на Близькому Сході.

ГВ: Чи маєте ви заперечення щодо думки, яку можна іноді почути, наче іслам за своєю суттю є нетолерантною релігією? Як приклад у цьому контексті згадують шаріатське право...

РК: Це неймовірна плутанина. Насамперед, треба усвідомити, що іслам є водночас релігією, політикою, правом, культурою. Цих речей не сила розділити. В ісламі немає поняття: «Віддайте кесареві кесаре, а Богу – Богове». Закон складає важливу час-

óëüđłęŗ ěřéíăîô
ульріка майнгоф

**ВІД
ПРОТЕСТУ
ДО
СПРОТИВУ**

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

тину ісламу і говорить про те, як урядувати мусульманським суспільством.

І справді у шаріаті є такі приписи, які застосовують лише у разі перемоги крайніх течій, у нелюдській варварській інтерпретації ісламу. Скажімо, в Афганістані публічно карають за крадіжку відтинанням правої руки і лівої стопи. Мало того, що це жахлива біль і страждання, то ще й людина стає калікою на все життя. Шаріат у такій крайній формі застосовується вкрай рідко – у афганських талібів, у 80-их роках в Судані, в Саудівській Аравії.

ГВ: Погодьтеся, що ця культура жахливо репресивна.

РК: Це різні речі. Застосування перелічених покарань з точки зору нашої культури є злочинним, нелюдям, неприйнятним. У цьому питанні ми ніколи не погодимося з мусульманами. Ми виростили на іншій культурі, на іншій вірі. Отож не варто ідеалізувати ісламу, бо він має риси для нас неприйнятні.

Натомість, зовсім інша справа – толерантність ісламу до інших конфесій. На теренах, де поширений іслам, зобов'язує принцип, що кожен може вірити, в якого завгодно Бога, аби лиш платив податки. Коли мусульмани завойовували якусь територію, вони пи-

тали місцевих жителів, чи переходять вона на іслам. Якщо ні, то мусять платити податки і далі вірити в того Бога, який їм подобається.

ГВ: Схоже, що внаслідок ґлобалізації усього людина житиме в колі своєї культури, а водночас контактуватиме з іншими цивілізаціями, абсолютно неспівмірними з її досвідом, «незрозумілими». На цей поділ накладається також розшарування між бідними і багатими. Воно, у свою чергу, поглиблюватиметься у географічному вимірі (значні простори планети будуть приречені на злидні) та у соціальному. Ці процеси, ймовірно, супроводжуватимуться викрешуванням вогню, замахами, насильницькими протестами, тощо. Можна вдатися до аналогії, що все виглядатиме до певної міри так, як коли б ми відтворили ізраїльсько-палестинський конфлікт у планетарному масштабі.

РК: Наш світ знаходиться на роздоріжжі. Невідвортною видається лише тенденція до того, що ми житимемо у мультикультурному світі. До певної міри ми завжди жили у мультикультурному світі, але не усвідомлювали цього, бо не було таких досконалих засобів зв'язку, як телевізор, телефон, Інтернет. Хтось міг прожити усе своє життя в Китаї, не знаючи, що

Ульріка Майнгоф (1934-1976)

Ульріка Майнгоф народилась в Ольденбурзі, в давній інтелігентській родині безпосередньо пов'язаній з Гольдерліном. Після ранньої смерті батьків її виховували друзі покійних. В дитинстві мріяла про монастир, була активісткою «Братства св. Михайла». Закінчила філологічний факультет Марбурзького університету. В 23 роки поступила в докторантуру Мюнстерського університету. В 1962 р. вийшла заміж за видавця та редактора журналу «Конкрет», розлучилась у 1968 р.

З початку 60-х років захоплювалася «альтернативними» ідеями, які пропагувала на шпальтах «Конкрету». Своїми «гарячими» матеріалами про «соціальне підпілля» здобула славу найкращої журналістки Західної Німеччини. Ульріка брала активну участь у студентських бунтах 1968 року. Проте навіть у них вона знаходила сліди опортунізму. Вона активно підтримала перший теракт Баадера та Ейслін у 68-році. Ульріка покинула журналістику зі словами: «Журналістика – це лайно. Треба робити революцію». Перебравшись до Західного Берліна, знайомиться з адвокатом вищезгаданих терористів Х.Малером. Він влаштовує їй інтерв'ю з ув'язненими борцями. 14.V.1970 група терористів, очолювана Ульрікою, влаштовує втечу Баадера з приміщення бібліотеки, яку відвідував ув'язнений.

Більш ніж 2 роки група «Баадер-Майнгоф», відома як RAF («Фракція Червоної Армії»), здійснювала напади на поліцейських, бізнесменів, військовослужбовців, грабувала банки, магазини, викрадала авто та зброю. На початку 70-х років У.Майнгоф написала низку ідеологічних праць: «Міська герилья та класова боротьба», «Концепція міської герильї» та «Маніфест» (опублікований у «Шпігелі»), в яких пропагувала ідею перманентної революції.

Після чергового вдалого пограбування група РАФ-івців змогла відвідати 60-денний вишкільний табір в Палестині. Після нього група була повністю готова до війни: три підрозділи по 10 осіб в кожному. В 1972 році РАФ провели 55 акцій, експропріювали 2 млн. марок. У 1972 році РАФ розпочали антиполіцейський терор. Але поліцейська система спрацювала, і в 1972 році були арештовані Малер, Баадер, Еллін, зрештою, 15.VI.1972 року на квартирі шкільного товариша в Ганновері було заарештовано і У.Майнгоф. 21.V.1975 розпочався суд над рафівцями. Їх звинувачували у 55 замахів, серії підпалів і викрадень (всього було здійснено 100 замахів, 39 осіб вбито, 75 осіб поранені при вибухах).

І жертвами РАФ продовжують координувати дії свого руху. «Доволі показових маніфестацій, починайте долати сильних світу цього».

існує Індія. Сьогодні це неможливо. Ми повинні задуматися, що ж робити? Процес ґлобалізації та утворення планетарного суспільства – неминучий. Отож, або ми почнемо ненавидіти, поборювати, гнобити, усвідомлювати іншого, як ворога своєї культури чи релігії, або почнемо шукати взаємопорозуміння і взаємопізнання. 99 відсотків конфліктів на світі виникають через взаємне незнання!

Поміркуємо, чи, живучи в різних культурах, цивілізаціях, релігіях, ми захочемо шукати в інших культурах якнайгірші елементи, аби жити наші власні стереотипи, чи намагатимемося знайти точки дотику. Гантінґтон говорить про конфлікт цивілізацій, але ж існують і інші теорії, які кажуть про те, що різні культури і цивілізації можуть запліднювати і збагачувати одна одну. Який шлях обрати – це питання нашого вибору. Цей вибір стане вирішальним для майбутнього нашої планети. Бо якщо ми оперуватимемо у нашому мисленні мовою військових статутів, де йдеться про анонімного «неприятеля», «ворога», то трапиться жадлива катастрофа. В умовах сучасного перенасичення світу зброєю різних ґатунків – атомною, хімічною, біологічною – немає нічого легшого, аніж висадити його в повітря. Вчора зруйнували амери-

канські хмарочоси, а завтра можуть отруїти воду і виморити велике місто...

ГВ:... або поширити збудники сибірської язви.

РК: Усе це може породити некеровані процеси, які ніхто не зможе опанувати, але над якими мало хто сьогодні, поки ще є час, задумується. Таким чином, якщо ми й далі витворюватимемо атмосферу помсти, то буде зле. Сьогодні кожне слово ненависти може призвести до непередбачуваних наслідків. Кожен, перш ніж такі слова сказати, повинен сто разів подумати. Ми – це шість мільярдів людей, які живуть у десятиках культур, релігій, мов, ми маємо тисячі різних інтересів, цілей, прагнень, потреб. Ця планетарна спільнота не має спільної шкали вартостей, ані жодного спільно авторитету, ніхто над нею не владний. Водночас ми вкрай перенасичені суперечливими емоціями, і вживання сьогодні мови терору та ненависти – це забави з вогнем на порохівій бочці. Політики, які не задумуються над контекстом останніх замахів, грають у дуже ризиковану гру. Мене турбує, що у ситуації, в якій опинився світ, дуже мало голосів стурбованих, рефлексуючих, сповнених усвідомлення трагедії. Адже ж дуже легко відпустити пружину війни і руйнувань, від яких каменя на камені не залишиться.

Протест – це коли я кажу: те і те є неприйнятним для мене. Спротив – коли я докладаю зусилля, аби те, що мені не підходить, більше не повторювалось. Протест – це коли я кажу, що відмовляюсь брати участь в будь-чому ганебному. Спротив – коли я докладаю зусилля, аби в цьому не брали участь і всі інші. Приблизно так говорив один з американських революційних лідерів на берлінській конференції, присвяченій В'єтнаму.

Студенти не роблять репетицію повстання – вони чинять опір. Летіла бруківка, розміталась в друзки вітрини офісу Шпринґера в Берліні; палали авто, були захоплені водомети, розгромлена редакція часопису «Більд», було пробито автомобільні шини, паралізовано міський транспорт, перекинута вантажівка, відбулись сутички з поліцією – було застосовано насильство, фізичне насильство, та попри це, постачання шпринґерівських газет зупинити не вдалось, рух вуличного транспорту було порушено лише на кілька годин. За вітрини заплатить страхова компанія. Замість спалених вантажівок на вулиці вийдуть інші, парк поліцейських водометів не зменшився, і в майбутньому їх браку не відчуватиметься. А це означає, що те, що відбулось, в майбутньому може повтори-

тись, і шпринґерівська преса зможе і далі продовжувати цькувати, Клаус Кроу і далі буде закликати «гланути в обличчя цим суб'єктам» і натякати, що треба їм добряче «вмазати» – що вже і трапилось 21 лютого – і нарешті, стріляти у них.

Межу, яка розділяє словесний протест і фізичний опір, було перетнуто в демонстраціях протесту проти замаху на Руді Дучке, перетнуто вперше багатьма, а не одинаками, упродовж кількох днів, а не одноразово, в багатьох місцях, а не лише в Берліні, реально, дієво, а не тільки символічно. Після 2 червня шпринґерівські газети лише спалювали, тепер було здійснено спробу блокувати їх постачання. 2 червня летіли лише яйця і помідори, тепер летіло каміння. В лютому було показано цікавий і веселий фільм про приготування напалму – «коктейлю Молотова», тепер були реальні пожежі. Кордон, який розмежовував протест і спротив, перейдено, а все-таки не ефективно, все-таки те, що сталось, може повторитись; рівноваги сил не змінено. Опір було вчинено. Позиції влади захоплені не були. Чи вважати всі ці події абсурдним, терористичним насильством?

Констатуємо наступне: ті, хто з позицій режиму засуджує бруківку і підпали, але не критикує розв'я-

243

УЛЬРІКА
МАЙНГОФ
ВІД ПРОТЕСТУ
ДО СПРОТИВУ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ГВ: Мандруючи останні роки по світі, чи не зауважили Ви десь подібні міркування?

РК: Нещодавно шведський король запросив мене на семінар, присвячений майбутньому світу. Там я говорив про зростаючу нерівність, про те, що сучасний розвиток породжує нерівність. На цьому семінарі я натрапив на інформацію про те, що існує рапорт про стан світу, який мене дуже зацікавив. На явище зростаючої у світі нерівності зважили... генеральні військові штаби, в тому числі – американський! Не політики, не достойники Церкви, не філософи, не письменники, а військові! Саме вони зауважили, що зростання нерівності й злиднів може призвести до гігантського вибуху.

ГВ: Або до масових міграцій, які заллють наш багатий чи стосовно багатий світ?

РК: Так, адже людина не може жити в атмосфері маргіналізації, зневаги, відчуття меншовартости. Вона потребує тотожності, самоідентифікації, а це дуже важко досягнути в світі, який нерівністю змушує людей міняти місце проживання. Усяка міграція супроводжується втратою коріння, навіть, якщо дає людині кращі умови життя. Людина народжується у певному місці, залишаючись до нього прив'язаною, міграції знищують відчуття приналежності до спільноти.

ГВ: Люди, котрі прибувають з бідних країн, у себе на батьківщині також перебувають на марґінесі.

РК: Так. Зауважте, як люди третього світу упродовж останніх років змінили тактику. Ще 20 років тому існував рух т.зв. держав, які не приєдналися. Він намагався висувати ґлобальні постулати. Його починання зазвичай закінчувалися нічим. А тому третій світ почав прошивати розвинуті країни, проникаючи у них і з середини будуючи власні плацдарми.

ГВ: Але ж це, напевно, не обдумана стратегія? Можливо, це діється само собою.

РК: Природно, що інстинкт і досвід навчили їх, що коли вони виступатимуть зі своїми вимогами на міжнародному форумі, то нічого не досягнуть. А так, хтось виїде до Франції, Англії чи Америки, відтак перетягне до себе одного, другого родича. Їхні діти підуть до школи, на Заході народяться їхні нащадки... Пам'ятаймо, що спільноти третього світу молоді і динамічні, а заможний світ стрімко старішає. Можливо невдовзі ми самі шукатимемо молоді, пружної робочої сили? Тому так важливо не загострювати сьогодні стереотипів щодо людей з бідних країн, а будувати світ порозуміння, в якому могли б жити не тільки ми, а й усі.

ГВ: Але всі не емігрують, більшість залишиться у

зане концерном Шпринґера цькування, не засуджує бомби, які летять на В'єтнам, терор в Ірані, ті, хто дійсно міг би експропріювати Шпринґера, а замість цього створює «велику коаліцію», ті, хто дійсно міг би розповсюдити в ЗМІ правду про газети «Більд» та «Берлінер Цайтунґ», замість цього розпускають чутки про студентів, лицемірять, виступаючи за відмову від насильства, підходять до того, що відбувається, з різними мірками; всі вони хочуть того, чого й ми, хто вийшов на вулиці з камінням в кишенях, але ми не хочемо політики, нав'язаної нам як невідворотній фатум, недієздатних, інертних мас, безсилля опозиції, яка ніщо і нічому не зможе довести, демократичних забав у пісочниці, надзвичайного стану, який оголошується, коли справа стає загрозливою.

Джонсон, який оголошує Кінґа національним героєм, Кіссінджер, який висловлює в телеграмі співчуття з приводу замаху на Руді Дучке – саме вони і є представниками насильства, проти якого виступали і Кінґ, і Дучке, насильства системи, що породила і Шпринґера, і війну у В'єтнамі, в них немає ні політичного, ні морального права виступати проти волі студентів до спротиву.

Констатуємо наступне: документального засвід-

чення, що тут людина не може бути просто так застрелена, що протест молодих інтелектуалів проти задурування мас, яким займається концерн Шпринґера, є доволі серйозним, і що призначений він не боженці і не для майбутнього, не на потім, аби колись сказати, до слова, що мовляв завжди був проти, і є підтвердженням того, що «пристойність» і «мораль» є ніщо інше, як ланцюги, які можна скинути, коли закутого ними лупцюють, коли в нього стріляють. Продемонстровано, що в цій країні є ще люди, які не лише не сприймають цю війну і тихенько засуджують її, а все ж деколи ризикують і не можуть вже більше мовчати, і що тут є ще люди, ладні і спроможні вчинити опір для того, аби всім стало зрозуміло – далі так тривати не може. Було продемонстровано, що цькування, заклики до вбивств і саме вбивство порушують громадській спокій і порядок, і що існує громадськість, яка цього не стерпить. Що людське життя є дещо якісно інше, аніж вітрини і вантажівки, які належать Шпринґеру. Що існує громадськість, сповнена рішучості не тільки назвати нестерпним нестерпне становище, але і виступити проти нього, роззброїти Шпринґера і його посіпака.

Тепер, після того, як було продемонстровано, що існують і інші засоби, крім просто демократії, слухань

бідних країнах. Колись Ви писали про цивілізації розвитку і цивілізації виживання, між якими не існує взаємопроникнення культурних зв'язків і установок, які б дозволили бідним країнам долучитися до світу розвитку. Що можна зробити? Взяти на утримання більшість людства? Це неможливо. А може замість риби спробувати дати їм вудку?

РК: Не йдеться про принагідну допомогу, як у випадку повені, землетрусу, голоду, чи іншого катаклізму. Йдеться про цілісну концепцію доброї волі з боку розвинутого світу. Такої ніхто досі не створив. Щоправда, 30 років тому розвинуті країни задекларували виділення одного відсотка свого ВВП на допомогу найбіднішим країнам. Але цих грошей ніхто ніколи так і не переказав.

Брак мислення в категоріях ґлобальної солідарності неухильно чинний і досі. На семінарі у шведського короля представник «Лікарів без кордонів» повідомив, що у 80-90 рр. фармацевтичні фірми впровадили на ринок близько 14 000 нових ліків. З-поміж них лише 14 від тропічних хвороб. І це тоді, коли близько двох третин людей живуть в тропічній зоні та помирають від малярії, жовтої лихоманки, холери.

ҐВ: Якщо до владоможців не промовляють етич-

но-гуманітарні аргументи, то може з часом вони задумуються принаймні під впливом загроз безпеці?

РК: Саме про це кажуть у вищезгаданому рапорті військовій. Якщо ми не допоможемо біднякам, не зменшимо бодай трохи нерівності у світі, то неминуче повб'яємо одні одних. Маю враження, що ми переживаємо драматичну кризу гуманітарної думки

ҐВ: Коли Ви на початку розмови згадали про давню здатність Заходу до критичної саморефлексії та потреби у такому самоосмисленні сьгодні, йшлося саме про такий напрямок міркувань?

РК: Насамперед. Я уже не можу слухати чергових висловлювань про іслам чи арабську цивілізацію з уст безлічі неуків. Або міркувань про те, кого би тут убити, на кому помститися, кого розбомбити. Винуватців замахів у Америці треба знайти і покарати. Але горизонт мислення про сучасну кризу повинен бути ширшим. Якщо ми міркуватимемо лише про збройну відсіч, а після неї повернемося до благоденствія, в якому жили останні 10 років, то неминуче знову знайдеться привід для шоку.

ҐВ: Як, на вашу думку, подіє криза на американське суспільство?

РК: Це суспільство завше засновувалося на ве-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

у справі Шпринґера та мітингів протесту, які виявились неспроможними, тому що не змогли запобігти замаху на Руді Дучке, тепер, коли кайдани пристойності скинуті, можна і треба знову зі самого початку продовжувати дискусію про насильство і контрнасильство. Контрнасильство в тому вигляді, в якому воно було застосовано в ці революційні дні, не сприяє тому, щоб викликати симпатію чи схилити перестрашених лібералів на бік позапарламентської опозиції. Для контрнасильства є небезпека стати насильством, коли жорстокість поліції стане визначати закони дій, коли безсилий гнів замінить розум, коли майже бойові дії викличуть застосування теж майже бойових засобів. Проте, істеблішмент, чи кажучи словами Дучке «панство на горі», повинен зрозуміти, що є лише один засіб поновити «спокій & порядок» на більш-менш тривалій період: експропріація Шпринґера. «Протест – це коли я кажу: оце мені не подобається. Опір – коли я прикладаю зусилля аби те, що мені не подобається, більше не відбулось».

1968

Переклав Андрій Левус

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ликий мобільності, рухливості. Гадаю, що тепер, коли всюди розставляють рамки для контролю, пости, охоронців, агентів, а люди залишатимуться паралізовані страхом, Америка може невідомо змінитися. Досі вона була «киплячим казаном» культур, рас, релігій, стилів життя. Сподіваюся, що вона таки збереже цю рису.

Одинадцятого вересня ми наочно переконалися в тому, який крихкий наш світ. Таке усвідомлення його крихкості я вважаю нечувано важливим для подальшого міркування про світ і про нашу у ньому діяльність.

Переклав Андрюс Вишняускас

ěrdłír ěrňčřlâr
маріна латишева

© М.Латышева, 2001

ГОМЕОПАТ
ТІМОТІ
МАКВЕУ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

rdęřälé ěr'łęříîâ
аркадій магіканов

© А.Магиканов, 2001

МІТОЛОГІЯ
ЖЕРТВУ

О 15.10 за Києвом і о 7.10 «за Індіаною, США» 11 червня 2001 року до спеціальної камери для виконання страт у федеральній в'язниці штату Індіана увійшов високий світловолосий молодий чоловік у штанях кольору гакі та білій футболці. Він був не голодний – перед стратою він замовив останній у своєму житті сніданок – дві пінти шоколадного морозива. А ще він був цілком спокійний – він уже доволі давно відмовився від надії врятувати своє життя і чекав смерті. Всі останні дні свого життя він мирно спілкувався із сусідами по камері смертників і тюремною владою, дивився телевизор, а останні ночі – спокійно спав. Коли йому зробили смертельний заштрик, він дивився в очі тих, хто прийшов подивитися на його страту – своїм адвокатам, своєму другові по переписці, відомому американському письменникові і противникові смертної кари Горові Відалові. А ще він знав, що за ним спостерігають багато десятків людей, родичів його жертв. І хоча він їх не бачив, він знав, що вони уважно стежать за всім, що відбувається. Можливо тому він відмовився від думки зробити останню заяву, в

якій збирався сказати, що йому шкода загиблих, але й зараз він вчинив би так само. Він обмежився лише написанням короткої записки – цитати з американського поета Вільяма Генлі «Я господар своєї долі, своєї душі я полководець». Записку він передав своїм адвокатам. Вони обіцяли йому забрати з в'язниці його прах і поховати десь так, щоб громадськість не знала. Він дивився їм в очі до останку, поки не почали діяти ліки. Потім він схилив голову і заплющив очі. Так закінчив свої дні найвідоміший американський терорист Тімоті Маквей, який висадив у 1995 році Оклагома-ситі.

Може видатися, що і для Оклагома-ситі, і для Тімоті Маквея у момент вибуху почалася зовсім інша історія. Так воно, у принципі, і є. От тільки, почалося все набагато раніше. Оклагома-ситі був приречений ще у 1993 році. Нещасні, які опинилися в будинку в 1995 році, були приречені за два роки до вибуху.

ПОПІЛ ВЕЙКО СТУКАВ У ЙОГО СЕРЦЕ

На початку 90-х років у садибі Маунт-Кармел біля міста Вейко, штат Техас, оселилися члени

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

*На обиженных воду возят.
Російська приказка*

Якої потужної насолоди зазнають іноді люди, відчувши себе *жертвою* чого-небудь – переслідувань, змов, наклепів!.. Беззахисність перед обличчям могутнього ворога вносить у життя солодку розраду. Усякий може виявитися в ролі «приниженого й ображеного», але насолоджуватися цим?.. На перший погляд, це може видатися парадоксом, але комплекс відчуттів *жертви* є світоглядом багатьох наших сучасників. Ця стаття не претендує на наукове відкриття – феномен «жертви» доволі добре вивчений сучасною соціальною психологією (social psychology) і часто вживається в контексті вивчення так званої «культури бідности» (culture of poverty), тобто, – теж традиційної теми сучасної американської соціопсихології.

Центральним елементом у психології жертви, відповідно до концепцій цієї науки, є мітичне пояснення світу. Такі міти широко відомі і дуже попу-

лярні: наприклад, міт про капіталістів і визискувачів у марксистській ідеології. Подібний йому сучасний афро-американський міт про білих людей, що з'явилися в Африці як результат чорної магії певного чарівника – теж чорношкірого, але злого. Щось подібне можна знайти й у сучасних мітах про жидомасонську змову, і в міті про змову інопланетян, що давно захопили владу на Землі. Міти ці різючі, різноманітні, дуже живучі і мають між собою чимало спільного. Чудовий російський філософ Алексей Лосев гадав, що призначення міту полягає не в поясненні зовнішнього світу, але в поясненні внутрішнього світу людини. Реалії зовнішнього світу, описані в міті, стають свого роду метафорами колективної підсвідомості.

Саме з цього погляду варто підходити до сучасних *Мітів про Жертву*. Частина цих мітів оповідають про прийдешній порятунок, про прихід *месії*, – варто тільки скоритися і чекати. Інші (марксистська варіація, варіація Малкома Х та Ела Шарптона в Америці) закликають до руйнування світу «до основ», але кінцівки – не головне в Мітах про Жертву. Головне тут – у виправданні власного жалюгідного стану.

громади «Галузка Давидова» та їхній лідер Девід Кореш. За деякими даними, це були сумирні сектанти. Свого часу вони відкололися від Адвентистів Сьомого Дня. Провідник, розпатланний дивак в окулярах Девід Кореш, написав власне тлумачення одкровенень Св. Івана. Місцеві начебто ставилися до них нормально. Але, як з'ясувалося пізніше, хтось із них написав донос у ФБР. За даними донощика, сектанти знущалися над дітьми, зберігали в будинку цілі арсенали зброї, і взагалі Бог знає до чого готувалися.

Відтак одного разу, 28 лютого 1993 року до садиби під'їхали фургони для худоби. У цих фургонах були зовсім не корівки і ягнички, а 75 воєнків спецзагону, які мали намір легко, без особливого опору, увірватися до будинку і захопити всю зброю, а заодно й лідера сектантів для подальшого розслідування. Легко не вдалося – почалася перестрілка, під час якої загинули 6 сектантів і 4 нападників. Після цього будинок оточили, а незабаром до Маунт-Кармел прибула підмога. Облога садиби тривала 50 днів.

Ночами ФБР труїло сектантів котячим нявканням із репродукторів і голосним співом Ненсі

Сінатри, яка погрожує, що «ці черевики будуть тобі якраз по мірці». Переговори з мешканцями будинку результатів не дали. Не допомогло відключення електрики і водопостачання: з'ясувалося, що обложені мають у своєму розпорядженні доволі води для того, щоб протриматися необмежено довго. 14 квітня Кореш заявив, що не капітулює, поки не закінчить працю, яка містить тлумачення змісту семи печатей, про які оповідає Одкровення Св. Івана. У цей момент на столі міністра юстиції Джанет Ріно вже лежав план штурму будинку. Згодом вона заявила, що вирішальним аргументом на користь силової акції були повідомлення про те, що давидіанці знущаються з дітей.

16 квітня Кореш повідомив, що закінчив першу із семи глав свого манускрипту. 18 квітня, здогадуючись про наближення розв'язки, він наказав виставити у вікнах будинку дітей. Один з малюків, за словами очевидців, тримав у руках плакат із написом «Геена гряде». Саму фразу, зрозуміло, треба тлумачити насамперед як пророчтво Страшного Суду, однак представники влади згодом посилалися на неї як на ключ до

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Людина, яка вважає себе жертвою, сприймає труднощі на шляху саморозвитку як нездоланні, а спроби саморозвитку і, відповідно, поліпшення власного стану – непотрібними. Міт про Жертву вносить у світосприймання й інші елементи, які, здавалося б, не мають прямого відношення до справи, а саме: жагу до бажання до об'єднання, до емоційної близькості з іншими жертвами. Характерною рисою «культури бідності» серед американських негрів стало загальноприйняте звертання один до одного – «brother», чи коротко «broh». «Broh» – це не брат по крові, і навіть не брат по реальних стражданнях і приниженнях, яких вони зазнали у часи рабства, зараз цього давно вже немає! До певної міри звертання «Broh» – це визнання соціальної і психологічної спільності у неспроможності, блаженство в «убогості духу», – насамперед духу індивідуалізму. Пряма протилежність звертання «Broh» – це звертання «Master», чи то пак, майстер, власник, людина, здатна жити сама по собі, не вдаючись до братерської солідарності. Але це вже з культури «хазяїв»...

Солідарність, братерство жертв, хоча і є побічним продуктом міту, але саме ця його характерна риса

така приваблива для багатьох. Холодний, гордий індивідуалізм, про який пізніше, забороняє розпускати нюні і вимагає повної зосередженості для досягнення успіху і подолання труднощів. Колективізм в емоційному світі Жертви настільки сильний, що нерідко з легкістю підриває наймогутніші людські інстинкти, – наприклад, інстинкт самозбереження (у термінології Ніцше, «Волю до життя»). Яскравими прикладами самопожертви стали численні самоспалення й інші способи самогубства сектантів, що ховаються від захопленого дияволом світу. У цих ситуаціях Мітологія Жертви закликає, радше до довготерпіння чи до містичного порятунку від світу, де немає місця успіхові й перемозі. В інших варіантах колективізм жертв пропонує просто знищити усіх, хто не вважає себе жертвою і не вірить у «єдино правильне вчення». Так, у ленінсько-сталінському варіанті знищувалися всі, крім пролетаріату і найбіднішого селянства. У їхньому міті тільки ці дві жрецькі групи здатні були у всій повноті сприйняти Мітологію Жертви.

Щось близьке виходило і від Малкома Х в Америці: «Бу any means necessary, «Картагена повинна бути зруйнована»».

того, що трапилося далі. 19 квітня – це був уже 51-й день облоги – федеральні сили пішли в атаку. У бойових діях брали участь 700 осіб, танки, вертольоти й армійський спецпідрозділ «Дельта». ФБР одержало дозвіл напустити в будинок сльозоточивого газу. Під час атаки дерев'яний хутір спалахнув. 9 осіб вибігли з вогню. А 75, у тому числі жінки і діти, і сам Девід Кореш, згоріли в полум'ї, яке було навдивовижу сильним і швидким.

Уже тоді в Техасі ходили дивні чутки про те, що це полум'я було підозріло не схожим на звичайну пожежу. І що ФБРівці самі викликали пожежників, але чомусь довго не пускали їх до палаючого хутора, посилаючись на небезпеку. А коли пустили, то небезпеки дійсно вже не було. Бо полум'я згасло, а люди в будинку вже загинули. Майже відразу ж після трагедії давидіанці, які zostалися живими, були засуджені до величезних термінів – по 40 років в'язниці – за незаконне зберігання зброї. У 1995 році, щоправда, у Конгресі відбулися відкриті слухання у справі про «Галузку Давидову». Тоді Дженет Ріно заявила конгресменам, що рішення про штурм було важ-

ким, але коли б вона знову постала перед цим вибором, рішення було б аналогічним. Ще через рік з'явилася і була затверджена нижньою палатою доповідь, яка звинувачує Ріно в «серйозній недбалості». Але це нічого не змінило. Радше за все, це було зроблено для громадськості, яка хвилюється, вимагаючи справедливого покарання для усіх. Адже навіть самі доповідачі провини за загибель людей поклали на Кореша – за їхньою версією, послідовники культу покінчили самоспаленням. Саме такий, твердили вони, справжній зміст фрази про геєну вогненну.

Усе б так і залишилося, якби в 1999 році не трапилися відразу дві події.

Спершу була знайдена плівка, на якій ясно чути, як агенти ФБР скаржаться керівництву, що використані ними гранати зі сльозоточивим газом не дають належного ефекту (тобто не викурюють сектантів із сховка). Агенти просили в керівництва дозволу використати інший газ – вибухонебезпечний. Керівництво, як свідчить запис, дозволило агентам це зробити. Незабаром після того, як каністра з газом була закинута в сховок сектантів, почалася пожежа. Запис роз-

249

МАРІНА
ЛАТИШЕВА
ГОМЕОПАТ
ТИМОТІ МАКВЕЙ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Ідея руйнування світу і виправдання будь-яких беззаконь заради звільнення Жертви від ланцюгів, що закінчується повним знищенням ворога (євреїв, чи буржуїв, чи біленьких чоловічків – плодів перекрученої уяви злого африканського чарівника), – це інший побічний продукт Мітології Жертви. Будь-які агресивні, кримінальні дії Жертви виправдані, і не суть важливо, проти кого вони спрямовані, – проти поневолювачів чи когось ще, включно з іншими Жертвами. Гнів Жертви завжди красивий і шляхетний, і походження його цілком зрозуміле: власна неспроможність викликає сильну емоційну реакцію, але визнання цього факту – занадто болісне (painful) і руйнівне. Воно заперечується захисним механізмом, названим у постфрейдистській психології «витісненням (displacement)»: я злий на начальника, але сперечатися з ним боюся, і тому, прийшовши додому, б'ю дружину без особливих на те причин.

Гнівний стан душі надзвичайно приємний і прийнятний для багатьох, позаяк це – один з найчистіших проявів людської психіки. Фрейд думав, що людську підсвідомість – це нескінченне джерело психічної енергії – складають дві сили: Танатос –

воля до смерті, руйнування і саморуйнування, і Лібідо – воля до життя, творення і самотворення. Я не збираюся коментувати цю концепцію: у контексті даної статті важливо лише те, що гнів, як найчистіше вираження Танатоса, можна розглядати як первісну емоцію (primary emotion), чи елементарну частку нашої психічної діяльності. Чистий гнів і справді завжди примітивний – саме тому він такий популярний серед Жертв.

До певної міри, жагуче бажання опинитися в колі однодумців і стати частиною колективу є вираженням Лібідо в найпримітивнішій формі.

Зріла сексуальність вимагає не тільки привабливості, але і певної відповідальності. Відмова у справах любові сприймається занадто болісно. Тепло колективного стану гарантує, що такої відмови не буде, і єдиною умовою тут є повне визнання місцевої варіації міту. Колектив звільняє від почуття страху за майбутнє, рятує від ризику бути відкинутим у боротьбі за індивідуальне місце під сонцем, за незалежність. Рабство, як не дивно, – приваблива річ. Воля лякає.

Американська соціальна психологія не ставить

мови агентів є аудіо-треком відеозйомки з вертольота, який облітав сховок сектантів під час штурму. Плівка була знайдена в одному з офісів ФБР у Квантіко (Вірджинія). Її переправили в штаб-квартиру ФБР у Вашингтоні. Після того, як стало відомо про плівку, у ФБР прийшли представники Міністерства юстиції і конфіскували запис за наказом генерального прокурора США Дженет Ріно.

Після того як агенти ФБР визнали, що використовували у Вейко вибухонебезпечний газ, Дженет Ріно заявила, що міністерство юстиції починає нове розслідування цієї історії. Щоправда, не виключено, що саме розслідування було розпочате задля того, аби зібрати всі матеріали про інцидент у Вейко і знайти того, хто допустив «витік» інформації про використання газу.

А потім родичі загиблих учинили позов проти влади США. Більше ста позивачів звинувачують уряд США в загибелі Кореша і його пастви і вимагають компенсації в 675 мільйонів доларів, заявляючи, як звичайно в таких випадках, що впнулися у справу не заради грошей, а заради істини. Урядовий адвокат Майкл Бредфорд висло-

вився в тому дусі, що «істина, яка з'ясується на процесі, буде полягати в тому, що причиною трагедії були дії «Галузки Давидової».

Зазвичай позови проти федерального уряду слухає один суддя без присяжних, але об'єктивність головуючого на процесі судді Волтера Сміта викликала в позивачів великі сумніви, позаяк у 1994 році саме цей суддя дав величезні терміни ув'язнення давидіанцям, які залишилися живими. До речі, під час цього процесу Верховний суд США скасував попередні вироки, визнавши їх надмірними.

Позивачі домоглися того, щоб був проведений слідчий експеримент. Відбувалося усе на найбільшій у США військовій базі Форт-Гуд, штат Техас. Щось подібне улаштували свого часу слідчі у справі про замах на Джона Кеннеді. Інших аналогів в історії американського правосуддя немає.

Адвокати уряду вважали, що експеримент ще більше заплутає справу. Вони виступали проти інсценівки, доводячи, що слідство йде помилковим шляхом, і відтворити справжню картину подій неможливо. Але суддя відхилив усі протести.

перед собою широким завдань щодо осмислення Мітології Жертви, а радше аналізує феномен «культури бідности», виконуючи соціальне замовлення, шукаючи методології вирішення серйозних соціальних проблем у так званих «inner cities», – тобто в кварталах бідности, заселених переважно латиноамериканцями і неграми. Саме там «культура бідности» породила новітні варіації гнівних «мітів жертви». Утім, політкоректність американських учених веде їх, скоріше, в царину вивчення конкретних соціальних умов, що консервують «культуру бідности» на десятиліття. Широкі узагальнення потрібні лише мережевим письменникам, хоча фактичний матеріал і без того накопичений величезний. Останню статтю, яку я прочитав з цього приводу, написав американський дослідник Нісканен (William A. Niskanen). Він нараховує шість явних ознак «культури бідности», називаючи їх соціальними патологіями (social pathologies). Я не вважаю, що саме ця класифікація дає повне уявлення про даний феномен; проте в статті Нісканена окреслені найпопулярніші ідеї, що стосуються «культури бідности» у США, з якими я цілком згодний.

1) *Залежність від програм соціальної допомоги.* Іншими словами, залежність від ворогів. Ця соціальна патологія наче припускає, що «культура бідности» може виникнути тільки в суспільстві, розділеному на соціальні класи. З цим я, мабуть, можу погодитися, але ця теза може бути оскаржена.

2) *Бідність* – причому бідність розуміється відносно (дохід бідняка у співвідношенні з доходом «середнього» американця). Отут треба відзначити, що в Мітології Жертви *багатство* займає особливе місце. Багатство завжди вважається нажитим неправедно. Причому оцінка його – чисто моральна: законність у розрахунок не береться, а якщо і береться, то закони сприймаються всі так само – «несправедливими» чи «неправедними». Моралізм Жертви завжди заснований не на букві закону, а або на почутті, або на закостенілій релігійній догмі, або на чомусь іншому. «Експропріація експропріаторів» вважається вже не просто гнівною реакцією, а чимось винятково праведним – саме тому, що вона йде прямо «із серця» (вирваного Данко з праведних грудей). Сама бідність, неспроможність – вже і є абсолютним позначником праведности. Не дивно, що Ленін закли-

Журналістів на місце експерименту не пустили. На полігон були допущені лише адвокати сторін, представники зацікавлених відомств і члени спеціальної сенатської комісії.

Мета експерименту полягала в тому, щоб перевірити, чи застосовувалася під час штурму зброя. Представники ФБР стверджують, що не застосовувалося. Що стосується бронетехніки, то вона використовувалася для проламування бетонних стін. Однак на відеозаписі ясно видно спалахи. На думку адвокатів відповідачів, ці відблиски могла відкидати поверхня басейну, металеві і скляні предмети, а постріли ніяких спалахів у відеозаписі взагалі не дають. Цю версію і треба було підтвердити чи спростувати. Адвокати позивачів, у свою чергу, вважають, що обстріл будинку відрізав сектантам єдиний шлях до утечі від полум'я пожежі.

Для експерименту були обрані рельєф місцевості та погодні умови, що максимально збіглися з реальними. У небо піднялися літак ФБР Night Stalker і вертоліт Lynx британських королівських ВМС – саме з цих двох бортів велася зйомка у фатальний для давидіанців день. Обидві ма-

шини були споряджені інфрачервоними камерами, подібними за технічними характеристиками до тих, з яких були зроблені справжні відеозаписи. На землі в інсценівці брали участь вісім осіб. З положень навлежачки, навстоячки і з коліна вони вели вогонь із автоматичної зброї, зайнявши позиції, на яких знаходилися федеральні агенти. Своє бойове завдання виконувала бронетехніка: прасувала скло й алюмінієві уламки, здатні відкидати відблиски. Дійство продовжувалося біля трьох годин.

Відеозапис, зроблений під час експерименту, публіці так і не показали. Наскільки мені відомо, родичі загиблих «напіввиграли» позов – якісь гроші їм виплатили. На цьому все й закінчилося. Хто був винуватий у цій історії – американці тепер тільки припускають. Найрадикальніші критики влади доводять, що сумирна секта не являла жодної загрози суспільству. А кількість зброї, якою володіли її члени, поступається середньостатистичним показникам штату Техас. Загроза, твердять опоненти, походить не від мирних прихильників нетрадиційних культів, а від брехливих, безвідповідальних і ладних на беззаконня сило-

251

МАРІНА
ЛАТИШЕВА
ГОМЕОПАТ
ТИМОТІ МАКВЕЙ

кав до посилення революційної пропаганди в моменти «революційної ситуації», коли «зубожіння мас» обіцяє швидке поширення новітніх варіацій Міту Жертви. Міт наче обіцяє вирішити всі проблеми, хай не лише багатства ворогів перейдуть у «праведні руки». Пограбування стає містичним актом самоочищення. Цікаво, що давнє слово *жрець* пов'язане із процесом пожирання (реального!) жертвового приношення богу. Вірування цілком примітивне, але відгомони його чутні і сьогодні... Справедливий гнів також викликає і культура «багатих» – розвинута й емоційно стримана. Усе, що не містить Протесту (у сучасній американській поп-культурі протест найповніше виражає *реп*), визнається вульгарним і віджилим.

3) Третім елементом «культури бідности» Нісканен вважає т.зв. *незаконнонароджених дітей* (*out-of-wedlock births*), хоча мова в нього йде просто про матерів, що не бажають надати владі інформацію про батька дитини, аби отримувати допомогу, а не про дітей, позбавлених будь-яких прав. Якщо батько є, то він повинен взяти на себе відповідальність – головним чином, матеріальну – за виховання дити-

ни. У ситуації *out-of-wedlock births* таку відповідальність бере на себе держава. А це надійніше, аніж якийсь там бідняк. Зрозуміло, що тут найдієвіше спрацьовує усього лиш американська специфіка розподілу допомоги, але я вважаю, що й у «культурі бідности», і в Мітології Жертви бездоглядність у всіх її проявах має першорядне значення. Маргарет Малер (Margaret Mahler), ключова фігура в сучасній психології (Object Relation Theory – т.зв. «теорія відносин до об'єкта»), переконливо доводить, що психічне здоров'я людини прямо пов'язане із так званим *процесом індивідуалізації* (*individualization through separation*), що протікає упродовж перших п'яти років життя і формується відносинами з матір'ю; тоді як впевненість у собі і здатність створити власну родину формуються, скоріше, відносинами з батьком (наступні п'ять-сім років). Відносини «син/батько» є ключовими в змісті виховання *переможця* і передбачуваності успіхів конкретної соціальної чи етнічної групи; тоді як син, що не бачить батька, чи батько, не здатний прищепити сину психологічні навички адаптації, – це готовий рецепт для виховання людини-жертви, чи «гнівної людини». Основа

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

виків. Техаська трагедія зміцнила найжахливіші підозри, які частина американців має щодо свого уряду, і вдихнула нове життя в ополченський рух, представники якого закуповують зброю, щоб дати відсіч тиранії, чий прихід здається їм неминучим. Вона вперше за 40 років дала республіканцям більшість в обох палатах Конгресу.

Але історія «Галузки Давидової» надовго залишиться в історії США. Бо ще до всіх цих судів, експериментів і скандалів Тімоті Маквей, герой і ветеран війни в Перській затоці, особисто для себе визначив, хто правий, а хто винуватий у цій трагедії, і почав діяти.

ПОМСТА «ЧУДОВОГО ХЛОПЦЯ»

Тімоті Маквей виріс у звичайній неблагополучній родині в містечку Пендлтон, штат Нью-Йорк. Відносини між батьком, автомеханіком, і матір'ю, яка працювала у турбюро, після народження другого сина увійшли у фазу кризи. У певний момент Мілдред Маквей навіть виїхала у Флориду разом з дочкою Дженніфер. Тіммі з братом залишилися з батьком. Але мати незабаром повернулася. Батьки розійшлися, коли

Тімоті було вже 16 років. Але, за спостереженнями сусідів, відносини між батьками його мало хвилювали. Тим більше, що він був цілком задоволений спілкуванням із братом і сестрою, а окрім того, дуже прив'язаний до свого дідуся Еду. «У нас навкруги сотні дітлахів у такому ж, а то й у гіршому становищі, – говорить сусідка родини Ліз Макдермотт. – Але я не чула ні про кого іншого, щоб він вчинив щось подібне».

Не виявлено особливих потрясінь у житті Маквея і в наступні роки. Щоправда, якась внутрішня нестійкість у ньому відчувалася: покинув, не довчившись, коледж, брався за різні роботи, у тому числі охоронцем, але незабаром ішов. Утім, так само чинили тисячі його однолітків. У 1988 році 20 років з роду Тімоті Маквей попросився в армію. І тут він знайшов себе.

За його словами, це був найкращий час його життя. Він брав участь у війні в Перській затоці. Особисто убив трьох іракців. З огляду на характер і тактику тієї війни, це було доволі багато для однієї людини. Він був кращим солдатом своєї роти, раніше звичайного терміну став сержантом, комусь навіть врятував життя і був виз-

цієї драми одержала назву *Едипового комплексу*: новонароджена дитина цілком залежить від матері і відчуває до неї прихильність. Для подолання цієї прихильності дитина повинна психологічно «переключитися» на батька, щоб бути схожою на нього: тоді вона виросте чоловіком, упевненим у своїх силах; йому немає потреби когось чи щось звинувачувати – він здатний справитися з усім сам... У випадку, якщо батька поруч немає, цей процес змужніння не відбувається так, як потрібно, і фізично дорослий чоловік почуває в собі деяку непевність (т.зв. *латентну інфантильність*). Виявляється вона в двох варіантах: а) постійна агресія – вона наче доводить, що ти справжній чоловік (справжнім чоловікам не потрібно нічого доводити: їхня мужність очевидна і для них самих, і для оточуючих); чи б) почуття провини і спроби обвинуватити інших – як через побоювання обвинуватити батьків, так і зі страху дати зрозуміти навколишнім, що ти обвинувачуєш власних батьків. Обидва варіанти ведуть до консервації інфантильності і до Мітології Жертви. Сучасна бездоглядність (у розвинутих країнах розлученнями закінчуються близько половини шлюбів) стає, можливо, однієї з

найстрашніших епідемій, наслідки якої ще не цілком усвідомлені.

4) Четвертим проявом «культури бідності» Нісканен називає *хронічне безробіття* – тобто небажання і нездатність знайти собі місце в суспільстві. Американська варіація *blaming games* (чи, інакше, Мітології Жертви) виявляється найяскравіше саме в той момент, коли людина відчуває, що влаштуватися на пристойну роботу їй заважає дискримінація – то вплив іммігрантів, то мафія, то єврейське засилля, то сам диявол. А раз так, то і намагатися не варто.

5) П'ятим пунктом у Нісканена йде *злочинність, пов'язана із насильством*. Дивно, але більшість злочинців не відчувають себе винними, думаючи іноді, що саме бідність і розпачливе становище дає їм певне «право» на злочин, або зовсім заперечуючи факти власної біографії. Це ще одна інфантильна риса «культури бідності», до певної міри нездатність узяти на себе відповідальність за свої вчинки. Відповідальність узагалі – це наче справа «колективу» (усі пішли – і я пішов); індивідуальна відповідальність за те, що відбувається з людиною, чи навіть із суспільством, де вона живе, неприсутнє у психологічних

наний гідним нагород. Він був справжнім героєм війни в Затоці, нагородженим шістьма орденами й медалями. Він здавався класичним «чудовим хлопцем», справжнім американським юнаком. Його білозубе фото можна було б публікувати в американських журналах навіть у часи В'єтнамської війни.

Після війни Маквей спробував вступити у спецвійська, «зелені берети», але не витримав екзамену з фізпідготовки. Пізніше з'ясувалося, що уся справа в тому, що Маквей виявився гомосексуалістом. Вирішивши зареєструватись як користувач мережевої компанії «Америка он-лайн», Тімоті зізнався у своїх гомосексуальних нахилах. Коли він намагався пройти в «зелені берети», командування ВМФ зажадало в AOL інформації на нього. І хоча це було протизаконно, інформацію командування одержало. Після чого претендент і провалився, а потім був звільнений за порушення статуту, який забороняє військовослужбовцям привселюдно визнавати гомосексуалізм.

Маквей повернувся в Нью-Йорк. Він знову підряджався на тимчасові роботи, але частіше

їздив країною ярмарками зброї. Тоді ж стало ясно, що його, вочевидь, не надто міцний розум не витримав образ і потрясіння. Він скаржився друзям, буцім на його сідницях з'явився шрам невідомого походження. Він думав, що військові вживили в нього мікрочіп, за допомогою якого увесь час стежать за ним і здатні керувати його діями. Розташований у місті Буффало (штат Нью-Йорк) технологічний центр Calspan ATC, де працював Маквей, займався розробкою мікроскопічного електронного устаткування. Центр, заснований у 1946 році, тісно пов'язаний з військово-промисловим комплексом. ЦРУ, зокрема, фінансувало так званий Фонд вивчення людської екології, у рамках якого нацистські вчені, що емігрували в Америку, вели експерименти щодо контролю над людською психікою.

І незабаром Маквей остаточно розсердився на владу. Для цього були дві причини. Події в Рубі Рідж (штат Айдахо) у 1992 році та у Вейко (штат Техас) у 1993 році. У Рубі Рідж снайпер ФБР застрелив дружину і сина екстреміста Ренді Вівера, а в Техасі сталася трагедія з «Галузкою Давидовою». Герой Перської затоки тепер вва-

253

МАРІНА
ЛАТИШЕВА
ГОМЕОПАТ
ТІМОТІ МАКВЕЙ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

реаліях Жертви. Її індивідуальність виявляється в здатності до «вірнопідданських» почуттів, у лояльності до колективу. Винуватий завжди хтось іншої, *не-я*, тому, що *я* – Жертва. Але сам вибір злочинів – а саме, насильницькі злочини – знову повертають нас до «гнівного стану душі». Найадекватніше вираження гніву – це, звичайно, акт насильства. Цікаво, що Ленін майже відразу ж після свого перевороту наказав відпустити з в'язниць кримінальників. Для нього вони були кимось на кшталт анархістів, цілком придатних для втілення його митів у життя. Злочинці наче протистоять суспільству – для Леніна це було саме так.

б) Нісканен також думає, що *аборти*, які трапляються частіше серед бідних, теж є частиною «культури бідности», – але це окреме питання.

* * *

Підбиваючи підсумки, хотілося б сказати, що «культура бідности» і пов'язана з нею специфічна мітологія не укладаються в рамки етносу чи раси якогось специфічного регіону. Радше, це чисто психологічний феномен, пов'язаний насамперед із *консер-*

вацією інфантильності. Саме від дітей ми чуємо історії про те, хто ж усе-таки з'їв варення. Найчастіше це хтось інший: чи «сірий вовк», чи «я не знаю, хто», чи «напевно, бабуся, кішка, собака» (мої діти казали: «Дядя Вася!»). Бажання бути цілком прийнятним у колективі, – по суті, теж дитяче бажання: дорослі, навпаки, обожнюють «незалежність». Бажання «улаштувати комусь темну» – теж дуже дитяче і всім добре знайоме. Ворогів діти легко знаходять у «іншому класі», у «не нашому дворі» тощо. Пояснення наприкінці бійки в дітей часто звучить так: «Він перший почав!», чи: «А чого він б'ється!» Дивно, але такі пояснення не викликають довіри батьків і вчителів, хоча дуже схожі заяви політиків, ідеологів і вождів приймаються на віру дуже легко...

Переклав А.П.

Опубліковано: Лебедь, № 237, 16 вересня 2001 р.

жав обманутим не тільки себе і бажав помститися. Багато злочинців спонукувані бажанням виправити те, що неправильно, з їхнього погляду, усунути дисбаланс. У цьому сенсі Маквей був типовим убивцею. Він вважав, що коли держава стає злочинною, то кожен громадянин залишає за собою право бути суддею.

Маквей почав шукати матеріали для виготовлення бомби. Під вигаданим ім'ям Деріла Бріджеса він відкрив рахунок для оплати телефонної картки, рекламу якої він побачив у правоекстремістській газеті. Проведене пізніше розслідування виявило факти численних дзвінків Маквея у фірми та крамниці, які торгують компонентами для виготовлення вибухових речовин. Зокрема, один із дзвінків він зробив Грегові Пфаффу, який у своїх свідченнях на суді це підтвердив. Інший дзвінок Маквей зробив у компанію «Полсенс мілітарі сепплай», у якої він збирався купити динаміт. Він залучив до підготовки акту свого друга Террі Ніколза. Як компоненти вибухівки він використав мазут, нітрогліцерин і аміачну селітру. Бомба була поміщена в автомобіль і споряджена дистанційним детонатором.

Вранці 19 квітня 1995 року Маквей підігнав машину до адміністративного будинку в Оклагома-ситі, вийшов з авто і виїхав. А незабаром прогрім вибух. Загинуло 168 осіб і ще 500 були поранені. Це був найбільший терористичний акт в історії Сполучених Штатів до 11 вересня 2001 р.

Маквей був заарештований через півтори години після випадку. Його і машину, в якій він залишив бомбу, запам'ятали люди в Ситі, і швидко був складений фоторобот. Тімоті заарештували за незаконне носіння зброї та їзду без прав, а потім, коли порівняли з фотороботом, усе стало на свої місця.

ЗАПРОШЕННЯ НА СТРАТУ

Його засудили до страти ще в 1997 році. У той час адвокати ще боролися за його життя. Вони подавали численні апеляції, а Маквей сидів у в'язниці й обмірковував те, що відбувається. У 1998 році у в'язниці він написав есе, в якому уподібнив інцидент в Оклагомі бомбардуванням Гіросіми, Наґасакі і Багдаду. Він звинуватив американську націю в лицемірному ставленні до цінності людського життя. Американська адмі-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

© М.Ремізов, 2001

homo oeconomicus загинув

ęłórlë dşęłçîâ
mîxaił remîzov

ністрація холоднокрівно експериментувала над людьми і наприкінці 2-ї Світової, відправляючи бомбардувальники до берегів Японії, і в квітні 1995 року, пускаючи в садибу із сектантами дивний новий газ. Загинули люди перебували в ролі лабораторних мишей, на яких здійснили експеримент у повчальних цілях. А «доктор» Маквей усього лише прописав Сполученим Штатам гіркі гомеопатичні ліки.

Він почав листуватися з відомим американським письменником і публіцистом Гором Відалом, ворогом смертної кари. Тюремне листування дуже популярне в США. Вони стали друзями. Маквей навіть запросив Відала подивитися на його страту. Відал погодився підтримати друга. 75-річний американський письменник збирається написати статтю про останні хвилини терориста в престижний журнал «Веніті фер». Маквей попросив суддю встановити найкоротший термін приведення вироку у виконання, передбачений федеральним законом – 120 днів від дня затвердження вироку. Рішення його було великою несподіванкою – раніше він категорично заперечував яку б то не було причетність до теракту, і

довів справу до розгляду у Верховному Суді США. Суддя Річард Метч задовольнив прохання засудженого й ухвалив припинити розгляд його апеляції.

Маквей не був присутній на засіданні особисто – він перебував у федеральній в'язниці Терре Гауте (Індіана), але між в'язницею і судом був установлений телеміст, і засуджений був присутній на слуханні на його прохання «віртуально». Суддя Метч запитав засудженого, чи усвідомлює той усю важливість прийнятого ним рішення, яке може стати останнім у його житті? На це засуджений відповів так: «Я усе розумію, я дійсно хочу цього, і до 11 січня я не передумаю».

Сам Маквей не став говорити, чому ж він прийняв таке рішення, а суддя не став його розпитувати. Однак Річард Метч поставив засудженому кілька обов'язкових у цій доволі незвичайній ситуації запитань. По-перше, «чи не перебував засуджений під стороннім впливом», приймаючи це рішення. Маквей дав негативну відповідь. По-друге, «чи не приймав засуджений останнім часом якихось лікарських препаратів». Терорист відповів, що йому був прописаний засіб

255

МАРІНА
ЛАТИШЕВА
ГОМЕОПАТ
ТІМОТІ МАКВЕЙ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Силу може подолати тільки інша сила, а не принцип, і перед лицем грошей ніякої іншої сили не існує. Гроші будуть подолані та скасовані тільки кров'ю.
Освальд Шпенглер

«Півний час Ябір Ібн Акшані був доглядачем мавзолею султана Мурата, і саме тоді один невідомий відвідувач записав дещо з його слів. «<...> У той момент, коли мені здавалося, що він уже заснув у своїй частині тіні, сторож підняв руку і показав на міль, яка залетіла у галерею мавзолею чи то з нашого одягу, чи то з розкладених усередині перських килимів. – Бачиш, – звернувся він до мене байдуже, – комаха зараз високо вгорі, під білою стелею галереї, і її видно тільки тому, що вона рухається. Дивлячись звідси, можна було б подумати, що це птах високо в небі, якщо вважати стелю небом. Міль цю стелю, напевне, так і сприймає, і тільки ми знаємо, що вона помиляється. А вона не знає і того, що ми це знаємо. Не знає вона і про наше існування. От і спробуй тепер установити з нею спілкування, спробуй. Чи можеш ти їй сказати що-небудь, байдуже що, але так, щоб вона

тебе зрозуміла і щоб ти був упевнений, що вона тебе зрозуміла до кінця? – Не знаю, – відповів я, – а ти можеш? – Можу, – сказав старий спокійно, лягнувши руками, убив міль і показав на долоні її розплющені рештки. – Ти думаєш, вона не зрозуміла, що я сказав?» (Милорад Павич, Хазарський словник).

Я гадаю, що вона зрозуміла... Смерть, виконана як ідеальний комунікативний акт, ніколи ще не досягала такої повноти, як минулого вівторка [11 вересня 2001. – Прим. перекл.].

Загальником усіх коментарів стала думка, що Америка не зможе залишитися такою, як колись. Це зрозуміло; але справжнє питання в тому, чи зможе вона залишитися – собою? Чи не здається вам, що, коли Буш говорить: «Основи Америки непорушні», – він квапиться заявити словами те, що ще не встиг заявити своїм життям?

Зрозуміло, праві ті, хто повторює: «висаджені не тільки будинки, висаджені символи Америки». Але що це значить: «висаджені символи»? Міць символічних порядків існування завжди полягала саме в тому, що їх неможливо взяти і підірвати. Висаджені пам'ятники залишаються в душі – і відновлюються; убиті

від печії, але за 24 години до слухання ніяких ліків він не приймав.

Страту відклали через апеляції адвокатів, які вирішили, що всупереч бажанню їхнього клієнта, варто ще попрацювати. У середині грудня 1999 року Тімоті Маквей попросив суддів припинити відтягування його страти і виконати вирок в обумовлений законом термін. Страта 32-річного терориста мала відбутися 16 травня.

Але потім спалахнув скандал. У десятках відділень ФБР по всій країні виявилися документи (усього більше 3 тисяч сторінок), з якими не були ознайомлені адвокати Маквея. І за розпорядженням міністра юстиції Джона Ешкрофта страта була знову перенесена, цього разу на 11 червня.

Щоправда, представники міністерства юстиції, які передали адвокатам Маквея нещасні папери, стверджують, що в них немає нічого такого, що могло б поставити під сумнів обґрунтованість вироку. Міністр юстиції Джон Ешкрофт діяв без коливань: виконання вироку відкладене на місяць.

Рішення міністра лежить у руслі загальних принципів американської юридичної системи:

кожна людина, навіть відомий лиходій, має право, як тут кажуть, на «свій день у суді», тобто на кваліфіковану юридичну допомогу. Це означає, у числі іншого, що захист повинен мати доступ до усіх без винятку матеріалів слідства. Оскільки в даному випадку ця вимога була порушена, адвокати Маквея могли домагатися перегляду справи. Адміністрація не чинитиме перешкод. Менш за все уряд хотів би, щоб на справедливості суду над Маквеєм упала хоча б тінь сумніву.

Маквей знову попросив адвокатів покинути їхні старання, а владу країни – стратити його. Він також висловився за те, щоб його страта була показана по телебаченню. В опублікованому в щотижневику *Sunday Oklahoman* листі він просить дати можливість побачити виконання смертного вироку якомога більшому числу людей. У листі він відзначає, що рішення дозволити транслювати його страту по телебаченню здається йому цілком розумним. На думку Маквея, таким чином, держава піде назустріч громадській думці. Він вважає неправильним обмежувати число глядачів, яким дозволені бути присутніми на страті.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

лідери знаходять у загибелі досі недосягну для них міць; спалені книги стріляють у скроню ініціаторам попелищ. Усупереч цьому, у вівторок висаджені не матеріальні носії символів, але власне символи. Разом зі скріпами Всесвітнього торгового центру впали скріпи того простору, який він уособлював.

Західна преса вже буяє обережними, але показовими **формулюваннями**: «капіталістичний демократичний світ, який потребує довіри й безпеки як основи для функціонування економіки, усвідомив свою вразливість». З іншого боку, вистачає і реляцій іншого штибу, які заявляють про те, що «тероризм безсильний проти світової економіки» (Делягін). Зрозуміло, можна сперечатися, чи вистоять інститути світової економіки у випадку «серйозного повороту справ», чи впадуть. Але можна вважати майже доконаним інший факт: епоха безроздільного ідеологічного панування грошей підходить до свого завершення. «Панування грошей» означає панування грошей як форми мислення. Ще тижень тому ми могли говорити про міцність цього панування. Але «політика» узяла над «економікою» реванш, підірвавши для початку її світовий Олімп.

Власне, презумпцією усякого Олімпу є його недосяжність. Але мало сказати, що висаджено *п'єдестал*

грошей, їхнє символічне узвишся над сущим. Поставлені під питання самі основи ідеології розкріпаченої економіки, **мислимої як causa sui**. Істотною передумовою цього мислення є загальна віра в «нормальну ситуацію», де дія базових правових норм прирівняна до дії фізичних законів, де людина вже не може відокремити себе від своїх технічних протезів, де розумний егоїзм підказує, що вигідніше торгувати, а не грабувати, де життя важливіше добрести і де про все можна «домовитися»...

Цю життєву формулу «людини економічної» я б, зі свого боку, назвав *онтологічною безтурботністю*. Найглибший вододіл, який пролягає між різними стилями світовідчужання, визначається нашим ставленням до *надзвичайної ситуації*. Наш людський тип залежить від того, чи бачимо ми в ній дивовижне непорозуміння, щось-що-у-кожної-людини-сповна-розуму-не-вкладається-в-голові, чи ж – заповітну, примусову істину сущого.

Важко втриматися від спостереження: в епіцентрі загибелі homo oeconomicus перебував саме певний діаметрально протилежний людський тип, чия зневага до життя наштовхує на думку про мотивацію незрівнянно могутнішу, аніж економічна (у цьому сенсі

МИХАІЛ РЕМІЗОВ
НОМО
ОЕКОНОМІКУС
ЗАГИНУВ

256

Після того, як було прийняте рішення про страту терориста, влада штату розіслали листа приблизно 1100 потерпілим і родичам потерпілих, запитуючи, чи не бажають вони бути присутніми на страті. Близько 250 родичів жертв вибуху висловили бажання побачити страту. При цьому у відведеному для страти приміщенні федеральної в'язниці є місця усього для восьми свідків. Влада змушена була шукати інші можливості, серед яких розглядався варіант трансляції страти спеціальним телеканалом. 10 осіб – потерпілі та родичи жертв зможуть побачити страту із сусіднього приміщення через вікно. Ще в 10-ти родинах в Оклагомі на екранах телевізорів шифрованим кабельним каналом тривала пряма трансляція. Імена свідків страти розіграли у лотерею. «Трансляція почнеться в той момент, коли з вікна камери заберуть штори, і все, що відбувається, буде видно тим, хто прийде безпосередньо у в'язницю. І вони, і телеглядачі зможуть почути останні слова містера Маквея», – заявив міністр юстиції США Джон Ешкрофт. За словами Ешкрофта, він прийняв рішення зробити страту публічною після мітингу, влаштова-

ного жертвами теракту. «Зустріч з цими людьми сильно на мене вплинула. Те, що я бачив і чув, неможливо забути. Їхні життя зламані. Ми йдемо назустріч і сподіваємося допомогти їм перевернути цю сумну сторінку», – додав Ешкрофт.

Великі Інтернет-компанії Америки образилися, що страту Маквея побачать лише деякі. Компанія «*Entertainment Network*» намагалася одержати дозвіл на Інтернет-трансляцію страти Тімоті Маквея, щоб її могли побачити усі, хто хоче. «*Entertainment Network*» уже намагалася дістати права на трансляцію страти, але одержала відмову. Відтак керівництво компанії подало в суд, вимагаючи надати дозвіл. Своє прохання представник компанії Дерек Ньюмен мотивував так: «Дуже багато людей хочуть побачити, як умре Маквей. І в них є на це право». Компанії відмовили знову, цього разу остаточно.

Американські політологи і громадські діячі розділилися на прихильників і супротивників демонстрації страти Маквея. До речі, прихильники публічної страти поділяються на дві категорії. Є ті, кому просто цікаво подивитися на

257

МАРИНА
ЛАТИШЕВА
ГОМЕОПАТ
ТИМОТІ МАКВЕЙ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

редукція до все тієї ж боротьби за гроші, здається просто стилістично недоречною). Намагаючись намацати обриси цього лячного типу, преса заговорила про дивовижний альянс бездоганного технічного розрахунку з містичною енергією фанатизму.

Отже, запитання: «Чи зможе Америка залишити собою?» – це питання про те, якою мірою онтологічна безтурботність homo oeconomicus є невід'ємною від її суті. Як би там не було, підірвати World Trade Center не як будинок, а як символ, виявилось можливо саме тому, що він був символом «дивного нового світу» homo oeconomicus, який американці вважали своїм. Ну а Пентагон, треба гадати, був висаджений попутно, заодно з цим світом: просто як його нічний сторож...

Можливо, ми не помилилися, назвавши те, що трапилося, катастрофою американської утопії, в якій є своєрідна дзеркальна симетрія з катастрофою утопії совецької. Остання, будучи утопією мобілізаційного суспільства, де політика панує над економікою, а «надзвичайне» мислення над повсякденним, здулася тихо – під повільним, застійним натиском товарного фантазму. Якщо вірити в логіку доль, то крах американської утопії повинен із точністю до навпаки повторити

долю своєї дзеркальної сестри. Концентрована, надпотужна експлозія знакового насильства.

Утім, було б невірно і, вже в кожному разі, непробачно наївно вважати, що «людина економічна» цілком далека від насильства і тому її можна легко здолати вибухом. Панування економічної свідомості логічно припускає маргінальність насильницьких відносин. Але реальне панування економіки (ergo, США), звичайно ж, має мало спільного з ідеєю ненасильницького світу. Радше, йдеться про презумпцію контрольованого, дозованого насильства. Про модель насильства, яке нюшить насильство як напівлегальний наркотик – в обмежених дозах і суворо за рецептом міжнародних лікарів. Для того, щоб підірвати цей простір, доза невідомого насильства повинна бути максимальною – але ніхто не знає, яка саме вона повинна бути.

14 вересня 2001

Переклав А.П.

Джерело: Русский Журнал www.russ.ru/politics/20010914-rem.html

ін'єкцію людині смертельної дози отрути. Але є і набагато менша кількість людей, які відкидають страту, і тому вважають, що подібне оголення людських страждань здатне назавжди зогидити американцям кару на горло. Їхня точка зору підозріло схожа на гомеопатію від Маквея.

Маквей недовго готувався до смерті. Його сусіди по блоку смертників кажуть, що він спеціально морив себе голодом, аби виглядати мучеником під час страти. На спеціальному сайті, присвяченому смертникам, було розміщено інформацію про те, як поведився Маквей у останні години перед стратою. Він роздав сусідам з блоку свої майки та фото і відіслав всі особисті речі додому. Один із сусідів терориста повідомив, що у в'язниці був відданий твердий наказ знищити все, що належало коли-небудь Маквею. Він заявив: «Хтось з охорони вже спробував винести з в'язниці предмети, які тримав у руках терорист і продати їх через Інтернет».

В одному з останніх своїх листів Маквей визнав, що певний час хотів, щоб його прах був розвіяний над меморіалом у пам'ять про тих, хто загинув при вибуху в Оклагома-ситі, але потім

передумав: «Це було б занадто мстиво, грубо і жорстоко з мого боку. Насправді я не такий». А ще він хотів на смертному одрі сказати, що в його сутичці з федеральною владою рахунок 168:1 на його, Маквея, користь. Але не став. Правда, цю фразу він уже говорив журналістам і адвокатам раніше. Він ні словом, ні натяком не висловив жалю з приводу загиблих. Він назвав їх «супутніми жертвами» [так у військових рапортах називають загибле цивільне населення. – *Прим. перекл.*]. Батько Маквея благав його покаятися перед родичами убитих. «Ні, – відрізав син, – це було би неправдою самому собі».

11 червня 2001 року Маквеєві у вену правої ноги була зроблена ін'єкція. Адміністрація федеральної в'язниці в місті Терре-Гоут оголосили про те, що Тімоті Маквей мертвий. Крім родичів жертв безпосередніми спостерігачами усього, що відбувається, були адвокати Маквея Натан Чемберсі та Роберт Най, а також біограф Маквея Лу Мічел, Гор Відал, журналісти і ще кілька осіб. За словами представника тюремної адміністрації Гарлі Лаппіна (Harley Larrin), усе пройшло успішно, за винятком невеликих технічних

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ěłóřłë dşěłçîâ
міхаїл ремізов

© М.Ремізов, 2001

віїна,
мова
і неврастенія

збоїв, пов'язаних із трансляцією відеозображення страти в Оклахома-ситі. За опитуванням електронної версії газети *The New York Post* Тімоті Маквей стоїть на «почесному» 21-му місці у списку «Найзліших людей тисячоріччя» між Владом Дракулою і Слободаном Мілошевичем.

Переклав А.П.

«Ветвь Давидова: шесть лет спустя»
(http://www.bbc.co.uk/russian/0620_2.shtml)
«ФБР использовало взрывоопасный газ против сектантов»
(<http://gazeta.msk.ru/daynews/02-09-1999/waco.htm>)
«Последнее искушение Маквея»
(http://www.itogi.ru/paper2001.nsf/Article/Itogi_2001_05_21_16_4241.html)
«Цена бессмертия»
(<http://www.politcom.ru/arhiv/za13.html>)
<http://www.allnews.ru/world/2001/02/11/mcveigh/>
<http://www.pressa.lgg.ru/4/10/kazn.html>
<http://www.infoworld.ru/cw/1999/13/37.htm>
<http://www.komok.ru/statyi/90-01/fatum.html>
<http://mirror.kiev.ua/paper/1997/23/1251/text/23-06-4.htm>
<http://www.ug.ru/pg10.htm>
Історія судів та апеляцій у справі Маквея (англ. мовою)
http://www.deathrowSpeaks.net/timothy_james_mcveigh.html
http://www.deathrowSpeaks.net/tim_mcveigh_page_2.htm
Детальна біографія Маквея (англ. мовою)
http://www.crime.com/deathrow/deathrow_feature_cut.html

259

МАРИНА
ЛАТИШЕВА
ГОМЕОПАТ
ТІМОТІ МАКВЕЙ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Факти ніколи не «бувають красномовними». Думати інакше означало б впадати в наївність філософуючого чиновника або в лукавство мітотехнолога, котрий зробив доволі для того, щоб сама німота речей заговорила зручною для нього мовою.

Узяти навіть такі «красномовні факти», як повідомлення про бойові втрати: у різних світах, різних ситуаціях, різних серцях повідомлення про полеглих будуть означати різне. У них може звучати обіцянка прямого транзиту до коранічного сьомого неба чи ваґнерівський політ до навіки далекої скандинавської Вальгалли; а може – може і те, що почує в них наша втомлена постхристиянська культура.

Факти ніколи не бувають красномовними. Можливість говорити за них складає предмет певної постійної прихованої війни, війни мов. Надходячи в розпорядження її переможців, факти можуть уселяти гордість, заподіювати біль чи убивати наповал.

Факти втрат у Чечні наше суспільство переживає травматично. І здається, справа не обмежується поточним дисконформом. Рясно всотувані інформаційні

випари осідають на дні «колективної душі» свинцевим осадом. Це нагромадження травматичного переживання уявляється настільки ж закономірним, як ненормальним. Було б найвищою мірою недостатньо віднести його на рахунок особливої співчутливості чи того психічного навантаження, яким сповнена близькість – нехай навіть деградована, інформаційна близькість – смерті. Навантаження ніколи не надмірне саме по собі – а лише щодо тих опор, які покликані його витримувати. У нашому випадку – це завдання структур сенсової легітимізації того, що відбувається. Інакше кажучи, надлишок травматичного ефекту визначається недоліком сенсової компенсації, символічною слабкістю задіяної мови.

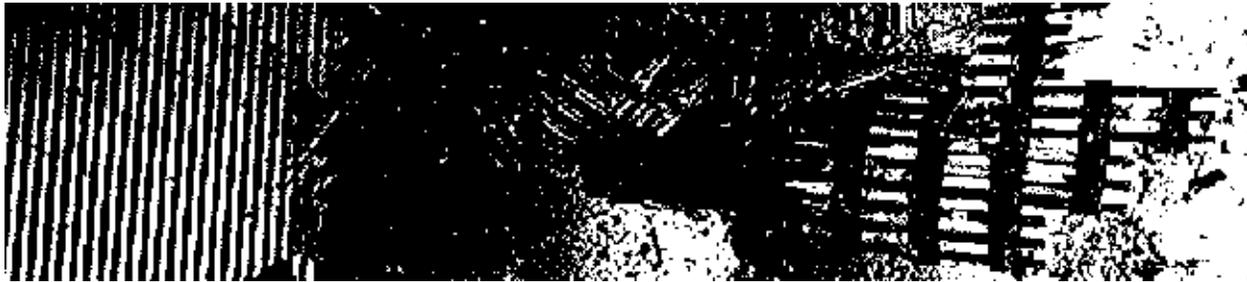
Здавалося б, яка вже тут «слабкість», коли Путін, ще будучи всього лиш новим прем'єром, упевнено порушував формат офіційного мовлення, виходячи вагомою невизначеністю Черномірдіна чи дипломатичною коректністю Прімакова. Не повторюючи крутих пасажів, які набили оскому, визнаємо: сила мови, сила тексту має незначний стосунок до різкості виразів. Енергія, живлена «красним слівцем», швидкоплинніша, ніж афект; глибокою і довговічною є енергія сенсу.

generation

владімір баранов
âëráłěłđ árdríîâ

<<full П>>

© Лебегъ, 2001

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ДУХ ВІЙНИ В ТЕКСТУРІ ЛАДУ

На хвилі вторгнення у Дагестан і вибухів у Москві вдалося сполучити воєдино правовий мотив конституційного ладу із соціальним мотивом особистої безпеки громадян. Сплести їх на рівні масової психології (адже в підручниках з політології та державного права усе пов'язано гладко із самого початку). Контрапунктичним виразом єдності цих мотивів стала ключова інформаційна стратагема другої чеченської кампанії: «антитерористична операція». (Адже тероризм опосередковує загрозу державному ладові життями конкретних громадян.) Спершу легітимізаційний і мотиваційний ефект цієї значеннєвої фігури був, здається, цілком достатнім. Однак час, кров, тривожні очікування та інформаційна напруга роздули соціально-психологічне навантаження до краю. Звичайно, не взагалі «до краю», а до тієї межі, коли вона стала перевищувати резистентність значеннєвих опор офіційної мови, її легітимуючої сили.

Час, який визрів у певність, що «це надовго», незабаром похитнув той дух «оперативності», яким віяло від слів «антитерористична операція», що асоціативно воскрешали у пам'яті якісь кадри блискавич-

них вторгнень «спецназу» у захоплені будинки, автобуси і літаки.

Кров, перетворена на офіційну і, гірше того, неофіційну новинну статистику, від певного часу стала зашкловувати за той поріг соціально прийнятної жертви, який настільки ж неявно, як і виразно стосується поліцейської операції – боротьбі, яка триває під прапорами законності та безпеки. Вести під їх покровом війну, пов'язану із великими ставками і втратами, правду кажучи, майже настільки ж дивно, як вести вмирати на барикадах під блакитними прапорами Федерації незалежних профспілок.

Тим часом, як в офіційних текстах про Чечню ще з 94-го року переважає поліцейська семантика правопорядку, військово-тактична і соціально-психологічна реальність бойових дій залишається реальністю війни. У традиції Клаузевица і Карла Шмітта, пробним каменем цієї реальності можна б назвати певне повсякденне і доленосне розмежування своїх і чужих, яке сягає напруги смертельної й аж ніяк не особистої ворожнечі. Якими б не були міцними корпоративні емоції стражів правопорядку, їхня боротьба зі злочинністю не створює ані форм стійкого розмежування, ані патосу колективної долі. У чеченській кампанії

МІХАІЛ РЕМІЗОВ
ВІЙНА, МОВА
І НЕВРАСТЕНІЯ

260

Фрагмент інтерв'ю генерала Шершавого, начальника онлайнної розвідки групи наших військ в Інтернеті, вашому кореспондентові Блан Манже (агентство «Суфле Вертю»).

Кор.: ... терорист №1 настільки невловимий, що проти нього безсилі всі спецслужби світу разом узяті?

Ген.: Шейх Усама бін Мугаммад бін Ладін є віртуальним персонажем, образ якого анімується в Голлівуді за сценарієм, який щороку затверджують у Білому домі (Copyright Віктор Пелєвін, Generation «П»). За нашими даними, за час існування серіалу «Усама» змінилися не менш ніж чотири команди, які працюють над цим образом, але все комп'ютерне устаткування і технології не оновлювалися від початку проекту. Колег із ЦРУ можна зрозуміти: фінансування і штати їм зрізали, а завдання залишили колишні. Звідсіля й накладки та логічні ляпи в сюжеті, які, щоправда, мало хто зауважує. Так, терорист у них за всі ці роки анітрошки не постарішав, а вже про якість анімації мені просто навіть незручно говорити. Загалом, грубо американці працюють, але ефективно.

Кор.: Припустимо, сценарій пишеться у держдепі США, що побічно підтверджується ходом усіх тих подій, які сталися після терактів у Нью-Йорку та Вашингтоні. Зрозуміло з віртуальною технологією, але роз'ясніть, якого дива сценаристам спало на гадку відправити Усаму в Афган?

Ген.: Я, знаєте, пригадую історичний візит в Азербайджанську ССР Леоніда Ільїча Брежнєва, котрий перебував у 1979 році в глибокому і заслуженому маразмі. Візит був обставлений за найвищим розрядом: на зустріч зігнали величезну юрбу радісних трудящих у національних костюмах, торжество дали в прямий ефір. Кульмінацією було звертання вождя до народу. Вимовляючи за папірцем заготовану спічрайтерами промову, генсек усе норочив вимовити «шановні трудящі АФГАНІСТАНУ» і навіть кілька разів такий абзац доволі успішно озвучив. А ефір, самі розумієте, прямий. На амбразуру кинувся генсек ЦК АЗЕРБАЙДЖАНУ товариш Гейдар Алієвич Алієв. Випромінюючи нечуваний захват, він спробував бурхливим тривалим аплодисментом, який щохвилини переходить в овацію, заглушити найвищий маразм, плескаючи долонями у сам мікрофон, але правда-мати до народу таки дійшла. І, хоча з вечірніх новин усю гали-

261

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

дійсність цього соціально-психологічного досвіду війни, навпаки, видається незаперечною. Незалежно від того, що з даного приводу могла б вичитати вдумлива голова в Основах конституційного ладу, російські солдати настільки малою мірою воюють «проти власних громадян», як «солдати Ічкерії» – проти власного уряду. Йдеться, повторюся, не про нормативну оцінку, а про соціально-психологічну реальність війни, про саму її «субстанцію».

Ця рушійна енергія війни, енергія розмежування «свого» і «чужого» перед лицем смерті, у будь-якій культурі є колосальним сенсорним ресурсом. Іншими словами, компенсація і легітимація жертв і страждань, будь-яких травматичних ефектів війни до певної міри черпається із самої дійсності воєнного стану. Залучення цього внутрішнього психологічного ресурсу війни в масштабах усього суспільства досягається символізацією її базової емоційної дійсності (досвід переживання «ворога», досвід «буття-в-ризик») і, зрозуміло, оголошенням війни як такої. Втілюючись у символічний текст, вольова дійсність війни хоча б почасти стає надбанням усього суспільства і культури. Ви гадаєте, що люди війни потребують докторської, реабілітаційної допомоги нашого суспіль-

ства? Схоже, навпаки: ін'єкції їхньої волі рятують народ від того, щоб стати колективним невротиком, колективним невдахою, колективним дисидентом.

У нашій ситуації дійсна енергія війни часом залишається без'язикою, не впізнаючи себе у всюдисущій мові поліцейських істин («порядок повинен бути відновлений», «призвідники повинні бути покарані», «злочин повинен сидіти у в'язниці»); а сама війна фігурує в зниженому статусі антитерористичних заходів чи (у пізнішій, «партизанській» фазі) великої перевірки паспортного режиму. У цьому розриві між сильною фактичністю і слабкою мовою і гніздиться надлишок «травматичної свідомості».

Схоже, що й сама влада усвідомлює цю колізію. Недарма в тижні Грозненського штурму, найважчі у військово-тактичному та соціально-психологічному відношенні, коли здавалася, наче доля кампанії на межі зламу, і кожні нові «Ітоги» йшли в інформаційний наступ дедалі рішучіше, – недарма в ці дні люди влади і близькі до них журналісти знаходили притулок у сильніших, аніж поліцейсько-правове, семантичних полях. Візьмемо, скажімо, безумовно знакову промову Путіна на похороні генерала Малофєєва. Промови на похоронах – своєрідна ідеально-типова

матю нахрін вирізали, менеєси в ендеїшних курилках довго ще потім обговорювали, як наш керівник на ладан дихає і як херово їм, таким розумним, живеться на 120 рублів у зогидженому совку. Втім, ні, слово «совок» придумали вже пізніше, наприкінці горбачовщини...

Кор.: Про що це Ви, генерале?

Ген.: А ось про що, міс. Нині усе виявилось «не просто, а дуже просто», як казали в рекламі однієї забутої фірм-одноденки. Насправді сценаристи з держдепу, ясна річ, хотіли заслати «терориста №1» аж ніяк не в жебрацький АФГАНІСТАН, а зовсім навіть в АЗЕРБАЙДЖАН. Це ж стратегічний для Америки регіон. Велику нафту там намацали недавно, але її на каспійському шельфі набагато більше, ніж у висмоктаних майже насухо нафтових об'рях Затоки. Загалом, хотіли хотіли, але трішки переплутали назви двох східних держав. А чого ви від них чекали? Теж люди, крутяться на службі цілими днями. А схід, як відомо, діло тонке. Але все-таки розібралися, зрештою. Подивилися на глобусі: азербайджанці живуть на березі багатого нафтою Каспійського озера, а в Афгані взагалі немає ні хера, крім наркоти, з постачанням якої в Європу й албанці відмінно справляються, вірні союз-

ники. Відтак комусь у держдепі вставили пістон, але сценарій бо вже був запущений у виробництво. І що ж тепер, я вас питаю, Америці через помилку мудил-сценаристів мазанки пуштунів бомбити «томагавками»? Та кожен «томагавк» дорожчий, аніж уся нерухомість в Афганістані.

Кор.: А що ж тепер буде з нещасною країною Афганістан, і що робити з біженцями, які у передчутті точкових, рівно ж і килимових, бомбардувань хмарою сунуть через пакистанський кордон?

Ген.: Ну, не все відразу. Якийсь час, звичайно, піде на те, щоб розтлумачити Джорджу географію. Хлопець він гарячий, не те, що, до речі, його татко, але в цій справі – Митрофан.

Кор.: Дорогі друзі, генерал має на увазі персонажа безсмертного твору пана фон Візіна «Недоук» на ймення Митрофанушка, який є символом рішучості й бескомпромисності. За ці його якості про нього до тепер школярі Росії пишуть на іспитах твори, як про символ національного характеру. Усе-таки наші народи в чомусь дуже схожі, Ви не вважаєте?

Ген.: Так-так, коли ми Георгія ще тільки почали вивчати, у ході передвибірної кампанії, спеціально підкинули йому запитання через підставного журна-

ситуація розгортання мови компенсації. Уявіть, як ніяково і бездарно звучали б слова про боротьбу за «конституційну законність», «загибель при виконанні», «бандитську кулю» чи взагалі про «територіальну цілісність Російської Федерації». І навпаки, багато разів і з притиском ужите слово «русский» (під критикам пом'якшуючих штампів: «російська армія», «російський солдат», «прості російські люди») звучало, хоча й на межі «політичної коректності» і за межею офіційної ідеології РФ, зате в унісон із трагічним катарсисом військового похорону. Тим часом помітьте: поліцейський рівно тією ж мірою, що й бандіт, «не має національності».

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА

Подібні відхилення від магістралі соціальних і поліцейсько-правових мотивів, мають радше епізодичний, ситуативно обумовлений характер. Ця обмеженість символічного маневру має, звичайно, серйозні передумови. Адже бойові дії на території «суб'єкта федерації» проти певної частини його населення і без участі суверенного інтервента не можуть вважатися війною. Ворожа частина населення не може вважатися ворогом, оскільки не може бути винесена за рам-

ки правового поля Російської Федерації. Не може – на підставі конституційного постулату про неможливість позбавлення громадянства. Усі ці неможливості, звичайно ж, відносні, і порогом їхньої дієвості є, зазвичай, не сама пружність речей, але щось у нас, а саме, «оптика», концептуальна оптика «правової держави».

Ідея «верховенства права» означає щось більшого, аніж тривіальне «усі повинні дотримуватися закону». Якщо запитувати по суті – над чим верховенствує право? – то відповіддю могло б стати: «право» верховенствує над «політикою», претендуючи на те, щоб обхідним маневром визначити субстанцію держави. У повсякденному політичному словнику базове значення слова «політика» – лайливе. У цьому ключі розуміти сказане не продуктивно. Вся інтрига, сама претензійність «верховенства права» полягає, мабуть, у тому, що жодний правовий порядок не має основ у самому собі. Правий Жижек, повторюючи багаторазово сказане «реалістами»: «єдиною підставою влади Закону є акт його проголошення». Йдеться, звичайно, про проголошення особливого роду – те, яке цілковито належить стихії історичної дії. Встановлення певного правового «ладу» відбуваєть-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

ліста — що таке «талібан»? Так він відповів, що це назва рок-групи. Молодець, я б не додумався! Різницю між АФГАНІСТАНОМ і АЗЕРБАЙДЖАНОМ, я певен, він доволі швидко засвоїть, але поки ще йому новий сценарій про «бін Ладіна» принесуть на затвердження, а потім ще ж нові ролики для CNN треба буде розробити — про те, як головний ворог Америки загрожує їй тепер уже з Баку. Те, се, поки народ розбереться, де ж це таке місце, Баку, часу мине не менше, ніж місяць, причому CNN повинна працювати на повну катушку.

Кор.: «А патом пра етат случай раструбят па Бі-бі-сі» — так, здається, у пісні вашого відомого барда. Дорогі друзі, це Владімір Висоцькій, великий російський актор і бард, автор улюбленого гіта совєцьких чекістів про легендарного шпигуна містері Джоні Ланкастера-Пека. (Лунає голос Хрипатого і вдоволене ухання генерала).

Ген.: Так, Володя, він такий — молодець, завжди в нас на день чекіста...

Кор.: Скажіть, генерале, а навіщо взагалі американцям цей віртуальний персонаж?

Ген.: Як навіщо? Ви взагалі в школі економічну географію вивчали, панянку? Погляньте на дозвілілі

на карту світу і самі переконаєтеся, що тероризм, у який зараз націлилися США, дивним чином увесь загніздився в головних нафтоносних районах Землі. Та якщо б цього «Усаму бін Ладіна» вчасно не вигнали далекоглядні люди з управління планування стратегічних операцій ЦРУ, я просто не знаю, як би зараз у Штатах політичне керівництво викручувалося. А так — легко! Запросто усіх пошикували, навіть крутий Саддам на коліна упав.

Кор.: Тепер усе ясно: «шановні трудящі АФГАНІСТАНУ», повертайтеся якнайшвидше у свої хатини і живіть спокійно, а з вами, жителі АЗЕРБАЙДЖАНУ, — з вами насправді виходить трохи складніше. Як було сказано в безсмертному творі великого російського письменника Міхаїла Зоценко, «запасайтесь, дьаволи, гробами!». Жарт, ясна річ. Не трунами, звичайно, а всього лиш шенгенськими візами. І спокійно, організовано, без тисняви і паніки, узявши із собою тільки найнеобхідніше, починайте-но рухатися у спокійніші місця нашої планети — ті, що без нафти і терористів.

Інтерв'ю підготував до друку Владімір Баранов
«Лебедь», №241, 14 жовтня 2001

Переклав А.П.

263

ВЛАДИМІР
БАРАНОВ
GENERATION
«FULL П»

як зсередини певного соціального «хаосу» (лад завжди молодший від хаосу) — революції, війни, національно-визвольного руху, будь-якого іншого ексцесу етногенезу. Своїм утвердженням усякий правовий лад зобов'язаний досвіді «колективної волі» та «владного рішення», якщо заведено, досвіді реального суверенітету. Це і є переважно політичний досвід. Право, усяке конкретне право, як і право взагалі, у боргу в політики — у Цезаря, котрий переходить Рубікон, у юрби, яка взяла Бастилію, у Леніна на броньовику, у перших декретів більшовиків і навіть у Єльцина на танку. Навіть тоді, коли влада Закону не походить із якоїсь межової, граничної історичної ситуації, скажімо, у випадку традиційного звичаю, — вона коріниться в харизматичному авторитеті спільноти і, здається, майже завжди зводиться до певної мітичної точки «проголошення» (не без залучення божественних сил, чи принаймні якихось батьків-засновників). Право завжди в боргу в політики. «Правова держава» є ідеологією абсолютизації правового ладу, добромисний виверт Закону, який ховає свою підвішеність у політичному акті проголошення. Лише ригорист, який нічого не відає про рятівничість ілюзій, міг би вважати це докором.

Цей основоположний «викрутас», тим часом, відлунює в нашому питанні. «Фундаментальне невпізнання» реальності, яке знаходиться по той бік правового ладу, в області його онтологічних умов іноді загрожує, на жаль, сліпотою до специфічної логіки надзвичайної політичної ситуації. Так, усякий організований збройний сепаратизм ставить під питання суверенітет, дійсне верховенство над собою, яке включає державне співтовариство. Він кидає виклик тій інстанції, чиїм авторитетом заснований даний правовий порядок. «Правова держава» описує цю надзвичайну ситуацію в термінах нормальної ситуації — адже логіка правового ладу є завжди лише логікою «нормальної ситуації». Як наслідок, влада веде боротьбу від імені права в той час, коли зачеплене саме джерело будь-якого можливого права. Ситуація не прочитується по суті, виклик не приймається у всій його позаправовій серйозності.

Сам суверенітет «правовою державою» не сприймається всерйоз. Від реальності суверенного існування співтовариства ідеологія правової держави відшаровує певну настановну, постульовану, номінальну суверенність. В такій якості суверенітет уже цілком перетворюється на внутрішній елемент тек-

© А.Борковський, 2002

big

АНТОН БОРКОВСЬКИЙ
rîñîí áîđeîâñüečé

стури правового ладу. Не тим, що проголошує, а тим, що уже проголошене. Не тим, що засновує право, а тим, на що може бути дане право (горезвісне право на самовизначення). У цій пасивності постулату суверенітет залишає світ політичного і впадає у певну заспокоєність гарантованого буття: позаяк, «що написано пером, не вирубаєш сокирою». Насправді ж притомність реального суверенітету сувора. Усе живе, активне, «проголошуюче» може бути «вирубане сокирою» і щомиті поставлене під питання.

Громадянство як зворотній бік суверенітету відтворює цю подвійність фактичного і номінального. Суверенітетові як фактичному статусові співтовариства, який вимагає постійного підтвердження, відповідає змістовний і зобов'язуючий статус громадянина, обумовлений досвідом приналежності до «своєї сторони». Логіка верховенства права, навпаки, трактує про формальне громадянство. Громадянство – зворотній бік суверенітету. І якщо в правовій державі «ніхто не може бути позбавлений громадянства», то це зворотній бік того, що записаний на папері суверенітет не може бути вирубаний сокирою. Іншими словами, для ідеології правової держави ні суверенітету, ні громадянства в змістовному сенсі не існує, вона не схильна

розпізнавати їх у властивій їм глибині фактичності. Тому, коли «правова держава» зустрічається з великою ворожою групою людей, організованих на ґрунті неприйняття її суверенітету над собою чи, що те ж саме, своєї приналежності до неї, вона не до кінця розуміє, про що йдеться і продовжує вважати усіх цих людей «власними громадянами». При цьому вона готова втихомирити їх, дивуючись рудиментам «нерозумного егоїзму». І якщо ми, інші, почасти розуміємо, «про що йдеться», то винятково завдяки тому, що ще носимо в собі певні ідеї, окрім ідеї верховенства права.

КОНЦЕПТУАЛЬНА БЕЗПЕКА

Маркування супротивника як терориста являє собою хитку можливість пройти по лезу бритви. З одного боку, це статус, що не виключає громадянської приналежності до суспільства, з іншого боку – образ несе чітко «виключаючі» конотації, відмежовуючи супротивника від інших членів громадянського суспільства, суспільства «усіх нормальних людей». Зрозуміло, виключаюча енергія образу підкріплює можливість застосування особливо сильних заходів (але, повторимося, аж ніяк не здатність миритися з особливо сильними втратами). І разом з тим «антитерористична»

Абсолютно неважливо, спека чи мороз, вітер чи сльота, сніг чи печія. Ніхто не відчує Вашого болю. Ніхто не зауважить Вашої смерті. Насправді, нікого не обходить, що Ви думаєте про ситуацію в інтелектуальних колах афганської опозиції. Насправді, всім плювати на те, що відбувається в Україні під час виборів. Насправді, всім начхати на особливості формування музичної культури Львова 1-ої половини XIX ст. Насправді, всім. Бо коли настає мить великого співставлення процесу і результату, до кінця незбагнений момент істини, виникає Вимірювач – Людина З Годинником, Той, Хто підсумовує твої зусилля. Суворе поєднання математики, механіки, насилля та природної безжалістості.

Людей, які тримають годинника в руці, цікавить лише результат. Це вони – Люди З Годинником, пістолетом, кулаком, СВД, катівською сокирою, творять світ, навколо якого обертається небо. Точніше, думають, що творять це онтологічне обертання. А насправді п'ють кров часу. Спалюють твій час. Але інколи він силеться піском повз їхні

вицвілі очі, повз їхні пошерхлі губи – Час починає нищити їх та їхню систему відліку. Час полишає тепле кубло в їхніх годинниках і вивергається невинним потоком роз'юшених ротів, спалених катівень, випатраних сексотів, починає розгойдуватися на терезах їхніх шибениць, незважаючи на псевдопульсацію фізичного Всесвіту. Час перестає віддавати належне і стає екзистенційно невловимим. Час повертає свої голоблі. І тоді Люди З Годинником втрачають і сенс, і віру. Бо годинник спиняється назавжди. І час переходить із фізико-алгебраїчної категорії до категорії, що виражається лише сурмами та співом.

Поезію вбиває піт. Дуже часто наші думки спрямовані, чи просто мимоволі згуртовані навколо певних деталей. І ці нашарування неважливого руйнуються елементарним перенапруженням фізичних зусиль Вашого організму. Вище ніж 42 за Цельсієм, і кипить Ваша кров, гине Ваш мозок. Легенький (якщо брати в ньютонах) поштовх п'ястком у Вашу щелепу – змінітесь Ви самі. Повна реінсталяція Вашого Я. Ваше колишнє Я постає новим, досі незбагненим Я-штрих. Час від часу

мова протистояння залишається внутрішньо уразливою для гуманітарної критики й інших стратегій пацифістської деконструкції. Вистачить наголосити на «включному» аспекті понять «терорист» чи «бандит», тобто на формальній включеності супротивника в правове співтовариство громадян, і вже – бойові втрати по обидва боки, особливо серед мирного населення, легко читаються як, скажімо, «перевищення повноважень при затримці». Аналогічна внутрішня уразливість притаманна і «соціальної» стороні офіційного легітимуючого тексту. Компенсація військових труднощів перспективами «налагодження нормального життя» нейтралізувалася цілою армією медійних персонажів, низкою таких собі знедолених претендентів на майбутнє нормальне життя з числа біженців, чи ще гірше, затятих мешканців Грозного, не згодних, аби їх «так рятували».

Природно, офіційна позиція має свої відповіді на «гуманітарний саботаж», причому доволі вагомі («доволі» – принаймні в перспективі 26 березня). Не будемо перелічувати їх, лише відзначимо: у порівнянні з першою чеченською кампанією, що стала інформаційно-сенсовою поразкою, в ідеологічному забезпеченні військової політики змінилося лише одне – подіє-

ве тло. За три роки незалежності (від серпня 96-го до серпня 99-го) до п'яного повітря волі домішалися запахи розрухи і трупного гниття, до образу маленького гордого народу – риси середньовічної розбійної вольниці. Вторгнення в Дагестан позначило неможливість, закриваючи на все очі, відгородитися і залишити один одного в спокої. А разом із висадженими у Москві будинками похитнулася (поки тільки похитнулася) та перегородка, яка відокремлює політичну долю країни від життєвого світу «звичайних людей». При тому, що «факти ніколи не бувають красномовними», говорити за допомогою подій – звичайно ж, найдужча модуляція мови. Але ж, їй право, суспільство, що засвоює тривіальні політичні істини тільки за допомогою таких от комунікативних передозувань, – це суспільство (ні, не дебілів)... неврастеніків.

На хвилі цих подій влада одержала певну перевагу над супротивниками у інформаційній війні. Тим часом, у своїй логіці й у своїй мові вона не перейшла до символічного дискурсу сильнішого ладу і залишилася в межах принципової досяжності вже звичним стратегіям деконструкції: від стихійного пацифізму товариств солдатських матерів до гуманітарної заклопотаності «світового співтовариства».

людина перебуває в унікальному стані — стані надзвичайної концентрації. Концентрації повної редукції. Людське буття призвичаюється до впливу обставин жорсткіших, аніж простий дискомфорт. Не просто напруження, а такий спротив організму, коли блювання видається чула-чупсом. І тоді трава Вашої сутності проростає зовсім не тими паростками, що Ви висаджували, дерева Ваших бажань мають скривлені стовбури, а вся сила Ваших судин не до порівняння з акцентами відстаней. Ви починаєте орієнтуватись в структурах буття багато краще, аніж пси чи птахи. І починаєте розуміти справжні лики світу, починаєте визначати абсолютні співвідношення, розкривати карти розкладу. І Ви постулюєте, що білі кольори бутійності прекрасно пасують до всього, крім асфальтових кольорів стадіону.

Треба. Це надзвичайно примітивне формулювання як для розгортання онтології. Але для поступової антропології — це все. ДАВАЙ. Ти повинен. Необхідність гравітації порівняно з необхідністю наказу завжди видавалась смішною. Велич світу пізнається, коли ти виходиш поза межі себе?

Треба вміти зробити такий крок. ДАВАЙ. Це означає, що треба збільшувати кількість таких кроків. ДАВАЙ-ДАВАЙ-ДАВАЙ перетворюються у невинність поршнів великого потужного механізму. І кроки переходять на біг. Підключається серце. ДАВАЙ. Справжні кольори буття можуть збуджувати набагато більше, ніж жінка, гроші чи страх. Адреналін своєю нескаламученою хвилею підносить Вас, але всього на сотню метрів ДИСТАНЦІЇ. Вам смішна така відстань? Ви напевно ніколи не повзли десять метрів з переламаною ногою! Поважайте міліметрові шпаринки в зубах — вони можуть принести божевілля.

Знайте, Ви смішні в теоретизуваннях бігу не менше, ніж практики астрального сексу. Ніж ті, хто вивчають «прийоми та рухи» карато-кунфу за посібниками. Ніж ті, хто практикуються на гумових бабах.

Дистанція. Не думай над цим словом, воно задовге та надто складне. НЕ ДУМАЙ. Біжи. ДАВАЙ. ТИ починаєш відчувати свої ноги, вони найправдивіші носії твого Духа. ТИ біжиш, і ось вже сірі світла навколишнього перетворюються на кольори пастельної брунатности. ТИ здатен пе-

Ролан Барт називав «фігурою системности» ті ідеологічні ходи, що «замикають дискурсивну систему», забезпечуючи її щільність, виганяючи з неї супротивника. «Загальне завдання таких фігур — включити іншого у свій дискурс як простий об'єкт, щоб тим вірніше виключити його зі співтовариства тих, котрі говорять сильною мовою». Замикаюча «фігура системности» — мабуть, саме те, чого не вистачало мові влади для повноцінної «концептуальної безпеки» перед лицем «значеннєвих диверсій». Ідеологічно геометрія цього «замикання» зрозуміла: перехід до логіки реального суверенітету і змістовного громадянства, що дозволяє трактувати ворога як ворога і діяти на війні, як на війні.

Залишаючись під одним ідеологічним дахом зі своїми критиками, влада однак не здобула їхньої прихильності. На правах невгамовного сумління, як звичайно, виступив Сергій Ковальов: він стривожено говорив про «поліцейську державу». Докір, до речі, цілком закономірний у світлі певного передозування поліцейської сили — не сили як такої, а саме поліцейськи мотивованої сили. Атмосфера «поліцейської держави» — побічні виділення духа війни, здушеного помилковою мовою правопорядку. Доля слів, як усяка

справжня доля, іронічна: «поліцейська держава» є граничною модуляцією «правової держави». Поміркуйте самі: «правовій державі» не залишається нічого іншого, як стати «поліцейською» перед лицем серйозного обороту справ. Необхідний для вирішення питань історичного буття рівень мобілізації дещо перевершує сонливу ритміку підтримання правопорядку (повсякденного захисту життя, власности та гідности «громадян»). Виникає помилковий ефект завищеної мобілізації, що приводить «правову державу» до її межових значень, одним із яких є «поліцейська держава». Узагалі, інтимний зв'язок поліцейської сили із верховенством права явно недооцінений. Інакше думка про те, що «правова» і «поліцейська» держава — лише варіації однієї теми, які міняються одна з одною в залежності від обставин, не здавалася б несподіваною.

Для повсякденної політичної аналітики, обмеженої обряями електоральних перспектив, колізія духа війни із мовою влади і пов'язана із нею «травма суспільної свідомости» навряд чи надто значні, коли їм незабаром не призначено зіграти фатальних ролей у рейтинговій долі основного кандидата. Адже суспільство усе ж витримує інформаційний пресинг військо-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

ретворити зиму на весну. Ти не просто біжиш — Ти розриваєш павутиння рагулюватої ситої стало-сти. Кава зранку з цигаркою? Нема огиднішого смороду. Відчуй, ти гниєш. Порятунок в іншому. В накази самообмеження. Але не аскетичного. Аскетизм позбавлений сенсу через прагнення долучитись до сакрального примітивним обмеженням. Ламай себе перенасиченим наднапруженням. Перетворюй сало в нагріте повітря. Біжи, давай. Відстань не така вже й страшна. Але Ти не віриш й економиш сили, ПРАЦЮЙ ПРЕСОМ, НЕНАВИДЬ. На хвилі ненависти можна бігти набагато далі, ніж на крилах радості чи любові. Ненависть в довершеності своєї спрямованої концентрації є великими ліками екзистенції перед нав'язуваними приписами. Збурювані ненавистю падали людські мури. ТАК, протриматись іще трохи. Кляті псячі фекалії. Дозволити тримати пса лише тим, кому за шістдесят. Решту тварюк знищити. А відстань більша, ніж на перший погляд. Навіть, ніж на другий. Калюжі і фекалії, паскудство романтики. Слава Богу, не війна — не треба залягати, рачкувати чи повзти. Хоча. Можливо, війна варта і більшого.

О, попереду ліс. Видно поганенько, клятий піт. Потуга ялинових схилів. Вже легше бігти але треба постійно вихаркувати слину. Бігти легше, дихати важче. Курво, курво — де повітря. Ниє ліве коліно. ДАВАЙ, ти МОЖЕШ. Слова смішні. Ти концентрований на іншому: тіло і простір. Чомусь ніхто не цікавився тим, що відбувається з небом над твоєю головою. Цікавляться переважно певними матеріальними атрибутами твого тіла. А про небо, на превеликий жаль, чути не доводилось. Ти сконцентрувався на небі, і завдяки цьому зміг відкласти на мить чергову відповідь на черговий запит буття. Нема образ, нема провокацій — є небо, слухай та ТРЕБА. Решта небокраїв сховалася, спаралізована своєю кумедною зайвістю. Буття світу в твоєму сприйнятті звужується наніч. Відхаркуй і втирайся. Біжимо далі. Неси Я, долай раціональну приреченість відпочинку. Твій мозок береже себе. Мозок — не більше, ніж великий калькулятор, що запрограмований на самозбереження. Право грати свій мозок маєш лише ти сам, не вони, тому біжи. Але ТИ не тотожний твоєму розумові. Біжи, хоча він і може луснути. Тиск і кисень. Ось вони

267

АНТОН
БОРКОВСЬКИЙ
БІГ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

вої фактичності (у сенсі, не впадає в поразенство). Але саме тією мірою, якою переживає цю фактичність у структурах військово-політичного, а не поліцейсько-правового символізму. Тією мірою, якою думається про батьківщину, коли говорять «закон», про воєну, коли говорять «злочинець», про наших, коли говорять «федерали», і, скажемо більше — про перемогу, коли говорять «безпека». Слова першого ряду — суцільні міти, чи не так? Усе вірно: лише «іраціональне» несе заряд соціальної енергії. І навпаки: чим вищий ступінь «раціональної» тематизації інтересу, тим нижчий його мобілізуючий потенціал. «Раціональної» — у лапках, тому що з раціональністю, яка нейтралізує основний ресурс великої політики (політики великого стилю) — колективну волю, — з такою раціональністю варто було б розібратися.

Пригадую, доктор Юнг, уважний діагностик «цивілізованої людини», пов'язав загальне «поклоніння Богині Розуму» із «психологічною нездатністю до потрібних політичних реакцій». У світлі цієї нездатності не можна виключати, що політика великого стилю і справді «безповоротно відійшла». Однак в іншому випадку її першим заходом, настільки ж відважним, як і пропащим, стане заколот проти «символічної убо-

гости» культури, яка не витримує навантаження навіть обмежених мобілізацій. Актуальні символічні тексти не служать більше повноцінній регенерації соціальної енергії та прирікають суспільство на невротичне існування між піками «підвищеної збудливості» і спадами «швидкої стомлюваності».

Те, що цілком стерпне для міжнародних клубів історичних пенсіонерів, є чимось вкрай фатальним для суспільств неспокоїної долі, які завмирають у низькому старті великого ривка, живучи в атмосфері диверсійної війни...

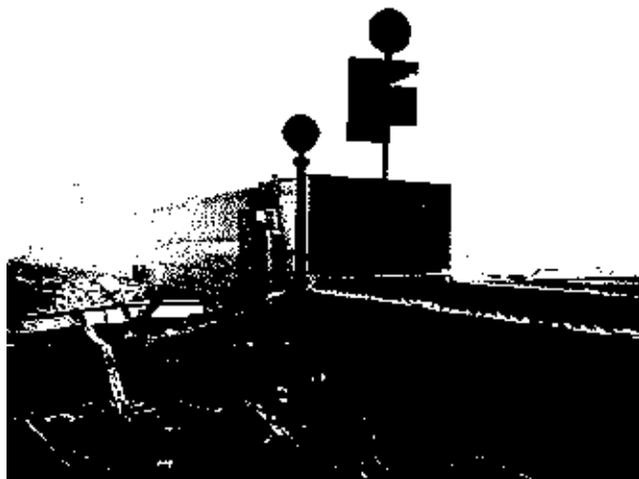
Хвороблива, подекуди до кривавих мозолей стерта, історична пам'ять нашої культури от-от одержить свіжий спогад. Розфасована в картинках телевізійних агентств, осколкових фразах ньюсмейкерів, війна відправляє один за одним свої ешелони в таке собі «учора». Що ми прокричимо їм услід, те й запам'ятається. Війна: шанобливо назвати її по імені, значило б заручитися заступництвом могутнього божества, яке переробить кров і бруд у прапори і пам'ятники (а нам, зробленим із глини, тут дивуватися нічому). Будувати пам'ятники — спосіб зняття травми, жест компенсації. Пам'ятники потрібні живим. То що ж ми напишемо на них?

Переклав А.П.

корені буття. Емпедокл, Анаксагор, Парменід, Геракліт і решта наволочі помилялась. Вогонь, вода, камінь, нус, апейрон. Маркес якось слушно зауважив, що інколи доводиться їсти у фіналі життєвої рапсодії. Вони мертві, ти живий, тому постулуй своє, не зважай на трасу за спиною. Вона зникла, перетворилась на спогад та вічну ілюзію. Біжить твоє «Я», яке до розуму має стосунок як форма до матерії в аристотелівських категоріях. Ти маєш добігти і побачити небо. Дихання нормалізується, але до неба ще бігти і бігти. Чим менше ти жалієш себе... Всі слова до дупи, бо важливою є дистанція. Швидкість, дистанція, сила і опір рухові. І навколишні кольори. Найкращими є осінні. Не розрекламований осінній феєрверк із екстатичним помаранчевим вибухом, а справжня сувора осіння щедрість. Це та пора року, коли плюс п'ять; вранішня мряка зазвичай до обіду; земля трохи розмочила, але все одно тепла. Давай, не спи, біжи, — калюжі під ногами. І ти віриш осені. ТИ не віриш літу, щастю та інструкторам. Ти віриш осені та собі. Хоча насправді, лише осені, і потребуєш лише відпочинку. Але є домінантна структура — ТРЕБА, яка

підкоряє тебе, проводить девальвацію твоїх старих цінностей і висуває нову — Чисте Повітря. Повітря і гавкіт ненависних псів. Що за ідіот назвав пса другом. Або селянин, або мент. Що за радість називати втілення наруги над людським духом другом. Пси — доволі тупі паскуди, що мріють, якщо не вислужитись, то просто порозважатись за чужий рахунок. Одній вівчарці було лінь гавкати на мене, бо знала, що я вертатимусь назад. І вже тоді вона вибрешеться досхочу. І тоді я знущався, і біг іншим шляхом. Вона була в фатальній розгубленості. Вони не мудріші від свиней, але свиню люди їдять переважно без внутрішніх переживань (окрім близькосхідних сектантів). А Пси завжди слугували насильству над людською особою. І претендували на катівську пайку. Я кажу не за маленьких смердючок, яких цілком вистачає для гри в копаний м'яч. То не пси, а коти-виродки. Пес тхне звіром, смердить концтабором і рваними пельками. Але за що ж годувати тих покидьків? «Пудель, то є арійський пес, і він дуже мудрий», — смішно. Бридота. Франко чи Сорос мудрі. А пси? Псів різати, від кулі — тікати. Біжи — ані псові, ані

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

äďčăîdłé ěîěňüęćé
григорій комський
ЛИСТ

© Г.Комський, 2002

із гаўдельберга

снайперові ти не є легітимною здобиччю. Ти творіння Боже і підвладний лише Страшному Суду. А решту правил вигадали, щоби вигравали підставні. Біжи. Кляте ліве коліно. Давай. Ти можеш. Нашо той біг, нашо то всьо? Відповіді нема. Сиди, відпочивай вдома, пий пиво, намалюй якусь девочку. Але є воля, вона витримає спокусу. З дистанції зійти неможливо. Насправді, людина — сама звір. Все найкраще, що вона оцінює як центральне в своїй бутійній ієрархії, зводиться до біологічних підстав. Грати, їсти, відпочивати. А культурні породження відлітають моментально. Баби, жрачка, сон.

Треба бігти. Бігти і дихати. І ноги несуть тебе все далі і далі. Але загалом ти розумієш велику цінність і вітру, і неслизької стежини, і несильного холоду. І бачиш в цьому дарунки долі, і час від часу посмішку Єдиного. Але все одно біжиш саме ти. Ти, і лише ти. Добре, що земля гумова. Вона виштовхує тебе на поверхню. Коли твоя втома прагне скинути карти до колоди, земля рятує. Вода спокусливо розслабить, земля пряно напружить. Не можеш грати, стань Андерсеном. Пиши байки дітям. А можеш — грай. Біжи, грай дистанцію, грай

землю, грай себе. Твої кроки, кроки велетенського оленя, надають землі сенсу відлунь віденського лісу. Навіть осіння гниль і зимова сльота перетворюються на карнавальні шати. Біжи. Не зрїзай кутів. Давай, давай. Коли ти дихаєш, ти насичуєш організм киснем. Дихай. Ламаний ніс не живиться повітрям, жери його ротом. Не може вміститись все? Не дихай. Впади і вмри. Здохни чи біжи. Не думай. Думка обтяжує. Що робить з людиною жага до життя?! Не перемогти, так хоча би втекти. Ти біжиш, і в тому велич твого абсолютного спротиву сталій драговині. Ти її, жалюгідну, розхлюпуєш фрикціями свого бігу. Права нога туди-назад, ліва туди-назад. А ти все далі і далі. Сотні таких як ти породжують стежки. Ви думали, що стежина з'являється сама по собі, ні, її треба вигризти в сталости. Ви думаете, закони суспільства існують певними даностями, подібно до річкових русел, і скеровують потоки людської дії в залежності від напередвизначеної правильності? Ні, їх треба протоптати. Інстинктивно бігти навмання. Гриси піски Біломорканалу, вигризай нове буття. Біжи. Долай. Де повітря? Що таке повітря? Де серце? Нема?

269

АНТОН
БОРКОВСЬКИЙ
БІГ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Дорогий друже, ось і я нарешті спромігся не тільки відстукати, але ще й відправити тобі щось на зразок листа. Драуф бін іх ганц штольц [Я цим дуже пишаюся. — Прим. ред.]! Вибачай, буду писати рідною мовою, бо габе айніге бєфюрхтунґен, дас майн копф капут ґейт. Зо іст ес нун бай мір. Нікс цу махен [маю певні побоювання, що моя голова відмовить. Так воно і є. Нема на то ради. — Прим. ред.]

Хочу поділитися з тобою деякими міркуваннями щодо поточного історичного моменту та поміркувати про шляхи порятунку нашої вельми недосконалої, але таки цивілізації. Всупереч численним спробам згвалтування, Історія виявилася більшою цнотливицею, аніж можна було собі уявити, і аніж припускали квапливі Фукуями в теплих капцях ґоноріс кауза. І цнота ця невтолима взискує ще повнішого та бруталнішого насилля, і, звичайно ж, негайно його отримує. Наразі на 40 млрд. «зелених» (це — грошовий еквівалент чи то американського ґніву, чи то душевної рівноваги), а далі — за повною програ-

мою — допоки або гроші, або мусульмани не закінчаться. З грошима більш-менш ясно. З мусульманами — не зовсім.

Стосовно нещодавно, а саме літа 1867-го, купила Америка у Росії Аляску усього лиш за 7,2 мільйона долларів. Причїм, територія Аляски рівна 1519 тис. кв. км, Афґаністану ж — всього 647,5. Навіть взявши до уваги девальвацію цієї унікальної грошової одиниці упродовж 134 років, за 40 млрд., гадаю, можна було б прикупити усю Західну Азію. Смішно сказати, але нема у кого, хоча гроші потрібні всім, насамперед — тому ж Афґаністанові, який живе з експорту коноплі. Американці зараз мають намір вчинити те, що свого часу вони завадили зробити ССРСР, виростивши на противагу недолюбим випускникам Університету ім. Патріса Лумумби достатньо метикуватий Талібан, а саме: створити світську державу. Колишні випускники, вони ж міністри й генерали часів пріснопам'ятного Наджибулли, облюбували зараз готель «Олимпийская» в Москві та утримують гуртовий ринок китайської мануфактури, себто зробилися респектабельними бізнесменами. В численних інтерв'ю вони кажуть, що краще вже Талі-

Не біда. Бо ти ж біжиш ногами, не серцем. Не напружуйся. Клятий підйом, де повітря? Давай, нема сили для бігу і кисню для дихання? Можеш погарчати крізь зуби, але біжи. Ти біжиш — ти багатієш, ти набуваєш. Коли біжиш — набуваєш відстань. Вона живе в тобі, перетравлена твоїми ногами. Вона стає головною цінністю, вона еквівалент твоєї внутрішньої праці, вона валюта метафізики, вона дана тобі задля входження в трансцендентність. І нею ти оплатиш свій вхід до раю. Ти можеш вільно рахувати її грошики, гривні й марки. Вони твої, в обіг їх ти зможеш запустити своїми ногами, коли -10°C, висока вологість і вітер. Але, бздури! Тікаймо, від вітру! Обганяємо зиму. Шкода, що не можна бігти та пити. Але є набагато кращий варіант: бігти і водночас... бігти. Не спи, вже стало гаряче! Ти доганяєш весну. Ти переганяєш її. Вона б'є тебе своїми гормонами. Як писав небіжчик-Кіркегор, видатний варязький фейлетоніст та байкар — «Страх і трепет»? Смішно. ВЕСНА роздирає тебе своїми кавальчиками неба, ти бачиш як пан Бог підморгує тобі згори. До весни ще бігти 90 днів. Біжи. Коли зупиняєшся — то вмираєш. Чи навпаки, ти

зупиняєшся, коли вмираєш. Брехня. Здався — вмер, а як Ви хтіли? Біжи, свого часу Сатана забере тебе. А поки що бережи спину і знай крути педалі велетенського ровера. Запускай машину світобудови. Якщо всі зупиняться, то світ впаде. Зникне момент обертання. Біжи. Печінка дає всі взнаки? Що зробиш, не треба було її пропивати. Чи тебе не попереджували? Як лусне, то шкода. Але ж не припиняти через це бігу! Поки біг сам по собі не вичерпався, ти не маєш права його залишити. Що, брате, трудно? Сніг тане на писку? Губи ся потріскали? Біжи. Не шкодуєш. Грій атмосферу. Лишай за спиною збурене повітря. Вір, — воно колись обернеться ножами громадянського суспільства. Справжнє громадянське суспільство тримається на ножі. В тебе не вимагатимуть хабара, лише коли знатимуть, що ти за це заріжеш. І громада тебе виправдає, і шапку золота ще сипне. А решта все — не більше, ніж витребеньки задля виправдання своїх катедральних животінь. Поставити би якомсь цю зрадливу наволоч охороняти зечню під час етапування. Посміялись би всі разом.

Біжи, молодець той німак Тиквер зі своєю Ло-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

бан, аніж Північний Альянс. Знову закладають американці під Афган міну сповільненої дії?

Щоб полишити, нарешті, тему грошей, скажу: якщо приплюсувати до новеньких 40 млрд. (це скільки ж цукерок можна було б купити!) гроші, витрачені американцями на підтримку талібанських ноговиць у минулій війні, отримаємо суму, якої з надлишком вистачило б на те, щоби шляхом клонування відродити до життя Мугаммада і поцікавитися, що ж він, зрештою, мав на увазі, творячи свій Іслам, і, взагалі, якого дива він заварив усю цю кашу.

Повернемося до наших сучасних мусульман. Звичайно, найрадикальніший спосіб — повернути їх усіх, до бісової бабуні, у християнство, або, ще краще, в буддизм. Перше важкоосяжне через знидіння лицарського духу в народі та наявності достатньої, аби не ризикувати, кількості грошей на лицарських рахунках у банках. По-друге — надто ризиковано: і ті, й другі нестримно інтенсивно множаться. І, зрештою, вони можуть просто не погодитися. Що ж залишається робити?

А ось що: самим повернутися в мусульманство! Пожертвувати (читай: поступитися) повинен сильні-

ший та розумніший. Це буде по-християнськи і стане яскравим прикладом зрілості нашої цивілізації. Комусь видасться — водночас і її кінцем? Однак не будемо і цього разу надто поквалливими!

Припустимо, католики стануть шіїтами, лютерани — сунітами, православні — суфіями, баптисти — моджагеддинами тощо. Замість Різдва буде Рамадан, замість Паски — джигад. Тоді призадумуються і юдеї. Звичайно, очікувати від них навернення в мусульманство було б на нашому місці надто самовпевнено, однак хто ж їм у нових екстремальних умовах завадить визнати нарешті Христа Месією?

Отож, які вигоди цього, на перший погляд, ризикованого кроку? Перша і найголовніша: усувається основна суперечність — невірні стають нарешті вірними. Далі: Талібан набуває статусу скромної секти провінційного значення, як воно, власне, ще зовсім недавно й було; — бін Ладін стає чи то генеральним секретарем ООН (загалом, він непоганий хлопець, дещо рвучкий, але зате — яка харизма!), чи то його страчують за неповагу до Корану, що, мабуть, ймовірніше. Зникає теророфобія та страх інфікування хворобою великої рогатої худоби; шир-

лою. Дівка файно бігала, тільки вона мала конкретизованість, а значить була обмежена. Визначеність містить потенційну вразливість. Втілення Бога спричинило до дерев'яних будівель на Голготі. Нема конкретизованості — нема обмеженості. Вона бігла, щоби чогось досягти, перемогти, врятувати. Тобто, спотворювала сутності. Але нічого, головне що бігла. Заслуга в тому, що Вона переборола відчай світового ладу, вона його обігнала. Вона обігнала, а треба змінити. Вихід у співпадінні з ритмом? Що ж так слизько? Дзєцка та їхні кляті качачки.

Не вистає мряки, воно добре було б розчинитись у ній. А так лише сніг. І кляте *треба*. Можна надурити себе, і власти. Але тоді доведеться повзти. А так — біжи. Від тих паскуд. Тікай. І створи нове тло, де кожен мазок є твоїм кроком. Ти крокуєш — ти малюєш. Переборюєш, перетравлюєш та перероджуєш. Так користай цим, стань індуїстським гуру. Біжи. Піт — то є сльози тіла. Все добре. Від твого запаху тікатимуть навіть падлоїди. Від твого вигляду ховатиметься спецназ. Біжи, лапай небокрай. Вже його можна вгризти. Зміни сонце

на веселку. Най вона гріє на всі кольори. А то все сіре. Сонце ніц не робить. Біжи, вже авта сполоха-но звертають. Усі думали: ми стоїмо — світ стоїть. І тому перебудовуватимеш. Або бігтимеш.

Розвивайтесь. Або здихайте. Вже можна. Чекаєте знов на месію? Знову треба переконувати прикладами в потребі Вашої самопожертви? Не буде. Без мене. Факіри сплять давно. Бігті доведеться самим. Ритми танків придумаете самі.

Геніальний Кіплінг. «Ми йдемо по Африці». Ми біжимо Україною. І чуємо лише сморід. Тому стань водою. Крути колеса водяних млинів. Мели своє борошно з людських спогадів, змивай гниль та цвіль ворожих парфумів. Вирви нарешті з них правду. Вконститууй свій онтос так, щоби застиглість оточуючих уподібнювалась саморуйнації.

Коли ти біжиш — світ не має права ставати. Вони стають, аби перетравити накрадене, і тому жени їх, наганяй багнетами своєї милости. Мізерікордією своїх цілунків. Той, хто біжить, не може красти.

Най світова деструкція стане поступом. Біжи, бий в земний барабан. Най тобі відлунює сонце. І

271

АНТОН
БОРКОВСЬКИЙ
БІГ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ше — страх Апокаліпсису. Західний світ позбувається усіх притаманних йому вад, головними з яких є проституція, фемінізм та ядерна фізика. Усі, окрім євреїв, живуть за законами Шаріату — тим самим легалізується багатоженство. Замість сумнівного «євро», європейською валютою стає алтин (долар замінити на алтин навряд чи вдасться); за принципом спадкоємності «євро» усуває шекель (1 єврейка = 10 шекелям; можна і навпаки). Перелічення переваг можна було б продовжити, однак, розумному досить, а дурень все одно не втямить.

Тепер про головне. Ясна річ, навернення в мусульманство — всього лиш таємний стратегічний маневр, мета якого, приславши фундаменталістську недремність, покінчити з усякого роду сумнівними елементами, а відтак розкласти іслам зсередини пропагандою західних цінностей, головними з яких є проституція, фемінізм та ядерна фізика. Але треба запастись терпінням — на все це знадобиться близько 20 років. Після чого у світі настануть спокій та благоденство.

Звичайно, проект цей розголошенню не підлягає. Навіть Дабл-Ю Буш не повинен до часу дізна-

тися про його деталі. Монітор після прочитання сього належить розбити, жорсткий диск — розплавити. І ще: непогано б негайно відкрити у Львові філіал Каїрського університету ім. Дж. Дудаєва. Професуру наwerbувати з талібанських розстриг і ветеранів Афгану — ці дорого не попросять. Ось, мабуть, поки й усе. Єге, добре, що згадав! Чи є в місті халва? Якщо немає, то треба завезти в достатніх кількостях. Готуйся! — ти можеш знадобитися в будь-який момент.

В Гейдельбердзі стоїть майже львівська осінь. Гамірно триває передріздвяна торгівля: свічки, ялинкові прикраси, нюрнбердзькі пряники в металевих коробках, розписаних дивовижної якості холодними емаллями. Незважаючи на кризу, повно покупців — переважно це жінки в шароварах і персидських шлях та особи кавказької національності. Дойчланд, брат, Рамадан.

відгомін від твоїх кроків стане ритмами світобиття. Твоє паруюче дихання стане туманом нових боліт мезозою. Ти гарячіший за наднову зірку. Ти не просто біжиш — все навколишнє меркне і не витримує твоєї сліпучої неможливості. Ти не просто ірраціонально-недосяжний для буття, ти екстра-над-раціональний. Буття не може так високо піднести свою організацію. Запорукою всього навколишнього є ТИ і пан Бог. Будь-яка онтологічна система за своєю суттю є грою. Але без Тебе — вона є лише математичним співвідношенням. А Без Бога — це лише спрощений соліпсизм. Твій задум, система стосунків між речами та рух створюють сенс і можливість гри. Біжи. Маєш шанс кудись потрапити. Як одповідала Чорна Крульова дурній Алісі на питання «чому вони нікуди не прибігли, хоча бігли чимдужче?» — аби кудись потрапити треба було бігти ще швидше! Не спи, не думай, біжи. Ламай приреченість відпочинку. Повір у необхідність руху. Якщо не повіриш у неї, то й не знайдеш. Вір і матимеш. Смішно, бо за цю віру платять завжди реципієнт. Віри чи бігу. Біжи й плати.

Хіба все згоріло? Колись ти бачив потужних людей. Чомусь полишалась сама дрібнота. Вони добре вміють рахувати, але пропили свої голосидзвоники. Вони всередині напівмертві, не світять, максимум — відбивають світло. Вони не біжать і не екзистують — вони падають. Чим глибше падають вони, тим вищими стають твої внутрішні альпійські гірські bastiони. Де вони, ті, що сміялись і плескали розгублено? Не бійся. Твій біг не є вічною компенсаторністю — старий збоченець Фройд пробрехався. Так що біжи. Надолужуй. Єднайся з Богом.

Але ти бачиш, що поле, яким ти біжиш, пустіє. Де ті речі, що затримують плин часу, плин буття. Де сталість, якої ти сподівався? Ти чекав, що вибрані частки найкращого буття лишатимуться незмінно з тобою? І ти нами колись на перепочинку покористуєшся? Ні. Все осипається і в'ється завірхами невловимих квіткових спогадів. А частогусто хоровод з орхідей та колібрі переходить у поховальну процесію кажанів і гайворонів. Тому тікай. Не обертайся.

Але всяк тягнеться за тобою. Накидає на тебе

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

їжнЯ мораль і наша [пам'яті льва седова] elâ ñđiöüęćé лев троцький

Опубліковано в: Бюллетень опозиції. – Париж, 1938.

обмеженість своїх уявлень про світ. Оцінюючи тебе – насправді піддає оцінці твої оцінки. Куди тобі втекти? Навіть до повної прострації ти не доріс. Просто біжи, бо коли вийдеш поза межі, будеш покараний бігом з подвійним годинником. В тюрмі рік йде за два. Подвійний відлік. Кортасаре, врятуй! Грані інтелігенти завжди оцінювали лише соробів по майстерні, й ніколи – навколишній жаж буття. Навіть коли вони тікали, підбираючи обрізану свою мудрість, то звуків бігу не були чути. Вони і бігти намагались в капцях, самокастровані філософи. Біжи й ти. Програй сутичку зі своєю іронією. Пережени себе, але спльовуй і дихай. Кисень необхідніший за друкарську фарбу.

Інколи ти пробуджуєшся і розумієш, що справжній біг лише попереду. Що ось воно – буття перед тобою. І треба спробувати підкорити його, нехай шляхом самопожертви. І прагнеш виміряти ту нездолану марноту. І пригадуєш трьох суб'єктів гри: Кисень, Відстань, Годинник. І розумієш, що насправді твій біг не є твоїм бігом, а є лише простим співвідношенням цих сутностей. Вираженням їх задуму. Це співвідношення породжує і тебе. Ці

три складові бавляться грою своєї непередбачуваної веселковості, хихотять і визначають. Але бавляться все-таки ж тобою. І гіркота цього розуміння сильніша від екллезієстивої. Й спонукає до руху. І ти знову біжиш, співвідношення Добра і Зла. Танцюєш танго піфагорійських перверзій. І не можеш вийти з цього велетенського механізму. І граєш гру, граний грою. І біжиш. І кожен крок твій є міліметром істинної шахівниці. Кожна секунда – оберт Божого ключа від присадибного фільтраційного табору. Кожна краплина поту – цвях пострілів твого серця, що фіксує постійно новонароджуваний вже дві тисячі років поспіль сенс. І розумієш: всяке найменше твоє ворушіння – робота вічного велетенського серця, яке жене адамову спокуту по жилах світобудови. І раціонально не бачиш можливостей вивільнення, бо вони досягаються лише інтуїтивно. І б'єш інстинктивністю своїх схоплень у каркас, розбудований твоїм же ж розумом. І спрямовуєш силу неусвідомленого пориву. І женеш підстави своєї чуттєвості. І хапаєш повітря не задля збагачення можливих небокраїв, а в безвиході своєї напередвизначеності. І біжиш, відкинутий. І

273

АНТОН
БОРКОВСЬКИЙ
БІГ

ВИПАРИ МОРАЛІ

В епохи торжествуючої реакції добродії демократії, соціал-демократії, анархистів і інших представників «лівого» табору починають виділяти із себе у подвійній кількості випари моралі, подібно до того, як люди удвічі сильніше упривають від страху. Переказуючи своїми словами десять заповідей чи нагорну проповідь, ці моралісти апелюють не стільки до торжествуючої реакції, скільки до гнаних ними революціонерів, які своїми «ексцесами» і «аморальними» принципами «провокують» реакцію і дають їй моральне виправдання. Тим часом є простий, але перевірений засіб уникнути реакції: потрібно напружитися і морально відродитися. Зразки моральної досконалості роздають бажаним безкоштовно у всіх зацікавлених редакціях.

Класова основа цієї фальшивої і пихатої проповіді: інтелігентська дрібна буржуазія. Політична основа: безсилля і розгубленість перед наступом реакції. Психологічна основа: прагнення подолати відчуття власної неспроможності за допомогою маскарадної бо-роди пророка.

Улюбленим прийомом моралізуючого філістера є ототожнення способу дій реакції та революції. Успіх прийому досягається за допомогою формальних аналогій. Царат і більшовизм – близнюки. Близнюків можна віднайти також у фашизмі й комунізмі. [...]

Основна риса цих зближень і уподібнень у тому, що вони геть ігнорують матеріальну основу різних течій, тобто їхню класову природу і, тим самим, їхню об'єктивну історичну роль. Замість цього вони оцінюють і класифікують різні течії за якоюсь зовнішньою і другорядною ознакою, найчастіше за їхнім ставленням до того чи іншого абстрактного принципу, що для даного класифікатора має особливу фахову цінність. [...] Моралісти найбільше прагнуть, аби історія залишила їх у спокої, з їхніми книжечками, журнальчиками, передплатниками, здоровим глуздом і моральними прописами. Але історія не залишає їх у спокої. То зліва, то справа вона завдає їм стусанів. Ясно: революція і реакція, царат і більшовизм, комунізм і фашизм, сталінізм і троцькізм – усе це двійники. Хто сумнівається, може помацати симетричні гулі на черепі самих моралістів, з правого і з лівого боку.

лише прогностична мрія підтримує тебе. І можеш лише фіксувати прагнення, що мало би стати визначальним принципом. Але достатньо добігти дистанцію, і прагнеш перепочинку. І так все.

ілю́ · нні́ · іфф
іля́ · стоґoff

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

МАРКСИСТСЬКИЙ АМОРАЛІЗМ І ВІЧНІ ІСТИНИ

Найпопулярніше і найбільш імпонуюче звинувачення, скероване проти більшовицького «аморалізму», спирається на т.зв. єзуїтське правило більшовизму: «мета виправдовує засоби». [...]

Якщо ми захочемо поставитися до панів викривачів усерйоз, то муситимемо насамперед запитати їх, які ж їхні власні принципи моралі. Ось запитання, на яке ми, мабуть, не одержимо відповіді. Припустимо, справді, ані особиста, ані соціальна мета не можуть виправдати засобів. Тоді потрібно, мабуть, шукати інших критеріїв, поза історичним суспільством і тими цілями, які висуває його розвиток. То де ж? Якщо не на землі, то на небесах. Попи вже давно відкрили безпомилкові критерії моралі в божественному одкровенні. Світські попики говорять про вічні істини моралі, не називаючи своє першоджерело. Ми, однак, маємо право виснувати: позаяк ці істини вічні, отож вони повинні були існувати не тільки до появи на землі напівмавпи-напівлюдини, але і до виникнення сонячної системи. Відкіля ж вони, власне, узялися? Без бога теорія вічної моралі ніяк обійтися не може.

Моралісти англо-саксонського типу, оскільки вони не обмежуються раціоналістичним утилітаризмом,

етикою буржуазного бухгалтера, виступають у якості свідомих чи несвідомих учнів віконта Шефтсбері (Shaftesbury), який – на початку XVIII-го століття! – виводив моральні судження з особливого «морального почуття» (moral sense), начебто раз і назавжди даного людині. Надкласова мораль неминуче веде до визнання особливої субстанції, «морального почуття», «совісті», як певного абсолюту, що є нічим іншим, як філософськи-боягузливим псевдонімом бога. Незалежна від «цілей», тобто від суспільства, мораль, – чи виводити її з вічних істин, чи з «природи людини», – виявляється, зрештою, різновидом «натуральної теології» (natural theology). Небеса залишаються єдиною укріпленою позицією для воєнних операцій проти діалектичного матеріалізму.

У Росії наприкінці минулого сторіччя виникла ціла школа «марксистів» (Струве, Бердяєв, Булґаков тощо), яка хотіла доповнити учення Маркса самодостатнім, тобто надкласовим моральним первнем. Ці люди почали, звичайно, з Канта і категоричного імператива. [...]

Класичний філософський ідеалізм, оскільки він свого часу прагнув секуляризувати мораль, тобто звільнити її від релігійної санкції, був величезним кроком

ЛЕВ ТРОЦЬКИЙ
ЇХНЯ МОРАЛЬ
І НАША
(ПАМ'ЯТІ
ЛЬВА СЕДОВА)

РЕВОЛЮЦІЯ

глави з документального роману

НЕГАЙНО!

© И.Сторoff, 2001

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

уперед (Геґель). Але, відірвавшись від неба, мораль потребувала земного коріння. Відкрити це коріння і було одним із завдань матеріалізму. Після Шефтсбері жив Дарвін, після Геґеля – Маркс. Апелювати нині до «вічних істин» моралі – значить намагатися повернути колесо навспак. Філософський ідеалізм – тільки етап: від релігії до матеріалізму, чи, навпаки, від матеріалізму до релігії.

«МЕТА ВИПРАВДУЄ ЗАСОБИ»

Єзуїтський орден, створений у першій половині XVI-го століття задля відсічі протестантизму, ніколи не учив, до слова сказати, що всякий засіб, хоча б і злочинний з точки зору католицької моралі, припустимий, якщо тільки він веде до «мети», тобто до торжества католицизму. Така внутрішньо-суперечлива і психологічно немислима доктрина була зловмисно приписана єзуїтам їхніми протестантськими, а почасти і католицькими супротивниками, які не гребували засобами для досягнення своєї мети. Єзуїтські теологи, яких, як і теологів інших шкіл, цікавило запитання про особисту відповідальність, насправді навчали, що засіб, сам по собі, може бути індиферентним, але що моральне виправдання чи осуд даного засо-

бу впливає з мети. Скажімо, постріл сам по собі не має сенсу, постріл у скаженого собаку, який загрожує дитині, – благо; постріл задля наруги чи убивства – злочин. Нічого іншого, окрім цих загальників, богослов'я ордену не хотіли казати. Що стосується їхньої практичної моралі, то єзуїти зовсім не були гіршими за інших ченців чи католицьких священиків, навпаки, радше височіли над ними, у кожному разі, були послідовнішими, сміливішими і проникливішими від інших. Єзуїти являли собою войовничу організацію, замкнуту, суворо централізовану, наступальну і небезпечну не тільки для ворогів, але й для союзників. За психологією і методами дій єзуїт «героїчної» епохи відрізнявся від пересічного кюре, як воїн церкви від її крамаря. У нас немає підстав ідеалізувати ані одного, ані другого. Але зовсім уже негідно дивитися на фанатика-воїна очима тупого і ледачого крамаря.

Якщо залишатися у сфері чисто-формальних чи психологічних уподібнень, то можна, мабуть, сказати, що більшовики співвідносяться із демократами і соціал-демократами усіх відтінків, як єзуїти – із мирною церковною ієрархією. Поруч із революційними марксистами соціал-демократи і центристи здаються розумовими недоуками чи знахарями поруч із ліка-

Глава 12

АРГУМЕНТ ВІД ГРАНАТОМЕТА СПРАВА ПРО БОМБУ ДЛЯ КОНСУЛА

12 квітня 1999 року. За десять восьма ранку. Соркасемирічний двірник 193-ї школи Санкт-Петербурга дядько Саша підмітає довірену територію. Біля самої стіни, за комерційною яткою, він наштовхнувся на зашморганій поліетиленовий пакет. З лементом «Знову насмітили, гади!» двірник зібрався підчепити пакет мітлюю.

Якби підчепив, то і від самого дядька Саші, і від більшої частини будинку залишився б лише сизий димок. Усередині пакета знаходилося трохи менше, ніж чотири кіло тротилу.

Через кілька хвилин замдиректора школи вже набрав 02. За мить міліціонери перекидали рух на вулиці Восстанія і переписували номери припаркованих машин. Дітей евакуювали зі школи, а кабінетами ходив кінолог зі службовою вівчаркою.

На місце виявлення пекельної машинки прибули фахівці з ФСБ. Квартал оточили ЗМОПівці. До половини дванадцятої знахідку відвезли, а дітям дозво-

лили повернутися до школи. Двох водіїв, що їх затримали було на розі Гродненського провулку, відпустили з Богом.

А до чого, власне, така метушня? Річ у тім, що будинок школи впритул сусидить із резиденцією американського консула. У тому, що бомба призначалася саме для нього, сумнівів у оперативників, з якими мені вдалося поговорити, не було.

Людмила Петрівна, продавщиця з ятки, під якою була закладена вибухівка, сказала мені, що добре роздивилася вибуховий пристрій. Дев'ять стандартних тротилових шашок по чотириста грамів кожна здалися їй схожими на бруски господарського мила.

Директор школи Александр Константинович заявив, що слідчі просили його не висловлювати жодних гіпотез із приводу інциденту. Щодо мешканців будинку з зірково-смугагим прапором на фасаді висловився коротко: «Хлопці симпатичні».

Років десять тому саме під вікнами американців відбувалися шкільні заняття із муштрового вишколу. Ті обурювалися «дитячими мілітаристськими демаршами». Александр Константинович наказав перенести заняття у двір, і після цього його стали регулярно запрошувати до консула на горнятко чаю.

рями: жодного запитання вони не продумують до кінця, вірять у силу закляття і боягузливо оминають будь-які труднощі, сподіваючись на диво. Опортуністи – мирні крамарі соціалістичної ідеї, тоді як більшовики – її переконані воїни. Звідси ненависть до більшовиків і наклеп на них з боку тих, котрі мають з надлишком їхніх історично обумовлених недоліків, але не мають жодних їхніх переваг.

Однак, співставлення більшовиків із єзуїтами залишається все-таки цілковито однобічним і поверховим, радше літературним, аніж історичним. Відповідно до характеру й інтересів тих класів, на які вони спиралися, єзуїти представляли реакцію, протестанти – прогрес. Обмеженість цього «прогресу» знаходилася, у свою чергу, прямий вираз у моралі протестантів. Так, «очищене» ними учення Христа зовсім не заважало миському буржуа Лютеру закликати до винищення повсталих селян, як «скажених собак». Доктор Мартін вважав, мабуть, що «мета виправдовує засоби» скоріше, аніж це правило було приписане єзуїтам. У свою чергу, єзуїти, у протистоянні з протестантизмом, дедалі більше пристосовувалися до духу буржуазного суспільства і з трьох обітниць: бідності, цноти й слухняности, дотримувалися лише тре-

тої, та й то у вкрай пом'якшеному вигляді. З точки зору християнського ідеалу, мораль єзуїтів падала тим нижче, чим більше вони переставали бути єзуїтами. Воїни церкви ставали її бюрократами і, як усі бюрократи, – неабиякими шахраями.

ЄЗУЇТСТВО І УТИЛІТАРИЗМ

Цього короткого екскурсу досить, мабуть, щоб показати, скільки потрібно неуцтва й обмежености, щоб всерйоз поставитися до протиставлення «єзуїтського» принципу: «мета виправдовує засоби», іншій, мабуть, вищій моралі, де кожен «засіб» несе на собі свою власну моральну наліпку, як товари в крамницях із твердими цінами. Чудово, що здоровий глузд англосаксонського філістера умудряється обурюватися «єзуїтським» принципом і одночасно надихатися мораллю утилітаризму, настільки характерною для британської філософії. Тим часом критерій Бентама – Джона Мілла: «якнайбільше щастя для якнайбільшої кількості» («the greatest possible happiness of the greatest possible number») означає: моральні ті засоби, які ведуть до загального блага як вищої мети. У своєму загальному філософському формулюванні англо-саксонський утилітаризм цілком збігається, та-

Бомба для консула була закладена через кілька днів після того, як літаки НАТО почали бомбити Белград. Антиамериканські виступи відбувалися тоді у всій країні. У Петербурзі перші акції нагадували радше геленінг.

В'ячеслав Маричев, экс-депутат Думи, з'явився під вікнами консульства в сукні коханки президента Клінтона, Моніки Левінскі. Пляма сперми на сукні, за його словами, формою нагадувала Югославію. Футбольні фанати метали в будинок чорнильниці і репетували: «Ви не люди, ви – іноземці!»

Щоб уникнути інцидентів, вулицю Фурштатську, де розташоване консульство, терміново перегородили. Навіть уночі біля будинку чергували до двадцяти п'яти вартових. Один зі співробітників ГУВД по секрету розповів мені, що під виглядом міліціонерів чергували співробітники ФСБ. Коли я попросив віце-консула США Томаса Лірі прокоментувати це повідомлення, той заявив, що у справах терміново летить на батьківщину.

Два додаткових вартових були виставлені і біля резиденції, що розташована в парі кварталів від консульства. Варто було мені спробувати підійти ближче, як з арки відразу виринув вусань у цивільному, котрий поцікавився, що я тут роблю.

Охорону усередині будинків і консульства, і резиденції несуть військовослужбовці США з підрозділів морської піхоти. Водій консульського «Шевроле-Ауміна» проходив спецпідготовку охоронця.

Однак, незважаючи на всі запобіжні заходи, чотири кілограми тротилу біля стіни резиденції все-таки з'явилися.

ГЕЙ, ЗОМБІ, ШО В ТЕБЕ НА ГАДЦІ?

Вона влетіла у двері з розмаяним волоссям, маскою на обличчі й автоматом напереваги. «Лягти! – репетувала вона. – Усім пиками в підлогу!» Священника в єзуїтському капелюсі, який надто повільно рухався, вона вдарила прикладом в обличчя...

Куш того дня ми взяли добрячий: мільйон пезет! А через двадцять хвилин після акції я вже взяв її, зовсім оголену, розпашілу, на скрині із стрілівом.

Під її розмаяним волоссям виднів напис на кришці скрині: «Смертельно небезпечно!»...

Це цитата з книги письменника Крістобаля Сараґоси «І Господь на іншому березі». Там йдеться про одну з акцій радикального угруповання іспанських басків «Еускаді та Аскатасуна» (Країна басків і Воля – ЕТА).

277

ІЛЬЯ СТОГ'ОФ
РЕВОЛЮЦІЯ
НЕГАЙНО!

ким чином, з «єзуїтським» принципом «мета виправдує засоби». Емпіризм, як бачимо, існує на світі для того, щоб звільняти від необхідності зводити кінці з кінцями.

Герберт Спенсер, до емпіризму якого Дарвін прищепив ідею «еволюції», як прищеплюють віспу, учив, що в галузі моралі еволюція йде від «відчуттів» до «ідей». Відчуття нав'язують критерій *безпосереднього* задоволення, тоді як ідеї дозволяють керуватися критерієм *майбутнього, тривалішого і вищого* задоволення. Критерієм моралі є, таким чином, і тут «задоволення» чи «щастя». Але зміст цього критерію розширюється і поглиблюється залежно від рівня «еволюції». Таким чином, і Герберт Спенсер методами свого «еволюційного» утилітаризму показав, що принцип: «мета виправдує засоби» не містить в собі нічого аморального.

Наївно, однак, було б чекати від цього абстрактного «принципу» відповіді на практичне запитання: що можна і чого не можна робити? До того ж принцип: мета виправдує засоби, природно, породжує запитання: а що ж виправдує мету? У практичному житті, як і в історичному русі, мета і засіб безупинно міняються місцями. Споруджувана машина є «метою»

виробництва, щоб, прибувши відтак на завод, стати його «засобом». Демократія є у певні епохи «метою» класової боротьби, щоб перетворитися потім у її «засіб». Не містячи в собі нічого аморального, так званий «єзуїтський» принцип не розв'язує, однак, проблеми моралі.

«Еволюційний» утилітаризм Спенсера також залишає нас без відповіді на півдорозі, тому що, услід за Дарвіном, намагається розчинити конкретну історичну мораль у біологічних потребах чи у «соціальних інстинктах», притаманних стадним тваринам, тоді як саме поняття моралі виникає лише в антагоністичному середовищі, тобто в суспільстві, розчленованому на класи.

Буржуазний еволюціонізм зупиняється безсило біля порогу історичного суспільства, тому що не хоче визнати головної пружини еволюції суспільних форм: *боротьби класів*. Мораль є лише однією з ідеологічних функцій цієї боротьби. Панівний клас нав'язує суспільству свої цілі і привчає вважати аморальними усі ті засоби, які суперечать його цілям. Така головна функція офіційної моралі. Вона переслідує «можливо більше щастя» не більшості, а маленької і то дедалі меншої меншості. Подібний режим не міг би

Свою національно-визвольну боротьбу ЕТА веде вже майже сорок років. За цей час жертвами радикальних басків стали майже чотири тисячі осіб. У 1992-му вони ледь не зірвали Олімпіаду в Барселоні. У 2000-му застрелили дванадцять держслужбовців, трьох журналістів, п'ятьох юристів, сім офіцерів армії та поліції, а також лідера іспанської Соцпартії.

Коли поліція заарештувала лідера ЕТА Уррутікечеа Бонгоекеа (знаного під псевдо Хосе Тернер), ЕТА очолила Ірена Ідіа (товариш Маргарита). Тридцятидворічна Маргарита без царя в голові окрім усього іншого відома тим, що щотижня знімає собі нового коханця на дискотеці. На відміну від Клеопатри вранці радикальна дамочка відпускає бойфренда з миром.

Основними вимогами ЕТА є воля і незалежність баскського народу. Вороги баскських націоналістів не усередині нації, а поза нею – у мадридському уряді. Так само виглядає націоналізм курдів з Курдської Робітничої Партії й ірландців з Ірландської Республіканської Армії.

Назвати ці організації «групами терористів» язик не повертається. Лідеру КРП Абдуллі Оджалану уряд Анкари інкримінує убивство ста тисяч турків. Бойовики ІРА обстрілюють міста з важкої армійської арти-

лерії. Після однієї подібної акції дублінська рок-група «Cranberries» присвятила «Армії» знаменитий гіт «Зомбі».

Російські націоналісти другої половини 1990-х орієнтувалися саме на ці зразки. Росія – територія, окупована Заходом. Колишня наддержавка перетворилася сьогодні в колонію. Саме проти Заходу і належало скерувати основний удар.

Лідер однієї з ультраправих груп казав:

Той, хто заради чистоти раси намагається загнати росіян у межиріччя Оки і Волги, є не націоналістом, а ослон. Ворог Росії – це не мітичні жидопланетяни, а цілком реальне НАТО.

Сьогодні російським націоналістом може і повинен бути чуваш, татарин і навіть єврей. Аби не дурень чи негідник! Кров не важлива, важливе ставлення до країни, яка тебе виростила, яка усе тобі дала...

Відродження країни почнеться з очищення кремлівських кабінетів. Але відразу ж після цього наші танки вилетять за межі Східної Європи.

Світ ще здригнеться від слів «російський десантник»...

втриматися і тижня на самому лиш насильстві. Він потребує цементу моралі. Продуктування такого цементу і є фахом дрібнобуржуазних теоретиків і моралістів. Вони виграють усіма барвами веселки, але залишаються врешті-решт апостолами рабства і підпорядкування.

«ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВІ ПРАВИЛА МОРАЛІ»

Хто не хоче повертатися до Мойсея, Христа чи Мугаммада, ані вдовольнятися еkleктичною збірною солянкою, тому залишається визнати, що мораль є продуктом суспільного розвитку; що в ній немає нічого незмінного; що вона служить суспільним інтересам; що ці інтереси суперечливі; що мораль більше, ніж будь-яка інша форма ідеології, має класовий характер.

Але ж існують такі елементарні правила моралі, вироблені загальним розвитком людства, необхідні для життя всякого колективу? Існують, безсумнівно, але сила їхньої дії вкрай обмежена і хитка. «Загальнообов'язкові» норми тим менш дійсні, чим гострішого характеру набуває класова боротьба. Вищою формою класової боротьби є громадянська війна, яка висаджує у повітря всі моральні зв'язки між ворожими класами.

У «нормальних» умовах «нормальна» людина дотримується заповіді: «не убий!». Але якщо вона уб'є у виняткових умовах самооборони, то її виправдають присяжні. Якщо, навпаки, вона впаде жертвою убивці, то убивцю уб'є суд. Необхідність суду, як і самооборони, випливає з антагонізму інтересів. Що стосується держави, то в мирний час вона обмежується легалізованими убивствами одиниць, щоб під час війни перетворити «загальнообов'язкову» заповідь: «не убий!» у свою протилежність. «Найгуманніші» уряди, які у мирний час «ненавидять» війну, проголошують під час війни вищим обов'язком свого війська винищення якомога більшої кількості людей.

Так звані «загальновизнані» правила моралі зберігають, власне кажучи, алгебраїчний, тобто неозначений характер. Вони виражають лише той факт, що людина у своїй індивідуальній поведінці обмежена відомими загальними нормами, що впливають із її приналежності до суспільства. Вищим узагальненням цих норм є «категоричний імператив» Канта. Але, незважаючи на те високе становище, яке цей імператив посідає на філософському Олімпі, він не містить у собі нічого категоричного, бо не має нічого конкретного. Це оболонка без змісту. [...]

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

ЛЕВ ТРОЦЬКИЙ
ЇХНЯ МОРАЛЬ
І НАША
(ПАМ'ЯТІ
ЛЬВА СЕДОВА)

ЧЕСТЬ І ЗВИТЯГА

Головною проблемою для бійців ультраправих у середині 1990-х був цілковитий брак діла. Можна на півроку з'їздити в Нагорний Карабах чи Югославію. Можна певний час займатися патрулюванням ринків і парків. Однак коли так продовжується з року в рік...

Лідер Націонал-Більшовицької партії Едуард Лімонов писав:

Помилка усіх правих рухів у Росії в тому, що вони відразу ж квапливо починають створювати бойовиків, обряджати їх у форму. Збирання бойовиків у партію може розтягтися на десятиліття. До того ж – що таке непрофесійні чи напівпрофесійні бойовики проти одного бойового взводу?

Цей шлях неминуче веде до секти, до створення групок, а не партій. Створивши бойовиків, потрібно зайняти їх боями. А боїв немає! Коли боїв немає довго, бойовики розбігаються, або починають громити далеко від політики ятки...

В умовах повної ізоляції від участі в політиці ніщо не могло зупинити загони ультраправих від переходу в кримінал. До другої половини 1990-х чиказькі пристрасті навколо націоналістів стають навіть нудними.

Кандидати в депутати Думи від Русської партії тримають злодійський обцак усієї Тюменської області...

Відсоток осіб з кримінальним минулим серед членів націоналістичної ПНО складає 100...

Машина начштабу РНС з двома бійцями потрапляє в засідку. У закривавлених тілах лікарі налічують ледь не сотню кульових отворів. У багажнику Баркашов недорахувався \$50000...

Подібні повідомлення більше не тягнуть на сенсацію і публікуються де-небудь у підвалі обсягом рядків у тридцять.

В Орлі троє ультраправих прийняли замовлення на убивство молодої жінки та її дитини. Жертв вони зарізали заточеними напилками. Прокурор твердив, що замовника і виконавців убивства познайомив між собою глава орловського РНС Семенов, упевнений, що потенційні жертви – євреї.

На суді Семенов відповідав, що це неможливо, позаяк «у списках євреїв міста Орла прізвища жертв не зазначені». Суд прийняв це до відома. З квітня 1998 року Семенов був виправданий.

У жовтні 1995 року у Владивостоці в під'їзді будинку 22-а на вулиці Связі стався вибух. Від отрима-

279

ІЛЬЯ СТОГ'ОФ
РЕВОЛЮЦІЯ
НЕГАЙНО!

КРИЗА ДЕМОКРАТИЧНОЇ МОРАЛІ

Щоб забезпечити торжество своїх інтересів у значних запитаннях, панівні класи змушені йти в другорядних запитаннях на поступки, зрозуміло, лише доти, поки ці поступки миряться з бухгалтерією. В епоху капіталістичного підйому, особливо в останні десятиліття перед війною, ці поступки принаймні щодо верхніх шарів пролетаріату, мали цілком реальний характер. [...] Створювалося враження дедалі вільнішого, справедливішого і гуманнішого суспільства. Висхідна лінія прогресу здавалася «здоровому глуздові» нескінченною.

Замість цього вибухнула, однак, війна, з низкою потрясінь, криз, катастроф, епідемій, здичавіння. Господарське життя людства зайшло в глухий кут. Класові антагонізми загострилися й оголилися. Запобіжні механізми демократії почали ламатися один за іншим. Елементарні правила моралі виявилися ще тендітнішими, аніж установи демократії та ілюзії реформізму. Неправда, наклеп, хабарництво, підкуп, насильства, убивства набули нечуваних розмірів. [...]

«ЗДОРОВИЙ ГЛУЗД»

Демократія і «загально визнана» мораль – не єдині жертви імперіалізму. Третім потерпілим є «загально-людський» здоровий глузд. Ця нижча форма інтелекту не тільки необхідна за усіх умов, але й достатня за певних обставин. Основний капітал здорового глузду складається з елементарних висновків загально-людського досвіду: не класти пальці у вогонь, йти, коли є можливість, по прямій лінії, не дражнити злих собак... і т. ін., і т. ін. У стійкому соціальному середовищі здорового глузду достатньо, щоб торгувати, лікувати, писати статті, керувати професійними спілками, голосувати в парламенті, засновувати родину і плодити дітей. Але коли цей здоровий глузд намагається вийти поза свої законні межі на арену складніших узагальнень, він виявляє себе лише як згусток забобонів певного класу і певної епохи. Уже проста капіталістична криза заводить здорового глузду у глухий кут; а перед лицем таких катастроф, як революції, контрреволюції та війни, здоровий глузд виявляється останнім йолопом. Для пізнання катастрофічних порушень «нормального» ходу речей потрібні вищі якості інтелекту, філософський вираз яким дав досі лише діалектичний матеріалізм. [...]

них поранень на місці помер гендиректор АТ «Приморрибпром» Захаренко.

Цьому убивству передувала ліквідація даху Захаренка: місцевих авторитетів Баула (Сергій Баулов) і Макара Стреляного (Александр Макаренко). Першого утопили в Японському морі, іншого застрелив снайпер.

Спадкоємцем Захаренка на посаді голови ради директорів «Приморрибпрому» став підприємець Олег Тен. Через три місяці його автомобіль зрешетили автоматні черги. Водій Тена був убитий. Сам бізнесмен був дуже важко поранений, але залишився живим.

За підозрою в цих убивствах були затримані спершу двоє, а відтак ще вісім соратників приморського РНЄ. На допиті вони показали, що убивства були вчинені ними на прохання бізнесмена Александра Брехова, що є основним спонсором їхньої організації.

Для виконання замовлення щодо Захаренка лідер приморського осередку РНЄ Шестопапов відрядив двох соратників, колишніх спецназівців. У РНЄ вони спеціалізувалися на виготовленні вибухових пристроїв. Один з них установив у під'їзді бомбу, а другий повинен був у разі потреби довершити справу двома гранатами Ф-1 і РГД.

За кожну акцію бойовикам було обіцяно по \$2500 кожному. Оскільки передача грошей затримувалася, соратники почали підозрювати один одного в шахрайстві. Напередодні арешту в будинку одного з них відбулися розборки. Один з бойовиків був озброєний автоматом «узі». Двоє інших – пістолетами Макарова. Застреливши товариша по партії, вони скинули його труп у море.

І тим несподіванішими на цьому тлі виглядають зовсім інші акції зовсім інших людей.

ДАЙТЕ МЕНІ ГРАНАТУ, Я ЗУПИНЮ НАТО!
У квітні 1999 року «Вісті» писали:

В Єкатеринбурзі слідчі ГУВС і УФСБ шукають терористів, які підклали вибуховий пристрій під будинок Генконсульства США на вулиці Гоголя. У розшук оголошені автомобілі «ауді» і «москвич», які від'їхали з місця події за кілька хвилин до вибуху...

Пекельна машинка спрацювала в суботу, біля шести ранку на дипломатичній стоянці, у трьох-п'яти метрах від будинку консульства. Вибух був такий потужний, що у всіх найближчих будинках вибило вікна...

У консульстві в друзки рознесло віконні рами на

МОРАЛІСТИ І ПУ

Привід до хрестового походу проти більшовицького «аморалізму» породили московські процеси. Однак похід почався не одразу. Річ у тому, що здебільшого моралісти, прямо чи опосередковано, перебували у дружбі з Кремлем. Будучи друзями, вони довго намагалися приховати своє здивування і навіть робили вигляд, начебто нічого особливого не трапилося.

Тим часом московські процеси аж ніяк не стали випадковістю. Сервілізм, лицемірство, офіційний культ неправди, підкуп і всі інші різновиди корупції почали пишню розцвітати в Москві уже від 1924-25 рр. Майбутні судові підробки відкрито готувалися на очах усього світу. Попереджень не бракувало. Однак «друзі» не хотіли нічого зауважувати. Не дивина: більшість цих панів, свого часу непримиренно ворожих до Жовтневої революції, починали сприймати Совецький Союз лише в міру його термідоріанського переродження: дрібнобуржуазна демократія Заходу впізнавала в дрібнобуржуазній бюрократії Сходу рідну душу.

Чи справді ці люди вірили московським обвинуваченням? Вірили лише найтупіші. Інші не бажали три-

вожитися перевіркою. Чи варто порушувати втішну, зручну і нерідко вигідну дружбу із совєцькими посольствами? До того ж – о, вони не забували і про це! – необережна правда може завдати шкоди престижеві СССР. Ці люди прикривали злочини утилітарними міркуваннями, тобто відкрито застосовували принцип «мета виправдовує засоби».

Ініціативу безсоромності взяв на себе королівський радник Прітт, який встиг у Москві вчасно зазирнути під хітон сталінської Феміди і знайшов там усе в повному порядку. Ромен Роллан, моральний авторитет якого високо цінують бухгалтері совєцьких видавництв, поспішив виступити із одним зі своїх маніфестів, де меланхолійний ліризм поєднується із сенільним цинізмом. Французька Ліга прав людини, яка громила «аморалізм Леніна і Троцького» у 1917 р., коли вони порвали військовий союз із Францією, поспішила прикрити злочини Сталіна в 1936 р., в інтересах франко-совєцького договору. Патріотична мета виправдує, як відомо, усякі засоби. «Nation» і «New Republic» заплещували очі на подвиги Ягоди, бо «дружба» із СССР стала заставою їхнього власного авторитету. Ні, усього лиш рік тому ці добродії не казали, що сталінізм і троцькізм – одне й те саме. Вони

ЛЕВ ТРОЦЬКИЙ
ЇХНЯ МОРАЛЬ
І НАША
(ПАМ'ЯТІ
ЛЬВА СЕДОВА)

всіх чотирьох поверхах. На міліцейському посту біля головного входу зірвало з петель броньовані двері. На асфальті залишилася лунка діаметром близько метра і глибиною близько сідмдесяти сантиметрів...

За кілька хвилин до вибуху охороною консульства була виявлена сумка, в якій працював годинниковий механізм. Прибулі на місце сапери не встигли розпочати розмінування. У пристрої знаходилося не менше трьох-чотирьох кілограмів тротилу...

Ще радикальніше підійшли до питання в Москві. У неділю, 4 травня 1999 року, у 13.42 напроти будинку посольства США, скреготнувши гальмами, зупинився білий «Опель-Фронтеро». З вікна машини по будинку була випущена автоматна черга. Мітки прокреслили фасад від другого до четвертого поверху.

Міліціонери, які отетеріли від такої нахабності, кинулися до машини. У цю мить із «опеля» висів молодик у камуфляжі. Підкинувши на плече гранатомет РПГ-26, він спробував вистрілити у бік будинку. З невідомої причини пострілу не відбулося.

Машина з терористами полетіла по Садовому кільцю. Але залишилися два гранатомети і двадцять одна стріляна гільза. Спроба перехоплення «опеля» результатів не дала. Порожня машина була виявлен-

на через дві години в дворі будинку на вулиці Трьохгорний Вал. Затримані біля неї четверо підозрілих типів виявилися випадковими перехожими.

Незабаром з'ясувалося, що «Опель-Фронтеро» належав не кому-небудь, а полковнику міліції Миколі Лебедеву, начальнику Координаційного відділу міліції громадської безпеки ГУВС Москви. Саме цей департамент координує дії підрозділів з придушення масових заворушень.

Сам Лебедев розповідав, що об'їжджав на службовому авто гарячі точки на довірєній території. У 13.30 він зупинився біля світлофора на Смоленській площі. Зненацька в салон заплигнули двоє чоловіків у камуфляжі, масках і спецкасах «Сфера».

Приставивши полковникові до носа автомат, вони наказали йому їхати до посольства. Він також сидів за кермом, коли машина утікала від міліцейської погоні.

Ця пригодницька історія не здалася переконливою ні журналістам, ні публіці. У розповсюдженій заяві відповідальність за акцію брав на себе раніше невідомий «Союз імені митрополита Іоанна». Теракт – справа рук ФСБ, вважали більшість аналітиків.

Журнал «Експерт» писав:

281

ІЛЬЯ СТОГ'ОФ
РЕВОЛЮЦІЯ
НЕГАЙНО!

відкрито стояли за Сталіна, за його реалізм, за його юстицію і за його Ягоду. На цій позиції вони трималися настільки довго, скільки здужали.

До моменту страти Тухачевського, Якіра й ін. велика буржуазія демократичних країн, не без задоволення, хоч і прикритого гидливостю, спостерігала винищення революціонерів у ССРСР. У цьому сенсі «Nation» і «New Republic», не кажучи вже про Дуранті, Луї Фішера та їм подібних повій пера, йшли цілковито назустріч інтересам «демократичного» імперіалізму. Страта генералів стривожила буржуазію, змусивши її зрозуміти, що далекосяжне розкладання сталінського апарату може полегшити роботу Гітлерові, Муссоліні та Мікадо. «Нью-Йорк Таймз» почав обережно, але наполегливо поправляти свого власного Дуранті. Паризький «Тан» мало-мало відкрив колонки для висвітлення дійсного становища в ССРСР. Що стосується дрібнобуржуазних моралістів і сикофантів, то вони ніколи не були чим-небудь іншим, як підголосками капіталістичних класів. До того ж, після того, як Комісія Джона Дьюї винесла свій вердикт, усякій хоча б крихту мислячій людині стало ясно, що подальший відвертий захист ГПУ означає ризик політичної і моральної смерті. Тільки з цього моменту «друзі» вирі-

шили видобути на світ божий вічні істини моралі, тобто зайняли другу лінію окопів. [...]

ПОЛІТИЧНЕ РОЗТАШУВАННЯ ФІГУР

«Троцькізм – це революційна романтика, сталінізм – реальна політика». Від цього вульгарного протиставлення, яким середній філістер ще учора виправдовував свою дружбу з термідором проти революції, сьогодні не залишилося і сліду. Троцькізм і сталінізм узагалі більше не протиставляють, а отожднюють. Отожднюють за формою, але не по суті. Відступивши на меридіан «категоричного імперативу», демократи продовжують фактично захищати ГПУ, тільки замаскованіше і віроломніше. Хто обмовляє жертву, той допомагає катові. У цьому випадку, як і в інших, мораль служить політиці.

Демократичний філістер і сталінський бюрократ є, якщо не близнюками, то братами за духом. Політично вони, у всякому разі, належать до одного табору. На співробітництві сталінців, соціал-демократів і лібералів заснована нинішня урядова система Франції і – із долученням анархістів – республіканської Іспанії. [...]

Упродовж двох із лишком тижнів під вікнами посольства США цілодобово діялося казна що. Обурена бомбардуваннями Сербії юрба закидала будинок вищайцями і пляшками з фарбою.

Дипломати скаржилися, що їхня робота паралізована. Кілька співробітників посольства були побиті демонстрантами. Скільки посольських піджаків виявилися безнадійно заляпанними, порахувати неможливо...

Інцидент із обстрілом дав владі відмінний привід у лічені години згорнути несанкціонований мітинг. Те, що історія дзеркально дублює справжній теракт чотирирічної давнини, нікого не збентежило...

СТАТУЕТКА ДЛЯ СЛІДСТВА

Атака на посольство, вчинена в 1999-му, дійсно робила враження інсценівки. Жодного разу не потрапити в будинок, стріляючи з п'ятдесяти метрів відразу з двох гранатометів, – для такого потрібне незвичайне тренування. Інцидент же 1995 року, про який згадали журналісти, лише дивом не скінчився великою кров'ю.

Обстріл бойовими гранатами посольства просто в центрі десятимільйонного мегаполіса – подібна

подія відразу була названа найголоснішим терористичним актом середини 1990-х.

Тоді, 13 вересня, близько 17.30 в арку магазину «Ткани», розташованого в будинку №18 на Новінському бульварі, увійшов чоловік. Він вийняв з коричневого паперового пакета ручний протитанковий гранатомет «Муха», поклав його на плече і натиснув на курок.

Кумулятивна граната встромилася в стіну на рівні шостого поверху і вибухнула. З вікон посипалося скло... Оперативники, які прибули на місце події, знайшли в підворітті деталі від гранатомета, маску і гумові рукавички. Затримати бойовика по гарячих слідах не вдалося.

Нахабність бойовиків дивувала слідчих. Слідство водночас вели фахівці МВС, МУР і ФСБ. Найменших заціпок у бригади не було.

Спочатку розглядалася версія, згідно з якою теракт був профінансований кимось із арабських нафтових шейхів. Потім з оперативних джерел просочилася інформація про те, що подібним шляхом свої проблеми вирішував хтось з чеченців, які мешкали в Москві. В обох випадках інформація стукачів виявлялася дурнею.

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

МОРАЛЬ І РЕВОЛЮЦІЯ

Серед лібералів і радикалів є чимало людей, що засвоїли прийоми матеріалістичного тлумачення подій і вважають себе марксистами. Це не заважає їм, однак, залишатися буржуазними журналістами, професорами чи політиками. Більшовик немислимий, ясна річ, без матеріалістичного методу, у тому числі й в галузі моралі. Але цей метод служить йому не просто для тлумачення подій, а для створення революційної партії пролетаріату. Виконувати це завдання не можна без повної незалежності від буржуазії та її моралі. Тим часом буржуазна суспільна думка фактично цілком панує нині над офіційним робітничим рухом [...].

Революційний марксист не може навіть розпочати своєї історичної місії, не порвавши морально із громадською думкою буржуазії та її агентури в пролетаріаті. Для цього потрібна моральна мужність іншого калібру, аніж для того, щоб широко роззявляти на зборах рота і кричати: «Геть Гітлера!», «Геть Франко!». Саме цей рішучий, до кінця продуманий, непохитний розрив більшовиків із консервативною мораллю не тільки великої, але і дрібної буржуазії смертельно лякає демократичних фразерів, салонних пророків і

кулуарних героїв. Звідси їхні скарги на «аморалізм» більшовиків. [...]

На найлівішому фланзі цієї «лівої» братії знаходиться маленька і політично зовсім незначна група німецьких емігрантів, яка видає газету «*Neuer Weg*» («*Новий Шлях*»). Нагнемось нижче і послухаємо цих «революційних» викривачів більшовицького аморалізму. У тоні двозначної напівпохвали «*Hoer Ver*» пише, що більшовики вигідно відрізняються від інших партій відсутністю лицемірства: вони відкрито проголошують те, що інші мовчачи застосовують на ділі, а саме, принцип: «мета освячує засоби». Але, на думку «*Hoer Ver*», подібне «буржуазне» правило несумісне «зі здоровим соціалістичним рухом». «Брехня і найгірше не є дозволеними засобами боротьби, як вважав ще Ленін». Слово: «ще» означає, мабуть, що Ленін тільки тому не устиг відректися від своїх помилок, що не дожив до відкриття «нового шляху».

У формулі «брехня і найгірше» другий елемент означає, очевидно: насильства, убивства тощо, оскільки, за інших рівних умов, насильство гірше неправди, а убивство – крайня форма насильства. Ми приходимо, таким чином, до висновку, що брехня, насильство, убивство несумісні із «здоровим соціалістичним

ЛЕВ ТРОЦЬКИЙ
ЇХНЯ МОРАЛЬ
І НАША
(ПАМ'ЯТІ
ЛЬВА СЕДОВА)

Не знаючи, за що вхопитися, спецслужбісти висувають звинувачення одному з найвідоміших у країні кримінальних авторитетів Владімірові Татаренкову (Татаріну). Потім у Петербурзі затримали колишнього спецназівця, на квартирі в якого була знайдена певна кількість вибухових речовин.

При чому тут Татаренков, виразно пояснити ніхто не міг. Єдиним доказом проти підозрюваного спецназівця була виявлена при обшуку статуетка людини з гранатометом на плечі. Звинувачення в обстрілі по-сольства довелося зняти і з нього.

І все ж слідчим вдалося відрапортувати нагору про розкриття голосного теракту. Через більш ніж п'ять років після події вони затримали сорокалітнього Сергея Гаврюшина, заступника гендиректора «АвтоВАЗ-Любліно».

Зовнішнє спостереження за Гаврюшином було встановлене за кілька місяців до арешту. Увечері 10 жовтня 2000 року той поїхав на тренування із східних єдиноборств. На Ставропольській вулиці машина Гаврюшина була блокована. СОБРівці в масках витягли його назовні, заштовхали в міліцейський спецтранспорт і помчали у бік «Лефортово».

КУЛЯ ВИНУВАТОГО ЗНАЙДЕ

Маму Свету жбурнуло вибуховою хвилею на одинадцять метрів у сусідню кімнату. Вона блювала і гірко плакала. Було образливо і самотньо. У небі дзижчали фрїци, а на підлозі смачно хрумтіла шибка.

Усі подруги і їхні батьки з близькими накрилися пиздою у бомбосховищі. Від них залишилися тільки криваво-запильжені ганчірочки. А тобі, пацан, потрібні, ганчірочки замість близьких?

Буде тобі, фрїц, новий Сталінград! Тільки вже на Райні – Великій Русській ріці! Ми знову будемо гвалтувати чотирнадцятирічних німецьких дівчаток у берлінських підвалах, як у 1945-му, навесні, коли набухали брунки і дівочі стогони чергувалися із трасерами ППШ у мертве арійське небо!

А ще ми складемо багаття з Гете і Гайне, партитур Вагнера і Штрауса. І станемо пити горілку – жадібно, з казанків, адже горілкою важко втамувати спрагу. І все це – при світлі багать із ваших нікому не потрібних книг.

Німецька, латина і грека. Красиві мертві мови. Їх будуть вивчати в університетах русські хлопці і дівчата. І важко здавати сесію. Тремтіти і бояти-

283

ІЛЬЯ СТОГ'ОФ
РЕВОЛЮЦІЯ
НЕГАЙНО!

рухом». Як бути, однак, із революцією? Громадянська війна є найжорстокішим із усіх різновидів війни. Вона немислима не тільки без насильства над третіми особами, але, при сучасній техніці, без убивства старих, жінок і дітей. Чи варто нагадати про Іспанію? Єдина відповідь, яку можуть дати «друзі» республіканської Іспанії, гласитиме: громадянська війна краща, ніж фашистське рабство. Але ця абсолютно вірна відповідь означає лише, що мета (демократія чи соціалізм) виправдує, за певних умов, такі засоби, як насильство й убивство. Про брехню не варто й казати! Без неї війна немислима, як машина без змащення. Навіть для того, щоб захистити засідання Кортесів (1 лютого 1938 р.) від фашистських бомб, уряд Барселони кілька разів навмисно обманював журналістів і власне населення. Чи могло трапитися по-іншому? Хто поділяє мету: перемога над Франко, – повинен погодитися із засобом: громадянська війна з її жахами і злочинами.

Але чи брехня і насильства «самі по собі» гідні осуду? Звісно, як і класове суспільство, що їх породжує. Суспільство без соціальних протиріч буде, зрозуміло, суспільством без брехні та насильств. Однак, прокласти до нього міст не можна інакше, як револю-

ційними, тобто насильницькими засобами. Сама революція є продуктом класового суспільства і несе на собі, з потреби, його риси. З точки зору «вічних істин», революція, зрозуміло, «антиморальна». Але це значить лише, що ідеалістична мораль контрреволюційна, тобто перебуває на службі в експлуататорів. «Але ж громадянська війна, – скаже, можливо, захоплений зненацька філософ, – це, так би мовити, сумне виключення. Зате в мирний час здоровий соціалістичний рух повинен обходитися без насильства і брехні!» Така відповідь є, однак, не що інше, як жалюгідний викрутас! Між «мирною» класовою боротьбою і революцією немає непрохідної прірви. Кожен страйк містить у собі в нерозгорнутому вигляді всі елементи громадянської війни. Кожна сторона прагне вселити супротивникові перебільшене уявлення про свою рішучість до боротьби і про свої матеріальні ресурси. Через свою пресу, агентів і шпигунів капіталісти прагнуть залякати і деморалізувати страйкарів. Зі свого боку, робітничі пікети, якщо не допомагають умовляння, змушені вдаватися до сили. Таким чином, «брехня і найгірше» є невід'ємною частиною класової боротьби вже в найелементарнішій її формі. Залишається додати, що самі поняття *правди і неправди* народилися із соціальних протиріч.

ся: раптом Фауст дістанеться? А його і взяти ніде! Фауст, ти де? Немає Фауста! Весь вийшов у дим мертвого німецького неба...

А в тебе, пацан, встане на чотирнадцятилітню злякану біляву фройляйн із рожевими сосками з-під розірваного батистового плаття і пиздою в рудих і мокрих завитках волосся?

У мене – встане! І не один раз! Щоб її, суцї німецькій, життя медом не здавалася!

Пам'ятай маму Свету і Сталінград!..

Хто б не підривав будинки із зоряно-смугастими прапорами, розрахунок терористів зрозумілий. Навіть у випадку, коли винуватців спіймають, покарання не буде занадто суворим – людських жертв у жодному випадку не виявилось. Зате акції викличуть симпатії у більшості росіян і забезпечать організаторам серйозний політичний багаж.

Проте підозрюваний в обстрілі посольства Сергєй Гаврюшин сів. Ситуація виглядає так, що сів він надовго. Чи справді він має відношення до теракту – невідомо.

Колеги арештованого низували плечима. Батько двох дітей. Активіст профспілки. Людина, яка за двад-

цять років роботи на одному місці піднялася від слюсарів до заступника директора. Навіщо йому стріляти по посольству?

Ще перед Гаврюшиним за ґратами опинився терорист, який заклав бомбу в Єкатеринбурзі. За даним фактом обвинувачення було пред'явлене Сергєю Вавирдіну. Слідчі вважають, що окрім вибуху біля консульства ультраправий радикал Вавирдін підірвав також пам'ятник Леніну в уральському селі Березіно.

Якщо підривникам буде інкримінована стаття «тероризм», не виключено, що на волю вони зможуть вийти лише для того, щоб вечорами розповідати казки правникам.

І все ж не перевелися на Русі очі помститися за маму Свету. «Ціль обрана вірно. Невірні лише методи», – вирішили вони.

У ніч на 22 червня рівно в 4.00 під завивання сирен і гуркіт вибухпакетів у будинок німецького Генконсульства в Петербурзі летять освітлювальні ракети. Перш ніж з'ясувалося, що штурмом брати консульство ніхто не буде, напівголі німці навіть намагаються розпочати евакуацію будинку.

Французькі державні органи заарештовують російське вітрильне судно «Сєдов». Наступного дня в Но-

РЕВОЛЮЦІЯ Й ІНСТИТУТ ЗАРУЧНИКІВ

Сталін заарештовує і розстрілює дітей своїх супротивників після того, як ці супротивники вже самі розстріляні за безпідставними обвинуваченнями. За допомогою інституту сімейних заручників Сталін змушує повертатися з-за кордону тих совєцьких дипломатів, які дозволили собі висловити сумнів у бездоганності Ягоди чи Єжова. Моралісти з «*Ноєр Вер*» вважають за потрібне і своєчасне нагадати з цього приводу про те, що Троцький у 1919 р. «також» запровадив закон про заручників. Але тут необхідна дослівна цитата: «Затримання Сталіним невинних родичів – огидне варварство. Але воно залишається варварством і тоді, коли воно продиктоване Троцьким (1919 р.)». Ось ідеалістична мораль у всій її красі! Її критерії так само брехливі, як і норми буржуазної демократії: в обох випадках передбачається рівність там, де її насправді немає й близько.

Не будемо наполягати тут на тому, що декрет 1919 року навряд чи хоч раз привів до розстрілу родичів тих командирів, зрада яких не тільки заподіявала незлічимі людські втрати, але і загрожувала прямою загибеллю революції. Справа зрештою не в цьому. Якщо б революція виявляла менше зайвої великодуш-

ности від самого початку, сотні тисяч життів були б збережені. Так чи інакше, за декрет 1919 р. я несу повну відповідальність. Він був необхідним заходом у боротьбі проти гнобителів. Тільки в цьому історичному сенсі боротьби – виправдання декрету, як і усієї громадянської війни загалом, що теж можна не без підстави назвати «огидним варварством».

Нехай якийсь Еміль Людвіг і йому подібні пишуть портрет Ейбрагама Лінколна із рожевими крильцями за плечима. Значення Лінколна у тому, що для досягнення великої історичної мети, поставленої розвитком молодого народу, він не зупинявся перед найсуворішими засобами, якщо вони виявлялися потрібними. Запитання навіть не в тому, який з воюючих таборів заподіяв чи зазнав найбільшої кількості жертв. В історії різні мірила для жорстокості у жителів півночі і жорстокості жителів півдня в громадянській війні. Рабовласник, який за допомогою хитрощів і насильства заковує раба в ланцюги, і раб, який за допомогою хитрощів чи насильства розбиває ланцюги, – нехай огидні євнухи не кажуть нам, що вони рівні перед судом моралі!

Після того, як паризька Комуна була утоплена в крові, і реакційна сволота усього світу тягнула її пра-

восибірську був розгромлений французький бутік «La Vall». У Польщі на знак солідарності з чеченськими сепаратистами юрба громить російське консульство в Познані. Увесь наступний тиждень у будинок польського посольства в Москві летять «коктейлі Молотова» і балони з незмивним чорнилом.

Латвійські органи влади перейменували вулицю Космонавтів у проспект Джохара Дудаєва. У відповідь невідомі за одну ніч відгвинтили всі таблички і перейменували вулицю в проспект Лаврентія Берії. Шеф Поліції безпеки Латвії генерал Яніс Апеліс узяв розслідування цієї справи під особистий контроль.

Улітку 1998 року група молодиків розгромила ресторан «Макдоналдз» біля метро «Електрозаводская» у Москві. Були перевернуті столи, потрощені вікна і побиті кілька відвідувачів. Вся акція зайняла менше трьох хвилин. За свідченням журналістів, погром почався з вигуків: «Братки, хробаки?!» Дев'яносто років тому з цього вигуку почалося повстання на броненосці «Потьомкін»...

Усі ці акції були красиві і безкровні. Карне звинувачення нікому з учасників акцій інкриміновано не було.

Відповідальність за всі ці акції взяли на себе російські націонал-більшовики.

Глава 14

А ТЕПЕР ЧАС УМИРАТИ

У книзі «Анархія Non-Stop» Алексєй Цвєтков писав: *Перекрутити мило через м'ясорубку. Залити цим півпляшки. Другу половину – бензином, на крайній випадок – ацетоном, гасом, спиртом. Пляшку поставити в остріє на 20-30 хвилин. Перед вживанням енергійно збовтати.*

Запалювати через відкрите горлечко. Краще не полинуватися і зробити гніт. Кидати в ціль з юрби, через голови тих, що попереду. Бажано, щоб вони співали.

Налипає на щити і не гасне. У великих кількостях – запалює асфальт. Випробувано в Північній Ірландії, на Корсиці, в Атенах, на території басків.

Сотня таких пляшок прокладе вам і вашим товаришам шлях в історію. Але йти палаючим шляхом вкрай боляче. Біль партизана складніше терпіти, ніж біль поліцейського. Але це – обраний, а не заподіяний біль. Тому він сприймається партизаном як нагорода.

Перший дарунок... Знак відмінності... Джин із пляшки...

285

ІЛЬЯ СТОГ'ОФ
РЕВОЛЮЦІЯ
НЕГАЙНО!

пор у болоті ганьби і наклепів, знайшлося чимало демократичних філістерів, які, пристосовуючись до реакції, таврували комунарів за розстріл 64 заручників на чолі із паризьким архієпископом. Маркс ні на хвилину не задумався взяти кривавий акт Комуни під свій захист. У циркулярі Генеральної Ради Першого Інтернаціоналу в рядках, під якими чується справжній клекіт лави, Маркс нагадує спершу про застосування буржуазією інституту заручників у боротьбі проти колоніальних народів і власного народу і, посилаючись потім на систематичні розстріли полонених комунарів розлюченими реакціонерами, продовжує:

«Комуни не залишалося нічого іншого для захисту життя цих бранців, як вдатися до прусського звичаю захоплення заручників. Життя заручників знову і знову губили розстріли бранців версальцями. Як можна було ще далі милувати їх після кривавої бойни, якою преторіанці Мак-Магона ознаменували свій вступ до Парижа? Невже й остання протипага нещадній дикості буржуазних урядів – захоплення заручників – мусила стати простим глузуванням?» Так писав Маркс про розстріл заручників [...].

Коли Жовтнева революція боронилася проти об'єднаних сил імперіалізму на фронті у 8000 кілометрів,

робітники усього світу із таким жагучим співчуттям стежили за ходом боротьби, що перед їхнім форумом було занадто ризиковано викривати «огидне варварство» інституту заручників. Знадобилося повне передодження совецької держави і торжество реакції в низці країн, перш ніж моралісти вилзли зі своїх щілин... на допомогу Сталіну. Бо, якщо репресії, якими обгороджені привілеї нової аристократії, мають ту ж моральну цінність, що і революційні заходи визвольної боротьби, тоді Сталін виправданий цілком, якщо... якщо не засуджена цілком пролетарська революція.

Шукаючи прикладів аморальності в подіях російської громадянської війни, добродії моралісти виявляються, водночас, змушеними запліщувати очі на той факт, що іспанська революція теж відродила інститут заручників, принаймні у той період, коли вона була справжньою революцією мас. Якщо викривачі не поспіли обрушитися на іспанських робітниках за їхнє «огидне варварство», то тільки тому, що ґрунт Піренейського півострова ще занадто гарячий для них. Набагато зручніше повернутися у 1919 р. Це вже історія: старі встигли забути, а молоді ще не навчилися. З тієї ж причини фарисеї різної масті із такою завзят-

ЛЮДИНА, ЯКА ПІДІРВАЛА МЕЧЕТЬ

Крихітна вулиця Малая Гребецкая. Навіть ті, хто усе життя прожив на Петроградській стороні, не відразу зметкують, де вона. Перший поверх кособокого будинку. У парадній – розводи сечі. На оббитих картоном дверях олівцем написаний номер квартири. Дзвінок не працює.

Двері відчиняє дуже літня жінка в східному платті і туфлях із загнутими носачками. Неосвітлений коридор, задушливе повітря, усюди навалені тюки з ісламською літературою. У кімнаті мінусова температура. Ні унітаза, ні умивальника в квартирі немає...

Чоловік, до якого я прийшов за інтерв'ю, зветься Гафіз Мехметов. Тридцять років тому Гафіз Валієвич працював імам-хотибом петербурзької Соборної мечеті. На посаді протримався недовго. Восени 1977-го з формулюванням «за фундаменталізм» його зняли.

– Нам сказали, що ми інакомислячий, некерований релігійний фанатик. За допомогою агентів КГБ нас інтригами і провокаціями відсторонили від релігійної діяльності. Родину з чотирма малолітніми дітьми, так би мовити, викинули на вулицю, хоча була середина листопада. Вони зібрали наші речі і викинули геть.

Ми не скаржимося, ні. Весь цей світ – Будинок Испиту для справжніх мусульман. Вороги віри від ненависти і безсилля почали посилено нас переслідувати. Прописку постійну в нас знищили, а іншу не дали. Дружина моя, от ця, була змушена улаштуватися двірником, у житлову систему, щоб дали квартиру. Нам самим теж довелося улаштуватися двірником.

Якщо чоловік десять років проробив двірником, то житло за законом ставало його власним. А вони не хотіли цього і вдавалися до провокацій. Тому, хоч ми і старалися, добре працювали, нас усе одно постійно звільняли за статтею. Говорили, що ми п'яниця. Хоча ми, як віруючий мусульманин і представник духівництва, який дотримується приписів шариату, краплі у рот не брали.

П'ятнадцять років так продовжувалося. Ми терпіли страждання за віру. А потім вони за сина нашого взялися. Вони в армію його забрали, хоча він був інвалід. Коли він відтіля прийшов, знову забрали його і посадили в «Хрести». Потім стали забирати наших учнів, та-ак.

Син сидів кілька місяців, а нам нічого про нього не казали. Спеціально через нього на нас хотіли на-

істю повертаються до Кронштадта і до Махна: тут повна воля для моральних випарів!

«МОРАЛЬ КАФРІВ»

Не можна не погодитися з моралістами, що історія обирає жорстокі шляхи. Але який звідси висновок для практичної діяльності? Лев Толстой рекомендував опроститися й удосконалитися. Магатма Ганді радить пити козяче молоко. На жаль, «революційні» моралісти з «Ноер Веґ» не так уже далеко втекли від цих приписів. «Ми повинні звільнитися, – проповідують вони, – від тієї моралі кафрів, для якої неправильно лише те, що робить ворог». Прекрасна порада. «Ми повинні звільнитися...» Толстой рекомендував заодно звільнитися і від гріхів плоті. Однак, статистика не підтверджує успіху його проповіді. Наші центристські гомункулуси встигли піднятися до надкласової моралі в класовому суспільстві. Але вже майже 2000 років, як сказано: «любіть ворогів ваших», «підставляйте другу щоку»... Однак навіть святий римський папа не «звільнився» дотепер від ненависти до ворогів. Воістину сильний диявол, ворог роду людського!

Застосовувати різні критерії до дій експлуататорів

і експлуатованих – це, на думку бідних гомункулусів, означає перебувати на рівні «моралі кафрів». Насамперед, навряд чи пристойний під пером «соціалістів» настільки презирливий відгук про кафрів. Чи така уже погана їхня мораль? Ось що каже про це британська енциклопедія:

«У своїх соціальних і політичних відносинах вони виявляють великий такт і розум; вони дивовижно хороші, войовничі і гостинні, а були чесними й правдивими, допоки, у результаті контакту з білими не стали підозріливими, мстивими і схильними до злодійства, переінявши, окрім того, більшість європейських вад». Не можна не прийти до висновку, що у псуванні кафрів взяли участь білі місіонери, проповідники вічної моралі.

Якщо розповісти трудівникові-кафрові, як робітники, що повстали в будь-якій частині нашої планети, застали своїх гнобителів зненацька, він зрадіє. Навпаки, він засмутиться, коли довідається, що гнобителям вдалося обдурити пригноблених. Не розбещений до мозку кісток місіонерами кафр ніколи не погодиться застосовувати ті ж абстрактні норми моралі до гнобителів і пригноблених. Зате він цілком засвоїть собі, якщо роз'яснити йому, що призначення таких

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

ЛЕВ ТРОЦЬКИЙ
ЇХНЯ МОРАЛЬ
І НАША
(ПАМ'ЯТІ
ЛЬВА СЕДОВА)

286

давити. Передачі для сина не приймали, побачень не дозволяли, і потім відправили його в божевільню. Але ж діти людині ближчі за все. Заради дітей людина що хочете зробить...

Самому Мехметову на вигляд було далеко за сімдесят. Він виглядав серйозно хворою людиною. Проте саме проти нього була порушена кримінальна справа з приводу двох голосних вибухів у Соборній мечеті. Милому дідку інкримінували закладення в будинок більш ніж кілограма тротилу...

Після інтерв'ю Мехметов подарував мені випущену в Ірані брошуру. У ній я прочитав, що якщо довго гнути лозину, то вона може зламатися. А може, навпаки, розпрямитися – та так, що мало не буде.

Усупереч усім стереотипам на початку і в середині 1990-х тероризм у Росії був справою людей старшого і найстаршого покоління. Розпач і безвихідність штовхали старих на важко з'ясовну жорстокість.

Шістдесятип'ятирічний пенсіонер Іван Орлов на машині під'їхав до Кремля і зажадав зустрічі з президентом Єльцином. Коли йому було відмовлено, Орлов підірвав свій «москвич» біля самого в'їзду в Спаські ворота. У результаті загинули троє військовослужбовців кремлівської охорони.

Колишній військовий Віктор Дряннов записався на прийом до мера міста Амурска Віктора Каделенка і зарізав його десантним ножом. Не менш ніж шість пенсіонерів підірвали себе бойовими гранатами в людних місцях. Зроблено це було з розрахунком на значну кількість жертв серед випадкових перехожих...

Преса постаралася не афішувати всі ці інциденти. Усім здавалося, що через кілька років старі з усім їхнім розпачем самі собою зникнуть з політики, і про терор можна буде забути.

Однак до кінця десятиліття в тероризм прийшла молодь.

КРОВ ВЕЛИКОГО КНЯЗЯ

Тягнути тушу вбитого коня, подана до під'їзду упряж понесла у бічний проїзд. Самому бомбокидачеві скалками вибило око і відірвало два пальці на лівій нозі...

Після того, як дим розсіявся, на місці вибуху лежала тільки безформна купа висотою вершків у десять, що складалася з дрібних частин карети, одягу і жмутів людського трупа. Видовище було гнітюче...

Тіло Великого князя виявилось спотвореним. Голова, шия, верхня частина грудей з лівим плечем і

287

ІЛЬЯ СТОГ'ОФ
РЕВОЛЮЦІЯ
НЕГАЙНО!

абстрактних норм у тому й полягає, щоб заважати пригнобленим повстати проти гнобителів. [...]

«АМОРАЛІЗМ» ЛЕНІНА

Найморальнішими особами були завжди російські есери: вони, по суті склалися з однієї етики. Це не перешкодило їм, однак, під час революції обдурити російських селян. У паризькому органі Керенського, того самого етичного соціаліста, який був попередником Сталіна у фальшуванні обвинувачень проти більшовиків, інший старий «соціал-революціонер», Зензінов, пише: «Ленін, як відомо, навчав, що, задля досягнення поставленої мети, комуністи можуть, а іноді й повинні «піти на усілякі виверти – на умовчання, на приховування правди»...» («Новая Россия», 17 лютого 1938 р., стор. 3). Звідси ритуальний висновок: сталінізм – законне дитя ленінізму.

На жаль, етичний викривач не вміє навіть чесно цитувати. У Леніна сказано: «Треба вміти... піти на всі й всілякі жертви, навіть – у разі потреби – піти на усілякі виверти, хитрощі, нелегальні прийоми, умовчання, приховання правди, *аби проникнути в профспілки, залишитися в них, вести в них будь-що-будь комуністичну роботу*». Необхідність вивертів і хитрощів, як

пояснював Ленін, породжена тим, що реформістська бюрократія, яка запродує робітників капіталові, піддає революціонерів цькуванню, переслідуванням і навіть вдається проти них до буржуазної поліції. «Хитрощі» та «приховання правди» є в цьому випадку лише засобами законної самооборони проти зрадницької реформістської бюрократії. [...]

«Амораліст» Ленін відкрито, у пресі, дає поради стосовно військових хитрощів проти зрадників-вождів. А мораліст Зензінов зловмисно урізує цитату з обох кінців, щоб обдурити читача: етичний викривач виявляється, звичайно ж, дрібним шахраєм. Недарма Ленін любив повторювати: дуже важко зустріти сумлінного супротивника!

Робітник, який не приховує від капіталіста «правду» про задуми страйкарів, є звичайнісіньким зрадником, який заслуговує презирства і бойкоту. Солдата, котрий повідомляє «правду» ворогу, карають, як шпигуна. А Керенській намагався підкинути більшовикам звинувачення в тому, що вони повідомляли «правду» штабу Людендорфа. Виходить, що навіть «свята правда» – не самоціль. Над нею існують більш наказові критерії, що, як показує аналіз, мають класовий характер.

рукою були відірвані і лежали ледь осторонь. Ліва нога переламана із роздробленням стегна, від якого відокремилася стопа...

Велика княгиня Єлізавета Федоровна неодягнена височила і побігла до останків чоловіка. Усі стояли в шапках. Княгиня помітила це і стала кидатися від одного до іншого з вигуками: «Як вам не соромно! Що ви тут дивитеся?! Ідіть звідси!»

Лакей звернувся до публіки з проханням зняти шапки, але на юрбу нічого не діяло. Лише поступово, після прибуття поліцейських, усі стали розходитися. Хтось з очевидців вибуху ідучи штовхнув ногою студенисту грудку, яка лежала на бруківці, і процідив: «Треба ж... виявляється, у нього і мізки були»...

Так газети описували події 4 лютого 1905 року. У цей день Бойова Організація партії есерів виконала вирок, винесений партією дядькові імператора Ніколая II, Великому князю Сергею. Людину, яка метнула в карету вибуховий пристрій, звали Іван Каляєв.

Чому молодь береться за тротилову шашку і револьвер? Близький приятель Каляєва Борис Савінков згадував:

Я не знаю, чому я опинився в терорі... але я знаю, чому опинилися інші.

Генріх переконаний, що так треба. У Федора убили дружину. Ерна каже, що їй соромно жити. А Ваня Каляєв...

Напередодні я призначив йому побачення в кепському трактирі. Він прийшов у високих чоботях і піддівці. У нього тепер борода і волосся підстрижені в дужку.

Він каже:

– Послухай, ти думаєш коли-небудь про Христа? – Про кого?

– Я знаєш, перший раз як Бога побачив? Був я в Сибіру, на засланні. Пішов раз на полквання. Небо низьке, сіре. Ріка теж сіра, а берегів не видно, наче їх немає. Навкруги болото, берізки гнілі, мох. Блукаю, качок стріляю. А як вечір упав, стало темно, вирішив до берега добиратися. Ступнув, чую – ноги грухнуть. Я було на купину хотів – ні, тону в болотній рідоті. Знаєш, поволі так тону, на вершок у хвилину. Дощ пішов. Смикнув я ногу – ще на вершок загруз. Стою майже по коліно в баговинні. Тиша, тільки вітер свище. Думаю: зав'язну, пухирі наді мною підуть, і буде як колісь – одні зелені купини...

Захолонув я весь. Гину на краю світу, наче муха. І знаєш, порожньо в мене на серці стало. Думаю: усе

Боротьба на життя і смерть немислима без військових хитрощів, іншими словами, без брехні й обману. Чи можуть німецькі пролетарі не обманювати поліцію Гітлера? А може совєцькі більшовики чинять «аморально», обманюючи ГПУ? Кожен благочестивий буржуа аплодує спритності поліцейського, якому вдається за допомогою хитрощів схопити небезпечного гангстера. Невже ж військова хитрість неприпустима, коли йдеться про те, щоб скинути гангстерів імперіалізму?

Норман Томас говорить про ту «дивну комуністичну аморальність, для якої ніщо не має значення, крім партії та її влади» («that strange Communist amorality in which nothing matters but the Party and its power» – «Socialist Call», March 12, 1938, p. 5). Томас змішує при цьому в одну купу нинішній Комінтерн, себто змову кремлівської бюрократії проти робітничого класу, з більшовицькою партією, котра була змовою передових робітників проти буржуазії. [...]

Прикажчики панівних класів називають будівничого цієї партії «аморалістом». В очах свідомих робітників це обвинувачення носить почесний характер. Воно означає: Ленін відмовлявся визнавати норми моралі, встановлені рабовласниками для рабів і ніколи не дотримувані самими рабовласниками; він закликав

пролетаріат поширити класову боротьбу також і на галузь моралі. Хто схиляється перед правилами, установленними ворогом, той ніколи не переможе ворога!

«Аморалізм» Леніна, тобто відкидання ним надкласової моралі, не перешкодив йому все життя зберігати вірність тому самому ідеалу: віддавати усю свою особистість справі пригноблених; виявляти вищу сумлінність у сфері ідей і вищу безстрашність у сфері дії; ставитися без тіні переваги до «простого» робітника, до беззахисної жінки, до дитини. Не схоже, що маємо «аморалізм» у даному випадку. А може це синонім для вищої людської моралі? [...]

ДІАЛЕКТИЧНА ВЗАЄМОЗАЛЕЖНІСТЬ МЕТИ І ЗАСОБУ

Засіб може бути виправданий тільки метою. Але ж і мета, у свою чергу, повинна бути виправдана. З точки зору марксизму, який виражає історичні інтереси пролетаріату, ціль виправдана, якщо вона веде до посилення влади людини над природою і до ліквідації влади людини над людиною.

Отже, для досягнення цієї мети усе дозволено? – саркастично запитає філістер, втямивши, що він нічого

одно гинути, смикнув ще раз, чую – висмикнув ногу. Бродень у болоті загруз, нога вся в крові. Став обома ногами, боюся й поворушитися. Крок ступлю – назад провалюся. Так усю ніч не ворущаюсь і простоя.

Дощ мрячив, небо було темне, вітер вив. В оцю ніч я і зрозумів... усім серцем зрозумів, до кінця: Бог над нами і з нами. І було мені так, знаєш, радісно.

– Це від страху, Ваня. Перед смертю багато хто Бога бачить.

– Може і від страху. Адже перед смертю душу напружеш, межі видно... У себе надворі я часто читаю Євангелію. І думаю: як жити? Якщо любиш... якщо по-справжньому любиш... можна тоді убити чи не можна?

– Убити завжди можна.

– Ні, не завжди. Убити – тяжкий гріх. Але згадай: немає більше тієї любові, як коли хто за другу своя покладе душу свою. Не життя, а душу. Потрібно хресні муки прийняти. Потрібно для любові на усе зважитися. Але неодмінно з любові і для любові. От я і живу. Молюся: Господи! дай мені смерть в ім'я любові! І знаю ж: мало в мені любові, тяжкий мій хрест.

– Так не убий. Піди.

– Як можеш ти це сказати? Ось душа моя уболює смертельно. Але я не можу не йти, тому що я люблю. Якщо хрест важкий – візьми його. Якщо гріх великий – прийми його. А Господь пошкодує тебе і простить.

– І простить, – повторює він пошепки...

За убивство Великого князя Каляєв був засуджений до страти. Повішений він був у дворі Шліссельбурзької фортеці о другій годині ночі 9 травня 1905 року. Від сповіді перед смертю Каляєв відмовився.

Через майже сторіччя прозаїк і радикал Алексей Цветков писав про мотиви, якими керуються радикали нашого часу:

Коли автобус оточили, то кров, їхня спільна кров, була повсюди: на стінах, сидіннях, бинтах, гумовій підлозі. Він, останній, узяв із рук мертвого заручника пластикову пляшку з недопитою мінералкою і вичавив туди трохи крові з порізаних пальців.

На мить подумавши, що це кров мертвих, він цими ж пальцями взяв ще кілька крапель чужої крові. Збовтав у пляшці коктейль, зробив кілька великих ковтків і полив собі голову. Дотик губами до джерела. Освіжаючий фінальний душ.

289

ІЛЬЯ СТОГ'ОФ
РЕВОЛЮЦІЯ
НЕГАЙНО!

не зрозумів. Дозволено все те, відповімо ми, що дійсно веде до звільнення людства. Позаяк досягти цієї мети можна тільки революційним шляхом, визвольна мораль пролетаріату має, по необхідності, революційний характер. Вона непримиренно протистоїть не тільки догмам релігії, але і всіляким ідеалістичним фетишам, цим філософським жандармам пануючого класу. Вона виводить правила поведінки із законів розвитку суспільства, отже, насамперед із класової боротьби, цього закону всіх законів.

Виходить, все-таки в класовій боротьбі з капіталістами дозволені всі засоби: брехня, фальшування, зрадництво, убивство та інше? – продовжує наполягати мораліст. Припустимі й обов'язкові ті і лише ті засоби, відповідаємо ми, які злиговують революційний пролетаріат, наповняють його душу непримиренною ворожнечею до гноблення, навчають його нехтувати офіційну мораль та її демократичні підголоски, просотують його усвідомлення власної історичної місії, підвищують його мужність і самовідданість у боротьбі. Саме з цього випливає, що не всі засоби дозволені. Коли ми кажемо, що ціль виправдує засоби, то звідси випливає для нас і той висновок, що велика революційна мета відкидає як засоби всі ті ниці

прийоми та методи, що протиставляють одну частину робітничого класу іншим його частинам, чи намагаються ошчасливити масу без її участі, чи знижують довіру маси до себе самої і до своєї організації, підмінюючи її поклонінням перед «вождями». Насамперед і найнепримиренніше революційна мораль відкидає сервілізм щодо буржуазії та зарозумілість щодо трудящих, тобто ті якості, якими наскрізь пронизані дрібнобуржуазні педанти й моралісти.

Ці критерії не дають, зрозуміло, готової відповіді на запитання, що дозволено і що неприпустимо в кожному окремому випадку. Таких автоматичних відповідей і не може бути. Запитання революційної моралі зливаються з запитаннями революційної стратегії й тактики. Правильну відповідь на ці запитання дає живий досвід руху у світлі теорії.

Діалектичний матеріалізм не знає дуалізму засобу і мети. Ціль природно впливає із самого історичного руху. Засоби органічно підпорядковані меті. Найближча мета стає засобом для віддаленішої мети. У своїй драмі «Франц фон Сікінген», Фердинанд Ласаль вкладає такі слова у уста одного з героїв:

«Вкажи не тільки мету, вкажи і шлях.

Позаяк настільки нероздільно вростають

І отут увірвався з брязкотом спецпідрозділ – відразу з трьох боків. Він не збирався стріляти, він уже доволі сьогодні стріляє. Але він не бажав і віддавати зброї.

Нікого з заручників уже не можна було звільнити. «Заручники! – думає він, так і не встигнувши в сутінку розділити спецпідрозділ на окремі фігури. – Заручниками їх зробили задовго до нашої акції. Ми усього лише зробили очевидним їхнє ганебне становище. Чи можна було ставитися до них, як до живих? Де межа життя? І чому держава так любить захищати трупи?» – запитував він.

Автобус був повний тіл, схожих на перезрілі, перепані плоди. А він усе питав, доки серце, вилікуване кулею, не одержало відповідь...

ПСИ АНТИТЕРОРУ

Середній вік есерівських бойовиків був дев'ятнадцять-двадцять три роки. Загальна кількість членів Бойової Організації ніколи не перевищувала п'ятнадцяти-тридцяти п'яти осіб. Придушити розв'язану ними динамітну війну силовики царської Росії намагалися півтора десятиліття. Результати виглядали мізерно.

РВСовець Соколов, націонал-більшовик Гребньов,

анархістка Рандіна і голомозий поет Токмаков – ровесники Івана Каляєва. Офіційні лідери і лівих, і правих ультра стверджують, що молодь, прагнучи прямої дії, приходять до них щодня.

Що робити з цими людьми? І взагалі – чи здатна сучасна Росія справитися з наростаючою хвилею молодіжного тероризму?

Під час обговорення тактики боротьби з радикалами вітчизняні аналітики найчастіше посилаються на державу Ізраїль, яка за жодних умов не йде на переговори з терористами. Російські силові відомства в ста випадках зі ста також віддають перевагу силовому вирішенню проблеми.

Думка про всемогутність російського антитерористичного спецназу міцно утвердилася в суспільстві. У 1997-му році президент Єльцин навіть пропонував перуанському лідеру Фухіморі скористатися послугами підрозділу «Альфа» для звільнення японських дипломатів, захоплених бойовиками «Руху імені Тупак Амару». На думку Єльцина, альфівці вирішили би проблему менш ніж за півгодини.

Офіційно антитерористичною діяльністю в країні займається лише Федеральна Служба Безпеки. У підпорядкування Департаменту боротьби з терориз-

одне в одне шлях і мета,

Що одне завжди міняється разом з іншим,

І інший шлях породжує іншу мету».

Вірші Лассалія дуже недосконалі. [...] Але діалектична взаємозалежність між засобом і метою виражена в процитованих чотирьох рядках цілком правильно. Треба сіяти пшеничне зерно, щоб одержати пшеничне колосся.

Чи припустиме неприпустиме, наприклад, індивідуальний терор з «чисто моральної» точки зору? У такій абстрактній формі це запитання зовсім не існує для нас. Консервативні швейцарські буржуа і зараз голосять офіційну хвалу терористові Вільгельмові Теллю. Наші симпатії цілком на боці ірландських, російських, польських чи індуських терористів у їхній боротьбі проти національного і політичного гніту. Убитий Кіров, грубий сатрап, не викликає ніякого співчуття. Наше ставлення до убивці залишається нейтральним тільки тому, що ми не знаємо мотивів, які керували ним. Якщо б стало відомо, що Ніколаєв виступив свідомим месником за права робітників, зневажені Кіровим, наші симпатії були б цілком на стороні убивці. Однак вирішальне значення має для нас не запитання про суб'єктивні мотиви, а запитання про об'єктив-

ну доцільність. Чи здатний мнимий засіб привести до мети? Стосовно індивідуального терору теорія і досвід свідчать, що ні. Терористові ми кажемо: замінити маси не можна; тільки в масовому русі ти міг би знайти доцільне застосування своєму героїзмові. Однак в умовах громадянської війни убивства окремих гвалтівників перестають бути актами індивідуального тероризму. Якби, скажімо, революціонер висадив у повітря генерала Франко і його штаб, навряд чи це викликало б моральне обурення навіть у демократичних євнухів. В умовах громадянської війни подібний акт був би і політично цілком доцільний! Так, навіть у найгострішому запитанні – убивство людини людиною – моральні абсолюти виявляються цілком непридатними. Моральна оцінка разом із політичною впливає з внутрішніх потреб боротьби. [...]

Переклав А.П.

[Скорочена версія; повний переклад міститься на веб-сторінці журналу]

мом ФСБ входять групи «А» («Альфа») і «В» («Вимпел» – спеціалізується на ядерному антитерорі). Підрозділи, готові до боротьби з тероризмом, створені також при армії і міліції (загін «Вега») і декількох силових міністерствах.

Головний російський підрозділ антитерору – «Альфа». Група була створена при 7-му Управлінні КГБ 29 липня 1974 року. Поштовхом до цього послужило захоплення палестинськими бойовиками з групи «Чорний вересень» ізраїльської збірної на Олімпіаді в Мюнхені. Подія наробила багато галасу. Саме тому куратором совєцького антитерористичного проекту спершу був особисто голова КГБ Юрій Андропов.

Ще в 1970-х «Альфа» вступала у сутичку з терористами принаймні три рази. Упродовж 1980-х – близько десяти разів. Операції закінчилися не надто успішно. Сьогодні про перші млинці в «Альфі» воліють не згадувати.

Якийсь час уся «Альфа» складалася лише з тридцяти бійців. Набирали їх з-поміж експрикордонників і спортсменів. Обов'язковою умовою прийому була наявність московської прописки.

Упродовж десятиліть структура росла. Нині в групу входить безліч підрозділів, включно із загonom бо-

йових плавців і спецбригадою кінологів. Скільки усього спеціалізованих підрозділів існує усередині «Альфи», спецслужбісти воліють замовчувати.

Широка публіка довідалася про вітчизняні загони антитерору в 1988-му, після захоплення родиною музикантів Овечкіних Ту-154 (знаменита «Справа Семи Симеонів»). Елітні підрозділи нарешті одержали шанс виявити чудеса підготовки і тактичної майстерности.

Результат жажнув усіх.

Щоб звільнити заручників, бійці однієї з груп канатом улізли в кабину пілотів. Прочинивши двері в салон, кілька командос відкрили стрілянину. Тільки коли магазини спорожніли, з'ясувалося, що терористів у носовому відсіку немає.

Тим часом другий загін через багажне відділення проникнув у кормовий відсік. Там перебували відразу кілька терористів. Пролунав вибух. За офіційною версією, кнопку натиснули Овечкіни. Свідки ж твердили, що спецназівці не знайшли нічого кращого, аніж метнути в салон з п'ятдесятьма чотирма пасажирами бойову гранату.

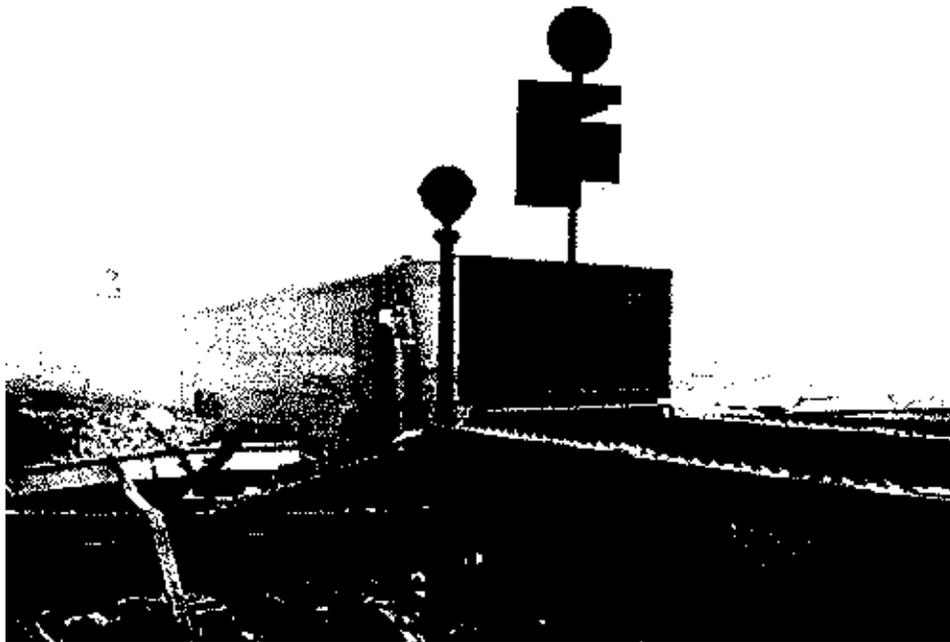
Після вибуху літак зайнявся. Почалася паніка. Один з пасажирів, двадцятишестилітній аспірант Ігор Мойзель, згадував:

291

ІЛЬЯ СТОГ'ОФФ
РЕВОЛЮЦІЯ
НЕГАЙНО!

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Коли почалася пожежа, усі стали стрибати з літака вниз, на смугу. Я упав на землю навпочіпки. Мені викрутили руки назад, притисли обличчям до бетону і вистрелили в спину. Пробивши поперек, куля навиліт пройшла через легеню.

Якийсь час мене били ногами. Намагалися влучити в обличчя і по голові. Я закривався руками. Потім мене відтягнули убик і веліли, не рухаючись, лежати: обличчям вниз, руки за головою. Лікар сказала, що, коли приїхала «швидка», пульс у мене практично не намацувався...

Вижити в процесі звільнення вдалося далеко не всім заручникам. У результаті спецоперації чотирнадцять осіб було убиті, дев'янацять назавжди залишилися інвалідами. Тим часом Овечкіни були озброєні всього двома обрізками мисливських рушниць. Жодного пострілу вони так і не зробили.

Після цієї спецоперації журналіст «Комсомольської правди» радив потенційним заручникам: чим ближче до терористів ви опинитися в момент появи рятувальників, тим цілішими будете.

У тому ж ключі виявили себе антитерористичні бригади і під час інших знаменитих терактів.

У лютому 1992-го в петербурзькому СІЗО «Хрес-

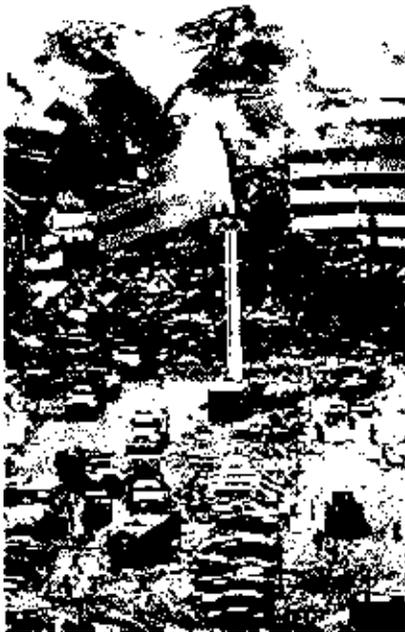
ти» у заручники були узяті кілька працівників в'язниці. Злочинці забарикадувалися в камері. Для зйомок операції з їхнього звільнення до «Хрестів» підтягнувся репортер Александр Невзоров.

План був красивий: одна група захоплення вириває з вікна ґрати, інша виламує двері, і всі разом бійці вриваються до камери. Двері почали вибивати кувалдою. На це пішло двадцять хвилин. Ґрати вдалося висмикнути трактором тільки з третьої спроби – через п'ятнадцять хвилин.

Цього часу майже беззбройним терористам вистачило. Лише злегка заточеним металевим штирем вони зуміли перепилити горло одному з заручників, батькові трьох дітей.

Крім крайнього непрофесіоналізму груп антитерору, відіграє роль чисто вітчизняна специфіка. У 1994-у «Альфа» не змогла вилетіти для звільнення заручників у Мінводи. Причина – керівник польотів не зміг розшукати командира екіпажу виділеного групі літака».

Через кілька годин начальство плюнуло, і «Альфі» дали інший літак. Він виявився малим. Усередину вмістилися тільки двадцять сім чоловік і біля третини устаткування. Коли група прибула на місце, терорис-

«це»

© Д.Корчинський, 2001

äěčňđî eïđ÷čínüęćé i
дмитро корчинський i

«воно»

ти вже пили вино, смажили барана і усіляко веселилися за кілька кордонів від Мінвод.

Власне антитерором бійці спецбригад займаються сьогодні рідко. Іноді вони патрулюють вулицю навколо в'язниці «Лефортово». Іноді стежать за порядком під час візитів закордонних політиків у Москву. Іноді – чим-небудь ще веселішим. Принаймні двічі справа доходила до того, що літаки захоплювали саме бійці загону боротьби з повітряним тероризмом.

За всі двадцять п'ять років існування «Альфи» у групі загинуло одинадцять бійців. З них двоє – в Афганістані. П'ятеро – у Чечні. Один – при придушенні громадянських заворушень у Москві в жовтні 1993-го. Двоє – у «гарячих точках» ССРСР, причому щодо одного із загиблих ходять вперті чутки, що боєць був застрелений власним командиром.

Лише один боєць групи загинув під час антитерористичної операції. Його застрелили не бойовики, а «альфовські» снайпери. Це трапилося 19 грудня 1997 року, у Москві, під час провальної спроби звільнити захопленого терористом шведського торгпреда.

Симптоматично, що загиблим виявився не хто-небудь, а Анатолій Савельєв. В «Альфю» полковник Савельєв прийшов одним з перших і відслужив у спец-

підрозділі майже чверть століття. На момент загибелі від куль бойових товаришів він посідав у групі посаду заступника начальника управління. Саме цей офіцер вважався одним із творців російського антитерору.

ТОЙ, ХТО ЗДАТНИЙ ВРАЗИТИ ГІДРУ

Не варто думати, що з терористами не можуть дати собі ради тільки російські спецназівці. Практично жодну антитерористичну операцію в жодній країні світу упродовж останніх ста п'ятдесяти років не можна вважати стовідсотково вдалою.

У кінобойовиках спецпідрозділи завжди застосовують особливу тактику захоплення терористів. Насправді це не так. В усьому світі єдиною тактикою спецназу є ногою вибити двері в приміщення і від живота поливати свинцем усе, що рухається. У підручниках антитерору втрати серед заручників у 30 відсотків вважаються нормою.

Ще менш результативна профілактика терактів (на кшталт французького плану «Віжи-Піра») чи її оперативного пошуку злочинців у першу годину після теракту (на кшталт вітчизняного плану «Перехоплення»).

Ідея про те, що в умовах демократичних суспільств із тероризмом можна боротися силовими методами,

293

ІЛЬЯ СТОГ'ОФ
РЕВОЛЮЦІЯ
НЕГАЙНО!

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

І
У буржуїв вважається добрим смаком, коли дорогі речі виглядають як дешеві. Разом з тим дуже дбають про нюанси. Знають, скільки коштують шарпетки в отого, що в цього краватка від Ферре. Навіть годинники з білого золота, щоб були подібні на куплені на базарі. З відстані 25 м (нормальна відстань, якщо набої спорядженні шротом) натовп буржуїв та натовп колгоспників виглядає однаково. Час вимагає, щоб особистість приховувала себе.

Перед тим, як утвердитись скрізь, кожна нова історична доба спочатку йде на війну і являється там. Коли хочеш зазирнути в майбутнє, зазирни в очі мертвого солдата. Це не про війну, це про типологію. На межі століть солдат став носити колір бруду і сам став окопним брудом.

До того у червоних формених штанях французької армії ти навіть в строю лишався особистістю. Особистість має маскуватись на війні, а також у суспільстві.

Дев'ятнадцяте століття привнесло в літературу нового персонажа – детектива – людину, що викриває брехню. Внесок двадцятого сто-

ліття – персонаж розвідника – людини, що бреше. Хоча, типологічно важливо не те, що бреше, а те, що маскується. Улюблений персонаж – особистість, яка приховує себе. Улюблений спосіб життя – демократія – безособова диктатура.

У старі часи особистість мала демонструвати себе. Не лише вірність, але і вірність собі. Її властивості позначались гербом і підкреслювались золотом. Зброя завжди присутня не для захисту життя, а для захисту гідності. Гідність – це тотожність собі. Тому блазень міг бути присутнім за шляхетським столом, але актор – ні. Актор – це людина, що приміряє особистості, відповідно викликає підозри щодо наявності власної. Предки здогадувались, що в постійній зміні ролей – щось нечисте.

Герої є, але вони не цікаві суспільній свідомості, вони не стають культовими фігурами. Останнім був Че. Відтоді – лише актори. Або ті, хто поводить себе як актори (як леді Ді).

Якось Бонапарту запропонували відзначити його найздібнішого шпигуна Шультмейстера орденом Почесного Легіону. Боні, хоча й не був джентльменом, відповів: «Ліпше грошима».

заснована на нерозумінні ситуації. Редактор італійського спеціалізованого журналу, присвяченого проблемам армії й озброєнь, на моє прохання розповів про підхід європейців до проблеми боротьби з тероризмом.

У демократичних державах людина, яка вирішує взяти в заручники, скажімо, літак і висунути політичні вимоги, домагається свого при абсолютно будь-якому розкладі. Якщо вимоги терористів не виконують, з'являються трупи. Якщо виконуються – держава демонструє своє безсилля. В обох випадках результат – відставка уряду. Це як у грі в «хрестики-нулики»: хто робить перший хід, той і виграв...

На відміну від героїв голлівудських фільмів реальні політики Європи і Північної Америки розуміють цю закономірність. І їм зовсім не хочеться у відставку. Саме тому в західних демократіях члени урядів підуть на все, аби не доводити ситуацію до вибухів і захоплень заручників...

З іноземним колегою згодний і провідний політичний оглядач Петербурга Ян Травінській:

Я читав пам'ятку для демонстрантів, випущену німецькими радикальними екологами в 2000 році.

Там дається порада: демонстранти повинні триматися за руки, а поверх рук надягати пластикові труби. «Тоді розтиснути рукоутискання можна буде, тільки зламавши людям руки». Припускається, що поліція не піде на таке нізащо.

Прочитавши це, я, пам'ятаю, довго сміявся. Які зламані руки?! У Росії ЗМОПівці до смерті заб'ють яких-небудь беззбройних студентів і після цього будуть розраховувати на премію і зайвий тиждень до відпустки!..

У суспільствах, де відсутні клапани для випускання пари, молодь береться за динамітну шашку автоматично. Найвищий лівачького терору 1960-70-х, західні уряди мобільно перешикувалися. Таких «клапанів» там сьогодні безліч – інше питання, наскільки вони дієві. А в нас, як і в часи есерівських бомбистів, влада переконана, що будь-яку бузу можна буде оперативно придушити силами козачого роз'їзду.

Сьогодні хвиля молодіжного терору лише піднімається. За оцінками спецслужб, увесь «червоний» терор останніх років, включно з акціями РВС і НРІ, був улаштований групою осіб із десяти.

Тісі миті, коли, втомившись від рейву і пива, у

Це все ознаки фундаментальних моральних змін. Якщо наші предки християни, то хто тоді ми?

II

Наші діди жили в один час з Наполеоном, Тамерланом та Навуходоносором, а ми вже живемо в інший (з НАТО, ЄБРР та ОБСЄ).

Нашим онукам дев'яності здаватимуться прірвою. Вони не повірять, що ми не помітили як перейшли її.

Знахабнілий від безпеки громадянин благополучної країни, крім холестерину в крові має ще й підсвідомість (принаймні так стверджують «віденці», які з неї годуються). Підсвідомість вже відчула зміну стосунків між особистістю і суспільством, яка полягає в тому, що особистість суспільству вже не потрібна. На тому боці прірви ми були потрібні як робітники, солдати, платники податків, споживачі, чиновники, володарі, вчені. Зробивши крок через прірву, ми залишилися в своїх функціях, проте, опинились в підозрі, що виконання їх – це лише форма соціального захисту.

3% населення можуть забезпечувати всіх

продуктами сільського господарства; 0,5% – науковці та інженери; чиновників, офіціантів, робітників, поліцейських, набереться ще 20%. Це не означає, що 70% населення не потрібні, це означає, що потрібно лише 30 відсотків тебе.

На тому боці прірви володар був потрібен суспільству у всіх своїх життєвих функціях. Його вранішнє пробудження, одягання і полювання були політичними актами. Найвищі чиновники одержували звання відповідні до побутових потреб володаря (конюші, постільничі тощо).

Нас і сьогодні цікавить адюльтер президента, проте, гумор коханки короля був одним з найважливіших чинників європейської політики.

Король був потрібен суспільству 24 години на добу, президент потрібен півгодини на тиждень, коли підписує папери і відправляє державні ритуали.

III

Сковорода хотів, щоб на його надгробку було написано: «Світ ловив мене, але не впіймав».

Таємниця нашого часу полягає у тому, що світ нікого не ловить. Ловить прокуратура.

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

радикальну політику прийде принаймні сотня молодих людей, життя в Італії часів «Червоних Бригад» видається росіянам дитячою казкою...

Така думка незалежних аналітиків. А що з приводу боротьби з терором думають самі радикали, видно з процитованої нижче статті, опублікованої одним із друкованих органів російських екстремістів.

У якому саме – не важливо.

Якщо ситуація в країні не зміниться, то радше за все, у кожній з них буде з'являтися дедалі більше подібних матеріалів.

ОСТАННІЙ ПОЛІТ ПЕРШОЇ ЛАСТІВКИ

Нешановний суд! Добродії присяжні засідателі!

Свій захист я беру на себе. І ось чому. Адвокат, якого мені всучили, мляво намагався переконати вас у моїй неосудності, афектації в момент інциденту. Навмисно не кажу «злочину», тому що я нічого не порушував. У такий спосіб адвокат намагався пом'якшити мою провину.

Заявляю з усією відповідальністю, будучи при здоровому розумі і твердій пам'яті, що, по-перше, ніякої провини за собою я не почуваю, і, по-друге, в момент інциденту я був цілком осудний і діяв у згоді з розумом.

Спочатку розповім, що трапилося. Ви проінформовані про це з усіх боків, але тільки не від мене. Під час проведення нашої акції протесту якась сволота розпорядилася припинити її найрадикальнішими засобами. І на нас, наче так і треба, влада випустила спецкоманду ЗМОПу. «Ату їх, мужики, ату!»

Одна з цих горил, шести футів зросту і вагою під центнер, прихопила мене. Не обтяжуючи себе роздумами, він схопив мене за руку і вперіщив гумовою палицею по вусі та по спині.

Ну, його зрозуміти можна. Хлопець тільки що від сохи та від солдатської кирзи. Звук командувати новобранцями і був, напевно, швидкий на розправу. У юнака було гіпертрофоване почуття всесилля і перекручене поняття про порядок і справедливість. Сам він, у силу своєї обмеженості й атеїстичності, може, і не був у цьому винуватий.

Його так виховали з пелюшок – від батьків до міліцейських начальників. Йому вдовбали, напевно, аж у підсвідомість, що він представник влади, а значить – сам влада. Що своїм кийком міліціонер захищає державу від тих, хто намірився на свята святих – чиновницьку годівницю.

Але зрозумійте і мене. З кулаками лізти на та-

295

ІЛЬЯ СТОГ'ОФ
РЕВОЛЮЦІЯ
НЕГАЙНО!

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

IV

Є країни в яких з кінця сімдесятих нічого не трапляється, мешканці яких насолоджуються небаченим добробутом, спокоєм, стабільністю. Майбутнє гарантоване всім строєм суспільства. Громадянин може планувати життя на десятиліття вперед. Такого ще ніколи не мало людство. Якби взяти будь-кого, з будь-якої доби після вигнання з Едему й показати сучасну Бельгію або Міннесоту, сказав би, що бачить Царствіє Боже.

Проте, вечорами мешканці вирію сідають біля телевізорів і довго споглядають вигадане пекло – фільми про гвалтівників і вбивць, або світлі стрічки про нещастя. Я підозрюю, що душі праведників крізь шпаринки в стіні Едемського саду підглядають за пеклом. Чим бо вони ще мали займатись у своїй вічності?

Маніхеї підло брешуть, трактуючи життя через війну доброго світла і темного зла. Насправді нас розриває діалектичний конфлікт потрібного з цікавим. І заспокоює гармонійне поєднання неприємного зі шкідливим. По-справжньому нас цікавлять лише прояви і пригоди особистості.

Відколи подвиги недопустимі – вона проявляється у злочинах.

Ми відчуваємо, що насправді вже не потрібні суспільству. Ми любимо телевізійних злочинців, бо вони мстяться суспільству за нас.

V

Муратов якось розповів цікаву історію. 1950 року він у сімнадцятилітньому віці опинився серед членів бандерівської боївки. Схрон був викопаний неподалік від Станіслава. Була осінь, випав сніг і вийти з-під землі стало неможливо – видавали сліди на снігу. Безвихідь пригнічувала, щоб чимось зайняти себе, люди по декілька разів на день перечищали зброю.

«В один з таких днів, – розповідає він, – сидів я поруч зі здоровенним вуйком з місцевих. Було якось особливо тоскно. І треба ж було мені брякнути: «Знаєте, вуйку, а Христос був єврей». Відповіді не пролунало. Вуйко дочистив автомат, склав, вставив ріжок, дослав набій до патронника і вистрелив прямо в мене. Слава Богу, поруч були люди, підбили ствол, так, що черга вдарилася у стелю. Вуйка притисли до стіни. Дя-

кого броньованого бугая мені, з моєю комплекцією, усе рівно що на пам'ятник Держинському. Я на голову нижчий і на тридцять кілограмів легший. Я курю, п'ю горілку і люблю читати Кортасара і Пруста. Наш двобій був нерівний із самого початку.

Чи знаєте ви, добродії присяжні засідателі, що таке, коли вас зацідять кийком по вусі? Це моторошно, нестерпно боляче. Начебто тисячі голок утикаються вам у мозок. В очах танцюють червоні чорти, а руки-ноги судомить.

Я ненавиджу біль. Я людина жива, а не боксерська груша. Нікому не дозволено мене копати, чи то окремих дебілам, чи цілій державі.

І отут я дістав з кишені маленьку металеву штучку, яку запопає саме для таких випадків. У вас у паперах вона проходить під ім'ям пістолета Макарова, але насправді це частина мене самого. Мій кулак. І я скористався своїм кулаком, своїм усеосяжним правом на захист. Інакше навіщо мені потрібен кулак?

Коли фараон побачив спрямовану на нього цівку, він, бідолаха, подумав, що це газовий пістолет. Він швидко прикрив блакитні вічка і, як учили, затримав подих. Я натиснув на спуск, і з дула вилетіла куля –

концентрація моєї люті, болю і сорому. Дев'ять грамів не свинцю, але гідності та мужності.

Куля знала свою справу. Вона пробила повіку. Легко і граціозно пройшла через роговиці та інше очне причандалля. Залишивши позаду криваву очну яму, вона розмолотила у фарш половину мозку і на останньому подиху вибила потиличну частину мозку і частину шолома.

Ось так виглядала справа.

Коли я намагався пояснити це стариганові-слідчому, геморойдальній мавпі, той давай мені плести щось про перевищення меж необхідної оборони. Які межі можуть бути в оборони? Коли вас, добродії присяжні засідателі, кусає комар, ви ж не кусаєте його у відповідь, а мочите падлу з усією ненавистю...

Я знаю: ви винесете мені обвинувальний вердикт, а це розстріл. Недаремно ви заповнили залу родичами, друзями і товаришами по службі убитого. А більше нікого не впустили. Вироком ви мене не здивуєте. Але тільки не думайте, що я буду помирати гідно і командувати своїм розстрілом, як герой-параноїк у старій ідіотки Войнич.

Те, що я зараз спокійний, нічого не значить. Мене

чок-уніат, який був серед нас, сказав: «Заспокойтеся, Христос, безумовно, не єврей. Так, з єврейської родини...»

«Потім, – каже Муратов, – я ввійшов в моду як популярний оповідач біблейських оповідей. Відчував себе Левієм Матвієм. Розповідав все, що пам'ятав з Євангелій, Діянь апостолів. Для місцевих це було відкриттям. Двісті років свого панування в цих місцях греко-католицька церква не заохочувала читання Біблії».

Втім, всі ортодоксальні церкви, приховували Святе Письмо. Всупереч поширеній думці, атеїзм продукується не вивченням природи, а вивченням Біблії. В ній занадто багато правди. Вона спокушає. Клерикали це завжди підозрювали. В єзуїтських колегіумах та університетах впирали на фізику та філологію, відколи вже не спрацьовували традиція та обряд.

Істина лежить за стіною, яку треба подолати. Стіна засвідчує присутність істини. Відсутність перешкоди унеможлиблює осягнення. Вирій перебуває за бар'єром смерті, яка має бути виконана як вчинок. Або одержана через страждання. Якщо смерть недбала, то за нею пекло – не

істина. Думка є істиною, коли форма її висловлення вражає. Святе Письмо відкриває істину лише тоді, коли між ним і мною пролягає мовний або політичний бар'єр, який має бути зламаний. Тому латинська Біблія є істиною для всіх, а німецька, хіба що для французів. Нерозбавлена Біблія – небезпечна. Кожну сторінку священного тексту треба розчиняти в тисячі світських сторінок.

У Біблії багато що бентежить. І те, що нас бентежить, свідчить про зміну культурного архетипу. Вважають, що двадцяте століття – час великих змін. Наївні! Ці зміни грандіозні.

Сам Бог змінився настільки, що зараз більше нагадує дао. Нам вже незручно, що Бог поводить себе як особистість. Внутрішньо ми вже зрадили Близькому Сходу заради Далекого. Раніше те, що Бог поводить себе як особистість та перебуває з кожним в міжособистісних стосунках, здавалося незручним лише видатним особистостям. «Чистий розум, що не має кордонів – є саме божество» – писав Гегель в «Житті Ісуса», якого трактував по-маніхейськи. Сьогодні божественна особистість заважає всім.

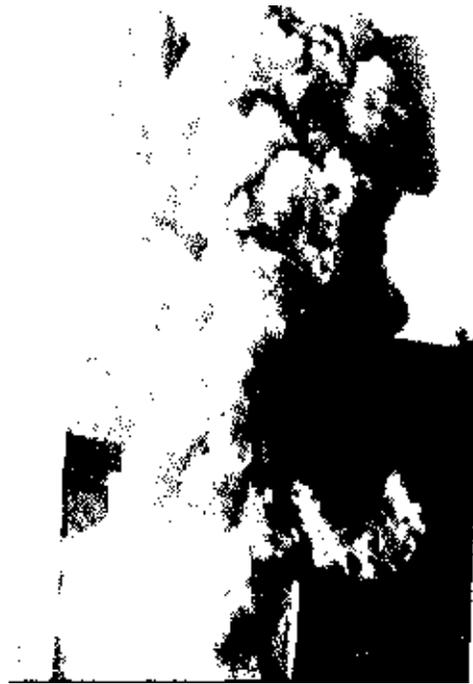
хочуть убити! Конвоїрам доведеться нести мене силою. Я буду кусатися, копатися, битися, репетувати. Я перед смертю перетворю в пекло життя моїх катів. Нехай вони навіть заб'ють мене до смерті.

Ви уб'єте мене, але знайте – я повернуся. І мій камбек буде страшним. Я повернуся низкою трун, у яких потягнуть на цвинтар охоронців правопорядку, що вирішили, буцім їм усе дозволено. Не думайте, що люди суцільна худоба і бидло, і їх можна безкарно гнати на бойню.

Я – тільки перша ластівка, що створює прецедент. І коли будуть мочити оборзілих ментів і іншу шушваль, згадайте – це я дістаю вас з того світу!

*Крига рушила, добродії присяжні засідателі...
Я все сказав...*

Переклає А.П.

297

ІЛЬЯ СТОГ'ОФ
РЕВОЛЮЦІЯ
НЕГАЙНО!

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

«Бог – є любов», – казав Христос, і це була революційна думка. Сьогодні це вже не думка. Технологіями любови просякнута суспільство. Любов підступає до горла і вже трохи нудить. Тотальний Карнегі і «Практика сексу» там, куди він не дістався. Гуманна система устійливіша за жорстоку. Особистість, щоб не заважала, не треба пригнічувати, її треба розчинити. Гуманний розчин триваліший за прес жорстокости. Сьогодні революція полягає в тому, що наш Бог – особистість.

VI

На початку століття душею маленької людини займались Чехов у Росії та Фройд у Відні. Фройд вказав на те, що до багатьох душевних рухів не варто ставитись з містичним жахом, обожненням чи чеховським замилюванням. Природа багатьох проблем чисто фізіологічна, до їх вирішення потрібно підходити не з естетичним критерієм, а з клізмою. Чеховська маленька людина складається з едіпового комплексу простатиту та підсвідомого страху кастрації.

Найчастіше те, що ми сприймаємо за прояви

нашої волі, є лише проявами суспільної інерції або роботою рефлексів. Себто, тут людина не проявляється як особистість.

Моя думка про квадрат гіпотенузи нічим не відрізняється від його думки про суму квадратів катетів, отже і в цій думці я не виступаю як особистість, як осібне. Як особистість в цій думці виступає лише Піфагор, мітична істота. Це – насторожує. Чи не мітологізуємо ми особистість?

І дійсно, якщо особистість визначається лише спрямуванням рефлексії, то рефлексія спрямована в порожнечу. Якщо у нас не одна душа на всіх, то чим моя душа після смерті відрізняється від твоєї? Мова, вся здатність спілкування, культура взагалі, ґрунтуються на однаковостях. На тому, що більшість подразників викликають у різних людей подібні реакції.

Людей систематизують за фізичними типами, яких небагато. Іще менше психологічних типів. Можна типологізувати за будь-якими характеристиками, і завжди таблиця не буде великою. Може бути багато варіантів сполучень, проте, все одно сьогодні живуть десятки тисяч таких самих, як ти. Коли-небудь опинившись в пеклі, ти зай-

© I.Čornovol, 2002

ĭăĭđ ÷ĭđĭĭăĭë
ihor čornovol

крак раціоналізму, або духовність на світанку третього тисячоліття

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

меш своє місце у величезному натовпі тебе. Тоді ти, нарешті, втратиш будь-які ілюзії стосовно власної індивідуальності. І це буде перша з приготованих для тебе тортур.

Антична амфора витончено красива. Проте, амфори не експонують в музеях. Їх мільйони. Радіють, коли їх знаходять, бо за їх допомогою можна датувати все те сміття, яке знаходиться з ними в одному археологічному шарі і яке, на відміну від них, є цінністю безвідносно до інших артефактів. Потворні ліплені баняки присутні у музейних вітринах замість амфор. І це насторожує. Невже убогим приготоване Царствіє Небесне, а нас не візьмуть?

Наївні вважають, що достатньо народитися, для того щоб одержати безсмертну душу. Проте, жорстоке середньовічне уявлення мало рацію. Більшість людей позбавлені душі і є лише знаряддями, що говорять. Душа надається разом зі шляхетством (у формі герба, чи громадянства міста-держави). Від такої людини очікуються особливі якості, особлива готовність, особливі зацікавлення. Душа є ознакою готовності до подвигу і проявляється лише в подвигу.

гах. Подвиг – заперечення суспільної інерції. Це та унікальність, осібність, яка є коренем слова і суттю явища.

«Господи, якщо вони такі як я, то навіщо мене так багато?», – здивувався колись Юрко Топчій, споглядаючи всіх тих людей, які нахабно бажали нюхати той бузок, який шляхетно мали намір нюхати ми.

VII

Проте є проблеми, карколомніші за співвідношення особистості з іншими. Це стосунки особистості з тілом, а також з багатьма тілами, адже спільнота, нація, культура часом більше відповідають нашому уявленню про особистість, ніж члени спільноти, ніж належні до нації, ніж носії культури.

У стані бойового стресу адреналін вприскується в кров, обрій звужується, змінюються всі відчуття, у тому числі, сприйняття кольорів, уповільнюється внутрішній годинник, змінюється мислення і рефлексії. Особистість змінюється. Коли стрес минає, людина, зазвичай, не пам'ятає, що відбувалося.

ДМИТРО
КОРЧИНСЬКИЙ
«ЦЕ» І «ВОНО»

298

Pryhadajmo sobi trepetni očikuvannja tret'oho tysjačolitt'a, i ne til'ky vtixu vid usvidomlennja epoxal'nosti momentu, a j pidsvidomu žahu Apokalipsysu. Svidčennja čomu – produkcija sfery duxovnosti, vid literatury do kinematohrafu. Očevyдно, postindustrial'ne suspil'stvo zrobylo ľudej zamožnymy, ale ne zavždy ščaslyvymy. Data 11 veresnja 2001 dovho zalyšatymet' ša v pamjati – tak samo poperedni pokolinnja pamjataly datu počatku Peršoji Svitovoji vijny i šče pamjatajut' 1 veresnja 1939.

Otož, svit stav inšyj. Peredbačennja mudroho Bžezińskoho teper vydajut' ša najivnymy. Usamma tak i ne spromihša vmotyvuvaty svoji včynky *racional'no*. Zreštoju, *racionalizm* nosijam aziatskych česnot neprytamannj. Ale j polityky Spolučenyx Štativ Ameryky ne spromohlyša obgruntuvaty potrebu ahresiji proty Afganistanu *racional'no*. Adže absurdnist' situaciji, koly najpotužniša syla v sviti dorujnovuje odnu z najbidnišych krajin (vykorystovujučyj pry čomu rakety vartist'u oдын mil'jon dolariv za odnu!), ne možna ne zauvažyty. I jaka meta cijej vijny? Okupacija i stvorennja šče odnogo štatu? Arešt Bin Ladina? Prote vin na voli. Likvidacija režymu talibiv? Ale vony je plott'u vid ploti čoho suspil'stva. Tak samo dvadčat' rokov tomu pidštovxnuty joho do «prohresyvnoho ladu» probuvav Soyječkij Sojuz – nota bene, pid hučnyj osud tyx že Spolučenyx Štativ. Povnyj absurd.

Dľa ukrajinskoho suspil'stva povorotnym momentom stala zahybel' Gongadze. Prezydent Leonid Kučma tak i ne spromihša

sprostvuvaty zvynuvačennja na svoju adresu: sxože, jomu čoho i ne potribno. Joho otočennja natomist' sprytno vykorystalo situaciju dľa uvjaznennja vice-premjera Juliji Tymošenko, jaku hanebno zdav jiji šef Viktor Juščenko, a potom usunenja i joho samoho. Tak problema vbyvstva Gongadze postupovo vidijšla na druhyj plan. Jak i tyx, xto domahavša «pravdy» najposlidovniše (Škil' i C°). Miž inšym, tilo Gongadze dosi ne poxovane i šče bude, mabut', džerelom manipulacij.

Ocińujučyj polityčnu kryzu v Ukraini, Mykola Ėabčuk dijšov do takych vysnovkiv: «...елементарна логіка, та й просто тверезий погляд на довоколишню дійсність підказують, що саме «народ» якраз і є в своїй основній масі носієм усіх отих «негативних якостей», саме він і є тим розбещеним, розледачілим, злодійкуватим рабом, який звикся зі своїм рабством і не надто прагне якоїсь там «свободи», а тим більш – такого милого нашим націонал-демократам «національного відродження». Цей простий висновок закономірно підвів би наших інтелектуалів до наступного, не менш очевидного, хоч так само неприємного спостереження: всі наші еліти, весь отой «керівний корпус» є плоттю від плоти саме того реального «народу», який ми маємо, і Президент Кучма є в певному сенсі його квінтесенцією» (*Рябчук М.* Розгублена українська людина, або ще раз про комплекс Пульхерії Іванівни // *Сучасність*. – 2002. – №2. – С. 108).

299

ІГОР ЧОРНОВОЛ
КРАХ
РАЦИОНАЛІЗМУ,
АБО ДУХОВНИСТ'
НА SVITANKU
TRET'OGO
TYSJAČOLITTA

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

Навички, які набуваються в звичайному, «побутовому» стані – не працюють в стані «адреналіновому». Скажімо, всі методики відпрацювання бойового стріляння зводяться до того, що учень повинен бути переляканий до смерті і тільки так навчатися.

Прийоми для стресового стану мають набуватися у стресовому стані.

Існує ряд інших станів, у яких відбувається зміна особистості. Такими є високі стани, в яких тільки і можливе сприйняття та створення мистецтва.

Часто, сидячи на концерті симфонічної музики, ми довго не можемо «налаштуватись» на її сприйняття. Проте, іноді до глибини душі буваєш вражений мелодією, яку випадково почуєш у виконанні скрипаля-жебрака у підземному переході. Душа спонтанно набула високого стану і забриніла. Саме цей дивовижний факт розірваності душі турбував великого Сальєрі, коли він підсилав отруту одному автору і виконавцю популярних мелодій. Брудна потвора в побуті може творити чудеса в музиці. Одне одному не заважає.

Для будь-якої людини, з досвідом великих пе-

реживань, беззаперечним є те, що я у високому стані подібніший до тебе у високому стані, ніж на себе у побутовому. Ця подібність і неподібність настільки вражають, що доцільно говорити про наявність різних особистостей в одному тілі. Тіло – це коробка для особистостей, які сплять, і не спить завжди лише одна.

Побутова людина, адреналінова людина, натхненна людина, закохана людина, депресивна людина, а також безліч бісів становлять спільноту всередині тіла. Всі вони здогадуються і пам'ятають один про одного, як члени спільноти. Цікаво, яка з них потрапить до вірію, після того як коробка зламається?

VIII

Людина постійно опиняється в тій чи іншій спільноті, або в кількох одночасно. Дворова футбольна команда, гурток хорового співу, товариство з обмеженою відповідальністю, сім'я тощо. Проте, існують актуалізовані спільноти, члени яких гостро переживають свою приналежність. Такими є секти, деякі організовані злочинні групи, іноді мистецькі об'єднання, революційні організації на

Otož, «svitovu liberalnu revoluciju» (Fukujama) my prohraly. Svit stav žorstokišym i cyničnišym. Sprobujmo pidbyty pidsumky.

1. Očevydnou je globalizacija svitovoho istoričnoho procesu, jakyj rozpočavša nasampered u sferi informaciji. «Internet» šče ne stav budennym javyščem, možlyvo, xiba ščo v Ameryci. «Internet», bez sumnivu, pokaznyk cyvilizovanosti. Ale vodnočas ce – varvaryzacija, ščo poľahaje v znečinenni tvorčosti, a v perspektyvi može provadyty do pobutovoho zdyčavinňa. Z inšoho boku, zavďaky jomu postala **problema spivvidnošennja virtualnoji reaľnosti z dijsnist'ju**. Zasteženňa «heroji čoho fil'mu vyhadani, bud' jaka sxožist' iz reaľnymi osobamy je vypadkovoju» vtračaje aktualnist'. Odyn z personaživ «Matryci» laskavo zaprošuje «do pusteli reaľnosti». Vyjavľajet'ša, ľudstvo pidjednane do kompjutermatryci, ščo i je dijsnoju reaľnist'ju; natomist' material'nyj svit – virtual'nyj. Utim, u pevnyj moment perehľadu fil'mu hľadač vže ne spromožnyj vidriznyty reaľnist' vid virtual'nosti.

2. Zasady indyvidualizmu prymušujut' protestuvaty pry vse biľšoji zodnakoviloji standartyzaciji pobutu. Tobto, z odnogo boku, **osobystist' vtračaje identyčnist', a z inšoho, instyntyvno opyrajt'ša čomu**. Jaskravij pryklad – Spolučeni Štaty Ameryky, naselenňa jakyx z kinča 1970-x provadyt' haľačkovy pošuky svoho etničnoho korinňa, na toj čas – zdebilšoho vtračenoho. Slova Ėabčukovoho taksysta: «Я хочу,

щоб усе було як колись. Я хочу самостійности і хочу Радянського Союзу, але без комуністів. У будь-якому випадку, я голосуватиму за Хмару, бо він настоящий мужик» vže staly xrestomatijnymy. Natomist' u Viktora Pjeľevina vodij taksi, ščo veze holovnoho heroja Tatarskooho, na joho zapytannja pro «русскую идею» vidpovidaje oš ščo: «А на счет идеи этой я тебе прямо скажу – хрен его знает. Мне бы на бензин заработать да на хань. А там – что Дудаев, что Мудаев, лишь бы лично меня мордой об стол не били» (*Пелевин В. Generation «П»*. – Москва, 2000. – С. 215). Natomist' koleha Tatarskooho, kotromu vin porekomenduvav «поспрашивать у мужиков» pro «русскую идею» vidproviv tak: «Да я пробовал вначале. Стакан нальешь, в глаза заглянешь, а тебе в ответ: «Да разьебись ты на хуй, Мерседес козлиный. Они покуче «Мерседеса» ничего представить не могут. И все так деструктивно» (С.274). Roman Pjeľevina u dotepnij formi vidtvořuje manipulačiju hromadškoju svidomist'ju za dopomohoju informacijnoho «PR-u». Vin zakinčujet'ša zjasuvannam Tatarskym «pravdy»: vyjavľajet'ša, «русскую идею» generujut' masony, ščo pokloňajut'ša xaldejskym božestvam. I Tatarskij očoľuje ču strukturu... (Pro eroziju halyčko-ukrajinskoji identyčnosti dvy.: «I». *Число 23. Федеративна Республіка Україна*. – Львів, 2002).

3. **Istyny ne isnuje**. Vse bez vyňatku piddayet'ša skepsysu,

початковому етапі свого існування, подекуди науковій школи, нації в умовах війни тощо.

Розповідають, що Кіссінджер, якимось виступаючи в кнессеті сказав: «По-перше, я – американець, по-друге, я – держсекретар Сполучених Штатів і лише по-третє, я – єврей». На що Голда Меїр попросила його не забувати, що в Ізраїлі читають справа наліво. На відміну від Кіссінджера, вона належала до актуалізованої спільноти.

Про особистість ми достеменно знаємо лише те, що вона суб'єкт. Це означає, що думки та чуття здогадаються про те, що вони комусь належать. Будь-яка людина, яка актуалізувала себе в спільноті, безумовно, переживала спільні почуття, спільний страх, спільний гнів, захват, екстаз. І ці спільні почуття були незрівнянно сильніші за пережиті на самоті.

Для людини з досвідом психологічного прикордоння беззаперечним є те, що окрім «я» суб'єктом почуттів буває «ми».

Ті, хто багато та результативно мислив, знають, насправді, ідеї народжуються не в головах, ідеї народжуються між головами. А поезія між серцями.

Існує психіка спільноти. Доводилося спостерігати, як однакові страхи чи ейфорія охоплювали членів актуалізованої спільноти, роз'єднаних сотнями кілометрів.

Є характер спільноти, і він проступає у вчинках і виразі облич належних до спільноти, і в інші часи зовсім не подібних один до одного людей.

Є доля спільноти. За нашими спостереженнями середній вік спільноти – сім років. Далі відбувається розпад і на рештках може виникнути нова спільнота, щодо якої спадковість часто сприймають за тотожність. Абревіатури переживають явища.

В рідкісних випадках доля спільнот становить культурний чи субкультурний архетип. Все це дає підстави уявляти актуалізовану спільноту як інтегровану особистість.

Окрім людини та Бога існують інші особистості – спільноти, можливо, культури. Це доцільно тримати в пам'яті з двох причин. По-перше, для того, щоб не обманюватися стосовно свого справжнього місця в ієрархії особистостей. По-друге, для того, щоб не мати ілюзій щодо суду Божого, позаяк цей суд визнає кругову поруку.

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

буд'-яки svjatošči v tomu čys'li. *Tomu, do pevnoji miry zakonimirno, ščo ukrajnski borci «Za pravdu» ne otrymaly vidpovidi: adže jiji nemaje.* Uskladnenňa informacijnoho prostoru provadyt' do nadto vužkoji specializaciji faxivciv. U tij že «Matryci» pozytyvni personaži – ce *izolovana* hrupa, jaka žyve *izolovanim* žyttiam v *izolovanomu* prostori. Bil'šist' mojix znajomyx istorykiv ne čytajut' žodnyx sučasnyx tvoriv, krim svojix vlasnyx. Inakše kažučy, «kožnyj maryt' u svojemu vlasnomu sni». Zvidsy – samoizolacija. Prača teper cinujet' ša lyše v vužkomu koli. *Osnovne – uspix medial'nyj.* Za bud'-jaku cinu. Škala cinnostej, zhidno jakoji najbil'šuju cnotoju je honor, a najbil'šym zločynom – zrada, beznadijno zastarila. Sxože, Herostrat narodyvša nadto rano, nyini vin by stav herojem. Pro ce, miž inšym, svidčyt' vyňatkovyj popyt na knyhu Oleša Buzyny; a dvi amerykanški hromad'anky staly znamenynty my zavd'aky tomu, ščo amerykanškyj pryzydent z odnijeju z nyx perespav, a druhu zradyv. U rezul'tati zadovoleni vsi. Ba navit' naši patentovi opozycionery-liberaly (spravžni čy ujavni?) pryjmajut' vid vlady nahorody i premiji. Kažut', vidmovylaš lyše Lina Kostenko. Ščo ž, mohlo buty hirše. Majemo ne odnoho, a dvox čolovikiv: krim Juli, šče Lina.

4. Stymul'ovane epoxoju Renesansu rozkripačennja osobystoty nyini transformovaloša v zvyčajnisiňku *rozperezanist'*. Nasyľstvo i seks – uľublena tema najtyražovanišyx kul'turnyx zrazkiv sučasnosti. Naš zemľak Stanislav Lem, odna

z ostannix knyh jakoho vyjšla pid promovystoju nazvoju «Megabitna bomba», vvažaje, ščo tendencija do žorstokosty, jaka osoblyvo proyavľajet' ša v teroryzmi ta mižkonfesijnyx sutyčkax, bude dovhotryvaloju. Zajdit' u bud'-jake f'vivške «Internet-kafe» i perekonajteša, jak zavd'aky hri «Counter-strike» pidlitky zaxopľujut' ša virtual'nym vbyvstvom. Poky-ščo – lyše virtual'nym, bo protyvnyk «ožyve» vse odno. Oš ščo pro «oficijnu real'nist'» zasobiv masovoji informaciji hovoryt' Vjeslava Szymborska: «Cež svit isnuje tiľky todi, koly vybuxajut' bomby, v bezkinečnist' prost'ahajut' ša vijny, jakyx nixto ne xotiv, pidpysujut' ša myrni uhody... koly riky vyxod'at' z berehiv, urahany zryvajut' pokrivľi budynkiv, požezi spaľujut' lisy, vulkanična lava pokryvaje poľa i pasovyšča. Spočatku sensacija porodžuje sensaciju, katastrofa – katastrofu, a zločynnist' – zločynnist'». Je zločynci, jaki perekonani, ščo vony *ne vbyvajut' naspravdi, ščo ce abo hra abo telebačennja.* (Dyv.: *Лильо Т. Віртуальна реальність як місце міжнаціонального примирення // Збірник праць науково-дослідного центру періодики Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України. – Вип. 7. – Львів, 2000. – С. 200-212.*)

Ščo ž, istorija šče ne zakinčylaš. Treťe tyšačolitt'a starovalo, čas, upered!

Krakov, 20.04.2002, 13 hod. 02 xv.

Očikujučy pojizd Vroclav–Kyjiv, ščo spiznujet'ša; utim, jak zavždy

301

IHOR ČORNOVOL
KRAX
RACIONALIZMU,
ABO DUXOVNIŠT'
NA SVITANKU
TREŤOHO
TYŠAČOLITTA

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Більшість наших уявлень про гідне і прекрасне походить з феодалізму. Наші мрії мають феодальну природу. «Вперед, до перемоги феодалізму!», – справжнє, неусвідомлене гасло будь-якої революції. Феодалізм – це вища стадія анархізму і його логічне завершення.

Проте, це стосується не тільки нас. Бог веде себе як феодальний володар. Він судить згідно принципу кругової поруки. Він судить інтегровану особистість, і ми несемо колективну відповідальність. Все, що відбувається в світі – прямо стосується тебе. Відповідно, ти маєш право на все і маєш за все відповідати. Бог – феодальний володар, ти – селянин в селянській спільноті.

Mit gefangen, mit gehangen.

Мені приємно повідомити лохам, що Царство Небесне влаштоване за зразком Парижа 1793 року. Тоді радою комуни були прийняті критерії підозрливості. Один з пунктів такий: підозрілими вважати тих, хто, не здійснивши нічого проти свободи, не зробив нічого для неї.

Тоді теж багато хто вважав, що вся ця революція їх не обходить. І от стоїть перед революційною трійкою такий суб'єкт і «лєпечет», що ні в

чому не винен. «А що ти зробив для свободи?»

«Я ні в чому не винен», – ще встигає він промичати перед тим, як з висоти 2,7 м лезо впаде йому на шию.

І ось душа його вже на небесах. І, не встигнувши отямитись, він раптом знову бачить перед собою трійку: Архангел Гавриїл, Архангел Михаїл та Архангел Рафаїл. «А що ти зробив для свободи?» – чує він громовий голос. «Як, і тут те саме?» – волає він. «Авжеж, сонечко. Залазь, брате, на пательню».

IX

Особистість – це метафора. Як будь-яку іншу істину, її можна побачити лише краєм ока. Особистість поводить себе як спільнота, і лише спільнота вповні відповідає нашим уявленням за особистість.

Ці сумніви доречні, і ми обґрунтовано можемо легковажити особистістю деякий час. До того, як пан повернеться. А він повернеться, і коли ми почуємо його тверду ходу за дверима і брязкіт шпор, ілюзія, що особистість лише метафора,

ВІРШІ ПОЕТІВ УНА-УНСО

Від редакції: Ці тексти, безумовно, мають конкретних авторів, але поширюються у списках власне як витвір колективної творчості усієї спільноти УНА-УНСО.

«Нам допоможуть Коран і чотири
англійські кулемети»
(Чеченське прислів'я)

Чотири кулемети та Коран...
Що допоможе нам
Безбожникам, беззбройним, безпонтівим,
З наводження згвалтованим законом,
По кримінальним переписаним статтям?
На вірність присягти семи смертям,
Повірити передчуттю,
В Чечню прорватись на війну
Крізь небезпечний Дагестан.
І вижити, і йти через кордони,
Щоб нелегально пронести шматок свободи,
Чотири кулемети та Коран.

По RAF наступне покоління – ми
Училися читати,
Коли вони училися стріляти.

миттєво зникне, і ми впадемо перед особистістю на коліна ще до того, як вона виб'є замок і увійде до нас, у кімнату для челяді, де ми проживаємо життя.

Х

Послухати Нагірну проповідь у виконанні Спасителя або почути Слово, яке було на початку і в ньому було життя. Не думаю, щоб воно було нецензурне, як можна було б уявити, згадавши, що сьогодні ми починаємо життя у трохи непристойний спосіб.

Проте, найцікавіше було б підглядіти той момент, коли людина здійснила свою першу, найграндіознішу до сьогодні, найруйнівнішу революцію – протиставила себе природі і вперше нав'язала їй себе. Хоча, можливо, все було навпаки — нам просто дали копняка.

В початках існувало лише дві речі – природа та тотальна діалектика. Невідомо, як виглядала та мить, коли із приреченості на протиставлення природа утворила собі дзеркало в людському розумі. Можливо, це був спалах світла і гримів грім. Як вибух. Втім, до вибухів дійшло значно

пізніше, коли віднайшли революцію – тротиловий еквівалент метафізики. Це ж перше розділення, як і всі великі події, відбулося підступно тихо, так, що волосаті слони і мавпи нічого не помітили. Гола, майже позбавлена вроджених рефлексів та інстинктів істота із затонким у задній частині черепом піднялася над природою (мабуть, щось підпалила).

Ті, хто задовго до мене конструював свої мітології в інтересах панівних класів, – усі вони прагнули уявити момент великого розділення.

Вони гостро відчували його як виклик, як ляпас прекрасному, як первісну зраду.

Характерна риса людини та, що вона творець потворного.

Нежива природа не буває потворною. Також не буває потворних рослин. Навіть після їхньої смерті. Більшість тварин красиві. Огидні лише їхні трупи. Люди бувають красивими рідко. Більшість продуктів їхньої праці та життєдіяльності потворні. Вони єдині, хто продукують сміття. Саме через цю якість, а не через пласкі нігті, Платон мав би давати визначення людині. Брудний кінік Діоген не знав би тоді, що заперере-

ДМИТРО
КОРЧИНСЬКИЙ
«ЦЕ» І «ВОНО»

302

<http://www.ji-magazine.lviv.ua>

<http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Перетривати. Лампа, ось вікно.
Зимовий день і вечір під Різдво,
Книжки і вічний кіт лежить тихцем –
Пухнаста революція кільцем.
Цьому нема початку ні кінця.
Лиш середина – книжка, кіт і я.
І ми уже стріляєм і в тюрмі
Нас ждуть, нас мало і наступим ми
На плити дворику розстрільного таки.
У суддів наших підростають дітлахи,
Їх вчать читати, скоро в перший клас...
Який же сенс виловлювати нас?

Це сонце сходить. Яблуневий сад
І чорне поле ніби янгол переходить.
Почато жити лише, ще не було втрат,
Не було ночі ніби, а вже сонце сходить.

Був день, був вечір. Ніч.
Все втрачено. Я згадую світанок.
Сад, сонце, поле. Лише це, одне.
Переїде ніч, життя завершиться під ранок.
До когось янгол поле перетне.

І ось нарешті я ляжу на травці під деревом,
під яблунею, хоч можливо то буде вишня, мені
однаково, я розрізняю їх лише за плодами...
Під абстрактне дерево ляжу я, під захід сонця і
заходжусь мріяти, напівміркувати, напівпригадувати
і милуватись власним сумуванням. Минуле я
пофарбую для себе у теплі кольори заходу,
а майбутнє буде світлим ранком, хоч і через довгу
ніч. Ось кінець буття спускається на мою голову.
Життя забулось, бажання заспокоїлось в собі.
Я пливу легкими хвилями меланхолії і рефлексую
на дозвіллі.

Війна завершилась. Не чути голосів.
І стало ясно, що є дві суттєві речі:
Це тепле світло і суха трава.

Фундаментальне коливання листя –
Тільки це цікаво.

Помислити шляхи проміння крізь гілки –
Це Світ помислити, як яблуко знайти.
Пізнання зла і блага – це тільки яблуко,
Бог – яблуня, коли лежиш під нею на землі,
Й через зелене листя,

303

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

чити. Людина – це істота, що смітить. В океані прекрасного людина збудувала собі острівці зі сміття. Мислять – значить смітять. Саме тому Прометей прикували до скелі, й найпрекрасніший птах рвав його печінку.

Опанування вогнем та деякими ремеслами греки вважали ключовими ознаками розділення.

П'ятикнижжя трактує розрив, як гріхопадіння й вигнання з раю. Це сталося з набуттям етичних уявлень. Тобто, з появою першого загально-уявлення щодо стосунків у спільноті, а, відповідно, і стосунків з Богом всупереч інстинктові. Розділення зродило свідомість.

Честертон вважає, що розрив відбувся, коли людина раптом замилувалася твариною і намалювала її.

Нав'язавши себе природі, людина почала творити другу природу – суспільство, технології, економіку, мистецтво.

Наша цивілізація вповні перетворилася на другу природу тоді, коли особистість перестала відігравати в ній провідну роль. Людина все ще необхідна, проте вже не в тих проявах, де вона є особистістю.

Стало можливим говорити про *саморозвиток* цивілізації, при якому людина присутня, як свого часу вона була присутня на краю великого льодовика.

Сенс майбутнього – повстання особистості проти другої природи. Мова не про знищення ватерклозетів. Адже в повстанні проти першої природи не були знищені зірки та сила тяжіння. Мова про те, що свавільна особистість має лишитися джерелом власної долі. Влада, якою не можна зловживати, – не є владою.

Ханська ставка буде влаштована посеред силіконової долини. Там буде поставлена юрта і прив'язані верблюди. Ми нав'яжемо себе як завжди: спочатку це буде агресивне жебрацтво, згодом ми будемо розбійники, а вже по тому князі.

Всі попередні революції мали, в тому числі, якийсь раціональний сенс. Оптимізувати суспільство, привести надбудову у відповідність до базису тощо.

Революція, що гряде, буде чистим екзистенціальним насильством. Вона не матиме жодного сенсу для суспільства.

теплим переплетене промінням,
У небо дивишся за дві
години до війни.

ВІЛЬ-ЕЛЬМ ТЕЛЛЬ В ЗАГАЛЬНОКУЛЬТУРНОМУ КОНТЕКСТІ

Як витончено просто – влучний постріл,
Стрибок стріли крізь білий простір
З гори в долину, в яблуко чи в око.
Стріла, туман, рухома ціль –
Все визначено й просто,
Що націю рождає влучний постріл,
Свобода – простір, перемога – постріл.
Лоб, яблуко і ворог на коні,
Та ще живий терор
І правда на землі.
Стріла б'є ціль – це неземна краса,
Майбутнє наше – схована стріла.

*Війна іде, просто є такий глибокий тил,
де ніхто не знає, що існує фронт.*

Крізь краєвиди з сосен і берез
По призабутій колії йти тилом,
Щоб рейки познайомити з тротилом
З терористичним умислом чи без.

Весінній ліс – холодні кольори,
Ознаки міста в лісі передмістя,
Ось краплі крові на торішнім листі –
Передчуття минулої війни.

Хтось різав руку клястися на вірність
Ідеям осені чи напрямку стрільби.
Всі клятви гідності – у проміжках ганьби.
Напалму стане підпалити підлість.

Я намічаю рубежі, мандруючи поліссям
Я обираю цілі, я гуляю містом.
В ландшафті гідному мішень – людина,
Передчуття війни – війни причина.

Ми не потрібні цивілізації, як колись конкіста-
дори не були потрібні індіанцям. Проте конкі-
стадори палко любили індіанців і їхнє золото.
Як ми зараз любимо мікропроцесори.

Незабаром одномірні зі здивуванням пере-
конаються, що інформаційне суспільство – це
феодалне суспільство.

XI

Від дня поселення в Едемському садочку
людина жила в активному світі. Світ випробову-
вав людину і кидав їй виклики. Бути гідним –
означало гідно реагувати. Праведник – це той,
хто зберігає душевний спокій і віру в обличчя
буремного диявола.

Сьогодні людина живе в пасивному світі, який
не викликає і не випробовує. Гідність вже не
може бути визначена через реакції. Відтепер
праведник провокує. Він має зійти зі скелі в
море. Не будуйте фортець – культивуйте коней.
Вам не доведеться оборонятися, ніхто не прийде.

Диявол вчиться, янголи еволюціонують. У
жорстокому і брудному світі минулого янгол яв-
лявся як образ неземної краси і потойбічного

нереального світла. Сьогодні такі образи дося-
гаються комп'ютерною обробкою кадру, лазер-
ною світлотехнікою, успіхами матеріалознавства.
Тому з недавнього часу янголи являються в по-
дертих камуфляжах.

У Хайфі, на схилах міститься центральна квар-
тира бахаїтів. Це кілька споруд і парк, побудо-
вані без найменшої похибки, без тріщинки, без
порошинки. Травичка до травички. Ніби пласт-
масові гілочки та листочки на деревах, абсолютно
чисті поверхні. Підібрані за розміром дрібні
камінці на доріжках. Я не уявляю, скільки людей
щоденно доглядають за цим видовищем без
недоліків, без випадковостей, без огріх. Чи ну-
дило Вас коли-небудь від с олодких картин зі
«Сторожової Вежі»? Це та сама естетика.

Певно для людини з дев'ятнадцятого століття
ця бахаїстська оаза могла б бути доказом того,
що вирій існує. Проте, ми, люди з-за телевізора,
швидше в юдейській пустелі знайдемо присут-
ність божественного. Коротше, коли зустрінете
янгола, не подумайте, що це неголений вбивця.

Коли ти повернешся з війни, якщо повернешся
звідти, де звикли приховувати своє життя, звикли
прислухатися, ти будеш неприємно вражений натов-
пом, знахабнілим від безпеки і від неї дурним. Тебе
дратуватиме те, як ці люди говорять, їхній вигляд і
тембр голосів, і вигляд їх міст, не ушляхетнених руй-
нуваннями, і неможливість стріляти.

Йти містом, ніби лісом, ніби полем, ніби небом,
пролетіти, ніби йти, тримати у наплічнику війну, смерть
поряд мати, а на обрії тюрму; гранати в тайнику сво-
го часу чекають нетерпляче, небо плаче в ностальгії,
мабуть бачить щось минуле, щось велике; я дитячу
ностальгію неба і свою не втрачу, неба не переверну,
не плачу я. То краплі від дощу.

НА СМЕРТЬ ГЕНЕРАЛА ШУХЕВИЧА

Коли мас роля і роля особи
Єднаються в дії крізь зірвані мости,
То тріска в ополонці — геніяльна махіна,
Сипляться іскри від Москви до Берліна.

Кинь зброю. Руки догори. Здавайся і судить гебіста
перед фронтом конвою,
Що гри тої свічки — генераль без війська.
Та палить межі очі йому не «Люгер»,
а Свята Абстракція. Так іскра з Цибуха
Запалює ліси, як спада посуха.
Вождь знає, час чину надходить. Та краю тільки, як
розчепірені вхоплять в агонії
Пальці. Та часу тільки,
Як стежка прохова. Дві цілі запалю. Чотири секунди
на слова, приборані в героїчну галю.

З рукою догори — патетичним гостем
Увійти в смерть, як актор в героїчний вестерн.
Смерть на плян, усміх, гест славний в фінезії.
Сполох тротилу — як сполох магnezії
В полум'ї експльозії час фотографує
На дні неволі. Чин в оздобних рамах,
І комплекс героїки (і прапорчик в петличку)
Не смійтесь, як шабля щербилась. То добре і стило.
Смерть славна важка,
Та легка іронія, що вождь, коли гинув,
був зовсім без війська.

305

ВІРШІ ПОЕТІВ
УНА-УНСО

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

XII

Раніше диявол був жахливий чи спокusливий.
Тепер він раціональний. Це основна його риса.
Нечиста сила оселяється на цвинтарях, бо там
досконала стабільність.

На початку індустріальної доби революція ма-
ла два шляхи: кидати дерев'яні черевики у вузли
машин, чи створювати профспілку. Пролетарська
революція була неможлива без індустріалізації,
а новий феодалізм неможливий без глобалізації.

Необхідно із застереженням ставитися до
екологічних та ностальгійних концепцій. В Інтер-
неті утримується не менше Бога, ніж у стайні.

Історія рухається не за законами історії, а за
законами античного театру. Це стосується по-
будови сюжету і зміни картин. А коли сюжет ви-
черпано, стосунки персонажів заведені в глухий
кут, коли репліки починають повторюватися, а
будь-який варіант фіналу виглядатиме безглуз-
до, тоді зверху на мотузках спускають «бога з
машини». Він вирішує нерозв'язуване і пояснює
глядачам мораль вистави. Він змітає зі сцени
набридлих персонажів і дає знак хору співати
фінал. І наступного дня починається нова п'єса.

АВТОРИ ЧИСЛА:

Шломо Авінєрі (Avineri), професор, директор Інституту європейських студій Єврейського університету в Єрусалимі

Екбаль Агмад (Ahmad, 1933/34-1999), американський політолог пакистанського походження, заслужений професор Гемпширського коледжу (Амгерст), редактор квартальника *Race and Class*; на початку 60-х брав участь у боротьбі за свободу Алжиру, в 60-70-х виступав у русі американських християнських пацифістів, у 90-х був радником Беназир Бгутто

Тарас Андрусяк, доцент кафедри історії та теорії держави і права України, директор правничого коледжу Львівського Національного університету, мешкає у Львові

Владімір Баранов, російський мережевий публіцист, лавреат міжнародного конкурсу есеїстики у Ваймарі (1999), мешкає у Москві; vedi@nm.ru

Ален де Бенуа (de Benoist), французький журналіст, керівник дослідної групи *За європейську цивілізацію*, теоретик і лідер руху Нових правих, мешкає у Парижі

Бистрицький Євген, доктор філософських наук, виконавчий директор Міжнародного фонду *Відродження*, мешкає у Києві

Жан Бодріяр (Baudrillard), французький філософ і соціолог, германіст, перекладач, викладач Нантерського університету; учасник подій травня 1968

Антон Борковський, аспірант кафедри філософії Національного університету Львівська Політехніка, спеціалізується у середньовічній філософії, мешкає у Львові

Волт Вітмен (Whitman, 1819-1892), видатний американський поет

Джабдурогман Гойтінський, чеченський мусульманський теолог, член ради алімів Чечні

Едуардо Галеано (Galeano), урувайський письменник і есеїст, 1973-1984 перебував у політичній еміграції в Аргентині й Іспанії, автор більше 10 книг художньої прози, численних есеїв, мешкає у Монтевідео

Федеріко Гарсія Лорка (Garcia Lorca, 1898-1936), видатний іспанський поет і драматург, розстріляний франкістами під час громадянської війни

Крістофер Даазе (Daase), бельгійський журналіст, мешкає у Брюсселі

Умберто Еко (Eco), італійський естетик, семіотик і письменник, професор Болонського університету

Томас Стернз Еліот (Eliot, 1888-1965), англійський та американський поет, драматург і літературний критик, лавреат Нобелівської премії

Ергард Епплер (Erppler), німецький політичний та громадський діяч, ветеран СДПН, один з лідерів антивоєнного руху 70-х

Рене Жирар (Girard), французький літературознавець, філософ, антрополог, від 1947 мешкає та працює у США; його праця *Насилля і священне* (1972) містить виклад антропологічної концепції, яка стала ключовою для сучасної антропології

Леопольд фон Захер-Мазох (Sacher-Masoch, 1836-1895), австрійський письменник родом зі Львова, фахівець з історії Східної Європи, автор перверсивних текстів на історичному, етнографічному та сучасному побутовому матеріалі

Карл-Гайнц Камп (Kamp), керівник відділу планування і фундаментальних досліджень Фонду Конрада Аденауера, мешкає в Санкт-Августін

Ришард Капушцінські (Kapuściński), польський журналіст, працював кореспондентом ПАП на Близькому Сході та в Африці, автор низки документальних книг про історію та політичне життя цього регіону

Джозеф Кенджемі (Cangemi), професор психології університету Західного Кентакі

joseph.cangemi@wku.edu

Казімір Ковальські (Kowalski), американський учений-психолог

Григорій Комський, перекладач і есеїст, митець-вітражист, мешкає у Гайдельбергу

Дмитро Корчинський, український поет, есеїст і громадський діяч, теоретик праворадикального руху, директор Інституту регіональної політики, мешкає у Києві

Жак Лакан (Lacan, 1901-1981), французький психіатр і філософ, засновник французького психоаналітичного товариства та Паризької Фройдівської Школи; ініціатор залучення психоаналітичних методів до філософських досліджень; упродовж 1951-1979 проводив семінари з клінічного аналізу, завдяки яким опрацював оригінальну структуралістську концепцію

Волтер Лакер (Laqueur), видатний американський історик і політолог родом з Вроцлава, професор багатьох університетів (у т.ч. Гарвардського та Чиказького); автор книг *Росія і Німеччина*, *Європа після Гітлера*, *Історія сіонізму*, *Європа та Совецький Союз*, *Фашизм: учора, сьогодні, завтра* та ін.

Маріна Латишева (Латышева), російська журналістка, оглядачка відділу політики газети *Версія*, спеціалізується на проблематиці терору та маргінальних екстремістських груп, мешкає у Москві

Міхель Лібіг (Libig), німецький політолог, співробітник Аналітичного центру Інституту Шиллера

Жиль Ліповецки (Lipovetsky), французький філософ-постмодерніст, есеїст, викладач університету Гренобля

Роберт Лукабо (Lukabo), американський психолог

Аркадій Магіканов (Магиканов), російський журналіст

Ульріка Майнгоф (Meinhoff, 1934-1976), німецька журналістка, учасниця ліворадикального терористичного руху

Герфрід Мюнклер (Muenkler), професор Інституту соціології Гумбольдтського університету, мешкає у Берліні

Володимир Остроухов, доцент кафедри правознавства юридичного факультету Київського Національного економічного університету, дослідник філософських аспектів насильства і терору, мешкає у Києві

Езра Паунд (Pound, 1885-1972), американський поет і есеїст, емігрував до Європи у 1908, провідний представник імажизму

Гергард Преср (Preyer), німецький журналіст

Міхаїл Ремізов (Ремизов), російський журналіст і політолог, оглядач *Русского журнала* mih@russ.ru

Поль Рікер (Ricoeur), французький філософ і протестантський теолог, засновник і головний представник сучасної філософської герменевтики

Віктор Савченко, доцент Південноукраїнського педагогічного університету, президент Асоціації європейської культури, автор біографічних праць про добу української революції (*Авантюристи громадянської війни*; *Петлюра*), мешкає в Одесі

Ярослав Сватко, український публіцист і видавець, у 1992-1996 головний редактор тижневика *Шлях Перемоги*, у 1995-1998 автор і ведучий парламентської телевізійної програми *Рада*, від 1995 директор видавництва *Галицька видавнича спілка*; gvs@mail.lviv.ua

Євген Смотрицький, кандидат філософських наук, старший викладач кафедри соціальних дисциплін Дніпропетровського Юридичного Інституту МВС України, мешкає у Дніпропетровську

Ілья Стоґофф (Stogoff), російський журналіст і письменник, автор низки документальних романів про проблеми тероризму, мешкає у Санкт-Петербурзі

Максиміліан Стрміска (Strmiska), чеський учений, викладач кафедри політології факультету соціальних досліджень Масарикового університету в Брно
Ярослав Томасевич (Tomasiewicz), польський дослідник і публіцист, автор дослідження *Тероризм на тлі політичного насильства* (*Енциклопедичний нарис*) (2000)

Лев Троцький (1879-1940), діяч та ідеолог російського комуністичного руху, один з провідних організаторів більшовицької революції в Росії та «червоного терору» в Україні, творець ліворадикальної політичної концепції троцькізму, убитий у Мексиці агентом совецької розвідки

Едвард Фукуа (Foucault), американський психолог

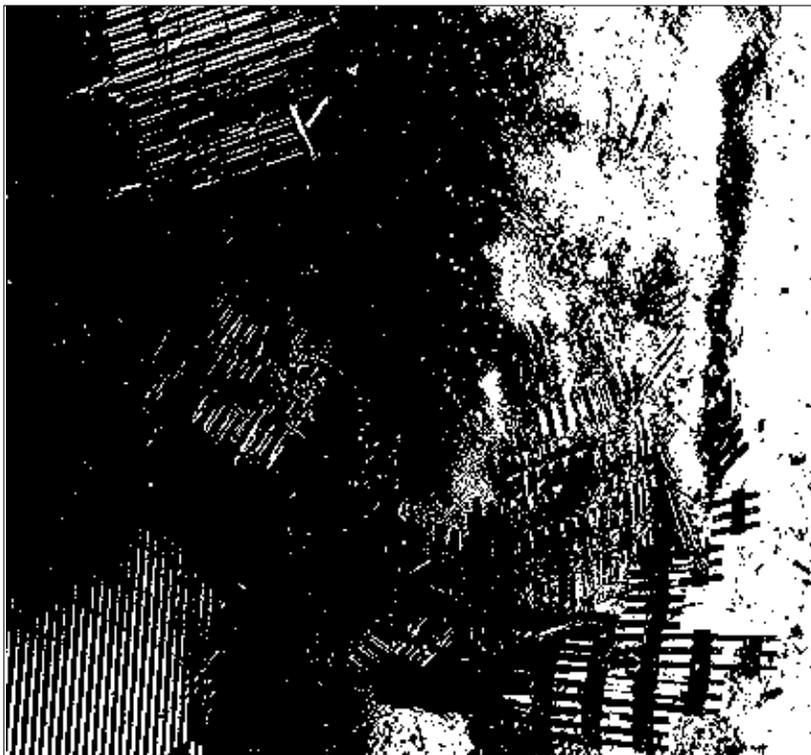
Боріс Хазанов, російський письменник, у часи сталінщини політичний в'язень, після війни працював лікарем, з 1982 мешкає у Мюнхені

Василь Черепанин, студент магістерської програми «Культурологія» Національного університету «Києво-Могилянська Академія», мешкає у Києві

Ігор Чорновол, кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту українознавства ім.І.Крип'якевича НАНУ, мешкає у Львові

Якоб Шісслер (Schissler), німецький журналіст

незалежний культурологічний часопис

1 1 . 0 9 . 2 0 0 1

25
2002

незалежний культурологічний часопис

**Число вийшло
за участю
Фонду Гайнріха Бьолля
(Берлін)**

РЕДАКЦІЯ ЧИСЛА
Тарас Возняк (головний редактор)
Антон Борковський (куратор номера)
Юрій Бабік
Вальтер Моссманн
Софія Онуфрив
Андрій Павлишин
Алла Татаренко

Адреса редакції:
e-mail: ji@litech.lviv.ua
e-mail: ji@is.lviv.ua
www.ji-magazine.lviv.ua

© Редакція журналу «Ї», 2002

ňřďřń âîçí'ę
тарас возняк

„КОЖЕН-БО
АНГЕЛ -
ЖАКЛИВУЇ”
або естетика contra етика

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

**Čyso vyjšlo
za učast'u
Hans Boell Stiftung
(Berlin)**

REDAKCIJA ČYSLA
Taras Vozniak (holovnyj redaktor)
Anton Borkovskij (kurator nomera)
Juriy Babik
Walter Mossman
Sofija Onufriv
Andriy Pavlyshyn
Alla Tatarenko

Adresa redakciji:
e-mail: ji@litech.lviv.ua
e-mail: ji@is.lviv.ua
www.ji-magazine.lviv.ua

© Redakcija žurnalu «Ji», 2002

ňřďřń âîçí'ę
taras vozniak

„КОЖЕН-БО
АНГЕЛ -
ЖАКЛИВУЇ”
або естетика contra етика

*Хто з сонму ангелів вчує мій клич, коли скрикну?
Хай би який і почув, і притис би мене
раптом до серця, – я згину тоді, бо сильніший
він є від мене. Адже ж красота – не що інше,
як початок жажливого. Ми йще тертим його
і дивуємось дуже, чому красота не воліє
знищити нас. Кожен-бо ангел – жажливий.*

Райнер Марія Рільке, Дуїнянські елегії,
Перша елегія (1. – С. 157)

Філософською банальністю є проблема сепаратності, а отже – конфліктності етичного та естетичного первнів. Нікому досьогодні так і не вдалося переконливо звести одне до іншого, чи вивести одне з іншого. Попри всю словесну еквілібристику між ними завжди залишається хоч мінімальна та мало помітна, але тріщина, яка цілком достатня для копитця диявола. Ба більше

– часто багато хто вдавався до доволі нечесних метафоричних підмін – пропонуючи щось подібне до «краси праведности» чи «праведности краси». А принагідно згадував про те, що «краса врятує світ» – за Достоевським. Однак все це, на жаль, не більше, ніж екзалтації.

Але, здається, є одна характеристика, яка кардинально розмежовує етичне та естетичне. А саме – свобода. Це вона і є тією зяючою порожнечею, що творить тріщину між ними. Однак це, ясна річ, не філістерська свобода у нічних капцях чи фригійському вже зацукрованому каптурі, а жажлива свобода, що межує із сваволею. Можливо, це дійсно жажлива свобода/деспотія Робесп'єра чи свобода/аморальність де Сада. Багато абсолютно а-моральних, чи для більшого наголошування поза-моральних речей – красиві. Красиві абсолютно нелюдською жажливою красою. «Кожен-бо ангел – жажливий», – писав Райнер Марія Рільке.

Боюся наразитися на справедливу нищівну критику з позицій моралі, однак перше, що зблигло у запаленій голові по огляді кадрів, коли літа-

*Хто з сонму анхелів вчує мій кльч, колы скрыкну?
Хай бы jakyj i почув, i притис бы мене
раптом до серца, – ja зhyну тоди, бо syl'нишyj
vin je vid мене. Адже ж красота – не што инше,
jak початок жажлывоho. Мы ишче терпым joho
i дывujemy дуже, чому красота не volije
знышчыты нас. Кожен-бо анхел – жажлывыj.*

Райнер Марија Рил'ке, Дујиански елехии,
Перша елехија (1. – S. 157)

Философскоју баналност'у је проблема сепаратности, а отже – конфликтности етычноho та естетычноho первнив. Никому дошoходни так и не вдалоша переконлыво звесты одне до иншoho, чy вывесты одне з иншoho. Попры всу словесну еквилібрыстыку миž нумы завždy залышajeт'са хоç минимал'на та малoпoмитна, але трішчына, cилком достатна дл'а кoпытца дыявола. Ба бил'ше – чaсто баhато xто вдававша до доволи нечесных

metaforyчных пидмин – proponujuчы шчоś podибне до «krasy pravednocy» чy «pravednocy krasy». А прынагідно зhadував про те, шчо «krasa вратује свit» – за Достoјевськым. Oднак vse ce, на жал', не бил'ше, ниž екзал'tациjи.

Але, здаејeт'са, је одна характeрыстыка, яка кардынално розмежовује етычне та естетычне. А same – свобода. Ce вона и је тijeју жажучоју порожнечеју, шчо твoрыт' трішчыну миž нумы. Oднак ce, ясна річ, не филістерська свобода у нічных капцax чy фригійському вжe зацукрованому кaptурi, а жажлыва свобода, шчо межује из сваволеју. Можлыво, ce диjsно жажлыва свобода/dеспотија Робесп'єра чy свобода/аморал'нист' де Сада. Баhато абсолютно а-морал'ных, чy дл'а бил'шoho наholoшування поза-морал'ных рeчeј – кpасыви. Кpасыви абсолютно нелудськоју жажлывоју кpасoју. «Koжен-бо анхел – жажлывыj», – пьсав Райнер Марија Рил'ке.

Boжуsa наpазытыsa на справедлыву нышчывну кpытыку з пoзycиј морали, однак перше, шчо зблысло у запаленіj холoви по oхл'adi кадpив, колы литаçок шaxидив вpизавша у Свитoвыj торховыj центр 11 вересня 2001

чок шахідів вривався у Світовий торговий центр 11 вересня 2001 року – це не усвідомлення миттєвої смерті тисяч людей, а заціпеніння перед жахливою красою цього акту. Осмислення та співчуття потребують застановлення, якогось часу. Натомість краса, навіть якщо вона така жахлива, пронизує, вона блискавична. Краса не зв'язує, як етика чи мораль. Вона безстороння щодо тебе, вона холодна. Краса ширяє у обширах поза-морального. А отже – жахливого.

Кант спробував втекти від цієї свободи, посилаючись на розум. Вільна людина чинить тільки розумно. Для нього «закони свободи» «вказують на те, що має відбуватися, хоча, можливо, ніколи і не відбувається; цим вони відрізняються від законів природи, в яких йдеться тільки про те, що відбувається» (2. – Т.3. – С. 659-660). І тут Кант виконує головоломний кульбіт – неначе поєднує непоєднувані закон та свободу у своєму моральному імперативі. Однак це тільки окраса його філософських конструкцій – життя давало і дає зовсім інші відповіді.

Світ не розумний, а отже і мало моральний.

У ньому бувають пристрасті. Він щомиті пробує вирватися у поза-моральне як свавільне/вільне чи красиве. Ба більше – випробовує розумне та моральне естетичним, щоразу більше перверсуючи у розумінні цього абсолютно вільного (до збоченства) естетичного. Можливо навіть випробовує на свій спосіб банальне розуміння божественного, втіленого для посполитих у простацькій моральності.

Однак завжди етика та мораль пов'язані із виконанням певних зобов'язань. Поль Рікер, виходячи з того, що «закон чи норма мають дві характеристики – універсальність та примус, – суть яких чудово виражає термін “належність/повинність”», пропонує навіть певну ієрархію таких зобов'язань, рекомендуючи «використовувати термін “етика” щодо сфери праведності і термін “мораль” щодо сфери “належного/того, що мусить бути”» (3. – С. 39).

Політика як система «спільного», «усуспільненого» співіснування завжди трактувалася як публічна царина етичного, моралі. Принаймні наперед. Тому Рікер, слідом за Аристотелевою

roku – ce ne usvidomlenná mytt'evoji smerty tyšać ľudej, a zacipeninná pered žaxlyvoju krasoju čoho aktu. Osmyslenná ta spivčutt'a potrebujut' zastanovlenná, jakohoš času. Natomist' krasa, navit' jakščo vona taka žaxlyva, pronyzuje, vona blyskavyčna. Krasa ne zvjazuje, jak etyka čy moral'. Vona bezstoronná ščodo tebe, vona xolodna. Krasa šyřaje u obšyrah poza-moral'noho. A otže – žaxlyvoho.

Kant sprobuvav vteky vid cijevi svobody, posylajučyš na rozum. Vil'na ľudyna čynyť til'ky rozumno. Dľa ňoho «zakony svobody» «v'kazujut' na te, ščo maje vidbuvatyša, xoča, možlyvo, nikoly i ne vidbuvajet'ša; cym vony vidriznajúťša vid zakoniv pryrody, v jakyx jdeťša til'ky pro te, ščo vidbuvajet'ša» (2. – T. 3. – S. 659-660). I tut Kant vykonuje holovolomnyj kul'bit – nenače pojednuje nepojednuvani zakon ta svobodu u svojemu moral'nomu imperatyvi. Odnak ce til'ky okrasa joho filosofšykyx konstrukcij – žytt'a davalo i daje zovsim inši vidpovidi.

Svit ne rozumnyj, a otže i malo moral'nyj. U ňomu bujajut' prystrasti. Vin ščomyti probuje vyrvatyša u

poza-moral'ne jak svavil'ne/vil'ne čy krasyve. Ba bil'še – vyprobuvuje rozumne ta moral'ne estetyčnym, ščorazu bil'še perversujučy u rozuminni čoho absol'utno vil'noho (do zbočenstva) estetyčnoho. Možlyvo navit' vyprobuvuje na svij sposib banal'ne rozuminná božestvennoho, vtilenoho dľa pospolytyx u prostackij moral'nosti.

Odnak zavždy etyka ta moral' povjazani iz vykonannám pevnyx zobovjazañ. Pol Riker, vyxoďačy z toho, ščo «zakon čy norma majuť dvi xarakterystyky – universalnist' ta prymus, – suť jakyx čudovo vyražaje termin “naležnist'/povynnist'”», proponuje navit' pevnu ijerarxiju takyx zobovjazañ, rekomendujučy «vykorystovuvaty termin “etyka” ščodo sfery pravednosti i termin «moral'» ščodo sfery “naležnoho/toho, ščo musyť buty”» (3. – S. 39).

Polityka jak systema «spil'noho», «ususpil'neho» spivisnuvaná zavždy traktuvalaša jak publična caryna etyčnoho, morali. Prynajmni napozir. Tomu Riker, slidom za Aristotelevoju «Nikomaxovoju etykoju», bačyť polityku «u jakosti sfery zdjysnenná

«Нікомаховою етикою», бачить політику «у якості сфери здійснення прагнення до праведного життя» (3. – С. 46). Важливою характеристикою політики як сфери здійснення праведних цілей є її публічність – кожен політичний акт спрямований не на сокровенного «мене», не на інтимного «тебе», а на незнамого мені «третього» у полі політичного. І у цьому задеклароване не тільки бажання «жити разом» і якимось урегулювати це життя, але й обов'язкова вимога толерувати цього «третього». Або його придушувати, утворюючи ієрархічні єдності – регіони, нації і врешті держави.

Тому такі антиестетичні, далекі від свободи всі політичні проекти. Вони мають дуже мало спільного із свободою, а отже і естетикою. Хоча ледь не всі вони декларують, що створені для поширення свободи. Творення націй і держав насправді не є втіленням праведності чи хоча б справедливості, як це повсякчас декларують. І що найсумніше – це тільки утворення інших ієрархій, а не реалізація свободи. Таким чином, етика, мораль та політика дійсно не настільки

пов'язані із свободою. Задля краси викладу можемо обмежитися лише цією, може й доволі сумнівною, однак красивою (що достатньо) та необхідною нам, декларацією.

Натомість мистецтво було резервуаром, куди (якщо говорити про чисту естетику) – каналізувалася свобода аж до сваволі як повного позаетиного. «Адже ж краса – не що інше, як початок жахливого. Ми ще терпимо його і дивуємось дуже, чому краса не воліє знищити нас. Кожен-бо ангел – жахливий» (1. – С. 157). Під «жахливим» ми тут розуміємо, звичайно щось поза-людське, щось, що робить людське життя не таким безпечним етикою, утилітарною мораллю чи хоча б політичною ієрархією або ж політичною конвенцією. Ба більше – і сучасне мистецтво вирвалося з пут умовної свободи якогось «золотого перетину» чи «золотого стандарту», «ідеалу». Воно прорвалося у сферу повної свободи/сваволі. «Зникло мистецтво як символічна домовленість, яка відрізняється від чистого та простого продукування естетичних вартостей, яке відоме нам під назвою культури – безкінеч-

ТАРАС
ВОЗНЯК
«КОЖЕН-БО
АНГЕЛ –
ЖАХЛИВИЙ»
АБО
ЕСТЕТИКА
CONTRA ЕТИКА

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

prahnenňá do pravedného žytt'a» (3. – S. 46). Važlyvoju charakterystykoju polityky jak sfery zdijsnenňá pravednyx cilej je jiji publicnist' – kožen polityčnyj akt spřamovaný ne na sokrovennoho «mene», ne na intymnoho «tebe», a na neznanoho meni «treťoho» u poli polityčnoho. I u čomu zadeklarovane ne til'ky bažanňá «žyty razom» i jakoš urehul'ovuvaty ce žytt'a, ale j obovjazkova vymoha toleruvaty čoho «treťoho». Abo joho prydušuvaty, utvořujučy ijerarxični jednosťi – regiony, naciji i vrešti deržavy.

Tomu taki antyestetyčni, daleki vid svobody vsi polityčni projekty. Vony majuť duže malo spiľnoho iz svobodoju, a otže i estetykoju. Choča led' ne vsi vony deklarujuť, ščo stvoreni dľa pošyrenňá svobody. Tvorenňá nacij i deržav naspravdi ne je vtilennám pravednosti čy choča b spravedyvosty, jak ce povšakčas deklarujuť. I ščo najsumніше – ce til'ky utvorenňá inšyx ijerarxij, a ne realizacija svobody. Takym čynom, etyka, moral' ta polityka dijsno ne nastil'ky povjazani iz svobodoju. Zadľa krasny vykladu možemo obmežyť lyše cijuju, može j dovoli sumnivnoju, odnak

krasyvoju (ščo dostatňo) ta neobxidnoju nam, deklaracijuju.

Natomist' mystectvo bulo rezervuarom, kudy (jaksčo hovoryty pro čystu estetyku) – kanalizovalaša svoboda až do svavoli jak povnoho pozaetyčnoho. «Adže ž krasota – ne ščo inše, jak počatok žaxlyvoho. My išče terpyemo joho i dyvujemoš duže, čomu krasota ne volije znyščyty nas. Kožen-bo anhel – žaxlyvyj» (1. – S. 157). Pid «žaxlyvym» my tut rozumijemo, zvyčajno, ščoš poza-luďske, ščoš, ščo robyť luďske žytt'a ne takym ubezpečeny m etykoju, utylitarnuju morall'u, čy choča b polityčnoju ijerarxijuju abo ž polityčnoju konvencijuju. Ba bil'se – i sučasne mystectvo vyrvaloša z put umovnoji svobody jakohoš «zolotoho peretynu» čy «zolotoho standartu», «idealu». Vono prorvaloša u sferu povnoji svobody/svavoli. «Znyklo mystectvo jak symvolična domovlenist', jaka vidrižnajeťša vid čystoho ta prostoho produkuvanná estetyčnyx vartostej, jake vidome nam pid nazvoju kul'tury – bezkinečnoho pošyrenňá znakiv, recyrkul'aciji mynulyx i sučasnnyx form. Nemaje vže

ного поширення знаків, рециркуляції минулих і сучасних форм. Немає вже ні основного правила, ні критеріїв для суджень, ні насолоди. Сьогодні в області естетики вже не існує Бога, який здатен впізнати своїх підданих. Чи, послугуючись іншою метафорою, немає золотого стандарту ні для естетичних суджень, ні для насолод. Це – як валюта, яка від сьогодні не обмінюється...» (4. – С. 23-24).

Попередні судження стосуються власне трагічно сучасного, дійсно вільного до жаху мистецтва. «Пройшовши через звільнення форм, ліній, кольору та естетичних концепцій, через змішування всіх культур та стилів, наше суспільство досягло загальної естетизації, просування всіх форм культури (не забувши при цьому і форм антикультури), підйому всіх способів відтворення та антивідтворення... завдяки засобам масової інформації, теорії інформації, відео – всі стали потенційними творцями» (4. – С. 25-26).

Але, як і колись, так і тепер було і змішування жанрів, коли етичне пробували «поєднати з», а як на мене, то «виродити у» естетичне (мистецт-

во, яке лікує суспільство, яке рятує суспільство тощо), чи естетичне «виродити у» етичне (суспільне життя має бути не лише утилітарним, вигідним, але і естетичним). Виплодами такого помішання функцій та ролей і стали монстри від політики (суспільно узгодженого співжиття), яких можна класифікувати за кількома категоріями на:

- маніяків;
- терористів;
- злочинців проти людства, вони ж, як правило, виступають як великі політики.

Дуже часто різниця між ними тільки у засобах і ресурсах, які їм доступні, та висновуваній із цього суспільній оцінці. Дрібний естет скидається на маніяка, середній – на терориста, крупний – на політика. Пригадаймо градацію «я» – «ти» – «третій».

Однак, еднаючою їх рисою є змішання царин своєї активності та засад, які для цих царин властиві – втягнення у царину етичного – тобто суспільного та зобов'язуючого, абсолютно суб'єктивного фактору – естетичного з його свободою аж до сваволі. Абсолютно зрозуміло, що у сфері між-

ni osnovnoho pravyla, ni kryterijiv dľa sudžen, ni nasolody. Šohodni v oblasti estetyky vže ne isnuje Boha, jakyj zdaten vpiznaty svojix piddanyx. Čy, posluhujučyš inšoju metaforoju, nemaje zolotoho standartu ni dľa estetyčnyx sudžen, ni dľa nasolod. Ce – jak vaľuta, jaka vid šohodni ne obmiňujeťša...» (4. – S. 23-24).

Poperedni sudženňa stosujuťša vlasne trahično sučasnoho, dijsno viľnoho do žaxu mystectva. «Projšovy čerez zvil'nenňa form, linij, koľoru ta estetyčnyx koncepcij, čerez zmišuvannňa vsix kul'tur ta styliv, naše suspiľstvo došahlo zahal'noji estetyzaciji, prosuvannňa vsix form kul'tury (ne zabuvšy pry čomu i form antykul'tury), pidjomu vsix sposobiv vidtvorenňa ta antyvidtvorenňa... zavďaky zasobam masovoji informaciji, teoriji informaciji, video – vsi staly potencijnymy tvorčamy» (4. – S. 25-26).

Ale, jak i kolyš, tak i teper bulo i zmišuvannňa žanriv, koly etyčne пробуvaly «pojedyaty z», a jak na mene, to «vyrodyty u» estetyčne (mystectvo, jake likuje suspiľstvo, jake řatuje suspiľstvo toščo), čy este-

tyčne «vyrodyty u» etyčne (suspiľne žytt'а maje buty ne lyše utylitarnym, vyhidnym, ale i estetyčnym). Vyplodamy takoho pomišannňa funkcij ta rolej i staly monstry vid polityky, (suspiľno uzhodženoho spivžytt'а), jakyx možna klasyfikuvaty za kil'koma katehorijamy na:

- manijakiv;
- terorystiv;
- zločynciv proty ľudstva, vony ž, jak pravlylo, vystupajuť jak velyki polityky.

Duže často riznyča miž nymy til'ky u zasobax i resursax, jaki jim dostupni, ta vysnovuvanj iz čoho suspiľnij ocinci. Dribnyj estet skydajeťša na manijaka, srednij – na terorysta, крупnyj – na polityka. Pryhadajmo gradaciju «ja» – «ty» – «tretij».

Odnak, jednajučoju jix rysoju je zmišannňa caryn svojeji aktyvnosti ta zasad, jaki dľa cyx caryn vlastyvi – v'ahnenňa u carynu etyčnoho – tobtu suspiľnoho ta zobovjazujučoho, absoľutno subjektivnoho faktoru – estetyčnoho z joho svobodoju až do svavoli. Absoľutno zrozumilo, ščo u sferi miž-subjektneho nemaje

суб'єктного немає місця на сваволу суб'єктивного. У сфері між-суб'єктних відносин мусимо все ж погоджувати свої дії, вже не кажучи про сферу політичну. Інколи це між-суб'єктне навіть пробує натягнути на себе шати «об'єктивного». Але це «об'єктивне» суспільного життя, яке сакралізоване в «естетичному» (тобто допустимому та багатому) відводить крайньому суб'єктивному естетичного доволі мале місце у своїй збалансованій/узгоджуючій/моральній системі суспільних балансів. Суть етичного зводиться до цього суспільного балансу співжиття. Інколи, правда, задля ефективності суспільний договір маскується під щось сакральне, як от заповіт (10 заповідей), закон. Але, балансуєча суть етичного очевидна. Етичне можливе тільки тоді, коли є принаймні двоє. Етичним можна бути тільки щодо когось іншого. Не можна уявити собі етичного соліпсиста. Йому просто не було б щодо кого бути етичним. Натомість, соліпсуючого естета уявити дуже природно. Зрештою, всі естети тяжіють, якщо не до соліпсизму, то до його ерзац-форм – індивідуалізму, егоїзму. Естетичні акти сучасних митців

настільки відірвані від контексту, настільки вільні, що стають майже байдужими іншим як естетичні акти (навіть якщо вони жахливі у своїй сваволі – «нова експресія, нова абстракція, нові форми – все це чудово співіснує у загальній індиферентності» (4. – 2000. – С. 24)).

Якщо ж мораліст закрадається на територію естетичного, то це врешті-решт призводить до огидних результатів – від справедливої монотонності спальних районів всього посткомуністичного (і не тільки) блоку (кілок у могилу Ле Корбюз'є), до антиестетизму всього, що є совєцьким. В проєкті совєцьке мало б стати справедливим, а не красивим.

Як і всяка штучна конструкція, воно не стало справедливим, а водночас було програмно неестетичним. Воно мало бути таким. Zobov'язane було бути таким. Якщо і йшлося про красу, то лише метафорично, – як про етичну досконалість, що з власне естетикою нічого спільного не мало. «Краса піонерок» програмно неестетична, вона зорієнтована на етичну правильність. В моралізуючій естетиці панують несмак і нудьга.

VII

ТАРАС
ВОЗНЯК
«КОЖЕН-БО
АНГЕЛ –
ЖАХЛИВИЙ»
АБО
ЕСТЕТИКА
CONTRA ЕТИКА

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

misća na svavolu subjektivnoho. U sferi miž-subjektivnyx vidnosyn musymo vse ž pohodžuvaty svoji diji, vže ne kažučy pro sferu polityčnu. Inkoly ce miž-subjektne navit' probuje na'ahnuty na sebe šaty «objektivnoho». Ale ce «objektivne» suspil'noho žytt'a, jake sakralizovane v «estetyčnomu» (tobto dopustymomu ta bahatomu) vidvodyt' krajńomu subjektivnomu estetyčnomu dovoli male misce u svojj zbalansovanij/uzhodžujučij/moral'nij systemi suspil'nyx balansiv. Suť etyčnomo zvodyt'ša do čoho suspil'noho balansu spivžytt'a. Inkoly, pravda, zadl'a efektyvnosti suspil'nyj dohovir maskujeťša pid ščoś sakral'ne, jak ot zapovit (10 zapovidej), zakon. Ale, balansujuča suť etyčnomo očevydna. Etyčne možlyve til'ky todi, koly je prynajmni dvoje. Etyčnym možna buty til'ky ščodo kohoś inšoho. Ne možna ujavty sobi etyčnomo solipsysta. Jomu prosto ne bulo b ščodo koho buty etyčnym. Natomist', solipsujučoho esteta ujavty duže pryrodno. Zreštoju, vsi estety t'ažijut', jakščo ne do solipsyzmu, to do joho erzac-form – indyvidualizmu, ehोजizmu. Estetyčni akty sučasnyx mytciv

nastil'ky vidirvani vid kontekstu, nastil'ky vil'ni, ščo stajut' majže bajdužymy inšym jak estetyčni akty (navit' jakščo vony žaxlyvi u svojj svavoli – «nova ekspresija, nova abstrakcija, novi formy – vse ce čudovo spivisnuje u zaha'nij indyferentnosti» (4. – 2000. – S. 24)).

Jakščo ž moralist zakradajeťša na terytoriju estetyčnomo, to ce vrešti-rešt pryzvodyt' do ohydnyx rezul'tativ – vid spravedlyvoji monotonnosti spal'nyx rajoniv všoho postkomunistyčnomo (i ne til'ky) bloku (kilok u mohylu Le Korbjuže), do antyestetyzmu všoho, ščo je sovječ'kym. V projekti sovječ'ke malo b staty spravedlyvym, a ne krasyvym.

Jak i v'saka štučna konstrukcija, vono ne stalo spravedlyvym, a vodnočas bulo prohramno neestetyčnym. Vono malo buty takim. Zobovjazane bulo buty takim. Jakščo i jšloša pro krasu, to lyše metaforyčno, – jak pro etyčnu doskonaliť, ščo z vlasne estetykoju ničoho spil'noho ne malo. «Krasa pionerok» prohramno neestetyčna, vona zorijentovana na etyčnu pravyl'niť. V moralizujučij estetyci panujut' nesmak i nud'ha.

Натомість, якщо естет виривається на територію етичного/суспільного, то він тлумачить суспільне як художник, етичне як естетичне. Він приходить разом зі своєю суб'єктивністю, програмною а-соціалізованістю, яка маскується під соціалізованість, етизованість, моральність. Насправді, його не цікавить суспільне благо, як би його не трактували – як ефективність суспільства, його комфортність, збалансованість через закон, суспільну мораль чи права людини. Він не тільки суб'єктивний, але і приходить із своїм естетичним суб'єктивним концептом. Він бачить все саме «так», і це непояснимо. Він оцінює все саме з огляду на свій концепт, і не потребує пояснень.

Однак якщо він, окрім суб'єктивного естетичного концепту опановує ще й суспільними збалансовуючими механізмами, якими є «держава», «влада», «народ», «єдність», «партія» тощо, то він отримує змогу суспільної реалізації свого суб'єктивного часто свавільного естетичного концепту. Часто зорієнтовані на етику чи її похідні (як-от владу, ієрархію) суспільні механізми (держава, влада) дозволяють йому втілити

свій абсолютно позаетичний естетичний концепт, зовсім не оглядаючись на суспільство. І тоді держава та ієрархія стають неначе мультиплікаторами його естетичних проєктів.

Ще більшим мультиплікатором естетичних проєктів стали такі новочасні форми опанування суспільством, нові форми влади, як мас-медіа, інформаційні мережі, в яких (за всього огрому безмежної інформації) насправді для звичайного відбирача/споживача інформації вона дедалі більше зводиться до примітивних/спрощених торгових марок чи брендів, як-от – Coca-Cola, McDonalds, Гетьман. Бренд завжди впізнаваний, бренд завжди вмовляють людям, а тому сьогодні бренд – всесильний. Консумпційним модерним суспільством маніпулюють через інформаційну мережу за допомогою вмовлених і всесильних, безвідмовних брендів. Суспільство споживачів не може бути ефективним без цієї кодової системи маркувань товарів.

Однак бренди можуть мати не тільки чисто економічне, але й політичне наповнення. Головною характеристикою справжнього політично-

Natomist', jakščo estet vyryvajeťša na terytoriju etyčoho/suspil'noho, to vin tlucačyť suspil'ne jak xudožnyk, etyčne jak estetyčne. Vin pryxodyť razom zi svojeju subjektivniš'ťu, prohramnoju a-socialniš'ťu, jaka maskujeťša pid socializovanist', etyzovanist', moral'nist'. Naspravdi, joho ne cikavyť suspil'ne blaho, jak by joho ne traktuvaly – jak efektyvnist' suspil'stva, joho komfortnist', zbalansovanist' čerez zakon, suspil'nu moral' čy prava ľudyny. Vin ne til'ky subjektivnyj, ale i pryxodyť iz svojim estetyčnym subjektivnym konceptom. Vin bačyť vse same «tak», i ce nepojasnymo. Vin ocinuje vse same z ohľadu na svij koncept, i ne potrebuje pojasneň.

Odnak jakščo vin, okrim subjektivnoho estetyčoho konceptu opanovuje šče j suspil'nymy zbalansovujučymy mexanizmamy, jakymy je «deržava», «vlada», «narod», «jednist'», «partija» toščo, to vin otrymuje zmožu suspil'noji realizaciji svoho subjektivnoho často svavil'noho estetyčoho konceptu. Často zorijentovani na etyku čy jiji poxidni (jak-ot vladu, ijerarxiju) suspil'ni mexanizmy (deržava, vlada)

dozvoľajuť jomu vtilyty svij absol'utno pozaetyčnyj estetyčnyj koncept, zovsim ne ohľadajučyť na suspil'stvo. I todi deržava ta ijerarxija stajuť nenače mul'typlikatoramy joho estetyčnyx projektiv.

Šče bil'šym mul'typlikatorom estetyčnyx projektiv staly taki novočasni formy opanuvannja suspil'stvom, novi formy vlady, jak mas-media, informacijni mereži, v jakyx (za všoho ohromu bezmežnoji informaciji) naspravdi dľa zvyčajnoho vidbyrača/spožyvača informaciji vona dedali bil'še zvodyťša do prymityvnyx/sproščenyx torhovyx marok čy brendiv, jak-ot – Coca-Cola, McDonalds, Heťman. Brend zavždy vpiznavanyj, brend zavždy vmovľajuť ľuďam, a tomu šohodni brend – vsesyl'nyj. Konsumpcijnym modernym suspil'stvom manipulujuť čerez informacijnu merežu za dopomohuju vmovlenyx i vsesyl'nyx, bezvidmovnyx brendiv. Suspil'stvo spožyvačiv ne može buty efektyvnym bez cijejji kodovoji systemy markuvaň tovariv.

Odnak brendy možuť maty ne til'ky čysto ekonomične, ale j polityčne napovnenňja. Holovnoju xarak-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

TARAS
VOZNAK
«KOŽEN-BO
ANHEL –
ŽAXLYVYJ»
ABO
ESTETYKA
CONTRA ETYKA

VIII

го бренду є те, що він має бути проданим разом із своїм наповненням. Свого часу український електорат блискуче купив бренд «Партія зелених», який насправді жодного серйозного відношення до зеленого руху не має. Чудово всі 10 років здійснення «Проекту Україна» продається бренд «Комуністична партія України», до якого 80 років привчали українське суспільство.

Однак, якщо вторгнення мораліста в царину мистецького призводить до нудьги та його смерті (о, яким правим був Оскар Вайлд), то вторгнення митця/естета у царину суспільного (від найнижчих форм – опанування сім'єю, міською громадою і врешті країною чи й замахом на долю всього людства) породжує маніяків, терористів та тиранів. Зрештою, всі вони є терористами. Естет, здійснюючи свій проект, не зобов'язаний узгоджувати його з іншими. Він в одній особі і творець, і глядач. Суспільство для нього – лише матеріал для проекту. А він його гвалтує. У мікроформах, як рекетир чи збоченець, або у мегаформах – як політичний діяч.

Фонд Леопольда фон Захер-Мазоха в особах

Ігоря Подольчака та Ігоря Дюріча у співпраці з куратором виставки Єжи Онухом спробували продемонструвати це своїм проектом «Кращі художники ХХ століття». Виходячи з усвідомлення цієї вічної колізії етичного та естетичного, вони спробували показати, що насправді великими естетами (митцями?) ХХ століття були ті, кого ми зазвичай зevamo маніяками, терористами та політичними злочинцями (іноді офіційно, чи ні) проти людства. Ними стали Аль Капоне та Боні і Клайд, Гаррі Трумен і Нікіта Хрущов, Мао Цзедун і Пол Пот, Кім Ір Сен і Саддам Гуссейн. Це люди, які прийшли у царину суспільного зі сфери естетичного чи свавільного.

Проект здійснювався для показу на Венеційському Бієнале 2001, яке бере на себе відвагу показувати все найкраще у сучасному мистецтві. Натомість за всі роки свого існування воно неначе і не зауважило найбільших митців чи естетів сучасності. Може тому, що вони своїм естетизуванням перейшли межу, відміряну людині суспільній, межу людяності. Бо естетичне як абсолютна свобода/свавілля дійсно є поза суспільним

ТАРАС
ВОЗНЯК
«КОЖЕН-БО
АНГЕЛ –
ЖАХЛИВИЙ»
АБО
ЕСТЕТИКА
CONTRA ЕТИКА

terystykoju spravžného polityčného brendu je te, ščo vin maje buty prodanym razom iz svojim napovnenňam. Svoho času ukrajinskij elektorat blyskuče kupyv brend «Partija zelenyx», jakyj naspravdi žodného serjозного vidnošenňa do zelenoho ruxu ne maje. Čudovo vsi 10 rokiv zdzijsnenňa «Projektu Ukrajina» prodajetša brend «Komunistyčna partija Ukrajiny», do jakoho 80 rokiv pryvčaly ukrajinske suspil'stvo.

Odnak, jakščo vtorhnenňa moralista v carynu mystečkoho przyzvodyt' do nuđhy ta joho smerty (o, jakym pravym був Оскар Вайлд), to vtorhnenňa mytčá/esteta u carynu suspil'noho (vid najnyžčyx form – opanuvanná simjeju, miškoju hromadoju i vrešti krajinoju čy j zamaxom na doľu všoho ľudstva) porodžuje manijakiv, terorystiv ta tyraniv. Zreštoju, vsi vony je terorystamy. Estet, zdzijsnujučy svij projekt, ne zobovjazanyj uzhodžuvaty joho z inšymy. Vin v odnij osobi i tvoreč, i hl'adač. Suspil'stvo dl'a ňoho – lyše material dl'a projektu. A vin joho gvaltuje. U mikroformax, jak reketyr čy zbočeneč, abo u mehaformax – jak polityčnyj dijač.

Fond Leopolda fon Zaxer-Mazoxa v osobax Ihořa Podolčaka ta Ihořa Đuryča u spivpraci z kuratorom vystavky Jeży Onuxom sprobuvaly prodemonstruvaty ce svojim projektom «Krašči xudožnyky XX stolit'á». Vyxodačy z usvidomlenňa cijejij vičnoji koliziji etyčného ta estetyčného, vony sprobuvaly pokazaty, ščo naspravdi velykymy estetamy (mytčamy?) XX stolit'á byly ti, koho my zazvyčaj zevamo manijakamy, terorystamy ta polityčnymy zločyncamy (inodi oficijno, čy ni) proty ľudstva. Nymy staly Al Kapone ta Boni i Klajd, Harri Trumen i Nikita Xruščov, Mao Czedun i Pol Pot, Kim Ir Sen i Saddam Hussejn. Ce ľudy, jaki pryjšly u carynu suspil'noho zi sfery estečného čy svavil'noho.

Projekt zdzijsnuvavša dl'a pokazu na Venecijskomu Bijenale 2001, jake bere na sebe vidvahu pokazuvaty vse najkrašče u sučasnomu mystectvi. Natomist' za vsi roky svoho isnuvanňa vono nenače i ne zauvažylo najbilšyx mytčiv čy estetiv sučasnosti. Može tomu, ščo vony svojim estetyzuvannám perejšly mežu, vidmiřanu ľudyni suspil'nij, mežu ľudanosty. Bo

чи людяним. Воно холодне. Натомість у Венеції громадськість годують пісним росольчиком загнаного у етичні рамки (буквально рамки – чи вони з багету, чи у вигляді екрану, чи динаміка) «мистецтвом» (навіть якщо воно і від цього відмовляється). А зовсім не абсолютизованим та мультиплікованим естетичним, чи, як його консумпційним продовженням – брендом, торговою маркою, яка в абсолюті підміняє собою продукт. Справжні креатори, на думку авторів проекту, заховалися під личинами терористів, маніяків та політиків.

Дійсно, дивне поєднання. Однак, тільки на перший погляд дивне, а насправді цілком обгрунтоване. Безмежна свобода у втіленні їхніх насправді естетичних, а не етичних проектів, будучи підсиленою неймовірною потугою ієрархічних державних механізмів та сучасної техніки, дозволила їм досягнути ідеалу сва-волі – повного втілення їхніх маніакально пуристичних проектів. Однак вони були втіленням саме їхньої персональної сва-волі, в якій «інші», «треті» однозначно були задіяні не як суб'єкти зі сфери етики чи

моралі, а як матеріал естетичного проекту. Втілення естетського чи мистецького проекту кожного з них для самого «матеріалу» (тобто «інших», яких інколи були мільйони) поставало як терор. Для Молотова, Мао Цзедуна чи Пол Пота «класові вороги» були не чим іншим, ніж простим матеріалом пуристичного проекту творення безкласового суспільства. А терор був насправді творчим методом. Зрештою, терор може бути спрямований не тільки проти людини, але і проти її довкілля – рукотворні моря та кукурудзяні перформенси Нікити Хрушова чи гіперестетське креаторство Альберта Ейнштейна теж з ряду фундаментальних мистецьких здобутків. Куди там дрібномасштабному вже класичному ландартові чи кубістичній революції канонізованих браків та пікассів.

Однак широка публіка ніби не бачить цих по суті естетських актів саме як таких. Навіть вражає аморальна краса катастрофи 11 вересня мало кого витверезила. Акт 11 вересня розкрив жах безодні естетичного чи не найпромовистіше. Однак знову намарно. Як і Бухенвальд чи Нагасакі.

estetyčne jak absolútna svoboda/svavill'a dijsno je poza suspil'nym čy ľud'anym. Vono xolodne. Natomist' u Veneciji hromadskist' hodujut' pisnym rosol'čykom zahnanoho u etyčni ramky (bukvaľno ramky – čy vony z bahetu, čy u vyhl'adi ekranu, čy dynamika) «mystectvom» (navit' jakščo vono i vid čoho vidmovľajet'ša). A zovsim ne absol'utyzovanym ta multyplikovanym estetyčnym, čy, jak joho konsumpcijnym prodovžen'ňam – brendom, torhovoju markoju, jaka v absol'uti pidmiňaje soboju produkt. Spravžni kreatory, na dumku avtoriv projektu, zaxovalyša pid lyčynamy terorystiv, manijakiv ta politykiv.

Dijsno, dyvne pojednan'ňa. Odnak, til'ky na peršyj pohľad dyvne, a naspravdi cilkom obgruntovane. Bezmežna svoboda u vtilenni jixnix naspravdi estetyčnyx, a ne etyčnyx projektiv, budučy pidsylenoju nejmovirnoju potuhoju ijerarxičnyx deržavnyx mexanizmyv ta sučasnoji texniki, dozvolyla jim došahnuty idealu сва-voli – povnoho vtilen'ňa jixnix maniakaľno purystyčnyx projektiv. Odnak vony byly vtilen'ňam same jixňoji personal'noji сва-voli, v jakij «inši»,

«tretii» jednoznačno byly zadijani ne jak subjekty zi sfery etyky čy morali, a jak material estetyčnoho projektu. Vtilen'ňa estetškoho čy mystečkoho projektu kožnoho z nyx dľa samoho «materialu» (tobto «inšyx», jakyx inkoly byly mil'jony) postavalo jak teror. Dľa Molotova, Mao Czeduna čy Pol Pota «klasovi vorohy» byly ne čym inšym, niž prostym materialom purystyčnoho projektu tvoren'ňa bezklasovoho suspil'stva. A teror був naspravdi tvorčym metodom. Zreštoju, teror može buty spr'fomovanyj ne til'ky proty ľudyny, ale i proty jiji dovkill'fa – rukotvorni moľa ta kukurudzani performensy Nikity Xruščova čy hiperestetške kreatorstvo Al'berta Ejnštejna tež z řadu fundamental'nyx mystečkyx zdobutkiv. Kudy tam dribnomasštabnomu vže klasyčnomu landartovi čy kubistyčnij revol'uciji kanonizovanyx brakiv ta pikassiv.

Odnak šyroka publika nenače ne bačyt' cyx po sutii estetškyx aktiv same jak takyx. Navit' vražajuče amoraľna краса katastrofy 11 veresňa malo koho vytverezyla. Akt 11 veresňa rozkryv žax bezodni este-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

TARAS
VOŽŇAK
«KOŽEN-BO
ANHEL –
ŽAXLYVYJ»
ABO
ESTETYKA
CONTRA ETYKA

X

Здійснювані начебто заради «моральних» цілей (в їх нацистському, демократичному, комуністичному тлумаченні) акти побудови Третього Райху (Адольф Гітлер), знищення фашизму (Гаррі Трумен), побудови комунізму (Нікіта Хрущов) втілювалися в естетизовані, пуристичні (чистота раси, домінування у світі – в тому числі і в галузі прав людини, – побудова справедливого суспільства трударів) проекти: Бухенвальд як засіб для очищення (естетизація) раси, вибух атомних бомб у Гіросімі та Нагасакі (очищення від скверни нетолерантних нацистських та фашистських естетів-пуристів), знищення класових ворогів (ГУЛАГ). Естетизм у абсолюті вів до пуризму. Для досягнення чистоти «проекту», власне, пуристичності, слід було докласти силу. Неестетичний матеріал опирався, його слід було долати, застосовуючи насильство, що його можна було по-різному іменувати, то як силу (Аль Капоне, Боні і Клайд) то як терор (Ульріка Майнгоф), то як владу (Пол Пот, Гаррі Трумен). Щоправда, інколи пуризм набував у край концептуальних форм (Ейнштейн) і сублимувався у те-

рористичності досконало непоясненої формули $E=mc^2$. Що таке c^2 не знає ніхто, однак це красиво і тотально. І все. Без пояснень.

Оскільки проєкт Фонду Захер-Мазоха все ж є художнім, то в ньому, звичайно ж, багато іронії. Він показує сучасних «художників» як творців торгових марок, брендів – Саддама Гуссейна як творця бренду східних парфумів (очевидно, з огляду на підозру у розробці отруйних газів), Нікіту Хрущова як творця бренду взуття (очевидно, на згадку про його незабутній виступ на сесії ООН), Гаррі Трумена як творця бренду листівок із милими трояндочками у формі атомних вибухів. Не бракує і простих маніяків, що не розгортали своїх естетичних проєктів так масштабно, як Адольф Гітлер чи Мао Цзедун. Вони тероризували свою околицю чи маленький Чикаго.

Ще однією характерною рисою запропонованого Фондом Захер-Мазоха проєкту є його перверсивна еротичність. Але еротичність радше у сенсі Жоржа Батая як певного релігійного дійства (бо включеного у релігійний контекст), як певного переступу через релігійну заборону,

XI

ТАРАС
ВОЗНЯК
«КОЖЕН-БО
АНГЕЛ –
ЖАХЛИВИЙ»
АБО
ЕСТЕТИКА
CONTRA ЕТИКА

tyčoho čy ne najpromovystiše. Odnak znovu namarno. Jak i Buxenval'd čy Nahasaki.

Zdijsnúvani načebto zarady «moraľnych» cilej (v jix nacyst'skomu, demokratyčnomu, komunistyčnomu tľumačenni) akty pobudovy Treťoho Rajxu (Adolf Hitler), znyščen'ňa fašyzmu (Harri Trumen), pobudovy komunizmu (Nikita Xruščov) vtiľuvalyša v estetyzovani, purystyčni (čystota rasy, dominuvann'a u sviti – v tomu čysli i v haluzi prav ľudyny, – pobudova spravedyvoho suspil'stva trudariv) projekty: Buxenval'd jak zasib dľa očyščenn'a (estetyzacija) rasy, vybux atomnyx bomb u Hirosimi ta Nagasaki (očyščenn'a vid skverny netolerantnyx nacystyškyx ta fašystyškyx estektiv-purystiv), znyščen'ňa klasovyx vorohiv (GULAG). Estetyzm u absol'uti viv do puryzmu. Dľa došahnen'ňa čystoty «projektu», vlasne, purystyčnomy, slid bulo doklasty sylu. Neestetyčnyj material opyravša, joho slid bulo dolaty, zastosovujučy nasyľstvo, ščo joho možna bulo po-rižnomu imenuvaty, to jak sylu (Al' Kapone, Boni i Klajd), to jak teror (Uľrika Majnhof), to jak vladu (Pol Pot, Harri Trumen). Ščo-

pravda, inkoly puryzm nabuvav ukraj konceptuaľnyx form (Ejnštejn) i sublimuvavša u terorystočnomy doskonalo nepojasnomyj formuly $E=mc^2$. Ščo take c^2 ne znaje nixto, odnak ce krasvyvo i totaľno. I vse. Bez pojasneň.

Oskil'ky projekt Fondu Zaxer-Mazoxa vse ž je xudožnym, to v ňomu, zvyčajno ž, bahato ironiji. Vin pokazuje sučasnyx «xudožnykiv» jak tvorcv torhovyx marok, brendiv – Saddama Hussejna jak tvorča brendu sxidnyx parfumiv (očevydno, z ohľadu na pidozru u rozrobci otrujnyx haziv), Nikitu Xruščova jak tvorča brendu vzutt'a (očevydno, na zhadku pro joho nezabutnij vystup na sesiji OON), Harri Trumena jak tvorča brendu lystivok iz mylymy trojandočkamy u formi atomnyx vybuxiv. Ne brakuje i prostyx manijakiv, ščo ne rozhortaly svojix estetyčnyx projektiv tak maštabno, jak Adolf Hitler čy Mao Czedun. Vony teroryzuvaly svoju okolyču čy maleňkyj Čykygo.

Šče odnijeju xarakternoju rysoju zaproponovano-ho Fondom Zaxer-Mazoxa projektu je joho perver-sivna erotyčnist'. Ale erotyčnist' radše u sensi Žorža

як певної трансгресії. Безумовно, такий переступ є ознакою божевілья. А чи не є такими насправді вільними від Бога всі перелічені авторами естети? З іншого боку, «саме безумство по суті є божевиственний, той, хто відкидає розумні правила» (5. – С. 297), – наполягає Батай.

І тоді окреслюється ще одна тріщина, в яку стромляє своє копито диявол – жахаюча щілина між опертою на розумність мораллю та релігією. Релігія далеко не розумна, як нам намагаються довести. «Ми звикли ототожнювати релігію із законом, ми звикли ототожнювати її з розумом. Але ... ми повинні відкинути цей принцип. Я певний – у своїй основі релігія є руйнівною; вона відвертає від дотримання закону. Релігія вимагає щонайменше надмірності, вона вимагає трансгресії святого, святотатства, жертви, вона потребує свята, вершиною якого є екстаз» (5. – С. 297). Таким екстазом і є трансгресивний еротизм перелічених естетів від політики. А можливо й авторів проекту.

Всіх екстазуючих естетів, представлених у

проекті, непереборно тягне до здійснення своїх естетичних проектів через принесення жертви. Таке принесення жертви завжди здійснюється через певний релігійний ритуал. Ритуальними є і піроманські манії Адольфа Гітлера – безкінечні факельні походи, підпал Райхстагу, врешті, крематорії. У проекті для зняття заціпеніння перед його жахаючою перверсивністю, він подається як автор бренду газових плиток. Ритуальним для Кім Ір Сена є принесення у жертву десятків тисяч індивідуальностей у маніакальній схильності вибудовувати з людської маси свої «портрети». Ритуалізовані людожерські «натюрморти» дрібніших маніяків.

Звичайно, цей проект викликав і викличе чимало заперечень і протестів (чого, зрештою, і добивалися автори). А можливо і просто огиди. Однак він цікавий саме з огляду на чистоту експерименту, бо начебто геть позбавлений етичного чи морального. Але, чи так це? Якщо йдеться про позу авторів, то радше – так. Однак, насправді, і вони не уникли певного моралізаторства. Показуючи жахливу безодню між етичним та естетич-

Bataja jak pevnoho relihijnogo dijstva (bo vkl'učeno u relihijnyj kontekst), jak pevnoho perestupu čerez relihijnu zaboronu, jak pevnoji transgresiji. Bezumovno, takyj perestup je oznakoju boževill'a. A čy ne je takymy naspravdi viľnymy vid Boha vsi pereličeni avtoramy estety? Z inšoho boku, «same bezumstvo po suti je božestvennym. Božestvennyj i označaje boževil'nyj, toj, xto vidkydaje rozumni pravyla» (5. – S. 297), – napoľahaje Bataj.

I todi okresľujeťša šče odna triščyna, v jaku stromľaje svoje kopyto dyjavol – žaxajuča ščilyna miž opertoju na rozumnist' morall'u ta relihijeju. Relihija daleko ne rozumna, jak nam namahajuťša dovesty. «My zvykly ototožňuvaty relihiju iz zakonom, my zvykly ototožňuvaty jiji z rozumom. Ale ... my povynni vidkynuty cej princyp. Ja pevnyj – u svojij osnovi relihija je rujnivnoju; vona vidvertaje vid dotrymanňa zakonu. Relihija vymahaje ščonajmenše nadmirnosti, vona vymahaje transgresiji svjatoho, svjatotatstva, žertvy, vona potrebuje svjata, veršynoju jakoho je ekstaž» (5. – S. 297). Takym ekstažom i je trans-

gresyvnij erotyzm pereličenyx estetiv vid polityky. A možlyvo j avtoriv projektu.

Vsix ekstažujučyx estetiv, predstavlenyx u projekti, nepereborno ťahne do zdijsnenňa svojix estetyčnyx projektiv čerez prynesenňa žertvy. Take prynesenňa žertvy zavždy zdijsnujeťša čerez pevnyj relihijnyj rytual. Rytual'nymy je i piromanški maniji Adol'fa Hitlera – bezkinečni fanelni poxody, pidpal Rajxstagu, vrešti, krematoriji. U projekti dľa žnatťa zacipeninnä przed joho žaxajučuju perversyvnist'u, vin podajeťša jak avtor brendu hazovyx plytok. Rytual'nym dľa Kim Ir Sena je prynesenňa u žertvu dešatkyv tyšač indyvidual'nostej u maniakal'nij sxyľnosti vybudovuvaty z ľudškoji masy svoji «portrety». Rytualizovani ľudožerški «nat'urmorty» dribnišyx manijakiv.

Zvyčajno, cej projekt vyklykav i vyklyče čymalo zaperečeň i protestiv (čoho, zreštoju, i dobyvalyša avtory). A možlyvo i prosto ohydy. Odnak vin cikavyj same z ohľadu na čystotu eksperimentu, bo načebto heť pozbavlenyj etyčného čy moral'noho. Ale, čy tak ce? Jakščo jdeťša pro pozu avtoriv, to radše – tak.

ним у нашу наділену надпотужними засобами мультиплікації епоху, чи не пропонують вони нам проєкт, який є певним застереженням. Вони показують нам безумців, що кидаються сторчма у жажіття екстатичного естетизму та ще й тягнуть за собою цілі народи, а то й усе людство. А це далеко не ті старосвітські Джеки Патрачі чи збоченці Чикатили, а дуже часто наші шановані поводирі. Та й живуть вони, пострілюючи по черепках, не тільки у якийсь далекий Камбоджі, а у цивілізованому світі, поміж нас, щоб знову спокусити красивою перспективою майбутнього. Перспективою чи то шахіда, чи то борця за чистоту чи свободу нації. Бо саме задля краси нашого майбуття вони трудяться. От тільки чийого?

Львів, травень 2002

1. Рільке Р.М. Вірші. Київ: Дніпро, 1974.
2. Кант И. Критика чистого розуму // Соч.: В 6 т.
3. Рикер П. Герменевтика, етика, політика // Москва: Academia, 1995.
4. Бодрийяр Ж. Прозрачність зла // Москва: Добросвет, 2000.
5. Батай Ж. Танатографія Ероса // Санкт-Петербург: МИФРИЛ, 1994.

ТАРАС
ВОЗНЯК
«КОЖЕН-БО
АНГЕЛ –
ЖАХЛИВИЙ»
АБО
ЕСТЕТИКА
CONTRA ЕТИКА

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Odnak, naspravdi, i vony ne unykly pevnoho morali-zatorstva. Pokazujučy žaxlyvu bezodnu miž etyčnym ta estetyčnym u našu nadilenu nadpotužnymy zasobamy mul'typlikaciji epxoxy, čy ne proponujut' vony nam proekt, jakyj je pevny m zasterežen'nam. Vony pokazujut' nam bezumciv, ščo kydajut'sa storčma u žaxit'a ekstatyčnoho estetyzmu ta šče j t'ahnut' za soboxy cili narody, a to j use l'udstvo. A ce daleko ne ti starosvitski Džeky Patrači čy zbočenci Čykatyly, a duže často naši šanovani povodyri. Ta j žyvuť vony, postril'ujučy po čerepax, ne til'ky u jakij's dalekij Kambodži, a u cyvilizovanomu sviti, pomiž nas, ščob znovu spokusyty krasvyvoju perspektyvoju majbut-noho. Perspektyvoju čy to šaxida, čy to borca za čyستoty čy svobodu naciji. Bo same zadl'a krasvy našoho majbut't'a vony trud'at'sa. Ot til'ky čyjoho?

Lviv, traveń 2002

1. Ril'ke R.M. Virši. Kyjiv: Dnipro, 1974.
2. Кант И. Критика чистого разума // Соч.: В 6 т.
3. Рикер П. Герменевтика, этика, политика // Москва: Academia, 1995.
4. Бодрийяр Ж. Прозрачність зла // Москва: Добросвет, 2000.
5. Батай Ж. Танатография Эроса // Санкт-Петербург: МИФРИЛ, 1994.